

No Fondo dos Espellos

2015-2020

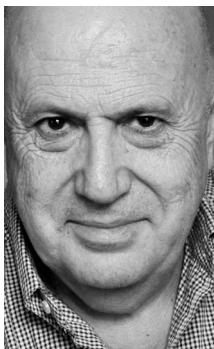

X. L. Méndez Ferrín

Miscelánea

Serie de textos misceláneos

Xosé Luís Méndez Ferrín

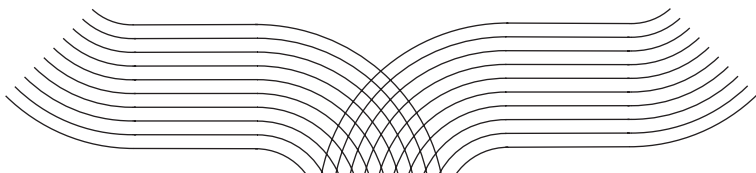

X. L. Méndez Ferrín (1938), doutor en Filoloxía, é un exemplo intelectual, político e literario da Galicia contemporánea. As súas innumerábeis achegas percorren unha infrecuente variedade de dominios, dende unha obra literaria unanimemente recoñecida ata traballos de índole política e xornalística. Érguese coma un referente histórico da esquerda republicana marxista de práctica independentista. Foi presidente da Real Academia Galega e é doutor Honoris Causa pola Universidade de Vigo. Candidato ao Premio Nobel de Literatura a proposta da diversas asociacións culturais e literarias. Dirixe a revista de pensamento crítico *A Trabe de Ouro*. A súa obra xornalística está moi ligada ao *Faro de Vigo* dende hai máis de 40 anos.

Servizo de Publicacións

Universidade de Vigo

Miscelánea

Serie de textos misceláneos

Edición

Área de Normalización Lingüística
Servizo de Publicacións
Universidade de Vigo
Rúa de Leonardo da Vinci, s/n
36310 Vigo

Deseño gráfico

Área de Imaxe
Vicerreitoría de Comunicacións e Relacións Institucionais

Imaxe da portada

Adobe Stock

Maquetación e impresión

Tórculo Comunicación Gráfica, S. A.

ISBN (Libro Impreso)

978-84-8158-870-5

Depósito legal

VG 501-2020

© Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2020
© X. L. Méndez Ferrín

Sen o permiso escrito do Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, quedan prohibidas a reprodución ou a transmisión total e parcial deste libro a través de ningún procedemento electrónico ou mecánico, incluídos a fotocopia, a gravación magnética ou calquera almacenamento de información e sistema de recuperación.

Ao ser esta editorial membro da **une**, garántense a difusión e a comercialización das súas publicacións no ámbito nacional e internacional.

Servizo de Publicacións

Universidade de Vigo

No Fondo dos Espellos

2015-2020

Autor

X. L. Méndez Ferrín

01

Limiar 15

Nota Previa 17

ARTIGOS: 2015 19

. Da pronuncia correcta	19
. Hai 1.608 anos	21
. Da Galicia independente	23
. De Milmanda en Milmanda	25
. Mantecón na <i>Trabe</i>	27
. As conexións galegas de Cervantes	29
. Cervantes aínda	30
. A laverca simbólica	32
. Do Picasso noso	34
. Represión franquista no Instituto de Vigo (I)	36
. Represión franquista no Instituto de Vigo (II)	38
. Represión franquista no Instituto de Vigo (III)	40
. Na Malveira	41
. Homenaxe a Ramón Otero Pedrayo	43
. Celso Emilio e a papiroflexia	45
. Os Viqueira connosco	47
. No labirinto	48
. Escolio a un libro de Ricardo Mella	50
. Dar coa <i>Trabe de Ouro</i>	52
. Sobre o crime de Vilanova	54
. <i>El Maestro de Santiago</i>	55
. A morte do rei Teucro (I)	57
. A morte do rei Teucro (II)	59
. Teucro na <i>Fábula</i>	61
. Aparición de Borges	63
. 1968 (I)	65
. 1968 (II)	67
. 1968 (III)	69

. 1968 (engádegas)	71
. O outro Rousseau	73
. Na Gruta de Merlín	75
. Merlín en revoldaina	77
. Negacionismo e Historia de Galicia	79
. A novela de Odoíno (I)	81
. A novela de Odoíno (II)	83
. Galicia na Era de Rosendo Gutiérrez (818-985) / I	85
. Na Era de Rosendo Gutiérrez (878-985) / II	87
. Os nomes da nosa xente na Era de Rosendo (878-985)	89
. Da Estrela e da Illa	91
. Os dous casos de apropiación indebida	92
. «Señoras facas»	95
. Dentes e ferraduras: a egua galega e os clásicos casteláns	97
. «Antes puto que gallego»	98
. Havemos de ir a Olivença	100
. Pasa Ramón Cabanillas	102
. Cambados como tenia ilustre	104
. Rianxo e frores de lis	106
. Rianxo e pantasma	108
. O corredor que aman as garzas	109
. Padrón en clave mítica	111

02

ARTIGOS: 2016

113

• Padrón, Padrón	113
• Os grandes amadores de Padrón	114
• «Historia de dous amadores», contada por Xohán Rodríguez da Cámara ou Padrón. Resumo (I)	116
• «Historia dos dous amadores», contada por Xohán Rodríguez da Cámara ou Padrón. Resumo (II)	118
• Ardencias literarias no gótico final	120
• Celanova previa	122
• Celanova burguesa	124
• Vidas de poeta en Celanova	125
• O erudito de Bubadela	127
• Ferrol lacustre de Fernando Esquíó	129

• Sexo e riso no convento	130
• Riso e transgresión no Pote de Ouro	131
• A primavera galega de Cubí i Soler	133
• O brigadeiro de Cacabelos: Memoria de Fernández e Morales	135
• Odiado Valle	136
• Valle metamórfico	138
• Valle e política	139
• Valle e a lingua do Salnés	141
• Miscelánea valleinclanesca	142
• Vilanova dos Infantes	144
• Permanencia das Irmandades da Fala	146
• Con firmeza que o mármore eterniza	147
• Nace un Xefe	149
• Ortega <i>ab ovo</i>	150
• Permanencia de Hoffmann	152
• O Espectro de Pondal	154
• Labirinto Ponteceso	155
• Pondal e política	157
• Historias de Bonaval (I)	159
• Historias de Bonaval (II)	161
• Historias de Bonaval (III)	162
• Invención do viño de albariño	164
• Albariño e bandeira	166
• O viño que fundaron os poetas	168
• Albariño e dietético	169
• Velaí o vello café	171
• <i>Episcopus ex Gallaecia</i> . 1.666 anos con Prisciliano na memoria	173
• Literatura galaicolatina e varios horrores	174
• Literatura galega e Idade Media Latina	176
• Mil e cincocentos anos de fábula atlántica	178
• Represión relixiosa no Ourense franquista	180
• Luteranismo e Galicia	182
• Mar Céltico mediante	184
• De Gales a Padrón	186
• Centenario das Irmandades e sangue	188
• De Cornwall a Cornes	189
• Estano e brétemas: permanencia de Cornwall	191
• Estoria de <i>Tristán e Iseu</i> *	193
• Estoria de <i>Tristán e Iseu</i> (continuación e fin)	194

ARTIGOS: 2017

• Ateísmo e paixón: o conto milenar de <i>Tristán e Iseu</i>	197
• Permanencia dos linceos	198
• Vexo corzos	200
• Os nomes galegos do corzo	202
• Outra vez Rosalía	203
• Horror e crimes no gótico florido	204
• Dos nomes da Coruña	206
• Todas as cántigas	208
• Cinto de castidade en Terra de Iria	210
• Martín Codax de Vigo	212
• Codax e os trobadores do mar	213
• «Pela maior parte portugueses e gallegos»	215
• O misterio das ondas do mar de Vigo	217
• Vestixios e pantasma dos trobeiros mariños	218
• Da freguesía administrativa en Galicia	220
• Sobre Rei Langó: memoria	222
• Derradeira lección do Mestre	224
• Castelao na Transición	225
• «Eu tamén navegar»: a aventura oceánica de Isabel Barreto	227
• Mendaña en Hawaii e outros sucesos	229
• Nos Séculos Escuros	230
• Na illa de San Simón	232
• Unha embarcación chamada racú	233
• Xaponismo e <i>jiu-jitsu</i>	235
• Na Espiral Eterna: a Vangarda Soviética	237
• O asalto plástico á supremacía burguesa	238
• Constitución da UPG	240
• Nacemento do PSG	242
• Beiras no PSG e mais dispois	244
• Vigo e Manuel Antonio	246
• Nostalgia do Padre Feixóo	247
• Lugrís, a lenda	249
• No parque tranviario da Florida	251
• A revista asolagada	253
• Atención ao TOP	255
• A dura maxestade do silencio: Xohana	257

• John Ashbery ou a onda que non rompe	258
• Os fantasmas de Meirás	260
• Confiscación e fantasmas	262
• Os Franco e o diñeiro	264
• O <i>Evanxeo de San Lucas</i> na ilegalidade	266
• Pequeno zíngaro afogado	267
• O mundo Rom en «panchedeke» (15 glosas) / I	269
• O mundo Rom en «panchedeke» (15 glosas) / II	271
• Os Rom en ruta	272
• «El abate joven de los madrigales».	
Evocación de Rey Soto	274
• Tres Luces	275
• Sobre a chamada Transición Española (I)	276
• Sobre a chamada Transición Española (II)	278
• Sobre a chamada Transición en Galicia	280

04

ARTIGOS: 2018

283

• Querido Arturo Baltar	283
• Cataláns no <i>Poema del Mio Cid</i>	285
• Cid Campeador e superioridade de Castela	286
• Epopea Nacional Galega: <i>Os Eoas</i>	288
• Ourense e mito urbano	290
• A conspiración celanovesa da pólvora	291
• Ponte do Capitán Nemo	293
• Verne en Galicia	295
• Da pintura galega contemporánea	296
• A Quimera e o Pazo	298
• O Pazo das falsas apariencias	299
• No pazo singular dos de Cornide	301
• Cornide aínda	302
• A primeira obra teatral impresa en Galicia e outras novas do Século das Luces	304
• Os cen anos de Óscar Lopes	306
• «Nunca saberemos falar do que máis amamos»: Óscar Lopes e Galicia	307
• Da poesía renacentista en Galicia: a «Canción en loor de don Diego das Mariñas Parragués»	310
• Meixón e familia	311

• Etnoxénese galega e Reino Suevo / 1. Proemio	313
• Etnoxénese galega e Reino Suevo / 2. A creba de Occidente	315
• Etnoxénese galega e Reino Suevo / 3. coa laverca como divisa	317
• Etnoxénese galega e Reino Suevo / 4. Rex, Thesaurus, Gens Suevorum, Patria	318
• Etnoxénese galega e Reino Suevo / Índice de asuntos pendentes	320
• Máis engádegas	322
• Excursión á Illa do Medo	323
• A Illa de San Simón e a Tebaida marítima galega	325
• Incendiado o mar de San Simón: a desfeita de 1702	327
• Ponte do Capitán Nemo	328
• Lazareto e miseria de home	330
• San Simón e o horror franquista	332
• En San Simón flamingos fantasmais: Fin da suite	333
• Jules Verne nos Chaos de Amoeiro	335
• Matria e 68	336
• 1968, balance	338
• Memoria da «Monchiña»	341
• Saudades do Samil dunar	342
• Contra o forestalismo	344
• Forestalismo e caos	346
• De anacoretas marítimos	348
• Poesía galega na España franquista	350
• 60 anos de <i>Bocarribeira</i>	352
• Aparicións de Hugh MacDiarmid	353
• De Lenin e esqueletes	355
• Castelao: martirio en familia	357
• De Seoane a Xavier Pousa: arte mobilizada	359
• De novo a EPG	360
• Das orixes do Circo en Galicia (I)	362
• Das orixes do Circo en Galicia (II)	364
• Das orixes do Circo en Galicia (III)	365
• Por un circo galego	367

05

ARTIGOS: 2019

371

13

• Circo Feijóo na alameda de Vigo	371
• Defensa das raposas	373
• Máis con Lorca	374
• Ourense, Rúa da Paz	376
• Vello Corazón	378
• Antonia Ferrín espreita as estrelas	380
• Lorca en El Dueso	381
• Do Ourense literario: Eugenio Montes e Xavier Bóveda	383
• Viale Moutinho, escritor de terra morta iluminada	384
• Memoria de Castelao	386
• Castelao: apropiación indebida	388
• Johán Carballeira na lembranza	390
• Gastronomía de Baixeras	392
• Apostilas ao <i>Diccionario</i> Baixeras da comida	394
• Tascas e cafés do Vigo ilustrado	396
• Valle na de Elixio	397
• Na taberna de Elixio	399
• 56 días espléndidos	401
• O 68 municipal de Vigo	402
• Agustina Bessa-Luís	404
• Die <i>Eichbäume</i> . Repite: Os Carballos	406
• De Pavia a Novoneyra	407
• Os Borbóns e a Jarretière	409
• De feiras e de castelos	411
• Dunha feira a outra	412
• Por fuciños, por cacheiras!	414
• <i>Ursus arctos Linnaei</i> : O Gardián da Fronteira	416
• Mamai ursa	418
• O Lince cósmico	420
• Unha experiencia entomolóxica	422
• Vigo, 1975	423
• Historia de Don García	425
• Confabulación contra Don García	427
• Don García: Memoria metamórfica dun Rei encadeado	429

• A excepción nas nosas leiras: <i>Gryllotalpa gryllotalpa</i>	431
• Homenaxe a Don Luís Iglesias	433
• Orgullo e fantasía nos castelos galegos	434
• Rosalía en Carsi & Ferrer	436
• Anos de formación de Rosalía de Castro	438
• 1958: pé de foto	440
• Castelao en xermolo	442
• Cemiterio de disidentes	444
• Fantasías biográficas	446
• As constantes literarias de Galicia: Feminismo, viaxe e transgresión radical (I)	448
• As constantes literarias de Galicia: feminismo, viaxe e transgresión radical (II)	449
• As constantes literarias de Galicia: feminismo, viaxe e transgresión radical (III)	451
• Viaxe de Trezenzonio á Magna illa de Solistición	453
• Trezenzonio metamórfico	455
• Notas á «Viaxe que Trezenzonio fixo á Illa Magna de Solistición»	457

06

ARTIGOS: 2020

459

• Ribadavia en pantalla	459
• «Visións da Raíña Godo»: Un microrrelato galegotatino do século XI	461
• Vixencia política de Castelao	462
• De Letras Galegas en Latín	464
• Lonxe de nós e dentro: Portugal	466
• Atados con Portugal	468
• Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (I)	469
• Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (II)	471
• Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (III)	472
• Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (IV)	474
• Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (V)	476
• Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (Fin)	478
• A formación de Galicia	479

Limiar

Desde 2007 a 2020 X. L. Méndez Ferrín publicou parte da súa obra xornalística nunha sección denominada *No Fondo dos Espellos*, na edición dos sábados do xornal *Faro de Vigo*. En si mesma, esta sección constitúe unha extraordinaria achega orixinal e poliédrica para nos inserir na riqueza do pensamento dun dos escritores máis relevantes e necesarios da Galicia contemporánea. Asemade, estes textos constitúen unha oportunidade para a reflexión, o goce e a apertura a novos saberes desde unha ampla e enriquecedora diversidade.

A partir do marcado estilo literario que circunda estes textos, no *Fondo dos Espellos* permítenos afondar nunha mancha de temáticas, entre as que destacan a historia, a cultura, a política, a lingüística, a toponimia, a onomástica, a gastronomía, o mundo Rom, a zooloxía ou a propia literatura. En moitas ocasións, trátase de textos monográficos; noutras, o autor trata un *fondo* desde o diálogo coherente de varias liñas argumentais. En calquera dos casos, os textos de Méndez Ferrín permítenos continuar dialogando sobre as condicións temporais, espaciais e materiais –de tempos pasados ou da máis inmediata actualidade–, relacionadas cos múltiples acontecementos referenciados nesta magna obra xornalística.

O libro que presentamos recolle os seis últimos anos de no *Fondo dos Espellos*. Xa que logo, diante de vostedes teñen un florilexio con 261 textos aparecidos dende o 3 de xaneiro de 2015 ao 27 de xuño de 2020, día no que esta sección chegou ao seu fin. Tanto para as persoas que leron estes textos semana a semana como as que non tiveron a oportunidade de facelo –ou que o fixeron esporadicamente–, este libro pretende «emendar» o fascinante carácter efémero do traballo xornalístico e ten como principal finalidade recoñecer o traballo de X. L. Méndez Ferrín e renderlle unha merecida homenaxe.

Non podemos rematar sen agradecerlle a *Faro de Vigo* a entusiasta acollida desta iniciativa e por nos facilitar a publicación dos textos previamente aparecidos no citado xornal. Tamén, a María Bará Louro, bolseira da ANL, polo bo facer na recompilación dos textos.

Fernando Ramallo
Director da Área de Normalización Lingüística
Universidade de Vigo

Nota Previa

Aos quince ou dezaseis anos, as miñas curiosidades centrábanse na literatura, na historia e na zooloxía de insectos. E tiveron o privilexio de participar dunha viaxe académica a Lisboa que inspirou e dirixiu o meu profesor Francisco Cerviño Gesteira, home de vasta cultura e fondas conviccións éticas, galeguistas e republicanas. Estamos en Pontevedra, onde vivín cos meus pais anos de formación decisivos. Á volta do noso contacto con Lisboa, publicáronme no *Faro de Vigo*, dirixido por Leal Insua, un pequeno artigo que levaba o título de «Impresiones de una excursión». Trátase da miña estrea literaria en «letras de molde», como daquela soía decerse. Nel intentaba dar conta da miña experiencia na capital da república de acarón. Lembro facer insistencia no Museu Leite de Vasconcelos, instalado nos Jerónimos, e, moi especialmente, nos vestixios arqueolóxicos castrexos que alí se conservaban e conservan. Agora reparo en que as miñas preocupacións xuvenís coinciden con estas que, de vello, non me arrían. Escribir nos xornais é sempre unha especie de vicio que me dominou a partir daquela excursión e artigo conseguinte. Tal adición non cesa nunca de me gobernar. E, os temas que me veñen a cabeza, nunca son moi outros dos que me rondaban aos quince ou dezaseis anos de idade. O cal noto eu na presente colección de textos que, so o título xeral de *No Fondo dos Espellos*, saíron inicialmente á luz no *Faro*.

Do punto de vista temático, estes artigos tocan asuntos que xa chamaban por min en días de iniciación. Como dixeron: a literatura, a historia, as ciencias naturais. Naquela excursión, que desde Pontevedra nos levou a Lisboa, Portugal entroume no interior e alí ficou para sempre coma unha especie de patria secundaria de carácter ideal e sempre relacionada coa vivencia realista de Galicia como Terra asoballada. Estes focos de atracción que levo citado son os que me motivaron durante toda a miña vida literaria, en recorrecias e voltas cuxo esquema cobra de lonxe a forma dunha espiral. Agora publícase, en forma de libro, unha porción dos fragmentos que constitúen reflexións de carácter permanente.

Moitas grazas ao señor reitor da Universidade de Vigo por manter viva e eficiente a Área de Normalización Lingüística da institución que radica nas alturas de Marcovende, freguesía de Zamáns. Beizón ás persoas que traballan na devandita área, en particular ao seu actual director, Fernando Ramallo. Sen tal unanimidade de vontades coordinadas, a edición do presente libro, igual ca a Guerra de Troia de Jean Giraudoux, nunca podería ter tido lugar.

X.L Méndez Ferrín

Capítulo 01

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2015

19

Da pronuncia correcta (03.01.2015)

É cousa coñecida que as linguas se encontran en continuo movemento. O cambio lingüístico afecta ao léxico, á gramática, á pronuncia. Nas linguas con cultura estandarizada danse movementos de cambio nos estratos máis populares e informais que chocan con resistencias normativas ao cambio nos estratos sociais dominantes, na escola e nas prescricións oficiais.

O caso do castelán, normativizado e ortografado desde o século XVIII, debe ser tido moi en conta nos seus cambios de pronuncia, porque estes afectarán á pronuncia do galego se non estamos prestos a corrixir esa influencia. O castelán, que a Escola de Filoloxía Española chama sempre «español», dispón dun código de pronuncia correcta xeralmente admitido e apoiado pola RAG.

Estamos a falar da obra seguinte: T. Navarro Tomás, *Manual de pronunciación española*, Madrid, 1932. Foi reeditado moitas veces e durante moitos anos constituíu a única descrición do que o propio Navarro Tomás chamaba «pronunciación correcta española». Escribe así o autor na introdución ao *Manual*:

Señálase como norma general de buena pronunciación la que se usa generalmente en Castilla en la conversación de las personas ilustradas, por ser la que más se aproxima a la escritura; su uso, sin embargo, no se reduce a esa sola región, sino que, recomendada por las personas doctas, difundida por las escuelas y cultivada artísticamente en la escena, en la tribuna y en la cátedra, se extiende más o menos por las demás regiones de lengua española. Siendo fundamentalmente castellana, la pronunciación correcta rechaza todo vulgarismo provinciano y toda forma local madrileña, burgalesa, toledana, etc. Esta pronunciación, pues, castellana sin vulgarismos, y culta sin afectación estudiada especialmente en el ambiente universitario madrileño, es la que en el presente libro se pretende describir. Llamámosla correcta sin otro objeto que el de distinguirla de la pronunciación vulgar.

Ao ser o galego unha lingua sentida como subalterna, o perigo permanente do uso do galego correcto nos medios de comunicación, na escena, no discurso público, é que o modelo sexa o que Navarro Tomás chama «la pronunciación correcta española». Vexamos algúns exemplos especialmente lacerantes.

O galego ten sete vogais; porén, existen locutores, actores e falantes públicos do noso idioma que só usan cinco porque imitan o «español correcto». E inconcibíbel a extensión que está tendo a pronuncia, á española, da conxunción copulativa «e». O aberrante é que os que pronuncian «i» en lugar de «e» non son os políticos españo-listas senón a maioría das personalidades públicas do nacionalismo galego (Beiras pronuncia ben: e). O carácter alveolar do «n» castelán nunca pode ser trasladado ao discurso galego, cousa que fan con frecuencia algúns xornalista de radio e televisión.

Até aquí algunhas amósegas da influencia da «pronunciación correcta española» na pronuncia galega, que debemos erradicar, combaténdoas criticamente e sen dó. Pero temos que ter en conta que a «pronuncia española correcta» de Navarro Tomás sufriu modificacións e cambios porque, como dicíamos ao comezo, as linguas están sempre en movemento. Vexamos un caso.

A pronuncia do «g» fricativo español coñecía unha variante uvular de carácter dialectal e propia de Aragón, Navarra e asociada tamén aos vascoespañóis. Como aquí non dispoñemos de caracteres fonéticos, nin dos antigos de Navarro Tomás nin dos universais, improvisaremos «gg» para reproducir artesanalmente esta variante fonética. E ben, a que era pronuncia vulgar e dialectal principalmente navarroaragonesa converteuse en forma de bo ton e, mesmo, en signo de distinción intelectual en España. Así ouvirán vostedes en prensa e radio españolas «lueggo», «larggo», «aggua». Eu teño a impresión de que a enorme cantidade de padres, irmáns, monxas e freiras de orixe navarroaragonés e vasca que enchían os colexios privados (os padres Solchagga, as irmáns Beggoña) influíron tanto sobre os seus alumnos de familia franquista en toda España que estes, ao chegaren ao poder na Transición, impuxeron tal «gaggeo» ou «gargarismo» de forma absoluta.

O problema non é este, porque a pronuncia do español pode ir polos vieiros que colectivamente el escolla. O problema, e lamentábel, é que os que fan uso público do galego adopten tal pronuncia dialectal navarroaragonesa que, no noso idioma, constitúe un incruste feo e innecesario. O que nos leva a reivindicar, unha vez máis, o uso público da gheada, que si que é nosa. Tan nosa coma dos falantes do neerlandés.

Podíamos prolongar esta nota crítica de principio de ano pedíndolle aos que usan publicamente o noso idioma que traten de perfeccionar os tonemas e as curvas de entoación interrogativa, especialmente, axustándoas á forma de falar do común das xentes nas diversas comarcas de Galicia. Visiten, por favor, as feiras, as romaxes, os curros, as saídas das fábricas, as lonxas do peixe, as falas das tripulacións. Aí está o modelo do galego oral; poñan a orella.

Hai 1.608 anos (10.01.2015)

A derradeira noite do ano 406 ocorreu algo que ía contribuír decisivamente á conformación de Galicia como nación de Europa. A temperatura baixara e a corrente do Rhin conxelouse. Os Suevos, Cuados ou Semnones, dependendo do autor, decidiron pasar o río en dirección á Galia, e así o fixeron deixando atrás, por ventura, o penedo que habitaba a ninfa ou serea Lorelai. Pasaron os Suevos sobre o xeo a pé, a cabalo, co seu enxoval, nenos e anciáns alén dos guerreiros, co gado. A memoria e os relatos de deuses e heroes ían na cabeza das xentes. Eu vexo, no *Fondo dos Espellos*, aqueles Suevos que cruzan o Rhin na noite. Non sei se era viva aínda a sabia Ganna que inducira os Suevos a deixar as ribeiras do Danubio e, eludindo o combate cos Hunos, a dirixirse a unha provincia romana moi presente na memoria do pobo: A Galia. 21

Na acordanza sueva, viviría, durante máis de trescentos anos, Ariovisto, quen procurara o dominio suevo na Galia e a quen César vencera e devolvera ao bosco primixenio. É posíbel que ao cruzaren o Rhin e pisaren terra da Galia, o primeiro de xaneiro do ano 407, os Suevos tratasen de se resarcir da derrota que sufrira o seu vello rei Ariovisto. Naquel día ignoraban que o destino do seu éxodo non sería finalmente a Galia senón a Gallaecia. Daquela mandaba a nación sueva un rei novo. O seu nome, Hermerico, acumulaba as ideas de fortaleza física e preponderancia moral.

Tendo os Vándalos e os Alanos como federados, Hermerico conduciu a súa horda ás costas da Armórica e da actual Normandía. Neste movemento tense detectado a intención de pasar á Bretaña, cousa que non resultou. Tal non ocorreu e os Suevos de Hermerico bandearon polas partes máis ricas da Galia. O soño de Ariovisto, ou sexa, o do dominio suevo sobre a Galia e as súas vastas chairas agrícolas pareceu facerse realidade un intre. Mais axiña o sabio, anque novo, rei Hermerico decatouse de que o fogar definitivo dos Suevos estaba máis alá. Era imposible o dominio das inmensas Galias e a esperanza dun reino feito á medida dos Suevos achábase alén dos Pirineus.

As fontes sitúannos os Suevos e os seus confederados pasando as portelas pirenaicas, se cadra por Roncesvales, no ano 410. Parece que os parceiros botaron a sortes co óso verdugo dun carneiro a posesión das provincias hispánicas, excepto da Tarraconense que o imperio reservaba para si directamente. Aos Suevos e aos Vándalos Silingos tocoulles a Gallaecia, que pasaría a pertencer exclusivamente aos primeiros un tempo despois.

Hermerico, tras unha longuíssima viaxe e aventuras mil, cuxo relato non chegou a nós pero que adiviñamos perigosas e felizmente resoltas, fixo acougar o seu pobo na Gallaecia, provincia romana que el convertería en reino e proxectaría no futuro. Perdéronse os nomes de todas as provincias de Hispania, e non só, a excepción da nosa

e por obra de Hermerico. Xa non hai Tarraconense, nin Bética, nin Lusitania. Pero si hai Gallaecia, agora co nome, evoluído minimamente, de Galicia.

22 O emperador Honorio concedeulle aos Suevos de Hermerico autorización para gobernar Gallaecia, polo cal consideramos que o reino de Galicia é o primeiro que se constituíu en Europa no intre da creba do Imperio Romano. Hermerico, por cima de rei dos Suevos, converteuse no primeiro rei de Galicia. A rexión do Miño medio e baixo, o triángulo cuxos vértices coinciden con Tui, Ourense e Braga, sería a porción do novo reino preferida pola nova elite dirixente. Pero o poder aglutinador dos Suevos exerceuse en todos os territorios da antiga provincia.

Consideramos que Hermerico foi o creador da xeopolítica galega ao vindicar como propios os territorios De Foris (na Meseta) e a Lusitania e maila Bética como espazos de expansión natural de Galicia. Aínda en época plenamente feudal esta política expansionista estivo actuante e a secesión e nacemento de Portugal é unha consecuencia dela. De apurarmos a observación, miraremos que Sevilla estivo cotizando para a mitra arcebispa de Compostela até o liberalismo do século XIX.

Hermerico debeu de ser un rei prudente e sabio. Tanto ao exercer o mando en por si, coma no intre no que gobernou en réxime de biarcado co seu fillo Rekila. Temos a impresión de que Hermerico conseguiu a aceptación das elites galegorromanas e que, asociando estas coa aristocracia sueva, foi capaz de constituír un «bloque no poder» certamente coherente. En todo caso, situado Hermerico no intre xusto da fractura do Imperio, ao mesmo tempo que fundaba o reino de Galicia establecía as condicións de illamento e economía autocentrada necesarias para que este reino se prolongase no tempo e para que nel o latín vulgar puidese evolucionar autonomamente á lingua galega na que eu agora estou a escribir. Morreu Hermerico no ano 441. Ningún monumento recorda a figura do primeiro rei de Galicia.

É posíbel que os Suevos lle dedicasen, antes de perderen a súa lingua xermánica, un canto ao seu rei e heroe Hermerico. Neste *Hermerikslied*, cantaríanse as andadas do pobo que ao mando do xove rei saíu dos campos e boscos danubianos, atravesou Xermania e Galia, pasou o Rhin e os Pirineus até asentar so os pámpanos e bachelos de enforcado de Braga. Para imaxinar este Cantar de Hermerico temos que pórllle unha cor á barba e aos ollos do heroe e darlle nome á súa espada, ao seu martelo e aos seus cabalos. É preciso que lles deamos epítetos fixos ao rei e aos compañeiros, e que fagamos aparecer traidores que, finalmente, sexan ferozmente castigados. A carón dos Suevos deben andar os monstros dos ríos e mesmo do mar, e resultar castigados por Hermerico debidamente e con axuda do deus Wodan e outros. Razas de anaos metalúrxicos e peritos noutros oficios deben servir nalgún intre a Hermerico. Como non parece posíbel que apareza o texto do *Hermerikslied*, pódese esperar que algún narrador actual con talento supla o cantar perdido cunha novela histórica que consiga que os galegos sintan no lombo o peso do seu pasado.

Da Galicia independente (17.01.2015)

Convocamos, sábado pasado, a presenza no *Fondo dos Espellos* de Hermerico, o primeiro rei de Galicia, que conduciu o pobo suevo desde as proximidades do Danubio, pola actual Eslovaquia, até a provincia Gallaecia, e aquí quedou esa xente para sempre. Grazas a Hermerico e aos seus sucesores, o nome de Gallaecia, convertido en Galicia, prevaleceu cando os das restantes provincias romanas de Hispania, ou sexa Península Ibérica, desaparecían: Lusitania, Bética, Cartaxinense e Tarraconense. O nome e o reino de Galicia existían, pois, cando aínda non nacera León, nin Castela, nin Aragón, nin Cataluña, nin moito menos Euskadi ou Navarra ou Portugal, ou Andalucía.

O reino suevo de Galicia viviu entre os anos 412 e 585. Isidoro, home sabio, explícanos con certo detalle a historia da Galicia gobernada por reis suevos. Hidacio e o Biclarense completan as fontes de coñecemento histórico para aquela época decisiva para nós. Xa dixemos que a monarquía sueva facilitou a fragmentación lingüística e, no noso caso, o nacemento do idioma galego a partir do latín vulgar. Durante a era sueva, Galicia evoluiu do modo de produción, baseado no escravismo, ao feudal, coma toda Europa facía.

Diversos analistas da Historia entenden que baixo a monarquía sueva a paisaxe de Galicia resultou modificada e aproximouse moito á súa fisionomía actual. Segundo este punto de vista, que outros non adoptan, é o novo réxime feudal ou protofeudal suevo o que ocasiona que os castros se abandonen definitivamente. Durante o período suevo, polo tanto, as persoas deixarían en Galicia de habitar os cumes fortificados que se fundaran na Prehistoria para establecerse nos vales e na proximidade das veigas e dos cultivos. Nacería así a parroquia, ou sexa a unidade básica do poboamento disperso dos galegos, que pervive até hoxe na Galicia administrativa, no Occidente de Asturias e León, na provincia portuguesa do Minho e parte da de Trás-os Montes.

Segundo certos autores, tamén a paisaxe toponímica resultou fixada definitivamente na época suévia. Infinidade de nomes de lugar orixinados polo dun posesor da terra protofeudal de época sueva enunciado en xenitivo concéntranse na Galicia que fora castrexa. Son os que nós temos chamado TAXX (topónimos procedentes de antropónimos en xenitivo de orixe xermánica) e TAXL (topónimos procedentes de antropónimos en xenitivo de orixe latina). Nós non pensamos que estes se constituísen en época posterior á invasión árabe nin na época na que Galicia foi anexionada polos visigodos de Toledo. Entendemos que esta multitude de TAXX e TAXL apareceu nun tempo en que aínda existía o xenitivo como caso de pertenza, o que nos sitúa nunha zona temporal dubidosa que coincide cos días da monarquía sueva de Galicia. Así vemos que Guimarães, Randulfe, Allariz ou Gondomar son topónimos que gardan eterna memoria duns señores de xínea sueva dos que non sabemos nada de nada pero que se chamaban, respectivamente, Wimara, Randulfus, Aliaricus ou Gundema-

rus. Noutros casos, coma poden ser os de Señorín, Romai, Marín ou Amorín, o nome do amo da terra sería latino, nestes casos *Seniorinus*, *Romanus*, *Marinus* ou *Amorinus*. Tamén coinciden varios autores en sinalar que a temperá fusión entre as elites galegorromana e sueva tería dado lugar a unha integración que se expresou (dicimos nosoutros) na toponimia, fartamente e en forma de TAXX e de TAXL.

En todo caso, o reino suevo, entre os anos 412 e 585, fecha definitivamente o proceso de formación da nación galega tal como é hoxe. Despois de milenios que se perden na neboeira da Prehistoria, despois da romanización, o elemento suevo foi a derradeira aportación ao proceso constituínte de Galicia. Segundo Meyer-Lübke, a palabra «laverca» sería unha das poucas especificamente suevas que se conserven en galego. Por iso, este paxariño chirlador e paroleiro podía ser símbolo de todo o que o reino suevo significou na construción do noso pobo e da nosa identidade.

Diciamos que a tendencia de Galicia a expandirse, en época sueva, pola Lusitania e mesmo pola Bética, tería ocasionado co tempo a escisión e nacemento do reino de Portugal. Considerou o reino suevo de Galicia, tamén, un espazo vital propio na Meseta. Sabemos que antes de ser chamada Tierra de Campos, antes de ser denominada Campus Gothorum, esta rexión, hoxe castelá, recibiu o nome de Campus Gallaeciae.

En canto á política internacional do reino galego, ela consistiu, sobre todo nos tempos finais dos reis Teodomiro e Mirón, en apoiar, aquela idea de reconstrución do Imperio que movera Xustiniano con vigor, e aliarse cos Francos. Sempre loitaron os suevogalaicos por un corredor estratéxico que ligase Galicia con Francia. Terá isto algo que ver co que moito despois sería o Camiño de Santiago e coas relacións literarias medievais entre Galicia e Occitania? Naturalmente, por ese camiño, e non polo camiño francés, entramos no territorio da fantasía literaria. O caso é que o reino de Galicia tiña que preservar a independencia a respecto dos visigodos de Toledo a calquera prezo. E este prezo era o da alianza de bizantinos, francos e galegos. Seguramente conseguir esta alianza era a misión política que trouxo a Braga un bizantino da Panonia –probabelmente *magyar*– que chegou a ser considerado santo co nome de Martiño de Dume ou Martiño Dumiense. E inspirou a política dos derradeiros reis suevos de Galicia. No ano, pois, de 585, o rei visigodo de Toledo, Leovixildo, entra en Galicia e se apodera do tesouro. Convén lembrar que, no universo xermánico o tesouro do rei non só tiña un valor económico senón que era centro e insignia do Poder. Galicia foi anexionada aínda que coinciden os historiadores en aceptar que o reino gozou de autonomía baixo o dominio dos visigodos de Toledo, os cales foron borrados da Historia polos árabes no ano 711.

De Milmanda en Milmanda (24.01.2015)

No actual municipio de Celanova érguese nun outeiro, sobre o río Tuño, o chamado Alcácer ou Alcázar de Milmanda. Alí hai vestixios de fortificacións e a torre de menaxe dun famoso castelo foi adaptada para campanario de igrexa parroquial. A centos de quilómetros de alí, nas partes altas do Ródano e nas abas e curuto dunha montaña achamos a aldea de Mirmande, que en occitano é Mirmanda. Hai en Mirmanda restos dun castelo do cal, a torre de menaxe foi reutilizada como campanario da igrexa local. A metade do camiño entre a nosa Milmanda e a Mirmanda occitana batemos, en Cataluña, co que queda dun castelo de Milmanda, aproveitado, neste caso, para adega dos viños da casa de Torres. 25

Estas coincidencias onomásticas non poden resultar demasiado sorprendentes en Galicia, onde hai un río que se chama Borbón e unha aldea que ostenta con dignidade o nome de Franza. Sorprendente é un dato que nos fornece Fortes Bouzán. Segundo este historiador nos ensina, polos peiraos de Pontevedra exportábase, ou importábase, no século xvi, un viño chamado «de Milmanda». Dado que a Milmanda de Celanova non é especialmente vitivinícola, a que Milmanda se están a referir os documentos mercantís de Pontevedra? Eu non llelo sabería decer.

Para Milmanda/Mirmanda téñense proposto diversas etimoloxías. É insistente a proposta xermánica, que parece estar clara na primeira sílaba do topónimo. Ese mil/mir procedería do xermánico (gótico *mereis*) e comportaba a idea de «grandeza» ou «excelsitude». Tal elemento está presente nos antrotopónimos galego-xermánicos (TAXX) terminados en -mil, que son certamente lexión: de Castromil a Samil pasando por Vilamil. Como a segunda parte do topónimo non está tan clara, pasamos a outra familia de interpretacións de Milmanda, as cales se centran en Miranda. Estas teñen un pai tan célebre coma Leite de Vasconcellos e apuntan a un étimo demasiado evidente: o latín *mirandvs*, -a, -um. Ou sexa: digna de ser admirada, a construción do castelo ou a paisaxe que se enxerga desde o seu adarve. Desde logo hai ben de Mirandas en Galicia, en Portugal e noutras partes da Romanía. Non sería disparate concibir unha contaminación entre unha Mirmanda/Milmanda xermánica e unha Miranda de orixe latina. Houbo, así propio, algún que viu sombras prerrománicas en Miranda/Milmanda e asociounas coas Arandas e as Peñarandas españolas. Deixemos isto e observemos algo ben curioso, abofé. A menos de cincuenta quilómetros de Mirmanda, en Occitania, aséntase a cidade de Valence (en occitano, Valença) e, a unha distancia semellante da nosa Milmanda, érguense as murallas de Valença do Minho. Outras cidades, vilas e castelos venerábeis seguen a levar hoxe o nome de Valencia, Valence, Valença, que procede do latín Valentia. Un rei Afonso seica reconstruíu a vila fronteira con Tui (aínda Portugal non nacera) e decidiu porlle un nome, máis bonito do que tiña, que era algo así como Contrasta: «Mvtavimus sibi nomen

Contrasta et impusimus ei nomen de Valentia» –comentou o rei, ao parecer moi satisfeito do cambio que fixera.

26 Na Idade Media, e antes, castelos, vilas fortificadas, grandes mansións, recibían nomes meliorativos, con frecuencia de orixe estranxeira. A Rochaforte, castelo do arcebispo de Compostela, foi nomeada así, en francés, por razóns de fachenda e de prestixio feudal, no século XII. Os Monforte, Miragaia, Monterrei, Nóvoa ou Nólula, Vilalba (en vez de Montenegro), son nomes que gaban con orgullo o poderío e maila nobreza do edificio, ademais da súa fermosura cortés. Con frecuencia, estes nomes meliorativos e arrogantes son imitados por pazos, torres, bastidas e castelos doutros reinos e países. En todo caso aqueles Vilafranca, Monforte, Belavista ou Belvís, Monterrei, adaptados a varias linguas, ofrecen unha paisaxe toponímica feudal certamente paneuropea.

Cal sexa, apuradamente, a orixe etimolóxica das Milmandas non é cousa que vaia-mos elucidar aquí. En todo caso, hai unha artigo de Dieter Kremer que trata no asunto monograficamente. Diremos só que estamos seguros de que Milmanda/Mirmanda é un deses topónimos nobiliarios paneuropeos e abondo emigrantes de que tratamos. Con certeza, a de Celanova é a única Milmanda de Galicia.

Mirmanda (oficialmente, Mirmande) está promovida turisticamente coma unha das cen aldeas máis belas de Francia. O ascenso ao cume do noso Alcácer de Milmanda, so unha bóveda de ramallos épicos e misteriosos, merece, e non menos, unha visita. En Mirmanda viviu e traballou o escritor e pintor vangardista André Lothe (1886-1962). Ao pé do castelo da nosa Milmanda, en Santa Eufemia, naceu, escribiu e pintou o galego Xosé Manuel del Caño, felizmente activo, así mesmo, no xornalismo. Da Milmanda catalá non teño outras noticias que non sexan as referidas ao viño. Neste dominio engarrábase un branquiño do tipo Borgoña feito con uvas da caste chardonnay cuxos bacelos medran arredor do castelo. Este branco xira no mercado co rubro de «Milmanda». O cal nos leva a preguntarnos unha e outra vez cal era o viño, enigmático que se comerciaba en Pontevedra como «Milmanda» no século XVI.

Todas as Mirmandas e Milmandas encóntranse conectadas por unha mina clandestina. Hai unha espada Mirmanda que está á espera do seu novo señor nun pozo do meirande río da Galia, o Ròse ou Ródano. Nalgún pego ou piago do Tuño descansa, en leito de ovas de lamas, a espada Milmanda, que tamén será algún día resgatada para o asalto definitivo.

Mantecón na Trabe (31.01.2015)

Ao longo do ano 1988 en Galicia sentíase a necesidade dun foro en forma de revista de pensamento crítico. Dominaban no mundo as vagas posmodernistas, mellor ou peor asimiladas, e a crise dos países europeos de socialismo real provocara vertixe e desconcerto en certas camadas intelectuais, que mudaban con rapidez o marxismo de vademecum por calquera produto que supuxese a extinción da solidez do pensamento. Algúns reclamaban unha publicación destinada a nadar contracorrente. Houbo conversas e cruzáronse ideas. 27

Parte das persoas (só parte) do dominio académico e intelectual que formaban parte do Clube Cultural Adiante, círculo orgánico da CXTG (Confederación Xeral de Traballadores Galegos) acababan de levar a bon porto dúas empresas memorábeis. Unha, o Congreso da Galicia Exterior (Asturias, León e Zamora) que relanzou en Celanova, con forza, a idea de que existe nación galega fóra dos límites provinciais. Outro, o ciclo internacional de conferencias que, en Vigo, examinou a destrución do socialismo real en Europa con intervención de poñentes que representaron todos os puntos de vista posíbeis, incluído o liquidacionista soviético. Cada vez máis se abría paso a idea de crear unha revista para un novo tempo que tivese o nacionalismo e o pensamento dialéctico como sentido e sensibilidade diferenciais.

Ofrecéuselle a Olegario Sotelo Blanco a idea, e este xeneroso e lúcido compañeiro aceptouna decontado. El sería o editor e a súa empresa, Sotelo Blanco Edicións, actuaría tamén como distribuidora. Francisco Mantecón, que estaba ligado á CXTG, participou desde o primeiro intre no proxecto, e seguiu apoiando a revista até o día da súa morte.

Os fundadores da revista, na súa maioría, acompañaron esta até faleceren, coma é o caso de Mantecón, ou até o día de hoxe: Miguel A. Seixas, Francisco Sampedro, Antón Figueroa, Xavier Vence, Darío Xohán Cabana, X.M. García Crego, Manuel Outeiriño, Xosé M. Salgado, Xosé A. López Dobao. Rosa López e Francisco Fernández Rei asumiron funcións de redacción e coordinación xunto comigo. Naturalmente, o editor foi e é Sotelo Blanco.

Unha das primeiras cuestións tratadas era, naturalmente, o título da revista, que resultou unha homenaxe á máis pura tradición cultural prehistórica de Galicia: *A Trabe de Ouro*. Tal denominación chamaba a atención sobre as raíces nacionais máis profundas e enigmáticas. O carácter da publicación acordouse que sería ideoloxicamente plural dentro dun amplo e flexible marco, antifeixista no negativo e aberto a todo no positivo. Entendíase Galicia e o seu dereito á autodeterminación e á independencia como un punto innegociábel do ideario común. Revista, pois, en contradición co galeguismo piñeirista, co pensamento feble e co eclipse da filosofía que representaban os novos sofistas. Pensouse que a Historia non acabara e que o principio

de contradición de clase seguiría producindo acontecementos, cousa que resultou confirmada polos feitos. Entendeuse que o aspecto visual e táctil d'*A Trabe de Ouro* tiña que responder a estes proxectos. E Mantecón fixo unha proposta de deseño que foi xeralmente aceptada.

Fronte á invasión, co pretexto posmoderno, de publicacións que se producía en Galicia e España, a cada cal máis baleira de ideas e máis chea de debuxos, *A Trabe* resultou sobria. Ningunha fotografía, ningunha ilustración gráfica, o que a enfrontou ao seu entorno. Mesmo algúns sorriron e déronlle á *Trabe* os días contados. Mantecón deseñou a totalidade da revista, en branco e negro. As páxinas, os títulos, as dimensións, o papel, os tipos de letra, absolutamente todo o que se ve e toca n'*A Trabe* foi pensado por un Mantecón que coñecía ben así as ideas de Bruno Munari como as clásicas soviéticas de Armatov, ou mesmo Malevich, sobre arte e produción e sobre deseño. O deseño gráfico d'*A Trabe de Ouro* é algo inseparábel dos propósitos que animaban os iniciadores e a sintonía das ideas co soporte é perfecta. O obxecto, aquí, é a idea mesma.

Desde o primeiro intre considerouse que, ao revés doutras revistas galegas existentes ao tempo, *A Trabe* tería opinión editorial. Número a número, a revista emitiu propostas, interveu en política, estivo presente no decorrer histórico de Galicia e do Mundo. Para completar iso, pensouse que era preciso convocar o humor gráfico de carácter ideolóxico. Necesitábase pois, un debuxante con xenio, de espírito coincidente co da revista, innovador contra o pensamento dominante. E pediúselle axuda a Pepe Carreiro, cuxos cadros, cargados de sentido, resultaron unha glosa en diferente dimensión, das ideas suxeridas ou expostas no editorial.

A Trabe non sería o que é sen o seu consello da redacción, e colaboradores, pero tampouco sen que Mantecón convertese as ideas do equipo nunha unidade visual de excepción e certamente única no mundo. Moitos dos colaboradores non galegos d'*A Trabe*, ao tempo que amosan a súa simpatía pola empresa intelectual, manifestan a súa admiración polo deseño que lle debemos a Mantecón. E é aí onde Pepe Carreiro, tras os diversos pases que quedan esbozados, remata de cabeza e adoita meter gol na porta do inimigo.

Na cidade de Vigo (Marco), Alberto González-Alegre e Ángel Cerviño dispuxeron unha exposición do Mantecón grande e lúcido que nos acompañou na súa primeira madurez, horribilmente tronchada pola morte. Alén da súa obra pictórica, Mantecón foi un gran deseñador gráfico. En realidade, el non actuou coa *Trabe de Ouro* como se a revista fose o seu cliente. Moi o contrario, deseñou a publicación como un membro do círculo de pensamento crítico galego que *A Trabe* era e segue a ser.

Agora que *A Trabe de Ouro* se prepara para sacar á rúa o seu número 100, despois de 16 anos de contacto cun público lector que é tamén parte da revista, facemos

memoria e sentimos dolorosamente a ausencia de Francisco Mantecón. El estará connosco, n´A Trabe, encanto ela e os que a facemos teñamos un alento.

As conexións galegas de Cervantes (07.02.2015)

29

Parolamos Vidal Villaverde e mais eu sobre a pescuda que andan a facer nas Trinitarias de Madrid e cadramos conformes en que moi caro lles vai costar a identificación dos restos de Miguel de Cervantes. Doado, resultoulle ao cardeal Payá, e ao Papa, no século XIX, proclamar que uns despozos mortais achados no subsolo da catedral compostelá entre outros moitos eran os que foran atribuídos a Santiago e que levaban séculos perdidos no ventre do silencio!

A vida de Cervantes é picaresca pura e ofrece zonas negras. Nunca se chegou a saber nada do que Cabanillas chamaría a «avoenza» de Cervantes. Si sabemos que os apelidos Cervantes Saavedra, que pasaron ao escritor desde o seu pai, eran e son galegos inequívocos e vivos hoxe.

O noso autor nunca reivindicou ascendencia galega e inda deixou afirmada unha proxenie leonesa. Pero Cervantes é apelido galego que vén dun topónimo que Moralejo Lasso cualificou de étnico e prelatino. Cervantes é concello e arciprestado dos Ancares, e tamén unha poboación do municipio de Robleda, na provincia de Zamora e na bisbarra da Seabra. En canto a Saavedra, sendo apelido galego, resulta da hibridación dun xermánico *sala*, que significaba «casa», «palacio», e un latín vulgar *vetera* «vella», «antiga». Así, Saavedra será «casa vella» do mesmo modo que Pontevedra é «ponte vella».

Cervantes non amosa na súa obra interese ningún por Galicia. El confunde desconsideradamente arrieiros de Yanguas con arrieiros galegos, e outras cousas. Agradecemoslle, iso si, a presenza e mención que fai no *Quixote* do cabalo noso autóctono. Chámalle «faca» ou «faco galiciano». Na realidade, a única raza equina que aparece no *Quixote* é a do cabalo galego. O resto dos cabalos, «hacaneas» e «rocines», que transportan a xente naquela novela de camiños múltiples, incluído Rocinante, carecen de marca racial explícita.

Algúns consideran que a estirpe galega de Cervantes explica a súa relación con Pedro Fernández de Castro, VII Conde de Lemos e tamén de Vilalba e Andrade, así como marqués de Sarria. En verdade, este suxeito era, no seu tempo, o galego mellor situado politicamente no círculo da oligarquía nobiliaria que rexía os reinos e o imperio. Coñecía a Quevedo, tivo a Góngora apousentado en Monforte e parece que subsidiábase xenerosamente a Cervantes, quen lle dedicou, moi rendidamente, algunhas das súas grandes obras, entre as cales *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*.

Esta derradeira dedicatoria foi redactada por Cervantes pouco antes de morrer e é unha breve, triste e bela prosa estoica (ou, mellor, epicúrea).

30 Cervantes estaba moi orgulloso das súas feridas de guerra e da súa mocidade heroica, pero é seguro que os apelidos galegos que levaba non significaban nada para el xa que nunca fala das súas orixes familiares. Nin tan sequera cando tallaba ben a pluma para gabar o conde de Lemos.

O público británico, moi cervantino, esixe unha tradución nova do *Quixote* á volta de cada século.

O gran tradutor do *Quixote* á lingua de Shakespeare para o século XXI é John Rutherford, un filólogo e un escritor que se considera a el mesmo tan galego como inglés. Velequí unha curiosa e non citada conexión galega de Cervantes.

En canto ás escavacións que andan a facer en procura dos ósos de Cervantes, direilles que o daren con eles é algo que me parece imposible. A pista dun arcabuzazo e a ausencia de xis dentes que o autor menciona pouco axuda poderán emprestarlle aos investigadores. Disque os Terciarios Franciscanos enterraron o corpo de Cervantes coa cara descuberta como era costume na Venerábel Orde. Mais, que é o que queda no revoltallo macabro das Trinitarias de veos ou ausencia de veos sobre os rostros para sempre descarnados ou xa pulverizados? Non, Cervantes non xaz en sartego de mármore como reza aquel pobre soneto funeral de Luis Francisco Calderón. En sitio ningún foron inculpados os versos lapidarios e excelentes que, a raíz da súa morte, escribiu para Cervantes defunto Francisco de Urbina: «Caminante, el peregrino/ Cervantes aquí se encierra:/ su cuerpo cubre la tierra,/ no su nombre, que es divino».

Notas.

1. John Rutherford defende a tese da orixe galega da noción de «pícaro» e da «picaresca» castelá.

2. César Brandariz négalle autenticidade á inscrición de bautismo de Cervantes en Alcalá de Henares e asegura que o escritor naceu na aldea de nome Cervantes do actual concello de Robledo-Cervantes, no país de Seabra que sempre foi de lingua leonesa (hoxe castelanizada maioritariamente) e non galega.

Cervantes aínda (14.02.2015)

Nunha entrada da *Enciclopedia Gallega*, Filgueira Valverde condensa todo o que sabemos sobre a galegitude de Cervantes. Facendo exhibición da súa proverbial habilidade nas artes da concisión e do resumo erudito, Filgueira insiste no xeralmente admitido: o único que o escritor tiña de galego auténtico eran os seus apelidos, Cervantes Saavedra. Incluso este cronista ten apuntado no seu consultorio de nomes

e dos apelidos galegos, a posibilidade de que tamén o apelido da nai de Cervantes, que era Cortinas, puidera ser unha castelanización do galego Cortiñas, tamén nome común e derivado do latín *cohors*. Seguramente, isto último tamén lle veu á cabeza a algún cervantista. Desde logo, a Filgueira veulle e neste sentido se expresou.

Incitado por unha carta de Luís Cochón, prolongo agora a divagación cervantina que iniciara a semana pasada neste mesmo *Fondo dos Espellos*. Outros amigos obrigáronme amabelmente a reparar nos libros de Leandro Rodríguez e de César Brandariz nos cales resulta desestimado o nacemento de Cervantes en Alcalá de Henares e se asegura que a vinda ao mundo do escritor ocorreu na localidade de Cervantes, actual concello de Robleda-Cervantes, provincia de Zamora. Eu respecto moito o traballo destes autores, pero non me resulta posíbel acompañalos na súa certeza.

Coido, a propósito, que ninguén sosteña que Miguel de Cervantes Saavedra nacesse no Cervantes da provincia de Lugo, que alén de ser concello na actualidade, dálle nome a dúas freguesías e mais a un venerábel arciprestado. No Cervantes da provincia de Lugo, lugar belo, ancarao e moi sonado polas súas pallozas e hórreos teitados de colmo, encóntrase o soberbio Castelo de Doncos. Esta fortaleza presenta a curiosidade, xa hai moitos anos difundida por Amor Meilán, de que dentro dos seus muros viviu unha familia de apelido Saavedra.

O que si temos seguro é que Cervantes Saavedra son apelidos lingüisticamente galegos; o primeiro toponímico, repetido nos Ancares e a Seabra, e de orixe prelatina étnica, en canto que o segundo, tamén nome de lugar, presenta unha faciana mixta xermánica e románica.

Estes dous apelidos, Cervantes e Saavedra, foron usados por España adiante e por Portugal. Ao grupo dos Saavedra de Murcia, territorio conquistado por Afonso O Sabio, pertencía o notábel escritor naturalmente menos relevante que Don Miguel, Saavedra Faxardo.

Miguel de Cervantes Saavedra, non obstante, nunca amosou especial simpatía por Galicia, que non nomea, nin polos galegos e galegas. El, que proclamaba, xenerosamente, a importancia da lingua portuguesa, que celebraba con bon humor a rareza do biscaíño ou éuscaro, que mesmo apreciaba o catalán e o catalán de Valencia, non tivo ouídos para a lingua galega na cal os seus apelidos cristalizaran. Tampouco aparecen na xeografía cervantina os camiños, as paisaxes e as cidades de Galicia. Eu, persoalmente non vexo nos escenarios cervantinos de *locus amoenus* as terras duras de Seabra encriptadas, cousa que fan os autores citados Brandariz e Rodríguez.

Podería pensarse que Cervantes arrenegase das orixes galegas porque, como os galegos do seu tempo, el estaría dominado por un auto-desprezo causado pola dominación castelá. É posíbel que así fose, pero contemporáneos de Cervantes coñecemos que demostraron estar orgullosos da súa condición de fillos de Galicia. Mauro

Castellá Ferrer, deixou claro o seu cariño por este reino e pola súa historia, mesmo que nos seus escritos apareza máis ben fabulada ca outra cousa. A figura fascinante de Diego Sarmiento de Acuña (ou sexa, Diego Sarmento da Cuña) é digna de mención. Contemporáneo de Cervantes, este conde de Gondomar foi un patriota galego, así patriota do Reino como do curruncho natal do Val Miñor, que defendeu a súa terra e avogou a favor do seu idioma, até o punto de o empregar na correspondencia segundo revela o exame dos seus cadernos de minuta. Cervantes demostra cara Galicia unha perfecta indiferenza.

A respecto da condición xudía de Cervantes, que moitos teñen sinalado, inclusive para explicar a inimidade que sentía polo Santo Oficio e a súa actitude intelectual francamente escéptica, eu non coñezo probas que a demostren.

Non penso que os ósos de Miguel de Cervantes Saavedra cheguen a ser identificados nas Trinitarias de Madrid nin tampouco confío en que vaian aparecer documentos que nos esclarezan as orixes familiares galegas de tan alto enxeño.

A laverca simbólica (21.02.2015)

No anterior *Fondo dos Espellos*, Xosé A. Laxe Martiñán facía memoria dunha súa bisavoa de Vilaxoán que era coñecida por Laverquina. Non teño á man o libro de Gonzalo Bouza-Brey sobre os alcumes que el recolleu polas marxes da ría da Arousa, polo tanto non sabería decer se alí consta algunha Laverquina. En todo caso, tal alcume áchase relacionado co nome común *laverca*, que hoxe tende a escribirse, e con fundamento, con uve.

Laverca é o nome vulgar galego dos paxaros do xénero *Alaudae*, habitualmente da especie cuxo nome científico é *Alauda arvensis*. Trátase dunha paxariña acastañada, moi chirladora en voo e que fai o niño no chan.

A palabra *laverca* é xermánica. Esta especie recibe os nomes de *lerche* en alemán, *lark* en inglés, *laverce* en antigo inglés, *laverch* (como descubriu Laxe) en dinamarqués, *laavirik* en islandés. Coido que no antigo rexistro gótico (Bíblica de Ulfilas) non figura o nome da laverca. O mestre da lingüística románica Wilhelm Meyer-Lübke (1861-1936) reparou en que a *Alauda arvensis* tiña nome xermánico en Galicia e no Norte de Portugal pero que nos restantes espazos da Romanía o paxaro levaba nomes procedentes do seu latino que, igual ca o científico, é *alauda*. Así, o castelán *alondra*, o italiano *lodola*, o francés *alouette*, o francés vello *alöe*. En certas partes de Galicia pode ouvirse *loia*, que igualmente procede da *alauda*. Iglesia Alvariño usaba *loia* nos seus versos.

Meyer-Lübke supuxo que a existencia da palabra xermánica *laverca* nun único dominio da Romanía, que é Galicia e algo máis, resultaba consecuencia da forte implanta-

ción dos suevos no noso país. O criterio podía estenderse ás palabras galegas *lobio*, *esmagar*, *lata*, *maga*, *escarva*, ou *broa*.

A *laverca* é considerada na nosa cultura popular coma unha paxariña astuta, se cadra porque canta moito mentres arrevoa para chamar a atención de persoas e animais que así non repararán no niño que ela dispuxo no chan. Logo, *laverca* serviu de metáfora animalizadora: *laverco*, *laverca* dirase dos individuos espelidos e listos, por veces revirados. Se cadra o alcuño da bisavoa de Laxe Martiñán, Laverquina, vén de tal uso.

(Resúltame curioso o parecido que existe entre o alemán *lerch* e o galego *lercha*, coído que sempre usado en feminino).

Podemos considerar a palabra *laverca* coma unha insignia do que chamamos *Gallaecia Germanica* pedíndolle emprestadas as verbas a Ernst Gamillscheg (1887-1971). Existe no léxico das linguas románicas un continxente xermánico considerábel. Certos xermanismos foron introducidos xa no latín vulgar da derradeira Roma, e son comúns á maioría das linguas romances. Como dixemos, algúns xermanismos son específicos do galego e do portugués dialectalizado da actual provincia do Minho e parte da de Trás-os-Montes. Por cima, Galicia e ese mesmo NW de Portugal, están inzados de nomes de lugar procedentes de nomes xermánicos de persoa que levaban antigos señores da terra. Trátase dos antropotopónimos que nós chamamos TAXX (Topónimos procedentes de antropónimos xermánicos en xenitivo latino). Son nomes de lugar como, por exemplo, Allariz, Gondomar, Reiriz, Ramil, Randulfe, que veñen de nomes de persoa latinizados formalmente: *Aliaricus*, *Ranericus*, *Ramirus*, *Randulfus*... Estes aparecen case só en terras que formaron parte do reino suevo de Gallaecia.

Posteriormente á conformación como topónimos, os TAXX pasaron a ser usados como apelidos modernos e contemporáneos. Así, en Galicia, prodúcese unha sorte de «rexermanización» onomástica ao se converteren estes TAXX en apelidos coma Guntín, Framil, Aragunde, Albite, Alfonsín, Vaamonde, Baltar, Guitián, Brandariz, Froiz, Fafián, Forxán, Ximonde, Guimeráns, Goldar, Leobalde, Raxoi. E así varios centos de apelidos galegos vixentes.

A Historia dinos que os suevos, ou suebos, fundaron un reino na provincia romana de Gallaecia no ano 412. Tal reino durou até o 585, ano no cal foi conquistado militarmente polos visigodos españois de Toledo. Galicia permaneceu so a dominación visigoda, ao parecer con autonomía, até a invasión árabe da Península no 711. Polo tanto, Galicia foi máis xermanizada ca o resto da Península Hispánica. Grazas aos suevos, a Gallaecia é a única provincia do Imperio Romano que conserva actualmente o seu nome, como Galicia ou Galiza. Nós, pois, vivimos un tempo de xermanización máis longo e máis intenso ca os restantes territorios hispánicos.

Isto é o que explica a existencia e vitalidade da palabra xermánica *laverca* en Galicia en canto as demais linguas románicas designan o paxariño con verbas derivadas do latín *alauda*.

34

Do Picasso noso (28.02.2015)

André Malraux, cando se enriquecera co tráfico de antigüidades e arte oriental, mercou unha espléndida vila en Cap d'Ail, sobre a costa do Mediterráneo, no límite do Principado de Mónaco. Coido que, logo da Guerra Mundial, Malraux lle pasou aquela propiedade ao Partido Comunista, quen instalou alí un «Relais International de la Jeunesse»; ou sexa, un centro de vacacións para as súas mocidades e outras externas. Esta é a razón pola cal eu tiven ocasión de pasar o verán un par de anos na Côte d'Azur e de ter como veciños Winston Churchill e a súa dona, lady Clementine, a cal non saía do xardín, sorría sempre e estaba cega.

Un día decidín, de acordo cos meus compañeiros franceses, facerlle unha visita a Picasso, cuxa casa de verán non estaba lonxe de Cap d'Ail. Fomos alá, nun trenciño de proximidade que tiña apeadeiros en toda a Costa, de Marsella a Vintimiglia. Despois de ouvir o discurso do presidente Charles de Gaulle na tele, sobre o terríbel asunto alxerino, partimos á procura de Picasso.

Diante da porta da casa de Picasso quedamos parados un bon rato. Os camaradas insistían en que fose eu o que turrase da pera da campaña, xa que era aló o único español. Apoderouse de nós un medo atroz e non fomos capaces de chamar á porta de Picasso. Lembro que nos achegamos a Villefranche-sur-Mer para darlle unha ollada aos frescos de Jean Cocteau, coma unha especie de consolación.

Foron varios os galegos que visitaron a Picasso e que lle preguntaron ao artista sobre a súa infancia galega, como eu tiña mentes de facer e non fixen.

Conta moi ben Ánxel Padín Panizo, no volume correspondente dos Artistas Galegos da editorial Nova Galicia, como o deputado da II República Ramón María Tenreiro deu cos fociños no retrato do ministro coruñés da I República Ramón Pérez Costales nun piso da Rue de la Boétie de París, o de Picasso. Era 1923 e Tenreiro collera o exprés de Irún na estación do Norte, Madrid, para enlazar con París, onde tiña cita con Pablo Picasso. Na casa deste, Tenreiro encontrouse co rostro do doutor Costales que fora pintado na Coruña polo artista neno Pablo Ruiz Picasso. Faláron moito, Tenreiro e o pintor, do Instituto da Guarda, da escola de Belas Artes da Coruña, dos muíños de vento de Santa Margarita, dos baños no areal de Riazor (mellor dito, nas pedras de Riazor) e doutras cousas.

É certo o que se di hoxe na Coruña. O artista coñeceu naquela cidade unha primeira e precoz sabedoría plástica.

Parece ser que un cadro do Picasso infantil, o que se acostuma titular «Nena cos pés nus», acompañou o mestre durante toda a vida. É unha pintura que pode fascinar o espectador. A modelo, segundo a tradición, foi unha meniña da familia celanovense dos Méndez Brandón. Podería ser neta ou bisneta de Modesto Brandón, o derradeiro xuíz do Couto Mixto independente. Estaría ligada a aquel Brandón e Elices, aventureiro e rebelde que vive na tradición fabulosa da raia seca de Portugal, sempre a cabalo e co sabre en posición de carga.

O galego Antonio D. Olano, nos seus días de xornalista de éxito, tratou con Picasso (era a década de 1950) e este volveulle falar da Coruña e expresoulle o desexo de que nesa capital galega se instalase un museo dedicado a súa obra inicial. Non houbo maneira de conseguilo porque Picasso, en plena guerra fría, se aliñara co comunismo e, antes na nosa guerra, pintara o «Guernica». Molina Brandao, o alcalde franquista das vacacións coruñesas do Caudillo, non quixo saber nada do museo Picasso e París e Barcelona hoxe custodian esa primitiva parte do legado do pintor. José Luis Bugallal reclamou moito o museo infantil de Picasso na Coruña. Camilo J. Cela, tamén galego, tivo moita amizade con Picasso. Dedicoulle ao pintor un número de *Papeles de Son Armadáns*, en homenaxe. Alí houbo, como colaboración estelar, un poema en galego de Celso Emilio Ferreiro. Picasso, seica emocionado, envioulle a Celso, por medio de Cela, un precioso debuxo especialmente dedicado.

Picasso ía sendo cada vez máis vello, pero non daba esquecido a orela ártabra. Juan Pardo anda por aí e poderá contárvolo mellor. Pardo tiña mentes de lanzar unha súa canción titulada Anduriña, de fondo e tema galego. Visitou a Picasso e pediulle que lle debuxase a capa do disco. Picasso emocionouse e tatareu para Juan Pardo varias «gallegadas» que sempre levara na memoria. O caso é que, diligentemente, debuxou a portada do disco que sería difundido co título xeral de Anduriña. Ao noso parecer Picasso sabía ben que especie de paxaro se chamaba en galego *andoriña*. Pro, á hora de debuxar, a man fôiselle e a figura resultante parécese máis a unha pomba ca a unha andoriña.

Non é para marabillarse, pois Picasso nunca na súa vida deixou de pintar e deseñar pombas. A súa afección por estas aves comezara na Coruña, cousa probada polos seus apuntes infantís. Pero hai unha pomba picassiana que estivo gravada a fogo no *Fondo dos Espellos* da memoria de millóns de homes e mulleres. É a pomba que Picasso lle pintou como insignia ao Movemento da Paz comunista a petición directa do xeneral galego Enrique Lister, a quen Picasso respectou e admirou.

Foi esa pomba da Paz comunista o obstáculo que vén impedindo que a Coruña salde a súa débeda co Picasso meniño?

Nota. Encheunos de ledicia a nova de que na Coruña está aberta unha exposición da etapa galega (digámolo así) de Picasso. Hemos visitala, abofé.

Represión franquista no Instituto de Vigo (I) (07.03.2015)

36 O ensino medio ou secundario ou «segunda enseñanza» ou Bacharelato creouse en España, con carácter estatal, na metade do século XIX. Un corpo de catedráticos, licenciados e doutores, que se seleccionaban por oposición libre e pública, impartía a docencia. Estes estudos cursábanse en centros que foron chamados Institutos e eran previos a todo ensino superior. En cada capital de provincia, e en algunhas (poucas) cidades que non o eran, foi aberto un Instituto. En Europa floreceu este modelo, de orixe francés, ás veces designado co nome de Lycée, Liceo ou Gymnasium; alén de Instituto.

A creación dos Institutos, en España e noutros países, supuxo o triunfo definitivo da secularización que se iniciara ao seren expropiados os bens das entidades católicas e mesmamente, en Italia, as riquezas dos estados pontificios. A igrexa católica perdeu, en favor do Estado, o control do ensino. Mesmamente, moitos dos nosos Institutos foron instalados en edificios que antes eran eclesiásticos, coma unha especie de insignia da revolución burguesa. De acordo, pois, coa lei inspirada por Claudio Moyano Samaniego en 1857, España dotouse de Institutos. Otero Pedrayo, nun ensaio que pode ser consultado n' *A Trabe de Ouro*, explicou moi ben o estado de conciencia cívica que dominaba na España construtora de Institutos. Os Moderantistas (di) levantaron os Institutos nos días de Isabel II cantando o Himno de Riego en voz baixa.

O Instituto, nas capitais de provincia, converteuse en centro hexemónico da ciencia e da cultura. Nas cidades episcopais, o brillo intelectual do Instituto facía esmear (ás veces tamén coa envexa) o prestixio dos seminarios conciliares e dos cabidos. O Paraninfo era o espazo da solemnidade académica, que tamén competía coas liturxias eclesiásticas. Usaban os catedráticos a toga e o barrete nas clases ordinarias. Nos grandes acontecementos, coma o de apertura de curso, o ensino laico e estatal exhibía as súas pompas. Lucían as mucetas, azul claro e escuro, propias das facultades de ciencias e letras. Nalgún caso destacaban a muceta vermella de dereito e a branca de teoloxía. Era famoso en toda España un catedrático de Instituto que tiña o privilexio de poder usar muceta negra por estar licenciado en todas as facultades universitarias. Por baixo da toga, o catedrático vestía de etiqueta.

Somentes os Institutos estaban capacitados para examinar de ingreso no bacharelato, cousa que se facía con gran aparato formal no Paraninfo. Os alumnos libres tiñan que se examinar tamén no Instituto. O claustro, pois, xulgaba os seus alumnos e os dos centros privados de toda a provincia. Até a ditadura de Franco non houbo colexios privados capacitados para examinar o seu propio alumnado.

No edificio do Instituto funcionaban diferentes centros culturais e científicos extra-docentes. Alí tiñan o domicilio a biblioteca provincial (xeralmente arrequecida co material bibliográfico procedente dos mosteiros), o museo de historia natural e, nor-

malmente tamén a comisión provincial de monumentos coa súa colección arqueolóxica. No Instituto de Ourense, mesmo se habilitou un terreo para horta de prácticas da materia de agricultura e un xardín botánico dirixido polo catedrático de ciencias naturais. Este botánico, hoxe moi deteriorado, é o chamado Xardín do Posío ou do Pousío. Resumindo, diremos que os Institutos tiveron unha enorme importancia na conformación das mentalidades das capitais e provincias nas que o Estado español dividiu o seu territorio.

E ben, ao non ser Vigo capital dunha das provincias creadas polo lapis daquel Javier de Burgos que case ninguén lembra xa como xacobino e colaborador de Xosé Bona- parte, non se viu favorecido pola creación dun Instituto. Esta carencia íase paliando, década tras década, con centros privados relixiosos, cívico-militares e coa Escola de Artes e Oficios que fundara Eduardo Chao, republicano de gratísima memoria en Vigo e en Galicia.

Estando así as cousas, a Ditadura de Primo de Rivera decidiuse a crear un Instituto en Vigo. De acordo cunha tradición local, contribuíron moito a este acontecemento un progresista republicano con fortuna, Patricio Echegaray, e un nacionalista, non menos rico nin menos republicano, Enrique Peinador Lines. Deuse a coincidencia de que aqueles dous señores tiñan algún tipo de relación persoal co ditador e fixeron valer as súas influencias.

Creouse, pois, o Instituto de Vigo nos anos vinte do século tamén xx. Pero o centro educativo carecía de casa propia, e había de carecer dela por algún tempo. O centro, xa dotado e funcionando de forma regular, pasou por diversos aloxamentos. Segundo teño ouvido decer, xa que non estudei este tema, o Instituto estivo na Areosa, na Escola de Artes e Oficios e mais no Colexio Apóstolo Santiago cando a República expulsou os Xesuítas. Non sei se noutros sitios máis. Por fin, o noso Instituto inaugurou, con nome de «Santa Irene», o seu edificio das Travesas no ano 1946 e converteuse en casa matriz dos outros Institutos que, en época franquista, foron nacendo no termo municipal de Vigo.

Temos sobre a nosa mesa de traballo o libro cuxa referencia é: Lucio Martínez Pereda, *Medo político e control social na retagarda franquista*, Xerais, Vigo, 2015. Nesta interesante e documentada obra, o autor estuda aspectos para min descoñecidos da represión franquista do maxisterio e do profesorado de Institutos na provincia de Pontevedra. Ocúpase, por parte, da absurda represión da masonaría, que atravesaba transversalmente en Galicia e en España todos os estratos da ignominia. Fundamentándome na miña experiencia persoal e nos datos que fornece o libro de Martínez Pereda vou intentar unha crónica do mau trato e persecución de todo tipo que recibiron moitos profesores do Instituto de Vigo. Sobre a historia do Instituto e Escola de Artes de Vigo son autoridades, respectivamente, Gerardo González Martín e José Hervada, meus amigos.

Represión franquista no Instituto de Vigo (II) (14.03.2015)

38 O 20 de xullo de 1936 triunfou a sublevación militar franquista en Vigo e na meirande parte de Galicia. A partir dese momento desatouse represión e suprimíronse todos os dereitos humanos e liberdades cívicas. Asasinouse e encarcerouse sen formación de causa, e tamén funcionaron os tribunais militares que ditaban sen garantías penas de morte e de prisión. O «Tribunal para la represión de la Masonería y el Comunismo» foi sucedido polo «Tribunal de Orden Público». A Guardia Civil Brigadista e a Brigada Político-Social da Policía actuaron como corpos represivos alén dos falanxistas paramilitares. En 1975 foron fusilados, tras consellos de guerra, dous antigos alumnos do «Santa Irene», Sánchez Bravo e Humberto Baena. Nese mesmo ano, outro ex alumno do Instituto, X.R. Reboiras, era morto en Ferrol, nun acto que podería considerarse o derradeiro paseo da Galicia que foi mártir baixo a bota de Franco. Entón, Franco estaba morrendo e matando.

Ademais de todo iso, os funcionarios foron sometidos a exame e investigación. No que respecta ao ensino público, mestres e catedráticos tiveron que someterse a expedientes de depuración. Estes eran tramitados polas «Comisiones provinciales de depuración», dependentes dunha comisión nacional ou central: «Junta Técnica del Estado.» Podían castigar o profesor ou funcionario de diferentes modos, inclusive coa expulsión do corpo e a súa eliminación do escalafón. Un «Juzgado Central de Revisiones», podía repor no seu posto o castigado ao pasar certo tempo; ou non.

É o noso propósito facer acordanza dos profesores do Instituto de Vigo que sufriron persecución polas súas ideas e opcións políticas e relixiosas. Mencionaremos estas persoas por orde alfabética de primeiros apelidos. Fundamentaremos este sucinto informe no libro de Lucio Pereda titulado *Medo político e control social na retagarda franquista* (Xerais, Vigo, 2015) e tamén en fontes orais. Estas son as memorias e o relato de Rufo e Cándido Pérez González, Roberto Dopazo López, Pedro Níñez Pequeño, Emilio Freijeiro, que foron alumnos do vello Instituto de Vigo e profesores no novo «Santa Irene». Ademais servímonos de informacións valiosas proporcionadas por Purita Villarino, funcionaria da secretaría no Instituto «Santa Irene». Grazas.

Relación de profesores represaliados do Instituto de Vigo

ALDAMA HERRERO, RICARDO.—En xullo de 1936 era catedrático de Historia Natural e Delegado de Traballo en Vigo. No seu expediente de depuración figura como principal acusador o director do Instituto, Pedro Carasa Arroyo, quen tamén delatou e acusou con saña a outros claustrais. Foi considerado un perigoso revolucionario e separatista. Era natural de Vitoria e, ao parecer, fundador do Hogar Vasco de Vigo, o que foi moi mal considerado polos franquistas. Tamén se lle apreciaban simpatías

galeguistas e pesaba na súa contra o feito de frecuentar a tertulia do café Derby. Pensamos que Aldama foi finalmente destituído.

CERVIÑO XESTEIRA, FRANCISCO.—Profesor de Lengua y Literatura Española. En 1937, a Comisión de Depuración abriulle expediente, a resultados do cal foi separado definitivamente da docencia. Era considerado un importante intelectual de esquerdas. O «Tribunal de Represión de la Masonería y el Comunismo» (TRMC) procesouno e acusouno de formar parte da loxa Vicus. Casou coa dirixente galeguista Daría González e pasou o resto da súa vida en Pontevedra dedicado ao ensino privado e á avogacía. O aparato fascista de Franco nunca esqueceu a Francisco Cerviño e seguiu vixiándoo até o fin da súa vida. El non se someteu, xamais. 39

CURIEL CURIEN, LUIS.—Catedrático de Francés en Santander, a sublevación sorprendente en Vigo, a cuxo Instituto habería de ser destinado. Membro do PCE, formóuselle unha causa militar. Acusárono de rebelión e, en contra súa, pesaban certas traducións que fixera de obras bolcheviques. Como queira que Curiel, xunto co seu camarada Mario Vela, fora expulsado do PCE baixo acusación de «socialfascista», a noticia en pormenor de tal exclusión apareceu publicada en *Mundo Obrero*. Parece que, en realidade, Curiel e Vela estaban implicados no fondo debate que se estaba producindo nos medios marxistas a propósito das teses trotskistas. Salvou a vida, aínda que o seu irmán Eugenio, tamén catedrático, foi paseado en Astorga. No expediente de depuración, Pedro Carasa encarnízase con Curiel, quen así e todo logra saír adiante. Foi durante moitos anos catedrático e director do Instituto de Vigo, convertido xa en «Santa Irene».

LÓPEZ NIÑO, ENRIQUE.—En días da República, o xove López Niño era director do Instituto Local de Noia. Pertencía a Izquierda Republicana. Ao lle abriren o expediente de depuración, cargaron contra el dous furiosos elementos do franquismo: o profesor da Escola de Artes de Compostela, e pésimo pintor, Roberto González del Blanco, e o cóengo da catedral compostelá e maxistral de La Habana Andrés Lago Cizur, famoso orador sagrado. Ao liquidar o franquismo os Institutos Locais, López Niño, catedrático de Física e Química, foi destinado a Vigo. Conseguiu salvarse no expediente de depuración e acomodouse ao réxime. Foi concelleiro de Vigo co alcalde Suárez Llanos e, xunto con el, artífice do novo edificio e da nova época do Instituto de Vigo na que este pasou a ser o «Santa Irene». López Niño foi o primeiro director do centro na nova xeira.

LOZANO AGUILERA, TEODOMIRO.—Este home era crego católico e foi catedrático, no Instituto de Vigo, da materia que hoxe chamamos Filosofía. Pertencía ao círculo institucionista e foi favorecido cunha bolsa de «Junta para la Ampliación de Estudios» de estudos de psicoloxía aplicada en Alemaña. Participou nas Misiones Pedagógicas. No seu expediente de depuración é duramente atacado por Pascual Dodero, un xerarca fascista do mundo pedagóxico que odiaba a Institución Libre de Enseñanza. Ignoramos cal foi o a sorte que correu nos días seguintes á súa baixa no escalafón do corpo de catedráticos de Instituto.

Represión franquista no Instituto de Vigo (III) (21.03.2015)

40 Relación de profesores represaliados (continuación)

MASIDE GARCÍA, CARLOS. Como é sabido, Carlos Maside é un dos principais pintores galegos do século xx. Colaborador de *El Pueblo Gallego* da rúa das Tres Portiñas (Vigo) con debuxos satírico-políticos, foi unha persoa de ideas marxistas e galeguistas, sen que se coñeza a súa concreta militancia partidaria. Conseguiu a cadeira de Debuxo do Instituto de Noia, onde foi compañeiro de claustro de López Niño e de Álvaro das Casas. Ao liquidaren os Institutos Locais, adscribíron inicialmente a Maside ao de Vigo. Sometido en 1937 a expediente de depuración, acusárono, por escrito e con inquina, o profesor de Artes e Oficios de Santiago González del Blanco, pintor coma o investigado, aínda que máis ben ruín, e o crego de Santiago de Vigo Argimiro Martínez Vázquez, que por veces é confundido con Emilio Álvarez «Reisño». Foi destituído en 1939 e nunca recuperou a cadeira. O artista, porén, seguiu unido a Vigo.

PRIETO CAMIÑA, MODESTO. Profesor de Debuxo do Instituto do Vigo. Considerado azañista, foi apartado definitivamente en 1937.

TOLEDANO CAÑAMAQUE, JERÓNIMO. Ao parecer foi director e secretario do Instituto de Vigo. Dis que, desempeñando este segundo cargo, viviu no mesmo edificio que albergaba o centro oficial, que era o colexio Bela Vista, que fora expropiado aos Xesuítas. Estaba casado con María Concepción del Valle-Inclán Blanco, filla do escritor. Non sei se ela non sería a persoa que eu coñecín, moito máis tarde, en París, casada co intelectual arxentino Daniel Devoto. É tradición arraizada presentar a Valle-Inclán, no Vigo republicano, pasando tempadas co matrimonio e polo tanto aloxado en Bela Vista. Toledano era catedrático de Lingua e Literatura e moi do Círculo do Centro de Estudos Históricos. Republicano de esquerda, foi preso no Lazareto de San Simón. En 1937 é destituído e causa baixa no escalafón. Morreu en Madrid. Jerónimo Toledano Cañamaque é autor dalgúns libros sobre literatura castelá. Tivo relevancia no Vigo político e intelectual da II República.

TRABAZO SERAPIO, VIRGILIO. Foi catedrático de Agricultura do Instituto de Vigo. Natural de Meaño, tivo moita relación con Pontevedra e, en especial, con Bibiano Fernández Ossorio-Tafall, figura moi importante da ORGA e despois de Izquierda Republicana. En 1936, e sentíndose ameazado, Trabazo escolleu a clandestinidade e exiliouse en Bos Aires. En 1953 solicitou a súa reposición e acolleuse ao «Juzgado Central de Revisiones». Filgueira Valverde, que formaba parte das «Comisiones Depuradoras» de ensino primario e secundario, integraba, ao tempo, a delegación provincial de Pontevedra do tal «Juzgado Central de Revisiones». Filgueira informou favorablemente a solicitude de Trabazo, que regresou do exilio para ser nomeado catedrático de Ciencias Naturais, ao desaparecer a materia de Agricultura, no Insti-

tuto de Vigo que xa levaba o nome de «Santa Irene». Alí, Virgilio Trabazo explicou a materia que lle fora adxudicada até a súa xubilación.

VIDAL DE BUSTAMANTE, ENRIQUE. Mestre nacional, as súas orixes familiares están en Ourense e en Valladolid. Asentado en Vigo, foi destinado á escola preparatoria do Instituto desta cidade, segundo as nosas noticias. Formou parte dunha elite de mestres de ideas progresistas que se fixo notar en Vigo e no seu *hinterland* nos anos da II República. Pertenceu, politicamente, a Izquierda Republicana e, no plano sindical, á FETE-UGT. Foi, pois, compañeiro, de Víctor Fraíz (fusilado), de Antonio Soto, de Xosé Cribeiro, de Luís Soto, de Concha Vázquez Nespereira. Foi preso en 1936 e procesado polo delito de «auxilio a la rebelión». En 1940 a «Comisión de Depuración» de Pontevedra, sección de Maxisterio, destituíuno do seu posto. Reingresou ao ensino en 1958. Un seu irmán, José, foi xornalista de *El Pueblo Gallego* e funcionario de secretaría do Instituto «Santa Irene».

41

****

Algo do espírito aberto e renovador do vello Instituto de Vigo permaneceu no novo, que recibiu o nome de «Santa Irene» a partir da inauguración do edificio das Travesas. Este, impulsado desde o concello por un dos catedráticos represaliados que lograron permanecer, así como polo mesmo alcalde da cidade, Suárez-Llanos, abriu as súas aulas en 1946 e, por algunha causa misteriosa, ao longo dos anos foi po-boándose de profesores e profesoras que, se cadra sen o saberen, resultaron continuadores da pedagogía e do ánimo científico e racional dos represaliados. Falouse, así, dun «espírito de Santa Irene», en termos metade festivos metade serios, que prevalece nos nosos días. A fábrica e edificio de «Santa Irene» forma parte dun Vigo que, mesmo á marxe da oficialidade, pegou un considerábel salto avante nos anos da II Guerra Mundial, e algúns despois. A pesar dos centos de mortos violentamente polo franquismo, das depuracións insoportábeis de funcionarios de todos os corpos das administracións públicas, dos presos, Vigo, cidade que estaba pagando con dor e con sangue o seu apoio masivo ao Frente Popular de 1936, crecía sen ceder nunca o seu carácter propio.

Do «Santa Irene» desprendeuse o seu irmán, hoxe chamado «San Tomé de Freixeiro», e logo foron creándose outros institutos. Pero na raíz, na orixe, cómpre sentir aquela presenza republicana que se reflicte nos nomes que citamos por orde alfabética.

Na Malveira (28.03.2015)

Até o de agora había o *padrón* alí onde o mito fixera amarrar a barca de Santiago en Padrón e mailo Padrão dos Povos que eterniza a memoria, en Chaves, dunha mancha de tribos galaicas relativas ao río Tâmega. Pese á tradicional interpretación, a

de Iria é unha pedrafita que o recordado Millán González-Pardo puña en relación cos *peiraos* enigmáticos. Aos dous padróns famosos da Gallaecia (o de Padrón e o de Chaves) veuse unir o pasado sábado 21 de marzo o padrón da Malveira Grande en memoria de Manuel Antonio.

Manuel Antonio é o poeta maior do noso século xx, que naceu en Rianxo e iluminou os espazos das letras galegas coma unha exhalación, coma aquel meteoro que soñara en dar caza Jules Verne, coma absolutamente nada no mundo (así falaba William Saroyan). Estes días celebramos que saíu á luz o derradeiro volume das *Obras Completas* de Manuel Antonio. Fica, pois, restaurada e establecida a produción toda do xenio naval por obra desoutro ilustrado rianxeiro que é X.L. Axeitos, co valioso e imprescindible apoio da Barrié. A impericia e desleixo do galeguismo da cultura oficial vén ocasionando que non haxa obras completas nin de Cunqueiro, ni de Rosalía, ni de Otero Pedrayo, nin de Castelao, cadansúa en edición crítica. Hainas de Pondal porque as forzas conxugadas de Manuel Ferreiro e Sotelo Blanco fixeron o esforzo e reusiron na empresa. O caso é que, agora, as *Opera Omnia* de Manuel Antonio áchanse á man para instrución e exemplo da mocidade.

Dicimos que o concello de Rianxo (moi directamente o alcalde) ordenou pór un padrón na maior das Malveiras, que é un illote con vexetación e fauna que hai a Norte de Cortegada, no mar da Arousa. En 1935, os bos e xenerosos de Vilagarcía quixeron erguerlle a Manuel Antonio un monumento na Malveira Grande. Primeiro a dereita republicana e despois o fascismo descuberto pexaron e frustraron o proxecto. Agora, ao fin, instálase o padrón e este foi traballado en granito da Barbanza por Golias, de Asados. Leva o chanto dúas datas, o nome do máis alto poeta do século xx e dous topónimos: 1935-2015, Manuel Antonio, Vilagarcía-Rianxo.

E aló fomos nun vapor daquel Rianxo do que fora señor Paio Gómez Chariño. «As flores do meu amigo/ briosas van no navío»—que cantara o trovador almirante. O noso barco fixo a travesía da Ribeira de Rianxo á Malveira Grande notando nas súas cabernas a forza misteriosa da Grande Maré Viva que coincidiu co Eclípsese. Signos, ambos, de gran mudanza nos gobernos desta Terra. Logo cantáronlle a Manuel Antonio os poetas vivos: Ana Romaní, Cesáreo Sánchez Iglesias, Manuel Rivas, Marta Dacosta, Anxo Angueira, Gonzalo Hermo, F. Lavandeira. A. Nerium. Chegou tarde o poema enviado desde o frenopático de Charenton, Francia, polo fillo adoptivo de Rianxo Heriberto Bens. Reproducimos aquí a cántiga errática de Bens nos seus ritmos, e aloulada na rima:

OFRENDA DAS LETRAS E DAS ARTES NAVAIS AO PRECURSOR MANUEL ANTONIO

Pois que te fuches, Manuel Antonio,
na tarde cóncava, sen seres noso,
ofrecherache Lugrís cáncaros,
a lura torva e unha gavota.

Novoneyra na súa arca
 tén pre che dare galochas novas.
 Pailebote de amura branca
 puxo Avilés nunha redoma.
 Belisco roxo do seu cabelo
 triscou xentil Xohana Torres.
 Su do pradairo Manuel María
 redemoumea pregos a xorro.
 Descontra Sálvora paira o mascato,
 os de Brais Pinto van pola sombra
 e en Cabo d'Home romelan ollos.
 Mételle Álvaro a De Catro a Catro
 un astrolabio de esferas cósmicas,
 Xosé Lodeiro tinguirá ao fin
 toda esta ofrenda de carmesín.
 HERIBERTO BENS (c. 1968)

Homenaxe a Ramón Otero Pedrayo (11.04.2015)

Véñenme á memoria as clases de Otero Pedrayo na aula 1 da vella facultade de Filosofía e Letras de Compostela. Elas non se me borrarán nunca do *Fondo dos Espellos*. O ano 1958, o Mestre pronunciaba, en olor de multitude, a súa derradeira lección desde o púlpito do Paraninfo. Aínda que aquelas clases de Otero Pedrayo foron evocadas por diversos autores, é Gonzalo R. Mourullo quen o fixo con máis intensidade e acerto.

O grupo que, dirixido por Ramón Piñeiro, se proclamaba a si mesmo único representante do galeguismo, ofrecía a Otero Pedrayo como figura presidencial e representativa, ao tempo que non recoñecía a autoridade do Consello de Galiza fundado por Castelao no exilio. En consecuencia, e tomando como pretexto a xubilación de don Ramón, os que chamamos piñeiristas, que se dotaran, coa editorial Galaxia, dunha estrutura legal, decidiron facerse notar con signos encriptados pero facilmente descifrábeis por aqueles que, en tempo de censura atroz, coñecían as finas artes de ler entre liñas. Prepararon, sempre so a dirección de Ramón Piñeiro, un libro colectivo formado por traballos sobre Otero Pedrayo e máis por traballos de cultura xeneralista dedicados, segundo o modelo das *mélanges* ou misceláneas académicas, a Otero Pedrayo. O tomo, de 345 páxinas, foi, obviamente editado por Galaxia e, de xeito non menos natural, impreso nos talleres de *Faro de Vigo*. Distribuíuse no verán de 1958. Título: *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo*. Na *Homaxe*, o piñeirismo exhibe o elenco dos seus pensadores: Fernández de la Vega, Rof Carballo, García Sabell e o propio

Piñeiro. Dos non heidéggerianos non falta Carballo Calero, aínda que está ausente Del Riego, que traballara arreo e anonimamente (como soia) na fabricación do volume. Aparecen varios filólogos como Dámaso Alonso, Rodrigues Lapa, Joseph M. Piel, Isidoro Millán, J.L. Pensado. Danlle entrada os piñeiristas ao ensaio español, representado por antigos franquistas ou vellos liberais, en todos os casos ligados ao Congreso Internacional para a Liberdade da Cultura (CIA cultural): Marañón, Laín, Aranguren. Vense representantes das que podíamos chamar xuventudes do piñeirismo, pero faltan Manuel María e Novoneyra. Só hai un poeta: o galego arxentino Francisco Luis Bernárdez (católico).

Na *Homaxe* non aparecen nin Blanco Amor, nin Celso Emilio, nin Luis Seoane, nin Dieste, nin Díaz Pardo, que eran clasificados como «comunistas» por aquel galeguismo de Guerra Fría. Só se detecta un representante do exilio (Guerra de Cal) e non é visíbel ninguén relacionado co Consello de Galiza. No interior, Maside era tamén considerado «comunista» en Galaxia, por iso el non aporta ao libro ningún dos seus diferentes retratos de Otero Pedrayo e si o fai un Rivas Briones neófito naquelas datas do piñeirismo. A *Homaxe* amosaba con precisión as fronteiras do piñeirismo pola esquerda e polo nacionalismo republicano. Marcaba Ramón Piñeiro na *Homaxe* outras diferenzas?

Marcaba, si, diferenzas co franquismo e coa dereita galeguista. Nin Álvaro Cunqueiro, nin Vicente Risco, nin Filgueira Valverde foron convocados para lle renderen homenaxe a Otero Pedrayo. Todos tres, de modo diverso, eran tráfugas do galeguismo ao franquismo. Causa pouca estrañeza que Filgueira non asine nada aquí, pois a súa presenza nos fastos do galeguismo da época é moi escasa ou inexistente. Non lle coñecemos moita obra galega ao Filgueira dos anos cincuenta do século xx e o seu nome non consta nos repertorios de Galaxia. Tal distancia nótase ao ler a nómina dos colaboradores do *Grial* primitivo. Risco foi excluído a pesares de que fixo naquela altura un reencontro coa nosa lingua. Cunqueiro tamén estaba fóra do libro, precisamente nun intre no que Galaxia o incitaba a converterse no gran narrador en galego que de verdade chegou a ser. A man directora de Ramón Piñeiro era de aceiro.

O certo é que, en 1958, o deseño e escolla de colaboradores da *Homaxe* de Galaxia causou incomodo e feridas no amor propio de moitos. Foron moitos os defraudados e poucos os escolleitos. O propio Piñeiro fixo circular entre os seus achegados unhas cartas. Nelas, Sánchez Cantón, protector de Filgueira nas altas cúpulas madrileñas do franquismo, escribíalle a Piñeiro moi queixoso de non ser convocado para colaborar (el e outros). Piñeiro contestáballe precisando con dureza, entre outras cousas, que Otero Pedrayo era o derradeiro presidente do Seminario de Estudos Galegos que Sánchez Cantón transformara nun Instituto Padre Sarmiento no cal a lingua galega estaba prohibida. Seguramente estas cartas cruzadas entre Ramón Piñeiro e Sánchez Cantón, ao mellor outras tamén no mesmo ronsel das que teño noticia, estean arquivadas na Fundación Penzol. En todo caso chama a atención o feito de que, hoxe,

cando está tan de actualidade a edición de cartas privadas de escritores, estas de Ramón Piñeiro relacionadas coa publicación da *Homaxe* non teñan visto aínda a luz.

Cómpre engadir que o grupo piñeirista, en parcería cos seus afíns de Venezuela, editou outro libro colectivo en honor do mestre que levaba o título de *Ramón Otero Pedrayo. A súa vida e a súa obra. Homaxe da Galicia Universal*. No pé pode lerse: Caracas, 1958. En realidade imprimiuse nos talleres de *Faro de Vigo*, o cal converte esta nunha edición absolutamente delitiva. Moitos dos autores cuxa exclusión era moi evidente na *Homaxe* de Galaxia aparecen agora asinando traballos nesta especie de volume reparador. Faise ver neste, desde logo, un dos grandes marxidados: Álvaro Cunqueiro. Vicente Risco incorpórase á nómina dos que lle renden homenaxe a don Ramón, pero cun texto de antes da Guerra Civil. Desde logo, Filgueira Valverde segue sen estar presente no curiosísimo novo libro en homenaxe a Otero Pedrayo.

Celso Emilio e a papiroflexia (18.04.2015)

O territorio de Celso Emilio Ferreiro en Vigo tiña como núcleo as conxerxencias de Príncipe e a Ronda con Urzaiz. O poeta, nos anos 50 do século xx, habitaba en Urzaiz un piso no que podían patinar ou andar comodamente en bicicleta os nenos polos corredores. Tiña, o poeta procurador, os xulgados a carón. Na rúa Gil, Celso Emilio descompoñíase en xerente dun taller de fotogravura. A tiro de pedra estaban os bares Iberia e Ligerito así como os dous grandes cafés da cidade. Claro que Celso Emilio Ferreiro podía achegarse até o Elixio, pero nunca foi visto ascender ao Calvario aínda que non renunciaba a pasar o verao na costa galeguista de Coruxo-A Foz.

Na man contraria á casa de Ferreiro arfaban un dos misterios de Vigo. Había un estreito camiño en costa con pavé formado de paralelepípedos salazaristas que se abría paso entre dous poderosos edificios en pedra de gra. Nas traseiras, cuase en clandestinidade, unha taberna mínima lucía na porta este letreiro: «O Encantiño». «Tamén lle podían chamar O Escondidinho», dicía Celso referíndose ao ilustre restaurante da Rúa Passos Manuel, do Porto. Entre o patrón pándego do noso Encantiño e o maître circunspecto do Escondidinho mediaban distancias estelares. Aínda hoxe quedan uns restos do vello canellón do Encantiño, cuxo nome participa da idea de «canto» ou «beira» ou «currunchito apartado» e da noción de «fada» ou «ser extraordinario». O poeta de Celanova gustaba de facer divagacións deste xénero, evoco eu remexendo no *Fondo dos Espellos*.

Baixabamos ao Encantiño a beber unhas *chiquitas* daquel mau viño de taberna que un tempo, felizmente lonxano, fora o do Ribeiro. Falaba eu de poesía portuguesa con Celso Emilio e con Xosé Alexandre Cribeiro, quen estaba a mirar moito o reloxo para non perder o vapor de Cangas. Sobre a mesa de mármore do Encantiño apareceu un libro apenas impreso: *Herberto Helder, O amor em vida*. Por aqueles días distantes

recibíanse en Vigo todas as revistas de poesía portuguesa. Coma tal, *Árvore*, *Bandarra*, *Notícias do Bloqueio*, *Poesía Experimental*. González-Alegre, desde a súa Alba, con sede nas Travesas, dirixía este tráfico e contrabando literario. Falouse, no Encantiño, de Herberto Helder, que viña da Madeira.

Alguén dixo: «Estou ensarreado dos poetas experimentalistas que inzan por todo Portugal». Cribeiro, que calzaba xa o camiño real que vai do surrealismo francés á poesía social española, apoiou a queixa e empeñouse en que os poetas mozos portugueses de apelidos estranxeiros, non sempre auténticos, eran snobs: «Igal ca este Helder temos Rui Ginatti, unha tal Mello Breyner Andresen, o voso Cesariny, o Alexandre O'Neill, Ana Hatherly, que é moi guapa, alén de Fiamma Hasse Pais Brandão». E engadiu Cribeiro: «Mesmo está sendo moi recoñecido en Lisboa o nome poético españolista de José Carlos González». «Alto aí (cortei eu), que este poeta fala, le e escribe galego, e procede da Hermida (Covelo); é moi amigo meu». «Daquela, retiro o González e poño o Drummond de Andrade», insistiu Cribeiro. E salta Celso: «Drummond de Andrade nin é novo nin portugués; é un magnífico poeta e, por cima, tamén meu amigo». Ao falar, Ferreiro trababa no bigote, torcía o bico e facía titilar á luz do Poente o seu anel, obra dos irmáns Hernández. Coido que, daquela, no Encantiño, a Cribeiro só lle quedaba por ridiculizar un poeta portugués de apelido estranxeiro: Luís Pignatelli.

Logo de tratar do letrismo, do fonosimbolismo, do inconismo, do conmutacionismo matemático e doutras aventuras que chocaban contra a idea de Celso, Cribeiro e eu tiñamos do que debe ser a poesía, chegamos á conclusión de que nós, de sermos portugueses, iríamos máis ben polos vieiros do neorealismo a pesares dos pésimos versos que daquela lle lemos a un tal José Saramago. «Semella que algúns poetas portugueses estivesen a descubrir serodiamante a vangarda», foron palabras de Celso Emilio Ferreiro. «Nós tivemos Manuel Antonio e eles non», fachendou Cribeiro ao tempo que pegaba un chimpó e saía coma un foguete canellón arriba para embarcar no vapor de Cangas.

En canto a min, fun pillar o Oito en Urzaiz. Levaba comigo o libro de Herberto Helder. Gabeaba o tranvía renxendo na costa arriba. O mesmo Celso Emilio describiría máis tarde o seu queixido metálico como «fe fe fe ferrové ferrovello». Tamén o poeta de Celanova podía escribir, igual ca os portugueses, versos experimentais se llo pedía o corpo. Ía eu de eléctrico cara o Calvario, pois. Acórdaseme todo aquilo con forza porque nantronte coñecín nos xornais unha noticia espida: morreu o poeta portugués Herberto Helder, que nacera en 1930. Agora leo, no poema «A morte própia» de Herberto Helder, isto:

E estás algures, em ilhas, selada pelo teu próprio brilho,
enquanto a terra me queima os dedos e os dedos
entram no coração como uma queimadura e o coração propagado
É o incêndio na cabeça.

Herberto Helder era moito máis ca escarabana contra os vidros da Historia e máis ca unha factoría de paxariñas autónomas de papel sen sangue. Séxalle a terra leve. Seguimos «en conversación con los difuntos».

47

Os Viqueira connosco (25.04.2015)

Trouxeron do exilio mexicano as cinsas de Luísa Viqueira Landa para estas descansar por sempre nunha tenza de terra laica do cemiterio de Ouces (Bergondo). Ela, que naceu na Coruña en 1918, pasara naquelas Mariñas mansas, na Quinta de San Vitorio en Vixoi, os días felices da nenez. Agora descansará, digámolo en termos ideais, a carón dos restos do seu pai, que era Xohán Vicente Viqueira López-Cortón. O nome deste está escrito con letras de ouro na historia da cultura de Galicia.

Luísa Viqueira foi unha naturalista, unha pedagoga e unha intelectual marxista que naceu na Coruña, xusto fronte do Instituto Eusebio da Guarda do que seu pai era catedrático. Atraída desde nova pola psicoloxía, pola bioloxía, polo pensamento, polas belas letras, foi educada en liberdade segundo os protocolos da Institución Libre de Enseñanza que inspiraba Francisco Giner de los Ríos. Formouse en Madrid como Xohán Vicente, no Instituto-Escuela e, xa mociña, uniuse ás Juventudes Socialistas Unificadas e vestiu a camisa azul do uniforme dos pioneiros de militancia comunista.

Como outros seus parentes, Luísa mobilizouse na guerra civil, e serviu especialmente nos fogares e centros educativos que funcionaron con eficiencia para coidar da infancia desvalida e orfa. Despois de pasar pola URSS, instalouse en México, onde a ILE intentaba, con éxito, reconstruír a magna obra pedagóxica e intelectual que fora dinamitada polo franquismo.

Nos anos cincuenta, Luísa Viqueira entrou en contacto co líder da Galicia exiliada en México, Lois Soto Fernández. E participou en todas as empresas políticas e culturais que o de Vilanova dos Infantes promoveu. Luísa estivo, pois, na emisión radial en galego, na revista *Saudade*, tan currosiana e patriótica desde o primeiro intre, no Padroado da Cultura Galega, na brillante aventura intelectual da única revista monolingüe galega das posguerras, que foi Vieiros. Naturalmente, Luísa Viqueira encóntrase entre os que levantaron en México o partido Unión do Pobo Galego (UPG). Isto último en compañía de Inocencio Ferrer Ovide, Xan López Durá, Carlos Velo e Lois Soto, entre outros. Á nosa UPG adoitáballes chamar Luísa, de xeito familiar e cariñoso, «o partido de Soto». Por suposto, tamén ela traballou na delegación en México do Consello de Galiza que dirixía Carlos Velo.

Coa vida de Luísa Viqueira e coa dos seus pais e antepasados e parentes poderíase facer unha preciosa novela histórica, se cadra tendo como modelo aquela titulada *A romántica familia de Eça de Queirós*, da que foi autor o moi esquecido Rocha Mar-

tins. Está chamado a escribir tal relato o historiador, gran coñecedor do exilio e da emigración galega en México, Elixio Villaverde, que é do Irixo. A ascendencia familiar de Luísa comeza a ser ilustre co seu bisavó, Pascual López Cortón, quen, aliado coa inspiradora do primeiro liberalismo revolucionario galego, Juana de Vega, lle imprimiu velocidade á recuperación da nosa cultura literaria en 1861-62, coa organización dos Xogos Florais da Coruña e a edición de *El Álbum de la Caridad*. Paralelamente, os Landa da súa caste materna orellaban nos procesos revolucionarios da Estremadura española. Dado que unha López-Cortón, tía avoa de Luísa, de seu nome Carme, casou con Manuel Bartolomé Cossío, este escritor español e colaborador íntimo de Giner entrou na familia e influíu nela. É fama que Cossío escribiu na Quinta de San Vitorio (Vixoi) moitas páxinas da súa obra *El Greco*.

Ou sexa que, historiado ou novelado con verismo histórico, un *roman fleuve* que tivese como guía condutora Luísa Viqueira e a súa estirpe serviría para ilustrarnos sobre a primeira Renacemento galego, a figura misteriosa e sedutora da liberal Juana de Vega, a Institución Libre de Enseñanza desde o seu círculo máis exclusivo, as Irmandades da Fala, os galegos e galegas no aparato político-militar republicano na Guerra Civil, a unión no exilio de marxismo e nacionalismo galego e o nacemento da UPG e as publicacións político-culturais galegas de México durante o franquismo, de *Saudade a Terra e Tempo*, pasando por *Vieiros*. E tamén cousas se cadra anecdóticas, coma o caso da relación amistosa entre Luísa e a infortunada Hildegart no espazo común das JSU, tendencia comunista.

Xohán Vicente Viqueira, o pai de Luísa, morreu novo, e aínda así deixou un bon tratado de psicoloxía e diversas publicacións no *Boletín da ILE* e noutras revistas de alta cultura.

Xohán Vicente Viqueira participou nos movementos do primeiro nacionalismo, acudindo veloz ao chamamento de Antón Vilar Ponte. É autor dunha obra en galego, no eido da poesía e en forma de artigo e ensaio. Estaba chamado a ser dirixente e ideólogo, seguramente o fundador dun sólido e novo nacionalismo de esquerda. Eu estou certo de que Xohán Vicente Viqueira López-Cortón habería de ocupar un lugar central na historia novelada que estamos desexando ler se non fose que apenas tivo tempo de iniciar a súa obra propia.

No labirinto (02.05.2015)

Os galegos acostumamos chamar petroglifos as insculturas prehistóricas sobre a pedra que estudou, en primeiro lugar, Ramón Sobrino Buhigas (1888-1946); este sabio catedrático e investigador en ciencias naturais cuxa curiosidade o levou a sistematizar por primeira vez a arte rupestre de Galicia. A gran obra, en tal eido, do doutor

Sobrino Buhigas, na que se catalogan todas as insculturas galaicas prerromanas de que el tiña noticia, é o *Corpus petroglyphorum Gallaeciae* (1935), que debe de ser o único libro arqueolóxico publicado en latín nos anos trinta do século xx.

O mérito principal de Sobrino Buhigas foi o de lles mostrar aos galegos e ao mundo a prodixiosa riqueza da nosa arte rupestre. Suscitou tanto interese entre nós o *Corpus*, que a atención a esta imaxinería arcaica viuse vastamente socializada. Mesmo a palabra petroglifo, antes pouco usada polos arqueólogos, pasou a ser común en amplas camadas da poboación galega. 49

A tras de Sobrino Buhigas, outros investigadores proseguiron o labor del e o coñecemento dos petroglifo difundíuse notabelmente. O primeiro continuador de Ramón Sobrino Buhigas foi o seu fillo Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza (1915-1959). A comunidade arqueolóxica está a celebrar o centenario do nacemento en Poio de Ramón Sobrino Fillo.

Coido que a ocupación primeira de Sobrino Lorenzo-Ruza foi a de profesor de debuxo na Escola de Artes e Oficios de Compostela. Nacido no seo dunha familia na que resaltan varios artistas plásticos, este investigador soubo continuar, modernizándoo, o cultivo do debuxo arqueolóxico que floreceu en Pontevedra desde os inicios do século xx e que tivo a súa manifestación máis coñecida n' *As cruces de pedra na Galiza* de Castelao. A formación de Sobrino Lorenzo-Ruza incluía o coñecemento do francés, inglés, alemán, alén do galego, portugués e castelán, o cal lle fixo doado o acceso á bibliografía científica máis internacional e contemporánea e facilitou a correspondencia científica con investigadores de toda Europa. Neste sentido, podemos decer que, se o seu pai, Sobrino Buhigas, participara do espírito renovador e multidisciplinar da Xeración Nós, Sobrino Lorenzo-Ruza representa a continuación, o apuramento metodolóxico e o estilo do Seminario de Estudos Galegos liquidado polo fascismo. Sobrino Lorenzo-Ruza revisitou, debuxándoos, medíndoos e fotografándoos todos os petroglifos coñecidos, ao tempo que facía o propio con outros que el mesmo ía descubrindo. Idéntica escrupulosidade e metódica practicaba o arqueólogo nas súas escavacións e esculcas no outro campo que el frecuentou: o do megalitismo galego. Coido ver no *Fondo dos Espellos*, sequera vagamente, que el foi o descubridor, con axuda se cadra de C. Paratcha, do único monólito prehistórico, ou sexa menhir segundo a nomenclatura bretonante, coñecido daquela en Galicia: a Lapa de Gargantáns. Do mesmo modo que os eruditos do Seminario de Estudos Galegos (Bouza Brey ou Filgueira Valverde), Sobrino Lorenzo-Ruza é un autor fragmental. A súa obra está composta na súa maioría de unidades de investigación moi focalizadas, illadas e precisas. Tal tipo de comunicación ilumina infinidade de currunchos, nunca antes frecuentados algúns, do mundo dos petroglifos e das mámoas e demais fabricación megalíticas.

Despois de Sobrino Lorenzo-Ruza, e de despois de Carlos García Martínez, e de la Peña, e outros meritísimos investigadores, os petroglifos galegos continúan, felizmente, sendo máis ca un misterio, unha constelación de misterios. O porqué da con-

centración de petroglifos en determinadas zonas, o ar de familia que todos os da Gallaecia amosan a pesar da pluralidade de escolas de deseño, a ignorancia, que nunca será vencida, que temos do significado destes significantes angustiosamente baleiros, son sombras enigmáticas que nolos fan, se couber, máis atractivos. As preguntas amartelan a nosa imaxinación. Teñen algo que ver as insculturas rupestres de Val Canonica ou as de Foz-Coa ou as de Escandinavia coas nosas? E se presentan estas reliquias de outros lugares de Europa serias diferencias estilísticas cos nosos petroglifos por que nun corredor apartado do Museo Nacional de Dublín puidemos ver o famoso (en Galicia) labirinto insculpido nun cacho de penedo que procede dun lugar de Irlanda chamado Holliwood, labirinto que é igual ao de Mogor e participa da morfoloxía dos moitos labirintos da Gallaecia que se foron descubrindo de Sobrino Buhigas para adiante? E aínda, por que ese mesmo labirinto está en Creta e nos cobertores dos Indios Hopi e por que hai pinturas dos pobos orixinarios de Australia que recordan o ritmo e as ondulacións ciclofílicas dos nosos petroglifos? Agora, en verdade, estamos no *Fondo dos Espellos*.

Estou seguro de que, a estas interrogacións, podían sumarse outras. Con certeza, descoñecemos a función que tiveron tales grafos insculpidos nas laxes de Galicia, pero estamos seguros de que, no centro de arte rupestre de Campo Lameiro e en penedos de outras estacións galegas, hoxe os petróglifos pasaron a ter unha utilidade contemporánea. A forza que emiten traspasou as fronteiras do tempo e, nos intres nos que escribo esta lembranza de Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza, os petroglifos serven, coa súa beleza estarrecente, para sentir no lombo todo o peso do pasado milenario do pobo galego, de nosoutros.

Escolio a un libro de Ricardo Mella (09.05.2015)

Sumámonos o 1º de Maio á marcha da CUT en Vigo, a cal seguiu o seu curso so a poalla. Dado que esta central de dirección galega camiñaba na mesma columna ca a dos anarcosindicalistas, acordeime de que en 1936 o Frente Popular, no que se incluía o PG de Castelao e Bóveda, foi acompañado dun correlato sindical que representaba o comité de enlace CNT-UGT do que formou parte Lois Soto. Unha xogada perfecta dos tafures da Reforma ou Transición foi a de agudizar o pluralismo sindical e inflar, en forma de prebendas, unha UGT que levaba corenta anos conxelada e unhas CCOO que, despois de loitaren heroicamente, pasaban a ser axentes de toda clase de pactos, da Moncloa e outros. Pensaba eu, o pasado 1º de Maio, que a unidade sindical ten que ser instaurada en Galicia e conducida claramente pola esquerda obreira.

E veleiqué que os da CGT me venderon na Porta do Sol unha reedición do opúsculo titulado *El crimen de Chicago*, escrito en 1889 por Ricardo Mella, aquel reputado teórico do anarquismo que naceu en Vigo e xaz no cemiterio civil de Pereiró. O paratexto

e o cadro editorial do libro están en galego. O contido é unha poderosa crónica dos sucesos que se iniciaron en Chicago o 1º de maio de 1886 e que culminaron o 11 de novembro de 1887 co enforcamento de tres dirixentes obreiros, co suicidio en prisión de un e coa prisión perpetua de tres máis.

51

Anoto, lendo a Mella, que os dirixentes alemáns eran preponderantes nas organizacións obreiras de Chicago e se cadra de todos os EEUU. Estas organizacións, segundo vemos nos discursos dos líderes que transcribe e traduce Mella, e mailas referencias históricas, exprésanse en alemán, e en alemán se escriben os panfletos e se redacta o xornal *Arbeit Zeitung* que, co *The Alarm*, en inglés, resulta historicamente central na historia do movemento operario norteamericano. Iso lévame a lembrar que os alemáns Marx e Engels, que apoiaban o dereito á independencia de Irlanda, consideraron correcto que os traballadores irlandeses en Inglaterra se organizasen en unións propias e independentes. Nas marchas de Vigo había dúas centrais sindicais, CUT e CIG, ambas de dirección galega inequívoca, que facían demostracións por separado.

O 1º de maio naceu da violencia e esta é filla da explotación. Os traballadores dos EEUU reclamaban a xornada de oito horas, e mais a supresión do traballo infantil. Os traballadores declaráronse en folga xeral o día tres. Fronte á fábrica McCormik, os policíaes dispararon contra a masa e ocasionaron mortos e feridos. O día catro tivo lugar o famoso mitin de Haymarket. Ao narrar os sucesos, Ricardo Mella ilumina a súa prosa cunha fulguración anarquista que eu traduzo ao galego: «cruzou o espazo un corpo luminoso que, caendo entre a primeira e a segunda compañía, produciu un estoupido formidábel». Eis a bomba, que mata un policía. De seguida, unha sucesión de outras mortes. Represión masiva e detención dos líderes dos traballadores, e o escenario da traxedia é agora a sala dun tribunal de xustiza.

Os líderes son presos e, á fin do xuízo, pronuncian perante a Historia discursos revolucionarios que Mella resume e traduce. Alí están August Spies, Michael Schwab, Samuel Fielden, Adolf Fischer, George Engel, Ludwig Lingg, O. Neebe e outros. Estes homes, que irán á morte con enteiraza, manifestan unha convicción política sincera e firme. Considéranse a eles mesmos socialistas, comunistas, anarquistas, cunha certa imprecisión que Ricardo Mella explica moi ben. O 11 de novembro de 1887 prodúcense as execucións e termina o terrível e lutuoso movemento que se iniciara o 1º de Maio do ano anterior. O núcleo da petición dos traballadores de Chicago non era outro que a xornada laboral de oito horas!

A memoria histórica dos pobos quixo perpetuar aquel acontecemento de Chicago declarando en todas partes e para sempre o 1º de maio como Día da Clase Obreira ou do Traballo. Os cento vinte e oito anos que nos separan das execucións de Chicago coñeceron as revolucións rusa, chinesa, vietnamita, cubana, e outras moitas, e tamén a extinción ou degradación de sistemas socialistas aparentemente ben

instituídos. Pero tamén nesta época en que vivimos amencen novas formas de socialismo conseguido pacificamente por primeira vez nas sociedades humanas. Un pseudofilósofo dos circuitos da CIA, non hai moitos anos, pretendeu que a Historia chegara ao seu fin. E, desde logo, a Historia continúa.

Dar coa Trabe de Ouro (23.05.2015)

Existe, no máis fondo da mítica galega, un departamento negro. Nel se encontra unha *Trabe de Ouro*. Iso si, un equilibrio cósmico que desafía a lei da gravitación universal de Newton, ocasiona que esta *Trabe de Ouro* estea cruzada por unha *Trabe de Alcatrán*. De xeito tal que, se a nosa cobiza nos leva a tocarlle ao ouro, seremos esmagados polo alcatrán: inclusive reducidos nós mesmos a borralla e a carbón. Sen irmos máis lonxe, no castelo de Vilanova dos Infantes hai un subterráneo e nel están as Trabes de Ouro e de Alcatrán á espera do ousado visitante. Curros Enríquez e Vicente Risco referíronse a este breve mitema que acendía a imaxinación dos rapaces da canda min na vila, hoxe atristurada, da Virxe do Cristal.

E ben, cando en 1998 decidimos en Vigo intervir na ágora do pensamento crítico, acordamos crear unha revista á que lle puxemos o título de *A Trabe de Ouro*. Como o mito que refundiamos literariamente era de significado ocasional ou por ventura carecía de significado, nós intentamos conferirlle un: *A Trabe de Ouro* significaría o pensamento robusto nun intre de pensamento feble. A ideación sólida en período de verba en estado gaseoso. A turbulencia da contradición en tempos de poéticas mortas, frívolas e estancadas. Como entón caían muros polo Leste, nós iamos intentar poñer alicerces para fundamentar unha casa de boa pedra. Unha casa galega, con certeza.

Un equipo de redacción, cuxo núcleo persistente se mantivo activo desde o intre fundacional a hoxe, aportou a súa sabedoría e criterio para chegarmos a constituír un suxeito pensante colectivo. Sempre co apoio intelectual, empresarial e persoal de Sotelo Blanco, desde o primeiro número a hoxe a revista, deseñada por Francisco Mantecón, acompañou o seu editorial cun deseño de Pepe Carreiro. O último número publicado é o 100.

Unha das características que individualizan *A Trabe* é que esta revista leva 25 anos editorializando. Co cal, e botándolle unha visual aos cen textos editoriais teremos unha imaxe en movemento dos acontecementos que consideramos importantes nestes pasados tempos. A implosión do socialismo real, a acción deletérea do eurocomunismo, os efectos daniños da UE, as falacias da moda posmodernista, as propostas congressuais dos partidos e sindicais de dirección galega, a nova literatura e a vella digna de se revisitar en Galicia e no mundo, a exhumación de textos de

Otero Pedrayo, Castelao e Cuevillas, o chamamento á unidade de todo o nacionalismo e da esquerda, a crise das caixas de aforros e o proceso de recolonización do sistema financeiro galego, a lingua galega sempre, a emerxencia do chavismo e as novas forzas de esquerda no poder en Latinoamérica, o neoliberalismo, o apoxeo do pensamento único e da globalización capitalista e a aparición de novas figuras do marxismo, da multilateralidade e da desglobalización. Sempre en Galiza, a revista incluíuse no territorio do nacionalismo do número 1 ao número 100 e proclamou o dereito innegociábel de Galicia á súa autodeterminación e independencia desde a esquerda. En forma de editorial ou ao xeito de ensaio individual, *A Trabe*, neste cuarto de século, foi expoñendo ideas para transformar a realidade que, nalgúns casos, se encarnaron en feitos e en actos reais.

E *A Trabe* converteuse nunha revista, ao mesmo tempo que galega, internacionalista. Algunhas das mellores mentes das xeracións intelectualmente activas e críticas do mundo colaboraron n' *A Trabe* e viron os seus ensaios e artigos publicados en galego antes que nos seus inglés, francés, portugués, italiano orixinais. Sinalemos apenas o caso de Alain Badiou, quen dá a luz un ensaio no núm. 1 e, vinte cinco anos despois, insiste en encabezar o número 100 con outra súa e notabilísima colaboración.

Aparece *A Trabe de Ouro* no tempo da crise do socialismo real, pero o seu orto prodúcese cando Fraga Iribarne chega ao poder. Fraga Iribarne supuxo para *A Trabe* a escenificación perfecta de que, en boa parte, o actual réxime político de España, e o seu apéndice autonómico galego, constitúe unha reforma accidental do franquismo.

No plano das políticas de superficie, a revista constituíuse desde o primeiro número na liña de avanzada contra o réxime autonómico en xeral e contra o partido de Fraga Iribarne en particular. Neste sentido, *A Trabe* foi combatida, sempre subterránea e covardemente, polo galeguismo encastelado nas institucións e nas proximidades das fontes de diñeiro. Non recibiu *A Trabe* subvencións. Con todo, o seu estilo e tendencia irmandouse todo este medio tempo con empresas que coincidían e coinciden coa *Trabe* no labor de extraermos do verbo grego *krínoo* a meirande parte das súas acepcións: discernir, analizar, peneirar, contradicir. Estes compañeiros de viaxe da *Trabe*, ademais dos seus lectores e colaboradores, son a Aula Castelao de Filosofía de Pontevedra, a editorial Laiovento e unha constelación de colectivos e asociacións que, coma nós, procuran unha transformación do mundo definitiva e radical na que Galicia nación siga existindo. *A Trabe de Ouro* mantén vínculos especiais con *Luzes de Galicia*.

Sobre o crime de Vilanova (30.05.2015)

54 Se falarmos da Virxe do Cristal podemos referirmos a tres diversas cousas, e aínda, por parte, a algunha máis.

En primeiro lugar podemos falar dun obxecto, máis ou menos cilíndrico, duns tres dedos de altura, no interior do cal se ven dúas imaxes, contrapostas e moi semellantes, dunha Nosa Señora de aspecto oriental. Ese obxecto é a Virxe do Cristal que se venera onda o arboredo de Soutoverde e o regueiro do Rouso, en Vilanova dos Infantes, parece ser que desde o século xvii. En segundo lugar, existen unha serie de lendas piedosas que, con algunhas variantes, de transmisión culta e oral, contan como a pedra apareceu milagrosamente no lugar que ocupa, desde o século xviii, o santuario do Cristal e onde se celebra a romaría anual. Na tradición de Vilanova, a imaxe caeu á terra confundida con golpe de escarabana formada por pedras grosas. Convén clarexar que a palabra *escarabana* é usada localmente para designar o fenómeno natural que noutros lugares de Galicia e en Portugal recibe o nome de *sarabia*, *saraiva*, *saragaña* e outros de sinalada orixe prerromana. Finalmente, «A Virxe do Cristal» é un poema longo de 1.213 versos, que compuxo Curros Enríquez no ano 1877 para un concurso e que corre no interior de todas as edicións do libro *Aires da Miña Terra* deste autor de Celanova. Convén facer acordanza de que Curros tratou tamén o tema da Virxe do Cristal noutro seu poema, este en castelán, titulado *El Maestre de Santiago* (1874), ben pouco coñecido e de menor mérito que o que citamos denantes.

Recentemente torturaron até a morte o abade de Vilanova, Adolfo Enríquez Méndez, para lle roubaren a Virxe do Cristal. Levaron a imaxe vítrea. Ninguén sabe cousa da investigación sobre estes feitos terríbeis. O asasinato e o roubo da imaxe deixou os habitantes de Vilanova e das Terras de Celanova asombrados, en termos de Rosalía de Castro, e desolados. Pero os sucesos atinxen tamén a toda Galicia porque o poema de Curros Enríquez titulado *A Virxe do Cristal* é un dos monumentos da literatura galega contemporánea.

A Virxe do Cristal (citaremos *A Virxe*) conta a historia da aparición marabillosa da imaxe dun modo persoal e desenvolve, en verso, unha intriga narrativa completamente inventada por Curros, da que son personaxes dous mozos que se aman, Martiño e Rosa, e un terceiro calumniador e malvado, dito Xan de Ventrases. Andan os rancores, os ciumes, os odios coma sombras no interior do conto. A Señora do Cristal aparece, moi vestidiña e calzada de labrega galega por Curros Enríquez. Pero Rosa entra no convento, tan romántico, de Santa Clara de Allariz e Martiño morre ás portas del aterecido pola neve e a xeadada. Xusto antes, Martiño lle arrincara a lingua a Xan de Ventrases e a espichara e expuxera á vista das xentes como vinganza. Trátase, pois, dun relato moi pouco amábel, ou compracente. Nel, Curros, brilla coma poeta narrati-

vo, coma mestre de descrições, coma versificador polímetra, coma dispensador dun galego rico e ben torneado na fraseoloxía, coma deseñador de caracteres elementais pero destinados a non ser esquecidos do lector. Permítanme que evoque, no *Fondo dos Espellos*, o día da miña nenez no que me meteron nas mans «A Virxe». Eu fiquei fascinado e a milleiros de outras persoas galegas, de Vilanova dos Infantes ou non, pasoulles seguramente coma a min. O poema é famoso.

En palabras de R. Carballo Calero, na «Virxe», «a medio camino entre Mistral e Hernández, Curros dotou a súa lingua dun momento narrativo de importancia equivalente á que isas outras dúas obras (*Mireio* e *Martín Fierro*) teñen nos seus respectivos ámbitos idiomáticos (o occitano de Provenza e o castelán gaucho da Arxentina)».

Á imaxe do Cristal e ás néboas de lenda e fortes emanacións identitarias e relixiosas que a acompañan hai, pois, que sumar a dimensión nacional do monumento literario que deixou escrito Curros como legado para todos os séculos futuros. Perderon moito Vilanova dos Infantes, o val do Arnoia e as Terras de Celanova ao lle levaren os malfeitores a Santa. O crime da reitoral de Vilanova non ten nome. Pero a todo iso cómpre sumar o que tal roubo e asasinato supón de afronta á literatura galega da cal o poema de que falamos é unha obra senlleira.

***El Maestro de Santiago* (06.06.2015)**

Diciamos no anterior *Fondo dos Espellos* que, antes de escribir o seu poema xustamente famoso, Curros Enríquez introducira a Virxe do Cristal e o seu santuario nun relato en verso castelán titulado *El Maestro de Santiago*.

Conta Curros nunha nota a *El Maestro* (así o citaremos) que compuxo o relato en 1868 e precisamente antes de a Revolución Gloriosa estoupar. E precisa, no mesmo sitio, que este poema é o primeiro que el escribiu en castelán, o que supón que os seus textos anteriores foran compostos en galego. Tería daquela Curros dezaioito anos. Na actualidade *El Maestro*, obra complementaria e moi valiosa do autor, é pouco lida. Foi inicialmente publicada nun xornal de Ourense, no ano 1874, logo en Madrid no 92, en forma de libro, e finalmente, nas *Obras Completas* de 1909. A difusión de *El Maestro* reactivouse nunha edición non venal da Xunta de Galicia, sen data, cun prólogo esclarecedor e moi completo de Xosé María Paz Gago. A miña opinión é que *El Maestro* que coñecemos debe de ser reescritura que un Curros moi dono do seu oficio, aínda que mozo, faría dunha versión probabelmente máis inxenua e primitiva.

El Maestro leva como indicación ou subtítulo aclaratorio a palabra «leyenda». Como o propio autor confesa, o texto foi escrito so a influencia maxistral de José Zorrilla (1817?-1893) e das súas «leyendas». Conta a historia dunha conspiración para o

magnicidio que desencadea unha serie de acontecementos, naturalmente inverosímels, nos que o amor e a morte se entrecruzan en forma de intriga folletinesca.

56 As persoas principais do relato son o traidor, Ramiro de Acosta y Santarén, o nobre dobremente namorado Pedro Fuentecalada, e dúas mulleres, a doce Dulce e Magdalena, a vingadora. Mesmo, en segundo plano, saen a escena Afonso Henriques de Portugal e Fernando II de Galicia. O conto corre avante con brío e nel figuran os arquetipos románticos do Cabaleiro, do Bandido e da Xitana ou «exipcia». Hai escenas que se representan en León e en Badallouce, mais o principal centro dos acontecementos, que lle confire ao poema unha certa unidade de acción, é o Castelo de Milmanda cuxos restos sobreviven na actualidade nas terras de Celanova e do cal xa temos tratado moito no *Fondo dos Espellos*. Chama a atención nun poeta tan novo como era o Curros autor deste poema a pericia cuase acrobática da versificación, a sabia dosificación narrativa dos acontecementos, as felicísimas captacións físicas e anímicas. Concretamente, eu non coñezo en literatura ningunha mellor descrición do galope dun cabalo desenfreado que a que se fai nun treito de *El Maestre*, que constitúe un fito da poesía animalista.

Un intre chave deste poema é o das vodas do bandido Pedro de Fuentecalada con Dulce. Curros omite o frade tópico do Romantismo para unilos en matrimonio e eles van santificar os seus amores, ao parecer por «palabras de presente», ao santuario da Nosa Señora do Cristal, que no poema e na realidade non se acha lonxe de Milmanda. Non van casar na igrexa do mosteiro de Celanova, que existía, mesmo con outra fábrica, no século XII no que se sitúa o relato, senón na capela do Cristal, aínda que lle custe ao poema un anacronismo do que é, segundo a nota citada, moi consciente Curros Enríquez. A potencia sentimental das raíces maternas en Vilanova dos Infantes e, seguramente a repulsión ideolóxica que o autor sentía pola opulencia monástica estarían na orixe desta elección. Entra, pois, a Virxe do Cristal na literatura neste poema que comentamos.

E entra con ímpeto e con brillo. Xa Carballo Calero e Xosé María Paz Gago apreciaron no verso de Curros, inclusivamente no deste Curros novo, unha vibración e un anuncio do que na historia literaria chaman «modernismo», que non é outra cousa ca enunciación retórica idealista finisecular nas letras en castelán de España e Iberoamérica. Moi certa e concretamente, Paz Gago pon estes versos casteláns de Curros a carón dos de Salvador Rueda (1857-1933) advertindo que, por sinal, o autor de *En tropel* fora coetáneo e amigo de Curros.

A fonte historiográfica na que Curros bebe para documentar *El Maestre* é confesadamente a *Historia General de España* de Modesto Lafuente Zamalloa. Para tratar, en concreto, da *Virxe do Cristal* non parece escoitar aínda as verbas que a ela lle dedica o P. Villafáñez nin tampouco fai súas, como fará máis adiante cando a Santa de Vilanova sexa protagonista, as lendas e tradicións orais que corrían, e corren, nas Terras de Celanova sobre as orixes da imaxe máis enigmática.

Veleiqué con que brillantez Curros describe o interior do santuario da Virxe do Cristal de Vilanova que só existe na súa imaxinación poética:

Por eso cuelgan desde el estrecho/ y angosto cuadro que forma el techo/ricos doseles/ de gran valor;/ y en la ancha nave vierte sombría/ sobre retablos de argentería/ lámpara de ónice/ suave fulgor.// Y de repisas y barandales/ prenden ofrendas de oro y corales,/ primores mágicos/ que hizo el buril,/ sayos de múltiples vivos colores,/ manos de cera, ramos de flores,/ trenzas de pelo/ y exvotos mil.

57

Nestes días nos que Vilanova dos Infantes, a Terra de Celanova e Galicia toda se doe do asasinato do abade Adolfo Enríquez e do roubo da Virxe do Cristal é bon facer memoria de cando esta ocupou un sitio de honra na Literatura, da man dun dos grandes poetas galegos do século XIX e de todos os séculos.

A morte do rei Teucro (I) (13.06.2015)

Ordenei que me trouxesen ao máis alto cume dos que fan anfiteatro a Hellenes para aquí extinguir os meus días. Estou, pois, no Outeiro da Nau, que chega até o ceo. A Occidente vexo a fin do mundo, que é a Illa dos Aunones cuxos habitantes me obedecen a min, Teucro Telamón. Regresan á miña memoria todos os sangues paternos e maternos.

Eu son Teucro, fillo de Telamón e de Hesione. Nunca deixou de me doer o peito a causa das miñas orixes. Fun chamado Teucro por miña nai ser filla de Laomedón, rei de Troia. De nena, a miña nai foi roubada e gardada nas grutas da cor do viño que hai no profundo do mar dos Atlantes, acolá. Hércules recuperou Hesione e entregoulla ao meu pai Telamón, que fora un dos argonautas, como trofeo despois da primeira destrución de Troia. Chámanme mestizo nas ágoras das cidades e nas conversas longas das navegacións a bordo das naus cóncavas. Certo, son fillo de troiana, pero tan Telamónida coma o meu medio irmán Ajax.

Polas veas miñas corre sangue troiana, ou teucra, e mais loitei contra Troia na segunda guerra, con toda a forza do meu sangue aqueo. Por ser mestizo é que moitos me odiaron. Aínda, un día horribel, foi meu pai quen me odiou, e, por veces, eu, Teucro, entro na negrura e ódiome a min mesmo: a metade de min loita con fereza contra a outra metade. O que si, eu ameí Ajax e sabíao mellor guerreiro ca min. Para aqueos e troianos Ajax era superior. Foi Ajax a mellor lanza dos aqueos no tempo no que Aquiles se fechou na tenda e os cabalos andaban ceibos a rillar no loto e nas espadananas da braña e os carros, protexidos polo lenzo, estaban inmovilizados encanto os mirmidóns vagaban pampos e bebían viño. Naquel medio tempo, Ajax sería tido polo mellor home de Agamenón. Logo Aquiles volveu ao seu ser e Ajax pasou a ocupar un segundo posto.

Acórdame agora o día no que os aqueos fixeron asemblea e as naus vararon nas áreas de Troia. As nosas naus, as de Salamina, eran doce e mandábaas meu irmán Ajax. Aló foron varar as naus de Salamina, onda as que viñan de Atenas ao mando de Menesteus. Todas negras e cóncavas as nosas e as dos nosos aliados de Atenas.

Vexo agora desde o Outeiro da Nau, que parece polas feitura mesmo unha embarcación de pedra, aló embaixo o río como lambe os peiraos que eu mandei labrar en Hellenes. Vou perdendo a vida e represéntaseme cando era a guerra de Troia e eu, Teucro, o mellor arquero dos aqueos, descontando Filoctetes: este ficara leixado na illa porque a súa ferida fedía e para a guerra estaba tolleito.

Tanto e tan ben tirei do arco na guerra de Troia que os aedos fixeron catálogo dos mortos pola miña man. As miñas frechas mataron Orsíloco, e Ofelestes, e Amo, fillo de Polaimon, e Melanipos. Outros caeron sobre a terra nai de Ilión. Así que Agamenón, señor dos homes, veu onda min e faloume así: «Teucro, querida cabeza, fillo de Telamón, señor de armadas, continúa disparando. O día da vitoria hei pór na túa man un trípode de ouro ou ben dareiche un carro cos seus cabalos ou, se tal, entregareiche unha muller para durmirdes no mesmo leito. E todo iso a pesar de seres tu bastardo». Ao sentirme chamar bastardo por Agamenón, o meu sangue troiano ennegreceu coa ira. Disimulei, con todo, os meus sentimentos e respondín con boas palabras ao fillo de Atreo. «Xa matei coas miñas frechas moito troiano valoroso, pero nunca lle din certo a ese can doente a quen chaman Héctor». Por aqueles días, eu déralle morte a un troiano principal, de seu nome Gorguition, o que acabou de me facer famoso. A Gorguition fureille o corazón. El dobrou a cabeza, co casco bronceo, do mesmo xeito que unha durmideira esvaia a corola cando a trochan nun xardín.

Proseguíu a batalla e eu, Teucro, non lle daba tregua ás miñas mans e ao meu brazo no uso mortífero do arco, e cada pouco tíñanme que encher de novo a alxaba. Vexo eu Héctor, e o corazón meu ponse a alampar coa xenreira. Dispárolle unha frecha que voa dereita ao seu corazón, pero é o mesmo Apolo que a desvía porque el amaba moito aquel troiano fillo de Príamo. A miña frecha non atinxiu Héctor pero si matou o seu auriga Arqueptólemos, que caeu do carro embaixo. Recuaron asustados os cabalos e o corazón de Héctor houbo de estralar en cachos. E cando Héctor salta do carro colle un coio do chan e, aos urros, ven contra miña, Teucro. Héctor erguía xa a pedra na man e eu tensaba a corda do arco por lle meter unha amargue frecha entre os ollos ou na altura do ombreiro, onde as setas fan moito mal. Foi entón cando a pedra de Héctor de coruscante casco bateu no meu peito e me fixo caer na terra de Troia. Acorreume, pronto, Ajax e, con el, Mequisteus, fillo de Equios, e mailo divino Alastor. Cubríronme cos escudos de bronce e leváronme maltreito ás novas naus cóncavas. O escudo de Ajax levaba feixóns de ouro sobre a dura lámina.

As sombras da noite vanse achegando a min, Teucro, e ao Outeiro da Nau, onde teño plantada a tenda. Chega a sombra, e vexo a fin da terra, que é aquí a Illa dos Aunones. Esta aquel ceo tinxido de sangue.

Antes de morrer neste lugar, preto do ceo, fago memoria do mau día no que Troia foi destruída por nós. Día no cal meu irmán Ajax virou tolo e deixou de alentar para sempre. Ocorreu que Ulises reclamaba para si a posesión das armas de Aquiles, que fora morto a traizón. Ajax tiña en por el a espada de Héctor porque o troiano mesmo lla ofrecerá como presente de nobreza cando era vivo. Daquela a Ajax víraselle a razón e tolea furioso. Sae aos campos e dá en matar nas ovellas dun rabaño, empozando o territorio de sangue. El, na súa insania, pensa que está verquendo o sangue de Ulises. Cando vén en si do arrouto de tolemia, meu irmán Ajax vira a espada de Héctor contra o seu peito propio. El era invulnerábel, salvo nun punto do seu peito. Aplica alí a punta da espada, e aperta co puño até fender o corazón en dous. De Ajax morto naceu o nome da flor de xacinto. Así morreu Ajax Telamón e eu, Teucro, alí presente, non fixen nada por evitalo nin tentei vingar a súa morte matando Ulises.

A morte do rei Teucro (II) (20.06.2015)

Nunca me afarei a este sol que en Hellenes non sae do seo do mar senón de montañas máis altas ca o Olimpo e tanto coma o Cáucaso. Aqueceu o sol a tenda que dispuxeron para min nese Outeiro da Nau cuxa proa de pedra apunta á Fin do Mundo que é a Illa dos Aunones. As escravas trouxeron ricos cobertores de púrpura para, entre eles, eu agardar a morte. Eu, Teucro, relembro o día no que o meu pai, Telamón, me botou a fada por eu non defender Ajax da cobiza de Ulises e que aquel meu meo irmán se dese a morte chantándose no peito a espada do nobre Héctor até os copos.

Conforme meu pai Telamón ía dicindo, posuído pola dor e a ira, as palabras da fada, o ceo cubríase de negras nubes porque tamén Zeus, pai dos inmortais, asombraba o seu rostro para min. Telamón prohibiume pór o pé na terra patria de Salamina ao finalizar a guerra de Troia.

Así que botei a nau ao mar. Cando os compañeiros foron sentando nos bancos, dirixín a proa cara onde o sol se pon. Pero Zeus, señor do lóstrego, pedíralle axuda a Poseidón para acabar comigo segundo os desexos do meu pai Telamón. Unha tempestade terríbel fixo estoupar o máis sonoro trono precedido dun alustre que nos cegou a min e aos meus compañeiros. A meirande onda que houbera no mundo ergueunos no seu lombo e vemos como rachaba a vela e crebaban os remos. Os monstros mariños abrían as fauces para nós, mais tivemos a ventura de darmos entrado nun portecelo sumamente abrigoso. Saltamos a terra e fomos acollidos por unha xente sen lingua na boca. Aquilo era a Illa de Chipre e habíamos de saber que esa xente sen lingua na boca era tamén un pobo sen nome. Recoñecéronme coma rei e fundei unha cidade á que lle puxen o nome de Salamina, en memoria da miña patria perdida.

Nova Salamina medrou e enriqueceuse. Eu e os compañeiros raptamos mulleres nas aldeas do interior nas cales vivían seres humanos, estes elocuentes e semellantes nos seus usos e costumes aos beocios. Levantei en Nova Salamina un templo a Afrodita, que naceu das xerfas na area longa de Chipre. Eu ben sei que a nai de toda cousa viva sempre se sentiu compracida da miña lealdade por ela.

E ocorreu que a ma fada que me lanzara Telamón ía obrando no meu interior e escuros sentimentos invadíronme o peito. Fun tentado polas sombras e sacrifiquei un home sen lingua daqueles que integran o pobo sen nome. Cominlle as entrañas asadas no lume ao tempo que bebía en copa de ouro viño vermello da terra. Logo matei e devorei outro e outro e outro daqueles que non teñen lingua nin teñen nome. Ao esgotar esta raza, pillei, cos compañeiros, os vales do interior, tan semellantes aos de Beocia. E fixen presos homes, mulleres e meniños. Fíxenos degolar e cominlles as entrañas. Devorando seres humanos, eu, Teucro, comportábame coma Licaón. E estas cousas pasaban debido á fada que me lanzara o meu pai Telamón.

Eu odiábame e atormentábame a min mesmo. Naquel tempo deixei de me chamar Teucro e fun *Heautontimoroumenos* porque os meus sangues distintos loitaban entre si igual ca os ventos contrapostos combaten na tempestade.

Por conseguir a paz, reunín os meus compañeiros e cargamos as naus con ánforas cheas de viandas salgadas, figos secos, viño e auga. Deixamos atrás Nova Salamina, non sen antes facermos libacións cos ollos postos no templo de Afrodita. Levantamos o mastro e moi axiña Afrodita pediulle, graciosamente, a Zeus e a Poseidón treguas para min. A nau pasou sen dificultades as Columnas de Hércules e virou pondo a proa ao Boreas. Navegamos ao largo dunha costa sen seos apracíbeis que parecía non ter fin. Finalmente, os rogos de Afrodita obtiveron a benevolencia de Zeus e de Poseidón.

Foi entón cando dexergamos a Illa dos Auniones, que está na Fin do Mundo. Vimos un mar que se facía rodear de montañas máis altas ca o Olimpo e tanto coma o Cáucaso onde Prometeu sofre o seu destino. Arriamos a vela e os compañeiros puxéronse a vogar cara o sitio onde aquel mar entre montañas acaba. Subimos, entón, por un río e varamos e nau nunha lameira na que non nacía o apio nin o loto senón só xuncos cativos. Na xunqueira pacían vacas e ovellas. Degolamos todo aquel gado e toda aquela habenza e asamos as súas entrañas e os seus xarretes ao pé do río para o banquete. Ao facérmoslle libacións a Afrodita nas nosas ricas copas de ouro, eu notei que unha paxariña linda pousaba no meu ombreiro. A paxariña era unha lavandeira.

A paxariña, que era Afrodita, faloume na orella. Díxome que aquela terra pobre onde o loto non nace e o apio non se dá era o termo da miña navegación. Que eu debía fundar alí unha nova cidade e que a esta lle tiña que chamar Hellenes debido ao meu sangue aqueo. Isto debería eu facer en memoria do meu pai Telamón para el acougar no Inferno e para aplacar definitivamente a Zeus e a Poseidón.

Tes que levantar aquí Hellenes –diciame en forma de lavadeira– por varios motivos. Un, porque este é un río que levará con facilidade as túas e outras naus por todas as partes do Mundo; sobre el construírás peiraos. Outro, porque neses montes hai cabalos acastañados e bestas que empreñan do vento que che servirán, a ti e aos teus, de montura porque esta non che é terra para andardes de carro e auriga. E un máis, porque acolá arriba, no Outeiro da Nau e en todos eses montes, máis altos ca o Olimpo e tanto coma o Cáucaso, inzan os lobos e os ouveos deles serviranche de castigo e aviso para non voltares comportarte coma Licaón.

Así falaba a deusa que enche o mar e a terra de toda clase de vida, alma Afrodita en feitura de paxariña.

Eu, Teucro, fundei Hellenes e fun rei da cidade. Levanteille un templo á miña deusa protectora, máis rico e cumprido ca o de Nova Salamina. A miña deusa protectora chamaríase por sempre aquí Afrodita Pastoriza. Na ribeira deste río xuráronme fidelidade os veciños cuxa estirpe descende do gran cervo macho con corna de cen candeas. Reinei en paz. Os peiraos atraeron mercadores do mundo boreal e de todos os mundos.

Agora xa só me resta morrer, cercado da esposa e dos fillos aos que amo, neste rico leito de marfil e abrigado por farrapeiras corcosidas de fíos de ouro e de belas cores, aínda que non tanto coma as do manto desa maldita Iris que está á espera da miña morte para lle levar nun voo a noticia aos deuses. Mentres agarda, ela paira sobre a Illa dos Aunones por tras da cal o mar é infinito.

FIN D'A MORTE DO REI TEUCRO

Teucro na *Fábula* (27.06.2015)

En semanas pasadas fomos redactando eiquí a estoria de Teucro tal e como aparece nesoutro *Fondo dos Espellos* que é a *Fábula* dos antigos gregos. Para compoñer o texto servínome dos famosos escritos nos que Teucro sae, cuase sempre en lugar secundario e como sombra atormentada do seu irmán Ajax e do seu pai Telamón. Naturalmente, reparei en como aparece Teucro no oficio de habilísimo arqueiro na *Ilíada* (VIII, 309-334). Strabon (64 a.d.c.C-19 d.C), que é autor da primeira mención histórica de Kallaikía ou sexa Galicia como país, segue moito un autor coa obra perdida, de nome Asclepiades. Traen ambos á luz Teucro e falan de cidades fundadas por gregos en Galicia: por el Hellenes, e por Anfíloco outra de nome Anfiloquia ou cousa así. Ando Teucro por transfondos da Traxedia, pero moi explicitamente figura no historiador galo Trogo Pompeio, a quen coñecemos por medio de M. Iuniano Iustino (ss. III ou IV d.C), que relata con detalle a peregrinación de Teucro, expulsado de Salamina, por Chipre, Cartago Nova e outros sitios até chegar ao país dos Kallaikoi (o noso) e fundar Hellenes. Versión esta que parece ser seguida moi de preto por Isidoro de Sevilla (560?-636?).

Servinme, si, daqueles autores e aínda me axudou Pose Mesura con Romero Masía e a súa selección titulada *Galicia nos textos clásicos* (1988). Seguí as noticias, múltiples e enleadas entre si coma cereixas, das *Genealogiae deorum gentilium* de Giovanni Boccaccio (1313-1375), obra verdadeiramente portentosa sobre a que se asenta boa parte do coñecemento da fábula grega no universo humanístico e renacentista de Europa. Resultoume o Boccaccio de moita utilidade para distinguir entre o noso Teucro e outros tres Teucros máis, todos de inferior rango mítico. Estes foron: o rei de Troade e avó de Tros, un fillo que Príamo tivo coa ninfa Antídonas, e un fillo do cretense Escamandro habido na tamén ninfa Idea. Das *Genealogiae* hai unha boa tradución castelá de Consuelo Álvarez e Rosa Iglesias.

Entendo a Filgueira Valverde cando pon, como fonte inmediata da lenda da fundación de Pontevedra por Teucro e da identificación desta vila con Hellenes, Florián de Ocampo. El, na súa *Crónica General de España* (1543-1553) di, que «Fundó la ciudad que llamó Hellenes en su lenguaje, que significa lo mismo que población de griegos, no muy lejos del sitio donde hallamos agora la villa de Pontevedra, sobre cierta ría destas marinas en la cual reposó Teucro todo lo más de su vida.» Filgueira segue a Angulo Iñiguez a este respecto.

En fin, para recompoñer a miña historia de Teucro tamén me botaron unha boa man douros dicionarios neoclásicos de mitos grecolatinos, ambos eruditísimos e precisos: E.J. Michablon, *Dizionario compendioso d'Antichità*, Venecia, 1769 e M. Compré *Dictionnaire abrégé de la Fable*, París, 1789. Ambos recomendáramos Dámaso Alonso, quen os manexou para traballar en Góngora.

Pontevedra, na segunda metade do século xvi, era unha potencia naval e comercial de primeiro orde, como nos explica Xosé Fortes. Fina, encastelada, proporcionada, rica en cerimonias comunais e cos adarves sempre alegrados de gallardetes, Otero Pedrayo non dubidou en considerar «italiano» o encanto, burgués, coma os do Porto e de Noia, da Pontevedra do século xvi. Precisaba, esta vila «eudaimona» coma aquelas cidades gregas, un mito orixinal pois o do Apóstolo que alí impuña o Arcebispo non lle acaía ao seu estilo moi da Idade Moderna, e do mundo clásico renacido.

Filgueira chama a atención sobre o grupo humanista do estudio aberto en Pontevedra a fins do século xvi. Despois da construción de Santa María, con pompa fraterna da dos Jerónimos de Lisboa, era preciso un relato humanista e adecuado a aquela práctica laica e mercantil. Foi contratado Juan de Guzmán, da escola do Brocense, e nomeado «catedrático».

Coñécese unha tradución das *Xeórxicas*, da man deste filólogo vido de Castela. Coñecería el ben a *Eneida* e ofreceulle ao concello de Pontevedra a posibilidade de ter un Fundador como Roma tiña. Na tradición literaria grega e latina, o mestre Guzmán, achou a figura de Teucro a quen Strabon xa fixera fundar Hellenes en Galicia. Seguramente Juan de Guzmán e outros sabios humanistas coñecían (tamén por Ocampo)

a Teucro, e os rexedores do concello adoptaron o irmán de Ajax e fillo de Telamón e Hesione coma pai e rei de Hellenes «sive Pontevedra». Puxeron epígrafe nas casas vellas do concello: «Fundote Teucro Valiente/de aqueste río en la orilla.» Aínda hoxe sae en Corpus polas rúas de Pontevedra o mordomo ou patrón dos mariñeiros do gremio histórico portando o «seldro» ou *sceptro*, de prata no que pode lerse: «Teucro hizo el Arrabal, 1580». Naturalmente a inscrición sobre a vara de prata está referida ao Arrabal da Moureira, que nós coñecemos encantador e hoxe se nos ofrece de-construído. Ao pé da actual Ponte da Barca aínda poden verse os derradeiros peiraos en esqueira que seguramente lle mandou facer Teucro aos «arghinas» de antano.

Aparición de Borges (04.07.2015)

No ano 1958 Álvaro Cunqueiro observou dentro dun meu conto a presenza de certo animal imaxinario chamado *Leonlobisco*. Tivo Álvaro a amabilidade de escribir na primeira páxina de *Faro de Vigo* que o becho podería ben ter figurado no *Manual de Zoología Fantástica* de Jorge Luis Borges. Tal obra, editada por *Revista de Occidente*, campaba no escaparate de todas as librarías do momento. Estou en condicións de asegurar que, alén de Cunqueiro, Juan (despois sería Joan) Perucho e Julio Cortázar leron con atención aquel libro de Borges. Ao tempo, predominaba en España o desprezo pola literatura fantástica e máis polo conto. Non ocorreu o mesmo en Galicia, onde nacían con ímpeto as narracións breves de Cunqueiro, de Fole e de Mourullo. Eles, cada un ao seu modo, escribían contos que non eran realistas. Eu tíñalle un certo cariño aos contos en español de Lauro Olmo, completamente neorrealistas italianos, da serie *Golfos*, pero as estampas que Camilo J. Cela titulou *Historias de España* parecéronme alardes de estilo e léxico inusual sen calquera valor narrativo. *El corazón y otros frutos amargos* de Aldecoa gustárame e, como Blanco Amor aínda non fixera aparición na escena do relato galego, este que lles escribe desde o *Fondo dos Espellos* mantíñase moi ben instalado no *Castelo* de Kafka e á espera de novidades. Elas chegaron o día en que, tras de cumprimentar coma decote a estatua de Menéndez Pelayo, me puxen a navegar polo ficheiro temático da Biblioteca Nacional de Madrid. Batín cos ollos nesta referencia: Jorge Luis Borges, Adolfo Bioy Casares e Silvina Ocampo, *Antología de la Literatura Fantástica*. Fascinoume a súa lectura, aínda que notei ausencias tan inexplicábeis coma a de Horacio Quiroga, a quen tanto Rafael Dieste debe. Por un momento pensei que a antoloxía era unha «superficción», obra toda ela de Borges, e que, os presentados como autores, incluídos Silvina e Bioy, debían de ser personaxes inventadas. Ou sexa, algo así, coma os heterónimos de Pessoa, aínda que este poeta daquela érame, a min e á mais da xente portuguesa, felizmente descoñecido. Un conto, ou o que sexa, de Borges, titulábase, de xeito des-comunal, *Tlöm Uqbar, Orbis Tertius*.

No verán de 1958 eu seguía sen saber moito daquel misterioso Jorge Luis Borges. Falei con Antón Risco, que daquela andaba xa preocupado pola literatura fantástica. Estabamos en Ourense e a calor amolecía o piche da rúa do Paseo. «Seguro que o meu pai sabe algo» –dixo Antón. Atopamos a Vicente Risco na terraciña do Cortijo, café que eu vira nacer na miña nenez. «Quen é Borges?» –foi a miña pregunta, formulada sen preparación artilleira. Calou don Vicente un intre. Logo dixo: «Coñecín a Borges. Andou por Galicia e tiña relación con *Yunque* e *Alfar*. Era irmán da gravadora Norah Borges. É un importante poeta creacionista». Así falou Risco. Sempre recordo as palabras de Risco cando leo un deses sonetos (nada vangardistas) de Borges rematados, ao estilo Shakespeare, cun pareado. Dez anos máis tarde, en 1968, viaxei a Bos Aires en circunstancias que non é do caso revelar. «Yo, que tantos hombres he sido», tamén fun un que viaxou a Bos Aires. Non contarei como revivín perigosamente, en noite de xenebra e tango ruín, o conto «Hombre de esquina rosada» nunha baiuca con teito de cinc ondulado onda o Riachuelo.

Nun ambiente moi diferente, en salóns inmensos do Hotel Alvear, fun finalmente coincidir con Jorge Luis Borges. Era un xantar patriótico de galegos leais que estaban empeñados en botar, a Ramón Mourente e ao embaixador de Franco, do Centro Gallego de Bos Aires: conseguiriámolo. Sentáronme entre don Manuel Puente, bo, xeneroso e nacionalista, e Elsa Astete Millán, muller de Borges de cuxo nome acabame de facer acordante Luis G. Tosar. Durante o xantar, que ao mellor foi unha cea, intentei ligar verbas con Borges pero a súa muller non facilitou unha comunicación fluída. Unha rapaza galegoarxentina, Ánxeles R. Durán, intentaba mediar, sen éxito, na conversa fractal e dificultosa. Era aquel un acto incluído no programa dos Xogos Florais do Idioma Galego de 1968 en Bos Aires. Borges empeñábase en relacionar os xogos florais da Provenza tardía coas sociedades secretas dos cátaros e con conciliábulos de albixenses en cavernas pirenaicas do Béarn. Nos intentos de comunicar comigo na mesa non había maneira de clarificármonos. Á hora dos discursos, Borges empuñou o seltro do micrófono e falou breve e nítido. Foi pena que ninguén gravase aquela oración. Eu intentei reconstruíla na revista independentista *Espiral* o día da morte do escritor:

Algunas aburridas tardes de domingo, en el viejo Palermo, noto una modificación en mis entrañas. Tal acontecimiento suele darse si llueve suave sobre mi corazón y en Buenos Aires. En esas ocasiones siento que, entre todas mis sangres argentinas, se despierta mi sangre gallega para sumirme en el sopor y en la nostalgia ácida.

Algo así, pero moito máis lindo, dixo Borges no Hotel Alvear de Bos Aires no mes de setembro de 1968. Ao terminar a súa intervención, un aplauso fecheiro e estrondoso premiou a Borges. Eu feliciteino e el confesoume que aquilo era o seu debut como demagogo. Acompañeino a el e a Elsa Astete até o carro, xunto con Puente e Valentín Fernández. Borges sorría sempre, e na boca levaba debuxado un *rictus* que facía raro compás cos ollos vougos.

1968 (I) **(11.07.2015)**

Tal como vemos nós, no *Fondo dos Espellos*, na historia do combate antifranquista en Galicia hai un intre no que o «bipartidismo» da clandestinidade, galeguismo/comunismo, desaparece para deixar paso a unha multiplicación de organizacións de Resistencia. Tal ocorre no período final do ominoso réxime, entre 1965 e 1975. Na nosa periodización, este segmento histórico recibe o nome, talvez un chisco efectista, de A Ofensiva Múltiple. É aí onde aparece a UPG (Unión do Pobo Galego). 65

Despois da creación da UPG, despois de Castrelo de Miño e do Banquete a Celso Emilio, sobreveu 1968: unha especie de estoupido.

A UPG saía das tebras fascistas na noite de Nadal de 1967, fixando á mesma hora nas paredes e superficies visíbeis de toda Galicia milleiros de adhesivos coa lenda LIBERDADE PRA GALICIA. Varias persoas resultaron presas, en consecuencia, entre as cales, e en Vigo, Antonio Bernardo Rubio e mais eu. Ambos vimos entrar o ano 1968 na Prisión de Príncipe. Neste mesmo ano, e moito antes do mes de Maio, os estudantes da Universidade fixeron folga, ocuparon facultades, manifestáronse, elaboraron doutrina e publicaron numerosos panfletos e boletíns ilegais nos que Galicia estaba presente como referencia estratéxica. Houbo alumnos presos, expulsados da Universidade e maltratados pola BPS. No verán de 1968, a UPG provocou outra vaga de propaganda antifascista e nacionalista. Convocaba, esta organización, a celebrar, cunha acción de masa (CNC), o Día da Patria en Compostela. Milleiros de panfletos foron espallados, e a UPG viuse apoiada na convocatoria pola Liga Democrática de Vigo e por unha das máis importantes asociacións estudantís: ADEG. O réxime reaccionou ocupando militarmente (con unidades militares) a cidade de Santiago. Así e todo, os activistas foron capaces de pendurar unha pancarta na Alameda na que podía lerse: GALIZA CEIBE E SOCIALISTA.

Este ano 1968, Celso Emilio Ferreiro estaba xa instalado en Caracas e entregado con forza aos labores de partido e propaganda da UPG. Esta organización consideraba necesario un achegamento ao Consello de Galiza. En 1968 Celso Emilio viaxou a Bos Aires e iniciou os movementos de aproximación. Convén lembrar que o galeguismo piñeirista non acataba a autoridade política do Consello de Galiza. Dúas liñas políticas estaban defrontadas.

O Consello de Galiza (CG) fora fundado, por Castelao, e polos electos do pobo, en 1944 como fideicomiso no exilio do mandato dos galegos no plebiscito autonómico de 1936. En 1968, o CG renovárase e, presidido por Antón Alonso Ríos, xa enviara emisarios a Galicia a raíz dos movementos e crise política derivada da sublevación do Consello da Mocidade contra o galeguismo antinacionalista liderado por Ramón Piñeiro. Carlos Velo (UPG) é nomeado representante do CG en México e Celso Emilio viaxou a Bos Aires nas xornadas patrióticas de 1968.

En 1968, o poderoso Centro Gallego de Bos Aires estaba, so a presidencia de Ramón Mourente, en mans dunha directiva pro-franquista e próxima á embaixada de España. A partir do CG e da organización nacionalista Irmandade Galega, orixinouse unha vasta fronte que aspiraba a unir todas as tendencias nacionalistas e antifranquistas presentes na masa societaria do Centro para situar como presidente de concordia e demócrata e patriota galego doutor Reboredo. O veterano nacionalista Manuel Puente encabezou o movemento e tomou como secretario executivo a Valentín Fernández, quen fora sindicalista do gremio de artes gráficas e deputado radical con Frondizi. Eles, e moitos outros, idearon un acontecemento espectacular que lle confería prestixio máximo a aquela alianza de forzas democráticas antifranquistas e nacionalistas. Tal acontecemento foi o que constituíron os Xogos Froraes do Idioma Galego e toda unha masiva concreción de centos de actos de masa promovidos e levados a termo no seu ronsel. Por suxestión de Celso Emilio Ferreiro e de Carlos Velo, Puente pediume a min que desempeñase a función de orador principal e mantedor dos Xogos Florais que terían lugar en setembro de 1968.

Naquel intre, eu estaba privado de pasaporte por me achar procesado por Mariscal de Gante, xuíz do Juzgado de Orden Público. Achábame, pois, á espera de ser xulgado no Tribunal de Orden Público (TOP) de Madrid por un delito de «propaganda ilegal» a consecuencia da difusión de pegatinas coa lenda de LIBERDADE PRA GALICIA. A miña situación era a de «liberdade provisional» baixo fianza. Pedín autorización para participar nos Xogos Froraes ao Gobierno Civil de Pontevedra, ao ministerio de Educación e ao propio TOP. Despois dun período de silencio, recibín da comisaría de policía de Vigo o aviso de que tiña á miña disposición un pasaporte válido por unha única viaxe ao estranxeiro. Segundo fun informado, a autorización veu de Madrid e procedía de altas esferas ministeriais. Andando o tempo, alguén me asegurou que os servizos franquistas de acción exterior consideraron que lles era máis prexudicial negarme o pasaporte para eu participar nos Xogos Florais que permitirme actuar neles. Máis adiante, á volta da miña viaxe puiden comprobar que o aparato represivo non estaba precisamente satisfeito da miña conduta en Bos Aires e outros lugares do continente americano.

Recibíame Valentín Fernández no aeroporto de Bos Aires. Con el estaban membros do CG e da Irmandade Galega. Puxémonos mans á obra decontado.

Escribo estas notas a petición do historiador Xurxo Martínez.

1968 (II)
(18.07.2015)

Contáballes, a petición de Xurxo Martínez, dunha viaxe que eu fixen a América no ano 1968. Fora chamado para participar nos Xogos Florais do Idioma Galego, e na campaña unitaria que os antifeixistas desataran, viva e organizadamente, para recuperar a control do Centro Galego de Bos Aires.

67

Falei en ducias de actos. Visitei centros, agrupacións varias de galegos en Bos Aires, entre as cales a miña memoria privilexia agora a Federación, da rúa Chacabuco. A propaganda correu arreo e apalpábase a necesidade de que o gran Centro Galego de Bos Aires fose recuperado polos galegos antifranquistas, o que finalmente se logrou. Non contarei agora a celebración dos Xogos Florais, pois nas bibliotecas existe unha publicación monográfica sobre o acontecemento e aínda hai pouco que comentabamos no *Fondo dos Espellos* a oración inesquecível de Jorge Luis Borges na cea do Hotel Alvear.

A Irmandade Galega, que era o noso partido nacionalista en Bos Aires, fixo unha asemblea para que eu informase nela sobre os avances da loita democrática e patriótica no interior. En 1968 as relacións políticas entre o galeguismo do interior e o nacionalismo de Bos Aires estaban rotas debido á condición sectaria de Ramón Piñeiro, e os nosos irmáns de alén mar parecéronme estar sedentos de información. Expliquei a situación e tracei para eles o mapa político da oposición en Galicia. Acompañoume á Irmandade Luís Seoane quen, ao saír, me levou á casa de Lorenzo Varela, onde tiveron que repetir o discurso. Vin un Lorenzo Varela moi crítico co eurocomunismo e, sobre todo, falamos naquel intre da cuestión chinesa e da loita armada. Naquel intre, Seoane, que era membro regular de Irmandade Galega, confesaba simpatías pola UPG. Na derradeira etapa da súa vida, de volta en Galicia, habería de mudar o rumbo político, o admirado e querido Luís Seoane.

Carácter moi político tivo a miña visita e intervención na Federación de Sociedades Galegas antes citada. Unha gran figura, hoxe esquecida, da esquerda independentista, Alonso Pérez, recibíume no histórico centro antifascista e patriótico, e pronunciou un belo discurso. Alí estaba tamén Francisco Lores, a quen, con xustiza, acaban de premiar na Insúa dos Poetas de onda o río da Esgueva nun espléndido acto. Beizón por iso a Luís G. Tosar.

O Consello de Galiza, fundado por Castelao en 1944, chamoume para participar nunha sesión extraordinaria, a cal se produciu o 9 de setembro en dependencias do Centro Pontevedrés. Despregouse a bandeira que Castelao levara consigo (trouxéaa de volta) a París para el integrar o goberno republicano do doutor Giral. Ao tomar asento a par das persoas que representaban perante a Historia a legalidade republicana e que eran fideicomisarios da vontade popular galega expresada no plebiscito de 1936,

eu experimentei unha intensa emoción. Aínda estaban alí un deputado e dous alcaldes galegos republicanos do Frente Popular; honor a eles.

68 A sesión estaba presidida por Antón Alonso Ríos (o señor Afranio da dura aventura como fuxido que el mesmo relatara), Manuel M. Lamela, Lois Fuentes, Segundo Pampillón, Lois Guede, Moisés da Presa Esmerode, Bieito Cupeiro, Daniel Calzado, Uxío García, Manuel Pedreira e Ricardo Flores. Ouvíronse varios informes, o máis importante dos cales foi o de Lois Fuentes, que, en estreito contacto con Emilio Álvarez Blázquez, viaxara por Galicia o verán anterior e tecera unha serie de contactos coa UPG. O discurso de Alonso Ríos foi, como era normal nel, brillante, radical e ateigado de fe igualitaria e patriótica.

Eu informei ao CG sobre a situación política en España e en Galicia, e sometinme ás preguntas que os conselleiros quixeron facerme. Tratouse de robustecer a rede internacional con delegacións do CG alí onde fose posíbel e de apoiar a multiplicación da fórmula do Padroado da Cultura Galega de México. Insistiuse en crear unha Delegación do CG na clandestinidade de Galicia.

Foron nomeados, ou confirmados, segundo lembro, os seguintes delegados: Carlos Velo (UPG) en México; Celso Emilio Ferreiro (UPG) en Caracas; Xesús Canabal, asistido por X.L. Villaverde e Fernando Pereira (UPG), en Montevideo; César Alvajar, en París; eu, (UPG), no interior. Esta delegación no interior debería ampliarse a todas as forzas resistentes en presenza. Eu propuxen, e foi aceptado, a Alfonso Álvarez Gándara que, ao tempo, era membro da PSG e estaba moi activo na Liga Democrática.

Entre as actividades políticas en que me vin envolto naquela feita lembro, de forma especial, a viaxe que don Manuel Puente e Valentín Fernández me organizaron para eu visitar o Padroado da Cultura Galega de Montevideo. Alí, Xesús Canabal, ilustre patriota me fixo entrega dunha discreta cantidade de pesetas (el era banqueiro) como contributo persoal para aboar muitas gubernativas e débedas que, sempre no interior, tiñamos dificultades en enxoitar. Fixemos un potente mitin de esquerdas independentistas.

Pouco antes de coller o avión para regresar a Galicia, Puente pedíume, por encargo do Consello de Galiza, que voltase facendo escalas en México, Caracas e Miami, para me entrevistar, respectivamente, con Velo e Soto, Celso Emilio e Xerardo Álvarez Gallego, a quen eu lle debía urxir a redacción dunha biografía de Alexandre Bóveda.

1968 (III)
(25.07.2015)

Díxenlle adeus a Bos Aires e voei a Caracas e aos EEUU (a México non me foi posíbel) cun billete aberto da Panam que Manuel Puente, xunto con 500 dólares para a UPG, me entregara no nome do CG. Cando se trata de Manuel Puente sempre me acorda o que del escribiu Otero Pedrayo en *Por os vieiros da Saudade*. 69

En Caracas, na 4ª Transversal de Maripérez que o chavismo decidiu denominar Calle de Celso Emilio Ferreiro, encontreime co poeta de Celanova. Este, en demorada conversa nocturna, púxome ao corrente da marcha e problemas da UPG naquela comunidade de emigrados galegos. Falamos de Galicia, da nosa loita e dos Padroados; naturalmente, tamén, das directrices do Consello de Galiza. Tiven ocasión de ouvir as cancións de Xulio Formoso con letras de Farruco Sesto Novás e de Celso Emilio. O aeroporto de Maiquetía despedía un bafo infernal cando Gisela e Darío Álvarez Gándara me deixaron nel para eu tomar de novo o avión.

Despois de enxergar desde o ar o «largo lagarto verde» que Cuba é no verso de Nicolás Guillén, o aparato tomou terra no campo de aviación de Miami. Alí tíñame que entrevistar, segundo as instrucións recibidas, con Xerardo Álvarez Gallego e, ao tempo, entregarlle algunha documentación que el precisaba para ultimar a súa biografía de Alexandro Bóveda, a cal había de ser moi controvertida, e por diversas razóns, unha vez que viu a luz.

Álvarez Gallego pertencía (con Bóveda, Paz Andrade, Plácido Castro) á xeración de cadros políticos que crearon e gobernaron o Partido Galeguista de 1931. Exiliárase en Cuba. Despois abandonou, durante a Revolución, a illa para exiliarse novamente en Miami. El quixo explicarme as razóns polas que deixara Cuba, aínda que eu non lle preguntei cousa ao respecto. Como Álvarez Gallego e mais eu xa nos coñeciamos dunha viaxe que el fixera pouco atrás a Galicia, as conversas resultaron moi amigábeis. Falamos sobre todo da situación española e de Galicia.

Aínda fixen unhas rápidas visitas a Washington e a Nova York, para entrar en contacto cos Dubois Clubs e procurar documentación sobre as Panteras Negras e o PC norteamericano. Voltei a Madrid.

Nesta capital reuníme sen contratepo cos compañeiros e mantiven unha conversa de partido con Bautista Álvarez. El tiña no cumio central da UPG funcións de máxima responsabilidade e era o executor primeiro de todas as campañas de propaganda que viñamos levando a termo a partir do conflito agrario de Castrelo de Miño. Xa en Vigo, vin como acababa o verán e se iniciaba un novo curso académico cunha apacibilidade que me facía pensar que as forzas represivas non tiveran en consideración os meus movementos na América. Pero eu estaba moi equivocado.

A principios de outubro, sempre de 1968, viñéronme deter ao meu centro de traballo de Vigo, Instituto Santa Irene, dous inspectores da BPS, apelidados Nieto e Pastor. Conducíronme á comisaría da rúa de Luís Taboada, onde tantos galegos sufriron duros interrogatorios e torturas, aínda que este último non sexa o meu caso. Botáronse enriba miña os policías citados e outros coma Benito o de Cortegada, Carou e Villar; este, secretario da BPS. Pretendían obter de min nomes e datos que me neguei a lles dar. A policía só parecía estar informada, respecto á miña viaxe, de dúas cousas, e ambas exclusivamente referidas a actividades de Montevideo. Coñecían o guión dun mitin no teatro Blanca Podestá no que eu fora orador. Outra información que tiñan procedía do *Correo de Galicia*, de Bos Aires, periódico que despregaron sobre a famosa mesa de cristal nunha de cuxas esquinas habería ferir o ollo Xosé Carlos Abal no curso dun interrogatorio. O xornal afirmaba que eu recibira en Montevideo unha cantidade de diñeiro destinada «a los hombres que luchan en el interior». Aceptei a acusación e confesei ter recibido 2.000 pesetas destinadas aos meus gastos persoais.

Waldo López Mazaira, xefe da BPS de Vigo, era un suxeito astuto e moi perigoso. Terminado o interrogatorio, escrita a máquina por Villar a miña declaración e asinada esta, López Mazaira mandoume levar a un daqueles calabozos fedorentos dos baixos da comisaría. Entrou el ao pouco e díxome cun sorriso frío e misterioso: «Lo lamento mucho, pero tengo órdenes de no ponerlo a disposición judicial sino a disposición del Juzgado Militar de Vigo». E así foi.

Os Grises subíronme a un Land Rover e entregáronme no corpo de garda do goberno militar do Areal, que logo foi Reitorado da Universidade de Vigo. Logo, o oficial de garda meteume nun cuarto e fíxome agardar. Alí había unha pequena biblioteca con libros antigos e ben encadernados. No lombo dun volume lin: Carlos von Clausewicz, *De la Guerra*. Seguramente se trataba da tradución castelá dos tenentes Segal e Barbero. De súpeto, a imaxinación púxome en escena un consello de guerra, e apoderouse de min o medo.

Á media hora entrou na habitación un tenente coronel coa faixa de Estado Maior quen, ao parecer, estaba en funcións de Gobernador Militar da praza de Vigo. «Tengo la impresión de que la policía la tomó con usted» – díxome nun ton tranquilizador. «Lo vamos a procesar por Rebelión Militar (engadiu) pero no se alarme. Lo pondremos en libertad provisional y este caso será sobreseído por el capitán general. Buenos días». Fun levado perante un capitán e un sarxento que actuaban, respectivamente, como xuíz e secretario do xulgado militar de praza. Eu ratifiqueime na miña declaración na policía e engadín que non tiña pensado participar en rebelión militar ningunha. Mandáronme para a casa e non tardou en me ser notificado un auto do capitán general da VIII rexión no que se decretaba o sobroseimento das actuacións seguidas contra min por Rebelión Militar.

Naquel ano 1968 fun absolto polo TOP dun delito de Propaganda Ilegal (non así meu lembrado amigo Antonio Bernardo) e sobreseído polo capitán general logo dun pro-

cesamento por rebelión militar. Pero, aí, a miña boa estrela deixou de lucir en xaneiro do ano seguinte. Novamente detívome a BPS, xunto con Carlos Otero Pardo e Natalia Gómez González. Volvéronme pór a disposición da autoridade militar cunha denuncia de conspiración co PCP no Porto para derrocar o goberno portugués. Os militares inhibíronse. Absolveume o TOP deses cargos, pero condenoume a dous anos de prisión e 25.000 ptas. de multa por «propaganda ilegal». Paguei a multa e cumprín a condena, maioritariamente no penal de El Dueso, Santoña: unha historia, esta, que agora non é do caso relatar. E, así, iamos achegándonos aos grandes acontecementos de 1972.

FIN de 1968

1968 (engádegas) (01.08.2015)

Varios lectores dirixíronse a esta sección por pediren información ampliada ou aclaracións a acontecementos que, concentrados no ano 1968, fomos eiquí narrando. Dareilles respostas.

XOGOS FRORAES DO IDIOMA GALEGO.—Esta operación encuberta do Consello de Galiza foi financiada principalmente por Manuel Puente e tivo en Valentín Fernández o seu brazo executivo. O xurado estivo formado por Juana de Ibarbourou, Francisco Luis Bernárdez (hoxe moi recordado polo PEN galego), ambos poetas arxentinos de orixe galega, e mais Víctor Luis Molinari, escritor porteño moi amante de Galicia. Resultaron premiados poemas de Celso Emilio Ferreiro, Manuel María e Xosé Sesto. Naquel intre os tres estaban na UPG con maior ou menor grao de militancia. Conthouse con Pepe Fernández, actor uruguaio, como mestre de cerimonia e Jorge Luis Borges foi orador de honra no xantar oficial dos Xogos, como xa teño relatado. Eu fun o mantedor daqueles Xogos Froraes de Bos Aires o 31 de agosto de 1968.

DOCUMENTACIÓN DO CONSELLO DE GALIZA.—O CG non ten sido estudado debidamente. Algúns dos acontecementos que referín eiquí áchanse documentados no libro de actas do CG que foi aberto no ano 1951, o que nos sitúa na segunda etapa da institución fideicomisaria do poder galego republicano. Este libro, valiosísimo, foi salvado polo conselleiro Daniel Calzado, alcalde republicano de Tomiño, quen o levou á súa casa trala extinción (nunca estudada polos historiadores) do Consello de Galiza. Grazas aos bos oficios de Afonso Vázquez-Monxardín, Victorino Núñez, ao tempo presidente do Parlamento de Galicia, solicitou do fillo de Calzado, Xosé, a entrega do libro de actas ao Parlamento autonómico. Así o fixo Xosé Calzado, e os historiadores poden consultalo na biblioteca do pazo do Hórreo. Igualmente, Vázquez-Monxardín salvou persoalmente da destrución o libro de contas do CG, que recolle os seus movementos económicos desde os anos corenta do século xx. Parece ser que existe algunha documentación do CG na RAG. Dise que Isaac Díaz Pardo gardaba no seu

arquivo persoal o primeiro libro de actas do CG, aínda que isto eu non podería aseguralo. En todo caso, é preciso inventariar, clasificar e conservar en arquivo adecuado e baixo o coidado de facultativos, o conxunto dos fondos do CG que non foron destruídos deliberadamente polo negacionismo ou por causa da ignorancia.

DETIDOS DE 1969.—Como todas as persoas saben, no ano de 1968 produciuse unha intensa actividade antifranquista en todo o Estado español. Trátase do tempo e época que nós temos chamado de Ofensiva Múltiple. Naceron novas forzas políticas e, especialmente en Euskadi, acentuouse a loita armada. A actividade en Galicia xa foi exposta nestes sinxelos artigos de xeito parcial; isto é: desde o meu persoal punto de vista.

Ao parecer, e despois de transcorrer o axitado 1968, Franco e o seu home forte, o almirante Carrero Blanco, decidiron estrangular a disidencia de todo tipo e proclamaron o Estado de Excepción en todo o territorio español, e non só nas chamadas Provincias Vascongadas, nas que xa se tiña experimentado a fórmula. Suspendíanse, no Estado de Excepción, dereitos e garantías elementais e exiguas que figuraban no Fuero de los Españoles. A autoridade podía deter a capricho e, á marxe da xudicatura, maltratar, encarcerar e desterrar libremente. E fixo tal sen ningún tipo de inhibición perante unha opinión internacional cada vez máis hostil ao franquismo. Só o goberno norteamericano apoiaba o réxime, aínda que, desde a xuntanza de Munich, xa lle tivese procurado un relevo monárquico ao fascismo de Franco.

Que eu saiba, non se fixo aínda a crónica das detencións en Galicia durante o Estado de Excepción de 1969. Boto man da miña memoria, remexendo no *Fondo dos Espellos*, e axúdome, iso si, dun documento de máximo secreto que achou entre os fondos do Ministerio de Información de Fraga Iribarne a investigadora e amiga Olivia Rodríguez-Tudela para lembrar os galegos que foron vítimas do Estado de Excepción de Carrero Blanco. Na Coruña, Xesús Maroño, Manuel Romero Labarta, Francisco Burgo e Xoán Vázquez Gómez; en Compostela, Manuel Rodríguez Gómez, María Victoria Díaz Cabanela, Luís Mariño Pampín, Xosé Lorenzo Porto, Rafael Bárez Vázquez, Xaime Gómez Vilasó, Roxelio Pérez Poza, Xosé Fentanes Rodríguez, Xorxe Mille Galán e Baudilio Bernardino Osorio; en Vigo, Natalia Gómez González, Carlos Otero Pardo, Alberto Martín de Hijas, Basilio García Pérez e Xosé Luís Méndez Ferrín. Tamén houbo detencións de galegos en Madrid, entre outros Bautista Álvarez e Xosé Rodríguez Soto.

Observarán vostedes que o número de detencións executadas en Compostela é alto. Isto explícase como un xeito de represión centrada no movemento estudantil e na folga universitaria. Na selección dos detidos de Vigo tivo un rol moi activo un gobernador civil, Encinas Diéguez, falanxista de corte radical e gran inimigo de calquera forma de galeguismo. Estou seguro de que os nomes da anterior lista non constitúen máis ca unha mostra minoritaria das detencións baixo do Estado de Excepción; hou-

bo moitas máis pero os nomes non figuran nin na miña memoria nin no documento da chamada «Oficina de Enlace» do ministro Fraga Iribarne cuxa fotocopia obra no meu poder. Das detencións do Estado de Excepción seguíronse instrucións de sumario por parte do Juzgado de Orden Público e chegouse en moitos casos a xuízos no TOP e a condenas. Como xa dixen, eu mesmo fun xulgado e condenado a dous anos de cadea e 25.000 pts. de multa. Nesta vaga represiva practicouse, en moitos casos, o castigo de desterro, no cal o suxeito estaba obrigado a residir lonxe do seu domicilio habitual e vixiado estreitamente pola Policía ou a Garda Civil.

O outro Rousseau (08.08.2015)

En 1975 eu publiquei, en Xerais, un libro de contos titulado *Amor de Artur*, igual ca o seu primeiro relato. Este, «Amor de Artur», aparecía precedido dunha cita ou lema asinado por un certo Jean-Baptiste Rousseau no ano 1713. O lema figuraba como extraído dunha obra que tiña por título «Roches de Salisbury». Transcriboo: «Icelui Preux vers les roches décrites / Alloit chantant les vertus et mérites / Du Prince Artus, des bons tant regreté, / Et récitait sur son luth argenté.»

Nestes versos, un trovador misterioso, o laúde arxentado, do mesmo modo que sería constelado esoutro laúde de Nerval, a referencia artúrica, a emoción producida polas ruínas prehistóricas de Inglaterra, unha enunciación que está a prever *La Légende des Siècles*, todo, e máis que veremos, sinala, nesta cita, unha parte central do repertorio romántico. E dado que os versos están en francés e asinados por un Jean-Baptiste Rousseau en 1713, isto é, ten tempos de clasicismo, ao lelos sentimos o esquema da Historia da Literatura Francesa, tal e como o coñecemos deste Lanson, virse abaixo. Mesmo algún tenme acusado de eu inventar este Rousseau que non é Jean-Jacques senón Jean-Baptiste, e mailos seus versos, «criatura de papel», tal como outros quixeron ver en Louise Labé e en María Mariño. En verdade dígovos que Jean-Baptiste existiu e que en 1713 escribiu unha obra, titulada primeiro *Roches de Salisbury* e despois *La Grotte de Merlin*, que proclama con forza o Romantismo. Poden estar seguros de que o poema citado se encontra na sección «Allegories» das *Oeuvres* de J.-B. Rousseau, cuxa segunda edición (Bruxelas, 1753) está agora ao alcance da miña man. E da man de quen queira entrar nos fondos da Biblioteca Nacional de París, poño por caso.

Vexamos Jean-Baptiste Rousseau (París 1667-Bruxelas 1741). De familia de comerciantes, recibiu educación dos xesuítas e foi aconsellado, no plano literario, por Boileau (1636-1711), quen celebraba en Rousseau a súa distancia da moda do preciosismo rococó e a súa integridade e firmeza clasicista. Foi un profesional da escrita, e así compoñía salmos para as marquesas pías coma epigramas para círculos libertinos como podía ser o dos Cabaleiros da Mosca do Mel. Andou de *château* en *hôtel*

deixándose agasallar polos poderosos. Pero Rousseau tamén frecuentou o París dos artistas, filósofos, músicos, actores, sabios, poetas, nos que, despaciosamente, ía xerminando o novo espírito revolucionario, nos que aínda tardaría en estoupar.

- 74 Así, vemos Rousseau como seareiro no Café da Viúva Laurent, rue Dauphine, onde brillaban o enxeño e a maledicencia. Unha das obras teatrais de Rousseau titúlase *Le Café* e esta posibelmente lle servise de estímulo, moito máis tarde, a Leandro Fernández de Moratín para a redacción da simpática peza, sátira precisamente do Romantismo, *La comedia nueva* o *El Café*. Coido que o derradeiro café do século XVII-XVIII que hoxe fica activo en París é o Café de Procope, nas partes altas do Bairro Latino. Puido ser no da Viúva Laurent onde o Director das Finanzas, Hillaire Rovillé, lle ofreceu a Rousseau o emprego de oficial dos cortellos e granxas de Francia. Rousseau rexeitaría a prebenda coa mesma indignación coa que Borges rexeitou o posto de inspector de pitas e coellos do abasto de Bos Aires, segundo conta Luís González Tosar.

Outro dos protectores de Rousseau, o mariscal e embaixador Tallard, levouno con el á corte de Santiago. En Inglaterra, Rousseau debeu de coñecer a estación megalítica de Stonehenge e de interesarse por vestixios dese tipo. Stonehenge e outros monumentos megalíticos viñan sendo escavados e estudados en Inglaterra polo historiador Campbell e polo agudo anticuario e escritor John Aubrey ou o coleccionista de rarezas William Constable, desde o século XVI. E isto seguramente supuxo inspiración para o poema *Roches de Salisbury*.

Parece que, debido á súa afección a escribir e distribuír no Café da Viúva Laurent sátiras difamatorias, Rousseau tivo que exiliarse en Bruxelas. Alí discutiría violentamente con Voltaire, o que non impediu que este gran autor escribise unha «Vida de Rousseau» que algúns consideran, porén, apócrifa. No exilio de Bruxelas morreu o noso poeta, en 1741; ou sexa: dez anos despois de asinar *Roches de Salisbury* / *La Grotte de Merlin*.

En vida, Rousseau foi aclamado en Francia como príncipe dos poetas. Pero o século XIX deixou de sentir interese por el. Comezaron os románticos por desprezar e desentenderse de Rousseau, sen saberen que el fora o seu precursor máis temperao. Todo indica que Sainte-Beuve (1840-1859), o mestre da crítica chamada «impresionista», foi quen decretou a desaparición de Rousseau da República das Letras Francesas. Dixo del cousas implacábeis e aniquilantes: «As odas acusan o esforzo invertido na súa redacción, os salmos están faltos de sinceridade, as epístolas de naturalidade, e son finalmente as cantatas as que sosteñen mellor a lectura hoxe en día».

Borrado dos dicionarios literarios e das historias da literatura, só ás veces os musicólogos eruditos mencionan hoxe Jean-Baptiste Rousseau como autor das letras das primeiras cantatas a modo italiano que se compuxeron en Francia. A ditadura de Sainte-Beuve segue, pois, en vigor.

Merece moito a pena que exhumemos este cadáver e o examinemos desde a altura da segunda década do século XXI.

Na Gruta de Merlín (15.08.2015)

75

No ano 1713 o clasicista francés Jean-Baptiste Rousseau terminaba o poema «Roches de Salisburi», que, ao ser editado nas súas *Oeuvres* (1729), mudaría o título polo de «La Grotte de Merlin». Vexamos un resumo galego deste formidábel texto, que desafia frontalmente a Historia da Literatura Francesa tal e como a coñecemos.

Entre as marabillas de Albión hai unha que destaca pola súa rareza. Ela é o círculo de grandes lapas, chamadas Gonds, que se erguen na chan verde e florida de Salisburi. Estas pedras foron traguidas por Merlín, mediante encantamento, desde Hibernia. Hai tres pedras en forma de porta que conduce a un alén ignoto. Tal misterio só podería ser desafiado por un daqueles arditos que sabían fender ao medio xigantes e *endriagos* felóns coa súa espada. Falamos de xente da grandeza que antano tiveron Agesilán, Florisel, Amadís. Falamos agora dun varón feito do pau dos Palmeríns, que, neste conto, mereceu ser recibido na *Gruta de Merlín*.

Andaba este cabaleiro onda as rochas descritas a cantar as glorias de Rei Artur, e acompañábase tanxendo un laúde arxentado. «Oh ribas de Bretaña! Oh Rei que combates os tiranos Saxóns! Volve, Artur; regresa a Inglaterra pra deter o Mal e restaurar a Paz!» Así cantaba, doente, o cabaleiro. Entón, sobre as lapas de Salisburi resoou unha potente voz. «Se non temes os espíritos, traspasa esta porta de pedra!» O padín apreixou o escudo, encomendouse á súa Señor e entrou pola porta entre diaños, larvas, luras, lémures, tenebrións, espectros voadores que urlaban, se laiaban, chirlaban e xemían espantosamente. Abriuse a terra e ofreceuse á vista do padín un antro cavernoso que incerto resplandor fúnebre pouco iluminaba. Por cen degraus desceu o cabaleiro ao fondo da espelunca. Unha porta abriuse de seu, e xa entra o visitante a un pazo cuxa estancia central fulgura cegadoramente. Esta é a *Gruta das Marabillas*, só comparábel aos pazos de Apolidón tal como se describen no cuarto libro de Amadís.

Alí amoréanse e refulxen todas e cada unha das pedras preciosas do Lapidario. No centro da sala, en trono de ouro repousa Merlín, Profeta e Parangón dos Encantadores, servidor que fora de Pendragón, de Artur e do equilibrio de Bretaña. Despois de espiñar e de tusir por tres veces, o vello Merlín referiulle ao visitante que vivira en Albión nos días negros nos que o Reino foi ocupado pola Serpe Teutónica. «Oh meu País! Oh Bretóns asoballados! Desconfiai sempre dos pobos aleitados alén das nosas fronteiras!» –predicaba Merlín patriano. E alí o estaba, vello Merlín na súa *Gruta* misteriosa, por vontade dese Demongorgón que sae no Ariosto como señor supremo dos xenios escuros. Logo, Merlín profetiza polo miúdo e di que Artur non voltara para reinar en

Albión, pero que si que reinará un señor da súa estirpe. E renacerá a Paz onde hoxe domina a Discordia so o manto real dun do clan Estuardo de Escocia. Fin.

76 O título do poema inclúe, como un frontispicio, dúas palabras chave ás que se vai suxeitar a totalidade do poema: Gruta e Merlín. A maxia, a deformidade, o «grotesco», aló onde preside o relato unha figura máxica que, con Artur, ocupa a centralidade simbólica e feudal da Idade Media: Merlín. Isto sitúanos, nos antípodas do clasicismo, no Romantismo. E tralo título, a escenografía. Imposíbel pensar outra máis primitiva e anti-clásica que a que definen os vestixios prehistóricos de Stonehenge. A ruína barroca («miré los muros de la patria mía.») pode ser metáfora da decadencia e do desengano, pero a ruína romántica, e este é o caso, constitúe unha chamada á fantasía da era heroica e poética que perdemos.

Á *Gruta de Merlín* desce un cabaleiro medieval que ronda as ruínas cantando as glorias de Artur e tanxendo o laúde como habería de facer Gérard de Nerval (1808-1855). A penas unha ínfima diferenza: o de Rousseau é un «luth argenté» e o de Nerval un «luth constelé».

A Idade Media entra no poema de Rousseau estrepitosamente, e aparecen citados os mellores cabaleiros literarios, coma Amadís ou Palmerín, seguindo os gustos de Miguel de Cervantes.

Unha *acumulatio* pode sobrecollernos en vaga de terror. Prodúcese ao entrar o cabaleiro pola porta de pedra de Stonehenge. Nube de seres malignos atemoriza o lector ou ben o fan sorrir. Por unha banda vennos á memoria a noite de Walpurgis goethiana, pero tamén se percibe o sorriso que o *Gato con Botas* ou *Peter Sen Sombra* ou outras obras humoristas do Romantismo alemán provocan no lector.

A enumeración caótica de espíritos terríbeis e demoníacos na porta do círculo lítico de Salisbury anuncia, para nós, o poema «Halloween» no que Robert Burns (1759-1796) introduce nas letras universais a noite de Todos os Santos en versión escocesa, co seu cortexo de seres monstruosos e terríbeis que saen das profundidades.

Outra acumulación, esta de signo ben diferente, é a que fai Rousseau ao catalogar, unha a unha, todas as pedras preciosas que se almacenan no pazo de Merlín. Algo do tópico orientalista, moi frecuente aquí e acolá, no Romantismo, se encontra nesta pasaxe. E, chegados a tal punto, non debemos esquecer que Rousseau seguramente coñeceu a tradución francesa das *Mil e unha noites* publicada por Antoine Gallant en 1704-1707. Desde logo, nós sentimos un arreguizo ao notar, dalgunha maneira, a presenza de Alphonse van Worden descendo os mil degraus da esqueira que o levaría ao subterráneo do tesouro nunha das subxugantes estorias do *Manuscrit trouvé à Saragosse* de Jan Potocki (1761-1815).

Se algún de vostedes chega a ler *La Grotte de Merlin* na súa lingua orixinal, faga o favor de observar que, alí, Merlín é un simpático velliño que ten que espirrar e tusir

tres veces antes de adoptar o ton canónico do seu discurso profético. E logo esta humanización de Merlín non lles trae á memoria esoutro Merlín retirado, non nunha gruta, senón no universo máxico e galego da Terra de Miranda por arte de Álvaro Cunqueiro?

En fin, se rebuscamos no *Fondo dos Espellos* da memoria literaria de Europa non encontraremos en 1713 texto ningún que se asemelle a *La Grotte de Merlin* de Jean-Baptiste Rousseau. Achámonos, pois, perante un precursor dos precursores do Romantismo que nunca foi recoñecido, que eu saiba, coma tal.

Merlín en revoldaina (22.08.2015)

Ollo no *Fondo dos Espellos* e vexo Merlín nun antro de memoria europea e colectiva. Tocarei algúns temas que quedaron soltos en entregas anteriores sobre Merlín e Jean-Baptiste Rousseau.

Merlín en Galicia. A figura de Merlín é moi importante na espiral artúrica que xira dentro do universo mítico de Bretaña. José Luis Moralejo estuda certo capitel da catedral compostelá no que aparecen esculpidos un barco, un cabalo e un cabaleiro. Seguramente se trate dunha ilustración do conto de Tristán, que tamén é bretón e famoso. Despois deste capitel do século XII, Tristán co nome de Drustanus, é citado no *Códice Calixtino*. Este último descubrimento, feito recentemente polo filólogo celtista bretón Herve Bihan, apareceu publicado n'*A Trabe de Ouro*. En canto ao meigo Merlín, el é mencionado no século XIII galego por Afonso X O Sabio e por un Estevan da Guarda que andou na corte de Don Denís. Todo indica que os dous grandes ciclos da materia de Bretaña, o de Tristán e o de Artur, no que se inclúe Merlín, foron coñecidos desde moi cedo en Galicia. X.R. Pena explica ben como a materia de Bretaña viviu nas letras galegas.

Das orixes textuais de Merlín. Fálase, con fundamento, de que Merlín é unha figura que procede do fondo oral imaxinario de Bretaña. O caso é que el entra na literatura da man dun autor culto, Geoffrey of Monmouth, e figura nestas súas obras: *Vita Merlini*, *Historia Regum Britanniae* e *Propheciae Merlini*. Geoffrey of Monmouth asinou tales obras co nome de Galfridus Monumatensis, entre os anos 1135 e 1148. Por parte, en Gales, Merlín, co nome de Myrddin, seguiu tendo unha existencia oral e popular. Merlín en versión de Sabio, ou de Home Selvático, ou de Profeta, pasou, co nome galés aos contos medievais recompilados como *Mabigionion*.

Avatares. Merlín é multiforme e adopta, ao longo das Terras e dos Tempos, facianas e nomes diversos. Non é exactamente o mesmo aquel Merlín do Monumatense ca o Myrddin dos *Mabigionion*. Tampouco é igual a forma do Merlín montado nun cervo no bosco ca a do conselleiro áulico dos reis de Bretaña. Coido que houbo, en

Pequena Bretaña, adiviños verdadeiros que, até o século XVIII, adoptaron o rol de Merlín e publicaron «Almannachs» (palabra bretoa) con predicións do ano. Todos os encantadores dos libros de cabalaría son avatares (ao modo hindostánico) de Merlín, sobre todo o Arcalaus do Amadís de Gaula (Urganda sería avatar de Fada Morgana). O máis famoso avatar de Merlín na actualidade é o Gandalf d'O Señor dos aneis, que foi certamente creado por Tolkien na mesma cidade, Oxford, na que oitocentos anos antes, reinventaba Godefredo de Monmouth o Merlín mais irradiante. Chegados a este punto, non convén esquecer que o protagonista dun famoso cómic da nosa infancia, Mandrake, levou en España o nome de Merlín nos anos corenta do século XX. Coido que o derradeiro avatar de Merlín é aquel que sacou Álvaro Cunqueiro do bosco real de Silva e puxo a vivir para sempre no seu libro feliz, pero non hai que esquecer que Merlín é como se chamaba o caniche do Barón de Togores que Valle Inclán esperpentiza en *Tirano Banderas*. Hai quen mira no meigo Antón de Lugo un auténtico avatar de Merlín.

Onomástica de Merlín. Adoita sinalarse, entre outras, para Merlín/Myrddin, o étimo *mor-dunon*, que contén as ideas de «fortificación» e de «mar». Ou sexa: «Castelo situado nun promontorio». Algúns teñen proposto para Donón do Morrazo, que é un castro nun promontorio, tamén o *dunum* galo como étimo, pero coido que por eiquí sempre os ancestros preferiron o *briga* para este significado. O caso é que os libros de nomes galegos inclúen Merlín. Non sei se haberá varóns que en Galicia leven hoxe tal nome. O apelido galego Merlín, si que existe, pero está desaparecido. Os que o usaban emigraron todos e, cando eu estudei o asunto, só quedaban galegos de apelido Merlín en Cataluña. O apelido galego Merlín é de procedencia toponímica. Encontramos entidades de poboación Merlín na Agolada, Ordes e Viveiro, entendendo estes como termos municipais. Dado que en Braga hai dúas freguesías Merelim, eu teño aventurado a hipótese de que as localidades galaicas Merlín/Merelim sexan de carácter antroponímico de «posidente» que levarían un nome en diminutivo replicado, *Merellinus* ou *Mirellinus*. A raíz sería xermánica, e relacionada coa famosa *mêir* en que terminan Samil ou Castromil, e os sufixos diminutivos latinos: abofé. Pero todo iso é moito supor. E se os lugares Merlín perpetuasen o nome dun posesor certamente chamado Merlinus, coma o do Monmouth, e as denominacións orixinais foren (Vila) Merlini ou (Fundus) Merlini; isto é: posesión ou dominio de Merlín? Desde logo, a existencia do nome Merlín na Galicia altomedieval non é para nada algo absolutamente rexeitábel.

Paul Hazard e familia. Despois de remexer no *Fondo dos Espellos* o tema do nacemento da sensibilidade e da tópica anti-clasicista francesa e europea no século XVIII, achei que un só poema de Jean-Baptista Rousseau, *Roches de Salisbury/La Grotte de Merlin*, concentraba en si o anuncio do Romantismo con máis precisión e claridade e con meirande anticipación que calquera outra obra. Revisei estudos histórico-críticos xeralmente, e con toda razón, venerados e aceptados (Morney, Saulnier e,

sobre todo, o meu admirado Paul Hazard): non achei a valoración de Jean Baptista Rousseau que cabería esperar de tales académicos. Se atopo algo máis sobre *La Grotte de Merlin*, irei informado nesta sección.

79

Negacionismo e Historia de Galicia (29.08.2015)

Chamamos «negacionismo» á actitude política daquel que borra da Historia probados acontecementos, persoas ou institucións que poidan ferir, incomodar ou perxudicar os intereses presentes do espírito que nega.

So a voz Minho, no *Lello Universal. Dicionário enciclopédico Luso-brasileiro*, de José e Edgar Lello (1973, Porto) lese isto: «Rio de Espanha e de Portugal que nasce nas Astúrias, em Espanha, e desagua no Atlántico, em Caminha, Portugal». Para os autores, o río Miño nin nace en Irimia nin na Fonmiñá nin en Galicia nin desauga tendo a Camposancos pola dereita. «Roubáronnos o Miño!» –exclamara o poeta Manuel Vilanova no I Congreso de Escritores Galegos, en Poio. Lello & Lello parece que sentiron ameazada a versión oficial (un relato político de consenso) do nacemento de Portugal, e apropiáronse imaxinariamente do río común negando a galegitude deste. Eis un exemplo do negacionismo aplicado á xeografía física e política. É corrente, no universo cultural portugués, ocultar a existencia de Galicia cando esta ameace con desdourar a narración comunmente establecida, consensuada e pactada.

No Museo Martins Sarmiento de Guimarães poden ser admiradas dúas estatuas de guerreiros galaicos, coído que procedentes da citania de Briteiros, en cuxa etiqueta está escrito: «Guerreiros Lusitanos». Unha vez que se renunciou á noción de Civilización Céltica en Galicia, que propuxera Cuevillas (revisen o propio Martins Sarmiento), os prehistoriadores portugueses no seu sobeiro, moitos galegos, decidiron referirse moi pouco ao «confín dos verdes castros» como Gallaecia ou Callaecia e aos seus habitantes como Gallaicos ou Gallaici ou Callaici, a pesar de que case así, en grego, Kallaikía e Kallaikói xa dicían os autores clásicos en días ben anteriores a Cristo e mesmo previos ao paso do Limia por Décimo Iunio Bruto Gallaico. Agora os arqueólogos non falan en Gallaecia senón en Noroeste ou, de preferencia, NW Peninsular. Non se refiren a Gallaicos ou Gallaici (e variantes) senón a *castrexos* ou *castrejos* anónimos e apátridas. Certo que a prehistoria, a protohistoria e a historia contradín o discurso mítico dun Portugal, nos actuais límites da República, continuador da Lusitania prerromana e romana; pero, no século XXI, negacionismos coma o que chama desagradabelmente a atención no Museo Martins Sarmiento resultan escandalosos.

En verdade, non todo o estamento académico portugués é responsábel de tales negacionismos espectaculares. No pasado, Alexandre Herculano foi ben explícito a respecto dos fundamentos galegos da nación portuguesa e, na actualidade, o único

centro de ensino superior que leva orgullosamente o nome de Gallaecia florece precisamente na marxe esquerda do Minho antes citado, en Vila Nova de Cerveira.

80 Non é de Portugal, con todo, de onde sopran os máis coruscantes ventos do negacionismo histórico de Galicia.

En realidade, toda a Historia de Galicia está negada, en forma aberta ou mediante falsificación ou manipulación. Por iso, hai alguén capaz de escribir que Filgueira Valverde non formou parte do aparato represor do franquismo e mesmo que o franquismo foi un réxime político non fascista senón apenas autoritario. Para as máis das persoas, a revolta estudantil compostelá de 1968 constituíu un simple eco do Maio francés e a revolución do 1854 (analizada por Marx) imitación da francesa e europea de 1848. A verdade histórica é que a universidade compostelá se revoltou meses antes que a francesa e que antes de 1854 e antes de 1848 foi a revolución galega de 1846.

O sabre de Solís está no Museo Arqueolóxico da Coruña para facernos reflexionar. A maior cidade de Galicia, Vigo, ten estampillado con nomes de monarcas españois varias vías públicas, incluíndo o do Fernando El Católico que sabemos que nunca foi rei de Galicia nin de España. Non pidamos os nomes dos reis suevos ou privativos de Galicia ou galegoleonese aínda que levantasen o Pórtico da Gloria e quixesen estar enterrados en Compostela. Non hai monumentos ao infeliz Don García nin avenidas grandiosas para facer memoria de Hermerico, primeiro rei de Galicia, proclamado tal cando non existían nin os nomes de Castela, de León, de Navarra, naturalmente de Euskadi, de Cataluña, de Aragón, de Portugal. E, por se algún esquerdistas se me revolta chatándome a min de monárquico, díganme cantas cidades galegas lle renden homenaxe a Ponte, a Piloto, a Foucellas ou aos guerrilleiros antifranquistas que loitaron e morreron pola nosa liberdade no século xx. Os guerrilleiros galegos, igual que case todas as figuras singulares do País, cos brillantes Pardo de Cela e Pedro Madrugá incluídos, están máis ben lonxe da memoria colectiva e da onomástica pública. Dá a sensación de que no pasado histórico de Galicia non haxa cousa importante a excepción do Apóstolo Santiago e o seu sartego. A propósito do sepulcro apostólico de Compostela, toda a sociedade culta sabe que é case imposible que conteña os despoños humanos de Santiago Bonaerges, que seguramente foi decapitado e enterrado en Xerusalén. Acórdanse os concellos, incluso os gobernados por xentes progresistas e nacionalistas, da resistencia heroica dos galegos no Monte Medulio tal como nola relatan fontes indiscutíbeis? No entanto, moi preto do sitio onde escribo, en Vigo, hai unha rúa Numancia que ninguén ousa modificar.

É certo que a posición contumaz e maniática de Robert Faurisson e outros atreveuse a negar a práctica dos asasinatos por gasificación de xudeus innumerábeis durante a II Guerra Mundial. Pero o caso de Galicia é outro: puntos cruciais da nosa Historia ou non son suficientemente explicados polo comentario crítico de altura, ou son manipulados ideoloxicamente polo españolismo ou simplemente se negan. Moitos galegos ignoran

que a Historia de España non é a Historia de Galicia. E moitos portugueses non queren saber que a Historia do Portugal anterior a Afonso Henriquez é común con Galicia.

81

A novela de Odoíno (I) (05.09.2015)

Todo aquel que ame a historia medieval de Galicia vai gozar coa lectura deste libro: Antonio Rodríguez Baixeras, *A historia de Odoyno. A primeira novela galega*, Toxosoutos, Noia, 2015. O seu autor, excelente novelista e historiador experto en moi diversas zonas e pasados, presenta, traducido, o documento 191 do *Tombo de Celanova*, datado no ano 982. Logo vai, treito a treito, facendo comentarios varios do contido. Trátase dun testamento e da narración que un tal Odoyno ou Odoíno fai da súa vida en relación cunha vila ou propiedade que herdara do seu pai e este do se avó e que non é outra que a famosa Santa Comba, habitualmente coñecida como Santa Comba de Bande sen estar a súa famosa igrexa prerrománica situada en Bande. Os acontecementos son reais, naturalmente, e presenta paixóns, ambicións, acontecementos bélicos e intrigas diversas. Antonio Rodríguez Baixeras subtitula acertadamente o seu libro como *A primeira novela galega*. Esperamos que, aplicándolle aos sucesos Antonio Rodríguez Baixeras a súa pericia de narrador en plenitude, publique un día a de *Odoíno* (así o citaremos aquí) en forma de novela histórica.

A novela de Odoíno (argumento)

O pai de Odoíno, Vermucho, achándose doente foi obrigado por un bispo a doarlle a posesión de Santa Comba. O nome do prelado era Gumersindo. Este fíxose dono de Santa Comba e puxo alí un mosteiro. Pero Vermudo curou e foise a Lugo, onde o rei Ordoño II, cuxo home principal era Gutier Méndez (pai de Rosendo o Santo). Había consello en Lugo. As propiedades de Santa Comba quedaron por Vermudo. Á morte do rei Sancho, o conde Ordoño Vázquez e o seu fillo Gutier Ordóñez, de acordo co bispo Ermenexildo e coa axuda do infanzón Naustin, foron a Santa Comba, romperon os cadeados e déronlle a propiedade a Guter. Pero Deus quitoulle a vida a este conde usurpador. Tamén perderon a vida Ordoño e a súa muller. Velái que unha cuñada destes, Gunderota, que era abadesa do convento de San Martiño de Pazó en Allariz, pillou e fixo súas as escrituras de Santa Comba. O verdadeiro dono de Santa Comba, Vermudo, morreu, e deixou o dereito de propiedade da igrexa e da vila ao seu fillo Odoíno Vermúdez: o protagonista da novela.

Daquela, agoirado e desexoso, Odoíno dirixiuse ao rei Ramiro II para que Gunterota lle devolvese as escrituras de Santa Comba, Gunderota era filla de Gutier Osóriz.

E aquí, bruscamente, a narración pasa á primeira persoa nunha interesante virada estilística. En diante, será a voz de Odoíno a que se ouva. Así que o rei mandoulle a

Rosendo Guterrez (San Rosendo) que lle esixise a Gunderota a devolución das miñas escrituras de Santa Comba. Ela obedeceu e eu compenseina con mantos, prata, tapices, machos e sesenta bois. Ofrecinlle ao rei Ramiro un meu manto que sabía que el cobizaba. Toda aquela apreciadura era do valor de cento vinte sólidos. Este concello celebrouse en León e por Gunderota falou Gutier Osóriz, que puxo o bispo Ermexildo por testemuña. O bispo, que xa marchara, reintegrouse ao concello para falar a favor do dereito sobre Santa Comba. Houbo gran disputa perante os moitos condes e os bispos de Ovedo, de Zamora, de Astorga, de Simancas, de Viseu, de Lamego, de Coimbra, de Tui, de Lugo, de Mondoñedo. Estaban alí todos os condes galegos. Déronme a min a razón e o rei ordenou que Rosendo me acompañase a Santa Comba para eu tomar pose da casa e vila.

En Santa Comba erguín un mosteiro de freiras e nomeei abade a miña nai Ceilala, que logo morreu.

Foi entón cando substituí a miña nai por Ónega como abadesa en Santa Comba. Non tardaron en me acusar diante de Rosendo de mas cousas. Por obra dos inimigos tiven que ser levado ao rei e pagar 50 sólidos, en Laxias. Daquela entrei en loucura e confusión. Din en viaxar polo mundo en unión luxuriosa con Ónega. Terminei por ir a Guimarães e presentarme con Ónega á señora Mumadona Díaz. Deixei a Ónega e, por mandato de Mumadona, volví ao portelo: á miña casa e á vida de relixión. Pero mentres eu andaba polo mundo con Ónega, Gunderota reclamara de novo Santa Comba polas escrituras que ela seguía tendo, ou que dicía seguir tendo.

Eran aqueles os días nos que os señores galegos e os magnates do pazo maquinaban para depor o rei Sancho o Gordo e pór no trono Ordoño IV. E veleiqué que a señora Mumadona mandou que os seus fillos saísen de Guimarães ao Limia para que Gunderota entregase a vila de Santa Comba. Os fillos eran Gonzalvo e Ramiro Méndez. Cumpriuse a orde de Mumadona. Santa Comba foime devolta. E eu saín, por fin, do lago dos mortos. Botei da miña casa toda aquela noxenta pestilencia e fun a Celanova para me por nas mans do meu señor Rosendo. Logo eu volví a Santa Comba e estiven alí varios anos cos meus freires.

Aquel foi o tempo no que mataron Sancho o Gordo cunha mazá envelenada, e quedou de rei menor Ramiro IV. Dous condes excitaron os galegos a unha guerra entre eles. Eran Rodrigo Viascóniz e Gundisalvo Méndez; este, fillo de Mumadona. Enfrontáronse na Veiga de Calvos, no val de Salas, ao pé do petouto da Aguioncha a quen tiver máis razón no *pleito*, que ese sería o vencedor. E aquilo foi a batalla de Aquilunta. Agora deixamos os contendentes coas espadas en alto no campo de honor.

(Continuará a novela de Odoíno)

A novela de Odoíno (II) **(12.09.2015)**

Librouse, pois, a batalla de Aguioncha, non lonxe do actual Couto Mixto, naquel século X dominado pola autoridade de San Rosendo, entre as mesnadas galegas de Rodrigo Viascóniz e as non menos galegas de Gundisalvo Méndez, fillo de Mumadona. Perdeu Rodrigo, e quedou moi afectado e doído. Aproveitou Gunderota para lle ir a Rodrigo Viascóniz con intrigas, dicíndolle que eu, Odoíno, formara parte do bando dos seus inimigos e que traballara contra súa. Montou en cólera Rodrigo e mandou os seus homes a Santa Comba, onde mataron o gado, queimaron as escrituras e moveron os marcos. Gunderota reclamou Santa Comba e volveu ser dona dela. Eu, Odoíno, fiquei mísero e aferrollado, pedíndolle a todos que me sacasen de prisión. Saín dela e andei o mundo a pedir por portas. Xurei que Santa Comba sería para Celanova, liberada de tiranía. E velaquí que Rodrigo Viascóniz, no leito de morte, chamou por min, perdooume e deume o ósculo. Mandou que Gunderota saíse de Santa Comba e me devolvese a vila a min.

Pro en San Martiño de Grou había un convento e a abadesa del, miña parenta Gelvira, púxose a me atordar con melosidades e a me pedir que eu testase pondo na súa cabeza Santa Comba. Ao eu resistirme Gelvira mandou homes armados a Santa Comba, que fixeron alí moito mal. Eu confirmei que só lle deixaría Santa Comba aos freires de Celanova. Os presentes que me deran as donas de Grou, mandeillos de volta.

Eu agora fago testamento en favor dos freires de San Salvador de Celanova. Doulles todas as terras de Santa Comba polas estremas que puxera Odoario ao lle dar a vila ao meu avó Odoíno e este ao meu pai Vermudo e segundo os marcos que eu repuxen con Naustio Domnón e o Señor Sonna con outros frades e infanzóns.

A vila de Santa Comba linda con Mugueimes, río Limia por medio, e vai por lagos antigos a liña, e mais por mámoas sinaladas. Extrema con Augas Caldas e cunha estatua de home en pedra, e por Arca Maior, Vermes, Fonte das Mulleres, entre Vilaríño e Monte Longo, e alí volve ao principio. Eu, Odoíno, déixolle aos frades de Celanova veos, vestes, selo de metal, cálice e patena, coroa, gado, aves, terras e froitos, augas e corgas. E mais unha vila dentro de Santa Comba, que é Quintela, que eu lle dera a unha que dicía ser miña filla, de nome Xemena. Pola soberbia dela, quítolle esta vila e xúntoa a Santa Comba. Quen empexar que todo o meu pase á casa e aos freires de San Salvador de Celanova, sexa comesto pola lepra da cabeza ao pés, perda a vista dos dous ollos e sexa roído polos vermes e a súa alma vaia ao tártaro máis fondo do Inferno onde é o pranto e o renxer de dentes.

Asinan Odoíno Vermúdez, Paio, bispo da sede iriense, e rexente do lugar apostólico, Gundisalvo, da sede de Ourense e outros.

Porparte, as donas que ocupaban Santa Comba viñeron a Vilanova con Tereixa. Díxolles Odoíno: «Donas, detentades a miña casa de Santa Comba que eu non vos din

nin quero dar, porque lla dou a Celanova con outras posesións». E puxéronse elas: «Odoíno, a Santa Comba moitos han ir e poucos han voltar».

84
Ano 982

Escolios ao testamento de Odoíno en homenaxe a Antonio R. Baixeras.

- **BATALLA DE AGUIONCHA OU AQUILUNTA**—Non se trata dun conflito entre «galegos» e «portugueses», porque Portugal daquela era só a alta da ribeira do Porto, que formaba parte de Galicia. Todo apunta a que un conflito de intereses entre dous grupos oligárquicos galegos foi dirimido nun combate xudicial ao modo xermánico, ou sexa; unha ordalía. O perdedor, Rodrigo Viascóniz, seguiu vivo e poderoso, de forma que, despois da batalla, puido desposuír de Santa Comba a Odoíno con violencia e darlle a vila a Gunderota.
- **VILANOVA**. Nun curioso codicilo adxunto ao testamento de Odoíno, as freiras de Grou que ocupaban Santa Comba preséntanse en Vilanova para impugnar o testamento de Odoíno en favor de Celanova. Este ratifícase e crúzanse frases irónicas e enigmáticas, que enriquecen a prosa do documento. Esta é a Vilanova chamada na Baixa Idade Media «Das Infantes». Dise que foi fundado alí un mosteiro, na aldea que hoxe chamamos Santa María, por Ilduara Eriz, en galego usual Aldara, nai de San Rosendo. Parte da fábrica deste convento sobrevivía na segunda metade do século XIX. No lugar do Cristal, nunha casa pouco anterior a 1900, consérvase un modillón da arte mal chamada «mozárabe» nun patio, e outro idéntico na palleira da reitoral de Vilanova dos Infantes onde foi asasinado recentemente o crego don Adolfo Enríquez, e roubada a Virxe do Cristal. Fronte a esa mesma reitoral, existe un muro de pedra cativa e ben labrada en arte propia do século X que os arqueólogos castelanizantes chaman «sillarejo».
- **VALOR DE SANTA COMBA**. Toda a «novela de Odoíno» versa sobre o desexo de posuír Santa Comba, que o protagonista herdara. Gundesindo, Guter Ordóñez, Gunderota, Gelovira insisten en apropiarse de Santa Comba. En realidade a vila non era materialmente importante. Polo que xulgamos, ocuparía a penas o territorio das actuais parroquias eclesiásticas de Santa Comba e de San Xohán do Baño, incluíndo Quintela, Porto Quintela e Lobosandaus. A mansión romana de Aquis Querquernis sería unha ruína esquecida. Que había alí de especial? Poida que o obxecto do desexo desta xente e, por tras, tamén de Rosendo e dos seus «móogos», fose a antigüidade prestixiosa da igrexa, clasificada polos arqueólogos, na liña de Gómez Moreno, coa etiqueta dubidosa de «visigótica». Pero, penso eu, isto non era suficiente. Algo máis tiña que ter de especial a vila de Santa Comba para que intentaran tantos apoderarse dela. A hipótese que eu considero

máis plausíbel para explicar a longa duración e complexidade do preito de Odoíno é a seguinte. Cómpre pensar que a freguesía católica leva o nome oficial hoxe de San Torcuato de Santa Comba, que Mauro Castellá Ferrer chamaba, ao revés, e en catalán, Santa Coloma de San Torcuato. O caso é que nesta igrexa existe un sartego baleiro moi afectado pola man dos fieis peregrinos, que disque era o que acolleu o corpo do varón apostólico», predicador do cristianismo en Hispania ás ordes de Santiago, chamado San Torcuato ou Trogado (di Sarmiento) ou Trocado. Parece que do que se trataba era de posuír o corpo de San Torcuato, bispo de Guadix, unha reliquia de altísimo valor económico e simbólico, sobre todo despois da consolidación do culto ao seu patrón Santiago. Finalmente non gañou Gunderota, nin gañou Gelvira de Grou. Gañou Celanova, por ser máis poderosa. Hoxe, os supostos restos de San Trocado ou Torcuato encóntranse nun lugar preferente do impresionante retábulo barroco da igrexa abacial de San Salvador de Celanova, onde tamén se expoñen os sartegos de Ilduara Eriz e de Rosendo.

- **A TABERNA DO XUDAS.** Para os frequentadores actuais de Santa Comba son familiares algún dos nomes que aparecen no documento de Odoíno: Celanova, sobre todos, e Vilanova, pero tamén Quintela e Porto Quintela (Quintanella), os Baños (Aquis Calidae), Montelongo. Como saben, neste, e en moitos documentos da época, existen mencións tópicas de Xudas, e mesmo do «cu de Xudas», para ameazar aqueles que non cumpran os mandatos testamentarios. Mesmo Lobo Antunes recorreu, no título dun seu romance, á expresión «cus de Judas». E ben, pasada Santa Comba e Vilameá, antes de chegar ás Conchas, naquela ribeira do Limia hoxe empozada abriu as súas portas ao público durante os anos noventa do século XX unha chamada, precisamente, «Taberna do Xudas».

Galicia na Era de Rosendo Gutiérrez (818-985) / I (19.09.2015)

Quen queira ler en latín, moi agalegado, por suposto, a que Antonio R. Baixeras chama «Primeira novela galega», ou sexa o testamento de Odoíno, nun documento do ano 982, pode encontralo na edición d' *O Tombo de Celanova*, páx 337, t. I feita por X.M. Andrade (Compostela, 1995). Coido que quen primeiro chamou a atención sobre esta interesante historia e transcribiu o documento foi López Ferreiro en 1898. Continuamos, pois, no ronsel de Odoíno e imos mirar no *Fondo dos Espellos* como é que foi o tempo en que aqueles acontecementos se foron desenvolvendo. Chamámoslle nós Era de Rosendo Gutiérrez ao tempo que media entre os anos 878 e 985. No primeiro ano, os galegos de Hermenexildo Gutiérrez puxeron a fronteira no Mondego, conqueriron Coimbra e alí coñeceron unha *almedina* e mais o arroz. No outro ano, tras de morte de Rosendo (San Rosendo) e despois dun interpontifical, ocupou a sede de Iria Pedro de Mezonzo, tamén santo.

Daquela, o noso país organizábase nunha vasta paisaxe de *villae* e as cidades mirraran. No cumio social encontrábase unha oligarquía para quen traballaban as xentes agrupadas en diferentes categorías de servidume. As familias carecían de apelido fixo e cada individuo usaba un segundo nome derivado do pai. A casa de Rosendo, pois, non ten nome e os principais suxeitos dominantes aos que nos achegamos son: Rosendo Gutiérrez, Gutier Méndez e Mendo ou Hermenexildo Gutiérrez.

A estirpe de Rosendo formábase nos tempos escuros que seguiron á invasión árabe no século VIII e no N. de Galicia. Esta familia escorreu de N. a S. e se converte en preponderante seguindo unha ruta expansiva que parte de Mondoñedo (S. Martiño), vai a Vilanova de Lourenzá e, de alí, a Lugo, a Celanova (Vilanova dos Infantes), a Guimarães, a Santo Tirso, ao Porto e a Coimbra. Esta vertical conectaba ao W. con Iria e Caaveiro; e, polo L., co Bierzo. Tamén se relacionaba a familia con Lamego e con Viseu. E enlazaba estreitamente, a familia de Rosendo, coa realeza ovetense e leonesa. O espiñazo do poder en Galicia articulouse, durante tres xeracións, arredor das figuras de Hermenexildo, de Gutier e de Rosendo: impuña a súa lei deica o río Mondego, tras cruzar o Miño, o Limia e o Douro.

A oligarquía da Era de Rosendo séntese galega. Así falan as cartas, diplomas e documentos, interpolados e sen interpolar. Galicia é, pois, citada polo seu nome latino medieval, Gallaecia, sobre todo nos instrumentos de alta relevancia, coma é o caso dos fundacionais de Celanova. A oligarquía, na Era de Rosendo, actúa como galega, con intereses propios ou, ás veces, en bandos que, aínda contrapostos, seguen a ser galegos. Estamos a falar da clase dominante e do pobo que se expandiu militarmente polo S. atlántico, co cal deu lugar a que, moitos anos despois, tras constituír Afonso Henriques o seu reino independente, a lingua de Portugal había de ser o galego e non o asturleonés (coa excepción da Terra de Miranda). Nesta Era de Rosendo, as mulleres da oligarquía galega tiñan voz potente e propia (*clamor validus*) e manexaban as súas propiedades con independencia dos seus poderosos cónxuxes: Ilduara Eriz, Mumadona Díaz, Sarracina, varias Adosinda, a abadesa Gunderota, presente esta en toda a «novela» de Odoíno coma unha vareixa que non se dá tornado nunca.

Os montes utilizábanse como «bustos» para pasto de gado ceibo e roteas de cereal. Comíase pan, pero tamén con fariña se facían os freixós ou filloas salgadas para acompañar as refeccións. Cocíanse fogazas e estas chamárianse *broa*, voz considerada suévia se lle aplicarmos os criterios de Meyer-Lübke. A constancia de viñas e pumares nas escrituras certifica o gusto polo viño e pola sidra ou viño de mazá. A meirande parte das *villae* son as actuais aldeas e vilas de Galicia e do Portugal do N., no que non se inclúe o NE., cos seus mesmos nomes, algúns deles orixinados no antropónimo dun antigo posuidor xermánico en xenitivo latino. Case non se erguen castelos na Era de Rosendo, e non se constrúen barcos de guerra, cousas que haberían os galegos de lamentar en ocasión das visitas dos Normandos e da gran *razzia*

de Almanzor. Si que se edificaron numerosos conventos, cuxa arquitectura imitaba a califal de Córdoba como pode ben verse en San Miguel de Celanova, que é alfaia supervivente da Era de Rosendo. Ao revés que en Saxonia, onde a freira Hroswitha compuña en hexámetros latinos a vida e martirio do galego San Paio por aquel tempo, en Galicia ninguén cultivaba a poesía culta, a pesar de ser o século X moi rico en documentos xurídicos. Rosendo é ágrafo literariamente, aínda que sempre asina como Bispo Dumense seguramente en homenaxe ao gran escritor San Martiño de Dume, quen florecera no reinado dos derradeiros reis suevos de Galicia.

Na Era de Rosendo Gutiérrez (878-985) / II (26.09.2015)

Os Campións de Rodrigo Viascóniz e de Gundisalvo Méndez cruzan as lanzas nunhas xustas xurídicas que se celebran no planalto do río Salas e ao pé do monte Aguionchas. Gañou Gundisalvo, fillo de Mumadona, que era o máis rico. Estaremos perante un ensaio do combate que dirime as peticións do protagonista do *Poema del Mio Cid* ao seu Rei e as súas Cortes? Non. Estas son as xustas de Anguionchas ou Aguilutrias, ou Agua das Londras, tal e como se mencionan na «novela» de Odoíno, que estuda Antonio R. Baixeras. Velaí, agora, unha sucesión de lagos, un aliñamento de mámoas ou túmulos e arcas ou dolmens que levan a unha estatua que pode ser a dun emperador de Roma mutilado ou ben a dun guerreiro galaico co seu torques e o seu escudo redondo. Quizais nos encontremos perante unha pintura narrativa e onírica de Urbano LUGRÍS na que os fondos mariños foran substituídos por un pozo piago do río Limia. Non: trátase só da descrición que fai o testamento de Odoíno das extremas da súa vila de Santa Comba o ano 982.

Certo, na Era de Rosendo (878-985) había práctica en Galicia de certames e combates cabaleirescos non bélicos, o que sorprendía moito a Vicente Risco, e a supervivencia de elementos arquitectónicos antigos aínda hoxe nos admira nas columnas de Santa Comba, romanas coma as da sé vella de Ourense que albean no alto da escalinata de Santa María Madre. Columnas de mármore reais que non proceden nin dun soño nin da reminiscencia dun cadro de Chirico.

A Era de Rosendo termina coa ascensión de Pedro de Mezonzo (tamén santo) á cadeira episcopal de Iria, o ano 985. A estirpe de Rosendo, pouco prolífica, perde a hexemonía de Galicia. Entra ao poder, con Mezonzo, unha familia, a dos condes de Présaras, que viña acumulando prestixio e bens ao tempo que facía lucir a súa enseña clánica: o mosteiro de Sobrado que nunca en tempos ningún chegaría a igualarse a Celanova. So o pontificado iriense de Mezonzo, Galicia comeza a esbarar cara novos estados de sociedade e de cultura, máis e máis referidos a Francia.

Doce anos despois de cubrir a testa coa mitra de Iria, Mezonzo terá que se enfrontar a un episodio memorábel. O Califato de Córdoba e o seu poderoso xefe Almanzor decidiron golpear no corazón de Galicia. Os árabes ocuparon Compostela no ano 997, pillaron a cidade durante unha semana e regresaron a Córdoba cun botín no que se incluíran máis de mil prisioneiros. Levaron a Córdoba os sinos da igrexa apostólica para usalos como lámpadas de aceite que servisen tamén para alimentar as curuxas da Mesquita. Mezonzo, que abandonou Santiago á vista do exército de Almanzor do mesmo modo que os rusos deixaron Moscovo á vista do de Napoleón, parece que levou os chamados restos do Apóstolo consigo aínda que hai quen di que todas as reliquias se perderon na confusión. O que si é certo é que, consumada a Era de Rosendo, os normandos de Olaf Haraldson meteron os seus navíos, que tan ben evocara Pondal nun seu poema cuase segredo, polo Miño e achandaron e pillaron a cidade episcopal de Tui.

Na Era de Rosendo non había, non, Belas Letras. Entraría con Mezonzo un novo ar de ilustración e cultura? É verdade que a *Salve* é un himno que modula moi ben, paradoxalmente ao modo goliardesco, a insistencia na intercesión de María e que, coa súa popularidade secular, conseguiu gravar a fogo nas mentes europeas o lugar común ascético que se contén na fórmula «in hac lacrumarum valle», sintagma co que termina La Celestina. Pero, aí, todos os esforzos gastos en demostrar que a *Salve, Regina* é obra de Pedro de Mezonzo non deron resultados capaces de nos convencer. Pero se a *Salve* non pode servir de proba dunha recuperación cultural de Galicia despois da Idade de Ferro que tivo como figura referencial San Rosendo, si que hai unha obra que Díaz y Díaz sitúa a principios do século XI e que nos certifica unha sorte de surxencia cultural de Galicia: *Trezenzonii de Solistionis Insula Magna*.

A obra áchase incluída no tópico estrutural multiforme das «viaxes ao Alén» que floreceron na Idade Media latina, con precedentes clásicos e mesmo complicados desvíos asiáticos. O monxe Trezenzonio, coma o heroe do *Leabhar Gabhála* irlandés, ve desde a Torre de Brigantium, na Coruña, unha illa ao lonxe no Fondo dun Espello. Viaxa en barco a ela; curiosamente, por un río e guiado pola man divina, igual que viaxaba o protagonista da *Navigatio Sancti Brandani* (século X). E chega á illa Solistión, protexida eternamente por unha muralla de néboa escura. Alí é sempre primavera; todo dozura, harmonía, música anxélica. Ordénalle Deus regresar, e Trezenzonio faino; outra vez en barco. Volve a Brigantium, e a Torre está estragada, así como derruída a cidade adxacente de Cesárea. Trezenzonio estivera moitos anos no Paradiso, de forma parecida a como estivera, entre outros, o San Amaro galego da lenda que Cabanillas refixo con verbas contemporáneas. A Manuel C. Díaz y Díaz debémolles a verdadeira descuberta e a edición crítica deste texto insigne, escrito nunha lingua moi cultista e rica en tropos ou figuras que o converten nunha verdadeira xoia da literatura latina de Galicia. Neste sentido convén decer que a fonte principal do autor do Trezenzonio, cuxo nome ignoramos, así como o do autor do *Leabhar Gabhála* ou *Libro das Conquistas de Irlanda*,

é unha obra (*Historias* 1, 2, 71) na que o escritor latino e galaico Paulo Orosio nos describe e sitúa o Faro de Brigantium que, andando o tempo, habería de chamarse de Hércules e mesmo de Breogán. Desde o alto da Torre aínda é hoxe o día en que podemos ver a foz do río Shanon, en Irlanda; naturalmente só en mediodías extraordinarios nos que a muralla de néboa se esboroa por efectos que dimanan do Espello. 89

Os nomes da nosa xente na Era de Rosendo (878-985) (03.10.2015)

O documento de Odoíno que vimos visitando no *Fondo dos Espellos* é do ano 982 e nel aparecen mencionadas moitas persoas, polo que podemos consideralo unha mostra veraz da onomástica persoal dos galegos e das galegas de Era de Rosendo (878-985).

Na Era de Rosendo, e antes e despois, as xentes levaban un nome de pía e un apelido formado polo nome do pai coas terminacións -ez, -iz, -oz, que xa temos explicado aquí. O sistema deixou de funcionar no século XIII aproximadamente pero moitos de nós seguimos usando, xa sen valor estrutural, aqueles patronímicos. Son, pois, moitos os Méndez e os Fernández cuxo pai non é nin Mendo nin Fernando.

A maioría dos nomes e dos patronímicos das persoas que figuran no documento que usamos son de orixe xermánica e sen referencia cristiá ningunha. Ademais de Mendo/Ermenexildo e de Fernando, cuxo patronímico xa mencionamos, teñen esta procedencia os seguintes nomes: Balatarius, Odoínos (o autor e protagonista), Odoario, Rodrigo, Todila (masculino), Veremundo ou Vermudo, Vimara (masculino), Sisenando, Sonna (masculino), Ermesinda (feminino), Froila (masculino), Elvira, Gundesindo, Gundisalvo ou Gonzalo, Ranemiro ou Ramiro, Gunderota.

Os lingüistas xa hai tempo que nos foron explicando o significado, que o teñen, e o étimo destes nomes xermanos. Aínda que Piel e os seus seguidores só se refiren ao carácter gótico de tan vasto elenco (*Hispanogotische Namenbuch*, titúlase o volume de Joseph M. Piel e Dieter Kremer) tal atribución non aparecía clara en Gamillscheg e en Meier-Lübke. Non podemos esquecer nunca que antes da chegada dos visigodos a Galicia eiquí reinaron os suevos, igualmente xermanos, desde o ano 412 ao 585. Por outra parte, a actual Galicia, Asturias até o río Navia, o Bierzo e a provincia portuguesa do Minho son terras ateigadas de centos de nomes de lugar que perpetúan actualmente os nomes de señores protofeudais xermanos: Gondomar, Hermisende, Randulfe, Samil, Guimarães, Allariz, Amil, Baltar, Bertamiráns. Estes nomes de lugar só puideron formarse nun tempo no que rexía o caso latino xenitivo (non o caso xeral non suxeito), o cal nos leva a antes da invasión árabe e nos afonda nos días da hexemonía e poder dos suevos xermanos en Galicia. Este é un tema que os historiadores da lingua nosa deberían afrontar cunha decisión que aínda non tivo ninguén.

Non deixa de resultar curioso que os nomes de persoa de orixe xermánica que usaron os antepasados nosos, e usamos aínda en nomes, apelidos e mais na toponimia, teñan significados ás veces poéticos e non poucas veces fachendosos e pretensiosos. Así Airas, de ser xermánico, tería relación coas aguias. Hermenexildo englobaría as nocións de grande e valente. O significado do noso Odoíno sería o de amigo da guerra. Rodrigo acumula as ideas de riqueza e de gloria. O misterio, a maxia e os cantos fúnebres combínanse no nome de Sisenando. Elvira, unha abadesa de Grou que perturbou moito a Odoíno, levaría no interior do seu nome o concepto de ledicia e de verdade. Chama moito a atención dos que se inician nos estudos de antroponimia galega o feito de que moitos nomes de persoa de orixe xermánica terminan nun –a que non é marca de feminino: Vimara, Froila, Liubila, Todila, Sonna, eran varóns e seguramente ben barbados.

Un grupo, menor ca o xermánico, de nomes vindos doutros territorios do Norte da península (a excepción de Cataluña) son usados tamén en Galicia. Son eles de orixe descoñecida, que Menéndez Pidal e a súa escola quixeron definir como prerromanos e «indíxenas». O que non significa decer moito tendo en conta que na Gallaecia deberon de ser faladas máis dunha lingua antes de Roma e que na ampla área que consideramos estiveron, ademais dos Galaicos, os Ástures, os Celtíberos e incluso os Íberos, lingüísticamente ben diversos: uns indoeuropeos e outros non. Algúns queren que estes nomes dificilmente clasificábeis e enigmáticos sexan de procedencia vasca, o cal adoita encargarse de pór en dúbida Michelena. Na estoria de Odoíno son nomes deste tipo os seguintes: Vasco, Xemena, Guter ou Gutier, Sueiro, Oveco, Ordoño, Osorio. O vello e sabio Leite de Vasconcellos, no entanto, considera Osorius (Osorio) unha simple metátese do latino Orosius que levou o noso gran historiador e xeógrafo latinogalaico.

Nomes latinos de persoa, non aparecen moitos. Si que vemos Dulcidio, e un Paio (Pelagius) de avoenza grega. Este último foi moi usado na Era de Rosendo, seguramente pola fama que lle outorgou ao santo galego de tal nome un poema latino da monxa alemá Hroswitha que narra a estoria dun martirio terríbel. Tirados da *Biblia* serían Salomón e Ieremías, que rechaman pola súa singularidade na paisaxe onomástica da «novela» de Odoíno.

Se saímos un intre do relato de Odoíno e procuramos noutros *loci* documentais da Era de Rosendo, veremos que, na familia deste bispo, abade e político oligárquico houbo unha destacada muller chamada Sarracina. Ela, cuñada de Rosendo, usaría de tal nome, igual ca outros e outras, como consecuencia da fascinación que o Califato de Córdoba e a cultura árabe exercían sobre os galegos daquela época. Aínda que sarraceno/a sexa voz de orixe aramea, na Era de Rosendo usouse para designar os habitantes de Al-Andalus. Correron outros nomes árabes na Galicia da Era de Rosendo, pero non entran na trama argumental de Odoíno e deles xa temos escrito noutro lugar. En todo caso, o nome de Sarracina cadra moi ben co edículo de San Mi-

guel de Celanova que o marido dela, Froila Gutiérrez, para alí ser enterrado mandou edificar segundo consta nunha lápida que pode lerse ben sobre a porta.

Da Estrela e da Illa

91

(10.10.2015)

Entrei na exposición que conmemora os cen anos do nacemento de Xaime Illa Couto, aquel que rubricaba coa estrela de cinco puntas ao modo de Manoel Antonio. Deume na alma a cántiga «Venceremos nós», que soaba moi ben na sala da Casa Galega da Cultura, Vigo. Foi Illa quen ordenara de editar en Galaxia, asociada coa EDIGSA, varias cancións de repertorio universal en galego. O intérprete foi un descoñecido Luis Oliveras, e toda a produción, catalá. Así naceu en galego, con tradución de Franco Grande, «We shall overcome». Ano 1967.

Pete Seeger recollera do pobo obreiro e do evanxelismo preto e ofreceulle aos parias da Terra «We shall overcome». Parias que fixeron da canción un seu himno. A min acórdame agora un mitin de Bernardette Devlin no Bogside de Derry que se iniciou con «We shall overcome», naturalmente. O ano 1968 na Universidade galega única houbo revolta xeral con asembleas, folga, manifestacións, panfletos, procesamentos e expedientes a activistas. Os estudantes galegos en loita adoptaron coma súa a canción de Pete Seeger traducida ao galego e gravada na Cataluña máis nacionalista. Con moita frecuencia os Grises disolvían con violencia e a golpe de porra grupos e masas de xoves interrompendo o canto de «Venceremos nós». Tamén detiña e mandaba estudantes ao TOP para seren xulgados e presos.

Entro na exposición de Illa Couto e bato coa evocación dun episodio cuxo relato, segundo os datos de que dispoño, é como segue. En xuño de 1968, e cumprida aquela axitación estudantil que pasou á Historia, a UPG (apoiada por ADEG) convocou, nunha campaña de propaganda como nunca se vira baixo o franquismo, o pobo a se manifestar en Compostela o 25 de Xullo por Galicia e contra o fascismo: CNC (Concentración Nacional en Compostela) ou Día da Patria. Chegado o Día, a manifestación foi abortada pola policía e por elementos do exército que, armados e motorizados, ocuparon a cidade. Aínda así, coa BPS infiltrada en cada aglomeración humana, foi colocada nas árbores de entrada á Alameda unha pancarta coa lenda seguinte: GALIZA CEIBE E SOCIALISTA! A Resistencia daba un paso adiante e rachaba cunha especie de bipartidismo que, na clandestinade, era aquilo que formaban o galeguismo e o partido comunista. Ao ano seguinte, en 1969, tamén se fixo propaganda para a CNC e igualmente houbo que renunciar á manifestación por acharse Compostela ocupada, esta vez só pola policía (Grises e BPS).

Foi entón cando as proximidades do Panteón de Ilustres de Bonaval foron tomadas por un destacamento de Grises ao mando do inspector Nieto, da BPS de Vigo. No

interior do Panteón celebrouse a misa tradicional por Rosalía de Castro. Á saída dela, nas esqueiras de Bonaval, os asistentes cantaron o Himno Galego. Terminado este, un grupo de mozas, ao parecer estudantes, fixeron un círculo e atacaron o canto do «Venceremos nós». Un número elevado de persoas fixeron coro coas raparigas e xuntaron a elas as súas voces co cal o «Venceremos nós» resoou con moita forza no outeiro de Bonaval. A policía identificou a canción co himno estudantil rebelde e Nieto ordenou desfacer o grupo da esqueiras de Bonaval.

Xaime Illa Couto, persoa sincera e vehemente, foi un dos que se apresara a unirse aos que cantaban «Venceremos nós». Os policías empuñaron as porras e cargaron contra os concorrentes. Xaime Illa revirouse contra a forza brutal e increpouna, sen chegar ao insulto. Reducírono e metérono nun furgón, sempre so as ordes de Nieto, da BPS. Interrogárono na comisaría e puxérono a disposición do Xuíz ordinario de Instrución, quen o remitiu a Mariscal de Gante, titular en Madrid do «Juzgado de Orden Público». Con Illa en liberdade provisional, as actuacións subiron ao «Tribunal de Orden Público» (TOP), quen confirmou o procesamento por manifestación e desordes. Foi xulgado en audiencia pública e en Madrid, no edificio que o TOP compartía amigabelmente, para escándalo do mundo civilizado, co Tribunal Supremo de España. Foi condenado, Illa Couto, a pesar da boa defensa que tivo. Máis tarde, Illa resultou absolto na apelación á sala do Penal do Supremo.

Andando o tempo, en 1984 celebrouse naquel mesmo Bonaval a gran cerimonia es-
perpéntica da Transición en versión galega. Contra a opinión de todo o nacionalismo realmente existente, o corpo de Castelao, que, obviamente, non podía falar, foi trasladado da Chacarita a Bonaval. Nesas mesmas escaleiras das que vimos tratando, a policía volveu desenfundar as porras, agora os represivos uniformados de cor café con leite, e volveu mallar nos que protestaban, contra aquel acto de apropiación indebida, dito en palabras de Aristides Silveira. Castelao entrou no Panteón de Galegos Ilustres de Bonaval arredado dos nacionalistas por dúas compañías de policías españois coa porra na man. Así comezou a Historia da actual Autonomía.

A excepción dalgúns erros, tan irrelevantes coma susceptíbeis de seren subsanados, podemos decer que o discurso da exposición sobre Illa Couto que abre as súas portas na Casa Galega de Cultura é veraz e sumamente instrutivo e didáctico. Os meus parabéns ao seu comisario X.L. Pastoriza Rozas.

Os dous casos de apropiación indebida (17.10.2015)

Tiña Juan Carlos de Borbón dez anos cando o pretendente á coroa española e proxenitor seu, don Juan, o mandou a Madrid para facer alí un paripé de exame de ingreso no Instituto. Era setembro de 1948. Daquela, Castelao, no seu estilo peculiar, publicou un editorial n' *A Nosa Terra* de Bos Aires, órgano ofi-

cioso do Consello de Galiza e da Irmandade Galega. Diciá o editorial de 1948: «Agora Franco quer facer rei ao fillo de don Juan nun país que xa deixou de ser monárquico e que soio é apto para vivir en república. Claro está que non excluimos a posibilidade de ver realizada esta experiencia, porque os hespañois sempre están na cuarta dimensión, no reino do absurdo; pero non lle arrendo a ganancia a quen se sente no trono que deixou baleiro Afonso XIII, a non ser que a tiranía sexa eterna en Hespaña».

No ano seguinte, en xuño de 1949, Castelao dá a luz, sempre n' *A Nosa Terra*, un texto acedo elúcido no que sentimos a dor física que o dirixente estaba a sufrir nas derradeiras da súa vida. Escribe Castelao nesta mensaxe que se amosa como testamento político: «Falaría do convenio social-monárquico que non soio delata o impudor de certos xerifaltes do socialismo senón que vai complicando e corrompendo o esquerdismo histórico de Hespaña. Falaría, inclusive, do Comité Federal Español, que preside Madariaga, e do seu elenco de malos cómicos».

Daniel dispara contra os que queren implantar a monarquía coma recambio do franquismo segundo o guión elaborado pola Gran Bretaña e, a seguir, polos EEUU. Demostra Castelao fidelidade á República ao tempo que se laia de que sectores de esquerda histórica (PCE: véxase a carta a Dolores Ibárruri) estean a se corromper tamén.

Desde a liberación europea de 1945, e desde a queda do goberno republicano español de Giral, Castelao non cesa de denunciar as manobras de conxunción republicano-monárquica. El acusa decontado Gil Robles e Indalecio Prieto como autores desta política liquidacionista, sen querer entrar nos intereses anglonorteamericanos cuxos servizos secretos son axentes responsábeis do movemento neomonárquico contra a legalidade republicana de España. Certa Castelao ao enfatizar o nome daquel Salvador de Madariaga que a historia vén situando inequivocamente como conspirador ao servizo do Consello para a Liberdade da Cultura, organismo encuberto da CIA. Non sei de moitos homes políticos que, coma Castelao, en 1948 fosen capaces de ventar que a intención de Franco era a de preparar Juan Carlos coma o seu sucesor «a título de rei». Certo: a deriva monárquica era algo que podía corromper mesmo os comunistas españois, o cal deixou demostrado para sempre Carrillo. «O fillo de don Juan» foi rei, de vez, por graza de Franco. No proceso monarquista Castelao portouse coma un republicano e nacionalista (federalista) «inalterábel aos ácidos e infusíbel ao soplete».

Pero, á morte de Franco, os EEUU, o clero, o exército, o gran capital, os monárquicos, os medios, os socialistas e mais aqueles que, ao tempo, xa se chamaban «eurocomunistas», terminaron por restaurar en España a casa de Borbón en forma de Estado das Autonomías. Nesta Transición ou Reforma colaboraron, moi tardiamente, aqueles galeguistas piñeiristas que se rebelaran contra a legalidade republicana e nacional do Consello de Galiza.

Pero antes, en xuño de 1962, xa a conspiración saíra á luz. O IV Congreso do Movemento Federal Europeo, influído por aquel Salvador de Madariaga co seu «elenco de malos cómicos», celebrouse en Munich. Ao seu abeiro xuntáronse españois do interior e do exilio; de todos os partidos, monárquicos e de extracción republicana, a excepción dos comunistas que aínda non deran madurecido o seu oportunismo e dos galeguistas de Ramón Piñeiro, el por impericia e carencia de contactos políticos. Isto último contrasta co feito de apareceren moi visíbeis en Munich os nacionalistas vascos e cataláns. A xuntanza de Munich inclinouse por unha restauración borbónica como alternativa ao fascismo de Franco. Reclamáronse liberdades e consideración especial para as «comunidades naturais» (así mesmamente). Mais, como sabemos, houbo que agardar á morte de Franco para que fose realidade o proxecto de Munich. Toda a conspiración se fixo realidade, entón, na Transición, con algunhas sorpresas que non eran inagardadas para os máis atentos. O PCE resultou legalizado, ao ofrecer tal partido garantías suficientes de complicidade na operación e o rei Borbón non se chamou Juan senón Juan Carlos.

Diciamos que os galeguistas de Piñeiro se incorporaron tarde, e confusamente, á Transición: fixérono a través dun partido instrumental e volátil chamado Realidade Galega. Mentres o goberno de Euskadi e a Generalitat de Catalunya convertían en «lexítimos» os vellos estatutos da autonomía republicana, en Galicia, dado que o piñeirismo arrenegara estupidamente da autoridade do Consello de Galiza, tiveron que improvisar. Despois de moitas propostas feitas a Adolfo Suárez, no seu despacho e tamén na Lanzada, quen tiña poder para nomear nomeou presidente da Xunta Preautonómica de Galicia a Antonio Rosón, falanxista que foi seguido no mesmo cargo por José Quiroga, alcalde franquista de Petín. A esquerda nacionalista (PGP, Galicia Ceibe, PSG, ANPG, UPG) estivo fora das conspiracións e optou polas Bases Constitucionais e a Ruptura Democrática.

Perante tal situación, os piñeiristas de Realidade Galega decidiron servirse de Castelao para atenuaren os maus efectos producidos pola farsa. Repatriaron o corpo de Castelao entre protestas e tumultos promovidos por nacionalistas de esquerda e republicanos xenuínos, como pode verse na filmación do acontecemento feita por Alexandre Cribeiro á que deu voz Tareixa Navaza. Houbo cargas policiais e o corpo de Castelao entrou en Bonaval no medio dun continxente de policías armados e violentos. Foi entón cando os presentes, en gran número, fixeron memoria daqueles versos satíricos atribuídos a Celso Emilio Ferreiro: «Olla meu irmao honrado/ o que acontece con Daniel./ Os que o tiñan desterrado/ agora falan ben del». O poema termina así: «Escoita, escriba sandeu/enxertado nun raposo,/Castelao nunca foi teu/ porque Castelao é noso./ E anque a ti che importe un pito/ saberás que é cousa sabida/ que estás incurso en delito/ de apropiación indebida». Despois de Castelao ser soterrado, o carnaval volveu estoupar as vexigas. O arcebispo de Compostela preiteou contra as leis esclaustradoras de Mendizábal, gañou e

apoderouse do Panteón de Galegos Ilustres de Bonaval. Veleiquí outro caso de apropiación indebida que sitúa, na actualidade, os restos de Castelao baixo xurisdición católica e non pública.

95

«Señoras facas» (24.10.2015)

Leo un ensaio destemido que me fai chegar o antropólogo Manuel Cabada Castro, autor do libro *A rapa das bestas de Sabucedo*, que está a reclamar con urxencia a súa reedición. O ensaio titúlase «¿Lascivas o esquivas? La identidad geográfica y sexual de las yeguas gallegas en Don Quijote I,15», en *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of América*. O autor é un profesor da Villanova University que parece comprender moi ben a subalternidade e dependencia de Galicia no século XVII. Chámase Chad Leahy.

Como temos dito moitas veces eiquí, a única raza equina que se menciona no *Quixote*, e case seguramente en toda a obra de Cervantes, é a raza do cabalo galego. Chad Leahy fainos acordantes daquel capítulo do *Quixote* (I,15) no que Rocinante intenta cubrir (até entón o lector non sabía que era cabalo colludo) unhas bestas gallegas, cousa que estas, adamas polo autor de «Señoras facas», lle non permiten en absoluto. O episodio, brutal e bufo, sérvelle a Leahy para poñer en relación simbólica a esquivez de Marcela, personaxe moi espiritual que pasa polo capítulo anterior do *Quixote*, e a caricaturesca figura da Maritornes que acciona no seguinte capítulo. Así, Chad Leahy fabrica a teoría de dous estereotipos que o españolismo imperial xerou sobre a muller galega. Un, o da bela virxe resistente aos requirimentos sexuais dos varóns que non lle interesan. Outro, contraposto, o da muller moi fea e bruta que se entrega o seu corpo sen límite a todo o que queira «refocilarse» (así se le) nel. A construción de Leahy coxea de dous pés: nin Marcela nin Maritornes aparecen no *Quixote* como mulleres gallegas nin a esquivez das «señoras bestas» se debía a outra cousa que á ausencia de celo no intre no que se aproximou a elas o infeliz de Rocinante. As bestas gallegas no *Quixote* non estaban cacheiras ou hormonalmente receptivas.

E que é o que nos di Cervantes, ou mellor, Cide Hamete Benengeli, no capítulo 15 do primeira parte do *Quixote*?

Pois que Sancho e o Cabaleiro decidiron descansar, na hora da tórrida sesta manchega, nun *locus amoenus* pastoral, tópico e idílico, dos moitos que enchen as páxinas da obra superpostos aos camiños poeirentos e ás vendas sórdidas de La Mancha. Certo que outro tópico dos que foran identificados por E.R. Curtius, o do *locus epicus*, fraguento, soedoso e apenado, tamén revela a súa escenografía aquí e acolá no *Quixote*, longa narrativa itinerante en procura daquelas luces da razón que só brillarán ao final da vida de Alonso Quijano (ou Quesada ou como sexa) moi afectadas pola malenconía.

Sancho e don Quixote, pois, dispóñense a descansar naquela sombra e naquel recanto bañado con ruído polas limpas ninfas dunha corga. O fariñeiro do rústico e o cabalo do señor, cuxa imaxe dentro de nós é máis a deseñada por Gustave Doré que a verbalizada por Cervantes, póñense a pacer na panasqueira. E velaí que no lugar ameno había tamén outra xente e outro gado. Trátase dunha compañía de arrieiros que son identificados na edición príncipe como galegos pero que, noutras edicións, nun deses simpáticos descoidos cervantinos, poden figurar como yangüeses, ou sexa suxeitos procedentes de calquera das dúas localidades que en España reciben o nome de Yanguas.

Ceibaran os galegos (ou yangüeses) un fato das que, no relato, serán sempre «facas» ou «hacas galicianas». Éntralle a Rocinante o proído venéreo e venlle louzanía coa vista e o cheiriño das bestas, ás cales se bota arreitado. As bestas ou facas galicianas non aceptan a Rocinante, antes o rexeitan a dentadas e a couces. Sábese que o Rucio de Sancho foi situarse, prudentemente, á marxe do conflito. Alertados, os arrieiros galegos actuaron como o que na Moraña do século XIX se chamaban «xente da tralla». Mallaron sen dó no probe de Rocinante (máis unha vez o trazo caricaturesco de Doré despraza a prosa cervantina), con contundencia tal que deixan o cabalo deitado sobre o panasco. Acode furioso don Quixote, espada en mao, e aínda lle mete un corte brioso á cota de coiro dun arrieiro. Bátese tamén Sancho Panza, pero señor e escudeiro resultan tundidos a estaca e varapau arrieiro. Partiu a recua e a cuadrilla dos galegos, e quedaron don Quixote e Sancho moídos e fora de combate. Puxéronse eles a falar e a facérense consideracións varias para aumentarlle verba ao capítulo, até que deron, como non podía ser doutro xeito, cunha venda na que serían curados e reconfortados. Pero iso daría paso a outra aventura burlesca na que ha ser personaxe principal a fea e lasciva Maritornes, que non é caracterizada como galega senón como asturiana, do mesmo modo que Marcela pertence realmente á condición apátrida das donas ideais.

As bravas facas galicianas non amosan, como xa observamos, unha especial castidade a respecto de Rocinante. Simplemente elas non estaban receptivas. Pero, con todo, entende Leahy que este episodio foi rendedoiro e contribuíu a que fraguase ao longo da historia da literatura castelá o lugar común dunha moza galega de natureza brava e indómita e dificilmente acadábel por determinados pretendentes. Chad Leahy encontra personaxes femininos que se axeitan a tal tipo en Tirso de Molina, en Lope de Vega, e noutros autores que a monarquía española hoxe despreza.

Dentes e ferraduras: a egua galega e os clásicos casteláns (31.10.2015)

Mirabamos no *Fondo dos Espellos* como Cervantes facía aparecer no *Quixote* (I,15) as nosas bestas nacionais chamándolles con sumo respecto «señoras facas». Mal sabía Cervantes que el estaba a adiantar certos modos irónicos de Álvaro Cunqueiro! O caso é que o episodio do *Quixote* no cal as facas galicianas rexeitan os achegamentos de Rocinante a dentadas e a couces tivo moito éxito e creou, como Chad Leahy consegue demostrar, un modelo literario de certo tipo de moza galega de carácter e excelentes dotes morais ás que ían unidas as boas prendas físicas. Contra a fin da súa vida, Lope de Vega (1634) deu a luz un libro titulado *Rimas humanas y divinas del licenciado Tomé de Burquillo*. Como a voga *persoana* felizmente se esvaeceu no ar, xa non nos sentimos obrigados pola tendencia a usarmos o termo «heterónimo». Digamos, como se dixo sempre, que «Tomé de Burquillo» é un *alter ego* de Lope de Vega, quen campa no libro a penas como o seu colector ou «editor fictivo». Coinciden os críticos en considerar os versos de Tomé de Burquillo, en especial os de asunto profano e os sonetos, como impregnados de elocuencia, graza e bon humor.

Dado que, na realidade, Miguel de Cervantes Saavedra e Félix Lope de Vega Carpio andaron polo mundo ben contrapostos e inimizados, resulta interesante a interpretación que do «Tomé de Burquillo» fai Javier San José Lera («Tomé de Burquillo o el triunfo del Quijote», *Criticón*, 100, 2007). Como os cervantistas son xente moi atarefada en lle remexer ao seu patrón así as intimidades textuais coma as externalidades biográficas, o doutor San José Lara, moi axeitada e finamente, reinterpreta as *Rimas humanas y divinas* de que falamos coma un quixotesco, conmovedor e xeneroso recoñecemento de grandeza de Cervantes feito, tras a morte deste, por quen fora o seu detractor asañado: Lope de Vega. Interésanos examinar o seguinte soneto atribuído a Tomé de Burquillo (as enfatizacións son nosas):

DESEA AFRATELARSE Y NO LE ADMITEN.—Muérome por llamar Juanilla a Juana,/ que son de tierno amor afectos vivos, / y la cruel con ojos fugitivos/ hace papel de yegua galiciana./ Pues Juana, agora que eres flor temprana/ admite los requiebros primitivos/ porque no vienen bien diminutivos/ después que una persona se avellana./ Para advertir tu condición extraña,/ más de alguna Juana de la villa/ del engaño en que estás te desengaña./ Créeme Juana y llámame Juanilla;/ mira que la mejor parte de España/ pudiendo casta se llamó Castilla.

Lope, desde o título á humorada do fin, certamente prepotente e imperial, máis ca o *Carpe diem* horaciano glosa o tópico infinito que se concita en tres palabras reunidas polo poeta romano tardío Décimo Magno Ausonio (310-393, arredor): «collige, virgo, rosas» («colle, moza, as rosas»). Este lugar común considera a fugacidade da louzanía e incita a doncela a se aproveitar da súa mocidade e a gozar, a poder ser co poeta, antes que a senectude asome. Lope, nestes versos ensaia unha modulación leda e aldeá do tópico, que por un intre, e pola presenza da lareira rural, nos fai acordantes

dun dos sonetos para Hélène de Ronsard. É aí onde, de forma brutal e insólita, Lope compara a resistencia de Juana a entregarse coa resistencia que con ferraduras e dentamía lle opoñen as facas galicianas do *Quixote* ao probe de Rocinante no episodio dos yangüeses/galegos. Lope, dezanove anos despois de saír á luz a primeira parte do *Quixote*, réndelle homenaxe a Cervantes e converte as eguas galegas en materia literaria.

O xogo de palabras entre casta e Castilla, á luz das bibliografías paralelas e converxentes de Lope e Cervantes, expresa un agradecemento. Cervantes, a propósito de *La Dragontea*, refírese do seguinte xeito a Lope de Vega: «yace en la parte que es mejor de España/ una apacible y siempre verde vega». Esa «Castilla» privilexiada acolle unha amenísima «vega» que apelida a Lope. Este estalle moi recoñecido ao seu antagonista, o cal non impide que no mesmo soneto, o chamado Fénix renaza das súas cinzas e, dentro do tópico ausoniano, lle faga ver á rapariga cortexada que non cae ben o diminutivo (Juanilla) despois que unha persoa «se avellana» ou sexa «se fai anciá». Como non ver nesta escolla expresiva de Lope unha evocación envelenada do *Quixote de Avellaneda* que tanto fixera sufrir o autor do *Persiles*? Veleiquí, pois un odio literario que sobrevive alén da morte; a pesar dos pesares. En todo caso, as eguas de raza galega, famosas na Antigüidade, foron coñecer unha nova vida simbólica e literaria grazas á pluma poderosa, docta e amábel de quen se apelidou no século Cervantes e Saavedra.

«Antes puto que gallego» (07.11.2015)

A semana pasada viamos no *Fondo dos Espellos* como Chad Leahy (Villanova University) relacionaba audazmente o episodio das eguas galegas no *Quixote* (I,15) coa constitución na literatura clásica castelá (que chamaremos, en diante, «española» como queren as elites académicas) dun prototipo de muller forte, íntegra e galega. Pódese ver unha imaxe tópica do galego humilde e primitivo cantando como «pastor» os vilancicos ou panxoliñas catedralicias de Galicia, Portugal e Castela dos séculos XVII e XVIII, tema do cal hoxe non trataremos. Trataremos, si, da forte presenza que achamos no Século de Ouro español dunha literatura que demostra odio e desprezo por Galicia e polos galegos e galegas. Indignaban a Castelao estes textos xenófobos. Nin os xudeus, nin os mouros nin os xitanos foron tan constante e cruamente insultados nas letras imperiais españolas. A Terra e as persoas galegas reciben un trato no que Chad advirte unha motivación ideolóxica: o noso pobo resístese a ser asimilado e as elites culturais proceden a desfiguralo para o destruír simbolicamente. A inmunidía dos caracteres, dos corpos, das paisaxes, das habitacións dos galegos en xeral píntanse con trazos grotescos. As mulleres serán brutalmente caracterizadas por algúns dos grandes poetas españois do Século de Ouro.

Como explica Chad Leahy, aparecen nas letras españois mulleres galegas dotadas de nobreza e carácter. Aínda que moitos dos escritores clásicos casteláns caeron na galegofobia, hai casos de aproximación máis ou menos simpática á nosas xentes. Así, Lope de Vega é autor dunha comedia titulada *Don Juan de Castro* (1604-5) na que o protagonista e o seu criado son galegos. Ouvamos o seguinte diálogo no cal ambos se despiden de Galicia cun toque evidentemente humorístico no que se percibe o desexo de agradar ao VII Conde de Lemos a quen tanto lle debía o autor da comedia:

DON JUAN.—¡Adiós España, adiós Galicia amada! ROBERTO.—¡Adiós Galicia, hasta que vuelva, demos!
D.J.—¡Adiós Monforte, Sarria, Andrada y Lemos! R.—¡Adiós magosto de castaña asada.

Como non enxergar eiquí, de lonxe, o tema da despedida da Patria que había de inmortalizar Rosalía de Castro? Do mesmo Lope, a comedia *Más valéis vos, Antona, que la corte toda* (1620-23) sorpréndenos coa mención de mares e praias galegas que, vagamente, nos fai acordantes dos relatos irlandeses das navegacións atlánticas.

En todo caso, nas letras clásicas españolas predomina unha visión desprezativa de Galicia e dos galegos e galegas. Certo que o libro do citado Pedro Fernández de Castro e Portugal (1556-1622), conde de Lemos, titulado *El buho gallego* representa toda unha defensa prenatalista de Galicia, pero este foi axiña seguido dun libelo titulado *El tordo vizcaíno* no que o asañamento co noso Reino é feroz e pode suxerir, mesmo, unha inimidade co señor de Monforte de que falamos, poderoso personaxe que lle deu moito a gañar a Lope e tamén favoreceu a Góngora. Este, por agradecemento, escribiu uns insulsos versos que comezan así: «Llegué a este Montefuerte». Góngora aínda deixou pasar ás súas esencias das *Soledades* un átimo de nebulosa galeguidade, cousa de que se ocupou Filgueira. Comer e recibir viáticos de Lemos non lle empexa ao xenio nocturnal de Góngora aqueles dicerios que destilan soberbia e mesquindade: «Pálido sol en cielo encapotado,/ mozas rollizas de amplios culiseos,/ tetas de vacas, piernas de correos», alén dunha suite de cinco décimas de insultos a Galicia non tan ferozes como infelices. Cábelles a Góngora o mérito de ser o iniciador do cliché da inmundicia das pousadas galegas, estereotipo que pasará ao século XVIII e mesmo aos diarios do presidente norteamericano Adams e, de alí, oh necidade pertinaz do patrón fixo, nada menos que ao *Canto LXV* de Ezra Pound, no frontispicio do *modernism* da poesía inglesa. E, por outra banda, felizmente que o enxeño sen medida e mestura delirante de xácara e cultismo ocasiona que algúns versos galegóforos debidos a Quevedo (tamén foi favorecido por don Pedro) non poidan ser ben comprendidos nos nosos días nin sequera nos máis esixentes círculos filolóxicos do chamado hispanismo.

Logo están os que non se atreveron a asinar os improprios. Lembremos aquel anónimo que di de Galicia: «Reino infeliz, país desventurado,/ de España muladar, rincón

del mundo/ entre niebla siempre sepultado». E, parodiando a verba do exorcista, remata o autor abscondito cunha parodia satanista na que lle pregunta a Galicia. «si eres en realidad el propio Infierno/ o si eres retrato del Abismo». Tamén protexido polo anonimato, o autor do *Estebanillo González* (1646), quen se finxe natural de Salvaterra de Miño, presenta a Galicia como «rabo de Castilla, servidumbre de Asturias y albañar de Portugal». Nota: *albañar*, «cloaca», «cagarrón», «ludre». En palabras de Chad Leahy, Galicia aparece nas letras casteláns como un país proscrito, marxinalizado e subalterno.

Sempre insistiremos en que o odio a Galicia se atempera, máis ou menos, na medida en que o autor se aproxima ao conde de Lemos ou a algún outro posíbel señor galego do que o pedichón poida esperar dádivas. Inda no caso máis favorábel, como é o das mulleres galegas decentes e relacionadas coa indómita raza das «facas galicianas» de Cervantes, todo o mundo galego aparece nas letras españolas do Século de Ouro como algo inferior, alleo e distinto, en todo caso resistente á asimilación imperial e contrarreformista.

Castelao, en *Sempre en Galiza*, escribiu sobre este tema. Hoxe resulta de amena e instructiva lectura o libro de J.L. Pensado Tomé titulado *El Gallego y los gallegos*, 1985. Pola súa banda, X. Caramés Martínez fai unha exposición moi completa das incidencias galegóforas da literatura española (1993). E Germán Conde Tarrío, en *Cadernos de Fraseoloxía* (2004) pasa revista, desde o interese galego, ás coleccións de paremias compiladas por Correas e Hernán Núñez que reflicten moi ben a idea que de Galicia ten o pobo anónimo castelán do Século ou Séculos de Ouro.

Un dos refráns referidos a nós é aquel famoso que reza así: «antes puto que gallego».

Havemos de ir a Olivença (14.11.2015)

No verao de 1959 este cronista andaba de campamento militar por La Granja, Segovia, e a aquel «pueblo» de ares puros concurría unha mesocracia veraneante madrileña, co seu servizo doméstico. Nun merendeiro mínimo, certo domingo caemos algúns uniformados. O picú facía soar *Diana*, de Paul Anka, e unha mítica *Tequila*. Ela, coa cocacola diante, era unha criadiña magra, de ollos claros, que tendía a cruzar os brazos, coma os escolares, na conversa. Ao me sentir falar galego cun compañeiro, ela soltouse ao portugués con algún riso nervioso, e a ollada baixa e tímida. Ao inicio, a moza, cuxo nome non lembro, tratoume de *Vossemecé*, e coído lembrar algún risco dialectal nas súas falas. Poida que «unha» ou «úa» en lugar de «uma». A rapariga, duns dezaioito anos, dixo ser de Olivença, provincia de Badajoz (Badallouce, no galego de Afonso X). Ela parecía feliz de falar comigo o portugués nativo; tan lonxe da súa terriña, do seu lar.

Lembro o merendeiro para as clases subalternas de La Granja, a ledicia con que a moza se expresaba en portugués, a música, sobre todo a de Paul Anka. Se aquela mociña está viva e regresou á patria orixinaria, será unha das cincocentas persoas anciás de Olivença que hoxe alí conservan a lingua tradicional. O portugués extinguiuse ou está a punto de desaparecer en diferentes lugares da Estremadura española, coma é o caso de Tálaga e o de Alamedilha. De xeito máis ben prodixioso, o galego do Val do Ellas, na Sierra de Gata, Cáceres, mantense vigorosamente nos concellos de Valverde do Fresno, as Ellas e San Martiño de Trebello.

O tesouro que é a lingua e a cultura portuguesa de Olivença parécelle ás autoridades autonómicas de Estremadura unha incomodidade que debe desaparecer canto antes. Pese á loita pola normalización dalgún colectivo como o titulado Além Guadiana, a pasividade, e a hostilidade, arrempuxou o portugués oliventino á morte. Na Estremadura española domina, coma no resto do Estado, o nacionalismo. Ese insidioso nacionalismo que, coma a halitose, só o padecen os outros (di así Joseba Sarraonaindía). E o nacionalismo español é hostil a calquera lingua que non sexa a castelá. Con noxo e dificultade soportan o catalán, o galego, o vasco. Que fai España polo asturleonés, polo aragonés, polo galego de Cáceres, polo romanó, polo árabe de Ceuta, polo catalán de Aragón ou polo bérber de Melilla? Sabían vostedes que o único lugar do mundo onde o leonés goza de protección pública é Miranda do Douro, Portugal? Certamente, se a lingua occitana aranesa non se encontrase baixo control da Generalitat de Catalunya ela estaría desprovista de calquera apoio oficial. Cadren vostedes seguros de que, se suprimiren a Generalitat, como fixeron en 1934 e en 1939, tamén suprimirán a oficialidade da lingua minoritaria aranesa. España odia calquera lingua que lle dispute a eminencia ao castelán imperial.

En Olivença a cousa é aínda máis grave para o nacionalismo español xa que a lingua propia daquela vella cidade é a de Camões que hoxe florece no País do Futuro ou sexa Brasil. Se estivese ameazada a fauna fluvial do Guadiana ao seu paso por Olivença, verían como todos os ecoloxistas de Estremadura, e non só, se mobilizaban por salvaren peixes e batráceos. De momento, a penas unha lingua e unha cultura humana se encontran en proceso de desaparición en Olivença; non hai, pois, por que preocuparse. Cando aquela mociña que eu coñecín en La Granja morrer e a súa xeración se extinguir, España deixará de ter un problema de disidencia lingüística e cultural en Olivença.

Coido que todo o que dixen é verdadeiro. Pero hai outra cousa que resulta aínda máis incomprendible: ela é o desinterese de Portugal pola súa lingua e cultura en Olivença e noutras localidades españolas de Estremadura onde o uso do portugués foi desaparecendo co século xx. Que non lles atraia aos portugueses Galicia e o galego é algo, até certo punto, lóxico, xa que nós somos testemuña incómoda que pode contradicir o relato oficial da nacionalidade fundada por Afonso Henriques. Mais o

desprezo de Lisboa por Olivença, que é un anaco de Portugal que España ocupou militarmente en 1801, é algo que só comprendendo a fondura do complexo de inferioridade de certas camadas dirixentes portuguesas pode ser explicado.

- 102 A verdade histórica é esta: Olivença constituíuse como praza portuguesa no século XIII. No ano 1801 foi conquerida por España. O tratado de 1815 obrigou España a devolver Olivença a Portugal. España, digamos o Palacio de Santa Cruz, acostuma rir a cachón cada vez que oe falar da devolución de Olivença. E fai ben en rir, porque en Portugal nin a vella monarquía, nin a república de 1910, nin o salazarismo, nin o réxime do 25 de abril, nin a reacción subseguinte tomaron a serio a recuperación de Olivença nin tampouco se interesaron de veras por preservaren a lingua e a cultura propias abrindo en Olivença, por sinal, unha humilde delegación do Instituto Camões. Parece certo que a alfaia artística e histórica da cidade *alentejana* de Olivença é a Igrexa da Madalena, cuxas columnas apalmeiradas fánseme, en fotografía, moi semellantes ás famosas da sala capitular do convento de Oseira. En canto á esfera dos contos entrefebrados de historia, Olivença comparte con Tui o relato fabuloso da diocese volátil de Ceuta de que moito se leva escrito. Por tanto, e pedíndolle emprestado un verso á cántiga linda de Amália Rodrigues, «havemos de ir a Olivença».

Pasa Ramón Cabanillas (21.11.2015)

Ramón Cabanillas (1876-1959).

Acabamos de ler un libro sobre Ramón Cabanillas escrito, ao longo de moitos anos, con sabedoría e agarimo, por un intelectual que coñece a obra do poeta príncipe da literatura galega que chamamos «Antre Dous Séculos»: Francisco Fernández Rei, *Ramón Cabanillas, Cambados e o mar da Arousa*, Xerais, Vigo, 2015.

Miro no *Fondo dos Espellos* e encontro Cambados e Cabanillas naquel día de 1960 no que Galicia celebraba na vila natal do poeta o primeiro cabodano da súa morte. Eu estaba alí, entre o público dun teatro no que a Academia Galega, en plenario aberto, lle rendía homenaxe fúnebre ao que foi chamado «Poeta da Raza». Na miña memoria ecoan as verbas (coido que, estas, ao pé do monumento) de Isidoro Millán Mariño. Logo, aparecen na memoria os académicos e oio as voces de Victoriano Taibo, de Freire de Andrade (non sei por que recitou en alemán orixinal o «Himno á Alegría»), de Otero Pedrayo, de Fermín Bouza Brei.

Aínda non se esvaeceran os ecos da homenaxe nacional e de masa que Cabanillas recibirá, en olor de multitudes, so a ramallada, do Espolón da vila padronesa, cando se produciu estouta homenaxe fúnebre en Cambados. O que nos leva a considerar o feito de que Cabanillas é un poeta querido, lido, admirado por multitudes de Galicia;

igual que tamén o son Rosalía e Curros. Nós temos o honor de proceder deles en canto Raxoi, ou Rajoy, vén, por vía dereita, de Gabino Bugallal.

A obra de Cabanillas fala á orela de moita xente. Para cada individuo, grupo ou tendencia garda unha palabra adecuada e especial. Os namorados notan os seus sentimentos fiados en idioma galego con liña de ouro. O revolucionario e a revolucionaria aprenden que o noso poeta traduciu por primeira vez ao galego a «Internacional» de Pottier, e conmóvense cos chamamentos himnarios do tempo do agrarismo revoltado. O cristián que lle virou as costas ao catolicismo oficial consolase co franciscanismo e coa relixiosidade enxel e popular de Cabanillas, lonxe de calquera prepotencia dogmática. O laicismo valora que o poema funerario no que, en 1950, Cabanillas chora en clandestinidade a morte de Castela careza de contidos relixiosos para que todos nós poidamos repetilo en silencio, coma ateos. O patriota sabe que a bandeira azul e branca «da nación galega» entrou na poesía galega da man de Cabanillas. Os homes e mulleres amantes do idioma agradécenlle a Cabanillas o el ser o primeiro gran poeta e escritor monolingüe da Historia de Galicia. Mesmamente, os historiadores da lingua consideran Cabanillas o creador do primeiro modelo de galego literario, no século XX; o que nos achegaría un tramo definitivo á «olorosa pantera» de que falaba o citado Fernández Rei. Son moitas, pois, as sensibilidades e preferencias que poden activarse coa lectura de Cabanillas e fan da súa obra un corpus de resplandores múltiples que guiou e guía coma un semáforo ou farol mariño ou «pharos» atlántico os lectores galegos. Este Corrubedo das letras non nos pon medo «co seu ollo largasio» senón que dispón orde cívica nas nosas imaxinacións aqueloutradas e diversas.

Volvo mirar nas goldrías do *Fondo dos Espellos* e vexo alí que o primeiro libro galego que comprei de rapaz co meu diñeiro foi *Antífona da cantiga*, de Cabanillas, e que isto ocorría pouco despois de que o libro saíse do prelo ás librarías o 17 de abril de 1951. No colofón pode lerse que tal data coincide coa do tránsito de «San Froitoso, semente e flor da Tebaida galega». Moitos anos máis tarde, en Dume, en Braga, en São Jerónimo de Real, eu había de contemplar, alouleado, a igrexa sepulcral daquel Froitoso de que falaba Cabanillas deprocatándome de que se trataba dunha duplicación do mausoleo de Gala Placidia en Ravena. Acordeime de Cabanillas ao aprender, con aquela comprobación visual, que a conexión entre a Galicia xermánica e a política de reconstrución do Imperio na que teimaban os bizantinos existiu verdadeiramente.

O fondo de *Antífona da cantiga* é un tesouro espiritual de propiedade pública e nacional-popular. Trátase dunha escolma integrada por 888 cuadras e tríadas tiradas das coleccións de cantigas ou cántigas populares galegas dos séculos XIX e XX. Nesta obra, seleccionada polo alto poeta, brillan algunhas das alfaias maiores da nosa poesía anónima e colectiva. Cabanillas elixe o olio, a flor da lírica popular galega. De xeito que, neste libro, o poeta nacional indiscutíbel establece un canon de aceptación xeral que ninguén saberá substituír nunca. Despois da edición e distribución da *Antífona da cantiga*, a poesía popular galega comezou a ser percibida de nova forma. Ou sexa,

ao quentor das sensibilidades do século xx. Debémoslle os galegos moito a Ramón Cabanillas. A miña xeración, e falo por min, débelle ao mestre de Cambados, alén doutras cousas, o favor inmenso de lle ter aberto os ollos ao xenio da poesía do pobo, sempre dentro da estirpe e liñaxe de Rosalía de Castro:

Estreliña do luceiro,
a da moita claridá,
Vaise, o día, vén a noite,
vaise a nosa moicedá.

Cambados como tenia ilustre (28.11.2015)

Nesta mesma sección viamos, sábado pasado, a importancia grande dos ligamentos que unen a vila de Cambados coa vida e obra de Ramón Cabanillas. Un libro de Francisco Fernández Rei facíanos acordantes deste feito. Acontece que, en Celanova, no seo de Patronato Curros Enríquez e saído da cabeza de Antonio Piñeiro, secretario desta institución, xurdiu a idea de crear unha liga ou unha Rede das Vilas Literarias de Galicia, que serían oito; a saber: Celanova, Cambados, Padrón, Rianxo, Ponteceso, Mondoñedo, Vilanova da Arousa e a Illa de San Simón. Diranme que unha non é vila, senón cidade, que outra nin sequera ten categoría de capital municipal, que a derradeira non pasa de ser unha illa hoxe deshabitada. Pero todos estes lugares teñen en común o posúiren o encanto do pequeno e abarcábel polo ser humano, o seren depositarios de vestixios históricos únicos e o de gardaren a memoria de un, dous, nalgún caso varios, escritores nosos. Esta rede das Vilas Literarias de Galicia aínda non pasou do proxecto de Antonio Piñeiro á realidade tanxibel que debe ser materializada polos poderes públicos. Xa que procuramos, sábado pasado, Cabanillas no *Fondo dos nosos Espellos* máis misteriosos, procuramos hoxe Cambados nos mesmos territorios desfigurados pola acción, devastadora, e construtora a un tempo, da lembranza.

Cambados pode ser considerada capital dunha das provincias galegas que non existen máis ca na paisaxe, na historia e na poesía: o Salnés. Isto é: aquela península sen itsmo que máis ben é illa de fartura agrícola, mariñeira e lírica que se vai anovando e modificando co transcórren dos séculos. «Cabalgadas no Salnés», por Bouza Brey. Non foi Cabanillas quen introduciu o viño albariño nas letras senón Rosalía de Castro: «miña parra de albariñas uvas». Si que foron os poetas, tales coma Cunqueiro, Castroviejo, os Álvarez Blázquez, Otero Pedrayo, Celso Emilio Ferreiro (e outros coma Pedro Díaz o B. Quintanilla) que cantaron o viño de albariño e o substanciaron en espírito de Galicia. Cambados é, na imaxinación e na memoria colectiva, o centro principal do viño de uva albariña. Aínda que este coído que non aparece no verso de Cabanillas, si que se percibe nel o quentor e o arrecendo, melancólico, dun viño, o espadeiro, que probabelmente só sobreviva hoxe nas videiras de enforcado

dos arredores de Braga. Últimas noticias infórmanme de que segue a producirse espadeiro en Sisán: alboroque!

Figurando unha tenia, o sistema de vilas sucesivas (Fefiñans, Cambados, San Tomé do Mar) é ben agradábel para o paseo e para a vista aérea, se cadra, único en Europa. Cada unha das unidades de poboación goza de espírito distinto. Se esta constelación de tres luces masónicas nace nunha vasta praza urbana que non ten cidade ao redor, ela morre no máis romántico dos cemiterios de Galicia, sito nas arruínas da igrexa posgótica, de arrecendos manuelinos, de Santa Mariña. A modestia das casas mariñeiras do Cambados dos probes contraponse á fastosidade das varias mansións e dos xardíns requintados, mimados e illados por grades desde o século XVIII. Os máis destes pazos non poden ser visitados polo viaxeiro. Otero Pedrayo, da man de Xoán Armada e Losada, atravesou o conxunto de salas conectadas e sucesivas do pazo (hai quen aló di «palacio») de Fefiñáns e louvou unha colección de louza fina dos vizcondes que o pobo de Cambados nunca puido admirar.

105

A casiña humilde de belo partín na que, a carón e lonxe da nobreza, naceu Cabanillas non dista moito da construción burguesa daqueles togados Fraga que alén de protexer o Poeta da Raza, lle deron un tempo habitación a don Ramón María del Valle-Inclán, segundo conta con detalle Caamaño Bournacell. Alí morreulle, de accidente, un fillo a Valle; fillo que coidamos enterrado na Santa Mariña precitada. Cambados é, entre outras cousas, unha suite escenográfica de espazos literarios inesperados.

Alén de Cabanillas, do XI marqués de Figueroa, de Isidoro Millán González-Pardo, que nas altas noites insomnes da súa casa cambadesa se iniciou na artes da neogramática comparada, alén da sombra fugaz de Valle-Inclán que pasa dorida polas canellas nas que pode chorar na voz do vento, en Cambados están os restos da torre de San Sadurniño, desde a cal un vixía do príncipe Rosendo Gutiérrez observaría o paso dos *drakkars* do rei viquingo Gunderedo para o desembarco de Area Longa e a conquista e predación de Galicia. En Cambados hai soltas moitas sombras que poden ser resustadas e regresadas ao mundo dos vivos.

Sempre pensei que a sensibilidade artístico-literaria da Galicia de Antre Dous Séculos foi constituída por un poeta, Ramón Cabanillas (1876-1959), por dous arquitectos, Gómez Román (1876-1964) e Antonio Palacios (1874-1959), e mais por un escultor, que non é outro ca o fillo de Cambados Francisco Asorey (1889-1961). Logo viría, da contraria banda do mar da Arousa, Manoel Antonio (1900-1930), pra lle plantar lume a todo iso, como pensaban facer os normandos de Gunderedo ao deixaren de arca a Malveira.

Dos profesores que compoñen este claustro cambadés de hiperestesia nacional, dous, Asorey e Cabanillas, son fillos de Cambados. E haberá que estudar a inclusión na categoría Antre Dous Séculos das músicas famosas de Reveriano Soutullo (1880-

1932). Sorprende que o exemplo de Francisco Asorey fose capaz de estimular, na distancia, os obradoiros actuais dos brillantes cambadeses Francisco Leiro e Manuel Paz.

- 106 E ben, Charles de Gaulle, nos días posteriores á súa renuncia á presidencia da República Francesa, foi durmir coa dona nun dos pazos de Cambados, certamente dotado de xardín. «Le retrait celtique du Chef», ironizou un velenoso redactor do *Nouvel Observateur* («O retiro céltico do Xefe»). De Cambados, De Gaulle marchou a Irlanda, antes de saír da Historia pola porta francixena.

Rianxo e froes de lis (05.12.2015)

No máis *Fondo dos Espellos* mariños reloce Rianxo adornado con flores de lis. Vila náutica, onda as haxa, as casiñas mariñeiras de Rianxo, cuxa proporción áurea é a longura dun remo, definen a vila. Por tras dos peiraos e das rúas están as parroquias agrarias e aínda por cima delas móvese gando ceibo na Barbanza témera. Falamos da máis literaria das vilas galegas. Entre Pai Gómez Charinno, ou Charinho, que trataremos aquí de Paio Gómez Chariño, e Manoel Antonio hai uns oitocentos anos de escrita mariña en Rianxo. Hoxe reclama a nosa atención Chariño. Armando Cotarelo, levando o corpo literario do trobador nos brazos, entrou na Real Academia Española en sesión memorábel para Galicia.

Rianxo, como nos explica X. L. Axeitos, áchase impregnado de lembranzas de Chariño; aínda que se considere, sen documentos, ser el nado en Pontevedra e arredor de 1225. A voz do pobo refírese ao pazo de Martelo, o da aparatosa solaina, coma solar de Paio Gómez Chariño. Un poeta contemporáneo arraizado en Rianxo, Evaristo Martelo Paumán, faciase descendente de Chariño e mais daquel Andeiro a quen mandou matar o rei de Portugal por ter amores, coma un Macías, coa raíña súa muller. Tamén seica restan en Rianxo vestixios da torre da Lúa, que foi de Chariño, cuxo nome nos fai acordantes daquel castelo de Luna no que morreu encadeado un rei de Galicia. Na vida de Paio Gómez Chariño mestúrase a fábula e a historia, o cal converte en figura novelesca a do trobador naval.

Chariño pasou á historia e á lenda con imperio. El pertenceu a aquela categoría de ilustres mariños de guerra que modulou a fama dos almirantes Doria. O seu perfil político, social e literario axústase ao modelo que fora imposto en Europa douscentos anos atrás por Guilhem de Peiteus, o gran duque de Aquitania que inventou a poesía erótica e laica en lingua vulgar. Puxo en galego, Darío Xohán Cabana, a Guilhem. Non sabemos se é verdade que a nau comandada por Chariño foi a primeira en rachar co esporón de proa a barreira fluvial que dispuxeran os mouros por Triana na tomada de Sevilla en 1248. Nin sequera sabemos se o trobador andou na frota de Fernando III da cal era almirante Bonifaz. Poida que si, e daquela eu imaxino que Chariño sae

de Rianxo e navega a Sevilla ao largo das Berlingas e cazando ventos temíbeis do cadrante Norte. Pero se Chariño levou naus a Sevilla, estas deberon de ser labradas en Santa María do Porto, ou sexa naquel Puerto de Santa María que fundara e promovera Afonso o Sabio segundo nos ensina X. R. Pena. Mesmo dise que o xove Chariño crebrou unha perna no asalto ás murallas de Sevilla. Houbo quen situou o señor de Rianxo no desembarco de Cais (1263), no sitio de Alxeciras (1278) e mesmo, de moi noviño, na conquista de Xaén. O caso é que, efectivamente, o trovador pon nunha cántiga de amigo este refrán: «Mirarei, madre, as torres de Geén».

No sartego de Chariño, en San Francisco de Pontevedra, recórdase que este mag-nate conseguiu privilexios para a vila. Con certeza, Chariño foi designado Almirante do Mar por Sancho IV e tivo este rei albergado na súa casa de Pontevedra en 1286. Daquela, Chariño conseguiría do rei beneficios para o concello e a burguesía da vila. Unha lenda de recente formación conta que a casa de Chariño en Pontevedra estaría situada no lugar que hoxe ocupa a casa natal de Filgueira Valverde e que mesmo gozaba de peirao propio no esteiro do Leres a do noso trovador.

Paio Gómez Chariño morreu de ma morte en 1295 e na Cidai, que é como aínda hoxe os das Ellas chaman a Ciudad Rodrigo. Tiña setenta anos segundo o cómputo de Cotarelo. Matouno a coitelo Rui Pérez Tenorio, galego e irmán de Men Rodríguez Tenorio. O segundo era tamén trovador. Os Tenorio de Cotobade tiñan moi ma reputación e eran, como di X.M. Álvarez Blázquez, «de xenio arriscado». Outro Tenorio, tamén Men, morreu axustizado a causa dunha liorta que se produciu en determinada taberna de Toro. Os Tenorio, xunto con Afonso Eanes do Cotón e outros e outras, militaron na fracción transgresora e pintoresca do mundo dos nosos trovadores. Chariño, pois, foi asasinado por un sicario a soldo dun dos infantes que pretendían naquela feita a coroa. Sobre Cotobade acaba de publicar unha monografía Xosé Fortes, importantísima.

En Rianxo de Manoel Antonio mandou un gran poeta do mar, Paio Gómez Chariño. E foi grande cando na nosa lingua cantaban o mar, en diversas voces e con varias mestrías, Martín Códax, Meendiño, Nuno Treez, João Zorro, Roi Fernández. Chariño (26 cántigas conservadas) reitera o tema marítimo (era da raza dos Mariños, cuxo escudo usa como tenente unha serea) desde diversas perspectivas. Equipara enxeñosamente a acción devastadora do mar cos danos que ocasiona o amor nun corazón non correspondido. A supremacía do rei, coma señor dos señores, é comparada co mar pola súa inmensidade. Nun belo texto, unha cántiga de amigo, o Almirante de Rianxo consegue que a eterna namoradiña nos poña diante dos ollos o barco do poeta cun escudo de flores de lis pintado na amura ou se cadra flamexando nun pendón asteado no mastro: «as frores do meu amigo/ briosas van no navío». As naus de Chariño parecerían as do rei de Francia.

Rianxo e pantasma (12.12.2015)

No cimo da Torre da Lúa, don Paio, que alén de Chariño é Mariño, esculca o Setestrela cando o século XIII vai en devalo. Xa no XVI final, nacía nunha aldea de Rianxo o doutor Martín Torrado. El foi Mariño e coincidía con Paio Gómez en seren dos poucos, poucos, poetas galegos que quixeron celebrar a figura de Santiago Apóstolo. Chariño, como «Padrón Sabido»; Torrado, con fastosidade barroca, baixo a especie de «Santo da Barba Dourada».

Evaristo Martelo Paumán (1853-1928), o derradeiro marqués latifundiario de Galicia, fuma xaruto na varanda do seu pazo de Rianxo en conversación con ilustrísimos defuntos. Martelo é precursor do Cabanillas máis historicista; escrupulosos xardineiros, ambos, do idioma noso. Chúfase Martelo de vir dos Mariño, coma don Paio; máis Castelao, rianxeiro con avoenza de probes, non. Castelao agora móvese ás atoutiñas rente das paredes da Rúa de Baixo. É noite de pantasma en Rianxo. Non se esqueza que os Mariño consideraban o seu tótem unha muller con rabo de pixota ou pescada.

Castelao pintou o escudo galego da fouce e a estrela vermella e fixo que este fose abrazado pola serea de longa cabeleira da que dicían proceder os Mariño facéndolle eco aos Loussignan. Castelao non foi notabre do Reino, coma Chariño, e mais é o noso Presidente da República Arelada.

A cántiga é belamente gorxeada nunha taberna que hai indo para Rianxiño: «O mar anda que desanda, /anda que desaparece,/ o meu amor nunca dorme/ anque parez que adormece». Son os mariñeiros de Rianxo que beben e cantan coma ningún outros. Logo fórmase tropa xuvenil que arlotea pola vila: Velaí Manoel Antonio (1900-1930). El acaba de chegar de Vigo, onde bebeu gin con limón no Commerce Bar das Avenidas. Tatexaban as paipas con ademán políglota das bandeiras, en Vigo. En Rianxo, Manoel Antonio abrígase e arrédase, por unha canella, de Roxerius (1897-1963) e de Xosé María Brea Segade (1904-1934), os amigos que se esforzan en o seguir na loita pola República Galega e a innovación estética absoluta. Manoel Antonio soña que non está no porto pesqueiro de Rianxo senón no comercial de Barcelona a falar cun poeta catalán, tuberculoso tamén, que fuma por paipa e que admira a Pierre Réverdy. Outro da promoción, Rafael Dieste (1899-1981), acaba de inaugurar o teatro galego máis contemporáneo e mariñeiro (1935) cun elenco de actores nos que se inclúe Manuel Rodríguez Castelao «Insua». Este é un dos curmáns de Daniel mortos, con outras e outros, en 1936 e no bou Eva. Un suceso horrible dos que gardan memoria permanente os molles do Berbés. Por Asados, andan os da agrupación teatral Airiños (1933) que chegou felizmente aos nosos días. Unha aperta a Xesús Santos e a Ester Carrodegas.

Súpeto, a Rúa de Riba desemboca na 14th Street de Nova York. Aló, na do Eléctrico, aparecen uns navegantes de Rianxo e un fogoneiro de Marín. Papan gran caldeirada de rabada que lles preparou a muller do Eléctrico (de Fis-

terra), en Manhattan. Eles estiveron alí ao lado, nas Hispanas Confederadas. Ouviron falar a Castelao e a Soto, porque agora é 1938. Os de Rianxo e o de Marín están afiliados á Maritime Union of America. Cantan un mundo ben. As voces mestúranse e mudan noutras voces. Agora os de Rianxo xa non radican en Nova York senón en Bos Aires. Nace a cántiga da «Rianxeira», unha cousa que galego ningún vai descoñecer. Anxo Romero pon a letra e «Pinciñas» redondéalle a música: Ambos os dous son de Rianxo. Están en Bos Aires, onde o Consello de Galiza ten a súa sede.

Pero a noite de Rianxo ten farois de vermello amante nas esquinas, sen dúbida. Os camiños que levan a Isorna adoitan ser escuros. Por eles canea Johán de Isorna, o poeta contemporáneo de Chariño que Otero Pedrayo puxo de figurante n' *A Romaría de Xelmírez*. Este xograr non existiu, cousa que pouco importa nesta noite, pero si Faustino Rei Romero. Chega Faustino (1921-1971), nado efectivamente en Isorna, despois de pasar o río na barca á volta dun convivio do Ateneo do Ullán na estación de Catoira. O alto poeta e teólogo das Materias Sagrais vai por Rianxo na noite, e pasea só. El, que tanto falou na vida, camiña en silencio. Rianxo está coma sen vida e Faustino Rei Romero non finxe ledicia ningunha. Embuzándose no manteo e calando a tella até o sobrancello, entra na negrura do pesimismo e navega nos torbeliños da anguria. Achéganse a don Faustino uns pándegos, e o crego poeta regresa á hilaridade e á burla escénica.

No seo da Fundación Curros Enríquez, de Celanova, Antonio Piñeiro preparou un proxecto de rede das Vilas Literarias de Galicia. Nela figurará Rianxo, a carón de Padrón, de Vilanova da Arousa, de Mondoñedo, de Cambados, da propia Celanova e de Redondela, onde está a Illa de San Simón ou Simián. Poucas destas poboacións fermosas e vedraias gardan na súa memoria tantos cruzamentos de camiños literarios como Rianxo acumula. No *Fondo dos Espellos* estamos a facer un xiro por todas estas vilas e a nos acordar dos homes e mulleres famosos que nelas fixeron grandes as letras galegas.

O corredor que aman as garzas (19.12.2015)

Entre as vilas literarias de Rianxo e de Padrón alóngase un territorio de comunicación e tránsito que as une nunha e noutra dirección. Chamámoslle Corredor de Dodro porque a zona ocupa o termo municipal que recibe tal nome. Concello e parroquia de Dodro, pois, e as dúas freguesías chamadas Laíño. Sen esquecermos o adensamento de poboación grande, que é Lestrobe, e as aldeas pequenas, atal Dodriño ou Vigo. Por cima do Corredor de Dodro vai Barbanza, coas vacadas e as greas de bestas de pura raza galega. Logo veñen as veigas, as curtiñas, as casas soltas onda as que a viña e o millo se combinan con talleres fabrís. Aínda máis abaixo están as brañas senlleiras,

coas súas escovellas misteriosas. E, por fin, o Corredor de Dodro resulta humedecido por un dos ríos maiores de Galicia: o Ulla. O Ulla arriba e abaixo utilizan os máis famosos peixes as augas meo salgadas para se mover. Eles son as bogas, os escalos, as troitas mariscas, a samborga ou sable, a sabella, a lamprea. Seguramente soben polo Ulla carreiros de meixón; farán tal, aínda que non sexan detectados pola cultura pescadora local. Belo país, o Corredor de Dodro, que se sitúa no que un día Borobó, Faustino Rei Romero, Máximo Sar, Baldomero Isorna e outros ilustres denominaron, para horror de Otero Pedrayo, «O Ullán».

O centro literario e histórico do Corredor áchase situado nas Torres de Hermida, ou da Durmida, da familia de Rosalía de Castro, onde ela pasou moito tempo e foi feliz. A Durmida está en Lestrobe. Alí, pola Trabanca, termina o Corredor e comeza Padrón. En 1930 vivía na Durmida Xosé Hermida, curmán de Rosalía. O home era un fidalgo «da máis limpa pobreza», como dixera Castelao. Republicano, utopista, hixienista, ceibe, Xosé Hermida abriu as Torres para alí celebrarse a xuntanza democrática nacionalista que pasou á historia como Pacto de Lestrobe.

Nós sempre imaxinamos o Corredor invadido pola poalla, e isto ocorre por culpa d'E-la, que sempre nos está: «Como chove miudiño/ como miudiño chove/ pola banda do Laíño,/ pola banda do Lestrobe.»

As vilas literarias considéranse poboadas por autores defuntos. É mágoa que así sexa e non poidamos tratar como é debido agora de Anxo Angueira, quen iluminou a Terra de Iria toda desde a súa atalaia de Manselle e definiu isto que estamos a chamar o Corredor de Dodro.

Sempre recordo Imo, potente aldea dun dos Laíño, cos seus camiños teiteados de lantafollosas cos bacelos de «albariñas uvas». De alí viña e alí sepultaron Xosé Ramón Reboiras Noia (1950-1975). El era un xove dirixente da UPG nos días derradeiros de Franco. Matáronno os Grises a tiros nun portal de Ferrol cando o ditador apodrecía vivo. El escribiu informes e artigos precisos, que hoxe constitúen fontes documentais para a Historia de Galicia. Pode lerse n' *A Trabe de Ouro* un diario da revolta viguesa de 1972 escrito con estilo duro e firme polo querido Reboiras. Nado en Imo foi Avelino Abuín de Tembra (1931-2009) de quen eu lin de rapaz cativo as crónicas que el lle enviaba ao *Faro* desde Lisboa. Avelino estudou os muiños de auga (non os de vento de Catoira), participou no Pedrón de Ouro, foi orador democrático e patriótico, e poeta de raízame existencialista nun galego ricaz e vivo. Casa e terras en Imo tiñan os de Aguirre, segundo me explica moi ben X.L. Axeitos, aínda que Luis Aguirre del Río (1842-1866), poeta e autor dun dicionario galego que editou Carme Hermida, parece que naceu en Lestrobe, sempre no Corredor. Outro Aguirre, Sixto, foi asasinado en 1936 canda o alcalde de Santiago Ánxel Casal. Serían os Aguirre do Corredor familiares de Aurelio Aguirre, o malogrado lírico compostelán e amigo de Murguía e de Rosalía de Castro?

No outro Laíño naceu Eusebio Lorenzo Baleirón (1962-1986). Este foi un poeta moi querido e apreciado entre os mozos da súa xeración, e non só. O nome de Eusebio figura na nosa memoria cultural asociado á fondura dun lirismo humanista que non renuncia nin á dicción formal sen mácula nin aos efectos radicais de verdade. A morte do poeta novo aínda doe, como doen as tamén temperás de Manuel Antonio, Moncho Reboiras, Brea Segade, Aguirre del Río, que andaron moito de Rianxo a Padrón e viceversa.

Pola banda de Laíño, que é a mesma ca de Lestrobe, ou sexa polo Corredor de Dodro, circulamos sempre con reverencia pois algunhas das palabras máis intensas do noso idioma literario foron destiladas naquel territorio fluvial e apracíbel que tanto aman as garzas. Estou seguro de que, ao se articularen legalmente as sete vilas literarias de Galicia, o Corredor estará dobremente presente, así en Padrón coma en Rianxo.

Padrón en clave mítica (26.12.2015)

En Padrón, vila literaria, o pobo conserva un corpo nutridísimo de relatos relacionados cos seus autores e autoras. Algúns contos remóntanse aos tempos nos que se forxou a trapisonda xacobea, na que Padrón ocupa un lugar céntrico. Como foi vila fabril e comercial notábel, a Revolución Industrial foi o pano de fondo no que se debuxaron interesantes tradicións novelescas. Eu ouvín contar unha destas nunha cociña de lareira alta do bairro da Ponte, conforme imos contra o Espolón a man esquerda. Falaba dun vello do cal non vou dar o nome, moi culto e moi pobre, que traballara durante moitos anos na Cerámica Celta como modelista e iluminador. Era un home en arruínas, cuase fantasmal, que usaba dun verbo preciso. Díxan del ser fillo bravo de Xosé Hermida, o famoso señorito do pazo da Durmida, en Lestrobe. Na lareira ardía un bon lume e cocíase un pote de pasas. O vello que non nomeo tiña nas cinsas unha xerra de viño, a quecer; ao cal lle botara ben de azucre. Cada pouco tentaba a xerra e ofrecíame a min, que refusaba

Un xove patriota italiano, do Norde, cuxo apelido era Bertorini, e levaba o nome de pía de Camillo, conspirou contra os austríacos e foi preso, xunto con Silvio Pellico, en 1820 ou cousa así. Silvio botou dez anos nas cadeas dos Pombos e de Spielberg, pero Camillo conseguiu fugarse ao pouco de ser preso e foi buscar refuxio na Gran Bretaña. Terminou no País de Gales, que daquela ofrecía moitas oportunidades. Camillo Bertorini, que tiña coñecementos de enxeñería, e instrución xeral, tivo emprego nos camiños de ferro destinados a transportar o carbón das minas que se abría por toda parte naqueles anos.

Bertorini e a filla dun dos seus principais, de nome Mary Jones, namoráronse e casaron. Ela perdeu o apelido de solteira, como é natural costume británico, e adoptou o

seu esposo. Mary Bertorini, pois, foi unha muller de moitas lecturas, que sabía tocar laúde e que gustaba de pintar paisaxes mariñas ideais naquelas terras brutalizadas pola minaría. E veleiquí que a compañía na que Bertorini traballaba en Gales estaba a pór en funcionamento, mediante a razón social, *The West Galicia Railway*, un camiño de ferro que unía o Carril con Compostela pasando por Padrón. Bertorini foi designado director do novo camiño de ferro e veu vivir a Galicia, coa súa esposa Mary; seguramente en Iria. Así que Camilo e María Bertorini quedaron a vivir neste País o resto dos seus días. Ela pasou a ser María.

Unha muller das prendas de María Bertorini estaba destinada a facer amizade con Rosalía de Castro. Nalgún período da vida de ambas, se cadra durante moitos anos, frecuentáronse e intimaron. Disque ambas participaban das veladas ou seráns da Hermida, xa que os Castro perderan xa a propiedade do seu pazo «da aldea», ou sexa Arretén ou a Retén. E así foi como Rosalía lle dedicou a María Bertorini, nacida no País de Gales, o seu poema poderoso á morte de Sir John Moore. A cidade da Coruña tivo o bon acerto de gravar para sempre versos deste canto cabo do sartego do xeneral, no que inda é hoxe espazo romántico e heroico dun xardín da Coruña. Unha filla dos Bertorini, de nome Nina segundo me indica A. Angueira, casou cun mozo que exercía como enxeñeiro ou directivo tamén na West Galicia. Este chamábase John Trulock, e viñera do País de Cornoalla ou Cornwall, en cuxa capital, Truro, nacera. Trulock procedía do universo das minas córnicas que a televisión fixo famoso coa serie do capitán Poldark. John, coñecido como don Juan, e a súa muller Nina, tiveron varios fillos e fillas, viviron longo tempo, sempre en Iria, e non lonxe da estación do tren. Unha das fillas dos Trulock foi Carmela Emanuela Trulock Bertorini, que se fixo noiva dun vista de aduanas destinado en Vilagarcía procedente de Tui e chamado Camilo Cela Fernández.

A continuación é doada de predicir. Camila e Camilo tiveron un fillo ao que chamaron Camilo e que naceu en Padrón, parroquia, e antiga sede episcopal, de Iria. El foi Camilo José Cela Trulock, que quixo ser enterrado no cemiterio que cantara Rosalía, a amiga da devanceira, e mesmo montou un museo do ferrocarril na casa dos cóenigos da antiga colexiata en homenaxe ao modo de vida do seu avó e do seu bisavó.

Eu non sei até que punto é veraz a historia dos antepasados de Camilo José Cela que me contou aquel vello artista da Cerámica Celta nunha casa, con patín, hoxe esbozada, do bairro da Ponte, en Padrón. En todo caso ten andado nos beizos de moitas persoas desta vila, que tamén ten unha notábel dimensión industrial.

Capítulo 02

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2016

113

Padrón, Padrón (02.01.2016)

Padrón é sitio ben comunicado. Nos antigos tempos foi porto. Logo creceu e tivo posta onda a carreira do arcebispo Malvar. Finalmente foi unha das primeiras localidades galegas que coñeceu o pito da locomotora que escorrenta a ignorancia. Así e todo, en Padrón naceron moitas célebres fantasías.

Así falaba o vello artista de Cerámica Celta a quen chamaremos aquí Artemio. Era 1961. El doíase do relato que sobre o nacemento e certos aspectos da vida de Rosalía de Castro montara a clase media de Padrón en reboticas, recibidores con braseiro alto e tertulias de casino. A nai de Rosalía non foi atendida no parto polo doutor Varela de Montes, a quen tanto admirou Otero Pedrayo. Tampouco a criaron xentes alleas nunha casa aldeá de Ortoño. Non hai nin res de proba de que o pai de Rosalía fose un Martínez Viojo, crego de baixo nivel que servía ao cabido de Iria antes da exclaustración. En canto á estancia de Rosalía en Madrid, o vello Artemio asegura que lle aplicou maquillaxe e censura moral González Besada ou quen queira que a este político lle escribira o discurso de ingreso na Academia Española. Rosalía viaxou soíña a Madrid e alí non foi protexida pola nai de Pérez Lugín nin por ninguén que se saiba. Casou en Madrid con Murguía e nas actas da voda non figura ningún familiar dos noivos coma patriños ou testemuñas. Menos mal que Artemio nunca se fixou no poema «El Desdichado», no que Gérard de Nerval encrypta o nome de Rosalía así: «où le pampre à la rose s'allie.» («onde o pámpano á rosa se alía.»)

O vello Artemio plántase perante a estatua nova e lucente de Rosalía de Castro, en Padrón. Retira da boca a paipa que sostiñan uns poucos dentes. Entala o chapeu de aba ancha en canto unha arexa do Sar lle fai tremecer o crespón anarquista da chalina, ao artista ignorado da Cerámica Celta.

Falouse mal de Teresa de Castro Abadía, muller que me portíña en grau e medida que xamais revelarei. O bunito é que Teresa, nai de Rosa, foi muller ceibe e culta, ao estilo decimonónico de Concepción Arenal ou, máis aínda, de George Sand. Quen fose ou deixase de ser o pai da súa filla é algo que ela e os seus achegados gardaron nun segredo rigoroso que foi con eles á cova. Teresa coidou de Rosalía «menina e moça», en Santiago e en Padrón, e estivo presente na vida da inmortal escritora mentres poido. Confo en que o futuro nos regale un home ou unha muller de talento que indague e escriba a biografía de Rosalía de Castro depurada de mentiras e medias verdades.

En 1961, o vello Artemio non sabía que, andando os anos, Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda habería de ser a persoa capaz de desmontar as falsas crenzas relativas á orixe familiar de Rosalía de Castro.

O día no que se oficialice a constelación das vilas literarias de Galicia, Padrón será unha das súas estrelas máis brillantes. E non só a causa dos autores e autoras relacionados coa «ponliña verde» senón a causa da néboa lendaria que se foi condensando nas orelas do Sar co paso dos séculos. Hai intentos de verdade na *Crónica de Santa María de Iria*, pero parte integrante de Padrón é o relato estupendo da chegada do corpo apostólico en navio de pedra e da raíña Lupa. Claro que verídica é a historia da familia córnica, italiana e galesa de Camilo José Cela, que nos fai participar na Revolución Industrial da Galicia do século XIX. Industriosos si foron os padroneses que conseguiron a raza galegobretoa dos cabalos corpudos, a miniatura dos pementos de Carcacía e Herbón ou a textura dos rexos lenzos tecidos mecanicamente na vila, sen esquecer as bombillas de Iria que deron luz ás nosas primeiras lecturas. Pro tamén é verdade que os rexoubes sobre a vida de Rosalía chegaron a formar parte (hoxe xa non) da biografía canónica da escritora máxima e constitúen un subproduto daquel folletón do tipo Paul Feval, que está xa extinto.

Ao andarmos no tempo para adiante e para tras sen xeito, deixamos o que Huizinga chamara, con acerto, «Outono da Idade Media». Século XV no que ouriluciron as obras e biografías, veraces ou imaxinarias, de Xohán Rodríguez do Padrón e de Macías o Namorado. É ben curioso observar que, sendo Padrón un dos centros orixinais da trapisonda relativa ao enterramento de Santiago en Galicia, o tema xacobita estea ausente ou case ausente deste e doutros grandes autores da Terra de Iria que tan ben ten delimitado Anxo Angueira. Ao final vai ser verdade que o culto a Santiago Apóstolo e as súas peregrinaxes non foron no pasado tan importantes coma hoxe lle parece a algúns apoderados do ramo que nas instancias, civís e católicas, administran o relativo ao sepulcro compostelán.

Os grandes amadores de Padrón (09.01.2016)

Nunha franxa indecisa entre o noso Trecento e o noso Quatrocento situamos dous grandes vultos poéticos orixinais ambos dese Padrón que é vila literaria onde as haxa. Un é Macías o Namorado; outro Xohán Rodríguez do Padrón ou da Cámara.

Citaremos este segundo, pola breve, coma Cámara. Macías é un dos derradeiros poetas medievais en lingua galega. Cámara, o primeiro escritor de Galicia que non quixo usar a súa lingua aínda que se lle resistían palabras coma dona por «dueña» e trabar por «morder». Miserias da castrapización que aínda sobrevive hoxe en Galicia! Cámara é coma o condestábel Don Pedro de Portugal.

Hai un Macías trobador real e un Macías fabricado en lenda. O real, escribiu uns versos nos que se presenta el mesmo coma un can doente. Hai unha tradición que, atrevidamente, fai remontar o tópico até o provenzal Peire Vidal. «Can rabioso é cousa brava,/ do seu señor sei que trava». Concorre en Macías a rareza de el ser o único poeta galego capaz de introducir nos seus versos un treito en arameo. Co cal alpeira moito, e, mesmo funda, as relacións, que aínda existen, entre Herbón e o universo cultural semítico. Ou polo menos diso nos fala Henry R. Lang.

Disque Macías foi asasinado polo marido da súa dona, co cal pasou a se converter en mártir reverenciado e prototipo do amor adulterino, ou fino amor que Gaston Paris bautizou a principios do século xx como «amour courtois».

Macías foi un Tristán que non deu atopado o seu Wagner, segundo comenta Valvueda Prat, sempre tan xeneroso e galeguista. E ben, o relato da morte de Macías aparece moito na literatura. De primeira xa na obra de Cámara (vede arriba), e logo nas letras casteláns do seu chamado século de ouro e no Romantismo. Resalta a figura de Macías nun romance e nun drama de Mariano José de Larra.

Antes falei do can doente na poesía de Macías. Semella que o seu veciño e admirador Cámara o imita un pouco, a non ser que fosen ambos ventar o tema en Peire Vidal. Escribe uns versos terribéis, Cámara, que sorprenderon o sabio liberal-conservador Marcelino Menéndez y Pelayo. Di Cámara (ou Padrón), facéndose o can por mor dos amores desgraciados, agora en castelán con algunha reminiscencia que nos fai cheirar o angazo: «Ham, ham: huid, que rabio» Martínez Barbeito mirou nestes versos unha amósega da tendencia galega á licantropía que el mesmo, baseándose no caso de Allariz, levou á novela.

Pero nin Macías, nin Cámara, nin Peire Vidal foron para nada lobishomes. Sexa verdade ou fábula padronesa moi estendida, Cámara peregrinou a Xerusalén (non a Compostela) e terminou (por desencontro de amores máis ou menos cortesés) de frade en Herbón, no val de Iria a un lado. É bárbaro de ver que Cámara viaxou (e instruíuse) como criado do cardeal Xohán de Cervantes e que Miguel de Cervantes, moitos anos despois, había facer o propio ao servizo do non menos cardeal Acquaviva. Nada hai de cervantino, tamén sería boa, na obra narrativa de Cámara ou Padrón. Fragmentos de mitoloxema configuran un mosaico no retrato de Cámara. El plantaría a primeira palmeira de Galicia no convento de Herbón e introduciría, alí e en Carcacía, os pementos minúsculos. Palmeiras e pementos procedían, coma o arameo de Macías, de Palestina e Siria.

Pasados moitos anos (anos coma area), Ramón Otero Pedrayo, exiliado na súa propia terra, escribiu unha densa novela sobre a vida de Xohán Rodríguez de Padrón ou da Cámara: *Las palmas del convento* (1941). Podemos evocar o tempo de Cámara e Macías lendo páxinas da novela de don Ramón nas ruínas da Santa Mariña de Cambados ou ben na aula capitular do convento de Oseira, que imita, en pedra, un palmeiral. Cámara, alén de poeta presente en todos os Cancioneiros casteláns do século xv, foi un prosista, nesta mesma lingua, barroquizante, abundancial e con tendencia moi acentuada ao relato fantástico relacionado co romance de cabalaría. Escribiu varias obras en prosa, mais consideraremos apenas unha delas, extraordinaria: *Siervo Libre de Amor*. En realidade, imos sacar do *Fondo dos Espellos* unha «noveliña» que aparece con carácter propio dentro desta obra e que ten como título o seguinte: *Historia de los dos amadores Ardanlier e Liesa*. Tense dito que Cámara segue neste texto sorprendente o camiño marcado pola *Fiammetta* de Boccaccio. Pero, se cadra, Xohán Rodríguez da Cámara debera ser considerado como un autor distinto a todos os seus contemporáneos e, en certos aspectos, sen antecedentes coñecidos. Trataremos do asunto no *Fondo dos Espellos*.

«Historia de dous amadores», contada por Xohán Rodríguez da Cámara ou Padrón. Resumo (I) (16.01.2016)

Ardanlier, fillo do rei Creos de Mondoya, amaba moito Liesa (ou Lyessa), filla do señor de Lira. Ela sentía «ardor venéreo» por el, que fuxiu levándoa consigo un día co bater de asas dos primeiros galos. Foxen cargados cun tesouro e acompañados por Baudín, escravo de Liesa, e mais polo aio de Ardanlier, de nome Lamidoras. Alí os van, vestidos de Damasco, saias de Borgoña. Ostentan bastidores coa divisa *LEULE Y DE BLANEY* broslada con letras de puntas sangrantes.

Tempo atrás, Ardanlier fora requestado de amores, na corte do rei de Francia, pola infanta Irena. Ardanlier amaba Liesa, pero amou tamén Irena. Esta mandou obrar un cadeado de ouro e pedrería. Entregoulle a chave do cadeado a Ardanlier. Pediulle así ser ela a súa prisioneira até que o señor da chave a librase. Con consentemento de Liesa, Ardanlier e Irena coñecéronse, e a infanta recibiu «franca dádiva de desexada paz».

Partidos con licencia de Irena, outorgada con dificultade, Ardanlier e Liesa correron as catro partes do mundo e visitaron a corte do Emperador. Foron dar finalmente á Terra de Iria, que é onda o Océano e na aba dunha montaña «desesperada». Por alí está a Alta Crystalina que garda a vieira de albo cristal. Trátase da cidade de Venera que xaz nos fins da pequena Francia, hoxe chamada Galicia, que é o cuarto reino do rei de España. Aló acougaron Ardanlier e Liesa (ou Lyessa).

Xeométricos sotís construíron para eles un pazo secreto onde se amar e se ocultar. Pero velaí que Croes (ou Creos) de Mondoya vagaba polo mundo, furioso, en procura

do seu fillo amadísimos. Foi este rei vivir a Venera e facía cazata a unha legua do pazo escusado dos amadores. E viu no bosco tres cans coas bocas ensangrentadas co sangue dun salvaxe animal Dayne, que é cervo, o cal Ardanlier matara. Ardanlier traía o animal á garupa, por iso o cabalo dáballo couces ao ar. O rei, cos seus, seguiu o rastro dos cans e foi dar co lugar secreto. Alí estaban Liesa e Lamidoras, o aio, que, ao miraren o rei Creos, ou Croes, caeron de xeonllos. O rei de Mondoya encolerizouse. Díxolle a Liesa: «Traidora, que me roubaches o meu fillo único e me fixeches viúvo del». Esgrimiou Croes a espada contra Liesa, que choraba agrememente e suplicaba piedade. «Piedade, porque eu levo un neto voso nas entrañas», dicíalle Liesa ao rei Croes. El acúsaa de lle levar o fillo lonxe del, a aquelas «grutas» e a aquelas «concavidades».

«Non sexas carniceiro do teu propio sangue», dille Liesa. O infamado atravésalle a Liesa o corpo polo medio da criatura, furioso porque Ardanlier o trocase por ela. Logo xa lle esixe ao aio Lamidoras que lle leve Ardanlier a Venera. E vendo que a punta da espada sobresaía da outra parte do corpo de Liesa, turbia e tinta en sangue, deixa estar alí a arma, na abertura da forte chaga. Croes e a súa compañía, a todo andar, vanse pola montaña.

E chega Ardanlier co veado Dayne. Ao ver Liesa (ou Lyessa) traspasada, cai sen sentido. Logo acorda e faille o pranto á morta. Lamidoras é ameazado de morte por Ardanlier. Logo, o aio vaille contando a verdade do crime. Ardanlier non vai a Venera e escribe dúas cartas. Unha para a filla do rei de Francia, Irena, que Lamidoras deberá levarlle xunto coa chave preciosa daquel cadeado da prisión de amor. Na epístola, dille a Irena: «sé libre» e «Lamidoras contarache a sorte do teu carcereiro». E conclúe: «cando termine esta carta, o meu sangue será verquido». Chámalle «desexada Irena» e confesa que sempre ardeu «de intrínseco» amor por ela. Logo Ardanlier escribiu máis unha carta: para o rei de Hungría e Emperador a fin deste ser sabedor do acontecido.

Xa Ardanlier se bota contra o corpo de Liesa e mete contra o seu propio corazón a punta da delgada espada que sobresaía. Deu con gran queixa o seu espírito. Están os dous amantes mortos e unidos pola espada. Daquela céibanse os cabalos, as aves deixan as alcándaras e os cans arrodean os corpos. Berros do aio, rinchos, ouveos, alaridos, aletexos das aves: «o mundo pensou en fenecer». Lamidoras pon as misteriosas empresas dos amantes ao revés, coa espada tinta en sangue no medio. Chama por Baudín e, nun mes, estaban en París, vila maior á que chegaron nas festas do 1º de Maio. Pero ao saberen os principais o caso das mortes, cesaron as celebracións. Irena arríncase o cabelo de ouro e arrabuña a face. Fai o pranto por Ardanlier e Liesa.

Irena promete fundar un convento de donas ao servizo de Vesta, e mais ir ao pazo soterrado e convertelo en sepulcro e templo en honor dos dous amadores. A compañía de mulleres enloitadas e Irena estarían gardando os sartegos até morreren. Irena pediulle a Baudín que lle amosase o camiño ao lugar onde foran as mortes. Lamido-

ras parte entón para Coloña, en procura do Emperador. Entregalle a este a epístola ou breve que Ardanlier lle escribira antes de se tirar a vida.

118 Fóra de si, o Emperador rachou as súas tres coroas e o cetro. Esgazou as vestes. Eloxiou con elocuencia os méritos de Ardanlier, que tanto o axudara contra o mau rei de Polonia, e que outros servizos lle prestara. Tinxiu de preto a aguiá imperial, pón-doa como ela é hoxe, que antes ardía en chamas. O Emperador escríbelle a Croes de Mondoya un pregón da infamia e de inimizade. Decláralle a Croes a guerra a morte por todo o Imperio.

Regresa por mar Lamidoras, con moitos perigos nos que se inclúe o de Sirte e Carida, que incomodara Ulises. Moitas veces foi «cercado das terríbeis ondas». Até que chegou ao seguro porto de Morgadán, «hoxe en día chamado Padrón» e ao secreto pazo no que hoxe é a «rocha de Padrón». Alí está Irena, cos súas donas de «escura librea». Están no templo de Vesta, que é a Castidade, e da súa contraria a «Deesa de Amores». A infanta Irena ordenara de obrar dúas sepulturas, feitas de catro «virtuosas pedras», para os corpos gloriosos dos amadores. Puxo alí unhas armas coa onza «en campo anil ou azul», que son as de Lira. E mailas armas de Mondoya. Na esquerda, puxo os misteriosos tres bastidores, dos cales saía un escrito en termos de sabedoría das estrelas e dos astros en honor de Ardanlier e de Liesa, os dous amadores.

«Historia dos dous amadores», contada por Xohán Rodríguez da Cámara ou Padrón. Resumo (II) (23.01.2016)

Labráronse, cabo do firme Padrón, dúas sepulturas: pois Ardanlier foi depositado na primeira e, nun retrete adxunto, ocorreulle o propio a Lamidoras cando a este lle chegou a hora. A segunda sepultura acolleu o corpo e Liesa, ou Lyessa. No túnel que conducía ao sartego de Liesa, enterraron Irena, aquela que ordenara fabricar o cadeado da prisión de amor. Entón o pazo «foi encantado». Ninguén que non fose Leal Amador podería pasar alén dos albergues fúnebres de Lamidoras e Irena. Os graus de amador eran outorgados polo firme Padrón. Ninguén podía atinxir nin a primeira nin a segunda sepultura, e chegaban reis, príncipes e donas de Ásia, de África, de Europa. Viñan en «proba de aventura» mais «só tristura e afán levaban» ao non lograren triunfar no paso. Transcorridos moitos anos, presentouse aló Macías, o cal nacera nas abas daquela mesma montaña. Depois de graves perigos, contrastes, reveses conquire Macías o primeiro aloxamento sepulcral e pasa francamente ao segundo. Apelidado «Vulcan», Macías sufría por tocar o Padrón, e pasou polo cárcere. Entón cesou o encanto, e «a secreta cámara foi concedida».

Por iso o rei dispensoulle a Macías a mercede do porto de Morgadán, chamado Padrón a causa do Padrón encantado, que é garda principal dos sartegos. Perpetuouse o

templo naquela cidade que foi poboada por cabaleiros andantes que viñeran, en perigosa demanda, ao pazo encantado. Estes armaban as súas tendas arredor da esquiua «rocha», que hoxe en día xa é chamada «a Rocha». O pazo e os sepulcros ábrense por marabilla o 1º de maio, o 23 de agosto e o 25 de xullo. Neses días o Alto Cupido outórgalle, aos que aman, a Grande Perdoanza en memoria de Ardaniel, de Liesa e de Irena. E así se foi facendo un vilar que chegou a ser grande cidade. Contra a porta chamada de Morgadán, que é onde comeza a selva, está a Forte dos Azores. Os miñatos, gabiáns, falcóns, azores, de Ardaniel, ao este morrer, liberáronse e visitan xa os sartegos dúas veces ao día. Logo as aves veñen tomar auga á Fonte, como adoitaban en vida daquel que «as tanto amaba». As aves cazadoras de Ardaniel fixéranse ceibes nas selvas chamadas hoxe en día de Naia e mais nas arboredas de Miraflores, pero nunca se cebaban con galiñas, galos e faisáns que fosen criados no pazo secreto dos dous amadores. En canto aos cabalos destreiros, égoas, palafrés, vacas, que pacían nos verxeis do pazo e eran montados moi ben por Ardanlier e Liesa e mais polas súas compañías, estes fixéronse bravos. De modo que hoxe áchanse cabalos salvaxes daquela raza nos montes de Teao, de Miranda e de Buxán.

Logo está aquela «flor» dos cans da pequena Francia, que eran os trece cans de Ardanlier. Hai quen di que os trece cans foron cercar os sartegos de Ardanlier e Liesa. Logo os cans morreron e os corpos deles volvéronse de fina pedra. Considérase que os cans recuperan a vida os días da Grande Perdoanza de Cupido en Padrón.

Seguramente os sotís xeométricos deprenderon daquel pazo e templo a arte de afirmar as sepulturas dos grandes señores e a construír as apartadas capelas de ouro e azul seguindo un estilo feito de «música». Naquel pazo e templo foi tamén sepulto Macías, o Bon Gadisán, e aló tomou el grande honor, e tomárono os seus descendentes, dos cales eu son o menor e «só herdado en lealdade».

FIN

Nota bibliográfica.

A «Historia dos dous amadores» é unha noveliña autónoma que se acha incluída dentro da obra *Siervo Libre de Amor*, de Xohán Rodríguez da Cámara ou Padrón. Barbeito di da «Historia» que constitúe «un quiste colosal e desproporcionado» no corpo do *Siervo*. Eu cualificaría este «quiste» como «xenial», en todo caso.

Siervo, naturalmente coa «Historia» incluída, consérvase nun só manuscrito que custodia a Biblioteca Nacional de Madrid coa signatura Ms 6052. Está escrito en letra gótica libraria de finais do século xv (Enriz Dolz).

A primeira edición da «Historia» foi feita por Murguía e aparece como apéndice do seu *Diccionario de Escritores Gallegos*, Compañel, Vigo, 1862. A tinta de impresión áchase esvaída nos exemplares que coñecemos, pero o papel «Cristina», ao parecer de fabricación viguesa, consérvase vigoroso e san.

Antonio Paz y Melia é o segundo editor da «Historia», que aparece en *Obras* de Juan Rodríguez del Padrón, Bibliófilos Españoles, Madrid 1884.

120

Arturo Cuadrado e Luís Seoane, directores da colección «Camino de Santiago», fixeron a edición de Juan Rodríguez del Padrón, *Siervo Libre de Amor*, Nova, Bos Aires, 1943. Leva debuxos de Colmeiro.

Entre as máis recentes edicións críticas, citaremos a de Antonio Prieto: Juan Rodríguez del Padrón, *Siervo Libre de Amor*, Madrid, Castalia.

Ardencias literarias no gótico final (30.01.2016)

Na primeira metade do século xv, Xohán Rodríguez do Padrón ou da Cámara (citaremos Cámara) produciu unha especie de maremagnum lírico-narrativo titulado *Siervo Libre de Amor*. Dentro desta obra vai, en forma de noveliña, e como peza separada, a «Historia dos dous amadores» («Historia») que xa sacamos, en resumo, no *Fondo dos Espellos* de semanas pasadas.

En «Historia» sae un pai (Creos) namorado do seu fillo varón. Tal pai asasina a muller do fillo. Ao mesmo tempo, destrúe o feto que ela leva nas entrañas. Estes feitos cruzan o conto coma unha banda heráldica de horror nefando. Logo, os amores de Ardanlier e Liesa inclúen no nimbo do desexo, consentido polas tres partes, Irena, a que levaba o cadeado do cárcere do seu corazón. Ardanlier mátese cravándose a el mesmo a espada do pai que xa matara Liesa e acabara co fillo non-nato. Hai palabras na psicanálise para dar conta de todo isto?

Todo é amor na «Historia». De Liesa e Ardanlier, co bonito satélite que é Irena. Amor mau do rei Creos polo fillo, do cal se considera viúvo. Bon amor das aves, cans e cabalos polos amadores principais, así coma amor do vavassor e aio Lamidoras polo seu príncipe. Macías o Namorado aparece na fin do conto, e inaugura a xeira dos amadores mortos e do culto funeral: «culto oculto y florestal», dixera Rubén Darío. Os xeómetras, admirados por tanta efusión erótica, edifican as capelas e sartegos flamíxeros seguindo o aletexo pitagórico das músicas e dos números. Nesta novela, a panfilia descomponse nunha necrofilia delirante que está destinada a aloulear o lector.

Tense visto nesta obriña de Cámara un eco da *Elegia di Madonna Fiammetta* (1343) de Boccacio, que é considerada prototipo do que os italianos chaman novela «humanística». Con todo, non se aprecia na de Cámara evolución psicolóxica dos agonistas. Na «Historia» de Cámara tamén non se nota influencia da *De duobus amantibus historia* (1444) a non ser polos títulos coincidentes de ambos relatos. Esta segunda novela, en latín moi retocado, é obra de Eneas Silvio Piccolomini, a quen Otero Pedrajo presenta como bon amigo de Cámara en Basilea, onde a memoria crítica venera

hoxe o sepulcro de Erasmo. Otero, en *Las Palmas del Convento*, asocia intuitiva e felizmente as figuras históricas de Piccolomini e de Cámara, pero as obras dun e outro non se asemellan. Tampouco non ollamos en Cámara verdadeiras homenaxes a dona Inés de Castro nin sombras da literatura amatoria da *Vita Nuova*, nin moito menos resonancias da paixón inmorredoira de Lanzarote e Guenevra nin da de *Tristán e Iseu*. En canto á *Celestina*, aínda esta obra, ou prodixio, tardaría en aparecer no mundo para escándalo de moitos e admiración de non poucos.

Con todo, Fernando de Rojas ten en común con Cámara (sen este ser marrao) un rexo xorne contra-católico. Na «Historia» de que tratamos non hai Deus; a penas uns poucos deuses paganos que nunca están ben definidos, o que revela que Cámara non coñecía ben a *Genealogiae deorum gentilium*, de Boccacio, por moito que faga que Macías apelide loucamente «por Vulcano» contra a fin do conto. Na «Historia» non hai frades, nin igrexas, nin sacramentos; moito menos o sacramento do matrimonio. Humanas paixóns e sentimentos laicos dominan o patetismo do relato. Mesmamente, unha inequívoca burla pon en ridículo o culto do apóstolo Santiago coa súa Grande Perdoanza ou xubileo compostelán. Isto desagradou moito don Marcelino Menéndez y Pelayo. Nebulosamente chamada Venera, a cidade xacobita non goza das simpatías do iriense Cámara.

Aquí hai moito e moi espeso bosco que se cadra é frecuentación do tópico do *locus epicus* que isolara e definira E. R. Curtius. Con cabalos, azores, cans, os protagonistas viven agachados en apartadas concavidades nun pazo secreto. Pero Cámara quer que se saiba que aquilo é Iria e é Galicia, reino ao que el chama agarimosamente «pequena Francia». Nas primeiras liñas do Amadís de Gaula menciónase a «Pequena Bretaña». Lería Cámara o Amadís na súa primitiva ou orixinaria versión galega? A violencia, a paixón básica, o bosco bárbaro, alíanse, na Pequena Francia coa ouriflama, o luxo ornamental, a fantasía máxica, o xogo dificilmente decodificábel das empresas e dos escudos de armas. Venera e Crystalina, a fe dominadora e vixente, non están no interior do relato.

Cámara renuncia á súa, e nosa, lingua como medio de comunicación literario. Mais, emporiso, insiste nos nomes dos lugares patrios, o que aproxima o texto a nós de xeito inagardado. Como moitos anos despois faría un certo Cunqueiro, a toponimia real sérvelle a Cámara para labrar o pano dunha xeografía ideal e, sen dúbida, onírica. Teaio, Buxán, están na «Historia» e están na realidade actual da Terra de Iria. Mesmo está Miranda, que é un monte que nomea Rosalía e que Anxo Angueira identifica co que hoxe o pobo chama Meda. Lira, como Naia, pode ser achada no *Nomenclátor* oficial de Galicia. En canto a Miraflores, cómpre que nos fagamos acordantes de que ese nome de lugar ten varias ocorrencias en Galicia aínda que non podemos esquecer que tamén Miraflores era chamado o castelo de Oriana ou Oureana, a sen par amada de *Amadís de Gaula*. Nome de castelo, e francés, é A Rocha, que, alén de figurar na «Historia» de Cámara, aínda perdura hogano máis ben clandestino, non

disterado da estación do camiño de ferro na veiga verde de Padrón. Esta Rocha está moi lonxe de constituír unha referencia ás torres arcebispaís do que Cámara chama, no conto, Venera, a cal é Compostela. En canto a Padrón, sempre sen artigo na «Historia», el pode ser un vilar que se converte en cidade e que ten unha porta e un porto de nome Morgadán, coa variante Murgadán. Pero, no relato de Cámara, Padrón é tamén un obxecto máxico que rexe no encantamento dos sartegos dos namorados e que representa algo tan indefinido e desexado e marabilloso coma o *Graal* que misteriosamente ilumina o centro desoutro relato perfecto que é o de *Chrétien de Troyes*.

Sábese que Cámara viaxou por Europa servindo o cardeal Juan de Cervantes Bocanegra, de estirpe galega e xenovesa. Nalgunha travesía marítima tempestuosa acordaríalle a Cámara a cántiga de Mendiño, a cal non é difícil de recoñecer nunha das páxinas do conto de Ardaniel e Liesa.

Celanova previa (06.02.2016)

Procuraremos hoxe no *Fondo dos Espellos* unha primitiva Celanova que aínda non se transformara en vila literaria.

No ano 935, Froila Gutiérrez, irmán de quen sería San Rosendo, ordenou doarlle a este unhas posesións situadas entre o río Sarga e a aba do Monte Leboreiro, no reino de Galicia. Nesta propiedade Rosendo fundou un mosteiro ao cal lle chamou Celanova. Segundo unha opinión consolidada, chamoulle á fundación Celanova en memoria da súa natal Cela, que se encontra non lonxe de Santo Tirso e do Porto. Rosendo nacera en Cela e en Celanova renacería como home de relixión, alén do político e posesor que era.

Entre os anos 878 e 985, a familia de Rosendo exerceu o poder en Galicia seguindo unha liña estratéxica que, de Norte a Sur, nacía no vello Mondoñedo e morría en Coimbra, con ramais a Poñente e a Oriente. Celanova era o núcleo reitor dese eixo. Rosendo Gutiérrez, abade de Celanova e tamén bispo de Mondoñedo, de Iria e da diocese ideal de Dume, brillou en política. Celanova, en canto capital da feudalidade galega, durou até o intre en que Pedro Mezonzo acadou a mitra de Iria e a administración do sepulcro apostólico. A familia dos Présaras entón fíxose hexemónica.

O que non impediu que, co paso dos séculos, Celanova non parase de acumular bens. Reproducíase Celanova en ducías de granxas e prioratos. Posuía vilas, viñas, pomares, muíños, saíñas, pesqueiras, illas atlánticas, predios urbanos, montes e fontes, na Galicia administrativa e en parte do que hoxe é Portugal. Eran súas terras de explotación directa, con man de obra servil ou escrava, e unidades cedidas en réxime de aforamento, enfiteuse, censo, colonato. Celanova concentrou, durante novecentos anos, un poder económico superior ao de calquera casa nobre laica, e superado

unicamente, entre os señores eclesiásticos, polo poder da mitra arcebispal da Compostela posterior a Xelmírez.

A principios do século XVI, e dentro da política das rexencias de Cisneros e Fernando o Católico, a abadía de Celanova perdeu a independencia e foi sometida a San Benito de Valladolid. O mesmo ca outros conventos e colexiadas de Galicia, Celanova foi intervida polos poderes de Castela nun acto que ninguén valorou como é debido no relato histórico do sometemento de Galicia. Mesmo neste réxime de subalternidade, Celanova foi capaz de detraer recursos para executar riquísimos monumentos que chegaron intactos, e aínda mellorados pola restauración contemporánea, aos nosos días.

Da Celanova do século X só nos resta o túmulo ou sepulcro de Froila (capela de San Miguel), edificación de proporcións perfectas que estudou matematicamente Xosé Benito Reza. Desaparecido todo vestixio románico da abadía, a actual Celanova monumental está formada por obras dos séculos XVI, XVII, XVIII, sumamente valiosas e, nalgún caso, mesmamente espectaculares e pomposamente contrarreformistas. A derradeira gran obra conventual, a muralla da Coutada, é só vinte anos anterior á desamortización e exclaustración que acabou coa Celanova monástica. A Celanova monástica estaba morrendo e seguía edificando.

Non obstante, a comunidade monacal de Celanova non produciu, en tantos séculos, obras literarias ou científicas ou filosóficas de valor. O Padre Sarmiento, a raíz da súa viaxe a Celanova, criticou a pobreza da biblioteca e censurou o desinterese intelectual daqueles frades que, coma el, eran bieitos.

O caso é que nos anos trinta do século XIX esta Celanova cuase milenaria que acabamos de evocar, afundiuse para sempre e sen posibilidade de reconstrución. Os bens de todo tipo fóronlle expropiados e todos os seus valores entraron no libre mercado. Os monxes dispersáronse e o concello constitucional pasou a ser protagonista dunha vila burguesa e artesá que nacía daquelas ruínas e que tamén quixo chamarse Celanova. Disto habemos tratar en sucesivas entregas extraídas do *Fondo dos Espellos*.

En todo caso, non podemos esquecer que na freguesía de Orga, non lonxe de Celanova, mais procedente dunha familia sen relación co mosteiro, nacía, ao parecer en 1567, Mauro Castellá Ferrer, graduado en Salamanca e autor dunha interesante obra titulada *Historia del Apóstol Santiago*, etc. (1610). Sábese pouco deste autor e, desde logo, ignórase a razón de el levar apelidos cataláns. Decididamente, Mauro foi un dos autores galegos que souberon defender, ao seu modo e maneira, un declinante Reino de Galicia que amaban. Desde ángulos diferentes, e desde clases sociais diversas, Castellá Ferrer e o conde de Gondomar representaron formas radicais de orgullo e dignidade galega. Na Celanova literaria, Mauro Castellá Ferrer ocupa un sitio precursor e presidencial. Fixo carreira militar.

Celanova burguesa (13.02.2016)

124 O poder económico de Celanova non parou de engordar durante as Idades Media, Moderna e Contemporánea. Pero na década de 1840 o colosal absceso estoupou e, nun intre, a revolución burguesa fragmentou a propiedade acumulada durante uns 900 anos pola comunidade monástica. Morría a Celanova de San Rosendo e nacía a Celanova de Curros.

Coa expropiación dos bens conventuais, a exclaustación e disolución dos bieitos e a posta en circulación libre de todo tipo de propiedades, tras pública poxa, chegaron a Celanova capitalistas de fóra, coma Rodrigo Sanz, e fixéronse cos latifundios adxacentes ao convento. Fragmentáronse as propiedades e vendéronse e revendéronse as parcelas até os nosos días. A titularidade de explotacións en réxime de foro ou censo púxose á venda; tamén co triunfo do liberalismo en Portugal. Con máxima velocidade, nos arredores do convento de Celanova estableceuse unha vila comercial coa chegada de homes de negocios de lugares próximos e distantes. No século XIX, e para adiante, fundáronse dinastías mercantís e profisinais e asentaron os apelidos Fernández Pavito, Casais, Reza, Álvarez, Lezón, Meleiro, Carrazoni, Méndez Brandón, naturalmente Curros, Elices e Ferreiro. Médicos, avogados, notarios, abriron as portas dos seus despachos. Os farmacéuticos universitarios substituíron a botica conventual. Houbo carnicería e peixería municipal, así como normas urbanísticas e de policía.

Dado que a orde dos escolapios estivo eximida da lei de disolución a causa do seu labor educativo popular, as Escolas Pías foron chamadas a Celanova para ocupar parte do mosteiro (en precario) e exercer o ensino gratuito para os pobres.

En Celanova, o 24 de xullo de 1854, o pobo en armas, seguindo o espírito da Revolución galega de 1846, ocupou o concello. Facíase o propio en toda Galicia e España. Foi importante este movemento, até o punto de el suscitar, no *New York Daily Tribune*, prolizas análises de Karl Marx en asociación con Friedrich Engels. Dous anos máis tarde de os revolucionarios ocuparen o concello de Celanova, despois de eles constituíren a súa Xunta de Armamento, o Banquete de Conxo, con operarios a confraternizar coa burguesía xuvenil, puña rostros e nomes ilustres ás teses marxistas sobre a Revolución nos territorios do estado español.

Se vostedes viaxaren a Celanova e viren a cabeza de Curros Enríquez en bronce fundido sobre un inspirado molde de Asorey, observarán, como fixeron e fan os celanoveses, que o rostro do poeta olla severamente cara o convento. Nesa ollada contense o orgullo do progresismo ideolóxico e a súa satisfacción pola creba irremediábel da cobiza monástica. Celanova, pois, dotada de órganos xudiciais de partido e favorecida como centro comercial dunha vasta bisbarra agrícola, convértese en acreedora da definición benévola da que tanto gusta Francisco Sampedro e que Rolland Barthes

fabricara felizmente para Baiona de Euskadi ou de Gasconha: a vila perfecta da pequena burguesía. Finalmente, e cando xa as Mocidades Galeguistas de toda Galicia eran hexemonizadas desde Celanova, o termo municipal da vila foi engrosado cos concellos de Vilanova dos Infantes (para desgraza deste) e de Acebedo do Río, naturalmente xa no século xx.

Inda que houbo outros escritores en Celanova, tres son os que, con razón, soan con maior forza na Galicia dos séculos XIX e XX: Castor Elices, Curros Enríquez e Celso Emilio Ferreiro. A Celanova actual, a través da Fundación Curros Enríquez, xa se constituíu como vila literaria e pode representar un estímulo para outras que queiran irmandarse con ela a fin de crearen a rede cultural da que estamos a falar.

Castor Elices, médico da Armada, era fillo dun farmacéutico que se estableceu en Celanova, procedente dun Fustás non lonxano, a raíz do afundimento da gran casa benedictina. Curros Enríquez tivo como proxenitor un notario ou escribán que fruíu dos múltiples beneficios que lle producía a súa actividade profesional nos fluxos económicos que suscitou a liquidación dos bens e valores desamortizados. O pai de Curros proviña dun lonxe aínda máis lonxe de Celanova ca Fustás: do concello da Merca. Foi a Celanova a familia de Celso Emilio Ferreiro, que poderíamos incluír na derradeira onda de comerciantes asentados na vila desamortizada e expropiado polo liberalismo. E mais si, Curros e Celso Emilio naceron en casas moi próximas da chamada Calle Arriba que foi un tempo a vía central favorita da burguesía mercantil e togada da vila posterior ao dominio monástico.

Vidas de poeta en Celanova (20.02.2016)

Na rede das sete vilas literarias de Galicia que ideara Antonio Piñeiro pódense incluír outras, coma é o caso da Muxía de Gonzalo López Abente, que reúnen as características que son requiridas no proxecto. Tocante a Celanova, insistimos en que os seus tres poetas máis famosos, Castor Elices (1847-1886), Curros Enríquez (1851-1908) e Celso Emilio Ferreiro (1912-1979), foron estudados coma tales e a obra de cada un está incluída no canon literario galego. Resulta curioso comprobar que, alén das obras de cada un, as vidas de Elices, Curros e Celso Emilio teñen suscitado, de formas diversas, o interese e a atención da posteridade.

Foi Xosé Manuel del Caño quen sacou, desde as tebras do fondo dos seus espellos de Milmanda, as poesías, poucas e conmoventes, daquel que Curros inmortalizara como «tenro Elices». Fillo da vila burguesa que xa visamos aquí, Castor Elices foi médico da Armada (Celanova é berce de mariños de guerra) e cruzou os mares en navíos do rei en días en que España aínda estaba en Cuba, Puerto Rico, Filipinas e Guam. Namorado de Modesta Méndez Brandón, foron ben tormentosas as súas

relacións con esta moza, que era tía da nena que lle serviu a Picasso como modelo para o cadro que se acostuma titular «Meniña descalza». Modesta sería, á súa vez, sobriña do derradeiro Xuíz do Couto Misto independente, de nome Modesto Brandón. O caso é que Modesta Méndez Brandón morreu de accidente en Vigo e recibiu sepultura no cemiterio de Picacho, por cima da actual gasoleira de Beiramar. Desesperado por esta morte, Castor deu en ir e vir de Celanova a Ourense a galope na súa cabalaría. Entregouse Elices ao licandore, que é como os enxebres de Celanova lle chaman ao licor-café. Morreu, delirante e alcoholizado, de amor por Modesta.

Todas as biografías de Curros, que son varias e de diferente tonelaxe, coinciden en que o poeta, sendo noviño, se levaba mal co pai, o notario José María de Curros. Os biógrafos aseguraron ser a ideoloxía reaccionaria de José María a causante de que o xove Curros fuxise da casa paterna, que hoxe alberga a súa Fundación e Museo. En Londres seica parou na dun pastor protestante que se converteu no seu mentor. En realidade, todo o relatado anteriormente é materia dunha «novela familiar» que se repetiu durante moito tempo de xeito acrítico. Hai documentos que sitúan a José María de Curros no partido demócrata e el estivo entre os que asaltaron o consistorio de Celanova na revolución de 1854 que, en Galicia, culminou co Banquete de Conxo. Efectivamente, Curros mozo, pero non tanto como conta a fábula, marchou polo mundo e foi parar a Madrid, onde petou á porta da igrexa Bautista. Non en Londres senón na capital de España, Curros Enríquez foi, por un tempo, «evanxelista», ou sexa predicador da denominación protestante antes citada. En todo caso, na vida de Curros haberá que redefinir a figura histórica do pai, ao que debemos evocar non coma o «Calcorra» autoritario dos biógrafos, senón cun aspecto moi semellante ao daquel revolucionario burgués, tocado de *haut-de-forme* e coa espingarda na man, que aparece, pintado por Delacroix no famoso cadro que se titula «La liberté guidant le Peuple». Esta restauración da memoria de José María de Curros débese ás valiosas investigación de Xosé Benito Reza e, a incorporación efectiva de Curros ao protestantismo en 1870, aos traballos históricos de Patrocínio Ríos Sánchez.

Curros foi considerado un símbolo e un modelo da Galicia progresista e fiel á súa propia lingua e cultura. O poeta recibiu as máis altas homenaxes en vida e, de morto, a fama del non deixou de medrar. Despois de Rosalía de Castro, é o poeta galego máis querido, lido e celebrado. Curros Enríquez dálle nome a vías públicas, centros de ensino, institucións. E este culto laico a Curros continúa durante os anos duros do franquismo, época na que se reeditaron íntegros os seus poemas anti-católicos e na que mesmo se lle rendeu unha homenaxe multitudinaria en ocasión de ser inaugurado o monumento de Celanova. O enigma é este: por que o réxime do franquismo foi benévolo coa memoria de Curros Enríquez e a censura, estritamente controlada polos xesuítas, non se ensañou con poemas como aquel no que o noso autor insulta con rigor e elocuencia de alta sátira a Iñigo de Loyola?

Tamén Celso Emilio Ferreiro foi un poeta vastamente popular, celebrado e querido. Calquera que lea a excelente biografía de Celso Emilio que escribiu Ramón Nicolás, pode bater con algún enigma. Un deles sería a causa pola cal a Real Academia Galega, da que Curros fora presidente de honor, non chamou ao seu seo a Celso Emilio Ferreiro. A verdade é que a institución que representa a lingua e á literatura galega, a RAG, tamén lle fechou as portas a contemporáneos de Celso Emilio, que son indispensábeis na nosa historia literaria. Por exemplo, o grupo piñeirista, que domina a Academia desde os anos 50 do século xx a hoxe, non lle permitiu a entrada a Eduardo Blanco Amor, nin a Uxío Novoneyra, nin a Luís Seoane, do mesmo modo que vetou Celso Emilio. Para min, a biografía de Celso Emilio Ferreiro é un espello da evolución orgánica da esquerda nacional, a partir do intre no que as Mocidades Galeguistas converteron Celanova en capital do radicalismo patriótico xuvenil, até aqueles días posteriores á morte de Franco que foron os días derradeiros do poeta amigo.

O erudito de Bubadela (27.02.2016)

Introdución á escrita de don Mauro Castellá Ferrer

Naceu e morreu (1567-1615), contemporáneo de Cervantes, en Bubadela ou Bobadela, freguesía posta nunha riba do río Sorga, non lonxe de Celanova. Hai este Sorga, que é afluente do Arnoia, e mais hai outro Sorga afluente do Ródano, quero decer o de René Char e Francesco Petrarca. Segundo a hipótese inqueda de Krahe, todos os Sorga, Arno e Arnoia, Avia e Avon de Europa son familia prehistórica. Mauro Castellá Ferrer naceu (parece) nunha casa que chegou aos nosos días como propiedade dos Taboada de Tor. Estes tamén teñen, onda a Fonte Trigo de Celanova, un *piéd-à-terre* que utilizaron moito para pasaren as feiras e festas das Marzas no século XIX.

Na súa *Historia del Apóstol Santiago*, etc. (1610), Castellá faise retratar con peto de aceiro ao estilo de don Juan de Austria e barba algo ao xeito perillán de Garcilaso. Empuña a pluma, pero a orla amosa unha cita da arma de artillaría. No chefe do retrato, a imaxe de Teresa de Ávila indica que, pese aos rexoubes, Castellá non conspiraba contra esta santa. No retrete de campaña no que se enmarca o torso de Mauro, pendura un cadriño de Santiago escarnizando na mourindade a sabor. As profusas *armoiries* refírense en chave heráldica á fidalguía do escritor, comezando por Castellá (por veces con acento grave): un castelo con tres torres vivas en campo de goles que el chama simplemente «colorado». Logo, os escudos dos Martín e dos Bóveda, que correspondían ás castimonias galegas da nai de Castellá Ferrer. Non falla un encaixe con flores de lis, coma as do rei de Francia ou aquelas que ían briosas no navío de Gómez Chariño.

O pai, catalán enigmático, e maila nai, herdeira no val do Sorga, mandaron a Mauro aos xesuítas de Monterrei e ao colexio de Ribas de Sil, porque en Celanova non había estudo. Logo Mauro botou dez anos recibindo abundancia de humanidades en Salamanca. El chúfase de que aproveitou moito de diversos profesores, entre os cales figuraba un Frei Luis de León que xa saíra da cadea e que prometera deixar para sempre o «coro aureo» e mailos patetismos panteístas e platónicos, así como a preferencia bíblica luterana. No ano 1588 Castelláponse a servir o rei Filipe II na «xornada de Inglaterra». Xa licenciado Mauro, o rei considerouno como un veterano respectábel e nomeouno «cabo del Estado de Celanova y distrito de Orense», emprego que non sabemos ben en que consistía. Por parte, Filipe II xiroulle 1.000 ducados para axudalo na edición, feita a expensas propias, da *Historia del Apóstol*. A obra verá a luz en Madrid, no obradoiro de Alonso Martín de Balboa, o ano 1610.

Na *Historia* non só o de Bubadela acumula erudición sobre Santiago. En todo caso, o espírito católico que informa a obra, moi do tempo de Filipe II, contrasta co escepticismo anti-apostólico que observabamos en Xohán Rodríguez da Cámara en tempos non moi anteriores. Porén, Castellá amosa con frecuencia un bon sentido crítico, maiormente en cuestións arqueolóxicas referidas a Galicia. Por sorte, as páxinas da *Historia* non versan só sobre o Apóstolo e as súas vicisitudes fantásticas en Hispania e en Campostela, de vivo e de morto. Discorren sobre moitas outras cousas curiosas, relacionadas con Galicia e Portugal, e con Celanova en particular.

Especialmente temos en memoria a acertadísima interpretación que dos nosos castros fai Castellá Ferrer. Admíranos a súa pormenorizada descrición da escultura dun guerreiro galaico. Nela anticipase a toda a arqueoloxía nosa contemporánea. Trescentos anos antes de Martins Sarmiento, Castellá Ferrer ocúpase polo miúdo do gran castro de Briteiros e consigna que os paisanos da zona lle chaman Citádia ou Citánia, aínda que o de Bubadela non puido resistirse á fábula que sitúa San Torcuato ou Trocado por aquelas partes da Gallaecia. «A non ser que ao mesmo tempo houbese máis dun bispo Trocado», di con humor Castellá Ferrer para arranxar o problema dunha ubicuidade que compromete o «varón apostólico» con Xerusalem, con Guadix, con Santa Comba do Limia e con Briteiros.

E como non lle estarmos agradecidos a Castellá sendo como el foi o primeiro en escribir o nome do Xurés nun libro e en citar alí as agullas da Fontefría ou as Grallas de Araújo? Como ignorar que foi este erudito o primeiro que estudou a igrexa de Santa Comba (el escribe Coloma) mal chamada hoxe «De Bande» e o primeiro en situar ben Aquis Querquernis? E así poderíamos seguir gabando a curiosidade histórica e arqueolóxica do erudito de Bubadela. Entre varias outras utilidades intelectuais, a *Historia del Apóstol Santiago* préstanos a de dar conta de restos artísticos e históricos, como é o caso da igrexa conventual románica de Celanova, que hoxe desapareceron para sempre. Por todo isto e por moito máis, no *Fondo dos Espellos* síntese a

necesidade de que a *Historia* de Castellá Ferrer sexa reeditada criticamente e á luz dos coñecementos históricos actuais.

Ferrol lacustre de Fernando Esquíó (05.03.2016)

129

Hoxe Ferrol goza dun goberno municipal á altura das súas glorias literarias. Con Xohana Torres en plenitude das potencias luminosas, un relouca dicindo *Lorref* e mirando como un arco-da-vella espiritista e proletario traza o semicírculo perfecto cunha cepa na Ponte das Pías e outra en Coia de Baixo. A iso algúns, congregados en asemblea permanente, danlle o nome de Eixo Vigo-Ferrol, en memoria de 1972.

Pero, dado que a Maré enche acó e acolá, estamos a ver no *Fondo dos Espellos* que Ferrol debería incorporarse urxentemente á liga das vilas e cidades literarias de Galicia. Estou seguro de que a futura constelación das vilas e cidades literarias tería que estender o seu concepto ás paisaxes e países literarios. Do mesmo modo que a Terra Cha, o Salnés, o Courel, son, alén de bisbarras económicas e naturais, espazos literarios, así Ferrol, a urbe racionalista e medieval pura, é tamén unhas Mariñas (incluso unhas Mariñas moi particulares), un Ferrolterra (inventouno Álvaro Paradelo), unha Terra de Trasancos, un arciprestado das Xubias. Neste Ferrol sentimental e xeograficamente ampliado encóntranse dous lagos, diversos entre eles: o de Doniños e o da Frouxeira. Aos lagos está ligado un dos grandes trobadores que, cantando en galego, sumaron o seu acento propio ás letras europeas máis altas do Medioevo. Iremos falando de Fernando Esquíó. Pero antes convén a decer (así escribía Fernán Martiz) algo: Fernando Esquíó é o único poeta laquista ou lacustre do universo literario galego e o lago de Doniños é o máis profundo da Península Ibérica polo cal constitúe algo así coma un noso pequeno Baikal. Tamén é certo que a lagoa de Antela, cando existía, acumulaba a meirande concentración de auga doce da citada Península. Fernando Esquíó andaba por eses lagos de Doniños e da Frouxeira co arco na man, á caza de aves, en canto que a rapariga eterna da cántiga de amigo lle seguía os pasos na compañía das non menos anónimas irmás, ou irmanas.

O ferrolán Leandro Salaregui e Medina localizou na Idade Media unha familia Esquíó que deixou por Ferrolterra varios enterramentos. Fernando Esquíó, que, por veces puido ter sido Esguío ou Escallo, inclusivamente Fernán do Lago, era un fidalgo ferrolán de inmenso talento poético. Viviría no meogo do século XIII.

Esquíó trobou con orixinalidade nos enxebres tres xéneros dos Cancioneiros: a cántiga de amigo, a cántiga de amor e a cántiga de burlas. Admíranos a súa potencia creativa e multiforme. Visita os tópicos e convérteos, con habelencia suprema, en lugares orixinais. A filóloga especialista en Esquíó Fernanda Toriello, italiana, insiste na predilección do trobador pola paisaxe dos lagos, o cal nolo achega a poesía romántica do

Norte de Inglaterra e certos países europeos continentais. No dominio da cántiga de amor, que non é provenzal senón galega autóctona, tanto coma a de amigo, Esquíó móvese con fondura e patetismo que ole a verdade íntima. A cántiga de Esquíó «Que me queres, Amor?» forneceulle un belo título, nos nosos días, a Manuel Rivas.

Non está ben estudada pola crítica, e semella pouco divulgada, a poesía galega medieval chamada de escaño e maldizer. Trátase de composicións burlescas e satíricas, procaces, que escollen unha lingua que trata de asuntos sexuais, incluídos vicios e doenzas venéreas, de forma desembarazada. Perséguese o efecto humorístico e a fraseoloxía, con frecuencia, procura a coitelada directa ao corazón do inimigo. Non o sirventés de pretensións morais. Estas cantigas mordaces de escaño e maldizer supoñen exactamente o contrario da estilización e sublimación erótica e psicolóxica que, dun e outro modo, representan as cántigas de amor e de amigo.

Fernando Esquíó, como se dixo, foi un excelente poeta nos xéneros de amigo e de amor. Pero isto non impediu que brillase, con luz propia, no dominio hilarante, provocativo e transgresor, da burla satírica. Sacaremos do *Fondo dos Espellos* dúas cantigas nas que Mestre Esquíó fai escaño dun frade e de dúas monxas de alto rango.

Sexo e riso no convento (12.03.2016)

Unha, adopta a forma, moi cortés, dun billete no cal o trovador aristocrático lle envía como regalo, ou «doas», a unha «abadessa» catro artefactos destinados á masturbación vaxinal, que ela haberá de compartir coa súa «prioressa». Naturalmente, trátase dun número elevado de xoguetes eróticos. Pero en certa cántiga procax da mesma época, da que é autor Pero García Burgalés, xa se explica moi ben que os tales macacos son fráxiles e, se se usaren moito, poden degradarse ou crebar. No poema, os chismes son sempre chamados «caralhos franceses». Talvez teñan algo que ver cos que a actual cerámica das Caldas da Rainha, Leiría, lle ofrece ao turismo como souvenir. Esquíó, que non quer reparar en gastos, mándalle o lote á abadesa advertindo que os carallos poden desempeñar tamén a función decorativa de «carallos de mesa», ben gardados nas súas «bainhas» e adornados con «cordões» que, para maior realismo, riman no poema con «senhos pares de colhões». Mesmo, o trovador anuncia á dona abadesa que aqueles carallos franceses son de tan compridas dimensións que poden ser cualificados de «asnaes», con referencia ao tamaño da verga do burro. Dado que o estrato social no que xoga o argumento é alto, veleiquí un detalle que denota opulencia feudal: os carallos franceses, comprados a unha burguesa, «enmanguados en coraes» para ornato e comodidade na súa manipulación. Nunha referencia final, escura, don Fernando Esquíó parece aconsellarlle á abadesa que faga simultaneamente oración e masturbación: «con que caledes orans». Veleiquí a cántiga núa:

A vós, dona abadessa,/ de min, don Fernand'Esquíu/ estas doas vos envío,/ porque sei que sodes
essa/ dona que as merecedes:/ quatro caralhos franceses/ e dous aa prioressa./ Pois sodes amiga
minha/ nom quer'a custa catar,/ quero-vos ja esto dar/ ca non tenho al tan aginha:/ quatro caralhos de
mesa/ que me deu hua burguesa,/ dous e dous ena baíña./ Mui ben vos semelharán/ ca sequer levan
cordões/ de senhos pares de colhões:/ agora volos darán:/ quatro caralhos asnaes/ enmanguados en
coraes/ con que caledes orans.

131

Se fuchicamos no *Fondo dos Espellos* atoparemos moita e moi saborosa referencia burlasca a monxas e freires de todo tipo. Fernando Esquíu ocúpase dun destes últimos noutro seu poema cuxo Leitmotiv é un frade de quen din que está «escaralhado», ou sexa que ten danado ou inservíbel o membro, pero que «arreita», «fode» e enche o mundo de fillos e fillas con toda clase de mulleres. Polo cal a voz do autor insiste en que non se trata dun frade «escaralhado» senón dun suxeito ben «escaralhado». Paríronlle tres mulleres nun día e leva preñes outras máis. Moitas das fillas do frade, di Esquíu seren feitas «en Mariña». Nós non pensamos que Rodrigues Lapa acerte ao identificar esta Mariña con calquera soldadeira ou muller real. Pensamos que se trata do lugar e freguesía de San Xurxo de Mariña (sen artigo ouvín eu decer) que aínda hoxe pode visitarse a uns seis quilómetros ao Noroeste da cidade de Ferrol. Tamén o frade empreña a figura literaria da «pastoriña» ou pastorela medieval europea, que é puro tópico endexamais fodido realmente.

A un frade dizen escaralhado/ e faz pecado quen lho vai dizer/ ca, pois el sabe arrear de foder,/ cuido eu que gaio é de pissa arriçado;/ e, pois emprenha estas con que jaz/ e faze fillos e filhas assaz,/ ante lhe digo eu ben encaralhado./ Escaralhado nunca eu diría,/ mais que trage ante o caralho arreite,/ ao que tantas molheres de leite/ ten, cal lhe pariron tres en un día/ e outras muitas prenhadas que ten;/ e a tal frade cuido eu que mui ben/ encaralhado per esto sería./ Escaralhado non pode seer/ o que tantas filhas fez en Mariña/ e que ten ora outra pastorinha/ prenhe que ora quer encaecer/ e outras muitas molheres que fode;/ a tal frade ben cuido eu que pode/ encaralhado por sempre seer.

Abadesas, cregos, capeláns, freires e freiras, son tipos sociais que aparecen aquí e acolá na nosa poesía satírica e burlasca da Idade Media. Entender esta como unha sociedade dominada especialmente pola literatura clerical e relixiosa constitúe unha simplificación que a poesía laica medieval galega, así como a provenzal, a alemá, a francesa, a italiana, poden desmentir a calquera que se achegue a ela sen ánimo prexuizoso.

Riso e transgresión no Pote de Ouro (19.03.2016)

Se Afonso o Sabio chegase a sentar á sombra da aguia do Sacro Imperio converteríase no segundo Kaiser poeta, emulando así Henrique VI Hohenstaufen (1165-1197). Non resultou posíbel, e Afonso, en lugar de Minnesinger, foi trovador galego para ben de nosoutros. Deixando agora a parte a súa produción amorosa e mariana, digamos que as cántigas de escaño e maldizer (citarase escaño) de Afonso X son excepcio-

nais. Pola veracidade dos sentimentos, pola sinceridade que transpiran, pola riqueza lingüística de que fan derroche, pola súa habelencia polimétrica, as cántigas de escaño de Afonso X deben ser consideradas por separado desoutras dos autores seus contemporáneos.

A cántiga de escaño é un pote de ouro no que se cocen alimentos poéticos e sociais de gustos e procedencias moi diversas. Xenios poderosos amosan os seus perfís fortemente particulares. Alén de Afonso o Sabio e do Fernando Esquíu do que xa falamos, aí os están Bernal de Bonaval, Estevan da Guarda, Xoán Baveca, Don Denis, Xoán Airas, García Burgalés, Eanes do Cotón, que intimidan o lector separado do texto por mais de oitocentos anos de historia e de mudanza ideolóxica e transformacións da produción económica de Europa.

Razoa moi ben Mikhaíl Bakhtín cando propón construír unha «historia do riso». Diga-mos que o riso, reflexo prelingüístico especificamente humano, vai modulando o seu uso social a través dos tempos, das relacións económicas, dos sistemas de poder. Existe un continxente de cántigas galegas de escaño con enunciación e tema que son populares democráticas, dicimos nós co soviético Bakhtín, e que constitúen unha supervivencia pagá ou precristiá. O fin delas é facernos rir, aínda que no actual estado de sociedade non sexa adecuado o facer risión dalgunhas das ocorrencias que os trobadores nos propoñen. Esta comicidade aberta e radical pode sentirse como transgresora tanto da moral relixiosa coma das convencións laicas da contemporaneidade. E rimos, cun riso que sentimos liberador, non xa dunha norma abafante ou cristiá, senón de calquera norma actual ou mesmo dun posíbel sistema codificado de estados de cultura que aínda non foron. *Os Evanxeos da risa absoluta* é un texto esquecido de Antón Vilar Ponte cuxo título, polo menos, podía servírnos para aderezar a viaxe ao riso ancestral que segue acochado no Fondo colectivo dos nosos *Espellos*.

Nas cántigas de escaño hai mulleres soldadeiras que se masturban, rin xuntas no baño, son xogadoras, e mesmo vellas e peideiras, pero aquel atrevemento de Bakhtín sobre a tradición «democrática» da cultura medieval de determinado tipo, que continúa prodixiosamente Rabelais, evidénciase no feito de que tamén as donas altas e as abadesas son satirizadas ao mesmo tempo que as pobres. En canto a varóns (reis, señores, prelados, mesmo o Papa) son tachados de desleais, petimetres ridículos, avarentos, traidores, covardes, e naturalmente sodomitas. A gula aparece, insistente, e hai comidas agradábeis que acompaña o bon viño de Ourense. Pero determinado magnate, caricaturizado por Xoán da Gaia, vai modificando ao longo do banquete a cor do seu nariz, desde o ton «berenguela» ao da «rosa bastarda» e da «escarlata roxa».

Tales florituras camiñan, por exemplo, a carón da descrición dun «alvaraz no cu», ou sexa dunha úlcera sifilítica rudamente situada nun lugar inédito nas letras europeas medievais. O cunnilingus, inmortalizando un tal don Beeito como protagonista, é tratado por Xoán Airas de Santiago, quen asume de bon grao a función cómica de amante enganado. Segundo Rodrigues Lapa, o máis escandaloso atrevemento dos

Cancioneiros resulta un relato de escarño cuxo autor é Estevan da Guarda. Unha muller provoca e maltrata, en termos de sadomasoquismo, un home novo. Este deitase con ela. A señora, en función de ama dominadora, é a nai do xove. Certamente o incesto supón unha prohibición atemporal, permanente e que, cando por acaso escoa dentro da traxedia, Edipo arríncase os ollos. Agora o autor provócanos o riso.

Velaí o noso cancionero de escarño. Non esquezamos: «Don Beeito, home duro, / foi beixar pelo escuro / a mia señor». O riso ao que nos moven os nosos poetas medievais inquiétanos porque non é o riso regular que foi modulado canonicamente polo consenso contemporáneo. Sorpréndenos a nós mesmos este riso que abrolla das fonduras arcaicas de que procedemos. Cando, sobre algún paso do cancionero de escarño, rimos, sentímonos, ao mesmo tempo, liberados e culpábeis por non habitarmos o sistema convencional dos bos sentimentos contemporáneos.

Manuel Rodrigues Lapa (1897-1989), o Mestre que preparou a edición de *Cantigas d'escarnho e de maldizer* (Galaxia, Vigo, ed. definitiva, 1970), escribiu así, en galego, ao inicio da súa obra magna: «Á Galiza de sempre, raíz anterga da nosa cultura, adico afervoadamente iste libro».

A primavera galega de Cubí i Soler (02.04.2016)

Na posta de Vilafranca do Bierzo. Chega a dilixencia de León con troupele de cascos, xuramentos do cocheiro e tintín de axóuxeres nos colerois. Poida que sexa o 1º de maio; con certeza, o ano é o de 1847. Apéase e toma cuarto, na Pousada da Borboliña Mariano Cubí y Soler, ou Marià Cubí i Soler, médico e propagandista de ciencias raras. Seguro que o viaxeiro se atopou entón con nenos enramados e floridos que cantaban os Maíos pedindo castañas, coma no verso de Curros, polas portas das casas. Nunha, cuxos habitantes foron xenerosos, os nenos corearon en 1847, como o podían facer hoxe: «Esta casa é de cristal/ aquí vive un mariscal». Aquela podía ser a casa de Antonio Fernández e Morales, poeta e militar, e, a Festa dos Maíos, a primeira ocasión na que Cubí ouviu o son do idioma galego do Bierzo.

Como entre Vilafranca e as cidades galegas o camiño real apto para carruaxes con roda de radios convertíase en ardua calzada de ferradura, Cubí tomou uns días de acougo no Bierzo, nos que frecuentou a compañía de Fernández e Morales. Cubí pediulle a este que escribise poemas no galego do Bierzo. O médico, logo, seguiu a súa vía a Compostela e á Coruña; en cabalo de posta e na recua dos maragatos.

Marià Cubí i Soler (1801-1875) foi figura moi discutida no seu tempo. Recórdase como perito en Frenoloxía e en Lingüística, ciencia esta que el chamaba, no seu idiolecto particular, e escribía, na súa ortografía privada, «idiomolojía». Viviu Cubí a resaca daquela crise do optimismo ilustrado que se produciu a partir do Congreso de Viena.

A Frenoloxía, que rematou en vía morta, entendía das leiras cerebrais e pretendía que a forma dos ósos do cranio podía informarnos sobre as características anímicas dos suxeitos. Por parte, Cubí sentíase fascinado por Mesmer (1734-1815) e mesmo publicou un tratado de «magnetismo animal» (Barcelona, 1845), que é como lle chamaban na época ao que hoxe dicimos «hipnotismo». Obsérvase que na primeira novela en galego, *Maxina* (1880), Marcial Valladares sitúa no antroido burgués compostelán unha «comparsa dos magnetizadores». O magnetismo, pois, estivo moi en voga na Galicia decimonónica e o axente difusor del foi, principalmente, Cubí i Soler.

Despois das súas intervencións públicas en Compostela, Cubí resultou denunciado por un teólogo, de seguro orixinario de Molgas ou Maceda, chamado Antonio Severo Borrajo. Procesárono polo eclesiástico e acusáronno de difundir doutrinas anti-católicas. Cubí pasou á Coruña, e houbo duelo de panfletos. O cavernícola católico fixo imprimir un libelo contra Cubí e o médico produciu un opúsculo frenético cuxo título non cabe no *Fondo dos Espellos* da memoria: *Refutación de los cargos, etc., etc., etc.* O primeiro imprimiuse en Santiago e o segundo na Coruña, ambos naquel ano 1847 que lle resultou tan movido a Cubí i Soler. Nós celebramos só que, o encontro de Cubí con Morales, dese como resultado a saída á luz dos *Ensaíos poéticos en dialecto berciano*. Isto é, ensaios poéticos no mesmo dialecto no que cantaban, e seguen a cantar cento sesenta anos máis tarde, os rapaces de Vilafranca do Bierzo na festa ancestral dos Maíos.

Os *Ensaíos* do comandante Morales imprimíronse, por fin, en León, ano 1861, entalados entre a *Gaita* de Pintos (1853) e os *Cantares* de Rosalía (1863). Os poemas de Morales son brillantes e intensamente persoais. Levan, estes *Ensaíos*, un prólogo de Cubí, quen se presenta como desencadeante da xénese da obra. Tal prefacio contén as teorías lingüísticas do seu autor, nas cales non albiscamos a presenza do comparatismo indoeuropeo e románico en ascenso na época (Bopp, Diez) nin tampouco memoria das ideas sobre o galego que no século XVIII sostiñan, con sumo acerto, Feixóo e, sobre todo, aquel Sarmiento que, por certo, viñera ao mundo en Vilafranca do Bierzo. Se remexo no *Fondo dos Espellos*, acho que o máis interesante do prólogo de Cubí aos *Ensaíos* é a referencia que el fai ao Latín dos Pedreiros e Canteiros ou Verbo dos Arghinas.

Asociacións culturais do Bierzo están estes días a pedir que o próximo Día das Letras Galegas lle estea dedicado ao poeta e militar revolucionario do Bierzo, inda que nado en Astorga, Antonio Fernández e Morales. Nós adherímonos ao pedido.

O brigadeiro de Cacabelos: Memoria de Fernández e Morales (09.04.2016)

Piden as asociacións civís do Bierzo o Día das Letras Galegas para Antonio Fernández e Morales (1817-1896). El é autor dun libro precioso en lingua galega, *Ensaíos poéticos en dialecto berciano* (1861) que non ten tido a aceptación pública de que é merecente. No *Fondo dos Espellos* apoiamos a petición do Bierzo. 135

Antonio de la Iglesia, na obra *El Idioma Gallego, su antigüedad y vida* (1886), fai cronoloxía dos libros en galego que foron aparecendo no Rexurdimento:

Se produjo en el país un verdadero renacimiento literario. Diéronse a luz entonces muchísimos trabajos de tal índole en revistas literarias, periódicos y opúsculos. Además salieron de la prensa obras poéticas como *A Gaita Gallega* de Juan Manuel Pintos en 1853, *Ensayos poéticos en dialecto berciano* por Antonio Fernández y Morales (1861), *Cantares Gallegos* en 1863 y *Follas Novas* en 1888, ambas de nuestra malograda e insigne Rosalía de Castro, *Espiñas, Follas e Flores* de Valentín Lamas Carvajal en 1870 y 1876, *Versos en dialecto gallego* de José Pérez Ballesteros en 1878, *Rumores d'os pinos* (sic) de Eduardo Pondal en 1879, *Aires da miña Terra* de Manuel Curros Enríquez en 1880, *Colección de poesías gallegas d'alguns autores* por Francisco Portela Pérez en 1882, *Poemas Gallegos* de Manuel González en 1887.

E ben, a pesares de que *Ensaíos* de Morales foi o segundo libro en galego que se editou no noso Rexurdimento, a obra recibíuse con silencios e reticencias. Cítana algúns historiadores da literatura de primeira hora. Ademais de Antonio de la Iglesia, mencionan os *Ensaíos* o P. Blanco García (1894), Carré Aldao (1911) e Couceiro Freijomil (1929), sen excesivo entusiasmo. Nos anos cincuenta do século xx, os *Ensaíos* de Morales desaparecen por completo do manual de literatura e do tomo III da *Escolma de poesía galega* (1951 e 1957), obras ambas de F.F. del Riego que exerceron unha gran influencia canonizante. Carballo Calero, na *Historia da Literatura Galega Contemporánea* (1963) trata con distancia e certo desprezo a poesía de Fernández e Morales. Causas desta má fortuna?

O autor preséntase como «Comandante de Infantería» (coido que chegou a Brigadeiro) e «inspector de Estatística», títulos que non adoitan asociarse á actividade poética. Deixando á parte o feito de Castelao pertencer tamén ao corpo de Estatística, non podemos esquecer que, coma nos informa Balboa de Paz, Morales formou parte daquela revolución de 1854 que tanto impresionara a Marx e Engels e que en Galicia rematou co Banquete Democrático de Conxo, que consideramos acontecemento auroral do noso Rexurdimento. Por parte, *Ensaíos* sae á luz en León e sospeitámoslle unha fraca distribución na Galicia administrativa. A obra declárase escrita nun «dialecto berciano» que hoxe non ten lugar nin existencia na conciencia xeral da lingua, e isto sobre todo despois da sistematización da dialectoloxía do idioma de que é autor Francisco Fernández Rei. Non se aprecian palabras exclusivamente «bercianas», e a ausencia de leonesismo morfolóxico, léxico e outros, mesmo pode chamar a atención dos lectores dos *Ensaíos* que coñecen o cartulario conventual de Bembrive.

Certos castelanismos de Morales nunca aparecerían nun escritor da Galicia administrativa do século XIX, así por exemplo «cielo» ou o vulgarismo «-ao» por «-ado». Porén, Morales sempre escribe galego.

- 136 A partir dos estudos dos citados Fernández Rei e Balboa de Paz, de X.H. Costas e no ronsel da actividade cultural galeguizante que se foi incrementando no Bierzo nos anos pasados, a figura de Antonio Fernández e Morales parece que chegou a ser xeralmente recoñecida e situada nun lugar de honra. Un ensaio decisivo de Anxo Angueira n' *A Trabe de Ouro* (nº 53, 2003) non deixou indiferente o sector académico que traballa no eido histórico das nosas letras. Xosé Ramón Pena, na súa *Historia da Literatura* (2014) coloca correctamente Fernández e Morales e trata da súa figura con acerto crítico, ao tempo que escorren os vellos prexuízos que a embazaran.

Sobre unha base popular e realista, nos *Ensaíos* o pobo é presentado en forma de grandes multitudes que xogan e traballan sen que ninguén poida achar nestas pinturas nin unha moutela de Antonio de Trueba. Non todo é costumismo en Morales, abofé. O poema que se inicia cun endecasílabo de textura clásica, («Piramidais medeiros de herba e palla») anuncia, de lonxe, lonxe, o formalismo de Pondal e Vaamonde Lores. A métrica é habilidosa e o catálogo das estrofas de Morales agrada polo variado. Un realismo, ás veces brutal e tremendista, pode chegar a desconcertar un lector inocente que esperase recrearse con amenidades anacreónticas neste libro de tempos románticos no que non aparece señor ningún de Bembrive senón pobo galegofalante e mal alimentado nunha paisaxe enunciada con elocuencia e vigor. E finalmente, velaí o urso, que irrompe nun episodio de caza maior que é o mellor relato dese xénero cinexético que eu coñeza nas literaturas hispánicas.

Odiado Valle (16.04.2016)

Tamén Vilanova da Arousa pode ser incluída na Liga das Vilas Literarias. E iso, por alí nacer Ramón María del Valle-Inclán. O Castrove colosal esboróase polas veigas do Umia e ordena, con mitos e fantasmagorías, aquel Salnés que educou cos seus verdes e arrecendos un Valle miniño. Poboación de varias casas brasonadas, Vilanova acolleu nunha delas, a do Cuadrante, a chegada ao mundo do escritor. Alí hai vestixios dun *pharos* ou esculca, que nos falan da comunidade vella que quere saber o que hai alén do mar. Valle espreitou as lonxanías que son fóra do mundo propio. Vilanova ten un nome secreto, que é Cálligo ou Cáligo, non se sabe nunca. Este fala dun mosteiro perdido ao que se superpón a vila real, moderna, comercial e marítima. Valle sempre tivo ollos para as «cosas misteriosas, trágicas, raras», que o enfático Rubén dixera. Quen sabe se Cálligo por Vilanova ou Arealonga por Vilagarcía non lle aprenderon a Valle-Inclán a maxia dos nomes poéticos e dos tempos idos?

Se o Salnés, con Vilanova, é a terra matricial de Valle, as cidades da súa vida serían Compostela, Pontevedra, Madrid e outras, menos definidas, das Américas. A distancia que vai de Mari Gaila galega ao Indio Zacarías, pasando polo *Ruedo Ibérico* centrado na Raíña Touriña, marcan a xeografía narrativa e dramática daquel autor odiado por moita España.

Alexandre Allegue Otero, amigo que reuniu o mellor arquivo valle-inclanista do mundo, acaba de proporcionarnos valiosos documentos que tiñamos esquecidos: léoos, esculco no *Fondo dos Espellos*. Vexo a Valle no Ateneo, Calle del Prado, idolatrado polas mocidades intelectuais republicanas de esquerda. Pasa, logo, Valle, con casco e anteollos, nun biplano francés, e non precisamente coma o pándigo D'Annunzio erroneamente relacionado con el. Observa don Ramón as fronteiras de guerra do 14-18 para logo escribir belas prosas aeronáuticas nas que se enxalzan os valores tricolores e se dispara, con verbas, contra as monarquías imperiais de obediencia autoritaria e teutónica. Senta Valle na mesa do congreso internacional antifascista. Logo vexo morrer Valle na Patria; na máis digna pobreza; «soteiro», como el dicía de Juanito Ventolera.

Odiárono en Madrid, e fecháronlle as portas da Academia Española por escribir mal a lingua de Cervantes, cousa que el facía con xenialidade. En 1938, o goberno franquista de Burgos lanza contra Valle-Inclán unha orde de «busca e captura». Seguramente o proxecto era o de fusilalo pola súa pertenza á Asociación de Amigos da URSS. Os fascistas ignoraban que Valle-Inclán xa levaba un bon tempo enterrado, civil e republicamente, en Boisaca.

Os alumnos do Instituto de Tui, dirixidos polo seu profesor de debuxo, Benito Prieto Cousent, tallaron unha expresiva e voluminosa cabeza de Valle-Inclán no curso 1935-1936. Entre os rapaces artistas encontrábanse Pedro Díaz e Álvaro Álvarez Blázquez. Ao entraren os de Franco en Tui, unha escuadra falanxista, ao mando de Pablo Bugarrín, tirou o monumento a Valle-Inclán a rolos pola barronca da alameda na que tantos republicanos estaban sendo fusilados. Ao tempo tamén derrubaron unha estatua de Sócrates, que lle facía amorosa compañía a Valle-Inclán. Alguén, piadosamente, recolleu o monumento en canto os pais de varios dos xoves escultores eran asasinados. Prieto Cousent foi dar cos seus ósos na cadea.

Instalada a cabeza de Valle-Inclán nas Palmeiras de Pontevedra, non durou moito alí. Un gobernador civil celoso das súas responsabilidades ordenou desterrar o monumento ao alto da Curotiña, na Barbanza. Sobre 1965, unha patulea anónima de inimigos de Valle volveu derrubar a cabeza tudense en granito do noso autor. Alguén (din) rouboulle a base, cos versos de Rubén gravados nela, para arranxar as paredes dunha fábrica de conserva da Proba do Caramiñal. Daquela Carlos del Valle-Inclán, fillo de don Ramón, en estado de delirio, declarou que os culpábeis daquela barbaridade fomos nós, os nacionalistas galegos. A estética dos espellos deformantes

da Calle de Juan Álvarez Gato acompaña, segundo parece, a Valle-Inclán despois da súa morte. Andando o tempo, Sabino Torres e os seus amigos puxeron un monólito dedicado a Valle-Inclán no mesmo lugar onde estivera a súa figura en pedra, como reparación.

A España franquista odia Valle-Inclán. Hai outra España que o ignora.

Valle metamórfico (23.04.2016)

Durante a súa vida, Valle-Inclán sempre sentiu a necesidade de anovar os asuntos, as técnicas e o estilo literario. Entre *Femeninas* (1895) e *Tirano Banderas* (1927) Valle Inclán semella ansioso, desconforme coa literatura que produce, o que o leva á metamorfose permanente. Escribe aos fragmentos e, por veces, vai publicando textos en entregas ocasionais que, con posterioridade, poden acomodarse nun ou en varios libros ao tempo que se recompón a redacción. Naturalmente, isto converte a bibliografía de Valle-Inclán nunha especie de labirinto. Hai escritores, mesmo importantes escritores, que unha vez que acadan unha fórmula da que se sinten satisfeitos, facturan o resto das súas obras sen modificaren o formato. Valle, non. Por iso os críticos falan de diversos estilos e épocas do autor de Vilanova. Pero existe un eixo de titanio que une todos os Valle-Inclán tan duramente que podemos sentir con forza a sensación de que el é, sempre e unicamente, un.

Baixo a magnolia de Muruais, en Pontevedra, máis que ler literatura finisecular, Valle folleou libros e impregñouse da plástica do tempo, especialmente do deseño e da ilustración pre-raphaelista inglesa cuxa alma neorromántica trasladou aos primeiros escritos. Poe, filtrado por Baudelaire, fixo en Valle o seu traballo, o mesmo que o autor de *Les Diaboliques*. Deseguida, Valle necesita brutalidade e esta proporciónalla o Cura Santa Cruz e maila inocencia animalesca dos guerrilleiros navarros en *Los Cruzados de la Causa* (1908). Finalmente, todo se seca e se endurece no estilo de Valle-Inclán. Son cadros de guerra suxa e primitiva. Na metamorfose valleinclanesca, *La Guerra Carlista* é a crisálida que, en estado de quietude, prepara o salto a unha madurez singular.

Coa publicación de *Luces de Bohemia*, (1920) Valle estiliza en negativo, fai caricatura degradante e elabora unha linguaxe plástica fundamentada na deformación hilarante á que chama *esperpento*. Se só fose iso, trataríase apenas dun xoguete cómico semellante á contemporánea astracanada de Muñoz Seca. Pero a técnica dos espellos deformantes que existiron na ferraxería vella da Calle de Juan Álvarez Gato de Madrid é moito máis. É unha actitude que se acompaña de vontade de análise e intervención histórica e política desde a esquerda. E, por parte, o esperpento é un imán que semella atraer tamén transformacións radicais no discurso literario global. O

soño, para algúns imposíbel, de unir a vangarda revolucionaria e as vangardas literarias e plásticas cúmprese, coma en ningún outro escritor do mundo, en Valle-Inclán.

Así, ao tempo que Aldous Huxley e John dos Passos, Valle afonda na novela de protagonista colectivo en *El Ruedo Ibérico*, e aplica a análise de clase aos días finais da Primeira Destitución Borbónica. Nos derradeiros microdramas e en *Tirano Banderas* (1927), a súa obra cumial, deixa Valle entrar no texto a linguaxe cinematográfica, menciona por primeira vez (en xogo de planos e secuencias) na literatura castelá a marihuana e enfoca o relato dun toxicómano no acto de se administrar inxección. O que vai unido a unha perfecta disección da sociedade neocolonial e dependente dunha república hispanoamericana sometida ao feroz caudillismo. E, ao tempo que todo isto se manifesta, a plástica de Valle cita o cubismo na descrición do Circo Harris, pero na realidade pintou estampas construtivistas ao estilo soviético de Popova ou Malevich. *Tirano Banderas* tamén é novela colectiva e componse aos cadriños, coma un cómic. Unha radicalidade anti-española pon en *Tirano Banderas* a Valle nas antípodas da Xeración do 98, incluíndo nesta don Antonio Machado.

E inda vai máis alá, como quería o Manoel Antonio que un día falara mal de Valle modernista como era obriga dun mozo rianxeiro de vangarda. Certo que o teatro de Valle é irmán do de Ghelderode, se ben resulta máis radical o de Vilanova. Non se ten dito, que eu saiba, que o «stream consciousness» e o monólogo interior de James Joyce aparece no romance *Tirano Banderas* de forma autónoma e soberana:

Luego, por rápidos toboganes de sombra descendía a un remanso de la conciencia donde gustaba la sensación refinada y tediosa del aislamiento. En aquella sima, números de una gramática rota y llena de ángulos volvían a inscribir los poliedros del pensamiento, volvían las cláusulas encadenadas por ocultos nexos.

Os interiores da conciencia dun embaixador da España repulsiva amosan a súa vulgaridade sacados á superficie do relato pola man mestra de Valle-Inclán.

Valle e política (30.04.2016)

Adoita decerse que Valle-Inclán, ao revés dos seus contemporáneos españois da «Generación del 98» parte de posicións políticas reaccionarias para adoptar actitudes de esquerda revolucionaria e republicana na madurez. En realidade o Valle mozo, o alumno da Universidade de Santiago e o autor de *Femeninas* (1895), non figura nos rexistros tradicionalistas.

Velaí o prólogo de Murguía e a súa frecuentación do círculo do pontevedrés Xesús Murais, na órbita do republicanismo e, desde logo, protonacionalismo galego. Constituía para Valle un modelo o seu pai, escritor, historiador e político revolucionario, o

republicano Ramón Valle Bermúdez (1823-1890), aínda que, co inseparábel Montero Ríos, a quen Curros veneraba, terminase engordando as fileiras dos liberais que aceptaron finalmente a Restauración. O noso Valle, por parte, estaba moi orgulloso dun lonxano parente: o catedrático, bibliotecario e enciclopedista Francisco del Valle-Inclán y de los Santos (1736-1808). Non proviña Valle dunha estirpe carlista e non destacou na súa xuventude como lexitimista. Non sabemos cando se incorporou o noso autor formalmente á Comunión Tradicionalista pero temos noticia de que, en 1910, no curso da súa viaxe a Arxentina, mantivo unha reunión co círculo carlista emigrado en Bos Aires.

Ao ano seguinte, en 1911, Valle senta na mesa presidencial, con Vázquez de Mella, dun banquete político organizado pola Comunión Tradicionalista nun frontón de Madrid, contra a chamada «Lei Cadeado». Non teño noticias de que Valle fose nunca recibido en audiencia polo Pretendente, e o seu lexitimismo parece irse esfumando até desaparecer. Xa nunca máis se declarará Valle «católico monárquico» como fixo en 1911, en *El Correo Español*.

Si recibiu Aristide Briand, presidente do Consello francés, a Valle-Inclán en 1916, cando o noso autor visitaba, mesmo en avión, as fronteiras occidentais da gran Guerra. Mentres os carlistas tomaban posición a favor dos imperios centrais, Valle, co republicanismo español, adheríase aos Aliados, especialmente a Francia. A visita a México do ano 1917 serviulle a Valle para intimar co presidente xeneral Obregón, con Diego Rivera e cos artistas de esquerda daquel país, e para se identificar coa Revolución Mexicana. Xa en 1923 lle plantou cara Valle á ditadura de Primo de Rivera, o que o levou a sufrir algunhas sancións e unha prisión substitutoria. No cárcere Modelo, segundo confesión propia, Valle intimou con comunistas, socialistas e anarquistas.

Certamente, Valle-Inclán en 1931 saudou a vinda da República declarándolle a Sender en *El Sol* a súa admiración por Lenin, nome que habería de pronunciar con frecuencia varias veces o mestre. A xuventude do Centro Republicano de Santiago, segundo informa Luís Seoane, incluíu a Valle nunha lista electoral para o parlamento: non saíu elixido e iso incomodouno dabondo. Durante os anos da República, tivo encargos de Estado e multiplicou as súas adhesións aos máis importantes organismos culturais españois e internacionais de esquerda e pro-comunistas: Amigos da Unión Soviética, Socorro Vermello -sección española-, Congreso Mundial contra a Guerra, Congreso e Asociación Mundial de Escritores pola Cultura, e outros. Nestas tarefas o nome de Valle-Inclán aparece unido aos de Henri Barbusse, Romain Rolland, os dous Mann, John dos Passos, André Malraux, Máximo Gorki, Aldous Huxley, ou Bernard Shaw. É traducido ao ruso.

A todo isto, a Real Academia Española seguía sen aceptar no seu seo a don Ramón María del Valle-Inclán, e negáballe o premio de novela *Fasternath*. Valle nunca foi académico.

O 5 de xaneiro de 1936 Valle-Inclán morre. Foi enterrado civilmente en Boisaca, nunha manifestación multitudinaria de dor, afecto e recoñecemento na que destacou a presenza de organizacións obreiras e culturais da esquerda. Son varios os que contaron aquel acontecemento. Un deses relatores, Arturo Cuadrado, precisa que foron os dirixentes do Partido Galeguista os que se fixeron cargo do cadaleito, levándoo ao ombreiro nunha tarde e noite tormentosa e de chuva fecheira. (En 1938, o goberno fascista de Burgos oficiaba á garda civil e policía de Galicia para que Valle-Inclán fose preso. Non puideron asasinalo).

Valle e a lingua do Salnés (07.05.2016)

Valle falaba e lía galego. E escribiu no rexistro culto desta lingua tres breves textos: *Cántigas de Vellas*, un poemario disperso e restituído por Faustino Rey Romero e mais un conto que viu a luz n' *A Nosa Terra*. Non obstante isto, Valle optou polo castelán como lingua literaria.

É cousa xeralmente admitida que os galeguismos léxicos e sintácticos, por veces habilmente camuflados de arcaísmo castelán, son parte constituínte dos escritos de ambiente e tema galego da primeira etapa do autor. Non hai dúbida de que así é.

Pero acontece que, no cumio da súa traxectoria, en plena madurez creadora e en obras nin ambientadas nin relacionadas co Salnés nin con Galicia nin cos galegos, Valle non só non prescinde dos seu galeguismo léxico e sintáctico senón que mesmo conseguiu incrementalalo de xeito desafiante. Así o miramos nos seus microdramas derradeiros, na triloxía *El Ruedo Ibérico* e en *Tirano Banderas*, novela que nós, e outros observadores de Valle, consideramos a súa obra mestra.

Os grandes contemporáneos españois de Valle –Antonio Machado, Unamuno, Azorín– *acendran* (dirían eles) a enxebreza do castelán literario tratando de esencializado e purificalo conscientemente. Valle-Inclán persegue outro fin. O Valle pleno e derradeiro chegou a conseguir un estilo soberano e inconfundíbel cuns medios diametralmente opostos aos dos seus pretendidos compañeiros de xeración. Da chamada Xeración Española do Desastre ou do 98.

Valle derradeiro non ama Castela, nin España. Inclúese na que xa en tempos de Marx foi chamada *Tendenzliteratur* e que, despois da difusión universal dun opúsculo de Sartre, pasou a coñecerse como literatura *engagée* ou comprometida. Valle mobilizou as súas estratexias argumentais contra a burguesía, contra a monarquía en xeral e a borbónica en particular, contra as ditaduras militares aliadas co imperialismo e manifestouse en favor do republicanismo e da esquerda filocomunista do seu tempo derradeiro.

Non lle serviu para os seus proxectos o modelo de «realismo socialista» e entrou na plástica de vangarda para apoderarse dela (cubismo, suprematismo, expresionismo) mediante audaces transposicións á literatura. E coñeceu o cinema. Para marcar o seu distanciamento do relato mimético, fabricou unha lingua mestiza. Como había de facer pouco despois Bertoldt Brecht, Valle confundiu xenialmente a vangarda literaria e a vangarda política e ideolóxica. Foi, pois, a unha lingua nova de base castelá, mais irregular. Nesta alquimia prodixiosa, Valle mantivo o cadro castelán, pero nunca deixou de mesturalo orgullosamente co galego e tamén con variedades lingüísticas hispanoamericanas e dialectais ou argóticas españolas, o cal lle valeu a condena máis severa por parte das autoridades académicas de Madrid.

Falaba así Heriberto Bens:

O escritor Valle-Inclán, fillo da colonia e das súas contradicións, nado e constituído na subalternidade e na dependencia galega, proxecta sobre nós unha imaxe de grandeza e convidanos á esixencia. Soiteiro, senlleiro, único no mundo, é un lóstrego que traza o garabato cegador no ceo sombrizo de Goya. Avanzado a todos e a todo, é tal a entrega e disciplina que lle esixe ao lector que moi poucos soportan o réxime. Os que entran nel, reciben en premio unha Trabe de Ouro. Situado fóra do sistema literario español, sen camaradas nin convivas, a súa luz reflicte nos espellos deformantes da canellón de Juan Álvarez Gato e regresa a Galicia para, desde eiquí, pasar o Océano e dar nova vida ás letras latinoamericanas. No gran acontecemento revolucionario do século xx, Valle-Inclán quixo facer o seu propio asalto ao Pazo dos Ceos e case logra cumprir tal pulo deicida. O arco da vella segue a ser inacadável pero el foi capaz de nolo aproximar ao máximo.

Miscelánea valleinclanesca (14.05.2016)

Aínda antes de se incluír Vilanova da Arousa na liga das vilas e cidades literarias de Galicia, podíase aproveitar mellor o aniversario de Valle-Inclán para facer actos nos espazos e poboacións máis ligados á vida do autor, como son o Salnés, a Pobra do Caramiñal, Vilanova desde logo, Pontevedra e, mesmamente, Vigo e Madrid.

VALLE-INCLÁN E O INSTITUTO DE VIGO. – A raíz da expulsión dos xesuítas na II República, o Estado ocupou os edificios, xardíns e instalacións docentes do colexio da Compañía, chamado Bella Vista (Teis). O secretario do Instituto alí instalado era Jerónimo Toledano Cañamaque, catedrático de Lengua e Literatura, quen chegou a residir nas dependencias xa republicanas de Bella Vista coa súa esposa, Concha del Valle-Inclán, que era filla do escritor. Toledano foi moi perseguido polos franquistas. Perdeu a cadeira e foi parar á cadea da Illa de San Simón. Terminou morrendo en Madrid. É fama que Valle visitou Vigo varias veces e que mesmo frecuentou a taberna de Elixio. Tamén se dixo que pasara tempadas na da súa filla Concha. Xa instalado o Instituto nas Travesas, foi catedrática, tamén de Literatura, Consuelo Burell de la Mata, filla do ministro Julio Burell, o cal coñecía moito a Valle-Inclán. Mesmo a personaxe do ministro que aparece favorecendo a Max Estrella en *Lucas de Bohemia*

foi identificada por algún historiador da literatura co ministro, realmente existente, Burell. José Gómez Posada-Curros, tamén profesor de literatura do Instituto, desde 1946 chamado «Santa Irene», de Vigo coñeceu ben a Valle-Inclán e el foi quen lle fixo, probabelmente, a derradeira entrevista cando o Mestre vivía interno no sanatorio de males «xénito-urinarios» do doutor Villar Iglesias, Compostela.

OS ESPELLOS DEFORMANTES.– Como xa temos dito, e segundo nos conta Alonso Zamora Vicente, valleinclanista moi serio, na Calle de Juan Álvarez Gato, poeta castelán do outono da Idade Media, había unha ferraxería que tiña como reclamo un xogo de espellos deformantes para atraer a atención das xentes «paletas». Este comercio trasladouse á Carretera de Aragón e levou consigo os espellos. Moitos anos máis tarde, os donos da taberna Las Bravas, que está ao principio da rúa e preto da Plaza de Santa Ana, puxeron onda as portas outros espellos deformantes, máis cativos. A última vez que os vin, os espellos perderan moito azougue. Non sei se seguen alí. En caso de que desaparecesen, o concello da vila de Madrid faría moi ben en repoñelos cunha inscrición en memoria de Valle-Inclán e de Max Estrella. Dúas tabernas de Madrid levan o nome de Las Bravas. Despútanse (ou disputábanse hai anos) o honor de ser, cada unha delas, a que inventou as verdadeiras «patatas bravas», tan difundidas na actualidade.

A POBREZA DE VALLE-INCLÁN.– Cóntanme que anda por aí un libro que nega o republicanismo e maila pobreza de Valle-Inclán. Á vista dos datos dos que dispoñemos, Valle debeu de ter dificultades económicas en diversas etapas da súa vida. Fálase de que o ministro Burell lle fixo algún favor a Valle. Teño noticia de que a familia Fraga non lle cobraba o aluguer da casa na que pasou arrendado a súa etapa de Cambados, a cal rematou dramaticamente coa morte dun seu fillo. Igualmente corre a lenda, non sei se certa, de que non o apremían os donos da granxa de La Merced do seu aloxamento na Pobra do Caramiñal. Coñecemos unha carta moi triste na que Valle se dirixe a un vello amigo, coñecido familiarmente como don Tanis de la Riva, que coído que, en realidade, era Estanislao Pérez Artime. Explícalle Valle que, ao deixar a dirección da Academia Española de Roma, perdeu o pasaporte diplomático e que precisaba facerse coa cédula (documento de identidade) para tirar un pasaporte ordinario. Pídelle unhas poucas pesetas a don Tanis. Creouse en Galicia unha comisión para comprar un pazo e llo regalar a don Ramón. Unha iniciativa encabezada por Pedro Carasa Arroyo, director do Instituto de Vigo, estivo dirixida a conseguir que a República se fixese cargo do mantemento dos fillos de Valle. Todo parece indicar que Valle-Inclán carecía de fortuna. A carta a Tanis de la Riva foi publicada por Avelino Abuín de Tembra. Naturalmente, quen coñece mellor este e os demais aspectos da vida real de Valle-Inclán é o seu biógrafo Alexandre Allegue Otero.

ESCOITAR O POBO.– Otero Pedrayo evocou en clase, no curso 1957-1958, a Valle-Inclán só, sentado nunha das mesas do polbo na feira de gado de Santa Susana. Valle estaba observando e escoitando con atención as conversas dos labregos que o arro-

deaban. Santiago Fernández, mecánico linotipista do *Faro*, recordaba a Valle-Inclán, tamén só, na mesiña que hai na Taberna de Elixio conforme se entra á esquerda. Bebía cervexa e tiña o ouvido posto ás conversas dos mozos de corda que trasfegaban alí os seus chanqueiros. Os mozos de fretes ou de corda tiñan o seu punto en fronte ao edificio Simeón da Porta do Sol de Vigo, e bebían en Elixio.

Dámaso Alonso, Alonso Zamora Vicente e outras persoas teñen contado oralmente e por escrito, como non era difícil atopar a Valle-Inclán a mañá dos domingos pola Calle del Mesón de Paredes, por Cascorro e pola Ribera de Curtidores de Madrid. Isto é: polo chamado Rastro. Alí Valle prestaba ouvidos ás falas dos chambóns («chamarileros») e dos populares, e aprendía as súas verbas e xiros. Non é estraño que Julio Casares, secretario perpetuo da Academia Española, e outros envexosos, lle mantivesen pechadas ao de Vilanova as portas da máis alta institución da lingua de Cervantes, que tamén era experto en falares argóticos.

Vilanova dos Infantes (21.05.2016)

Estamos a celebrar o centenario das Irmandades da Fala. A xuntanza inaugural tivo lugar na Coruña o 18 de maio de 1916. Entre outras cousas faláron os irmandiños dalgo que xa se viña tratando, e mesmo con vehemencia, no mundo do proto-nacionalismo: da vergoña que para o país supuña o feito de moitos nomes de lugar estaren sendo usados de forma castelanizada. Pouco tempo máis tarde, en xullo do mesmo ano 1916, o municipio chamado oficialmente «Villanueva de los Infantes», na provincia de Ourense, decidiu restaurar o seu nome galego. Isto é: Vilanova dos Infantes. Outros moitos concellos e localidades tiveron que agardar pola actual lexislación que dita que a forma galega é a única oficial dos nosos topónimos. O *Nomenclátor* oficial da Xunta de Galicia, cos topónimos regularizados en galego (algúns deben ser revisados) non aparecerá deica o tempo de Fraga Iribarne nun volume que é constitutivo de lei.

Polo tanto, será Vilanova dos Infantes o concello que máis alpeirou para se devolver a si mesmo o verdadeiro nome; nome que, por outra banda, o pobo nunca deixara de usar. Merece a pena facer constancia daqueles adiantados de 1916. Asinan a acta restitutoria o alcalde Ricardo Varela Méndez e os concelleiros Manuel Flores, Eliseo Bouzas, Juan Devesa, Manuel Fernández e Cipriano González. O termo municipal de Vilanova dos Infantes incluía a actual vila e lugares menores (Santa María, O Cristal, As Ribas, o Lugar, Carfaxiño) e mais as parroquias de Castromau, Viveiro e Freixo. No ano 1927 o concello de Celanova absorbeu o de Vilanova, pero o nome en galego desta última nunca deixou de usarse pública e privadamente. Moitas grazas a Antonio Piñeiro polas informacións.

Con todo, o nome de Vilanova dos Infantes garda algúns misterios que aínda non foron resoltos. O primeiro refírese ao sexo dos Infantes. En efecto, unha tradición culta, na que se inclúe o Padre Flórez, fala, en castelán e en feminino, de «Villanueva de las Infantas», que os sabios da Xeración Nós, e discípulos, cando lles pertencía, convertían en «Vilanova das Infantas». Non hai moito, o investigador Xosé Benito Reza descubriu emparedados na igrexa de San Munio de Veiga, preto de Celanova, uns pergamiños do século XIV que leu e publicou n´A *Trabe de Ouro* Ramón Lorenzo con glosas de Reza. Neles, a poboación e castelo de que tratamos aparece chamada «Vilanova das Infantes», xa que na lingua medieval «infante» era forma usada para ambos os xéneros. Unha vez introducida a forma castelanizante, esta sería oficial até 1916: «Villanueva de los Infantes». Aínda máis, habería que aclarar que na documentación medieval do século X lemos en latín o nome desta propiedade que foi dos pais de San Rosendo simplemente como «Villanova» ou Villa nova». Eu ignoro a que infantes se refire o nome toponímico nin se eran mulleres ou varóns os referentes orixinais, aínda que corren varias hipóteses algunha das cales de signo folclórico.

Finalmente cómpre indicar a existencia de dous concellos españois actuais denominados Villanueva de los Infantes; un, en Guadalajara, moi relacionado coa vida e a morte de Quevedo, e outro, pequeno e agrícola, na provincia de Valladolid. Así mesmo, unha actual freguesía de Guimarães leva o nome hoxe de Vila Nova das Infantas, que pode aparecer na cartografía coa forma simplificada de «Infantas». É frecuente en toda a Rumania o achar topónimos derivados do latín Villa Nova. O enigma xorde cando catro topónimos da Península derivados de Villa Nova forman parte dunha secuencia na que entra Infantes en masculino ou feminino.

Este pasado 17 de maio, Día das Letras Galegas, en Vilanova dos Infantes, na nosa, escenificouse moi ben a anual «Raigame», concibida sempre como grande festa etnográfica e popular. Tivo como tema a historia e a cultura dos homes que, alugados ou contratados, viaxaban de Galicia a Castela por traballaren na seitura. Os segadores foron inmortalizados por Rosalía de Castro, como todos saben, e, este que lles escribe, aínda tivo amigos do seu tempo que foron á seitura de Castela. Viñeron, efectivamente, negros coma canizos e co po e os pitelos incrustados na pel. Alén de lles render homenaxe aos segadores, o concello puxo unha placa na praza de Vilanova en memoria da restauración do nome da vila na cal figuran para a historia os do alcalde e compañeiros de corporación que foron en 1916 avanzados da normalización da nosa toponimia.

Debemos estar moi agradecidos a todos cantos contribuíron á posta en práctica desta pasada edición de «Raigame».

Permanencia das Irmandades da Fala (28.05.2016)

146

Commemora Galicia os cen anos da fundación das Irmandades da Fala, ou de Amigos da Fala, que evoluíron, nun caso, a Irmandade Nazionalista Galega e que inspiraron outros movementos que, á súa vez, deron lugar a formas novas de acción e pensamento. Podemos pensar que o tempo de duración das Irmandades da Fala media entre 1916 e 1931, pero os efectos irmandiños chegan aos nosos días.

As Irmandades non eran un partido político, e menos un dos partidos da Restauración fundamentados no caciquismo e no turnismo bipolar. Foron, principalmente, unha especie de maré precursora, máis ben horizontal e carente dun líder único. Certo que, por aquel tempo, o Partido do Congreso da India tivo como dirixente supremo Gandhi, pero en Galicia Vicente Risco nunca foi recoñecido como tal por moito que a fórmula fose ensaiada. As Irmandades produciron partidos que trataban de pór en vigor as ideas de orixe asemblearia que ían xurdindo, aquí e acolá, e que se facían masa de representación ideolóxica de carácter colectivo. Hai algo das Irmandades na ORGA de 1928; a parte que lle corresponde a Antón Vilar Ponte. E tamén no Partido Galeguista de 1931, aínda que este último non se declarou nacionalista senón que saíu ao mundo dicindo que Galicia era «unha célula de universalidade», o que non significa absolutamente nada.

O factor ideolóxico básico das Irmandades foi o nacionalismo. De xeito inequívoco dixeron que Galicia era unha Nación, e ese ideoloxema, robustecido por Castelao cos fundamentos nacionalitarios de inspiración soviética na posguerra mundial, chegou até nós e funciona como zona de fractura na política do día en que escribo isto que vostede le. En xeral, os irmandiños crían que a nosa nación ten dereito á autodeterminación, como todas as nacións, pero que eles aspiraban a unha federación de nacións, xa non de España, senón de Iberia. Para as Irmandades, a incorporación de Portugal á federación era garantía de que Galicia non continuaría sendo dependente no interior da nova e futuríbel construción político-institucional. Representada na Sociedade de Nacións, Galicia tería unha política exterior na que se privilexiasen as relacións con Portugal, con Euskadi e Cataluña (Galeuzka, chamáronlle) e con Irlanda, que por aqueles días loitaba política e militarmente pola súa independencia republicana. Hogano, os irmandiños serían considerados «terroristas».

Naceron sendo da Fala, pero non foi a lingüística a soa preocupación das Irmandades. Tendían ao monolingüismo, pero aceptaban a cooficialidade instrumental co castelán e a utilización, igualmente práctica, do portugués. Ollaron para a administración local de Galicia e acharon que ela debería ser modificada. Proclamaron a necesidade da anulación das catro provincias, a incorporación do Eo-Navia, do Bierzo e das Frieiras e a reorganización dos municipios con base na freguesía ou parroquia administrativa, seguindo o modelo (absolutamente apto para Galicia) das autarquías portuguesas. Falaron do ferrocarril, da pesca, da navegación, de forestalismo, das

reformas tributarias. Estiveron, cos camaradas agrarios, contra o foro, e propuxeron (co aplauso de Manoel Antonio) a fundación dunha central obreira sindical de definición nacional galega. Foron dos primeiros en clamar a igualdade de dereitos entre varóns e mulleres.

Tiveron os mellores intelectuais irmandiños a súa revista, *Nós*, e, os máis combativos e organicistas, o voceiro político central e nacional: *A Nosa Terra*. Unha editora xeral galega, *Nós*, era compatíbel con coleccións de novela curta popular, como estaba de moda daquela, e así foron as coleccións *Lar* da Coruña e *Céltiga* de Ferrol. Os irmandiños fixeron o imposible por levantar o teatro galego regular e contemporáneo, e mesmo estaban a labourar nunha cinematografía propia. A arquitectura máis nacionalista de Palacios, nunca lonxe do urbanismo da que debía ser capital económica de Galicia, Vigo, e as ideas de Gómez Román sobre a necesaria galeguidade dunha paisaxe de vivendas unifamiliares de estilo neocompostelán, dan paso ao racionalismo arquitectónico de Castro Represas do mesmo modo que Cabanillas cede perante a historia da literatura, o seu posto a Manoel Antonio sen saír ningún dos dous das Irmandades. Inténtanse novas formas de plástica galega. As Irmandades defenderon a «soberanía estética» de Galicia.

As Irmandades eran algo contradictorio, polimorfo, dinámico, que finalmente lle deu forma á Galicia do século xx. E esta forma foi a de Nación. Por moitos conceptos, a celebración do centenario é tamén a do encontro de Galicia consigo mesma. A historia das Irmandades é a dunha desalienación colectiva.

Con firmeza que o mármore eterniza (04.06.2016)

«Lo que voy a hacer con tu pariente es residenciarlo en el Castro, por rojo». Disque así falou en 1967 o alcalde de Vigo, Rafael J. Portanet Suárez, ao lle comunicar ao seu colaborador, o arquivero municipal, José Gómez Posada-Curros, o traslado do monumento a Curros Enríquez da Alameda da cidade de Vigo ao monte do Castro. No sitio de Curros, so unha espléndida magnolia que parece destinada á permanencia, a corporación municipal acordou instalar, non sei se por maioría ou non, xa que daquela andaba o concello revoltado, un monólito dedicado a Rubén Darío. A cabeza do vate de Celanova e o seu baseamento foron parar, efectivamente, ao Castro, onde non recibiron por moitos anos máis visitas ca as das pegas rabilongas, até que o actual alcalde de Vigo, sen oposición de ninguén, baixou Curros do Castro e reconstruíu o conxunto escultórico nos chamados antano «Jardines de Eijo Garay», fronte ás Aduanas. Non regresou Curros ao sitio onde o puxeran de principio, pero a nova instalación non estaba lonxe del.

Curros Enríquez morreu na Habana o 7 de marzo de 1908. O corpo foi trasladado á Coruña, onde recibiu sepultura, no nicho núm. 92 do cemiterio mariño de San Amaro,

en olor de multitudes. O seu enterro, coma o de Víctor Hugo en París, foi o dun Poeta Nacional. Os católicos cripto-modernistas, os seguidores da Asemblea de Irmáns e outros evanxélicos, mesmo algún crego de bo corazón, compuxéronlle un enterro relixioso non convencional. As loxas masónicas consagraron tenidas en honra da pasaxe do irmán Curros, de quen eu ignoro o nome simbólico, ao Oriente Eterno. Asociacións e casinos republicanos, sindicatos obreiros, protonacionalistas ao completo, coros galegos, ateneos de toda condición, escolas e institutos, nenos e mestres, corporacións locais vindas de cada canto de Galicia, coa da Coruña á fronte, compuxeron o cortexo funerario baixo a presidencia de don Manuel Murguía e da Academia Galega. Aquel día o cemiterio de San Amaro elevouse á categoría de Panteón Nacional. Os actos en memoria de Curros Enríquez prolongáronse no tempo, e erixíronse monumentos entre os que se destacan o da Coruña, de 1934, e o de Celanova, de 1950.

E ben, a partir do intre no que o cadáver de Curros é sepultado en San Amaro, a sociedade viguesa La Oliva, na que disque influía xa Manuel Gómez Román, iniciou a preparación dunha estatua ou busto en Vigo ao poeta do Progreso e de Galicia. Tres anos máis tarde, e despois de cumprir unha xeira de movementos, entre os que se incluía a cuestación pública por parte de militantes e voluntarias, colócase na Alameda de Vigo a primeira pedra da escultura: inauguraríase, definitivamente, nun solemne acto presidido polo alcalde de Vigo Manuel Diego Santos. Estamos, pois, en 1911. Acaban de aparecer e de ser rescatados da escuridade dous obxectos preciosos, hoxe baixo a custodia do coleccionista Francisco Vidal López. Trátase dunha paleta de albanel e dun martelo rituais, traballados en prata, que levan inscricións en memoria do actos de asentamento da primeira pedra do recordatorio vigués a Curros Enríquez, que ocorreu o día 21 de agosto de 1910. Estes útiles estaban desaparecidos e hoxe, felizmente, podemos estudalos e interrogalos conforme é debido. Eles falan con elocuencia de que La Oliva, o concello, a sociedade civil, especialmente a mocidade progresista daquel tempo, tiñan a Curros no corazón de Vigo. Cómpre insistir sempre en que, esta de Vigo, é, moi probabelmente, a primeira escultura pública que se erixiu en memoria e honor do noso grande poeta nacional.

Finalmente, por que o alcalde franquista de Vigo tomou a decisión de substituír, na Alameda, Curros Enríquez por Rubén Darío? Podería pensarse que, en 1967, o poeta de Celanova estaba sendo obxecto de relecturas desde a esquerda e que Portanet quixese manter afastada do centro da cidade a efixie do poeta rebelde de Galicia. Se cadra, si; en todo caso, naquel ano 1967 conmemorábanse os cen do nacemento do autor máxico de Nicaragua e o hispanismo celebraba pompas na súa memoria ás cales o alcalde non quedería que Vigo fose alleo.

No monólito de Ruben Darío hai unha medalla na que aínda pode lerse: «Príncipe de las letras castellanas». O resto está moi deteriorado. Pola contra, a cabeza de Curros Enríquez, que nunca ambicionou ser príncipe, olla á fronte con firmeza que o mármore eterniza.

Nace un Xefe (11.06.2016)

Unha noveleta perfecta de Jean-Paul Sartre titúlase *La naissance d'un chef* («O nacemento dun xefe») e conta como a sociedade converte en fascista un fillo da burguesía acomodada de Francia. José Ortega y Gasset, que exerceu na vida a función de xefe (no sentido de Julius Petersen) da xeración literaria española, e españolista, de 1914, naceu, como escritor, en Vigo cun texto que trataba do atraso económico de Galicia, entre outras cousas, se se me permite usar o título dun libro de X.M. Beiras. O 16 de xullo de 1902, con 19 anos e co recibo do depósito do título de Licenciado en Filosofía e Letras no peto, chegaba á estación de Vigo José Ortega y Gasset. Recibiuno o seu tío Ramón Gasset Chinchilla, politécnico, escritor, viaxeiro e director da Escola de Artes e Oficios que o goberno de Madrid, a raíz do desastre do 98, quixo converter en centro de enxeñería superior. Tamén agarda por Ortega Ramiro de Maeztu, quen aquela tempada ditaba un curso de verán no centro que fundara a alma grande de Eduardo Chao. Non era a primeira vez que Ortega y Gasset visitaba Galicia e Vigo, nin ía ser a derradeira.

O xove Ortega iría acomodarse na casa, no centro urbano, do seu tío Ramón ou en calquera das residencias, temporais ou fixas, que outros familiares posuían en Vigo. Poñamos a mansión do Regueiro, ao final de Romil, de María Gasset ou «Villa Manuela», onde vivían Manuela Gasset co seu esposo Álvaro López Mora, situada esta en Peniche. Noé Massó Lago escribiu, con precisión cristalina, unha obra sobre Ortega y Gasset «as a young man»: *El joven José Ortega. Análisis del pensador adolescente*, Elago, Castello, 2006. Nestas «mocidades» do filósofo, e noutros escritos de Massó, coméntase e reproducese o primeiro texto publicado por José Ortega y Gasset: no *Faro de Vigo* do 28 de agosto daquel 1902. Título: «Glosa. A Ramón del Valle-Inclán» (datado o 26 de agosto).

Podería dar tema para un «Familiroman» ou para un ensaio histórico-novelesco, tipo *A romántica familia de Eça de Queiroz*, do Rocha Martins, ao mellor ao modo Thomas Mann, a ascensión aos picoutos do poder na que se empeñaron os gabeadores Gasset galegos en Madrid, servíndose principalmente do réxime borbónico turnista e da subalternidade de Galicia. Veríase o fundador, Eduardo Gasset Artime, en tren de educar unha descendencia snob no estilo, francés e hipócrita, daquel vello liberalismo formal, expresado na sobriedade do xesto oratorio e na morixerada administración dos epítetos xornalísticos, que se alimentou na práctica impiedosa da opresión caciquil. Dominados pola sede de poder, xeracións de Gasset admiraron o modelo Montero Ríos aínda que ningún deles acadase a alta consideración pública do Cuco de Lourizán. Sempre os Gasset foron superiores esteticamente aos Bugallal.

En 1902 acudiron, coma sempre, os Gasset de Madrid a Vigo e aquí se reuniron con outros conxéneres, de residencia permanente ou procedentes doutros sitios de Galicia. Parentelas Gasset, Artime, Neira, con membros ministros e deputados, e altos

cargos, chegaban a Vigo de Madrid, do Incio, da Pobra do Caramiñal, de Lugo, de Vilagarcía, mesmo do (auténtico) Palacio de Brandeso. Sumábanse a eles almas rendidas, aspirantes a favores diversos, que se hospedaban nas boas fondas de Carral e da Estación ansiosos de tocaren este ou aquel Gasset. Eran xente que viña de Noia, de Betanzos, de Lugo, de Padrón e doutros termos. En 1902 aínda non había orteguianos pero si que existían gassetistas en número elevado. Ortega Munilla, home de Dolores Ortega Chinchilla e pai de José Ortega y Gasset, non acudiu a Vigo en 1902 porque tiña que resolver problemas en Madrid relacionados co diario *El Imparcial*, oráculo máximo do posibilismo liberal que, no seu fascículo das cortas feiras, facía de pasarela da moda literaria en España. Aí é onde nace a xefatura intelectual de José Ortega y Gasset; en *El Imparcial* que fundara o transformista político Gasset Artime.

O xove Ortega asistiu en 1902, en Vigo, ás nove conferencias ditadas por un Ramiro de Maeztu que aínda non considerara oportuno reconverterse ao catolicismo nin arrenegara da Ilustración (el chamáballe «Enciclopedismo») nin chegara a descubrir as posibilidades da «Hispanidad» que, alén dunha rúa de Vigo, había de constituír coma noción reaccionaria, un dos esteos fundamentais do franquismo. No verán de 1902 aplaudíronlle a Maeztu, con xove Ortega, ben de mozos galegos que o ano anterior quedaran en Ourense furiosos cun discurso da Pardo Bazán no que a condesa pontificia pedía unha ditadura militar en España para vingar o desastre de Cuba.

Parece que en 1902 Ortega escribía a serie «Glosas» so a cúpula da magnolia da tía María, no Regueiro, e lía, ás tardiñas, na biblioteca, hoxe desvalorizada, da Escola de Artes e Oficios de Vigo. Nela coñecería Wundt e Carlyle, e destas frecuentacións lle viría o simplismo vulgar ao futuro Ortega á hora de cualificar o carácter das nacións (incluído o da nación galega) e tamén a súa tendencia, obsesiva cuase, a situar nas «minorías egregias» a razón executiva da Historia. O libro de Massó Lago fala destas e doutras cousas. Co cal pensamos que existe un elemento vigués remoto na formación de quen habería de ser o xefe da intelectualidade españolista ambigua (no puro estilo caciquil do gassetismo) en anos decisivos do século xx.

Tal xefe, e modelo nunca confeso dos D'Ors, dos Madariaga, dos Marañón, mesmo dos García Sabell, fixo a súa irrupción pública en Vigo no ano 1902.

Ortega ab ovo (18.06.2016)

José Ortega y Gasset quixo ser, e foi, un escritor destinado a influír sobre os seus contemporáneos. Mellor dito: a influír nas elites destinadas a influír sobre as elites da contemporaneidade. Un instinto contra-progresista e contra-democrático foi causa de que Ortega, ao fin alumno dos xesuítas e non do Instituto Escola, acochase graves

diferencias a respecto da Institución Libre de Enseñanza. E de que se arredase do conflito español entre 1936 e 1939 do mesmo modo que outros camaradas-discípulos da súa xínea.

O primeiro texto de Ortega saíu á luz no *Faro de Vigo* do xoves, 28 de agosto de 1902. Ortega y Gasset era entón un mocíño. Así e todo, na publicación obsérvanse riscos retóricos elementais e estratexias enunciativas que o Ortega adulto engrandecería e, mesmamente, convertería en estilemas característicos da súa prosa. Prosa dominante para os contemporáneos seducidos por el. 151

O artigo, que mereceu a primeira plana do *Faro*, titúlase «Glosa» e leva unha dedicatoria a Ramón del Valle-Inclán, quen, na altura da 1902, aínda non se convertera no autor xenial e completo que nós hoxe coñecemos. Valle-Inclán, en 1902, era un rexionalista (un «galeguista») e un autor impregnado das estéticas decadentes inglesas e francesas que libara con delectación na biblioteca, pinacoteca e colección diversa de Xesús Muruais, Pontevedra. Ao renderlle homenaxe a Valle, o xove Ortega estallo a render a Galicia, intencionadamente. Anos máis tarde, cando mudou ideolóxica e esteticamente Valle-Inclán, Ortega y Gasset considerou a obra madura deste con distancia e desafecto. Xa non se trataba, por suposto, da belísima Galicia sumida no atraso e obxecto de culto estético que o sol ordenaba, soberbio, sobre as Cíes.

No artigo do *Faro*, Ortega cita, sen nomealo, Goethe, e, esplicitamente, Spinoza, Racine e Virxilio. Unha constante da obra orteguiana é a súa pertinaz preferencia polas referencias maiúsculas. Ningún escritor pequeno é citado, nin en favor nin en contra, nos seus textos. Por veces, si, nomes fundamentais, e ben coñecidos por Ortega, son silenciados con astucia. Os que amosan o funciño, coma a vella toupeira, inclúense sempre no catálogo dos canonizados. Esta táctica orteguiana foi inaugurada no modesto artigo do *Faro de Vigo* co que se estrea, no mundo da chamada daquela «letra de molde», a sinatura de José Ortega y Gasset.

A chamada Xeración (española) do 98 fixo a súa peculiar descuberta da paisaxe. O método de Azorín, e o de Unamuno, e o de Antonio Machado, consistía en describir, de xeito impresionista, con notas aparentemente inconexas, pero concomitantes, os elementos básicos dunha fracción de natureza, intervida xeralmente polo humano. As palabras usadas polos *noventayochistas* adoitaban ser as dun «supercastelán» entre arcaico e populista que os situaba en espazos opostos aos «descritores» realistas do século XIX: Galdós, Pardo Bazán, Pereda. Así fai, coma os do 98, o xove Ortega neste artigo no que nos presenta a caída do sol entre Cíes e Cabo de Home.

Un «Sócrates», anónimo e inventado, sitúa o suxeito literario no mirador dun xardín burgués, instalado sobre a ría de Vigo no crepúsculo vespertino. E velaí que o espectador por excelencia, en estado cachorro, mira as Cíes, o mar, mesmo identifica lapas de viñas e milleirais. Como se ventase no futuro as plásticas da vangarda, o xove

Ortega pinta os pendóns do millo transmutándoos en cabeleiras de indios americanos. Utiliza, na súa descrición da ría de Vigo, unha gama de cores tenra e levemente distante.

- 152 Azorín, Unamuno, Machado, usaban da paisaxe (con fervor, a de Castela) como trampolín para faceren un chouto espectacular: analizar a «alma de España» deixándose levar pola chamada da paisaxe. Ortega, neste artigo xuvenil, utiliza o método para negar que a pobreza de Galicia sexa incompatible co seu encanto vital. Cita Mignon, ou mellor sería Mignonne, que Noé Massó explica como personaxe secundario do *Wilhelm Meister* de Goethe. A nena moínante, ou xitana, libre e pobre até o límite, que é capaz de cantar de xeito xenial e conmovente cando a súa liberdade íntima llo aconsella e só para aqueles aos que ela desexa fervorosamente. Galicia («de dulzura evangélica», con «la moneda antigua que viste el mar»), alén de aparecer aquí interpretada no ton máis arcaico e previo do Valle-Inclán modernista, ou cousa así, preséntase como pobre, pero é belísima vista desde o mirador do xardín burgués e coa fontana artificiosa a latricar nas costas do Espectador.

Permanencia de Hoffmann (25.06.2016)

Ten evocado Otero Pedrayo tipos e casos do Ourense de fins do XIX que lle referiran os maiores nunha nenez na que el buligaba moito entre a Praza do Ferro e o piso dos Ansoar, no Espolón. Nestes escritos, hoxe perdidos no bosco petrificado da súa obra circunstancial, o mestre ocupouse con fruición da figura de Enrique Gómez Stuyk, dandy ourensán que brillou no tempo que precede á guerra hispano-norteamericana. Rendista, con viñas herdadas no xiro da cidade, pola Barbaña, Stuyk conseguía facer da banalidade unha das Belas Artes. Sabía de perfumería, alfaías, detalles, sombreros e roupa de muller. Aconsellaba mozas e señoras do estamento comercial, e tamén a tres vellas marquesas que recibían en senllos salóns con banco-ruso, pesados cortinaxes e braseiro alto; eran as de Leis, de Razamonde (da outra banda do Miño) e de Vilaverde de Limia. Insistía, sen éxito, en que estas anciás damas prescindisen dos bandós isabelinos e adoptasen con atrevemento o moño carrapito. Stuyk exercía como mestre de danza no Casino e dirixía os rigodóns, os lanceiros e a circulación ondexante das parellas no valse. El tendía moito a Vigo, ao Porto, onde o vestía Pessanha, e a Madrid. Das viaxes traguía a Ourense detalles, *échantillons* e ideas que logo se completaban cos figuríns de *La moda ideal*. Stuyk era solteiro e formou parte do continxente de socios do Casino que escolleron a democratización ao se fundiren cos artesáns ilustrados do Liceo Recreo e ocuparen o pazo de Oca-Valladares da Rúa do Instituto.

Stuyk, sempre segundo Otero Pedrayo, era afeccionado ás bonecas. Tiña unha colección delas, en diversos tamaños. Vestíaas e modificáballes os peiteados e a *tenué*

conforme ás modas que viñan e ían. Houbo unha época na que Stuyk se consagrou ao *whist*, aínda que con pouca dedicación, até que este xogo de cartas se perdeu en Ourense entre as fumaxadas da Burga. Stuyk non frecuentaba tertulias de avogado nin a rebotica da farmacia da Praza Maior, onde se pasaba doadamente da política caciquil á crítica feroz das intimidades de persoas e familias enteiras. Stuyk tamén se non prodigaba nas boas fondas do Progreso, coma a do Cuanda. Moito menos ía a tabernas do extrarradio naquel tempo no que a novidade gastronómica popular eran os callos con fabas e chirouvea de Seixalbo. Non obstante, Stuyk non tiña empacho en citar a *Physiologie du goût* de Brillat-Savarin no referente, en especial, ao control da obesidade.

Un día, Ourense soubo que na casa de Gómez Stuyk estaba a vivir unha bela mociña loira, que saía a pasear con el moi ben gobernada en canto a vestido e toucados. Parece que falaban, o dandy e a rapariga, nunha lingua estranxeira de raras resonancias metálicas. En Ourense, así nas sociedades obreiras coma nas sancristías, nas tascas coma nos recibidores, estiveron divididas as opinións entre a dos que pensaban que a moza era filla natural de Stuyk e a dos que lle atribuían a ela a condición de querida oficializada, como se dicía naquela feita.

Derrubando para tras o *canotier*, a fin de liberar a fronte suada, Heraclio Pérez Placer discutía con outros mozos intelectuais e colaboradores do xornal de Nondedeu sobre a cuestión palpitante de Ourense, que entón era a da identidade da moza acollida na de Ernesto Gómez Stuyk. Foi entón cando Álvarez de Nóvoa, fundador da alta prosa galega contemporánea, no consorcio do citado Heraclio, aventurou o seguinte:

- Talvez a moza sexa unha das bonecas de Gómez Stuyk, que cobrou vida. Igual ca nun conto de Hoffmann.

A concorrencia calou impresionada. Logo, Filomena Dato, chiou moi agudamente:

- Coppelia! Olympia!

Eran eses días quentes que en Ourense anuncian o Corpus. Os xoves intelectuais estaban na venda da Xesusa da Valenzá, na horta. Desabotoáronse colariños. Con licencia da Dato, quen afrouxou o lazo da pamea, fumegaron, á sombra da vella acacia de bóla, os vegeros en silencio só interrompido polo tilín do xogo de chave proletario.

Moitos anos despois, en 1959, Eduardo Blanco Amor introducía na súa novela *A Es-morga* un suxeito silencioso e extravagante que fuma opio e garda na casa unha boneca de rara beleza. Na *Fondo dos Espellos* óuvense voces de mortos que rosman e queren comunicarse con nosoutros. Dinnos –xa con claridade– que o individuo real que lle serviu a Eduardo de modelo para fabricar o misterioso cabaleiro cuxa casa asaltan no romance os graxos ourensasos na súa viaxe ao fondo da noite, é Enrique Gómez Stuyk.

A nai de Blanco Amor, Aurora, foi quen lle contou a este as extravagancias de Stuyk. Aurora traballaba, fronte do Patín da Catedral, con fitas, encaixes, tecidos e modas, así para vestir nenos coma nenas, e era famosa polo seu gusto na confección, en papel e en trapo, de flores artificiais que lucían nos disfraces do entroido burgués e popular do Ourense das fins do século XIX. «Les fleurs en papier des chapeaux», por Brassens.

Segundo Otero, a Coppelia, ou Olympia, de Gómez Stuyk casou e marchou lonxe de Ourense. Anos máis tarde, o propio dandy foi morrer en Vigo, no diván dunha entidade recreativa de cabaleiros.

Beizón a Xosé Manuel Salgado por nos proporcionar, para a elaboración deste artigo, as seguintes fontes: Ramón Otero Pedrayo «En el palco hacia el XIX» (*Vida Gallega*, Lugo, Febreiro 1960); «Un dandy do derradeiro XIX» (*El Correo Gallego/La Noche*, 2-6-1970); «Os foguetes das festas ourensás» (*El Correo Gallego/La Noche*, 21-6-1970).

O Espectro de Pondal (02.07.2016)

Entre as vilas literarias de Galicia, Ponteceso constitúe unha singularidade rechamante. Como é sabido, en Ponteceso naceu Eduardo González Pondal Abente (Eduardo Pondal) en febreiro de 1835. Non nos confunda unha pedra de armas que alguén, recentemente, colocou onda a porta da morada na que o Bardo veu ao mundo. Esta casa dos Pondal fala e preséntasenos a ela mesma non coma pazo ou mansión aristocrática, senón coma fogar e despacho de homes de negocios que coñeceron o éxito.

Ergueu a casa o pai do poeta, Xohán González Pondal Frois coa súa nai Anxela Abente Chans, ambos naturais de Laxe. Ela viña dunha daquelas familias que integraban a dinámica burguesía, mercantil, industrial e financeira, nas que tamén destacaban individuos togados, que floriu no século XIX e parte do XX nas vilas que se debuzan no mar desde a Coruña a Fisterra. O poeta seguiu a carreira de medicina, que exerceu por pouco tempo.

Xohán González Pondal, pai do poeta, fundou casa «of good stone» no mesmo esteiro do río Anllóns, que é navegábel cousa de milla ou milla e media aínda que os barcos poden encontrarse con problemas na barra. Sobre o Anllóns, Xohán construíu un molle privado cuxa disposición nos fai acordantes da doca, tamén particular, dos corsarios Gago de Mendoza en Aguete, Marín. Desde os miradoiros do patrón vixiárase o trasfego de carga e descarga das mercadorías nos navíos propiedade da casa.

O interior e o exterior da mansión dos Pondal conserva moi ben os signos da súa evolución e orixe. É unha bela construción cuxos interiores atesouran mobiliario, libros, fotografías, pintura, ornamentos, utensilios que nunca permitiron que se perdese a

memoria dunha familia que alí viviu durante moito tempo até que outra, enxerida na anterior, continuouna habitando e coidando con amor e bon gusto das súas estancias e das súas memorias intanxíbeis. A nós ensinounos a casa unha atenta ama de chaves e puidemos apreciar que a pantasma do Bardo representa só unha parte das presenzas incorpóreas que alí se fan notar. Tan suxestiva como a casa dos Pondal resulta o xardín, que recordamos disposto en socalcos, así como os edificios complementarios que tenden, sobre o terreo, á banda de Santa Mariña.

O irmán do poeta, Cesáreo, continuou os negocios do pai e aínda os incrementou, como explica Manuel Ferreiro, biógrafo do Bardo. Consolidou Cesáreo o peirao particular e ampliou armacéns e vías de comunicación terrestre. Por intermediación dos poderosos Abente, os seus familiares, Cesáreo fíxose con parte do estanco do sal. A madeira e os produtos agrícolas, nos que se incluían os prezados feixóns de Bergantiños exportábanse na súa frota de cabotaxe e ultramariña. Creou Cesáreo o seu propio banco. Ao mesmo tempo, Cesáreo Pondal desempeñouse como deputado provincial. Regularizou as feiras, propiciou a apertura dunha notaría e levou a Ponteceso unha alfándega de 2ª categoría, así coma postos de Garda Civil e Carabineiros. Un «vista de aduanas» alí destinado, de apelido Valdés, casou cunha das irmáns Pondal e a súa familia resultou, co tempo, posuidora da casa natal do noso Bardo.

Así que todo intento de «apousentar a sombra» de Eduardo Pondal, como adoitaban decer Filgueira e Sánchez Cantón, na casa de Ponteceso, resultaría falido. O espectro de Pondal non é alí hexemónico e ten que convivir con outras moitas sombras entre aquelas paredes de Ponteceso que, se falasen, darían para outra novela familiar ao estilo de Thomas Mann. Certo, a pantasma de Pondal está na casa, pero tamén rolda no resto da pequena Ponteceso, no dilatado Bergantiños, en Conxo e Compostela, na Coruña. En todos eses lugares pode ser convocado o espírito de Pondal. Sempre el acode, se chama co ánimo adecuado. Só non lle vén aos imbéciles e aos escuros; a eses, non.

Se cadra é polo que levamos dito que a fundación que garda o nome e a memoria do Bardo non ten a súa sede na casa dos Pondal senón no lugar de Couto, na freguesía de San Tirso de Cospindo. Álvarez Torneiro e mais eu estivemos unha boa hora hipnotizados polas idas e vidas dun tractor que sucaba a ampla agra cha que alí se estende. Torneiro, ilustre poeta urbano, recitou as palabras que esixía o momento: «Ouh terra de Bergantiños/roxa ao arar, nome e testa!»

Labirinto Ponteceso (09.07.2016)

Cando Pondal era meniño puido coñecer a vella ponte sobre o Anllóns, seguramente medieval, que en 1846, a causa de presións políticas do seu irmán Cesáreo, foi substituída pola actual, de excelente enxeñería. Por moitos conceptos peculiares, o

concello de Ponteceso foi, na orixe do vixente municipalismo, da Bugalleira, por asentar a casa consistorial na aldea deste nome. É Ponteceso unha vila que forma parte, coma o Carballiño, digamos, do grupo das menos antigas de Galicia. Produto do crecemento mercantil do século XIX, moi aguiollado pola familia Pondal, no seu termo encóntrase outra vila, máis poboada ca a capitalina, que é Corme. Cunha poboación mariñeira moi arraizada, a pesca, a salgazón e a navegación comercial, florecen en Corme de moi vello. Estas dúas vilas, Ponteceso e Corme, conviven cunha rede de freguesías arcaicas e lugares cuxa toponimia nos leva á Idade Media e, máis atrás, aos abismos da prehistoria, o cal engaiolaba e incitaba a imaxinación de Pondal.

A historia da vila de Ponteceso semella emanación de dous elementos previos á propia existencia. A ponte sobre o río Anllóns na súa fase de esteiro e a freguesía de San Tirso de Cospindo.

Todo parece indicar que o río Anllóns contribúa á peculiaridade de Ponteceso. Deixemos dunha banda o feito de tratarse dunha corrente frecuentada pola lamprea e o meixón, pois a explotación destas peixarías só foi ensaiada en tempos recentes. A utilización do río como escenario dunha festa acuática, ao modo veneciano, coma o Naseiro do Norte e os Caneiros de Betanzos, constitúe un intento de celebración vilega que tamén se fixo nos Salóns do Leres de Pontevedra, esporadicamente. En Ponteceso e en Pontevedra os barcos adornados e as xentes de merenda bucólica, en Cesullas (Cabana) e Monteporreiro non chegaron a arraizar nunha tradición. Mágoa.

A Fundación Eduardo Pondal, sumamente activa, ten a súa sede en zona labrega e moi achegada á casa natal do Bardo. Abre as súas portas e mantense a Fundación activa no lugar de Couto. Nun territorio non moi extenso, floreceu a freguesía de Cospindo, á que pertence no ámbito relixioso a vila de Ponteceso. Alí está o lugar de Couto, cuxo nome se refire seguramente a un mosteiro, segundo indica Carré Aldao. Fundado por San Rosendo no tempo no que foi bispo de Iria, o cenobio degradouse a simple granea ou granxa ou graña, de seu nome propio Almerezo, que tería un couto ou xurisdición cuxo nome leva hoxe o solar no que se encontra a Fundación que perpetúa a memoria do Bardo. Estamos, pois, no Labirinto como escribiu Alain Robbe-Grillet.

Nun territorio, non grande, combínanse as forzas e potencias da paisaxe xeográfica e humana que fai de Bergantiños unha grande provincia, non recoñecida, da nación galega. Alí, no cumio do Monte Branco, tamén chamado Balarés, coma o lugar habitado e a praia, deixámonos penetrar pola potencia oceánica, pola palpitación dos agros e a queixa dos piñeirais mestos, e notamos coma o río traza os relanzos finais da súa vida. Río Angulones, sería a súa forma primitiva. Pero por cima da vida económica de labradíos, comercio marítimo, pesca, cheminés de vellos serralleiros, para o espírito de Pondal que se formou eiquí na súa nenez, nos días nos que a nova ponte era inaugurada. O triunfo da clase burguesa.

Fillo da clase emerxente e dinámica da costa de Bergantiños, Eduardo foi mozo cando xa a revolución lle arrebatara para sempre ás ordes monásticas e ás mitras soberbias os seus privilexios. Quedaba a aristocracia, coa sombra dos foros e dos arrendamentos leoninos, trastumbando e a punto de pasar para sempre á Historia trala aparición do Código Civil. Un irmán daquel Cesáreo industrioso cacique, renovo dos Abente opulentos, sentiuse chamado a ser o Bardo dunha nova Galicia sen cregos e sen nobres, e fundamentou o seu soño en lecturas políglotas que atravesaron o mundo clásico e moderno para achegar á versión francesa do *Leabhar Gabhála* que custodia, na edición que Pondal estudou, a Academia Galega. Escribiu o Himno Nacional desa Galicia que naceu á esperanza na revolución de 1846, referida a Pondal aínda el neno, e é autor dunha obra inmensa que só moi recentemente foi editada mediante o traballo, que xamais agradeceremos suficientemente, do filólogo Manuel Ferreiro (e Sotelo Blanco). Como cúpula dominante de tal obra, destaca con poderío, o poema *Os Eoas* sobre o que disertaron con sumo acerto Xosé Ramón Pena e Manuel Forcadela, cos que tamén Galicia está en débeda. Algunhas patrias oprimidas de Europa Occidental recoñécense a elas mesmas no espello de grandes «cantares» épicos e cultos, que foron os de Verdaguer para Cataluña, de Mistral para Occitania e de Pondal para Galicia.

Eis *Os Eoas*, con raíces que afondan na freguesía de Cospindo. Observen a intención de Ezra Pound ao acometer a empresa dos seus *Cantos*.

Pondal e política (16.07.2016)

A obra das tres grandes figuras da literatura galega do Rexurdimento, Rosalía, Curros e Pondal, aparece impregnada de principios e arelas políticas. De xeitos diferentes, os grandes faros referenciais da nosa poesía do século XIX participan do que se chamou, primeiro, poesía civil, despois, no marxismo, *Tendenzpoesie* e, finalmente, e por obra dun opúsculo de Sartre, literatura *engagée* ou, en galego, «comprometida». Falaremos agora de Pondal, autor do Himno Galego. Este é, como lle corresponde ao xénero, un poema de máxima intensidade política a cal se alía a unha radical orixinalidade enunciativa. Eduardo Pondal (1835-1917) é fillo do alzamento galego de 1846, que se adianta aos movementos revolucionarios europeos con caracteres protonacionalistas moi fortes. Como sinala Murguía, o coñecemento e vivencia dos feitos de 1846 marcou a Pondal sendo rapaz, dun modo indelével, e a todos os membros literariamente activos da súa xeración; ou sexa, aos escritores e intelectuais que viñeran ao mundo na década de 1830 a 1840. Cando eles eran mozos, participaron naquela outra revolución, a de 1854, que Marx e Engels estudaron e na cal detectaron unha forte presenza proletaria.

En efecto, Pondal foi protagonista do Banquete Democrático de Conxo, 1856, ocorrido no intre no que o bienio progresista interrompía os seus procesos radicais e sobreviña a reacción «moderada» que protagonizaba o xeneral O'Donnell. Murguía e Carré Aldao refírense inequivocamente á presenza de elementos proletarios na concorrencia e mais ao carácter democrático, ou sexa presocialista, do acontecemento. Dado que o programa da burguesía xa fora completado no que afectaba á desposesión dos bens eclesiásticos, o brillante poema declamado en Conxo e escrito por Pondal fala monograficamente da destitución da nobreza, cousa que efectivamente iría ocorrendo na medida en que se aplicaba o novo Código Civil ás transmisións hereditarias. O mozo Pondal, con Aurelio Aguirre, foi aclamado no Banquete de Conxo e, coma algúns dos seus compañeiros, gravemente ameazado polas forzas reaccionarias, así cívico-militares coma eclesiásticas.

Durante o resto da súa vida, Pondal profesou ideas progresistas, democráticas, republicanas e protonacionalistas. Aínda en 1889 o xornal republicano de Compostela considéao un correligionario e a súa relación con Murguía, guieiro indiscutido do protonacionalismo, é sempre íntima. No pantano da Restauración, Pondal conságrase plenamente á propia obra literaria en galego, e preserva a súa ideoloxía aínda que coñecemos algunha aproximación episódica ao posibilismo de esquerda de liberais como Sagasta e Montero Ríos. No 1868 Pondal estivera verdadeiramente entusiasmado e premeu a Murguía para que se comprometese na política activa setembrina.

Desde o punto de vista da redención de Galicia, Pondal semella ser un independentista, partidario mesmo da insurrección e da loita armada, que reprime os seus impulsos básicos facéndoos encorar no federalismo iberista. O seu iberismo inclúe Portugal e as antigas colonias así de España coma do estado veciño. En 1898 o Bardo toma partido claro contra os EEUU na guerra de Cuba e sofre coma unha afronta a perda das colonias españolas ultramariñas. Froito deste iberismo é o poema *Os Eoas*, no que Pondal se apropia da tese do Colón galego. Neste punto convén non esquecer o feito de que Curros Enríquez, que viviu en Cuba os acontecementos, non foi menos inimigo ca Pondal dos EEUU na guerra na que España resultou derrotada.

Pondal, en canto Bardo, é alguén que agoira os destinos da patria oprimida, e eles terán a forma dunha Iberia na que Galicia sexa o «nó sen rival», ou a peza clave, para unir un conxunto harmonioso de nacións libremente irmandadas. Pero iso require unha previa Galicia forte, liberada e reconciliada consigo mesma; quer decer: expurgada de «imbéciles» e de «escuros».

Foi Otero Pedrayo quen descubriu as relacións estilísticas e temáticas entre o parnasianismo de Leconte de Lisle (1818-1894) e Eduardo Pondal. Elas existen e nós chamámoslle, en Galicia, Formalismo. Pero, en Pondal, o celtismo, o helenismo, mesmo o xermanismo e outras postas en escena que revisten caracteres exóticos, están

gobernadas no íntimo por dous graves desexos conviventes: o anxeio dun mundo multicultural no que non exista a hexemonía de ningún Imperio e a paixón por unha Galicia redimida, ceibe e monolingüe.

Desde o cume do Monte Branco, onda a pequena Ponteceso, poderemos evocar con intensidade a emoción política radical do autor do Himno Galego. 159

Historias de Bonaval (I) (23.07.2016)

Moi no *Fondo dos Espellos*, nas estancias borrosas nas que habitan Rosalía e o Ponal de quen tratábamos aí atrás, vemos pasar a sombra embuzada de Aurelio Aguirre (1833-1858), quen exerceu unha sorte de liderado sobre os seus compañeiros de xeración e foi morrer novo, cando, ao estilo Byron, nadaba ao largo da praia coruñesa de San Amaro, ou Sanamaro mellor dito. Sempre Aguirre será recordado en relación con espazos expropiados pola revolución liberal ás ordes monásticas en Compostela: Bonaval, San Agustín e Conxo.

Imos comezar por Santa María (ou San Domingos) de Bonaval, mosteiro e igrexa gótica emprazada no bordo dun altor que avanza sobre as partes máis vellas da cidade de Compostela e dialoga, a tiro de arcabuz, co castro de San Fiz de Solobio.

O nome de Bonaval indica unha posesión clerical ou nobiliaria na súa orixe, que se quere ensalzar cun piropo onomástico: tratase do «bon val» (en feminino), lugar feliz ou *locus amoenus*, como denotan tamén outros topónimos coma Valdedeus, Miragaia, Miraflores, Belavista e, mesmamente, Nóvoa (Novula), Catasós. Na actualidade, Bonaval exerce unha sorte de hexemonía sobre zonas tan ocultas, belas e humildes de Santiago coma poden ser a Caramoniña, a Quinta Angustia ou a Almaciga, sen esquecer unha sempre vivaz e renovada Rúa de San Pedro. Santa María (ou San Domingos) de Bonaval entra na historia só ao ser consagrada como igrexa da orde dominica ou dominicana no ano 1230. Estaba por alí o trobador Bernal ou Bernaldo de Bonaval, que cantaba moi ben:

A Bonaval quer'eu, mha senhor, ir / e, des quand'eu ora de vós partir, / os meus olhos non dormirán.

Seiscentos e cinco anos máis tarde, o 26 de xullo de 1835, o liberalismo, cumprindo o seu programa revolucionario, ordenou a expropiación de todos os conventos de España e a dispersión dos milleiros de frades que os habitaban. Esta exclaustración, como era de lei, atinxiu ao mosteiro compostelán de Bonaval. A igrexa, o convento e a coutada de Bonaval pasaron ao dominio público. Debido á Real Orde que ordenaba a exclaustración, eses predios foron destinados a acoller diferentes servizos de interese político e social. A gran horta murada que se estendía na encosta que se eleva a partir do ouso da igrexa de Bonaval foi destinada ao cemiterio municipal de

Compostela. Alí recibiu sepultura Aurelio Aguirre, cuxo corpo fora trasladado, non sen disputas polo medio, da Coruña á cidade natal do poeta.

160 Moitas persoas ilustradas da Galicia de finais do século XIX coñecían París e sabían que, naquela capital, na vella igrexa conventual de Sainte Geneviève, evanxelizadora dos galos, a República laicista ordenara concentrar, para honralos, os restos das máis altas personalidades de Francia. Puxeron na porta do templo expropiado pola Revolución esta lenda: «LA PATRIE RECONNAISSANTE». E así naceu o Panthéon de París. Seguramente a imitación de Francia, a Sociedade de Amigos do País de Santiago, en bon entendemento cos patriotas de Cuba, decidiron fundar o Panteón de Galegos Ilustres de Galicia. E foron instalalo na igrexa desafectada e expropiada de Bonaval, que, como a antiga de Santa Geneviève, ergue as súas columnas e traza a súa arquería sobre un outeiro.

O 25 de maio de 1891, o corpo de Rosalía de Castro, que recibira sepultura no cemiterio de Adina, cabo da catedral de Iria, foi trasladado a Bonaval para inaugurar o Panteón de Galegos (neste caso esixiríamos o feminino gramatical) Ilustres. Sábese que daquela houbo desencontros entre os organizadores cívicos e o arcebispado e que en tal solemnidade foi arborada por primeira vez a bandeira nacional azul e branca. Logo foron parar ao Panteón os despoños ilustres de Brañas, Asorey e Cabanillas. E de Castelao.

Na historia de Galicia está gravado con letras de fogo a data do 28 de xullo de 1984. Daquela, as forzas do réxime monárquico, dito da Transición, acordaron (en por elas) repatriar o corpo de Castelao, que descansaba no cemiterio de La Chacarita, Bos Aires. Tales forzas políticas (UCD, AP, PCE-PCG, PSOE) entendían que a presenza dos restos no Panteón de Bonaval sería moi beneficioso para lexitimar o novo poder. Os piñeiristas e Esquerda Galega tamén pensaban que os tempos eran chegados, e colaboraron na operación. Pola contra o nacionalismo galego de esquerda, da órbita da UPG e do espazo independentista de Galicia Ceibe-OLN manifestáronse en contra da repatriación do cadáver de Castelao en tanto houberse presos políticos e monarquía en España e en tanto Galicia non acadase a súa autodeterminación.

En Bonaval, e diante do cadaleito de Castelao, a Policía Nacional española cargou contra os disidentes. Finalmente, o caixón que contiña os restos do líder nacionalista entrou en Bonaval escoltado por unha tropa de policías coas porras empuñadas en actitude hostil. Cargaron contra o pobo en Bonaval igual que fixeran o 25 de xullo de 1969. A TVE en Galicia emitiu os acontecementos en directo, usando como narradora a magnífica voz da Tereixa Navaza. O director dese centro de produción de televisión, Alexandre Cribeiro, foi destituído do seu cargo e pensamos que Tereixa tamén recibiu sancións. Non sei se o vídeo de translación do corpo de Castelao de La Chacarita, polo ar, a Bonaval está gardado nalgún arquivo ou hai algún interesado en que o escándalo de 1984 sexa esquecido para sempre. Eiquí, estamos tratando,

neste intre, de que tan importante acto político non sexa sepultado na fosa común do tempo, como cantaba Georges Brassens.

Historias de Bonaval (II) **(30.07.2016)**

161

Nos anos corenta e cincuenta do século pasado, os galeguistas e outros patriotas e antifranquistas xuntábanse en Bonaval cada 25 de xullo por asistir á misa, predicada en galego, por Rosalía de Castro. Era un modo de manifestaren os seus sentimentos e principios. Pero, en xuño de 1968, a UPG chamou a unha CNC (Concentración Nacional en Compostela), restaurando o Día da Patria Galega no día 25 de xullo. Daquela foi dado un paso avante.

Nunha magnífica multicopista de nova adquisición, a UPG imprimiu moitos milleiros de follas cuxo texto convocaba o pobo a manifestarse pola Liberdade e a Patria en Compostela. Difundíronse por todas as cidades, vilas e bisbarras de Galicia, o que nunca se vira durante o franquismo. Houbo varios detidos en Sigüeiro (Calviño, Anciones) que, logo de torturados, pasaron á disposición do TOP, que os condenou. O plan era concentrarse non no Obradoiro, senón en varios puntos de Compostela, entre eles Bonaval e a feira de Santa Susana, facendo saltos de propaganda por sorpresa.

O 25 de xullo de 1968 Compostela estaba tomada, especialmente os lugares escolleitos para saltar. Milleiros de policías de paisano e de uniforme gris, fortemente armados, invadiron a cidade. Tamén había (única ocasión na que isto ocorreu na historia da nosa Resistencia) continxentes de Policía Militar por todas partes. Non foron posíbeis as manifestacións pero, aínda baixo o ollo da policía e do exército, colgouse das polas dunha árbore á entrada da Alameda, unha pancarta que durou algún tempo e foi moi fotografada. A súa lenda: «Galiza ceibe e socialista». Alén da UPG, difundiron propaganda a Asociación Democrática de Estudantes Galegos (ADEG), a Liga Democrática de Vigo e o PCE (i).

Ao ano seguinte, ou sexa no 1969, a propaganda repetiuse, aínda que con menor intensidade. Tampouco resultaron posíbeis as manifestacións ou saltos porque Compostela volveu estar tomada, esta vez só polos Grises.

En Bonaval, os galeguistas e outros demócratas saían da misa de Rosalía. Un grupo formado por tres ou catro mozas universitarias (Luz Rei, Sanles) reuniuse e rompeu a cantar «Venceremos nós» (*We shall overcome*), que se convertera no himno da revolta estudantil do 68 en Compostela. Uniuse a elas o catedrático e economista de Vigo Xaime Illa Couto, aportando súa voz varuda ao coro improvisado. Unha sección de Grises, que dirixía un tal inspector Nieto, da BPS de Vigo, cargou contra os asistentes. Illa Couto repúxose e leváronno nun dos furgóns que as forzas represivas

aparcaran onda a Caramoniña, sempre en Bonaval. Na comisaría, Illa Couto sufriu interrogatorio para logo ser posto a disposición xudicial. Tivo xuízo no TOP, praza das Salesas, Madrid.

- 162 Anos despois, en 1984, os partidos do réxime borbónico, nos que se incluía Realidade Galega ou sexa os piñeiristas, trasladaron o corpo de Castelao desde Bos Aires ao Panteón de Ilustres de Bonaval. A xenuína esquerda nacionalista estivo en contra de tal operación de maquillaxe política. Houbo quen lembrou versos de Arístides Silveira nos que se glosa sarcasticamente o «delito de apropiación indebida». Cando o cadaleito de Castelao chegaba a Bonaval a policía xa non vestía de gris senón de beige, pero era a mesma policía franquista. Con saña, as forzas represivas cargaron varias veces contra a moitedume en Bonaval. En Bonaval houbo feridos. E Castelao entrou en Bonaval custodiado por dúas ringleiras de policías grises acastañados que ameazaban, con rostro torvo e as porras desenvaiñadas, as masas. Agora, o dono do predio no que repousa Castelao é o arcebispado de Compostela. Teremos ocasión de tratar deste caso vergoñento.

Bonaval é un outeiro impregnado de historia e de lenda. Bonaval aparece ligada á lírica medieval, a lendas piedosas marianas, a expropiación das ordes monásticas que significa a entrada de Galicia na Idade Moderna, á gran arquitectura compostelá que vai do peculiar gótico dos mendicantes ao barroco e clasicismo. Bonaval foi, e volve sempre ser, teatro de grandes acontecementos históricos. Hoxe é sé da memoria identitaria de Galicia porque, nos venerábeis edificios, está instalado o Museo do Pobo Galego. E maillo Panteón de Galegos Ilustres que moitos esperan que a Nación recupere para sempre. O cemiterio de Bonaval converteuse en parque público, pero queda a lembranza dos traballadores (*proletariado*, escribiu Murguía) que participaron no Banquete Democrático de Conxo e que alí recibiron sepultura a carón do seu admirado Aurelio Aguirre Galarraga.

Historias de Bonaval (III) (06.08.2016)

«Prestaille atención a Aurelio Aguirre» –dicíanos sempre Otero Pedrayo cunha sombra atravesando, fugaz, a súa fronte. En efecto, Aguirre foi o protagonista da mocidade que Murguía retratou, camafeo por camafeo, no seu libro *Los Precursores*. Fillo dunha daquelas familias vascas que viñeran a Galicia por causa do comercio ferrallista, Aguirre é un poeta intimamente unido á Revolución. Na pintura que Delacroix titulou *La Libertée guidant le Peuple* aparece un mozo empuñando o seu trabuco que sempre nos fai acordantes de Aurelio Aguirre.

O poeta Aguirre, igual ca Rosalía, Murguía, Pondal e outros, coñeceu os sucesos do ano 1846 e os fusilamentos de Carral sendo rapaz. Xa maior, participou na Revolución de 1854, coas armas na man en calidade de número da Xunta de Armamento.

Aguirre e Pondal foron estrelas no Banquete Democrático, que reuniu na carballeira de Conxo obreiros e estudantes composteláns no ano 1856, cando xa se ventaba a represión e vulgaridade dos días de O'Donnell. «Une douce amitié», como escribira Murguía, forxárase entre Rosalía, Pondal, Rodríguez Seoane, Aguirre, outros, e seguramente outras, no Liceo de la Juventud de Santiago. Despois, cada un seguiu a súa corrida á fama ou permaneceu no anonimato. Contribuíron todos a establecer os alicerces explícitos ou tácitos do protonacionalismo, sempre so a dirección inspirada de Manuel Murguía.

Vexan que os grandes momentos da vida de Aguirre ocorreron en espazos que a Revolución lle expropiara ás ordes relixiosas. San Martiño Pinario, onde foi o derradeiro reduto dos sublevados do 1846, xa non era dos bieitos na nenez do poeta. Aquel predio onde celebraba o Liceo de la Juventud os seus fastos, e onde a familia Castro tiña o seu *pied-à-terre*, xa non era o convento dos agustinos. A carballeira de Conxo deixara de ser propiedade da orde da Mercede. A Revolución burguesa fixera en Galicia e en Compostela un bon traballo. Dispersáronse os exclaustros polo mundo e, nas que foran as súas habitacións e casas ostentosas e barrocas, agromaron os reventos da Galicia nova. Para cumio, Aguirre foi enterrado no cemiterio municipal de Santiago, que ocupou a coutada da comunidade dos frades dominicanos de Bonaval.

Trala exclaustro de 1835, o cemiterio de Bonaval substituíu aos parroquiais cun carácter público e comunitario aínda que seguisen funcionando outros, coma o da Venerábel Orde Terceira. Este último era o preferido polas camadas privilexiadas da cidade para agardar nel o día do Xuízo Final.

Finalmente, no ano 1901 trasladouse o corpo de Rosalía de Iria ao seu mausoleo definitivo na antiga igrexa da Santa María (ou San Domingos) de Bonaval, constituíndose así o xermolo do Panteón de Galegas e Galegos Ilustres. Non houbo pedidos para que Aurelio Aguirre ocupase tamén unha cova no Panteón, e o seu corpo quedou fóra, no cemiterio municipal e democrático.

A verdade é que Aguirre ficou en boa compañía. Seguramente no cemiterio público de Bonaval foron sepultados tamén moitos traballadores (Murguía e Carré escribiron «proletariado») dos que acompañaron a Aguirre e Pondal no Banquete de Conxo e aplaudiran con vehemencia os brindes e as declamacións exaltadas.

Despois da inauguración de Boisaca (co enterramento de Valle-Inclán en 1936), o cemiterio de Bonaval entrou no desleixo. Estudantes de medicina dos anos cincuenta e sesenta do pasado século roubaban alí ósos para prepararen a materia de anatomía que os profesores Fontán e Etcheverry impartían. Un descendente de calquera comensal proletario do Banquete de Conxo acudía cada ano, para remediar o abandono, e repintaba o epitafio de Aguirre. Tal persoa escribía, en castelán, algo así como «Lembranza eterna ao Poeta». Segundo nos informa Carlos García Martínez, quen rendía así homenaxe anual a Aurelio Aguirre en Bonaval chamábase Antonio Prado

Díaz. Non sei onde hoxe foron parar os ósos de Aurelio Aguirre porque o cemiterio foi transformado nun fermoso parque que se estende por tras do ouso da antiga igrexa dominicana. A lauda sepulcra de Aguirre está hoxe custodiada polo Museo do Pobo Galego, sempre en Bonaval.

Houbo, pois, un tempo no que os defuntos populares de Compostela acompañaban en Bonaval aos galegos e galegas ilustres tamén mortos. Hoxe mudou a situación. O cemiterio converteuse en parque, felizmente público, e o Panteón de Galegos e Galegos Ilustres pasou, incomprensiblemente, ao poder do arcebispado.

Invención do viño de albariño (13.08.2016)

Fomos sabedores de que Francisco Fernández Rei, sabio filólogo e fillo de Cambados, foi o encargado de pronunciar este ano o pregón da Festa do Albariño. Todas as noticias que nos chegaron do acto coinciden en que Fernández Rei estivo cálido e brillante e en que a celebración, con el, voltaba ás súas orixes literarias. Con tal motivo, nós procuramos no *Fondo dos Espellos*, e achamos alí un tempo no que as uvas albariñas estaban en proceso de diminución.

A videira de albariño entrou en decadencia, igual ca as do torrонтés, lado, caíño, moza-fresca, maría-ordoña, dona-branca, godello, mencia, treixadura (tareixa-dura, escribía Sarmiento), maranzao, brancellao, espadeiro. Estes nomes das vellas castes de uva galega veñen do fondo dos tempos e perviven, transfronteirizos, en Galicia e no Minho portugués, xunto co do albariño. Para explicar o por que se foron substituíndo as propias castes por outras estranxeiras, o jerez ou catalán no caso dos brancos, temos ouvido complexas explicacións. Concretamente, relaciónase, a mudanza de uva albariña por variedades extrañas, co feito de que o cacho apertado, de pequenas uvas, da raza nacional rende menos ca o acio grande, de bagos soltos, do coñecido como *jerez* entre nosoutros.

O caso é que, no século XIX, aínda Rosalía de Castro evocaba unha parra, ou lata, de «albariñas uvas» que os lectores tendemos a situar na casa da nai da poeta situada, segundo conta Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda, na Praza do Sol de Padrón. Considérase Cambados, e con razón, capital do albariño. E ben, cando Ramón Cabanillas, nado precisamente en Fefiñáns, quixo mencionar un viño enxebre e capaz de acender o ánimo dos galegos e levalos á acción revolucionaria, non citou o viño albariño senón que propuxo, para a comuñón rebelde dos nacionalistas, o espadeiro; sangue do corazón da Nosa Terra.

Vexan que, hoxe en día, o espadeiro está moi desaparecido do Salnés e de Galicia enteira. No que a min atinxe, só coñezo unha casa, precisamente nas proximidades de Montelios ou Dume, en Braga, que se dedique con predilección á elaborar viño

espadeiro. Un amigo, João de Oliveira, conserva na súa viña baceiros de espadeiro na vella forma dita «de enforcado». Ou sexa, coma nas miniaturas medievais e nas columnas salomónicas do barroco, as vides retríncanse para elas rubiren polos troncos e as pólas de árbores demoucadadas a tal fin.

Imos tratar unha miga de como o viño de albariño foi restituído e feito renacer no ecuador do século xx.

Inda que pareza mentira, o albariño, tal e como hoxe o valoramos e coñecemos, rexurdiu conceptualmente e idealmente en Vigo. En 1950, Leal Insua, poeta e director de *Faro de Vigo*, chamou para colaborar neste xornal, entre outros, a X.M. Castroviejo e a Álvaro Cunqueiro, tamén poetas. Daquela, os dous escritores formaron parella escénica. Prodigábanse en «coloquios» ou espectáculos do xénero «charla» que García Sanchís fixera populares en España. Facían dúo polos casinos e círculos mercantís divagando brillantísimamente sobre asuntos de arte, literatura, historia, caza e pesca, fantasía e mitoloxía, gastronomía. Especialmente, trataban, con altura literaria, de viños. Foi así como eles lle inculcaron as boas calidades do albariño a moita xente. Albariño que, paralelamente, introducían nos seus artigos de xornal, dentro e fóra de Galicia. Castroviejo coñecía directamente o albariño do Morrazo. Por cima, o señor de Tirán e o enxeño de Mondoñedo entraron en contacto amigábel con Bernardino Quintanilla. Esta persoa, avogado e tamén articulista de *Faro de Vigo*, vivía na cidade na que estamos a remexer no *Fondo dos Espellos*. Quintanilla era nativo de Cambados e no Salnés tiña adega e viñas de caste albariña, da que era entusiasta. Ou sexa, que en Vigo e no inicio dos cincuenta do século xx, falouse e escribiuse moito, e tamén se fantaseou, sobre o albariño. Iniciouse a invención poética dun viño que hoxe é insignia de Galicia e fonte de riqueza. Por iso decemos que o albariño é un viño de poetas cuxa titularidade simbólica ás veces é usurpada polos filisteos.

De ser un viño oculto, no que nin sequera reparara un Cabanillas patriota e fillo de Cambados, o albariño foise facendo famoso naquela década a que nos referimos. Principalmente en Vigo, e no seu populoso *hinterland*, o albariño converteuse en mito. Nun principio a uva albariña podía predominar na elaboración dun viño, pero o que o fabricaba combinábao, en sabias proporcións, coa treixadura e talvez co caíño, sempre cunha presada de loureiro para lograr o tasto exacto. Pouco e pouco, foise preferindo o viño unicamente feito de uva albariña, ao tempo que os entendidos introducían un neoloxismo: «monovarietal». Abandonouse a distribución en pipas e, rapidamente, foi adoptado, para o albariño, o engarrafamento en botellas bicudas – naturalmente non etiquetadas– do tipo renano. De ser bebido en cunca ou *palomita* de branca pedra, pasouse a deitar o albariño en vasos de cristal, mesmo de duralex, e logo en finas copas de pé. As probas de viño convertéronse en «catas», o cal lles confería prestancia. Nun principio, os afeccionados ao albariño asociaban este só con Cambados e o Salnés. Moi cedo foise difundindo, especialmente en Vigo, a noticia de que había albariños excelentes na bacía do Verdugo, por Soutomaior. Tamén foron

identificados bacelos, poucos, de albariño no concello de Cangas, exactamente no Hío e, máis aínda, nas ribas areosas de Viñó, sobre Barra. Os máis expertos gozaron do albariño do Condado e do Rosal, este último coñecido co nome local de «abilleiro». Finalmente, e non sen sorpresa, algúns entusiastas foron sabedores de que o Palácio da Breijoeira encerraba na súa coutada a maior plantación de viña de albariño do mundo, e isto ocorría, non lonxe das pesqueiras do Miño, no concello portugués de Monção. Paralelamente, as adegas cooperativas do Alto Minho aplicábanse, con interese, á produción de viño albariño, en tanto que se repoboaban con esta caste as viñas dos seus asociados.

Una vez xeneralizada a consciencia social e o gusto polo albariño, a partir da palabra dos poetas establecidos cabo do mar de Vigo, Cambados pasou á acción e fundou a Festa do Albariño, cuxa primeira posta en escena se celebrou hai sesenta e un anos. Lembraremos o acontecemento.

Albariño ou bandeira (20.08.2016)

Coido que o primeiro viño de albariño que foi engarrafado, etiquetado e distribuído ao mundo desde Cambados é o chamado de «Fefiñanes», e isto ocorreu na década dos anos vinte do século xx. Por suposto, tal viño saía das adegas do pazo de Fefiñáns. Nunha entrevista feita en *ABC* ao marqués de Riscal, ilustre adegueiro de La Rioja, este confesou que, coas refeccións, el non bebía outra cousa ca albariño de «Fefiñáns». Non sei se o relato é verdadeiro ou se temos que considerar tal anécdota coma un dos varios mitoloxemas que constitúen a constelación fantástica que se foi compondo, en espiral eterna, coa materia do viño albariño.

Das orixes fabulosas do albariño son responsábeis principais os poetas e oradores. Ou sexa: os que colaboraron na invención do albariño coma novo símbolo de Galicia anos despois dos traballos fundacionais da adega de Fefiñáns. Aínda que a adega de Fefiñáns, e non se esqueza, estea relacionada familiarmente con dous literatos famosos, ambos marqueses de Figueroa. A saber: Xohán Armada Losada e Xohán Gil Armada, este coñecido popularmente por «Pito Bebendo». Armada Losada foi bon poeta en galego e Gil Armada un *clubman* proustiano que se especializara no tema da rosa na poesía universal.

Sen calquera clase de fundamento, a lenda pretende que os primeiros bacelos de albariño foron angueirados desde a Borgoña a aquí por Ramón, conde de Galicia a causa do seu casamento coa princesa Orraca. Algún asegura que o albariño, non sendo variedade autóctona, veu a Galicia da man dos monxes de Cluny. Son varias as voces que concordaron en situar no Rhin e no Mosela a *Vaterland* ou patria orixinaria do noso albariño. E aínda alguén, con timidez, suponlle un tronco común á nosa caste e ao *Tokaj* centroeuropeo. Se isto último fose certo, o albariño estaría emparentado

cos que Otero Pedrayo chamou «tristes viños de Hungría», que non considero eu que sexan en absoluto tristes.

No curso dunha viaxe á Renania, procuramos e investigamos os acios e as follas das vides que producen o viño branco. Comprobamos que aló só se cultivan, en socalcos sollosos e coidadosamente procurados, viñas compostas de bacelos dunha única uva branca chamada Riesling, que non é para nada albariño. Hai, si, por Maguncia, un viño chamado Portugiesisch. Non por ser chamado portugués nos vaia enganar: trátase dun viño tinto, discreto e solto, mais apurrelado, que non ten que ver nada nin co albariño (obviamente) nin con calquera outro viño de Galicia.

Voltemos, pois, ao 8 de setembro de 1955, día no cal Cambados puxo en escena o primeiro concurso e Festa do Albariño. Nun acto apartado de calquera significación franquista, os concorrentes fóronse reunir na casa acolledora e paxega de Ángel Botana Gómez. Resultaron premiados os viños das adegas de Ernesto Zárate e de Bernardino Quintanilla. En canto ao discurso de honra, este foi proferido por Isidoro Millán Mariño, un dos grandes oradores pontevedreses do século xx e persoa tamén ligada a Cambados e ao albariño. Foron doncelas de honor mozas da idade deste seu cronista, con apelidos cambadeses como Cabanillas, Fole, Botana. Houbo gaita e ribeirananas so as latas de albariño cargadas de cachos apertados coma pequenos puños de ouro, e o rebolicio non impediu a visita lambona das avésporas.

Cambados e Vigo seguiron irmandándose, ano tras ano, nas Festas do Albariño, que coñeceron outros escenarios. Nunha ocasión, ou máis, acolleu o acontecemento o pazo de Bazán, que tamén había de servir de fugaz retiro ao xeneral e presidente De Gaulle. Por obra de Fraga Iribarne, ministro con Franco de Información e Turismo, este pazo pasaría a converterse en parador de turismo co nome de Albariño. Se cadra isto foi o que ocasionou a perda de carácter ceibe e poético que tivera, nas súas primeiras celebracións, a Festa do Albariño. Festa que non deixou de gañar en vulgaridade durante os prolongados períodos en que a política de dereita gobernou na Xunta de Galicia e no concello de Cambados. A presenza de Francisco F. Rei na última Festa do Albariño veu corrixir esa tendencia; felizmente.

Quen queira coñecer con fondura a historia da Festa do Albariño de Cambados, pode ler o seguinte folleto: Pedro Díaz (Ex-coperero mayor y bachiller escanciador del vino Albariño), *Su alteza real el Príncipe Albariño (Historia de un vino y su fiesta)*, Cambados, 1985. A prosa poética do arqueólogo Pedro Díaz Álvarez convén moi ben, neste opúsculo, á condición do viño de albariño. Aquí, no *Fondo dos Espellos*, iremos evocando aqueles días nos que un arco da vella feito con todas as cores da ledicia trazaba o seu semicírculo gozoso entre as terras de Turonio e do Salnés.

O viño que fundaron os poetas (27.08.2016)

A elevación do viño de albariño aos picoutos da gloria tivo o seu acto inaugural o día 4 de setembro de 1955, na de Ángel Botana, Cambados. A festa e concurso celebrábase por primeira vez na Historia. As forzas conxugadas dos intelectuais, especialmente poetas e oradores que residían en Vigo, e dalgúns viticultores locais dotados de sensibilidade artística e de fervor galeguista innovador, sempre co apoio de *Faro de Vigo*, lograron afianzar para sempre a Festa do Albariño de Cambados.

Seica as verbas fundacionais foron, aquel día, ditas por Isidoro Millán Mariño. En anos seguintes, a liturxia da proba (despois chamada «cata») e a cualificación dos viños (estes mudaron de nome e pasaron a ser «caldos») foise complicando e alambicando en termos lúdicos e formais ao mesmo tempo. Debido ao gosto deste escritor polos rituais paródicos, Xosé María Castroviejo (tamén Monteiro Xeneral do Reino de Galicia e Serra dos Ancares) recibiu o título de Cronista Maior dos Viños de Cambados. Teño ouvido decer que fixeron a X.M. Álvarez Blázquez algo así como Actuario Principal das Adegas. «Falen cartas e calen barbas», reza o vello adaxio xurídico-popular, aínda que o Notario ou Escribano Perpetuo do Albariño, Alberto Casal Rivas, non gastaba senón mostacho naquela época da súa vida. En canto a Pedro Díaz Álvarez, chegou a asinar numerosos escritos co título de Copeiro e Bacharel Escanciador do Viño Albariño. Os cabaleiros do xuri adoptaron como distintivo unha beca ao estilo da vella universidade da Contrarreforma en cuxo vértice podía lerse a palabra «Albariño» embaixo dunha cunca simbólica de pedra. Por aquel tempo, con certeza, a opinión xeneralizada chegou a proscribir o emprego de cuncas, tazas, xerras de pedra branca para uso e goce do albariño. Díxose que o albariño quería cristal; a pedra (cerámica) non se considerou digna deste viño cuxa reputación comezaba a ser fabricada cun ar de pretenciosidade astortocratizante.

Nas primeiras Festas, e refestas en adegas e eiras particulares, declamábanse poemas e rivalizaban en elocuencia excelentes oradores que daban pinchos áxiles entre a erudición e o humorismo. Emilio Álvarez Blázquez, o marqués de Figueroa, Celso Emilio, Temes, Quintanilla, alén doutros xa citados ou non, batíanse en duelo de divinas palabras. Se ben a Falanxe e o oficialismo franquista estiveron sempre ausentes das primeiras Festas do Albariño, non así o corpo consular de Vigo, que se fixo notar nos discursos dos honorábeis señores Santana e Ibáñez, representantes, respectivamente, de Cuba e da Arxentina.

Desde o primeiro momento, en Cambados e na Festa do Albariño, soaron as gaitas e se trezaron as danzas galegas máis enxebres e ledas.

Pola súa graza superior, na que os achádegos nocionais dunha contención á vez brillante e amábel, destacaban con forza, naqueles primeiros encontros do albariño, os parlamentos de Álvaro Cunqueiro. O pobo do Salnés, e de Galicia enteira, sentou este

escritor na cadeira presidencial do albariño. Debido ao xenio e á teimosía de Cunqueiro, somos moitos os que consideramos o albariño como «o viño dos poetas». Pero houbo un ano no que a presidencia natural de Cunqueiro se apagou un chisco.

Ocorrúeselle a alguén, seguramente ao mesmo Álvaro Cunqueiro, arrincar a Otero Pedrayo da altura dos Chaos de Amoeiro e das bocarribeiras e ribeiras vinícolas da bacía do Miño ourensán e levalo a Cambados a falar do albariño. Tal ocorreu, e don Ramón, unha vez máis, obrou o milagre: púxose a falar do albariño nunha vila cuxas pedras el amaba e comprendía. Non faltou no discurso de Otero a mención de Cabanillas. As bocas deixaron de visitar os bordos dos vasos, que xa non das cuncas, e especialmente as avésporas, que tanto queren a uva albariña, fixeron un alto e pousaron sobre as xerras. O vento mareiro ritmaba os seus voos e adiviñábase poeticamente o zoar dos piñeirais en Tragobe, ao lonxe. Fixo Otero Pedrayo reverencia a Valle-Inclán e, coma xeógrafo, o Mestre celebrou que a veiga do Umia vivise protexida polos cumes do Castrobe, onde é o labirinto enigmático de Outeiro do Cribo. Emitiu Otero Pedrayo o seu ditame sobre o viño de albariño e, tras de nomear Fefiñáns, Cambados e San Tomé do Mar, desexoulle boandanza e saúde pondalianas ás tres vilas irmás e ás xentes que as habitan.

Hoxe hai quen, como en tempos remotos, considera o viño feito só con uva albariña (dos chamados univarietais, mellor ca «monovarietais») un tanto monótono e chan. Prefiren, estas persoas, o albariño combinado con castes coma a treixadura, mesmo o caíño, e mais unha dose, moi medida, do loureiro arrecendente. Pero desde os tempos do Padre Feixóo sabemos que en materia de viños, coma en materia literaria e de cabalos, «o non sei que e a razón do gusto» serán sempre o que máis ordene. Con todo, nin a mención, nin o lado, nin o sousón, nin o godello, variedades ancestrais do Reino e da antiga Gallaecia que foron recentemente rehabilitadas, gozaron da colaboración e entrega que os poetas lle emprestaron un día, xenerosamente, á re-fundación da caste albariña.

O albariño froitifica hoxe onde o mundo se chama Cambados, Soutomaior, Salvaterra, Monção, Melgaço, o Hío, Braga, o Rosal, e arraizou en ribeiras onde nunca antes fora coñecido. Hai unhas palabras famosas de Hölderlin que din que o que verdadeiramente perdura é aquilo que fundaron os poetas.

Albariño e dietética (03.09.2016)

Ollamos o *Fondo dos Espellos* e vemos moverse coma bichos as preocupacións pola magreza e a gordura. Lord Byron facía réximes de enmagradación que consistían en nadar e en consumir varias garrafas de viño branco nas refeccións. Brillat-Savarin, fundador da gastronomía contemporánea e mestre noutras sabedorías, insistía

no viño branco. Visitemos a súa *Physiologie du goût* de 1816. Na edición definitiva (1838, en París, por Chanpertier) de esta obra admirábel, podemos ler:

170

Toda cura da obesidade debe comezar por tres preceptos de teoría absoluta: discreción no comer, moderación no sono e exercicio a pé ou a cabalo.

No que respecta á inxestión de líquidos a efectos de perder peso, escribe o noso autor:

Beba, cada verán, trinta botellas de auga de Selz; un vaso grande á mañá, dous antes de xantar e outro tanto ao deitarse. Tome de ordinario viños brancos, lixeiros e acidulados, coma os de Anjou. Fuxa da cervexa coma da peste.

Certo que a literatura francesa do século XIX amosa grande ignorancia en materia de viños, incluíndo rexións vinícolas (sempre citadas de modo impreciso) e castes de uva. Isto acontece, mesmo, con Brillat-Savarin ou cun Balzac posto a disertar sobre o tema dos «excitantes modernos», entre os cales el inclúe o viño e os alcois del derivados. En realidade, no século XIX aínda non dominaba a moda da enolatría que parece alagar hoxe o mundo. Na actualidade poderíase mesmo falar de que habitamos unha sorte de enosfera, dada a pedantería, na literatura e erudición fantástica, que pode desatarse en determinados ambientes a propósito de viños.

Brillat-Savarin, fisiólogo do gusto, non se prodiga nesta materia, e iso que o Terror, por el, Anthèlme, ser sospeitoso de federalismo, lle expropiou a viña de Manchura, en Belley, que parece que apreciaba moito e que coidou con moito mimo antes de ir refuxiado aos EEUU.

E ben, cales son eses viños de Anjou, brancos, acidulados e lizgairos, que Brillat-Savarin considera que posúen propiedades dietéticas favorábeis ao enfraquecemento e a perda de gordura? Dado que o noso autor descoñecía a existencia do albariño e demais viños galegos, temos que concluír que se estaba referindo aos máis semellantes a eles. De aplicarmos criterios de arqueoloxía enolóxica chegaríamos á conclusión de que el falaba dos brancos procedentes da caste *muscadet*, que eran e son, no seu xénero, inmellorábeis e se producen no país de Anjou, nas ribeiras da Loira, nas bocaribeiras de Nantes.

Este muscadet é o viño preferido na nación bretona, aínda que Álvaro Cunqueiro non se decatase diso no curso da súa viaxe ao país real do Sochantre polos primeiros anos sesenta do século XX. En canto a min, non lles sei decer se o muscadet da Loira atlántica ten ou non propiedades dietéticas pero si que pode facer compañía inmellorábel a uns mexilóns ou a un boi onda a lonxa de Douarnenez o nas docas de Roscoff, por caso. Convén saber, a este respecto, que Bretaña aprecia tanto a ostra coma o mexilón e pon o boi ou esqueiro por cima da lagosta mesmo en grandes hoteis.

Por se a alguén lle importa, direi que a palabra *muscadet* é occitana e de recuada orixe persa. Ten que ver cos cheiriños e perfumes e co universo das especias remotas.

Desde logo, o nome, só o nome, da uva de moscatel está relacionado co muscadet. Agradecemoslle a Brillat-Savarin o eloxio, sequera fose por razóns prácticas ou mesmo medicinais, dun viño branco, lixeiro e chisco acidulado, como son os nosos. Brillat-Savarin, de longa permanencia, foi un dos grandes escritores menores da literatura francesa, a quen situaríamos no nivel de La Bruyère, de La Rochefoucauld ou de Sully Prudhomme, este derradeiro premio Nobel de literatura. Ou polo menos iso é o que opinaba François Mauriac, o cal se consideraba a el mesmo habitante dunha sorte de Olimpo. Jean-Anthème Brillat-Savarin pasou á Historia como profeta da gastronomía, e escribiu con enxeño e graza que, ás veces, de tan intensos, eran invisíbeis coma as cores que compoñen o raio de luz. Brillat-Savarin, a quen Cunqueiro leu e admirou, foi xuíz, políglota, cazador, federalista xirondino, científico. Naceu en 1755. Viviu e aprendeu nos EEUU, e foi morrer en 1826 a causa dunha contrariedade e dun catarro que apañou nas humidades da igrexa parisina de Saint-Denis. O caso é que o presidente da Corte de Casación obrigara oficialmente o gastrónomo a asistir a unha misa reparatoria pola alma de Luis XVI, vítima da Revolución. Brillat-Savarin irritado e doente, xa só saíu do seu cuarto para ocupar unha cova nas antigas minas de caliza transformadas en catacumbas no París pre-revolucionario.

A min produciume unha inmensa satisfacción o achar no *Fondo dos Espellos* Brillat-Savarin e poder poñelo en boa compañía con Álvaro Cunqueiro e cos viños albariño e muscadet.

A Xavier Castro, adicado.

Velaí o vello café (10.09.2016)

«O café máis antigo de Ourense, de Galicia e, se cadra, da Península Ibérica está en Ourense, nun humilde soportal da praza do Ferro». Así falou Otero Pedrayo un día de 1959, como debullando as palabras para si. O café chamábase La Peña, e segue existindo con tal nome. Eu coñecino coma unha especie de burato escuro con algunhas mesas de mármore nas que varóns decrepitos xogaban ás cartas e ao dominó. Pasou por moitas mans, o café La Peña da praza do Ferro de Ourense. Nunca os donos sucesivos lle mudaron o nome. Na actualidade está ben iluminado, ten mesas no exterior. Acode a La Peña xente máis ben nova, como é costume hoxe na cidade histórica de Ourense. Os actuais propietarios do café La Peña, coma os de diversas empresas metalúrxicas e conserveiras da ría de Vigo, son chineses. La Peña xa non conecta, por tras, co patio do Pingallo.

En realidade, La Peña é o derradeiro resto dun pasado esplendor. A praza do Ferro, no século XIX, facía sentir aos ourensáns, con forza a presenza vasca. Por unha banda, a casa brasonada dos Azpilicueta impuña unha severa autoridade presidencial;

pola outra, varios comercios de ferretería facían encorar alí varias liñas familiares de comerciantes bizcaínos en uteis e obxectos metálicos. O concello liberal de Ourense (era uso nos días da exclaustación) instalou no centro da praza do Ferro, como símbolo do poder burgués, unha fonte expropiada ao convento de Oseira. Posibelmente a apertura ao público do café La Peña coincidise co intre no que os tornos da fonte abacial comezaron a facer cantar augas encanadas das minas do Monealegre.

Antes da súa expansión cara o Norte, houbo uns anos no século XIX nos que o eixo do Ourense elegante e culto era a rúa da Paz, que unía, e une, o belo Patín da Catedral coa Praza do Ferro. Alí estaban as zapaterías e as docerías e as tendas de fitas, sen dúbida. Pero o brillo suntuario e prestixio daquel espazo irradiaba do Teatro de Ourense, chamado Principal aínda que non houbera outro. O ritual do paseo de moda, moito antes de haber rúa do Paseo, celebrábase entre o patín da Catedral e a praza do Ferro na Paz. E ben, o lugar onde as familias acomodadas e os viúvos malencónicos tomaban café era La Peña, que hoxe aínda non se moveu de sitio. La Peña era o establecemento ao que se ía ao saír do teatro e despois de dar unhas voltas pola rúa da Paz, antes rúa dos Zapateiros.

Desapareceron os vascos da praza do Ferro, pero La Peña persiste. Naqueles sitios de Ourense algunha forza oculta reclama a permanencia. Houbo zapateiros na rúa dos Zapateiros e cando se chamou da Paz. Aínda hoxe abren alí as súas portas dúas ou tres zapaterías. Comprábanse bombóns, na Paz, á saída do teatro, e aínda hoxe poden comprarse lambetadas en La Tropical, que non é tan antigo establecemento coma La Peña, pero que debe ir para os cen anos de vida comercial ininterrompida. O Teatro Principal, cos seus teitos de Parada Justel e magnificamente restaurado por Fonseca Moretón, mantén na rúa da Paz, ou dos Zapateiros, un dos centros nervosos da cidade. As sombras de Otero Pedrayo, de Risco e de Blanco Amor, que naceron por aqueles rodopíos, invaden o divagar literario do paseante indeciso nas tardes humedecidas do inverno ourensán.

MEMORIA DE CHINELOS. Cando eu era neno participaba en veladas ou funcións variadas no Teatro Principal de Ourense. Sempre eran dirixidas polo señor Madriñán, persoa de excelente gusto artístico. Descubríno no Principal un dos grandes misterios da cidade. Na parede esquerda do patio de butacas do Principal había uns chinelos, xaneliñas ou pequenas fiestras. Tiñan contras que podían abrirse ou fecharse. Segundo sostíña o Heriberto Quesada, esas xanelas pertencían aos donos das vivendas que posuían parede común co teatro. Díciase que os veciños tiñan dereito a usar aquelas ventás para asistir as representacións teatrais (ou da Coral de Ruada ou do Orfeón) e que este dereito era herdado e inmemorial. Foi entón cando se difundiu a lenda de que o Teatro Principal de Ourense fora, xa no século XVII, «corral de comedias», ao estilo castelán. Sendo así, os veciños tiñan dereito a seguir as representacións desde os «aposentos», e mesmo a arrendar estes á xente principal. Restos daqueles «aposentos» serían as pequenas ventás que todos viamos abrir e fechar

no muro sur do patio de butacas e sobre os palcos. Por suposto, nos días da miña nenez aqueles veciños privilexiados podían ver tamén «El Tanque Humano», «El capitán Maravillas», «El signo del Zorro», e toda a abundante cinematografía infantil e de aventuras que circulaba na época, xa que o Teatro Principal de Ourense, coma outros do seu xénero, terminárase convertendo en cine. Aquí teñen vostedes outra mostra dos misterios que navegan na memoria non escrita de Ourense.

Episcopus ex Gallaecia. 1666 anos con Prisciliano na memoria **(17.09.2016)**

Prisciliano morreu e reviviu moitas veces. A súa figura memorábel non fixo senón crecer ao longo dos séculos. Decapitado, en 385, cabo da Porta Nigra de Tréveris, acompañárono na morte infamante os fieis irmáns e discípulos Eucrocia, Latroniano, Felicísimo, Armenio, Asarbo e Aurelio. Repatriaron outros amigos, estes salvos, o corpo de Prisciliano a Hispania. Non se sabe certo onde o enterraron, pero hai hipóteses. Observa o bispo e historiador Uxío Romero Pose que as mortes violentas do cristián Prisciliano e da pagá Hipatia foron simultáneas e representan o inicio dunha era inícuca de represión das consciencias desde o poder.

Sabiase, por Sulpicio Severo e outras fontes, como Prisciliano fora herexe e máxico, polo que foi perseguido até a morte. Mais, até o ano 1888 non puido Europa ler os seus escritos indubitados. Nese ano foron achados os tratados de Prisciliano en Würzburg, e en arquivos ocultos nas ribeiras do Mein, que é un río de nome paleuropeo e xémeo do Miño. Debémolle agradecer o descubrimento ao doutor G. Sheps. Non moitos anos despois, un bispo, coma Romero Pose, historiador eclesiástico, Louis Duchesne, publicaba nos *Annales du Midi* (1900) un artigo famoso que hoxe pode ser consultado en galego n' *A Trabe de Ouro*, comodamente. Nel, Duchesne debuxa a posibilidade de que o chamado sepulcro de Santiago Apóstolo en Compostela sexa, en realidade, o xacigo de Prisciliano, a quen os seus seguidores indemes trouxeran a Galicia desde Tréveris.

Dado que todo indica que é moi posíbel a translación do corpo decapitado de Prisciliano desde a Renania a Galicia, outro bispo, reaccionario neste caso, Guerra Campos, seguramente para escorrentar as sospeitas de Duchesne, propuxo, un tanto irresponsablemente, que Prisciliano estaría enterrado en Galicia, pero non en Compostela. Para Guerra Campos a cova de Prisciliano debería situarse na localidade dos Mártores, ou Martores, no actual concello de Valga e na antiga diocese de Caldas de Reis. E Santiago Apóstolo, axustizado en Xerusalén, viría como está establecido e manda a lenda oficial, xacer a Compostela. En canto a Celestino F. de la Vega, que non era bispo nin cousa que se lle parecerá, sostivo con dignidade a posibilidade de que Prisciliano teña o seu sepulcro, secularmente oculto e secreto, en Santa Eulalia de Bóveda.

Avanzan os coñecementos sobre a vida, paixón e morte de Prisciliano. E cómpre louvar aquí o estudo de María José Bravo Bosch, á luz do dereito e da historia, sobre o *iudicium públicum* da causa contra Prisciliano, que pode consultarse na revista de *Historia do Dereito* da Universitas Lateranensis, ano 2010. Lendo o estudo da profesora Bravo ratificámonos na convicción de que a condena de Prisciliano foi de natureza política.

Especialmente vivo e interesante é *Prisciliano del Bierzo*, libro (Paradiso Guttenberg, Coruña 2016) da autoría de Aniceto Núñez. Trátase dunha biografía novelada con axilidade e estilo persoal na que a análise histórica se alía cunha vigorosa interpretación teolóxica de Prisciliano e do priscilianismo posterior á morte do doutor que nos ocupa. No libro de Aniceto Núñez brilla a recreación, imaxinaria e feliz, dun Prisciliano neno e mozo no Bierzo. Alí, beira do Sil, o futuro mártir forma parte dun círculo amigábel no que se inclúen persoas que haberían de gozar de alto relevo social, intelectual e político, coma a viaxeira Exeria, o emperador Máximo que os bretóns relembra aínda hoxe como Macsen, e o segundo gran fundador do catolicismo de Estado, que foi o tamén emperador Teodosio. Non lle interesou a Aniceto Núñez incorporar ao grupo berciano xuvenil a persoa de San Dámaso, bispo de Roma que unha persistente tradición considera, coma as figuras antes citada, orixinario da Gallaecia.

Para terminar, e en conclusión, non fomos os nacionalistas os que discorremos a hipótese de que Prisciliano e non Santiago é o decapitado que xaz en Compostela. Aínda que eu coído que lin, de neno, algo ao respecto, escrito da man de Portela Valladares, o autor da hipótese, sequera fose enunciada discretisimamente, foi o historiador da igrexa católica e bispo de Francia Louis Duchesne. Si, certo, o nacionalismo galego estivo orgulloso sempre de que Prisciliano procedese da nosa torgueira máis vella. Por iso a esquerda (nunca a dereita clerical compostelá) independentista de Galicia cada vez que o nome de Prisciliano é pronunciado, evoca as palabras de Castelao en *Alba de Groria*. Neste texto/lábaro, a hoste dos defuntos ilustres de Galicia vai presidida por un home sen cabeza (ou mellor: coa cabeza baixo o brazo) que empuña a fouce de ouro dos druídas. Castelao, na zona leal da guerra de España, inventou para a Galicia Ceibe republicana que non hai, un escudo no centro do cal campa a estrela vermella de cinco puntas e unha fouce de ouro, que para o de Rianxo era a fouce de Prisciliano.

Literatura galaicolatina e varios horrores (24.09.2016)

Galicia entra ao universo literario latino no século IV. Tal irrupción leva o nome de Prisciliano e está marcada co signo do martirio e da represión ideolóxica. Sabemos que aquel doutor infortunado, Prisciliano, foi capaz de vindicar a dignidade da muller, de pedir a abolición da escravitude e de recoñecer a validez revelatoria dos evanxeos

apócrifos. Insistiuse moito no substrato pagano, especificamente galaico, no que asentaría a doutrina de Prisciliano. Hoxe fálase máis del como disidente do sistema de catolicismo de Estado imposto polo Imperio. En todo caso, a literatura galaicolatina nace coa obra e coa actividade dun autor que sufriu persecución política e que morreu no patíbulo. Por iso Castelao situou a Prisciliano á fronte dunha hoste imaxinaria de galegos inmortais. Boa parte das grandes persoas galegas foron vítimas.

Figura tamén auroral da nosa literatura latina é a simpática viaxeira, orixinaria da Gallaecia, que a posteridade chama Eteria ou Exeria ou de xeitos parecidos. Correu o Oriente todo, iniciando esa pulsión orientalista que levaría numerosos galegos a emular a Teibaida nas Ribas do Sil e nas fragas dos montes bercianos. Exeria é autora dun agradábel *Itinerarium ad loca Sancta*, que teño visto citado, non sei se axeitadamente, como *Peregrinatio Sylvaniae*. Hai quen fai a Exeria filla do emperador Teodosio, que tamén era galaico con certeza. Exeria é a primeira escritora galega de nome coñecido e marca a nosa literatura, desde a orixe, co signo do feminismo que a distinguirá en todos os seus séculos futuros.

Sen nos mover do IV, se cadra haxa que evocar agora os versos acrósticos que Dámaso, bispo de Roma e galaico, mandou inscribir nas lápidas funerarias dos mártires. No século V, moitos autores galaicolatinos aparecen dominados por unha escura carraxe contra Prisciliano, o que os converte en antipáticos aos ollos do lector contemporáneo. Baquiano, Pastor, Siagrio, Toribio, son escritores católicos da Gallaecia que fan corpo nunha especie de libelo colectivo que fede a oficialismo. Como un raio de sol furtivo entre tanta nube negra, pasa un estraño libro titulado *Vita Heliae*, seguramente digno de consideración. Cómpre engadir que os dous grandes escritores galegolatinos do século V, Paulo Orosio e Hidacio de Chaves, inclúen a diatriba antipriscilianista no seu repertorio temático, aínda que este é moito máis extenso por sorte para a súa época e para a posteridade.

Paulo Orosio foi autor, entre outras obras, dunha *Historia adversus paganos*, en sete libros, na que traza o relato total da peregrinaxe humana á Parusía. Casimiro Torres, a quen recordamos como profesor ocasional noso nas aulas compostelás, é autor dunha tradución desta obra que coñeceu extraordinaria difusión no seu tempo e mesmo na Idade Media. Entre as mil informacións que Orosio ofrece, eu escollo unha moi elemental. Ao el describir a xeografía hispánica, sinala un lugar da Gallaecia chamado Brigantia e fai mención dun *pharos* alí erixido co fin de observar os mares de Britannia. Ou sexa, que en Paulo Orosio lemos a primeira mención da Torre de Brigantia, que segue de pé na Coruña, e a noticia da súa función como esculcadoiro das illas situadas ao Norte. E ben, este pasaxe abre unha liña literaria que chegará ao *Leabar Ghabála* irlandés e, a través dos tempos, ao himno noso e a todo o celtismo e atlantismo galego contemporáneo.

Forma parte da literatura latina do século V, así mesmo, o galaicorromano Hidacio, bispo da cidade de Chaves que inda hoxe ostenta publicamente un Padrão dos Povos

no que poden ser lidos os nomes das grandes xentes e tribos galaicas e orixinarias das terras que regan o Tamega, o Limia, o Arnoia, o Cávado. Parece que o ceo lle caeu enriba da cabeza a Hidacio de Chaves cando a nación sueva, logo de se arrandear pola Galia, entrou na Gallaecia no século V para aquí ficar, convertendo en reino a vella provincia. En realidade, Hidacio non podía decatarse de que a Idade Antiga morría diante dos seus ollos horrorizados e de que estaba a nacer un tempo novo, baixo o signo do rei Hermerico e no século v. Historiador, Hidacio escribiu unha *Chronica* ou *Chronicon* que continúa a Eusebio e Xerome desde o ano 397. No remol da nosa memoria, no *Fondo dos Espellos*, consérvase con viveza a imaxe dos peixes con letras hebreas escritas nas cacholas alén de signos apocalípticos e varios horrores que acompañaban o fin do mundo que para o bispo de Chaves significaba a invasión dos bárbaros. Mal sabía el que non tardaría en empastarse unha boa e interesada amizade entre as elites galegorromanas e as suevas que mesmamente sería ben vista polas camadas servís dunha Galicia que xa non tiña que tributar nada ao Imperio.

E aquí termina, nun pálido esplendor crepuscular, a Historia da Literatura Galaicolatina coa cal nos foron familiarizando o citado Casimiro Torres, M.C. Díaz y Díaz, José Luis Moralejo e outros autores galegos e non galegos. Só é preciso engadir que, tras dun silencio, no reino suevo de Gallaecia recuperouse a actividade literaria do modo que iremos vendo nesta mesma sección. Pero daquela abríase paso outro modo cultural que chamaremos, con Ernst Robert Curtius, Idade Meoga (ou Media) Latina (*Lateinische Mittelalter*).

Literatura galega e Idade Media latina (01.10.2016)

NEVENKA TEODOSIC (citada por Isaac Xubín)

Hai quen pensa que o primeiro autor grande da literatura latina medieval de Galicia foi un axente do emperador Iustiniano de Bizancio chamado Martinus. El pasou á historia como San Martiño de Dume ou Dumense (c. 510-580). Martiño serviu ao Imperio bizantino e, simultaneamente, á coroa sueva de Galicia nas persoas dos seus reis derradeiros, Teodomiro (559-570) e Miro (570-583). Martiño aplicouse a executar en Galicia a misión encomendada polo Basileus. Ou sexa: apoiar a política de alianza dos suevogalegos cos francos e cos bizantinos contra os visigodos de España. O obxecto final era o de reconstruír o Imperio romano.

Aínda que Nicandro Ares pense que Martiño Dumense naceu, non na Panonia lonxana, senón nas Panoias galegas de onda a actual Vila Real (tampouco non na Panoia de Ponte Deva), nós seguimos pensando que el veu de lonxe. Martiño de Dume, coma o de Tours, procede da Panonia do Leste de Europa moi seguramente; talvez

fose de etnia *magyar*. Martiño Dumiense coñecía ben o grego e os filólogos aprezan o seu latín rico e resolto. Dignísimo e elegante é o epitafio que para o seu propio enterramento escribiu o Dumiense. A memoria deste, con frecuencia, confúndese coa de Martiño de Tours en diversas freguesías de Galicia e Portugal e mais na titularidade da mesma catedral de Ourense.

Entre as obras de Martiño Dumiense, segue a suscitar interese unha: *De correctione rusticorum*. Tradicionalmente viuse nela o testemuño e proba dunha Galicia só superficialmente cristianizada. Hoxe as tendencias analíticas gustan de recorrer mellor á hipótese dos *tópoi* educativos pancristiáns en lugar de procurar no texto a especificidade cultural dos galegos da época.

No século seguinte, so a dominación visigoda dos reis de Toledo, florece no Bierzo un estraño poeta. Referímonos a Valerio, sobre cuxos escritos os filólogos discuten se ignoraba a versificación latina ou se foi un xenial innovador que creou a que sería chamada prosa rítmica ou poética. En todo caso, prodúcese un silencio de moitos anos en Galicia que se cadra sexa consecuencia da perda da nosa independencia política.

Conta a lenda que, no ano 925, un rapaciño galego, de nome Pelagius ou Paio, foi levado preso a Córdoba. Alí Abderramán III pretendeu abusar del. O neno, por negarse aos requirimentos sexuais do califa, foi decapitado. Isto ocorrería no ano 925. No mesmo século X, unha importantísima escritora latinoalemá, de nome Hroswitha, compuxo en 414 hexámetros a vida e martirio de Paio, que pasaría a ser coñecido como San Paio. Segundo unha fonte literaria, foi Adosinda Gutiérrez, irmá de San Rosendo, quen lle mandou por un propio a Hroswitha os pormenores do martirio de Paio. Non sabemos se esta relación entre as dúas mulleres, Hroswitha abadesa de Gandersheim, e Adosinda, recluída en Vilanova das Infantes, existiu realmente. Pero resulta chamativo o pouco tempo que media entre a morte de Paio en Córdoba e o poema escrito en Saxonia á súa memoria. Hroswitha viviría entre o ano 930 e o 1002. Adosinda pertencía á Era Rudesíndica e Hroswitha, «rara avis saxoniensis», no tempo do emperador Otón o Grande, mesma época. Polo seu asunto, o poema saxón sobre o martirio de San Paio non pode ser considerado alleo á literatura latina medieval de Galicia. O nome de Hroswitha é grafado de modos diversos.

Galega por enteiro é a alucinación literaria que leva por título *Trezenzonii de Solstitio-nis Insula Magna*, na que se conta que un suxeito protagonista vaga por unha Galicia devastada. O narrador, que se chama a el mesmo co rarísimo nome de Trezenzonio, bandease sen rumbo e como alouleadado por unha Galicia, que foi destruída polos mouros. Do mesmo modo veremos este noso Reino achandado no *Roman de Pontus* (século xv) e no *Orlando Furioso* de Ariosto (século xvi). Trezenzonio sobe á cima da torre que metera Paulo Orosio na literatura (século iv) e que é a actual da Coruña, chamada de Brigantium ou de Brigantia. Ve, ou especula que ve, unha illa, e

a ela marcha embarcado. Chega á illa, Solstición, e alí é todo marabilla. En realidade, Trezenzonio foi parar ao Outro Mundo. De volta a Galicia, o narrador e protagonista vai desaparecer de xeito abrupto e en estrañas circunstancias, so o poder do bispo de Tui. A primeira mención da Torre aparece en Orosio, si, pero logo veremos Brigantia no *Leabar Gabhála* irlandés (versión definitiva do século XIII). Desde logo, hai un arrecendo común que une o poema de Trezenzonio coa *Navigatio Sancti Brendani*, ou «Navegación de Brandan», escrita por algún «scotto» irlandés asentado na Renania do século X. Álvaro Cunqueiro gozaba moito co «San Brandán», pero coído que o mindoniense morreu sen chegar a coñecer o Trezenzonio; se é así, foi mágoa.

Logo medrou Compostela, extinguiuse Iria e naceu Portugal. No século XII, baixo a autoridade de Xelmírez, un aventureiro audaz, a literatura galegotatina produciu dúas obras: o *Liber Sancti Iacobi, Codex Calixtinus*, e a *Historia Compostelana*. O primeiro contén unha boa colección de mentiras arredor do tema central do apóstolo Santiago aínda que non deixan de ser graciosas algunhas partes do libro. En canto á *Historia Compostelana*, preséntase como unha obra que adopta un método histórico máis aparentemente veraz e honesto, aínda que sempre ao servizo, non de Galicia, senón da factoría apostólica compostelá. A literatura galega latina que comezara, con Prisciliano, cun conflito entre a fe viva e o poder imperial, convértese no século XII nunha propaganda comercial incapaz de seducirnos. Para facer isto último, non tardaría en aparecer no mundo a poesía lírica en galego que xamais perderá a súa autenticidade e a súa louzanía.

Hai máis literatura latinogalega na Idade Media, pero non imos tratar dela este día.

Mil e cincocentos anos de fábula atlántica (08.10.2016)

Polo Atlántico circulan correntes misteriosas que levan e traen soños e estórias que os eruditos non adoitan poñer en relación. Mentres escribo, o sol déitase sobre as Cíes e Cabo de Home e nos fai acordantes de que aí o está, o terríbel océano de nosoutros. Paulo Orosio, galaico, describiu no século V a Torre de Brigantia ou Brigantium que aínda está firme na Coruña. Uns seiscentos anos máis tarde, un tal Trezenzonio, protagonista de ficción de certo texto latino fantástico, conta como el chegara a vagar por unha Galicia terriblemente maltratada e deserta. Trezenzonio achou unha torre moi alta, a de Paulo Orosio ou de Brigantia. Desde o alto da torre, con ou sen espello auxiliar, puido ver unha illa alén do Atlántico. Trezenzonio navegou de Brigantia á illa. Era unha illa prodixiosa; ou sexa, o Outro Mundo. De volta a Galicia, Trezenzonio foi acabar os seus días na cidade de Tui.

Da mesma época do Trezenzonio é a obra titulada *Navigatio Sancti Brandani*, que parece que foi escrita por un monxe irlandés establecido na Renania, ao mellor en

Cusa e ao mellor no Tréveris onde lle chapodaron a cabeza a Prisciliano. Máis tarde, no século XII, un tal Benedeit puxo a *Navigatio* en normando, e saíulle un fermoso relato: *Voyage de Saint Brandan*. Benedeit conta como o abade Brandán, irlandés, navega os mares todos e como vai vivindo aventuras nas que se inclúen algunhas que se refiren ao Ceo e ao Inferno. A Cunqueiro e a Urbano Lugrís, século XX, gostábanlle moito aqueles monstros (grifos, baleas, dragóns, serpes) e, sobre todo, rían co episodio do «Peixe Illa» sobre o cal Brandán e os seus compañeiros foron facer lume.

Seica foi no século XIII, ou sexa uns oitocentos anos despois de que Paulo Orosio mencionase a Torre de Brigantia, cando diversos afluentes literarios encoraron e deron lugar ao *Leabhar Gabhála*, ou libro irlandés das conquistas. Nel fálase da Tuir Breogain ou Torre de Brigantia. O rei Breogán, fundara Brigantia e levantara a torre, dentro da cal vivía coa súa muller. Desde a Torre víase ben o promontorio por onde desauga o meirande río de Irlanda, que é o Shannon. A descendencia de Breogán viaxa a Irlanda e vence aos seus habitantes, os *Tuatha Dé Danan*. A caste de Breogán impón no Eire a lingua dos Gaels de Brigantia, ou sexa dos Galaicos. Así o gaélico naceu.

Murguía leu moi ben a versión máis completa, en francés, do *Leabhar Gabhála*, e tamén o fixeron Pondal e outros. Pondal converteu Breogán nun mito fundador da Galicia do pasado, do presente e do futuro ao incluír o seu nome, de xeito recorrente, no noso Himno Nacional. O número de proxenitores que inscriben hoxe os seus fillos varóns como Breogán en toda Galicia aumenta de contino.

E ben, uns mil anos despois de Paulo Orosio, cincocentos despois de Trezenzonio e douscentos máis tarde da redacción final do *Leabhar Gabhála*, no século XV, viu a luz o *Roman de Ponthus et de Sidoine*, famoso libro de cabalaría. Miramos nesta novela como a Coruña é conquistada polos mouros. O fillo do infortunado rei de Galicia, Ponthus, un meniño, foxe en barco con outros xoves camaradas. Navegan ao Norte e van parar á Pequena Bretaña (o libro está escrito en francés). Termina a novela felizmente con Ponthus coroado rei de Galicia e sendo el tamén soberano daquelas nacións celtas (Bretaña, Irlanda, Escocia) ás que lles cantaban nas súas navegacións atlánticas os ultreias un himno cuxa letra escribirá Fermín Bouza Brey, naturalmente no século XX. Non convén nunca esquecer o *Orlando Furioso* porque é o edificio catedralicio da fábula fantástica de todos os tempos. Escrito no século XVI por Ludovico Ariosto, nos seus versos aparece unha Galicia tamén dominada polos mouros. A filla do seu rei, residente en Baiona, a belsísima Isabella, foxe en barco e navega, sempre ao norte, polo Atlántico. Neste caso non chegará moi lonxe, pois o navío que a levaba foi naufragar, onde? Por suposto en Muxía, na mesma Costa da Morte. A partir de aquí, Isabella de Galicia irá por todo o *Orlando Furioso*, de aventura en aventura, errante e sufridora. «Isabella son io, che figlia fui / del re mal Fortunato di Gallizia».

Moitos de vostedes coñecerán a lenda galega de Santo Amaro. Este santo, irmán de Brandán e de Trezenzonio, non tivo a sorte de ser recoñecido canonicamen-

te pola Igrexa Romana. Por iso cregos galegos actuais, poñéndose repunantes, andan en campaña permanente para mudar o nome de San Amaro (pronúnciese Sanamaro ou dígase Santo Amaro). Polo máis regular e fino de «San Mauro». No conto, Amaro púxose a mirar o mar e viu ao lonxe unha illa. Embarcou e navegou ata ela. Alí había unha cidade marabillosa protexida por murallas de prata fina. Aquilo era, naturalmente, o máis alá, o alén ou o outro mundo. Pasáronlle a Amaro os anos coma suspiros. E ben, esta lenda, piedosa e áurea, foi posta en galego literario por Ramón Cabanillas no século XX, ou sexa mil cincoentos anos despois de Paulo Orosio mencionar a torre ou *pharos* de Brigantia ou Brigantium desde onde se esculca o mar que separa as sete nacións celtas «fillas do Pai Breogán». A auga ten un significado ambiguo e ligado ás nosas natalidades na literatura psicanalítica de Gaston Bachelard. Para nós, o Atlántico significa as máis desexadas orixes. Por iso, desde a Torre de Brigantia, ou desde o faro contemporáneo das Cíes, nunca ollamos para o Sur e si sempre para o Norte. Ollando a Britannia, ao Norte, perdeu toda esperanza o conde Oveco ao decatarse de que Guillaume o Normando nunca viría liberar o noso rei preso: «el re mal fortunato di Gallizia». Mais esta historia verdadeira non é para ser mesturada con monstros mariños, navegacións ao Outro Mundo e relación prehistóricas entre os Fisterras atlánticos.

Represión relixiosa no Ourense franquista (15.10.2016)

Relembro, e vexo cos meus ollos de neno as cristaleiras do baixo dunha casa de Ourense rotas por efectos dun apedramento nocturno. Noite de vidros escachados, ao modo nazi.

Por aquel tempo, digamos que ao redor de 1945, tiña moita poder na cidade un equipo de xesuítas a quen o bispo de Ourense, se cadra o doutor Cerviño, lle confiara a administración da freguesía de Santa Eufemia. Cómpre sinalar que a igrexa de Santa Eufemia fora edificada pola Compañía de Xesús e logo expropiada por Carlos III. O tal grupo de xesuítas vivía nun piso espazoso que a miña memoria sitúa con incerteza na rúa ou largo que daquela se chamaba de Ceano Vivas en memoria do militar protagonista en Ourense da sublevación de xullo de 1936. Lembro moi ben a especialización catequética de varios daqueles cregos que se caracterizaban por levaren unha faixa, negra coma a sotana, arredor do van. O P. Reino tiña sona de místico e metía moito medo coas súas descrições do Inferno. O P. Bezanilla ocupábase de instruír os nenos e os adolescentes encadrados os primeiros na organización dos Kostkas, por San Estanislao de Kostka, e, os segundos, na dos Luises, por San Luis Gonzaga. Lembro un simpático irmán leigo de nome Filipo, que organizaba pequenas funcións de teatro, a quen chamaban na cidade «O Pai dos Nenos». Finalmente, represéntaseme o P. Serrano, que destacaba pola súa predicación dogmática e intensamente politizada nun franquismo enfático.

Naqueles anos corenta, existía na cidade de Ourense, e no veciño concello de Canelo, unha importante comunidade protestante. Tal comunidade pertencía a unha denominación de orixe británica, e remotamente irlandesa, chamada *Plymouth Brethren* ou Irmáns de Plymouth ou Igrexa de irmáns. Os xesuítas de Santa Eufemia odiaban profundamente estes compatriotas protestantes. Na súa predicación e nas súas direccións espirituais, os xesuítas non perdían ocasión de denigrar os protestantes, ourensáns, aos que acusaban, entre outras cousas, de serviren os intereses de Inglaterra e de Rusia.

Os Irmáns de Ourense abriron unha igrexa no baixo dunha casa situada no que entón se chamaba Carretera de Circunvalación. No local dos Kostkas e dos Luises (nas Mercedes) moitos rapaces chufábanse de ter berrado «¡Viva Cristo Rey!» na porta da igrexa protestante e durante o seu culto.

Finalmente, a campaña xesuítica contra os protestantes culminou cunha Santa Misión. Houbo rosarios da aurora, sermóns, procesións e manifestacións multitudinarias pola zona do Couto e polo chamado Barrio Chino, que era onde, ao parecer, moraban os protestantes probes que recibían, segundo a propaganda, substanciosas subvencións procedentes do estranxeiro. O P. Serrano metíalle o altofalante na mesma porta da igrexa evanxélica e cominaba os seus fieis á conversión.

Terminada a Misión, foi cando un grupo de adolescentes de clase media do centro da cidade baixou de noite pola rúa de Reza, seguiu Porto Carreiro, cruzou o río da Barbaña pola pontella, galgou Fonte do Bispo arriba e acantazou a cristaleira da igrexa dos Irmáns de Plymouth. Os berros de «¡Viva Cristo Rey!» atronaron a Circunvalación e ouvíronse até no Salto do Can. Os rapaces maiores, Luises, contáronlle a fazaña aos pequenos, ou sexa aos Kostkas.

Eu, por curiosidade, fun con outros cativos á Circunvalación e vin cos meus propios ollos os cristais escachados da igrexa protestante. A cidade, naturalmente en voz baixa, condenou o atentado.

Pouco tempo máis tarde, o bispo de Ourense, Francisco Blanco Nájera, ao parecer farto da prepotencia do equipo xesuítico de Santa Eufemia, tomou unha decisión moi radical. Expulsou o grupo dos xesuítas da diocese ao tempo que nomeaba un párroco de confianza para rexer a freguesía de Santa Eufemia.

Das varias expulsións e disolucións que sufriu a Compañía de Xesús ao longo da súa historia seguramente esta que eu saco agora do *Fondo dos Espellos* sexa a menos coñecida. Os padres Bezanilla, Reino, Serrano, se cadra algún outro, marcharon da cidade e eu vinno reaparecer ao longo da miña mocidade en Compostela e noutros lugares, sempre na vangarda da predicación nacionalcatólica. O bispo Blanco Nájera afianzou o seu poder en Ourense con esta excepcional mostra de autoridade.

Moitos anos máis tarde tiveron ocasión de ler obras do xesuíta Teilhard de Chardin, que, ao parecer, o papa Pío XII e o Santo Oficio tiñan prohibidas. E dinme conta de que existía un tipo de xesuíta moi diferente do P. Serrano. Pasou aínda máis tempo e tecín unha boa amizade co P. Seixas, a quen destinaron a Vigo nos anos sesenta e que aquí formou un equipo de impregnación social de signo totalmente distinto a aquel que formaban os xesuítas de Santa Eufemia de Ourense. Intimei con xesuítas que coincidían connosco na idea de transformar a sociedade e o mundo, e con eles deplorei e condenei o asasinato, a prisión e a tortura das vítimas da opresión no mundo enteiro, comezando polas do franquismo.

Pódese entender este relato dun suceso sórdido en Ourense como un contributo mínimo á conmemoración da Reforma luterana que se está a preparar en todo o mundo.

Luteranismo e Galicia (22.10.2016)

Prepárase o mundo para conmemorar os cincocentos anos da Reforma protestante e eu miro no *Fondo dos Espellos*. Alí vexo, en remuíños confusos, as figuras do teatro de marionetas que os nosos profesores de Relixión montaban sobre tan gran acontecemento. E velei, que, mesturado con Lutero, aparéceme, no revoltallo da memoria, o río Almofrei alí onde el verque as augas, polas partes entre Mourente e Xeve, no Leres lixeiro. Ía eu, rapaz, moito aló ás troitas, as cales non se deixaban pillar moito, e ía moi precisamente ás Pontes de Bora, topónimo hoxe mal tratado oficialmente como «Pontebora». Toda a xente de Pontevedra sabía aquela cántiga:

Pasei as Pontes de Bora/ e paseinas de carreira/ correndo atrás dunha lebre/ que se volveu costureira.

Entre as causas da Reforma, os libros de texto e os profesores de relixión do noso *lontano* bacharelato sinalaban o temperamento sanguíneo, soberbio e libidinoso de Martín Lutero. A súa tendencia á luxuria sería o que levou o herexe a renunciar ao celibato dos eclesiásticos e a casar el mesmo cunha monxa de nome Catarina de Bora ou sexa Katharina Von Bora. Cando eu andaba ás troitas e perdía moitos anzós nas ponlas baixas dos amieiros da beira do Almofrei, víñame con frecuencia á fantasía de que a muller de Lutero, en lugar de freira alemá, era unha costureira de Bora. Anos máis tarde, ao coñecer o retrato de Catarina de Bora feito por Lucas Cranach o Vello, volveume a manía e ela pareceume unha muller galega, familiar, louzá, intelixente e nacional-popular.

O 31 de outubro de 1517 Martín Lutero fixou na porta da igrexa do Castelo de Wittenberg, as súas teses, o que deu paso á colosal deflagración relixiosa, económica, cultural e política que chamamos Reforma protestante. Eu son dos que pensan que Galicia non poderá permanecer á marxe de tan importante conmemoración. Os

protestantes galegos xa solicitaron que o Estado emita un selo de correos especial coa imaxe da *Biblia* dos séculos XVI e XVII traducida ao castelán por Casiodoro Reina e Cipriano de Valera. Pensamos que todos os galegos deberíamos celebrar o medio milenio da Reforma con máxima intensidade académica.

183

Coa Reforma, a unidade relixiosa de Occidente crebou para sempre. Nos países e territorios protestantes os bens das ordes monásticas e dos bispados foron expropiados e con iso beneficiáronse os señores e príncipes, certo, pero tamén as cidades ceibes e a burguesía. T. Münze, «o teólogo da Revolución», mobilizou os campesiños sen terra, aínda que a Reforma non os apoiou porque os propósitos e a utopía dos insurrectos, coma antes a dos Irmandiños, adiantábanse a época.

Pola contra, a Contrarreforma católica consolidou, onde dominaba, bloques de poder reaccionario. A Galicia do século XVI viu como o poder real obrigaba os mosteiros, inmensamente ricos, a enviar a Castela o fluxo dos beneficios económicos extraídos dos mesmos labregos pobres que se revoltaron en centroeuropa. San Benito de Valladolid por caso, recibía as rendas de todos os conventos beneditinos de Galicia. En gran parte de Europa o protestantismo contribuíu a robustecer o capitalismo, como é admitido comunmente desde Max Weber. No XVIII xa nace, grazas ao protestantismo, un novo país sen rei nin nobreza nin clero latifundiario e dominante que carece mesmo de nome propio xa que se fai chamar só Estados Unidos de América. Debido remotamente ao protestantismo, entre outras varias causas e concausas, houbo Revolución francesa e as burguesías dos países orixinariamente contrarreformistas apoderáronse dos bens da igrexa católica, incluíndo na gran expropiación os estados e riquezas do Papa e a mesma cidade de Roma.

En realidade, a Reforma protestante constituíu o acontecemento fundamental e auroral da Idade Moderna. Coincide, non obstante, a Reforma coa marxinação de Galicia e coa decadencia, que non extinción, do noso reino. Pode ser o quinto centenario da Reforma unha boa ocasión, asimesmo, para centrar a atención pública na historia do protestantismo no noso país.

Neste sentido, sería boa cousa celebrar un congreso no que se estudase o protestantismo en Galicia e o influxo que esta disidencia do catolicismo oficial exerceu sobre a nosa cultura e a nosa sociedade. Non hai moito tempo que se descubriu que Curros Enríquez exerceu funcións de evanxelista ou predicador nunha igrexa baptista de Madrid e non pode caber dúbida de que o pensamento e o sentimento cristián do de Celanova é de torgueira protestante. Se sabemos que a liberdade de cultos que oficializou a Gloriosa en 1868 fixo posíbel a implantación de diversas denominacións e igrexas protestantes en España, que efectos relixiosos tivo en Galicia esta nova situación política? Son moitas as preguntas que a este respecto poden formularse e unha aproximación á memoria das comunidades protestantes en Galicia, que xa foi feita parcialmente, podería completarse aproveitando a onda de interese pola Reforma que seguramente vai provocar a conmemoración do seu quinto centenario.

Moi especialmente, os galegos deberían estudar a historia e vicisitudes da denominación protestante máis antiga e estábel de Galicia, que é chamada dos Irmáns de Plymouth e da cal trataremos no *Fondo dos Espellos*.

184

Mar Céltico mediante (29.10.2016)

As relacións, mar por medio, entre Galicia, Irlanda, Pequena Bretaña, Gales, Cornoa-lla, Man, Escocia e mesmo Inglaterra cando se chamaba Britannia, son antiquísimas e perduran. No século IV Paulo Orosio referíase a elas, como temos visto no *Fondo dos Espellos*. Trezenzonio, nun poema do século XI, viaxou da Torre da Coruña ao máis alá nunha navegación paralela á de San Brandán. O *Leabbar Gabhála* irlandés fai que os de Brigantia, ou sexa nosoutros, vaian a Irlanda e impoñan aló as súas falas. A composición do *Leabbar Gabhála* remataría no século XIII. No XV, os franceses de Anjou puxeron no mundo a novela de Ponthus, que é un fillo de Galicia (da Galicia actual) que sofre infortunio e termina sendo coroado en Compostela rei de noso e tamén de Bretaña, Irlanda e de todo o arco mítico que hoxe nos ocupa.

Iso ocorría na literatura. Na realidade, nos anos vinte do século pasado, os de Bouzas descubriron o *Grand Sole* e innovaron a pesca de arrastre con «paregha». A estas praias cheas de vida púxolles como nome Mar Céltico o ideólogo da pesca galega que foi Valentín Paz Andrade. Os patróns e mariñeiros galegos, coma descubridores, fóronlle pondo nomes aos fondos mariños irlandeses: Cona de Vella, Mar das Galifñas (polas pardelas), Mar do Sindicato (polo pedregullo treizeiro). Isto sae nunha novela titulada *Antón e os inocentes*, e agora é tema moi divulgado por Xurxo Souto. Tamén os nosos mariñeiros mudaron *Grand Sole* (peixe) por *Ghran Sol* (astro rei). Eu teño na memoria os axentes dos armadores galegos que en Cork ou Galway se chamaban Mister Enrique e Mister Murpi (sic). Moitos tripulantes galegos están enterrados en Irlanda.

Hai anos, o armador bretón dos Brittany Ferries quixo unir Vigo con Saint-Malo (Bretaña); non lle fixeron o menor caso aquí. E puxo os seus barcos a facer a liña Santander-Plymouth. Pero entre Bouzas e Saint-Nazaire (Bretaña) circulan, a través do mar Céltico, outros navíos, estes carregados de coches que son fundamentalmente Citroën. En Bretaña hai unha fábrica Citroën e Galicia ten tamén unha. Un día Paul Keïneg escribiu en bretón un poema de combate contra o sindicato amarelo de Citroën en Saint-Nazaire e ao pouco tempo o poema pasou o mar Céltico e foi traducido ao galego para se distribuír, en forma de panfleto, nas rúas da cidade de Vigo.

Preparámonos para as celebracións do V Centenario da Reforma luterana. Ollando arredor, vemos que a máis antiga, respectada e mellor implantada das comunidades protestantes de Galicia é a chamada *Plymouth Brethen* ou dos Irmáns de Plymouth

ou Asemblea de Irmáns. E ben, tal comunidade naceu no século XIX. No ano 1831, os Irmáns establecéronse formalmente nas ribeiras dos ríos Plym e Tamar (da mesma raíz que Tambre/Támara ou Tamuxe), ou sexa en Plymouth, cidade que é a porta natural de entrada ao país celta de Kernew, ou Cornwall ou Cornoalla no galego medieval. En Cornoalla mantívose até o século XVIII viva unha lingua celta britónica que algún día sacaremos no *Fondo dos Espellos*: o córnico, que acaba de irromper na literatura galega coa novela de Francisco Coimbra (sen til) que se titula *Crónica Córnic*a e cuxa lectura estame obrigando a pasar unha e outra vez o mar Céltico coa imaxinación.

O angloirlandés John Nelson Darbu (1800-1882), crego da anglicana Igrexa de Irlanda, foi o fundador e inspirador inicial dos Irmáns de Plymouth. Eliminou todos os vestixios e adherencias católicas que mantiña e mantén a Church o England e todo o anglicanismo. Esta igrexa de Irmáns, ou Plymouth Brethren, cruzou o mar Céltico coma Ponthus e Ith, e chegou a Galicia nun tempo que sospeitamos posterior ao ano 1868. Seguramente se expandiu en Galicia na década de 1870.

Deberon ser varios os misioneiros dos Irmáns de Plymouth que, entre nós, traballaron arreo para convencer os galegos e para convertelos á súa fe. Eu aínda coñecía un, don Edmundo Woodford, na igrexa chamada ao tempo «Eliezer» que os Irmáns tiñan, e conservan reedificada, na rúa Pi i Margall de Vigo. Este Edmundo predicou moito polas montañas da Raia Seca, no sur da provincia de Ourense, especialmente nas terras próximas a Celanova. Deixou Woodford activas varias comunidades que aínda perviven en Calvos (Bande), Barxés (Muíños), a Illa (Entrimos) e en Turei ou Tourém, no concello portugués de Montalegre. Circula a lenda dun enxeñeiro do ferrocarril, coma os Trulock e os Bertorini de Padrón, e o Carril, que subeu ao monte do Castro de Vigo para alí prometer que convertería Galicia enteira ao protestantismo. Parece que era suízo.

Non logrou o enxeñeiro os seus fins, pero o caso é que hoxe as comunidades de Irmáns de Plymouth viven e florecen no noso país. Están presentes en Vigo, en Marín, en Pontevedra, na marxe dereita da ría da Arousa, en Ferrol, Ares, Compostela, Teo, Lugo, San Clodio, Quiroga, alén dos lugares da Raia que xa citamos e na cidade de Ourense. Foron moi molestados durante o franquismo.

Cada vez que un galego sobe á Torre de Breogán, ou a calquera outro farol da nosa costa, olla indefectiblemente ao Norte. Nunca mira para o Sur (menos a terra) nin quere lembrar que a costa de Nova Inglaterra e Nova York está ao Oeste alén do Océano grande. Os ollos dos galegos e das galegas, coa forza cósmica da agulla imantada, apuntan ao norte, onde están Irlanda, a Bretaña continental, Gales, Cornoalla, Man, Escocia e mesmo á Inglaterra que na memoria ancestral segue a ser Britannia.

De Gales a Padrón (05.11.2016)

186

Nalgúns dos fisterrás Atlánticos, coma Escocia, Gales, Cornoalla, deixouse sentir con forza a Revolución Industrial, mesmo a primeira. Na Bretaña Continental e en Galicia, non tanto. Pero non porque sobreviñase o maquinismo deixaron de circular as correntes feitas de azar e de misterio que nos unen aos veciños das debrocas do mar Céltico desde a noite dos tempos.

No ecuador do século XIX, un patriota italiano foi parar a Gales para non caer preso, coma Silvio Pellico, e salvarse das gadoupas da policía vaticana ou da austríaca ou da borbónica de Nápoles. Chamábase Camillo Bertorini e coído que era enxeñeiro. En Gales empregouse nalgunha compañía mineira ou manufactureira. Camillo casou cunha nativa do País de Gales, de seu nome de solteira Mary Margaret Jones. Mary, naturalmente, recibiu, ao casar, o apelido Bertorini do seu esposo. Despois, Camillo Bertorini foi enviado pola súa compañía a Galicia. Polo tanto, o matrimonio cruzou o Mar Céltico. Veu dar a Padrón. Instalouse nunha casa de agradábeis proporcións, que aínda existe en Iria e non lonxe da vía do tren; ribeiras do Sar. Nesa casa había de nacer, andando o tempo, Camilo José Cela Trulock. Por razóns de economía narrativa, imos deixar fóra, momentaneamente, o autor de *Madera de boj*.

Camillo perdeu por *inutile* (así escribía ás veces Novoneyra) o ele xeminado do seu nome e Mary Margaret pasou a ser, simplemente, María: Camilo e María Bertorini, pois. Ela ocupábase da casa e da crianza dos meniños, e el dirixía os traballos de construción do primeiro camiño de ferros de Galicia, que faría a liña do Carril á aldea conxeira de Cornes. En realidade, o tren corría entre Compostela e o Mar Céltico. Foi inaugurado ese camiño de ferro no ano 1873. O nome da sociedade para a cal traballaba Camilo Bertorini era «The West Galicia Railway».

Por aqueles días Rosalía de Castro e María Bertorini ligaron unha boa relación de amizade. A escritora, na cabeceira do poema seu titulado «Na tomba do xeneral inglés Sir John Moore», puxo a seguinte adicatoria: «Á miña amiga María Bertorini, nativa do País de Gales. Coruña 1871». O poema figura en *Follas Novas*, 1880.

En realidade Moore non era inglés senón escocés. Nacera en Glasgow en 1761, e, como precisa Rosalía, foi morrer na Coruña, na chamada batalla de Elviña, en 1809. Tivo tanta repercusión política no seu tempo a morte de John Moore e o combate no que caeu, que no Arco de L'Étoile de París, en letras itálicas de gran formato, pódese ler LA COROGNE a carón dos nomes das famosas batallas que gañou o exército napoleónico. Se John Moore era escocés de Glasgow, tampouco o xeneral en xefe a quen servía, Sir Arthur Wellesley (antes Wesley), era inglés. Neste caso é ben certo que Wellesley, primeiro duque de Wellington, naceu en Dublín e pasou as máis felices horas da súa nenez no castelo irlandés de Dangan (en gaélico coído

que é Daingean). O vento do Mar Céltico segue a soprar neste relato de grandes e pequenos sucesos.

No poema de Moore, Rosalía sitúase fóra da historia política dos estados e imperios europeos. Non hai nel ningunha mención da España topicamente heroica da Guerra Peninsular. Nas antípodas ideolóxicas de Manuel José Quintana, só percibimos neste poema en hendecasílabos brancos e bensoantes, compaixón e un punto de nostalxia das terras ao Norte do Mar Céltico que talvez poida ser explicada pola proximidade daquela amiga «nativa do País de Gales». Persiste hoxe o xardín do baluarte coruñés de San Carlos e alí a está, a tomba de Sir John Moore, nun escenario romántico no que felizmente non faltan os versos de Rosalía, epigrafados. Así evoca Rosalía de Castro a casa de Moore, no campo escocés, á que nunca volverá:

I o gran sillón, a colgadura inmóbil/ do para sempre abandonado leito;/ a cinza fría do fogar sin lume,/ a branda alfombra que leal conserva/ do pé morto unha sinal visibre,/ o can que agarda polo dono ausente/ i o busca errante por camiños ermos.

Rosalía, que amaba os cans («el mastín que helado tiembla»), represéntanos a ausencia definitiva de Moore, fugazmente, desde a fidelidade poética do animal que Elizabeth Barrett Browning inmortalizaría en verso encantador. Neste, e noutros pasos do poema a Moore, a nosa autora entrevisté a *moorland*, a gándara escocesa, e case sentimos o cheiro a ozono dos illós e un algo, se cadra mínimo, das paisaxes ermas de *Wuthering Heights* de Emily Brontë, quen era nativa da illa de Irlanda. E neste poema asistimos a unha aparición fantasmal na que se concentra o sentimento da perda de xeito tan indelével coma a pegada da bota do xeneral morto que non se dá borrado, que non se vai borrar nunca da «branda alfombra» da súa casa porque, sinxelamente, Rosalía de Castro nola fixo ver no grande poema elexiaco.

Van e veñen as memorias de Norte a sur e de Sur a norte, por riba das ondas. Rosalía de Castro sabe deste mar que nos une e nos arreda aos fisterráns. Fálalle a John, morto e sepulto en Galicia: «i os que te amaron e recordan aínda,/ mirando as ondas do velado Océano,/ doridos din, desde as nativas praias:/ –¡Aló está el, tras deste mar bravío;/ alí quedou quisais, quisais por sempre;/ tomba onde naide vai chorar, cobexa/ amadas cinzas do que nós perdemos!»

Pero a historia familiar de María Bertorini, a amiga de Rosalía que nacera no País de Gales, e do seu home Camilo aínda vai continuar porque na descendencia seguen a tenderse liñas entre os países irmáns que temos alén mar e a Galicia que Stephen Reckert chegou a definir como «Sur da Celtia». Moitas grazas a Cristina Trulock e a Anxo Angueira por me axudaren a coñecer mellor as historias verídicas e poéticas que andamos a escascar.

Centenario das Irmandades e sangue (12.11.2016)

188

Sinala moi ben Arturo Casas que catro dos máis importantes xornalistas galegos dos días da II República foron asasinados polo franquismo. Fala de Manuel Lustres Rivas, Roberto Blanco Torres, Johán Carballeira e Víctor Casas. Os catro eran nacionalistas, de esquerda e republicanos. Véxase Luís Cochón, *Arredor das Irmandades da Fala*, Xerais, Vigo, 2016.

A principios da década dos sesenta do século pasado, foi parar ás mans de Antón Beiras García, oculista ilustre que exercía en Vigo, un documento conmovedor. Tal era a carta autógrafa que Víctor Casas, cadro executivo do Partido Galeguista e director do periódico *A Nosa Terra*, lle dirixía, pouco antes de el ser fusilado no monte da Caeira, a don Manuel Gómez Román. O arquitecto lograra salvar a vida despois da sublevación militar e asumira funcións clandestinas de representación e dirección do Partido Galeguista naquela crise horrorosa. O orixinal da carta do condenado a morte fora custodiado durante moito tempo por alguén que, finalmente, llo entregou a Antón Beiras. Fixéronse copias do documento que, inclusivamente, foi microfilmado. Distribuíuse en medios nacionalistas e de esquerda. Por fin foi parar ás mans de Isaac Díaz Pardo e de Luís Seoane, os cales o incluíron, como facsímile e mais traducido ao castelán, no seu libro *Galicia hoy*, Ruedo Ibérico, París, 1966. Reza así este escrito:

Cárcel de Pontevedra, 2 Novembro 1936// Irmán// Manuel Gómez Román// Querido D. Manuel: Quero, niste intre, despedirme de vosté e de todo-los nosos irmáns. Non hei de entrar en detalles para lle expoñer o asinato que comigo e cos demais compañeiros se cometen. De todo-los procesos habidos hei de resaltar sempre o noso; resolto de unha maneira craramente arbitraria obedecendo a un desexo de venganza e temor que polo visto necesitaron nestes intreos en que xa teñen convencimento absoluto da súa derrota. En fin é triste e doroso morrer estupidamente, sin motivo ningún, sobor todo cando se olla preto o trunfo da nosa Causa por virtude do aplastamento do movemento criminal que ensanguentou a Hespaña e no que a Galicia lle tocou o papel de mártir.// Pídlle a vosté e a todos que no intre do trunfo e da liquidación do sucedido non esquezan os culpabres. Confío en que seguirán traballando pola liberación definitiva. Reorganicen o Partido, o noso grorioso Partido, e xa craramente, pois non pode haber dúbida para ningún, *con un matiz netamente esquerdistista* dentro das esenciais vivas da personalidade de Galicia.// Respecto aos meus, muller, fillos e nai, nada lle digo que non poida encargar sin verbas.// Confío en que as familias dos que caímos non ficarán desamparadas. Agardo de vostedes se preocupen de que as dos galeguistas caídos teñan a compensación posibel.// E nada máis. Morro pensando nos meus e na miña Terra. Despídome de todos.// De todo corazón envíalle unha aberta seu irmán na Causa// Víctor Casas// ¡Viva Galicia libre!

A carta de Víctor Casas a Gómez Román exerceu unha gran influencia sobre os iniciadores da UPG na clandestinidade e no exilio, moi especialmente sobre aqueles que procedían das direccións nacionais do Partido Galeguista (Xan López Durá) e da Federación da Mocidade Nazionalista ou Galeguista (Celso Emilio Ferreiro). Afectoulles a estes, e aínda que non só a eles, o paso que reproducimos en letra cursiva no cal Casas lle pide a Gómez Román, de xeito taxativo, que se reconstrúa o Partido

Galeguista desde bases inequivocamente esquerdistas. Neste sentido, as palabras de Víctor Casas escritas pouco antes de ser fusilado, representaron unha sorte de orde de inexcusábel cumprimento que mobilizou as subxectividades daqueles que se comprometeron a erguer, na clandestinidade e no exilio, o novo partido, alternativo ao piñeirismo antinacionalista e anticomunista, que se chamou Unión do Pobo Galego (UPG). Eu sei dun membro da UPG que pensou nesta carta ao ingresar na cadea de Pontevedra, aínda que non se tratase do mesmo edificio no que estivo preso Víctor Casas antes de ser fusilado na aba do monte da Caeira, entre os concellos de Poio e a porción de Pontevedra que cae na marxe dereira da Foz do Leres ou do Alba.

Como é sabido, a editorial española Ruedo Ibérico, de París, marcou unha nova época para a oposición ao réxime de Franco. Marcou exactamente o tempo no que, en Galicia, terminaba para sempre o «bipartidismo» que na clandestinidade e no exilio, se repartían, en termos de influencia, o galeguismo en versión piñeirista e o comunismo de práctica carrillista. Na creba de tal bipolaridade encóntranse en Ruedo Ibérico a publicación de *El Pensamiento político de Castela*, de Alberto Míguez e a de *Galicia hoy*, así como, naturalmente, a fundación da UPG despois da liquidación do Consello da Mocidade. Non sei se é feito suficientemente coñecido que José Martínez, o admirábel creador e propietario de Ruedo Ibérico, estaba fortemente subvencionado, para estas edicións galegas e para outras non galegas, por Isaac Díaz Pardo, quen, deste xeito, influía, ao seu xeito, no curso da historia do antifranquismo con criterios marxistas e de patriotismo galego.

Unha vez que a carta de Víctor Casas saíu editada en *Galicia hoy* (1966), a súa difusión sobardou o ámbito clandestino da UPG e foi de coñecemento xeral nos ambientes antifranquistas, máis amplos, que tiñan acceso aos libros editados en castelán por Ruedo Ibérico. Aínda que disto, e de cousas concomitantes, podería falar con maior fundamento ca min Luís González Blasco «Foz» que cruzou a fronteira de Francia cos cans da Político-Social trabando nos seus calcañares e foi acadar acubillo na editorial Ruedo Ibérico, número 5 da rúe Aubriot (na realidade un *impasse* ou canelión) de París IV ème.

De Cornwall a Cornes (19.11.2016)

O himno das mocidades nacionalistas Ulteira tiña letra de Fermín Bouza Brei na que se exaltaba a fraternidade entre «as sete nacións celtas/ fillas do pai Breogán». En 1989 visitamos Moncha e eu a sede central do Sinn Féin, no 44 de Parnell Square, Dublín. Na parede do salón penduraba, entre o retrato de James Connolly e o de Fidel Castro, un mapa das sete nacións celtas con pé explicativo. Aló, pois, as estaban: Irlanda, Bretaña, Escocia, Gales, Man, Cornoalla e, no extremo sur, Galicia. Ao referirse Fredric Jameson a «mapas congñitivos», estaba

a preconizar cartografía política como a que eu lembro nunha sala de xuntas do Sinn Féin. Das sete «fillas do Pai Breogán», a peor coñecida, e a menor, é chamada en idioma córnico Kernew, Cornwall en inglés e, en galego, desde a Idade Media, Cornoalla. Sempre houbo coincidencias notábeis entre Cornoalla e Galicia. Nun intre impreciso do século XIX naceu en Truro, capital do condado de Cornoalla, John Trulock. A revolución industrial conmoveu as raíces de Cornoalla coma os episodios televisivos do capitán Poldark (unha versión córnica de Antonio Raimundo Ibáñez) nos foron revelando aos seguidores da serie. John Trulock foi enviado a Galicia pola empresa na que estaba contratado para servir en The West Galicia Railway. Esta compañía construíra o primeiro camiño de ferro do noso país en 1873, o cal facía a liña de pasaxeiros e mercadorías entre o Carril (na ría de Arousa) e Cornes (aldea de Conxo no rodopío de Santiago de Compostela).

O principal da West Galicia era Camilo Bertonini. Este italiano estaba casado con María, de solteira Jones «nacida no País de Gales») a quen lle dedicara o poema a Sir John Moore Rosalía de Castro, súa amiga. Moore era escocés, de Glasgow, e o seu superior, Wellington, viñera ao mundo en Irlanda. Os fíos misteriosos entre as sete nacións celtas non deixan de ser tecidos polas fadas.

Así que John Trulock casou cunha filla dos Bertonini, de nome familiar Nina, a cal supomos que nacería en Iria, na casa paterna situada sobre o camiño de ferro da West Galicia e non lonxe da Matanza en que Rosalía había de expirar en 1885. John Trulock foi director xerente da compañía ferroviaria de que estamos a falar. Non sabemos se John Trulock, que era córnico, repararía en que o nome da estación de Cornes, que el rexía, gardaba unha semellanza rara co nome do seu condado natal: Kernew, Cornwall. E tamén co xentilicio correspondente que, en inglés é Cornish (case Cornes, pois).

E o conto di que unha filla de John Trulock e de Nina Bertonini, Camila, nada nos finais do século XIX foi casar cun mozo «vista de aduanas» procedente de Tui, que curiosamente tamén levaba o nome de Camilo, ou sexa Camilo Cela Fernández. De Camilo Cela e de Camila Trulock nacería Camilo José Cela Trulock no ano 1916, na casa dos Bertonini, onda a vía do tren. Como é sabido, o escritor foi recibir sepultura no cemiterio da Adina («n`hai duda que é encantador») non lonxe da primeira cova que acolleu a Rosalía e no mesmo «camposanto» en que a amiga «nacida no País de Gales» está a se deconstruír no colo da Terra Galega. O tren segue a pasar por alí e, se eu tivese poder ordenaba a os maquinistas daren pitadas de honra ao descorrer o comboio por Iria do mesmo modo que a armada británica manda render honores aos mariñeiros enterrados no cemiterio da Costa da Morte cando os seus barcos pasan ao largo.

No mapa cognitivo que vemos en Parnell Square, Dublín, os ectoplasmas corporízanse e fanse aparecidos nas néboas e turbións que se adensan entre os cabos *Land's End* e Fisterra, que son xemeos. A obra final de Camilo José Cela é *Madera de boj*.

Esta novela abre grandes fiestras ao que Paz Andrade chamaba Mar Céltico, referíndose a *Grand Sole*. Nela hai reconto dos mortos e naufraxios ordenados en catálogo minucioso.

O propio Camilo José Cela informoume de que o seu avó Trulock nacera en Truro, capital de Cornoalla. Eu pescudei nas guías telefónicas e din cun Trolock (con o) que anunciaba un negocio en Truro do ramo dos *general stores*. Fomos procurar que era aquilo e vemos na dirección que daba a guía de teléfonos unha tenda rotulada «Trolock». Tiña un escaparate decimonónico feito de vidros pequenos e cuadrangulares. Expúñanse revistas, botellas, xoguetes baratos, caramelos e caixiñas ou buquetas de utilidade indefinida. E algún *foulard*. Non entramos. O escaparate daba a impresión de ofrecer obxectos menores procedentes das crebas ou restos de naufraxios que alguén apañara na area de Carnota, que tamén soa como Cornwall, ou ben na costa apenedada de Pensanze.

Estano e brétemas: permanencia de Cornwall (26.11.2016)

O río Tamar separa Inglaterra de Cornwall, en galego Cornoalla e, na lingua céltica propia, Kernow, aínda que as fontes clásicas se refiran a Cornubia. O país no que naceu o avó Trulock de Camilo José Cela é unha especie de Morrazo británico cuxo Cabo de Home é o *Land's End* ou Fisterra de aló (hai outro na Armórica). País de altas debrocas, de gándaras largacías, de gado ben mantido, Cornoalla ten vilas mariñeiras, coma Pensanze, nas cales o pobo sabe comer centolas.

Dunha vez, a miña muller e mais eu fixemos noite en Carrick, nunha taberna e pousada acolledora. Na viaxe apreciamos coincidencias de ambiente e paisaxe coas restantes seis nacións celtas, fillas do Pai Breogán. Nas aldeas persistían vellas corredoiras entre muros de cachote miúdo que nos transportaban a Beariz e ao Testeiro. A costa era tipo Estaca de Bares ou tipo Ortegá. Chamaban a atención os cruceiros, pequenos e estrañamente pintados de branco. Os nomes de lugar soaban duros, coma Polperro ou un Zellah que vin de lonxe e asociiei, na liña máxico-prodixiosa e de xeito imposíbel, con Cela. Os ingleses sorpréndense da toponimia de Cornwall, como mesmo recoñece a *Encyclopaedia Britannica*.

Non obstante, todo o mundo fala inglés en Cornoalla, xa que a lingua propia, o córnico ou cornish, deixou de se falar á fin do século XVIII. Dicía que entramos na pousada de Carrick. Onda o albo dos dardos, estaba fixada con chinchas unha folla sacada do semanario do condado, *The Cornish*. Na folla había un texto escrito en córnico coa súa tradución ao inglés, e notas didácticas de gramática e vocabulario.

Un movemento minoritario, pero moi vivaz, trata de recuperar a vella lingua córnica, que actualmente falan e escriben tres mil persoas ou así. Unha delas resultou ser o

patrón do pub de Carrick. O ideal destes entusiastas é facer revivir o córnico do mesmo modo que os xudeus de Israel fixeron revivir o hebreu no século XIX e XX, cando era unha lingua ben coñecida pero morta. Por tanto, na pousada de Carrick demos cunha proba da existencia de persoas que pulan por restaurar a lingua deglutida por Inglaterra, como diría Ives-Jean Calvez.

Durante máis de tres mil anos os habitantes de Cornoalla furaron a terra en procura do estaño que contiñan as súas entrañas graníticas. Agora os córnicos fan minas na súa memoria histórica para extraer do máis fondo anacos do espírito comunal que son as verbas soterradas.

Estamos a ler unha novela cuxo tema é Cornoalla e a cuestión da súa lingua: Francisco Coimbra, *Crónica Córnic*, Xerais, 2016. O argumento é este: Os veciños de Kernow, Cornwall, Cornubia, Cornoalla, ou sexa as xentes que viven, ao oeste do Tomar, no Morrazo que termina na Fin da Terra, unha mañá calquera erguéronse da cama e comezaron a se saudar cun *myttin da* en lugar do *good morning* que viñeran usando durante douscentos e tal anos. Daquela, todos os que tiñan mulleres, namoros ou fillas de nome Margaret puxéronse a chamarlles Demelza, coma a protagonista do romance e das series do capitán Poldark. A lingua córnica voltaba ser falada polos descendentes das vítimas do xenocidio cultural. E ben, a novela conta que a resurrección do córnico incomodou moito en Londres, e non digo máis por non lles tirar a vostedes o desexo de ler *Crónica Córnic*, de Francisco Coimbra. Novela que, para min, ten arrecendos de Jonahan Swift, de J.J. Rousseau e de Voltaire, por canto se trata dunha sorte de «roman philosophique» ou novela educativa. Xa Saramago intentara refundar o xénero en clave histórico-política n' *A jangada de pedra*. Pero a intención do hispanoportugués é moi diferente da de Coimbra, un escritor galego natural de Madrid e residente no Brasil. Eu relacionaría esta *Crónica Córnic* coa novela gráfica que Reimundo Patiño titulara *O home que falaba vegliota*, pois, e aínda que a linguaxe narrativa sexa diferente, a intención de acirrar o pensamento, a través da arte e da literatura, a se pronunciar política e eticamente sobre a violencia lingüística que os Imperios exercen sobre pobos inermes é a mesma.

Digamos que a novela do Francisco Coimbra é máis complexa do que poidan parecer no comezo da súa lectura e que o humor e a imaxinación poética se combinan de forma que a lectura vai facéndose pracer pensativo.

Alén de país real, Cornoalla é un espazo literario autónomo universalmente coñecido. En Cornoalla poden ser visitadas as ruínas do Castelo de Tintagel, sobre o mar noso, onde é fama que naceu Rei Artur. E en Cornoalla sitúanse os acontecementos principais do conto difuso e inmortal de *Tristán e Iseu*. Xa iremos tratando niso.

Estoria de Tristán e Iseu* **(10.12.2016)**

Cando era na forza da idade, o rei March de Cornoalla, quen neste conto vai recibir o nome de Rei Cabalo de Cornoalla, decidiu tomar esposa. Na miragaia do Castelo de Tintagel, Rei Cabalo ollaba o sol como caía no mar. E unha andoriña trazou circos no ar e, abrindo o bico, ceibou un rizo de cabelo loiro que, tras ser arrandeado pola brisa da tarde, foi pousar na palma da man de Rei Cabalo de Cornoalla.

193

Tralas consultas, Rei Cabalo soubo que tal rizo viña da cabeza de Iseu, chamada a Loira, princesa de Irlanda. Rei Cabalo desexou Iseu co dolorido sentir dos amores serodios. E isto ocorría ao mesmo tempo que Tristán, sobriño de Rei Cabalo, ou quizais fillo mesmo del, mataba en combate un xigante irlandés de seu nome Marlot, o cal roubaba doncelas por esas illas e por eses países.

Rapidamente, Rei Cabalo encomendoulle ao sobriño, ou fillo, Tristán a misión de navegar a Irlanda para alí recoller Iseu e traela ben gardada a Cornoalla para a facer esposa e raíña, co cal sería a paz nesas illas e nesas países. Tras dar morte a algún dragón ou endrigo, xa Tristán chega a Irlanda e trata da viaxe de Iseu a Cornoalla. Pero veleiquí que Iseu, curiosa, desenvaiña a espada de Tristán cando este dorme nunha loxa que daba ao río Saona, que é o meirande da illa de Irlanda. Iseu a Loira a loumiña e bica por xogar a folla da espada de Tristán. E xa descobre unhas comedelas que coinciden coas feridas que ela ben vira na testa do xigante Marlot morto, que era amado amigo dela e se cadra irmán. Nunha escena de reproches, Iseu expresa o seu odio a Tristán por ter morto Marlot. Axiña se acalma e o vai perdoar cando aquela andoriña que levara o seu rizo a Tintagel, tras piar trazando circos no ar, vai gorxarlle agora algún segredo que o conto descoñece na orella a Iseu, acovando un intre na crencha da cor do pór do sol. Iseu perdóalle a Tristán a morte de Marlot ao tempo que se desfai do paxaro repunante cunha palmada moi xentil da súa man pencosa.

No entanto, a raíña de Irlanda, que desexaba para a súa filla Iseu unha vida feliz co Rei Cabalo de Cornoalla, preparou un filtro de amor louco para os esposos. Xa embarcan Tristán e Iseu a Loira e navegan rumbo a Cornoalla. Por erro, ou sabendo o que facía, no alto mar Tristán bebe da poción de amor. Dentro do conto óense voces que mesmo xuran que tamén bebeu dela Iseu. Outras voces claman á impostura e insisten en decer que nin Tristán nin Iseu beberon do filtro porque nunca houbera tal. Caíron, iso si, fulminados polo amor, un nos brazos do outro. E entregáronse, ceibes, á súa furia. É no barco, que a levaba a Cornoalla, onde Iseu a Loira perdeu o virgo.

Logo, en Tintagel, celebrouse a voda de Rei Cabalo con Iseu. Aquela noite Iseu dispuso que Brangel (a súa servidora) a substituíse a ela no leito nupcial. Brangel estaba enteira e Rei Cabalo non se decatou de cousa ningunha, co cal os amores de Tristán e Iseu continuaron. E así ocorreu até o intre en que Andrel, que envexaba a Tristán, sabedor da verdade, foi denunciar a Rei Cabalo, ou sexa March, a infidelidade da súa

esposa e maila traizón do seu sobriño. Por veces o conto, cando el respira nos subterráneos derradeiros da memoria de Cornoalla, dubida de que Tristán fose sobriño do Rei Cabalo e mesmo o presenta como fillo del. Rei Cabalo non dá creto á delación formulada por Andrel o Vil.

Un día, no xardín, ou se cadra onda a fontana do bosco, Tristán deixa unha mensaxe para Iseu gravada nun talo de cabrinfollo ou talvez nunha pola de avelaira. Esta vez foi o anao Frocín quen correu ás presas para dar parte dos feitos a Rei Cabalo de Cornoalla.

Daquela, Rei Cabalo mandou prender unha lumeira para nela queimar os dous amantes. Pro, de xeito marabilloso, os amantes salváronse e fóronse converter en fuxitivos no corazón da Grande Fraga de Cornoalla. Até alí chegou Rei Cabalo na súa persecución. E Rei Cabalo viu, nun calveiro, Tristán e Iseu durmidos. No meo dos dous, a espada de Tristán proclamaba unha inocencia. Rei Cabalo conmoveuse. Substitúe a espada de Tristán pola súa propia e introduce o anelo real nun dedo de Iseu. Cunha súa luva protexe a fazula de Iseu do sol. E deixa durmir os amadores, regresando a Tintagel.

Iseu, ao sentir que fora perdoada por Rei Cabalo regresa ao lar e ao tálamo, en canto Tristán se retira a Armórica ou Pequena Bretaña ou Segunda Cornoalla.

*Na memoria do Mestre Joseph Bédier.

Estoria de *Tristán e Iseu* (continuación e fin) (17.12.2016)

Diciamos que Tristán e Iseu deciden separarse. Ela volta co Rei Cabalo (Marc ou March ou Marc'h), marido seu, e Tristán parte ao desterro na Armórica ou Pequena Bretaña ou Segunda Cornoalla.

Alí Tristán fai amizade co duque Hoel, cuxa filla era coñecida na Pequena Bretaña como Iseu de Brancas Mans. Ao sentir a música do nome de Iseu, que era o da súa amada Iseu a Loira, enchéuselle a Tristán o corazón de saudade moi doce e, ao tempo, aceda. E é aquí onde se oen no conto voces que disenten.

Segundo unhas voces, Tristán amou Iseu de Brancas Mans, casou con ela e os dous foron vivir ás casas de Hoel, onda Penmarc'h ou Cabeza do Cabalo. Nas noites, virálle a Tristán Iseu a loira en sombra viva que entraba no tálamo e el amaba nas dúas Iseu ao tempo que o mar castigaba as debrocas avisando de que Rei Cabalo tamén estaba alí. Outras voces negan todo isto e o conto di que Tristán rexeitou Iseu de Brancas Mans cando esta lle foi ofrecida por Hoel como muller. En todo caso, Tristán, na Bretaña Armoricana, estragouse por dentro.

Na súa tolemia, Tristán facíase pobre de pedir, finxíase gafo, puña roupa de peregrino por eses camiños, moraba e facía xexún nas gándaras do toxo. Pero, nun intre, e

de modo que o conto explica pouco, Tristán é requerido por Quendin, fillo de Hoel o mesmo que Iseu de Brancas Mans. Pídelle Quendin de favor e con grande cortesía que o axude nunha perigosa aventura. No instante, Tristán volta ao seu ser eponse ao servizo do amigo. O caso é que, na empresa, Tristán resulta moi mal ferido.

Xaz Tristán en Penmarc'h á espera da morte. Iseu de Brancas Mansponse á cabeceira e cóidao moi ben. Tristán non pode esquecer Iseu a Loira, e chama por un propio de confianza. «Vai a Cornoalla, dille ao propio, e trai onda min a Iseu a Loira». E combinan, o propio e mais Tristán, que, se no barco de volta á Bretaña Armoricana, ou Segunda Cornoalla, viñer Iseu a Loira, o capitán izará vela branca. Se Iseu a Loira refusa achegarse ao leito de Tristán, izará vela preta.

Sabedora de que Tristán mandara chamar por Iseu a Loira, a de Brancas Mans arde en ciumes e o rancor cómelle a alma. Veleiqué que o barco regresa de Cornoalla á Pequena Bretaña e que leva inchadiña branca vela para ben do maltreito Tristán. Ou sexa que Iseu a Loira viña abordo para abrazar Tristán doente e coidar del en Penmarc'h. Non puido sufrir a afronta, Iseu de Brancas Mans.

- Ves xa o barco que vén de Cornoalla? – preguntalle Tristán a Iseu de Brancas Mans desde o seu leito de dor.
- Ben o vexo eu! – responde Iseu de Brancas Mans poñendo unha delas de visal para amparar os ollos.
- E cal vela trai? – pregunta Tristán.
- Vela negra! – mente Iseu a de Brancas Mans.

No intre en que Iseu a Loira pisou terra, Tristán entregaba a alma. Morreu Tristán e a súa alma escoou polas buracas e baldíos dos defuntos da Primeira Cornoalla e da Segunda Cornoalla, no *Fondo dos Espellos* máis antigos daquelas illas e daqueles países. Ve Iseu a Loira Tristán morto e cai sobre el para abrazalo e beixalo. Así, de amor, morre Iseu a Loira, por riba do seu benamado. Xa os dous amantes están mortos.

Din todas as voces que falan no conto que Rei Cabalo, tamén chamado Rei de Orelas de Cabalo, ou Marc'h, foi sabedor de que a culpa das desgrazas que cubriron a todos fora o filtro da raiña de Irlanda. E Rei Cabalo perdoou Tristán e Iseu por segunda vez. Enterrounos na muralla de Tintagel, en sartegos de fina pedra, un a carón da outra tal como a Fábula ordena que sexan sepultos os verdadeiros e leais amadores.

Dos corazóns de Iseu e de Tristán naceron senllas árbores que persoa ningunha poderá arrincar nin cortar nin lles chapodar as pólas. As pólas das dúas árbores abrázanse e abrazaranse en canto no mundo houber quen se recorde de Tristán e Iseu do modo en que nos recordamos deles no *Fondo dos Espellos*.

Capítulo 03

No Fondo dos Espellos

197

ARTIGOS: 2017

Ateísmo e paixón: o conto milenario de *Tristán e Iseu* (07.01.2017)

Houbo un reino, partido polo mar da Mancha, que integraban Cornoalla (Kernew, Cornwall) e Armórica (Breiz, Pequena Bretaña) no cal incluímos a Galicia de Mailloc. Este reino era Domnonea, e el formouse canda a invasión anglosaxona da Britania nos séculos V e VI. Beira do río Fowley de Cornoalla apareceu un sartego no que se le: DRUSTANUS HIC JACET CUONOMORI FILIUS. «Aquí xaz Tristán fillo de Marcus Cu-nomorus ou Marc'h ou Rei Cabalo», segundo interpreta Herve (sen til) Bihan. O conto de Tristán, sen presenza de Iseu, xurdiu no reino de Domnonea, pois, no século VI, no cal se sitúa a sepultura de Drustanus/Tristán, nome este que pode presentar outras variantes que proceden do celta Drustagnos.

Uns seiscentos anos despois, no inicio do século XII, o *Códice Calixtino* ou *Liber Sancti Iacobi* galego, cita cinco veces un «Arastagnus rex Brittannorum», que o mentado Bihan identifica sen dúbida con Tristán. Por tanto, a primeira aparición de Tristán en rexistros literarios continentais é a galega no *Calixtino*. Outra vez, Galicia vai ligar misteriosamente con Cornoalla. Javier Ocaña chamou a nosa atención sobre un capitel compostelán, que estudou Serafín Moralejo, no que aparece esculpido, talvez en días do bispo Diego Páez, un Tristán certo.

A fins do mesmo século XII, e en época dos reis Plantagenet francófonos, os mitos de Artur, de Merlín e de Tristán pasan da oralidade celtizante á escrita poética en francés anglonormando. É o tempo no que Thomas, Béroul, Marie de France e varios anónimos explotan o conto de Tristán, agora indisolubelmente unido, e por sempre, ao de Iseu (Iseult, Isilde). Finalmente, virá un longo e abundancial Tristán en prosa francesa.

Non se debe esquecer que Tristán e Iseu viaxaron a Galicia no século XIII seguindo as rotas atlánticas que Mailloc seguira. No *Cancioneiro* galego da Biblioteca Nacional encóntranse uns «Lais de Bretaña» anónimos que non poden menos que facernos acordantes daqueles belísimos de Marie de France, especialmente o titulado «Chevreuille», que trata de Tristán e Iseu. Nun dos «Lais» galegos inclúese, onda os versos da cántiga, unha explicación en forma de microrrelato que trata do tema de Iseu desde unha perspectiva para nós descoñecida. Os «Lais de Bretaña» en galego do XIII, refíranse ou non ao conto de Tristán, non foron obxecto dunha grande atención por parte da crítica nin tampouco debidamente analizados á luz do método da literatura comparada tal e como o entendemos hoxe.

Se, en troques, foron moi ben estudados os textos alemáns do século XIII que glosan o tema de Tristán e Iseu, que no Imperio chamaban Isolde, a partir do introdutor desta estoria en Alemaña. El foi Elihart von Oberg, que navegaba a tradición cazando o vento de Béroul e a quen seguiron Ulrich von Türhem e Heinrich von Fleisberg. Chama a atención o moito que os alemáns se teñen identificado co relato. Pero non serán os autores citados os que o leven as máis altas cimeiras poéticas, senón o Minnesänger Gottfried von Straßburg (ou sexa Meister Götfrít von Strasburg) que, arredor de 1220, compón un *Tristan und Isolde* destinado a fechar unha época da evolución desta materia narrativa e a abrir outra nova, que será a final. Clausura, co seu poema magnífico, Meister Götfrít, o proceso de composición colectiva que se viña operando desde a noite céltica do país misterioso de Domnonea e escribe o texto tristánico que vai servir de alicerce á derradeira forma do conto de *Tristán e Iseu*, como xa veremos. Efectivamente, v. Strassburg culmina o Tristán da Idade Media ao redactar aquel poema individual e perfecto que Joseph Bédier non achara onde o estivo a procurar: nas encrucilladas mal esclarecidas do século XII e anteriores. O xenio individual está no *Tristan und Isolde* de Strassburg, quen abre camiño á interpretación contemporánea do mito.

Contemporánea, neste caso, equivale a romántica. É así que o Romantismo europeo reviviu a estoria atea, a paixón absoluta e o desenlace tráxico de Tristan e, agora, Isolde preferentemente. Romantismo que, presionando intensamente o *élan* creativo de Richard Wagner, fará que o seu *Tristan und Isolde* (1865), aliando a música e a palabra, poña final glorioso á máis duradeira das estorias de amor que houbo nunca, e que por mil e cincocentos anos, ou así, conmoveu os corazóns de Occidente.

Permanencia dos linceos (14.01.2017)

Unha interesantísima entrevista de Amaia Mauleón ao xenetista Fernando Cruz fixo saltar esta fera misteriosa que é o lince desde o *Fondo dos Espellos* da reminiscencia a estes primeiros días do ano 2017. Na súa inevitábel *Fauna Mastolóxica de Galicia*

(1861) o pai da zooloxía galega, Víctor López Seoane, fainos acordantes de que Sarmiento se refería ao lince chamándolle, coma os coetáneos do seu século, «tigre». E precisa que o nome vulgar galego que recibía o animal etiquetado como *Felis linx* por Linneo en 1767 era o rarísimo e complexo de *lobo cervical* ou serval. Recordando, con erudición humanística, os autores clásicos que trataron do lince (Aristóteles, Eliano e Plinio), o catedrático ferrolán refírese a costumes e propiedades míticas do lince que os rurais de Galicia perpetúan nos nosos contos, pero que non aparecían na zooloxía precientífica dos naturalistas antigos. Galicia sempre equivale a diferenca.

Por exemplo, notificáanos Seoane ser crenza galega que, se a nosa fera detecta un humano camiñante soteiro no fondo da noite, dá en seguilo para lle pór medo e poder atacalo e comelo. Alén de se tratar dun hábito fabuloso, parece que asistamos a unha transposición ao lince do etoloxema popular que aparece en todos os «contos do lobo» que se foron transmitindo nas lareiras até o intre no que Ánxel Fole os fixou na súa narrativa para sempre. É por este costume devandito que o lince recibe o nome de lobo en Galicia? E por que serval ou cervical? Será que se lle atribuíu ao lince a capacidade de cazar cervos, tan fantástica, polo menos, coma a de dar cazado individuos humanos? O doutor López Seoane, aristócrata e grande propietario, tiña funcionando unha rede de informadores que, desde a enteira Galicia, lle enviaban datos e *échantillons* de toda sorte de espécimes animais, e aínda vexetais. Segundo os seus correspondentes, Seoane, que á súa vez se escribía con Darwin e outras notabilidades da época, o lince era raro, pero estaba presente no País. Así, o naturalista asegura en 1861 ter noticias de linces en Vilalba, San Pedro de Orazo e Serra do Courel. Temos que llo crer.

Cando, na miña nenez, coleí no álbum zoolóxico o cromo do lince que me viñera dentro dun daqueles sobres que me vendía a viúva de Lisardo (Ourense), dixó a miña nai:

Sendo eu mocíña pasearon nun carro por Ourense un lince que morrera en Santa Cruz de Arrabaldo. Logo de pediren recompensa aos veciños na Praza Maior, os cazadores tiveron que entregar o lince no Instituto. No instituto disecaron o lince para poñelo no gabinete de Historia natural. O instituto ardeu uns anos máis tarde, e resultou destruída a biblioteca. Non sei se o gabinete de Historia natural ardeu tamén, e con el o lince.

Vicente Risco, no tomo correspondente á provincia de Ourense da *Geografía General del Reino de Galicia*, é moito máis preciso do que foi a acordanza da miña nai. Segundo Risco, o tal lince foi matado a paus e con fources en Ramirás e nunha zona de touza moi mesta, dentro do que fora concello de Canedo que hoxe está anexionado ao da capital. Parece que o animal quixera atacar a uns nenos. O animal, sempre segundo Risco, era unha femia parida. Ela defenderíase bravamente até morrer. Foi en xullo de 1924. Risco e maila miña nai, a cal nacera en Casardomato, non moi lonxe do lugar no que a femia de lince morreu, non tiveron durante as súas vidas (que eu saiba) ningunha outra noticia de linces. O que levou a moitos a pensar que esta femia de Ramirás, que deixaría os fillos desamparados e á morte, é o derradeiro exemplar de *Felis linx* L. certificado en Galicia. Pero isto, non quer decer que non sexan certas as noticias de

linces que aparecen aquí e acolá, de tempo en tempo, por Galicia adiante. Por exemplo, eu non dubido de que o bicho que viu Rubén Eyré, e relatou moi belamente nestas páxinas, no rodopío de Chantada non foise un lince ou un lobo cervical ou mesmo tigre galego conforme é debido. Describe López Seoane o lince como segue, sen se arredar do retrato que figura, en prancha e en palabras, na *Historia Natural* de Buffon:

Lonxitude 2 pés 4 polgadas ou 2 pés 10 polgadas (0,921). O rabo 4 polgadas (0,108), sendo da lonxitude da cabeza, esta última metade preta; orellas terminadas por un pincel de pelos longos; 4 ou 5 faixas ondeadas por baixo das fazulas; bigotes brancos; pelo curto en verán, longo en inverno, vermellizo con pequenas manchas pardas por todo o corpo e sen faixa negra sobre a liña media.

Velaí o retrato do lince feito por Víctor López Seoane en 1861. Traduzan vostedes ao sistema métrico decimal as medidas anticuadas así como eu traducín ao galego as palabras casteláns do naturalista. Saian vostedes con esta información aos boscos na empardecida. Non dubiden en que recoñecerán o lince se este se achega por tras para intentar meterlles o medo no corpo.

Vexo corzos (21.01.2017)

O aumento ou diminución das poboacións dos máis vistosos dos animais salvaxes é cousa que chama a atención da xeneralidade das persoas. As fluctuacións débense a multitude de factores interrelacionados dos que agora non imos tratar. Estes pasados anos, os berlineses parecían moi impresionados porque o lobo comezara a amosar as dúas orellas cen quilómetros ao Leste do Reichstag, sendo que no século XVIII esta fera tiña sido exterminada na Prusia. Todos os galegos coñecen o renacemento espectacular do porco bravo, animal que na nosa infancia vivía reducido nos escasos matos boscosos das grandes serras. Fálase pouco da resurrección dos humildes, belos e vulnerábeis corzos.

É agora cando a este cronista se lle resusta unha dolorosa lembranza. Por causas que non explicarei, fun participar nunha cazata de corzos que se organizara no dominio dos Parada Justel en Monte de Ramo, ou Monte Ramo segundo me ensina X.M. Salgado. Eu era neno e acompañaba os cazadores, xunto cun fillo dos caseiros que tería a miña idade, para lle levarmos escopetas, fardelos co refrixerio e unha bota de viño. Os dous corzos mortos, un macho e unha femia, inspiráronme tanta pena que non teño vontade de os describir. «Sonche animás moi bos!» –comentoume o fillo do caseiro dos Parada.

O grande cervo vermellizo, que se amosa espléndido nos petróglifos e que vai beber na fonte das cántigas de Pero Meogo, desaparecera de Galicia. O gamo tamén se acabara para sempre xa no século XIX, aínda que no *Siervo Libre de Amor*, Rodríguez da Cámara fai que o protagonista da súa brutal e conmovente novela cace un na flo-

resta de Padrón, e chámalle Dam ao cérvido. Quedaban os corzos na Galicia da miña nenez como representantes únicos da familia *Cervidae*. Tan bonitos son os corzos que Linneo lles deu nome en diminutivo: *Cervus capreolus*. Coido que na taxonomía zoolóxica vixente o corzo figura como *Capreolus capreolus*, co diminutivo duplicado e referido á cabra coa que non ten en rigor nada que ver o animal que nos ocupa.

Moitos anos máis tarde da cazata de Monte Ramo, fun ver corzos en liberdade vixilada nun bosco de Osfordshire. O garda, que en galego deberíamos chamar *couteiro*, dirixiuse ao grupo de visitantes entre os cales me eu achaba. Dixo, cun suspiro, «roe deer!». E engadiu aquel couteiro de cabelo preto en todo semellante á figura literaria do amante de Lady Chatterley: «small, gracefull deer!». Aqueles corzos británicos non estaban destinados a seren mortos a tiro, coma foran os da aba da Serra de San Mamede en conforme rubes a meda desde Monte Ramo. Estaban onda faisáns pedreses que arreoaban sobre a lagoa para a admiración dos visitantes da mansión, previo pagamento dunha entrada.

Todos os que observaron o corzo coinciden en consideralo un becho tenro e doce. Confeso que, cando vin a película de *Bambi*, non puider evitar lembrarme do corzo e da corza de San Mamede, mortos e conducidos á casa de Monte Ramo ao lombo dun macho. «Inocentes, tímidos e veloces», di deles o doutor López Seoane, quen eloxia con admiración as manchas brancas que adornan o tronco dos cabritos do corzo. Corzo que, segundo o patriarca da zooloxía galega, tamén en galego pode ser chamado caparro.

E ben, retíranse os humanos de Galicia e deixa a agricultura de manter a raia o bosco antigo, que regresa. Por parte, o aproveitamento economicista e madeireiro do monte galego puxo piñeiros onde eran a gándara, a toxeira, a bouza, o toutizal. Isto, unido a leis protectoras máis estritas, ocasionou o feito de estarnos asistindo a unha multiplicación do corzo en Galicia e serras arraianas. Cada día chegan noticias fidedignas de que algún corzo foi enxergado nun lugar no que os máis vellos nunca viran tal. Están chegando ao Galiñeiro, aseguran en Vincios. Hai corzos no Montealegre, sobre o caldeiro no que fumea a Burga de Ourense desde idades xeolóxicas anteriores á emerxencia de mamíferos coma podían ser o corzo ou o home. Hai quen me conta que o corzo macho chouta nas madorras de Cortiña Grande, entre Castromau e Amoroce, Celanova, coma se acabase de saír do *Cantar dos Cantares II*. Por cima disto, o parque natural do Xurés, por obra de Xosé Benito Reza, protexe hogano o parideiro das corzas, de consún co Mato Real portugués, o que asegura unha continuidade das xeracións desta especie en Galicia e Portugal.

Nós non queremos, no *Fondo dos Espellos*, que desaparezan os corzos dos nosos montes, pero miramos con horror como os humanos se retiran dos altos vales. O cal reclama unha urxente política de salvación nacional de Galicia.

Os nomes galegos do corzo (28.01.2017)

202

Unha vez que o corzo saíu da bouzas da acordanza resulta difícil facelo recuar ao escuro. Houbo un tempo no que Aquilino Iglesia Alvariño era chamado o *señor das palabras* e exercía como profeta heterodoxo dun novo e vizoso galego literario, a murallas, Compostela. Rodeábano, moi respectuosos, xentes de letras completamente alleas ao círculo piñeirista, tales como Celestino Luís Crespo, Antucho Losada Espinosa, Benito Varela Jácome ou Antonio Cadarso Ladrón de Guevara. –Corzo (díxome don Aquilino) é palabra castelá. En galego debemos decer *cáparro* ou *cáparo*. Escoitei o ditame de Iglesia Alvariño e, co tempo, fun vendo as formas que o poeta filólogo dicía, *cáparo* e *cáparro*, nos dicionarios. Tamén observei que, na súa *Fauna Mastolóxica de Galicia*, López Seoane sinala caparro como un dos nomes vulgares da especie que el di *cervus capreolus*, que coído que innovou Linneo e que hoxe parece que rexe como *capreolus capreolus*. En todo caso, cheguei á conclusión de que corzo, en portugués igualmente *corço*, é palabra lúdima e histórica galega.

E ben, todos os etimólogos coinciden en que corzo procede dun latín vulgar non documentado **curtiu*, derivado dun **curtiare* (cortar, acortar, rabenar). Do punto de vista semántico, o animal foi chamado corzo porque é rabeno, ou rabón ou rabelo. Isto é, ten un rabo moi pequeno que semella ter sido cortado.

Linneo, neste como noutros casos, foi procurar no latín máis ou menos clásico o nome científico do animal do que tratamos. Identificouno co *capreolus* que menciona Ernout como derivado de *capra* en diminutivo contraditoriamente masculino. En aparencia, este *capreolus* provén de *capra*, pero o significado ofrece dificultades xa que todos os cazadores de Eurasia saben que un cérvido non é para nada unha cabra. Para min o *capreolus* que designaba en latín o corzo sería un cruzamento entre *capra* (cabra) e o verbo latino vulgar *cappare* (cortar) tamén. Co cal, tanto corzo, como cáparro, como cáparo, como *capreolus*, relacionaríanse entre si por mencionar, escura ou claramente, o rabo pequeno que teñen estes animais. «O cornúpeto do rabo capado», dirían todas as palabras con que designamos, en latín, en latín científico e en galego, o corzo. Deu-lo dea sempre nas nosas medas e altas chairas!

Aquilino Iglesia Alvariño (1909-1961) foi un poeta moi importante no noso século xx. Con Cunqueiro, con Celso Emilio e con Díaz Castro encóntrase no cume máis alto da xeración poética de 1936 formada por aqueles autores que, naceron entre 1910 e 1920, aproximadamente. Viviron, como acontecemento persoal e histórico máis importante das súas existencias, a Guerra Civil e o réxime franquista. Non se acha divulgado o feito de que Aquilino Iglesia Alvariño foi militante do Partido Galeguista e mesmo responsábel político das Mocidades nun tempo e director de *A Nosa Terra*. Apaixonado da lingua galega, traballou con intensidade na constitución dunha lingua culta e literaria depurada e baseada, porén, na riqueza das falas orais da cotianda-de campesiña. Nos anos 50 escribiu moitos artigos, especialmente en *La Noche* de

Santiago, algún estudo e fixo intervencións orais privadas e públicas, onde el, que posuía fondos coñecementos de latín e literarios en diversas linguas, combateu algúns usos e defendía outros. Foi inimigo do que logo se chamou «hiperenxebrismo» e do lusismo. El pensaba que o galego vivo e falado era suficientemente rico como para poder absorber, ao facerse literario, unha parte do léxico castelanizado que o pobo usa. Iglesia Alvariño foi quen nos ensinou, por exemplo, por aqueles anos nos que eu o consultei sobre a palabra corzo na Beadense, que «Primaveira» era unha ultra-corrección que debía desterrarse e que Primavera era a palabra cabal. En troques el era partidario da forma castelanizada «gallego» na nosa lingua culta. Neste segundo exemplo, o uso lingüístico non lle deu a razón a don Aquilino. Era moi resolto e taxativo nas súas opinións, o que nos obrigaba a considerar criticamente os textos que producíamos e a maneira en que falabamos. A respecto de corzo, el non acertaba ao lle negar natureza e lexitimidade galega á verba (tampouco non lle gustaba *verba*, aversión na que non militaba a soas, e o galego culto foi ficando pouco e pouco «sen verbas»). Eu lembro con afecto e admiración a don Aquilino Iglesia Alvariño.

Outra vez Rosalía (04.02.2017)

Non puido morrer en sitio mellor. Na veiga esmeralda que ela cantou cruzada por un labrego con corzo baixo a xistra. A casa na que morreu Rosalía de Castro non é moi lonxe da de Arretén que se esborallara no *Fondo dos nosos peores Espellos*. Onda a Casa da Matanza xa houbo un bosco moi perigoso no que Ardanlier e Lyessa ocultaron os seus amores. Vexan o conto cruel de Xohán Rodríguez da Cámara. Alí, no rodopío, estivo o castelo da Rocha Branca, que o lector non debe confundir coa Rocha Forte do arcebispo. A Casa está sempre cabo do camiño de ferro e preto desoutra ergueita pola familia de María Bertorini, a amiga de Rosalía que era nativa do País de Gales. Logo, a casa veciña sería a dos Trulock que viñeran de Cornoalla para facer correr polas vías o trasfego capitalista do século XIX. Medraron onda a estación do tren medas de carbonilla, ou sexa aquelas feas cousas que lle servían a Pardo Bazán, ou a envexa, para compoñer tropos despectivos contra a mellor literatura en galego. Das fiestras e do corredor da casa derradeira de Rosalía podía enxergarse o mar ou quizais só o esteiro do Ulla. Ela quixo mirar o mar, antes de expira-la ánima, desde a varanda da Matanza. Se cadra, o maquinista do tren que pasaba, presentindo a morte de Rosalía de Castro, ceibou do chifro un laído mortuorio. Era o 15 de xullo de 1885.

Anos máis tarde, o Mal asentou en Galicia e en Europa, até que en 1945 alumearon fachos aló moi lonxe, lonxe, lonxe, que dicía a vella melopea. Algo de luz nos chegou, e foi en 1946 que dous petrucios, Xosé Villar Granjel e Xosé Mosquera Pérez (O Vello dos Contos), ordenaron de comprar a Casa da Matanza de Iria. O 15 de novembro

de 1947 constituíase o Padroado Rosalía Castro co fin de crear na Casa da Matanza un museo e un espazo de memoria histórica, alén de se facer custodio do Panteón de Illustres onde o xacigo da escritora está. Entre outros fundadores do Padroado, figuran Otero Pedrayo e Gómez Román. O primeiro era daquela a máis alta figura viva, perseguida, se non exiliada, do republicanismo e nacionalismo galego. O segundo, Manuel Gómez Román, arquitecto, presidía o clandestino Partido Galeguista que, con outros membros do Frente Popular na sombra, estaba a apoiar Castelao como ministro do goberno republicano expatriado. O Padroado, pois, debe considerarse ligado á Resistencia nosa desde o mesmo momento da fundación.

E pasaron anos, tantos coma area acumulan os desertos de Libia: *sicut harenae*, digamos con Catulo xogoral. Non só a Casa da Matanza se encheu de vestixios e se enchoupou de memoria viva, senón que tamén ela foi fromento que fixo levar acontecementos no arredor. Coma tal, as concentracións multitudinarias que tiveron coma escenario o Espolón do Sar en 1957 e en 1958. O Pedrón de Ouro converteuse na auténtica e prezada condecoración nacional de Galicia. A ligazón da Casa co Panteón de Galegos e Galegas Illustres só rachou nantronte, cando o arcebispado usurpou o lugar laico e cívico de Bonaval. Nestes e noutros sucesos hai que louvar a constancia, e fidelidade até a morte, de Camilo Agrasar, gardián dos elos, dos arquivos, das chaves e das pantasma da Casa da Matanza.

Culminou a primeira época da *Revista de Estudos Rosalianos*. Agora, no tempo no que preside Anxo Angueira o Padroado, a institución inaugura un novo modelo de publicación, o cal suscita esta nosa visita ao *Fondo dos Espellos*. Aí a está: *Follas Novas*. *Revista de Estudos Rosalianos*, Número 1. Padrón, 2016. O director da revista, na nova xornada en rota ao futuro, é o sabio amigo X.L. Axeitos. Unha imprenta padronesa, Gráficas Lasa, executou un deseño, belo por funcional, cuxo autor non se nomea na información técnico-bibliográfica. En canto aos chamados contidos, diremos que en *Follas Novas* figuran importantes artigos, recensións, aportacións varias e referencias cronísticas da entidade que actúa como editora. Textos asinados por colaboradores que, desde diferentes puntos de vista, aplican os seus dotes especulativos e o seu labor de erudición e crítica ao estudo da vida e obra de Rosalía de Castro, e do seu tempo.

Poboada de sombras, gozos, xemidos e segredos que só se perciben en situacións excepcionais, a Casa vive e acaba de emitir este primeiro número de *Follas Novas*. Parabéns aos habitantes da Casa da Matanza de Iria, vivos e defuntos.

Horror e crimes no gótico florido (11.02.2017)

Existe en Padrón, freguesía de Iria, unha aldea ben poboada que lle chaman A Matanza. Alí, alén da estación do camiño de ferro, hai veigas floridas e xiran os seus

negocios diversos establecementos industriais e mercantís. Di Angueira que na conorna aínda se poden ver vestixios do castelo da Rocha Branca. Lembremos que, na Matanza, alugou o matrimonio formado por Rosalía de Castro e Manuel Murguía a casa que hoxe é museo e memoria viva de Galicia. Na Casa da Matanza morreu ela e, no seu xardín, fotografaron unha bela escena familiar dos xenitores coas fillas e co fillo. Nesta foto, Rosalía sostén no colo un cadelo e sorrí, co seu bucle característico en rebeldía sobre a fronte. De onde virá o nome da Matanza?

Hai outros poucos lugares ditos Matanza en Galicia, e ningún ten carácter de parroquia vedraia. Sábese dun monte fero que leva o nome da Matanza. Rexístrase un rueiro bonito de nome Matanza no concello de Carballedo. Por parte, seica na Terra de Coura, marxe esquerda portuguesa do Miño final, José Pedro Machado e A. Costa sitúan unha fabulosa cidade da Matanza. Cóntase que alí houbo unha poboación que fora destruída e os seus veciños pasados a coitelo polos «normandos». Eu sospeito que detrás de cada sitio nomeado Matanza hai unha lenda de horror e morte de persoas.

Coñecemos na Matanza de Padrón, onde é a casa de Rosalía, algún mito relacionado coa morte violenta de seres humanos? Eu, con certeza, nunca sentín narrar oralmente ningún episodio deste xénero. En todo caso imos deseñar unha hipótese que se nos está a facer presente no *Fondo dos Espellos*.

Na primeira metade do século xv, o autor coñecido como Juan Rodríguez del Padrón ou De la Cámara (citaremos Cámara) escribiu unha obra complexa e desunida que, titulada *Siervo Libre de Amor*, sobreviviu até os días de Murguía nun manuscrito en letra gótica que se garda nos depósitos da Biblioteca Nacional de Madrid. Parte principal deste libro de Cámara é un relato, erótico, cruel e fantasioso, que se titula «Historia de dos amadores» (citaremos *Historia*). O *Siervo Libre de Amor* foi escrito en castelán.

Ambientada a acción na Terra de Iria mediante citas toponímicas inequívocas, a *Historia* narra as aventuras de Ardanlier e de dúas súas amantes ou queridas. A principal, Liesa (ou Lyessa), vive co protagonista nunhas concavidades secretas preto de Padrón. Ardanlier, co permiso de Liesa, mantén amores paralelos coa princesa Irene. Esta coma persoa dramática secundaria, permanece en París, á espera de Ardanlier e gardada cun cinto de castidade feito de pedras preciosas e ouro chamado Cadeado. Como o pai do protagonista, Croes, ama morbosamente ao seu fillo único Ardanlier, vai procurar este á pequena Francia, ou sexa Galicia, onde se ocultaba con Liesa. Croes sorprende a Liesa nos secretos pazos ou grutas, e chántalle a espada atravesando ao mesmo tempo o corpo dela e o dun feto que levaba. Déixaa morta, sen retirar a espada. Daquela preséntase Ardanlier e faille o pranto a Liesa. Logo mándalle, por un propio, a chave do cadeado a Irena, para que ela sexa libre. Ardanlier lánzase contra a punta da espada do seu pai e morre co corazón atravesado e o seu corpo riba do de Liesa. Os cabalos, os falcóns, os cans de Ardanlier e Liesa fanlles un

pranto de chíos, rinchos, ouveos de todo tipo aos seus amos e o témero son atrona o mundo.

206 Isto, con outras cousas máis, é unha escena que Cámara quere situar con certeza no xiro ou alfoz de Padrón. Manuel Murguía coñecía ben esta Historia porque el foi quen sacou a obra de Cámara do esquecemento e a editou en 1860 como apéndice do seu *Diccionario de Escritores*, Compañel, Vigo, 1861. Cabe dentro do posíbel que Murguía e Rosalía, ao arrendaren a Casa da Matanza, se preguntasen pola orixe de tan peculiar topónimo. Relacionaría, a familia de escritores, o nome da Matanza co terríbel episodio da morte de Ardanlier e Liesa tal como o relata Cámara no fondo do *Siervo Libre de Amor*?

Convén acrecentar que, na Historia, os infelices Ardanlier e Liesa foron sepultados en Padrón dentro de criptas maravillosas e ricamente labradas por arte de xeómetras. Alí, nas orelas do Sar, fundouse un culto pagano a Amor que escandalizou moito a don Marcelino Menéndez Pelayo e que, sacrilegamente, tiña a súa festa maior cada 25 de xullo. E aínda máis, aos xacigos dos dous amantes adosouse o de Macías o *Namorado*, a translación de cuxo corpo foi solemnemente conmemorada. Macías, como se sabe, tamén morreu por man ciumenta e debido á condición pertinaz e briosa da paixón que non puido arrincar do peito. En canto a Irena, ela veu de París a Padrón para se converter en Mestra da confraría de Vesta que permanentemente rende alí culto a Amor. Esta sería unha crónica abreviada da Matanza de Iria.

Dos nomes da Coruña (18.02.2017)

Ao longo dos milenios, a cidade da Coruña leva mudado moito de nome. Chamouse de máis de vinte maneiras, entre nomes singulares, variantes de nome, exónimos ou nomes en linguas alleas e denominacións literarias: Phláouion Brigantion, Flavia Bricantina, Brigantium, Brigantia, Pharos, Farus, Farum, Crunia, Clunia, Cruña, A Cruña, Coruña, A Coruña, La Coruña, La Coulogne. La Corogne, Corunna, Cesárea, Marineda, Marineda del Cantábrico. E máis.

Recibimos no *Fondo dos Espellos* este texto: Gonzalo Navaza, «A orixe literaria do nome da Coruña». *Revista Galega de Filoloxía*, 2016. De forma tan intelixente coma erudita, o filólogo ocúpase aí do actual nome da Coruña e doutros interesantes antecedentes e concomitancias. A lectura deste estudo motiva a escrita do presente *Fondo dos Espellos*.

O xenio portentoso do xeógrafo e cosmógrafo grego Claudio Ptolomeo fixo emerxer Galicia (Kallaikía), e concretamente a Coruña (Phláouion Brigántion, que galeguizaremos en Flavio Brigantino), na primeira centuria da Era Cristiá e no marco da súa representación e medición do Mundo. Máis tarde, Dion Cassio, retirándolle o Phláouion

a Brigántion, insistiría en que a tal é unha cidade de Galicia («Brigántion pólin Kallaiκías»). Logo, en latín, consta a actual Coruña no *Itinerario de Antonino*, a finais do século II, como Brigantium. Mais, no Baixo Imperio, o nome da cidade ártabra muda de xénero ao mesmo tempo que xorde do nada a mención do seu *pharos* ou faro. Isto resulta visíbel na obra do galaico Paulo Orosio. Aínda que, para Navaza, a forma feminina Brigantia sexa secundaria, ela ocorre tamén nun texto, xémeo do de Orosio, debido a un tal Istro Aethico que, no século IV, igualmente se refire ao *pharos*. Digamos que a palabra *pharos* está tomada do nome dunha illa situada ao largo de Alexandria na cal se erguía aquel farol prodixioso que foi considerado unha das sete marabillas do Mundo. Edificado o faro de Brigantia na época romana, seguramente o de Alexandria proxectou luces de prestixio sobre a costa dos Ártabros de Galicia, cedéndolle o seu nome.

De xeito que, durante a Idade Media, o nome de Brigantium que designaba a actual Coruña, foise perdendo, e mesmo emigrou a Irlanda para quedar alí fixado na lenda nacional daquela illa.

Na edición do *Leabar Gabála/Livre des Invasions*, texto en francés de Henri Lizeray/William O'Dwyver (Maisonneuve et Lecrec, Paris, 1884) lese moito da Torre de Breogán que está situada en Brigantia (en feminino). Esta que citamos é a tradución do *Libro das Invasións* que estudaron Murguía, Pondal e os convivas da Cova Céltica, na cal se constata a permanencia do nome de Brigantia (Brigandsia) mentres, no lugar de orixe dos acontecementos, a cidade da Torre de Breogán perdía o seu vello nome e pasaba a se chamar *pharos, farus, farum, faro*. Recorda Navaza que *farum* foi até hoxe o nome do arciprestado da Coruña. Engadimos nós que do mesmo modo o arciprestado de Montenegro se perpetuou moito tempo despois de o castelo e a vila de tal nome pasase a amellorarse como Vilalba.

En fin, no ano 1208 Afonso IX (VIII de Galicia) concedeulle á cidade de Faro unha carta foral, moi favorecedora da veciñanza burguesa. Igual que este rei fixo con Erizana, cuxo nome mudou polo de Baiona debido ao prestixio do porto maior da Occitania Atlántica, el destituíu Faro e decidiu chamarlle Crunia á actual Cruña, A Coruña.

Por aqueles días do século XII, os nosos reis e señores adoitaban intervir nos nomes de vilas fortes e castelos e a impoñer outros novidosos, en todo caso de carácter meliorativo e fachendoso, Novula, «a Noviña», sería famosa vila e castelo do Ribeiro, chamado Nóvoa (con til no primeiro o). Outras, en francés, denomináronse Rocha Forte ou Rocha Branca: non se esqueza que inda Rodríguez del Padrón dicía que Galicia era «a pequena Francia». Contrasta converteuse na valente Valença moito antes de que o enxeñeiro Champolimaud levantase na praza miñota as espectaculares fortificacións do século XVIII. Salvaterra era nome novo de significado salvífico que veu substituír outro vulgar e tradicional. O caso é que Afonso VIII de Galicia retirou Faro e puxo esa Crunia que persiste como Cruña e como Coruña.

Navaza entende que, nun libro do *Codex Calixtinus*, o «Pseudo Turpin», onde Herve Bihan achou a primeira mención continental de Tristán, se inclúe, nunha lista de urbes galegas (non españolas), unha chamada Crunia. O prestixio literario, galego e europeo do *Calixtino* levaría ao rei a retirar Faro e poñer Crunia. Por iso Navaza insiste en que A Coruña é un topónimo de orixe literaria. Así e todo, este autor, insatisfeito, pensa, que A Crunia do *Calixtino* pode ser unha deformación de Cauria, o que nos levaría á cidade e bispado de Coria. Con certeza, Coria, pertenceu, coma diocese, ao arcebispado de Compostela. E mesmo podíamos considerar o feito de que, a poucas leguas da súa sé catedral, nas tres vilas do Val do Ellas o pobo aínda hoxe fala en galego. Galego que di Coira ou Coura para se referir a Coria.

Veleiquí, pois A Cruña ou Coruña, con artigo ou sen el, á que non hai moito quixeron negarlle a galeguidade onomástica. Por parte, e dada a súa importancia estratéxica e histórica, a cidade da Coruña goza de exónimos ou designacións toponímicas en linguas estranxeiras, mesmamente imperiais. Coma tal, La Coulogne, que é como escribe o autor anónimo do *Roman de Ponthus et de Sidoine* no século xv francés.. Eu sempre me sentín impresionado ao ler no Arco de Triunfo de L' Étoile o nome de La Corogne (pola batalla que perdeu John Moore) no mesmo corpo de letra no que figuran as vitorias imperiais de Austerlitz e Jena. En canto a Corunna, tal é a forma corrente nas cartas mariñas do almirantado británico.

Finalmente, Cesárea é, na viaxe de Trezenzonio, peza literaria galego latina da Alta Idade Media, a cidade adxacente á Torre de Brigantium. Isto parece reter o mito, ben persistente, de que o *pharos* da Coruña fora ergueito por Augusto. E no que respecta a Marineda, ou Marineda del Cantábrico, digamos que este é o nome ficticio que Emilia Pardo Bazán lle apuxo á Coruña en moitos dos seus contos. Inda Marineda aparece, de vez en cando, reutilizada, sen demasiado eco, por algúns coruñesistas contumaces.

Todas as cántigas (25.02.2017)

A edición de *Cántigas galego-portuguesas. Corpus integral profano* (Lisboa, 2016) de que é autora Graça Videira Lopes, presenta, en modo compacto, a totalidade da poesía non relixiosa da nosa Idade Meoga. Isto quer decer uns 1680 poemas, ou a totalidade dos textos contidos nos Cancioneiros. Fican fóra do bloque as Cántigas de Santa María de Afonso o Sabio, que é o poeta máis fértil e rico en toda clase de recursos das nosas letras anteriores ao Rexurdimento.

Antes, un equipo dirixido por Mercedes Brea, levara a final feliz un labor do mesmo xénero: *Lírica profana galego-portuguesa* (Compostela, 1996). Diferéncianse, unha e outra empresa, principalmente en que a de Brea reproduce lecturas críticas de edi-

tores do pasado e, a de Videira Lopes, propón un texto xeral unificado debido só ao criterio da autora. Por parte, Videira inclúe na súa obra un apéndice musical confeccionado por Manuel Pedro Ferreira, alén dalgúns elementos máis.

Esperemos que estas cántigas traballadas por Graça Videira Lopes vaian reunirse coas de Mercedes Brea en todas as bibliotecas públicas e centros de cultura de Galicia e Portugal para contribuír á alta divulgación dos nosos tesouros literarios comúns.

Un tópico persistente evoca a Idade Media como un período temporal nada refinado e monoliticamente relixioso. O cristianismo, si, serviu como cimento solidificador do modo de produción feudal en Occidente, do mesmo xeito que se convertera en ideoloxía de Estado no Baixo Imperio, con continuidade delongada en Bizancio. Pero houbo unha literatura latina na Europa da época non só profana senón mesmo transgresora en materia dalgúns mandamentos da lei de Deus. Para mellor comprensión destas letras latinas de contido fornicador, os occitanos habilitaron cedo a lingua provenzal e, nesta lingua, so o coudelado do príncipe Guillem de Peiteus, cantaron os gozos do amor carnal, os seus innúmeros seguidores, que tan ben foron traducidos ao galego por Darío Xohán Cabana. Os Minnesänger ou trovadores eróticos alemáns (tan galegos en todo) farían o propio, así como tamén poetizaron en clave profana e amorosa os sicilianos. E non esquezamos aqueloutros franceses e anglonormandos, con xenios tales como Marie de France e Chrétien de Troyes, que colocaron no centro das imaxinacións europeas o adulterio coma modelo de fino amor, por non falarmos do relato ateo de Tristán. É curioso ver que Gaston Paris, se cadra un pouco desconcertado, intentase no paso de século XIX ao XX, edulcorar tanta carnalidade inventando, con éxito académico, a expresión e a idea de «amor cortés».

Laica e profana é a poesía dos nosos Cancioneiros. E non é verdade que a Galicia dos séculos medios vivise á sombra dunha Compostela consagrada ao culto ao Apóstolo Santiago. En realidade, Santiago e as peregrinacións non teñen presenza na nosa lírica. Mesmamente, cando Afonso X ordenou corrixir o laicismo da poesía galega e quixo promover unha corrente confesional piadosa, non botou man dos milagres e lendas de Santiago, a quen desconsideraba, senón que recorreu a Santa María, Estrela do Día.

En fin, os nosos trovadores, no entanto seren sexuados como varóns, podían adoptar a voz da rapariga namorada eterna e ondexaren con ela as infinitas variacións líricas de tal modelo arquetípico. Mais, veleiquí que o feminismo propio da poesía medieval nosa non se esgota na meniña apaixonada. Ela dialoga coas súas irmás e coa súa nai porque nas cántigas das que falamos non aparece outro home senón o amigo e non se mira nin irmán nin pai por ningures. E xa que andamos nisto, observemos tamén unha nutrida presenza feminina na filoloxía aplicada aos Cancioneiros. Primeiro Carolina Michaelis; logo, unha formación apertada de filólogas de distintas xeracións coma Erilda Reale, Elza Pacheco, Luciana Stegagno-Pichio, Patricia Obder, Cacilda Camargo, Elsa Gonçalves, Aurora Juárez Blázquez, Giulia Lanciani, Pilar Lo-

renzo Gradín, Yara Vieira, Antonia Yañez Sánchez, que agora fechamos con Mercedes Brea e Graça Videira Lopes. E hai outras moitas.

210 Leamos, sen prexuízos. Acheguémonos a unha Idade Media na que as mozas son lindas bailadoras e deportivas, e bañan os seus corpos nas ondas do mar de Vigo. Visitemos as illas de San Simión e de San Clemenço de Ardán, moi adecuadas para a cita en segredo. Vexamos nas Cántigas de Amor, non un eco da «cançó» provenzal, senón un xénero culto e vernáculo. Riámonos, ou escandalicémonos, coas señoras abadesas e prioresas que usan e abusan de carallos franceses, ou sexa de xoguetes eróticos peniformes. Divirtámonos co cabaleiro andante que culmina coa pastorela tópica, (ou non) un coito embalsamado co arrecendo das guirlandas, o cantar do papagai e, ao final, o xentil arranxo das saias dela na luz peneirada do mencer. Odiemos a Martín Marcos sen saber quen foi tal e sintamos pena por Afonso o Sabio cando este se nos laia como home desafortunado. Notemos a paisaxe vibrar nas debrocas sentimentais que anuncian o Romantismo. Sorprendamos cántigas dentro de cántigas e conmovámonos coas palabras do Psalmista a atravesar espazos imposíbeis entre o deserto semítico e o souto frondoso de Crecente.

Pillemos a don Bieito, home duro, no medio do que debeu de ser un celebrado *cunnilingus*. Tirémoslle a pucha ao cazador xeneroso que deixa voar as aves canoras por lagos e terras de Ferrol en canto un monteiro torvo martiriza o cervo máxico da nosa memoria granítica ancestral. Folguémonos de que o honor feudal e o estrépito heroico cabaleiresco se disolvan nesta poesía en gargalladas populares e burlescas que saben humillar señores, escudeiros, fidalgos, ricos homes. Visitemos, pois, este corpus profano que nos achega agora desde Lisboa Graça Videira Lopes.

Cinto de castidade na Terra de Iria (04.03.2017)

Tratabamos aquí, no *Fondo dos Espellos*, de literatura medieval galega, e un amigo me pregunta se nela se mencionou algunha vez o chamado «cinto de castidade». Entendemos por tal un aparello metálico que impedía á mulleres teren relacións sexuais e que estaba provisto dunha fechadura cuxa chave se encontraba en poder do amador da dona suxeita. Eu non encontro nin nos nosos Cancioneiros nin na literatura amatoria europea (de Guilhem de Aquitania a Boccaccio) aparello relevante dese tipo. Podía pensarse que, o mesmo que a noción de «amour courtois», o «cinto de castidade» é unha fabricación imaxinaria do século XIX. Así e todo, imos defender a presenza de algo moi semellante ao cinto de castidade na primeira grande obra literaria escrita en castelán por un galego. Refírome ao libro *Siervo Libre de Amor* de que é autor Juan Rodríguez del Padrón ou Rodríguez de la Cámara e que un dos mestres en materia de Historia Literaria española, Amador de los Ríos, data entre os anos 1449 e 1453.

Nun relato de paixón e sangue que se inclúe no *Siervo*, o autor conta como Ardanlier ama a dúas mulleres. Unha, a principal, é Lyessa, da casa de Lira. Outra, é a filla do rei de Francia, Irena. Este triángulo era consentido polas dúas donas. E Ardanlier decide partir con Lyessa á nativa terra, o reino de Galicia que era coñecido como «a pequena Francia». Ante a inminencia da separación, Irena mandou labrar un «sotil candado», de ouro e «poblado de virtuosas piedras». No colo ou cunca da man, Irena apreixou a chave do fecho do «cadeado» e foille entregar esta a Ardanlier. Presentouse Irena perante o seu amador cuberta cun manto negro no que figuraban lendas e ricas letras de misterio. Irena declárase serva de Ardanlier até que «al señor de las llaves pluguiese abrir e librar de la pena a la padeciente Irena». Xa Ardanlier e Lyessa xuntos en pazos escuros e ocultos na Terra de Iria, son descubertos polo rei Croes, pai do amador protagonista. Aquel pai amaba con paixón pervertida o seu fillo Ardanlier e odiaba a Lyessa por llo ter roubado. Así que Croes atravesou coa espada o corpo dela e mais o feto, ou sexa o neto, que levaba nas entrañas. Ao regresar Ardanlier da caza e ver morta a Lyessa, fixo un pranto que conmove todo o libro titulado *Siervo Libre de Amor* cuxa lectura recomendamos moi vivamente desde o *Fondo dos Espellos*.

Logo, Ardanlier, escíbelle unha carta á súa amada secundaria, Irena de Francia. Na carta Ardanlier dille a Irena que ela xa non será máis a súa prisioneira nin el seguirá sendo o seu carcereiro. Chámalle «deseada Irena» e declara que sempre sentira por ela un «intrínseco amor» ou propensión «venérea».

Así que, por man dun propio, o fiel aio Lamidoras mándalle, desde a pequena á grande Francia, a Irena a carta de despedida acompañada da chave do «cadeado» co cal Ardanlier lle devolve a liberdade á infante. E, deseguida, Ardanlier suicídase en Iria sobre o corpo sen vida de Lyessa nunha escena que evoca o final de Tristán e Iseu. En París, Irena, sabedora de todo pola carta e despois de recibir a chave do «cadeado», prométese a Vesta, «Deesa de castidat», e xura que dedicará o resto dos seus días a lle render culto a Amor nunhas catacumbas prodixiosas da vila de Murgadán, ou sexa Padrón, nas que os xeómetras tallaron, os sartegos de Lyessa e Ardanlier, e mailo de Macías o *Namorado* o que viña sendo, ao parecer, parente de Juan Rodríguez de la Cámara ou Del Padrón.

Este é o relato que reconstruímos no *Fondo dos Espellos* verbo do único utensilio semellante ao cinto de castidade que atopamos no noso universo literario, neste caso no outono castelanizante da Idade Media e nos esplendores enlouquecidos do gótico flamíxero. Ogalla que alguén se achegue de novo á «Historia de Ardanlier e Lyessa», desconcertante e inusual conto de amores que escandalizou a Menéndez Pelayo e que Martínez Barbeito considerou, inxustamente, como un absceso descompesado no interior do *Siervo Libre de Amor*. Comparouse coa *Fiammetta* de Boccaccio, este relato. A nós seméllanos a unha peza literaria singular e moi apta para ser lida desde unha sensibilidade poética pos-surrealista, que é a nosa.

Quen teña dúbidas a respecto dos sucesos aquí relatados que procure unha edición crítica do *Siervo Libre de Amor*, e xulgue por el mesmo. En todo caso, pode ir á Biblioteca Nacional de Madrid e solicitar o manuscrito Q-224, no cal se conteñen estes pasos que Murguía descubriu e sacou á luz.

Martín Codax de Vigo (11.03.2017)

«Martín Codax de Vigo/meu amigo». Non só en versos de Gerardo Diego senón noutras moitas citas do noso poeta o nome e apelido deste aparece incrementado coa indicación da súa patria, que era Vigo. Velaí o aspecto identitario do acontecemento que glossamos: a exposición do *Pergameo* ou *Pergamiño Vindel*, coas cántigas e músicas de Martín Codax, no Museo do Mar, freguesía marítima de Alcabre. Tamén a sorte quixo que o tímpano da vella igrexa de Vigo vaia instalarse no sagrado que Martín Codax cantou, en forma de reprodución fiel. Non será unha copia do que Martín Codax vía e ao pé do cal bailaba (en vigués clásico, «beillaba») corpo delgado, senón doutro, uns cen anos posterior ao tempo no que floreceu o poeta. Mais todo contribúe a difundir a idea, con frecuencia esquecida, de que Vigo tivo unha vida cultural importante no medievo. Vistos todos os lugares que existen en Galicia co nome de Vigo, chegamos á conclusión de que é este que hoxe habitamos o que está a nomear Martín Codax nas súas cántigas prodixiosas, e mais que son o sagrado e igrexa de Santa María, e non o sagrado e igrexa de Santiago de Vigo, os sitios reais que deron lugar ao espazo lírico e fictivo que nunca será destruído nin deteriorado polo paso do tempo: o espazo Martín Codax.

O manuscrito que vai ser exposto en Alcabre foi executado seguramente en tempos moi próximos á vida do autor e presenta algunhas particularidades que o converten en algo moi importante. Que conteña este pergameo notacións musicais, agora novamente traballadas cientificamente por M. P. Ferreira, é un dos seus méritos maiores. Interesante é o feito de o texto estar escrito na primitiva grafía galega. Isto é, con «ll» e «nn», en lugar do «nh» e «lh» provenzais que terminarían por se impor en Portugal. Ou sexa: o *Pergameo Vindel* ofrece unha lingua galega escrita ao modo das *Cántigas de Santa María* e do *Cancioneiro da Ajuda*. E con esta grafía o edita Xosé Ramón Pena no seu libro *Xogares do Mar de Vigo* (Xerais, Vigo, 1998).

A acordanza de Martín Codax nunca deixou de estar viva en Vigo. Hai unha rúa dedicada ao poeta, e, nos días de Portanet, levantáronlle ao xograr un monumento, pouco frecuentado, no Monte do Castro. Nos anos da posguerra, o crego falanxista coñecido popularmente como O Reisiño animou un cadro teatral españolizante que levaba o nome de Martín Códax.

Na *Escolma* (Galaxia, Vigo, 1952), X. M. Álvarez Blázquez estableceu o canon literario dos poetas de Cancioneiro, rendéndolle homenaxe crítico ao noso poeta de Vigo

en termos de alta eficiencia crítica. Eu teño viva na memoria a «palestra» que fixera M. Rodrigues Lapa o día da inauguración da Biblioteca Penzol en pleno Policarpo Sanz (1963), sempre en Vigo. Daquela, a palabra precisa e positivista do mestre da filoloxía portuguesa, e galegófilo constante, vibrou en louvanza do xenio de Martín Codax. Foi nos talleres de *Faro de Vigo* (en Colón) onde se imprimiu a *Homenaxe a Ramón Otero Pedrayo*, editada por Galaxia, en 1958. No interior deste libro, Ernesto Guerra da Cal, refuxiado político nos EEUU, publicou un ensaio no que habería de fundamentar todas as interpretacións posteriores da poesía de Martín Codax e dos seus compañeiros frecuentadores do tema marítimo: «Glossas superficiais ao tema do mar na nosa lírica primitiva». Brillante foi a conferencia de Filgueira Valverde que a Asociación Cultural de Vigo (de esquerda nacionalista) lle organizou, ao que era alcalde de Pontevedra, no Instituto Santa Irene. Por culpa de Guerra da Cal e de Filgueira, o que lles escribe chegou a pronunciar, nesta cidade e en puntos do Morrazo, até vinte veces, unha conferencia sobre os poetas medievais da ría de Vigo, con Codax naturalmente na proa da nau. Certo, foi un brasileiro, Celso Ferreira da Cunha (Rio de Janeiro, 1956), o perfecto editor filolóxico do *Cancioneiro de Martín Codax*, e é Luz Pozo Garza, residente en Vigo, durante anos, unha das analistas literarias sotís que se achegaron ao poeta.

E xa que citamos denantes a Xosé Ramón Pena, voltemos a el para insistir nas páxinas que lles dedicou aos poetas do mar en xeral, aos da ría de Vigo en particular e a Martín Codax e mailo *Pergameo Vindel* de xeito moi especial: elas non merecen outro trato ca o encomiástico. Mágoa foi que as autoridades competentes que lle chamaron Auditorio Mar de Vigo á obra de César Portela non tivesen o acerto de lle pór «Auditorio Martín Codax», que foi o poeta que inmovilizou e fixo universais e eternas as ondas, ría e cidade nosas.

A grande cita cultural dos tempos presentes será, aquí, a inauguración da mostra que no Museo do Mar de Galicia, en Alcabre, cabo da Praia e camiño do Muiño permitirá que vexamos por primeira vez o *Pergameo Vindel*, que seguramente represente as crebas ou restos de naufraxio do cancionero medieval galego máis antigo de que haba (vigués clásico) noticia e constancia material e física.

Codax e os trobadores do mar (18.03.2017)

Ollamos no *Fondo dos Espellos* os *Minnesänger* alemáns e os *trobadors* occitanos e vemos que nos seus textos non está moi presente o tema do mar. Mar que, non obstante, manda moito, e de xeito complexo e multiforme, na poesía que conteñen os Cancioneiros galegos medievais. Non pretendemos decer que a poesía galega do mar sexa extraordinariamente abundante no medievo. Si que este tema é tratado, e

modulado en asombrosas declinacións individuais, por algún dos cantores príncipes de onda nós, no repertorio lírico dos séculos medios.

214 En primeiro lugar, e xa que escribimos en Vigo, dicimos Martin Codax (ou Códax, ou Codas) e Meendinho, que sentimos como habitantes incorpóreos das costas da ría. Logo, Johan de Cangas, que puxo os seus idilios na area de Bon, ermida dita hoxe de Sandomedio; Nuno Treez, cuxo escenario lírico é inequivocamente a actual Illa do Santo, na freguesía de Ardán, Marín. Hai, nos Cancioneiros galegos do século XIII, outros grandes poetas mariños e soan outros versos inquietadores que a crítica e a historia literaria vén denominando «barcarolas».

En realidade foi Francisco Adolfo de Varnhagen, nun libro semianónimo impreso en Viena no ano 1870, e do cal trataremos no *Fondo dos Espellos*, quen alcumou de «barcarolas» todas as cántigas que no *Cancioneiro da Vaticana* xiran sobre o tema marítimo. Carimbou Varnhagen, así, botando man dunha palabra véneta que deriva de *barcarolo* ou sexa góndola. As xenuínas barcarolas son cancións de ritmo acompañado ao movemento do remo, e unha das famosas do xénero foi, na Europa do século XIX, a d'Os *Contos de Hoffman* de Offenbach. Alén de introducir o termo barcarola na taxonomía das nosas cántigas medievais, Varnhagen foi o primeiro en levar á imprenta, entre outras, cántigas de Martin Codax, de Meendinho e de Nuno Treez. Noutra ocasión tentaremos evocar a figura deste simpático dandy, politécnico e erudito brasileiro que distinguiu a literatura galega coa súa atención. Pero non habemos de admitir que, no concepto de barcarola, veña emburullarse toda a poesía medieval do mar de noso. Na meirande parte da poesía de mar dos *Cancioneiros* non aparecen barcas nin navíos e mesmo, alí onde estes se mencionan, o eu lírico non se mira para nada integrado na tripulación.

Son poetas do mar dos *Cancioneiros*, Martin Codax e os autores ditos, e tamén Pai Gómez Charinho, Johan Zorro, Roi Fernandez, Nuno Fernández Torneol, Bolseiro, Nunco Porco; uns grandes, outros menores e ningún prescindíbel. Nos versos de certos trobadores e xograres, o mar e o río confóndese igual que o fan na nosa xeografía e, mesmo, o lago litoral pode ser teatro requintado dun episodio de caza incruenta. O mar é tamén o medio no que fai as súas evolucións a nau almirante de Charinho, a quen imaxinamos partindo para Sevilla desde Rianxo ou Pontevedra co escudo flordelisado que lle pertencía, na amura de arca ou na amura de couso. A construción naval troupelea en Johan Zorro ribeiras do Tejo ou do Mar da Palha: «En Lixboa sobre lo mar/ barcas novas mandei lavar». Meniñas con amor queren embarcar cos seus amigos, que parten con destino á guerra, coma precursoras daquel poema de Xohana Torres que di: «eu tamén navegar». Ou ben elas cruzan o mar coa fantasía e chegan ás torres de Jeén onde o amigo está no *fossado*, no ferido, na guerra que se chamará de Reconquista. Hai cántigas coma a de Codax na que a meniña eterna dos *Cancioneiros* lle pregunta ás ondas do mar de Vigo se o amigo ausente aínda é san e vivo. E as ondas do mar son para ser miradas tanto como para se bañaren nelas

as ledas raparigas. Non sei se Roi Fernandez era crego en Santiago ou non, pero el foi capaz de compor, máis dun milleiro de anos antes de que o *Werther* se escribise, unha transfusión correlativa, ou sexa a modo de paisaxe contemporánea, entre a coita de amor e a contemplación sentimental do mar desde as «mui altas ribas». Sempre, nunha liña vermella, coma a do conto de Hoffmann, ensártanse as palabras e nocións de mar, amor e morte. Moito especialmente, na cántiga de Meendinho, «pérola negra dos Cancioneiros» –dito en verbas de Filgueira Valverde. E non esquecemos que o citado almirante Pai Gómez Chariño, nun sirventés reflexivo, propón un paralelo entre o mar *varius* e contraditorio e a alteza suma do Rei, un e outro xenerosos co servidor e un e outro destrutores e inimigos de quen os nega. Grave reflexión, finamente satírica, esta que pon o mar no centro dun discurso crítico sobre o poder e sobre a variabilidade da sorte. Poemas, os que teñen o tema mariñeiro como centro temático, que nos *Cancioneiros* galegos poden facernos pensar e sentir até nos «sacar o corazón» ao lectores –tal como di Bolseiro, quen tamén soubo aloumiñar o asunto marítimo, aínda que só fose nunha cántiga senlleira.

«Pela maior parte portugueses e gallegos» (25.03.2017)

Hai 147 anos, imprimíronse na tipografía imperial de Viena cántigas de Martin Codax, Meendinho, Johan de Cangas e outros poetas medievais de nosoutros. Fíxose nun libro estampado a dúas tintas con tipos neogóticos que se fundiron especialmente para esta obra, que é: *Cancioneirinho de trovas antigas colligidas de um grande Cancioneiro da Bibliotheca do Vaticano precedido de uma notícia crítica do mesmo grande Cancioneiro, com a lista de todos os trovadores que comprehende, pela maior parte portugueses e gallegos*, Vienna, Typographia I(mperial) e R(eal) do E(stado) e da Corte, MDCCCLXX. Ao final do proemio do libro, vese unha sinatura con iniciais que, desenvolvidas, revelan o nome do autor: Francisco Adolpho de Varnhagen (S. João de Ipanema, 1816–Viena, 1878).

Cando sexan as celebracións viguesas da presenza do *Manuscrito Vindel* en Alcabre, farase ben en honrar a memoria de Varnhagen, que foi un adiantado na edición de Codax e doutros trobadores e xograres galegos cun método no que se aliaron o rigor filolóxico e a intuición poética. A escolma de poetas e poemas feita por el no *Cancioneirinho* coincide co canon estético que rexe na actualidade en tal dominio. O primeiro comentario contemporáneo que sobre Codax e outros autores medievais se publicou é o que aparece neste libro de 1870. A restitución do refrán da Cántiga de San Simián, e outras restitucións hipotéticas, que aparece no *Cancioneirinho* é a que se repetiu durante os séculos XIX e XX, até que foi impugnada por Tavani e tamén por Xosé Ramón Pena e Arias Freixedo, aínda que non poucos sigamos a preferir a lectura de Varnhagen. A manía de lles chamar barcarolas a todas as cántigas nas que aparece o mar foi unha ocorrencia de Varnhagen («singelas barcarolas») que to-

dos temos algunha vez reproducido. Por parte, foi Varnhagen o que descubriu, nunha biblioteca particular de Madrid e no ano 1851, o manuscrito de cántigas que hoxe chamamos *Cancioneiro de Berkeley* e que duplica o *Cancioneiro da Vaticana*.

- 216 Retirouse Varnhagen a Petrópolis, en comisión de servizo ditada polo emperador do Brasil, para editar o *Cancioneiro da Vaticana*, pero os seus inimigos políticos dificultáronlle a empresa e houbo de ser conformar coa publicación deste prezado *Cancioneirinho*. Editou, non obstante, e por primeira vez, o *Cancioneiro da Ajuda*. Esta atención emprestada por Francisco Adolpho de Varnhagen, visconde de Porto Seguro, á cultura literaria da Galicia do medievo merecía, polo menos, unha reedición facsimilar do seu *Cancioneirinho* en ocasión, por ventura, da visita a Vigo do *Pergameu Vindel* que contén as cántigas e músicas de Martin Codax.

Francisco Adolpho de Varnhagen foi un demócrata e un liberal entusiástico que combateu en Portugal o miguelismo coas armas na man. Na forza da vida e sendo ministro plenipotenciario imperial, denuncia as ditaduras sanguinarias de Carlos Antonio López e Francisco Solano López no Paraguai, entre outras tomadas de posición cívica. Foi un enciclopédico patriota capaz de propor para o Brasil unha capital interior no sitio que hoxe ocupa a Brasilia de Óscar Niemeyer. Filólogo, alén de nas linguas clásicas e modernas foi perito en varias indíxenas americanas, especialmente no guaraní que el reputaba tan apto para transmitir nocións filosóficas coma o grego é. Aínda facendo parte da carreira diplomática, o vizconde de Porto Seguro tiña formación militar e politécnica. Triangulou e alzou a cartografía de Guiné e Cabo Verde. Aos 22 anos púxolles eruditísimos escolios á *Notícia do Brasil* de Gabriel Soares de Sousa (século XVII) nas que revisa as especies animais e vexetais autóctonas, ocupándose dos nomes vulgares que reciben nas linguas indoamericanas e acomodando estes con precisión á taxonomía científica. Describiu a diversidade xeolóxica do seu país, que contribuíu a explorar xeograficamente. Con todo, os seus compatriotas actuais lembran sobre todo Francisco Adolpho de Varnhagen como o pai da historia brasileira.

Probablemente a obra máis divulgada de Varnhagen na patria del sexa a *História Geral do Brasil* (1854-1857) e mais a *História das Lutas contra os Holandeses no Brasil* (1871). Óscar Lopes e António José Saraiva demostran apreciar moito o seu *Florilégio da Poesía Brasileira* (1850). Todo semella indicarnos que a idea do Brasil como suxeito político soberano e independente xorde, do punto de vista da Historia e do coñecemento das peculiaridades físico-naturais, na obra de Francisco Adolpho de Varnhagen.

Certamente, a sociedade intelectual brasileira non parece ter moi presente nos nosos días o *Cancioneirinho de trovas antigas* de Varnhagen nin a súa edición do *Cancioneiro de Ajuda*. Con todo, haberá de ser outro sabio brasileiro, Celso Ferreira da Cunha, o editor definitivo de *O Cancioneiro de Martin Codax*, Rio de Janeiro, 1956.

O misterio das ondas do mar de Vigo (01.04.2017)

Festexarase a presenza en Vigo do *Manuscrito Vindel*, coas cántigas e músicas de Codax. Desenvolveranse os actos no belo Museo do Mar de Alcabre. A carón dun lindo castrelo litoral, coa pantasma do Muíño de Vento arreoando na lembranza, preto de Cabo de Mar onde o naufraxio de naves antigas estraba os baixíos de ánforas que por séculos lle serviron de covexo ao congro e á morea.

217

A visita do *Pergameu Vindel* a Vigo poderá facernos pensar de novo o Mar tal e como el se manifesta nas nosas cántigas patrianas da Idade Meoga.

Ollemos as literaturas trobadorescas coevas da nosa. Nin na francesa nin na súa dependencia anglonormanda hai mar coma o de nós. Si naves tráxicas, coma a Tristán e Iseu e si os prodixios e monstros mariños que non fan sorrir no *Voyage de Saint Brandan*, de Benedeit. Non está o mar, coma nós o entendemos, no corpus trobadoresco alemán. Nel, un poeta inmortalizado por Wagner, o Tannhäuser, relata unha navegación tempestuosa na que as velas da nau rachan e se van arreoando sobre un mar encarneirado; en verso antigo alemán preciso: «die segel sich zerarten/si flugen üf den sé». Nada semellante a monstros mariños e a velas rotas achamos na poesía galega medieval.

No que se refire á inmensidade poética da Occitania dos séculos XII e XIII, e mesmo que a Gasconha fose daquela unha potencia atlántica, pouco neste conxunto poético aparece so o signo das forzas mariñas. Eis polo cal o espanto nos sobrevén ao vermos que un dos eminentes trobeiros provenzais, Raimbaut de Vaqueiràs, escribe un poema no cal, con exactitude cuase pantográfica, reproduce un *locus* de Martin Codax: «Altas undas que venètz sus la mar, / que fai lo vent cai e lai demenar,/ de mun amic sabètz nòvas contar/ qui lai passèt? No lo vei retornar!». Este «inici del càntic» (Espriu) continúase, con refrán e en forma paralelística, de xeito que semella unha fantástica anomalía na lírica occitana. Traduce o introito Darío Xohán Cabana, de cuxa lectura crítica xa nos servimos eiquí, no modo artístico: «Altas ondas que vides polo mar, /que o vento fai aquí e alá abalar,/ do meu amigo habédesme contar/ que alén pasou? Non o vexo tornar!». Se Martin Codax floriu na segunda parte do século XIII, como convén a academia, e Vaqueiràs, con certeza, fixo o propio na primeira metade desa centuria e fins da XII, por moito que Eugenio Asensio diga con donosura que o Camiño de Santiago era de «ida y vuelta», a confusión necesariamente apodérase do historiador da literatura. E o problema complicase ao sabermos que Vaqueiràs é autor dun descordo plurilingüe no que el usa, moi espilido, da lingua galega nun tempo no cal a poesía dos nosos Cancioneiros, segundo a conta oficial, aínda non chegara ás medras. Todo o cal desconcerta e nos leva a osmar se en varios casos, nos que se inclúe o de Codax, a cronoloxía dos nosos trobadores non se achará interesadamente retrasada por man daqueles que pretenden que a poesía

medieval galega non é senón excrecencia da provenzal. Finalmente, e como para nos aliviar a anguria que tal incerteza poida producir, o mestre Giuseppe Tavani, con precaución, certamente, atribúe as «Altas undas» ao trovador occitano de nación catalana Cerverí de Girona, cuxa biografía, coñecida, non nos di que el vivise en días anteriores aos de Martin Codax. O *curriculum vitae* deste segue a constituír unha enteira suposición.

Con todo, non esquezamos que o tema da namoradiña que lle pregunta ás ondas (do Mar de Vigo) polo seu amigo do mesmo modo que Pero Meogo interpelaba as «cervas do monte» nun apóstrofe inmortal, forma parte do fondo anónimo popular tal e como Rodrigues Lapa demostra aduncindo unha canzoneta popular que fora recollida en Italia e que ole asemade a Martin Codax: «O rondinelle che dal mare te vegni,/portine nove del mio caro bene»; ou sexa, que a meniña trentina apostrofa as ondas do mar e inquire delas novas do seu amigo.

E, por parte, como é posíbel que a exclamación patética que profire o noso Roi Fernandez, «maldito sea el mare/ que mi faz tanto male», abrolle no mar de estorias que é o *Decamerón* de Boccaccio nunha voz que canta, como xa H.R. Lang avisara en 1929: «l'onda del mare mi fa gran male»? E cales son os fíos de duro sirgo que religan as ondas e maila rapariga de San Simián ao Psalmo «Viri gravissime planctus» de xeito paralelo ao acto de os cervos de Meogo beberen en fontanas igualmente litúrxicas e bíblicas? Que fixo acordar as citolas dos nosos trovadores e xograres coa harpa de David? Como foi que Raimbaud de Vaqueiràs e Martin Codax empastaron os seus sons co batuxar das ondas do mar de Vigo no máis *Fondo dos Espellos* do tempo?

Vestixios e pantasmas dos trobeiros mariños (08.04.2017)

A xeografía marítima dos trobeiros galegos inclúe Rianxo, ocupa Pontevedra e o Morrazo, ten moitos accidentes na ría de Vigo e un enclave imperial ao Sur, en Lisboa. O resto da paisaxe poética dos Cancioneiros amosa soutos, piñeiros, avelairas; deixa escoar ríos e, unha vez, espéllase na lámina dun lago. Vaiamos aos sitios dos nosos grandes poetas mariños da Idade Media e vexamos en que estado de conservación se encontran eles hoxe.

Pai Gómez Charinho figura así nos *Cancioneiros*. En grafía autóctona galega sería Charinno, Chariño. Ora ben, no sartego de San Francisco, Pontevedra, amósase, castellanizado, como Charino, o cal converte tal monumento, xunto con outros indicios, en sospeitoso de falsidade. Non deixa San Francisco, con todo, de resultar un lugar adecuado para evocarnos o poeta almirante que levaba na nau flores de lis. Falares escusados que rosman na Moureira insisten en que, no lugar onde hoxe está a casa natal de Filgueira Valverde, foi un castelo de Chariño, co peirao particular sobre o

Leres que tamén pode ser Ler. Rianxo ten o pazo de Martelo, do que non se dá desprendido a memoria de quen foi señor da vila e gañou Sevilla.

No Morrazo é a freguesía de Ardán, a cal pertence ao actual termo municipal de Marín. Na súa costa e praia existe unha illa, que eu vin usurpada por unha barreira de aramios hai algúns anos. Nesa illa, chamada hoxe Illa do Santo, tamén tiven ocasión de examinar os restos, algo de paredes e alicerces, dunha ermida, que era, sen dúbida, a de San Clemenço que sai en cántigas da autoría de Nuno Treez, de quen non coñecemos máis ca os versos: «San Clemenço do Mar,/ se mi del non vingar,/ non dormirei».

Na testa do Morrazo, e na ría secundaria dita de Aldán, procuraremos a area e a aldea de Bon, freguesía de Beluso e concello de Bueu. Na costeira que mira ao mar, encóntrase a ermida que nas cántigas de Johan de Cangas é de San Momedo (así le, e ben, Xosé Ramón Pena). A ermida, nos beizos do pobo contemporáneo, é de Sanamedio. Esta ermida entre, digamos, do século XIII ao día de hoxe nunca deixou de funcionar coma destino final dunha célebre romaría. Cóntame Salvador Rodríguez que a man irada duns descoñecidos atentou contra o monumento de Johan de Cangas que alí fora ergueito en tempos recentes. Cando todos os actuais habitantes do Morrazo sexan mortos, os fillos e os fillos dos seus fillos seguirán a acudir á romaxe de Sanamedio, de San Momedo do Mar. Ermida que non se acha lonxe do santuario prehistórico do vello deus Berobreos. Nótase que aquel territorio é unha das «Fins do Mundo», como un día escribira Bernardino Graña.

Se nos achegamos ao trobador Roi Fernandez de Santiago, observaremos que el foi o primeiro autor europeo en introducir na literatura os cantilados, debrocas ou «altas ribas» litorais como escenario das penas de amor. Tema, este, que o Romantismo habería de explorar a sabor. Non hai referencias toponímicas na cántiga de Roi Fernandez, pero podemos imaxinar que as «altas debrocas» nas cales o trobeiro sofre de amor ao mirar as ondas, son as que aínda nos poden encoller o ánimo na Costa da Vela, non lonxe, tamén, de Berobreos e de San Momedo do Mar.

Logo, virando de couso, entramos na ría de Vigo, onde acouga o mar. «Vexo Cangas, vexo Vigo; tamén vexo Redondela», canta a lírica popular contemporánea. E por Vigo e Redondela encontrámonos con dúas figuras maiores da poesía galega de todos os tempos, que son Meendiño e Martin Codax.

Descartando a igrexa antiga de Santiago, cuxa derradeira edificación estivo pola praza Fernández del Riego do actual Vigo, o espazo onde parece que perviva o espectro de Martin Codax será o dos arredores da igrexa de Santa María. En tempos de Codax puido haber alí un templo construído con arcos de ferradura, e mesmo no rodopío foi achado un sartego, tallado en pedra «germanico modo» no que se refire á estola reverencial. En todo caso cremos que alí, no sagrado de Santa María de Vigo, beillou

corpo delgado e ollos velidos miraron as ondas para, non lonxe, ter lugar o primeiro baño en auga do mar que as literaturas de Occidente coñecen; baño que a nosa imaxinación sempre asociará ao *Nacemento de Venus* de Botticelli.

- 220 Non sei se na actual ermida de San Simón, que é a de San Simián, quedarán vestixios da de Meendinho ou Meendiño. Hai que pisar esta illa con respecto infinito porque ela constitúe o escenario do que os críticos, segundo a literatura que utilicen, chaman *opera prima*, *Meisterstück*, *masterpiece* ou obra mestra da lírica galega de Amigo. En todo caso, ao decer Meendiño que en San Simón ía morrer de amor a meniña dos *Cancioneiros*, deixou a illa fadada para sempre. Quedou eternizado alí o «recuerdo de la muerte», que dicía Quevedo. Ao pisarmos San Simón venenos, en ondas tétricas, o Salmo «Viri gravissime afflicti planctus et obsecratio», angustiante. Os ósos, depositados alí por Diego Sarmiento da Cuña, dos mártires de Inglaterra parecen resustar en danza macabra. Pasan os veleiros cos corpos dos apestados, nos días do Lazareto, e os ratos trousan negro. A prisión franquista nunca de San Simón se borrará, morto por morto e torturado por torturado. Mesmo, Viale Moutinho insistiu na lembranza do exterminio alí dunha colonia imposible de flamingos oníricos. «Morrerei fermosa no Mar Maior», láíase a voz que xamais calará a súa dor na ermida de San Simón.

E, por suposto, a nosa viaxe aos vestixios remata en Lisboa. A Lisboa que aparece, troupeleante de carpintaría de ribeira, nas cántigas de Johan Zorro, tal e como ensinou brillantemente Ernesto Guerra da Cal, que foron editadas, igual ca as de Codax, por Celso Ferreira da Cunha. Non convoquemos a sombra de Zorro nin na Torre de Belém nin nos Jerónimos, nin mesmo na sé románica de Afonso Henriques. Johan Zorro, en canto aparecido, só se manifestará no Terreiro do Paço en varadoiros de barcas novas que xa non hai, polos ámbitos da actual doca na que apañamos os vapores que nos levan á outra banda do Tejo. «Barcos do Tejo», aqueles mesmos que navegaban na vocalización máis maruxa de Amália Rodrigues. Desa Lisboa, ou Lixboa, souril e laboriosa da cal nunca deu marchado a ánima de Johan Zorro. «E nas veias/ o latido/ do motor de uma traineira».

Da freguesía administrativa en Galicia (22.04.2017)

En Vigo, primeira urbe e motor industrial de Galicia, todo o mundo sabe que hai parroquias ou freguesías como unidades culturais e de poboamento: Valadares, Bouzas, Teis, Lavadores, poño por caso. Mesmo coñecemos unha asociación de comerciantes de «Santiago de Vigo», que pretende distinguirse de outras patronais mercantís do mesmo centro da cidade pola súa pertenza a unha freguesía moi antiga. O nacionalismo galego, desde as Irmandades da Fala, e mesmo o movemento agrario, reivindicou o recoñecemento da freguesía civil como obxectivo fundamental desde principios do século XX. A verdade é que a lexislación municipalista española, da

ditadura de Primo de Rivera á lexislación actual, pasando pola republicana e pola franquista, sempre permitiu a existencia de entidades submunicipais ou de entidades locais inferiores ao municipio. Antes do presente réxime monárquico puxéronse en vigor, co nome de entidades locais menores, as únicas freguesías administrativas presentes en Galicia, que son Arcos da Condesa (Caldas de Reis), Bembrive (Vigo), Camposancos (A Guarda), Chenlo (O Porriño), Morgadáns (Gondomar), Pazos de Reis (Tui), Queimadelos e Vilasobroso (Mondariz).

Despois veu a autonómica lei de administración local de Galicia que tamén recoñece a posibilidade de que se constituían entidades locais ou freguesías civís nesta chamada (pouco) nacionalidade histórica. O caso é que, aínda tratándose dunha reivindicación nacionalista, ningún concello gobernado por nacionalistas aumentou o número de entidades locais menores. Nin Pontevedra, nin Allariz, nin Cangas (por exemplo) fixeron nada por pór en práctica aquilo que defendera Castelao e aparecía nos programas nacionalistas desde o das Irmandades da Fala en 1918 aos dez puntos da UPG de 1963 e 1964. As razóns deste desinterese, que parece prolongarse nos novos gobernos municipais de unidade popular é de difícil comprensión.

A lexislación local española favorábel á creación de entes locais submunicipais foi, en troques, moi ben aproveitada polos nosos compatriotas da Galicia estremeira ou exterior. Digamos que, no Bierzo, en 37 concellos funcionan, e mesmo locen impoñentes sedes, 352 xuntas veciñais ou de freguesía. E se imos ás cidades, observaremos que en ningunha das nosas (excepto Bembrive, Vigo) se coñece a existencia de xuntas de freguesía e que estas mesmo estarían prohibidas parcialmente pola lei de administración local da autonomía galega; lei que, por outra parte, nunca se usa en materia de administración submunicipal. Ao contrario, en Madrid funcionan plenamente as *juntas* de distrito e, en Lisboa e no Porto, o territorio urbano organízase nas súas *juntas de freguesía*. Isto último estanos levando a Portugal.

En *Espiral* (1983) fíxose público un informe Galicia Ceibe-OLN, que foi redactado por X. M. García Crego. Alí dise que está vixente en Portugal unha lexislación de autarquías locais que, provinda do pasado, atravesou o salazarismo e rexe nos nosos días despois de sufrir diversas modificacións. En todo Portugal, o poder local pertence ás *juntas de freguesía* e ás *câmaras municipais*. Consideramos que o sistema portugués nesta materia se axusta á realidade de Galicia coma a luva correcta pode axustarse a unha man. En todo caso, a Galicia administrativa actual limita polo leste e polo sur con territorios nos que a freguesía ou parroquia civil vive e cumpre a súa función. Todo o cal produce no *Fondo dos nosos Espellos* un desasosego.

Por que esta anomalía? Por que a resistencia dos partidos nacionalistas a pór en práctica unha aspiración que herdaron como inseparábel do programa dos seus devanceiros e que poden aplicar alí onde teñen poder municipal ou esixir onde se encontren na oposición? Estamos perante un caso de auto-odio ou de medo á liberdade (a esta mínima liberdade que é a autonomía local máis primaria) propio dos co-

lonizados? Ou non será que os partidos nacionalistas, igual ca os non nacionalistas, preferiron incentivar a creación subvencionada de asociacións de veciños facilmente manipulábeis a lles conferir soberanía real ás freguesías para as poboacións elixiren os seus vigairos e as súas xuntas mediante sufraxio universal?

No *Fondo dos Espellos* propomos a derogación da vixente lei de administración local de Galicia e a promulgación dunha nova que conteña os principios básicos e funcionais da lexislación republicana portuguesa sobre autarquías locais.

Sobre Rei Langó: memoria (29.04.2017)

Vexo o rei vello hoxe. Rei Langó, chámanlle a Juan Carlos uns xitanos da miña confianza. Coxo estará o home, pero non lle miro ese toque de grandeza que fai inmortal a figura do Roi Pêcheur no poema de Chrétien de Troyes.

Rei Langó e mais eu, sendo rapazolos de dez anos, fixemos, ao mesmo tempo, o exame de ingreso de bacharelato en setembro de 1948. El no San Isidro de Madrid, baixo a protección de Franco e co seu pai, Juan de Borbón, no dourado exilio de Estoril. Eu, no paraninfo do Instituto de Ourense no cal aínda hoxe non podo entrar sen que se me encolla a alma cos meus pais presentes. Juan de Borbón, en 1948, deixábase ir na operación cuxo fin era restaurar a monarquía en España que o *Foreign Office* e os norteamericanos auspiciaban. Despois de fracasar, por descomposición e conspiración interna, o derradeiro goberno frentepopulista da nosa república, en 1947, o doutor Giral e de Castelao, impúñase a restauración borbónica na persoa de don Juan que lle prometía, nos seus manifestos, autonomía a vascos e cataláns ao tempo que reivindicaba, con minimalismo moi calculado, a figura de Rosalía de Castro.

Pero Franco deu chegada a pactos misteriosos con don Juan. Acórdame ben. E prometeulle a este vividor que un día volverían os Borbóns (esa familia europea que leva máis de mil anos sen traballar) ao Palacio de Oriente. Co cal, don Juan xogou ao mesmo xogo e cedeulle en semiadopción o seu fillo Juan Carlos a Franco. Lembremos que Fernando VII, antepasado de don Juan e de Rei Langó, xa se postulara para fillo adoptivo de Napoleón Bonaparte.

Unha vez Juan Carlos en España, e rodeado de preceptores franquistas civís e militares, o Caudillo ordenou que o que sería Rei Langó pasase o exame de ingreso e se fose preparando para ocupar o trono en cursos acelerados nas academias militares e, acaso, na frecuentación fugaz dalgunha facultade universitaria. Da miña, botárono os alumnos. Todo estaba preparado xa, en 1948, para que Juan de Borbón e Battenberg non chegase a sentar nunca no trono de Alfonso XIII e si o seu fillo Juan Carlos. Que Eisenhower e Franco cruzasen as súas vidas mediante cesións de bases, promesas anticomunistas e abrazos emocionados, prolongou a vida da ditadura fascis-

ta e impediu que os plans británicos para a democratización de España se puxesen en práctica. O rei había de ser o hoxe Langó e non o seu pai.

Naquel mesmo mes de setembro de 1948, e cando eu, á saída do instituto, lle admiraba a roda ao pavón real («su manto azul de tantos ojos dora») e celebraba no Pousío o meu aprobado no exame de ingreso, o presidente do Consello de Galiza, Afonso Daniel Rodríguez Castelao, facía publicar no órgano oficial do nacionalismo galego, *A Nosa Terra* de Bos Aires, un editorial do cal copiamos as seguintes palabras:

Agora Franco quer facer un rei do fillo de don Juan nun país que xa deixou de ser monárquico e que só é apto para vivir en República. Claro está que non excluimos a posibilidade de ver realizada esta experiencia, porque os españois adoitan estar na cuarta dimensión, no reino do absurdo; pero non lle arrendamos a ganancia a quen se asenta no trono que deixou baleiro Alfonso XIII, a non ser que a tiranía sexa eterna en España.

Efectivamente, como anunciara Castelao, o fillo de don Juan foi proclamado rei. Éo hoxe, vista a decadencia de Rei Langó, o neto de don Juan. Talmente parece como se a tiranía se eternizase en España, digámolo usando verbas de Castelao.

Caeu o fascismo europeo en 1945. Pero non en toda Europa. En Portugal e en España permaneceu con todos os seus formantes de crueldade e de sobreexplotación inhumana. A causa da apertura da Guerra Fría, o anticomunismo prioritario dos EEUU e do Reino Unido ocasionaron, de formas diferentes, a perpetuación do fascismo de Salazar e do fascismo de Franco durante moitos anos. Podemos falar, pois, dunha «anomalía ibérica».

Moi cedo, e axiña, o goberno republicano Giral estoupou, as potencias occidentais, ao tempo que baixaban a cortina de ferro, consideraron que a saída única posíbel do franquismo (o fascismo nacionalcatólico español) non podía de modo ningún ser a restauración republicana democrática pois esta levaba incorporado necesariamente o compoñente comunista. Impúñase, polo tanto, a volta á monarquía cunha constitución na que os comunistas estivesen fóra da lei. A proposta inicial de Gran Bretaña foi a de pór no trono que deixara libre Alfonso XIII a Juan de Borbón, quen gozaba dunha certa popularidade e a quen mesmo Castelao trataba de «don». Deseguida, a alianza de Franco con Eisenhower fixo pasar a coroa, aínda hipotética, da testa do chamado entón «don Juan» a aquel que os meus amigos xitanos coñecen hoxe como Rei Langó. En todo caso, a análise do Presidente Pousío de Galiza revela, alén de enxeño, unha agudeza crítica da que carecen boa parte dos relatores da nosa historia recente. Si, en 1948 xa Franco resolvera o dilema: o rei de España sería, cando el morrera, o fillo de don Juan. Despois, de forma natural, viría o seu neto. Como dicía Castelao: o reino do absurdo.

Derradeira lección do Mestre (06.05.2017)

Morto Franco, e entronizado Juan Carlos, dito Rei Langó por determinados ciganos da miña amizade, o actual réxime borbónico parece destinado a ser eterno. Nin a situación vai durar por sempre (nada hai duradeiro na historia) nin ela é produto da chamada, por uns, transición e, por outros, reforma do franquismo. O réxime político que hoxe domina España foi deseñado moitos anos antes de Franco morrer (por suposto, matando). Fagamos memoria sucinta.

En 1945, co triunfo dos aliados, Juan de Borbón Battenberg, primo e par da familia real británica, maniféstase en Lausanne como pretendente ao trono por dereito dinástico e garante para devolverlle a España as liberdades democráticas e contra o republicanismo. Don Juan, como lle chaman ao pretendente, establece con Franco relacións secretas e ambiguas, nas que se inclúe que o ditador se encargue da educación do seu fillo Juan Carlos, quen hoxe é Rei Langó para os meus amigos calé. Así as cousas, e se o *Foreign Office* e o Departamento de Estado non ofreceren resistencia, don Juan sería rei de España. A non ser que o seu fillo ocupase o trono. Ocorrerá isto último.

En 1948, ano no que Castelao denunciaba os plans para facer rei de España o fillo de don Juan, faise público en Saint-Jean-de-Luz, Euskadi Norte, un manifesto no que a democracia cristiá (Gil Robles) e o PSOE (Prieto), apoiaban a Juan de Borbón Battenberg como cabeza da alternativa ao franquismo, renunciando á idea de república. Daquela, unha CIA noviña do trinque movía o Consello Europeo. Aquel Salvador de Madariaga, co seu «elenco de malos cómicos» (Castelao), estaba dando un paso avante na liquidación da legalidade republicana coma opción antifranquista de futuro. A idea que renace hoxe.

Así, n' *A Nosa Terra*, en xuño de 1949, Castelao, atormentado no leito de morte, publica o seu breve e duro testamento político. Nel refírese ao «convenio socialista-monárquico que non soio delata o impudor de certos xerifaltes do socialismo, senón que vai complicando e corrompendo o esqerdismo histórico de Hespaña». Derradeira lección do Mestre.

Máis tarde, en xullo de 1962, prodúcese en Munich, no contexto do Congreso do Movemento Europeo, subvencionado e inspirado polos EE UU, un pronunciamento político de personalidades españolas do interior e do exilio. Proviñan de todas as correntes e partidos, incluídos fascistas, pero non estaban presentes nin comunistas nin galeguistas ou nacionalistas galegos. Si nacionalistas vascos e cataláns. Se consultan as súas memorias históricas persoais, verán que Castelao, daquela, estaba morto, o Consello de Galiza asfixiado polo galeguismo do interior e, este, nas mans de Ramón Piñeiro e sumido na apraxia. En todo caso, non hubo galegos en Munich.

O manifesto que saíu de Munich en 1962 semellaba estar escrito para favorecer a restauración borbónica na cabeza de don Juan. Vagamente, reclamábanse liberdades básicas para España, incluíndo o recoñecemento das peculiaridades «naturais» da súa territorialidade. Pro o problema do laicismo ignorábase e calquera dimensión social da mudanza era eludida. Non se mencionou en Munich a don Juan, pero a súa figura pairou por cima dos congregados durante toda a xestión do documento e na súa redacción. Franco montou en cólera e a súa carraxe deixouse sentir de moi diversas formas. Ao termo da xuntanza de Munich, Madariaga quixo falar para a Historia. «Hoy ha terminado la guerra civil», dixo o home.

Se o manifesto de Saint-Jean-de-Luz foi o primeiro documento do que despois sería a Transición, o de Munich representa o segundo. Finalmente, toda esta preparación converteríase en realidade, Franco morto (Reboiras morto; Baena morto; outros mortos, presos, exiliados), Juan Carlos, e non o seu pai, foi proclamado rei de España, como xa Castelao predicara nun escrito (ocultado sempre) de 1948. Os plans do *Foreign Office*, do Departamento de Estado, e doutras forzas e potencias concomitantes e coadxuvantes, resultaron coroados polo éxito. Don Juan abdicou. Houbo, como estaba previsto nos documentos de Lausanne, de Sain-Jean-de-Luz e de Munich, recoñecemento das peculiaridades rexionais en forma de autonomía. Pero o Partido Comunista (ou carrillista) non foi posto fóra da lei senón que participou no consenso da restauración borbónica de forma moi activa, renunciando ao republicanismo. O laicismo nunca tivo lugar na chamada Transición, e os privilexios da igrexa católica continuaron incólumes. O capital estaba a salvo.

Castelao na Transición (13.05.2017)

Miro no Fondo dos meus particulares Espellos e acho que o réxime da transición, ou reforma, aínda vixente, naceu antes do que algúns pensan que naceu. Comezou a formarse nas baiúcas do Departamento de Estado norteamericano e da *Foreign Office* británica ao inicio da Guerra Fría. Revelouse no manifesto de Munich, en 1962. Despois de Franco, converteríase España nun estado monárquico e bipartidista. O comunismo estaría fóra da lei. Habería autonomías. O rei constitucional sería Juan de Borbón, aínda que Castelao xa ventaba en 1948 que ía ser o fillo deste quen sentáse no trono do Palacio de Oriente; o da *Corte de los Milagros* valleinclanesca.

Pero na porción final da vida de Franco, Occidente acelerou os trámites. Creáronse «Plataforma de Convergencia» e «Junta Democrática», que confluíron. Aglutináronse ambicións en novos partidos de orixe fascista: UCD e AP. Os galeguistas de Ramón Piñeiro pasaron a ser Realidade Galega. A CIA traspasoulle o PSOE de Llopias a Felipe González. Estableceuse concordia postconfisional con Tarancón. Os militares acomodáronse a través de Gutiérrez Mellado en canto seguían aferrollados Fortes e os

compañeiros da UMD. O grande capital, as cen familias, as finanzas, quixeron conservar todo. Mesmo ventaron xa as futuras privatizacións: ocorreu como querían. O PCE (en Galicia xa PCG coma tornafogos da UPG), ofrecíalle á CIA as garantías necesarias en forma de eurocomunismo e aceptación da monarquía rojigualda. Polo tanto, o PCE de Carrillo participou na fabricación do novo réxime antes de desaparecer o partido. Aqueles que non aceptaron os «pautos dos Demo» (Fole) foron excluídos e empurrados á clandestinidade ou á loita armada. O único nacionalista galego que participou nas conversas, e a título individual, foi Valentín Paz Andrade. O piñeirismo tivo que agocharse, vergoñante, nos partidos españois para ter algúns deputados, mentres Del Riego se puña fóra. Finalmente, o rei de España non sería don Juan senón o seu fillo tal e como Franco deixara mandado e ben mandado que fose. España entraría na NATO e na Europa coa que tanto soñaran os ministros franquistas do Opus Dei.

Morto Franco, o nacionalismo galego de esquerda dividíase en POG, PGP-Galicia Ceibe e UPG (núcleo orixinario que viña da clandestinidade). O PSG acabou por autoconsumirse despois de ser real vangarda. Preparouse unha constitución española (na pura liña Munich) e esta foi sometida a referendo en 1978.

PGP-Galicia Ceibe, e outros marxinaados polo novo réxime en Galicia crearon Comités contra a Constitución (CCC) e fixeron propaganda na que se pedía a abstención política no referendo. O POG solicitaba voto en branco e a UPG o voto negativo. Os resultados galegos do referendo constitucional dinnos que houbo 49'79 % de abstención (porcentaxe só superada en Euskadi). Foron 5'80 % de votos negativos e 3'97 % en branco e inútiles. Polo tanto, consideraremos que a actual constitución non foi lexitimada polo pobo galego no ano 1978.

Máis tarde preparouse un texto de estatuto galego de autonomía non sen tirapuxas de superficie. Houbo nacionalistas que se incorporaron ao réxime nacente e comungaron co novo estatuto. Outros, de esquerda, rexeitárono. No referendo do texto autonómico, resultou que o 72'5 % dos chamados en Galicia a votar a autonomía abstívose. E aínda houbo 19'77 % que votou Non. Un 7 % fixoo en branco ou usou papeletas de protesta. Isto ocorría en 1981.

Ou sexa, que Galicia non quixo aceptar a legalización do novo réxime monárquico que se lle ofrecía en forma de Constitución e, como apéndice, de Estatuto de Autonomía.

Non obstante, os partidos parlamentarios decidiron coroar a obra da transición en Galicia cun acto espectacular en toda a extensión da palabra. Xa que os piñeiristas, chamados REGA, non souberan traer un presidente vivo do Consello de Galiza do exilio para lexitimar a preautonomía, decidiuse repatriar o cadáver de Castelao pola sinxela razón de que os mortos non protestan. E trouxeron o corpo de Castelao no medio dun escándalo que foi filmado por TVE-G soa dirección de Alexandre Cribeiro e

coa voz de Tareixa Navaza. Ambos sufriron castigo pola súa ousadía aínda que vos-
tedes hoxe poden ver e ouvir o acontecido grazas a YouTube. Apréciase moi ben nas
imaxes como a policía café con leite reprime a masa nacionalista e como o cadaleito
entra ao Panteón de Ilustres (hoxe usurpado polo arcebispo compostelán) entre uni-
formados coa porra na man. É o intre de lembrar que Castelao morrera condenando
os socialistas e os galeguistas que renunciaban ao principio republicano a acataban
a monarquía. Foi entón cando aquel mozo de aspecto hippy se puxo a cantar acom-
pañado da guitarra pola zona da Caramoniña. Entoou versos de Celso Emilio Ferreiro
censorio, con música de Miro Casabella. Estes versos:

Olla meu irmao honrado/ o que acontece con Daliel:/ os que o tiñan desterrado/ agora falan ben del./
O furricas desleigado, / o xograr moi pousafol, / o que vive de prestado, / o pequenoburgués mol, / o
lerdo carca refrito, / o feligrés de pesebre, / o tolleito de cinismo, / o que dá gato por lebre, / o badoco
endomingado, / o refugallo incivil, / válense de ti, irmao, / pra esconder a caste vil. / Escoitá, puto ne-
fando, / criado na servidume, / non pasará o contrabando / dese teu noxento estrume. / Grotesco es-
criba sandeu / enxertado nun raposo, / Castelao nunca foi teu / porque Castelao é noso / e, anque a ti
che importe un pito, / sabe que é cousa sabida / que estás incurso en delito / de apropiación indebida.

Eu tamén navegar: a aventura oceánica de Isabel Barreto (20.05.2017)

Lemos as moi interesantes *Historias* de galegos extraordinarios e, nesta obra de Sal-
vador Rodríguez aparécesenos, no *Fondo dos Espellos*, Isabel Barreto ergueita sobre
a proa dunha galeaza. A muller almirante leva solto e ao vento o seu cabelo preto.
Nótolle parecido con Louise Labbé.

Segue Salvador a Eloisa Gómez Lucena, quen asegura que Isabel Barreto naceu en
Pontevedra e que foi bautizada na igrexa mareante de Santa María, en 1565. Sendo
menina, Isabel marchou cos seus pais, por ventura portugueses, á cidade virreinal de
Lima. Por Lima andaba daquela Álvaro de Mendaña e Neira, que, segundo as cróni-
cas inéditas do P. La Llave que consultou Amor Meilán, era natural de Compostela.
Hoxe hai quen defende que o berce nativo de Mendaña foi Arzúa.

Mendaña, mareante, descubrira en 1567 as illas Salomón, que hoxe constitúen un
estado independente, situadas onda Papúa Nova Guiné e non lonxe da Australia coa
que soñaban as cúpulas dirixentes de Lima. Acompañaba a Mendaña naquela marea
o máis culto e competente dos mariños do seu tempo: o galego Sarmiento de Gam-
boa. Máis tarde, Mendaña logrou que o virrei García Hurtado de Mendoza, casado
coa dona da casa de Lemos, lle promovese e apoiase unha segunda expedición ás
Salomón, que gardaban, según se dicía, inmensas riquezas. E levou áncoras Álvaro
de Mendaña e puxo rumbo ás illas Salomón non sen antes casar con Isabel Barreto.

Isabel dicitu algo que coincide con palabras dun poema que Xohana Torres ía es-
cribir catrocentos anos máis tarde: «Eu tamén navegar». E sumouse Isabel á expedi-

ción, que formaban tres barcos, con 375 persoas a bordo, número no cal se incluían outras mulleres. Durante a aventura morrería moita xente e nacerían meniños. Saíron de El Callao e sucaron o Pacífico, endereitados á Polinesia, o 16 de xuño de 1595. Acompañaban a Isabel Barreto tres irmáns seus. No decurso da expedición, Álvaro de Mendaña e os subordinados convertéronse nos primeiros europeos que pisaron e recoñeceron as illas de Santa Cruz e o arquipiélago das Marquesas, hoxe posesión ultramariña de Francia. Novelas esquecidas de Herman Melville e pintura de Gauguin son expresión artística da beleza das Marquesas e das súas xentes. Álvaro de Mendaña e Neira é, naturalmente, o descubridor europeo das Salomón, douscentos anos antes de alí chegar o capitán James Cook.

Os expedicionarios foron atacados pola malaria e, a causa desta doenza, morreu o almirante e «adelantado» Álvaro de Mendaña e Neira, e tamén o seu lugartenente Lourenzo Barreto, irmán maior de Isabel. Enterraron don Álvaro na illa de Nendö, se cadra aquela que o navegante galego bautizara como Sisarga. Foi entón cando Isabel Barreto asumiu o mando supremo e se proclamou a ela mesma «adelantada», almirante e capitana xeral, coa asistencia dos dous irmáns que lle restaban.

As poboacións melanesias das Salomón amosáronse hostís e Isabel debeu de sentir horror daquela paisaxe de seestros hórreos nos que os nativos acumulaban os seus mortos e das facianas pretas e os cabelos irtos e pintados de ocre dos guerreiros. Ordenou Isabel a retirada e o regreso, pero non a El Callao e ao Perú, senón a Manila ou sexa ás Filipinas por algunha razón que ignoramos completamente.

A viaxe foi penosa e Isabel Barreto exerceu o mando con eficiencia. Hai noticias de que o piloto Pedro Fernandes de Quirós ofreceu a Isabel Barreto unha sorte de resistencia encovada e ruín, o que Salvador Rodríguez glosa con talento. Finalmente, só unha nau, a almirante, arribou, o 11 de febreiro de 1596, a Manila, onde a expedición foi recibida con honores. Inmediatamente, Isabel Barreto casa co capitán xeneral Fernando de Castro Ribadeneira, da familia dos Lemos á que pertencía a muller do virrei do Perú, e sobriño de Gómez Pérez das Mariñas. Dado que ao tempo escribía poesía en galego Isabel de Castro e Andrade, curmá do segundo esposo de Isabel Barreto, é posíbel que esta, muller letrada e curiosa, entretívase os seus leceres de Manila lendo poemas coma o aportuguesado que comeza así: «Araucana nação, mais venturosa.» A poeta Isabel de Castro, autora do texto, casara cun Osorio de Moscoso, da casa de Altamira, moi implicado na colonización de Chile. Co cal pretendemos anotar a presenza de redes aristocráticas galegas na dominación da América e tamén nas navegacións e descubertas polinésicas no tempo de Filipe II. Parece ser que Isabel Barreto e Fernando de Castro pasaron a México. E é aí onde deixamos de ter noticias deles.

Mendaña en Hawaii e outros sucesos (27.05.2017)

Andamos a seguir no *Fondo dos Espellos* as derrotas de Álvaro de Mendaña e Neira, o navegante galego do século xvi que descubriu para os europeos as Illas Salomón e as Marquesas, no Pacífico. E fixo aínda máis. 229

Na súa primeira expedición, Mendaña partiu do porto de El Callao, Perú, en 1567. Alí ferirían trescentos anos máis tarde, ou así, outro mariño de orixe galega: Casto Méndez Núñez. Ao regresar das Salomón, Mendaña puxo proa ao Norte e chegou ás Hawaii, illas que no relato oficial británico foron descubertas en 1770 polo capitán James Cook. Pero hai quen di que Mendaña recoñeceu, mediu e cartografou as Hawaii douscentos anos antes. Cóntase que un certo número dos homes de Mendaña uniuse a mulleres de Hawaii e ficou alí. Foron coñecidos como os «estranxeiros de Kakea». O chorado amigo vigués X.L. Fernández Testa, grande viaxeiro, aseguraba que na biblioteca pública de Honolulu se gardan publicacións e documentos relativos á visita que Mendaña lle fixera a aquelas illas.

Salvador Rodríguez, no seu libro *Historias de galegos extraordinarios* (Belagua, Vigo, 2017) conta como innumerábeis galegos foron recrutados a fins do século xix para traballar nas plantacións de Hawaii. Non sei se estes traballadores chegaron a coñecer os «mestizos de Kakea» e a descubrir a súa orixe galega e portuguesa, como era maioritariamente a dos homes que mandaba Álvaro de Mendaña.

Naquela súa primeira expedición, Álvaro de Mendaña levaba consigo o famoso piloto portugués Fernandes de Quirós que había que ter moi mau trato coa almirante Isabel Barreto. Tamén levaba a bordo Pedro Sarmiento (Sarmiento) de Gamboa, o máis curioso e sabio dos nosos mareantes do século xvi e home moi do Renacemento. Sarmiento de Gamboa era pontevedrés e traballaron moito a súa biografía Amancio Landín, mariño coma el, e Filgueira Valverde, quen chegou a ser presidente da actual Confraría de Mareantes da Moureira.

Ao deixar as Hawaii pola popa, as naus de Mendaña puxeron rumbo a Leste en procura do porto mexicano do Pacífico máis activo, que era o de Acapulco. Chegaron a el en 1569. Supoño que logo cortarían cara El Callao, de onde partiran. Desde logo, as naus de Álvaro de Mendaña fixeron daquela unha boa marea.

Emilio González López (*Siempre de negro*, Galaxia, Vigo, 1970) insiste na importancia que numerosos individuos, e familias, de natureza galega tiveron na política, nas navegacións e descubertas e na colonización da América Occidental ou do Pacífico; así mesmo, e de forma chamativa, no recoñecemento e poboación da Oceanía no século xvi e, moi especialmente, durante o reinado de Filipe II. Con frecuencia, galegos e portugueses, partícipes daquelas navegacións e descubrimentos xeográficos e conquistas, aparecen tan mesturados que resulta difícil, como é no mesmo caso

de Isabel Barreto e do seu inimigo o piloto Quirós, disterar as procedencias destes personaxes históricos.

230 Pódese decer que a elite colonial de Chile é unha especie de monopolio galego. Na guerra araucana destacou Rodrigo de Quiroga, e son numerosos outros notábeis que levan o mesmo apelido, cruzado ou non con Losada. A presenza do poema de Isabel de Castro e Andrade en *La Araucana* constitúe unha incidencia galega na vertente literaria da conquista de Chile. Por suposto, foi Sarmiento de Gamboa o principal executor da fortificación e habilitación do Estreito de Magalhães, que a monarquía dese-xaba ter expedito. E en Filipinas mestúranse os Pérez das Mariñas e os Ribadeneira. De novo aparece un Castro famoso, que é o capitán xeneral e almirante Fernando de Castro, que casou en Manila coa muller almirante Isabel Barreto. Teño entendido que a cerimonia tivo lugar a bordo da nau «San Jerónimo». Isabel Barreto e Fernando de Castro foron logo a México a servir ao virrei Gaspar de Acevedo, conde de Monterrei e galego de nación.

Resulta curioso observar que este Francisco de Castro foi, probabelmente, o primeiro occidental, ou europeo, que combateu contra unha armada xaponesa nas Filipinas.

Nos Séculos Escuros (03.06.2017)

Se ollamos os nosos séculos xv, xvi, xvii e xviii no *Fondo dos Espellos* (os Séculos Escuros, que adoita decerse), acharemos unha Galicia que conserva as súas notas características aínda que sumida na opresión colonial. Ninguén mellor que Fraga Iribarne definiu o sistema político galego da Idade Moderna desde a perspectiva franquista. Despois do asasinato de Pardo de Cela e do somentemento militar do País:

los Reyes asentaron el derecho sobre la espada y dejaron esta al capitán general, la Ley a la Audiencia y la representación a las Juntas del Reino. Con esta arquitectura sólida y equilibrada, Galicia disfrutó de tres largos siglos de orden y tranquilidad interior.

Non só o político reaccionario louva o estado de cousas que dominou Galicia na Idade Moderna. Son varios os autores que falan dun período de prosperidade económica e de crecemento poboacional a causa da introdución do cultivo da pataca e do millo groso. En realidade, a renovación da dieta campesiña non evitou as terribes fames, ligadas ás pestes, que as romarías (mil) de San Roque e San Lázaro nos fan acordantes cada ano. Renováronse, si, as fábricas das catedrais e dos conventos, nunha explosión da arte barroca inquietantemente semellante ao estilo colonial de América. A centralización das rendas da orde bieita en San Benito de Valladolid, no tempo de Carlos I, produciu unha sangría de diñeiro que só inmensas masas, de xornaleiros, arrendados, enfiteutas e levadores de foros podían sustentar vivindo na penuria máis negra. Non se pensaba nos centros docentes e o dogmatismo contra-

rreformista atrofiaba as mentes, cousa que só se palia á fin do período, no século XVIII. O paraíso dos pazos e das cultas abadías é un mito reaccionario. Sarmiento escandalizábase de que na biblioteca da opulenta Celanova se carecese de libros de ciencia e de cultura clásica e contemporánea.

Si, é certo que Galicia tivo nos Séculos Escuros conciencia da súa identidade e aínda nunca deixou de manter o cultivo literario da lingua propia, como demostra Xosé R. Pena. Obras como *El Buho Gallego* ou a de Castellá Ferrer ou figuras tales coma o conde de Gondomar, revelan a existencia dun patriotismo tan elemental coma profundamente sentido. E, no século XVIII, as luces acendéronse en Galicia e iluminaron o coñecemento da súa historia, natureza, economía e lingua. Sarmiento é o coloso do cal partirá todo o nacionalismo noso contemporáneo. A poesía en galego de María Francisca de Isla é, sen dúbida, precursora de Rosalía de Castro.

En todo o caso, durante os Séculos Escuros, e desde 1528 até 1834, Galicia tivo un goberno propio; de carácter colonial, sen dúbida; porén, real e efectivo. Trátase da *Junta del Reino de Galicia*, habitualmente citada, modo metonímico, coma «o Reino». «A Pequena Francia», chamoulle Rodríguez de Padrón no século XV a Galicia. «Santa Margarida/ de Monteporreiro/ que ten o carballo/ máis vello do Reino», escribía Sarmiento. Tal carballo segue hoxe en pé e a conciencia de Reino, na nosa Terra, encóntrase en plena mutación á de República Galega. A *Junta del Reino* nos Séculos Escuros suplía o poder verdadeiro, que se concentraba no absolutismo austríaco e borbónico. Formaban a *Junta* sete deputados (nun principio, cinco) presididos polo Gobernador. Coa Audiencia e a Capitanía, representaba, imperfecta e colonialmente, o pobo galego, e mesmo, un municipalismo vagamente popular. A *Junta* tiña atribucións en materia militar, e mesmo chegou a armar unha escuadra propia. Loitou porque houbera nacionais galegos nos cargos públicos e eclesiásticos e que estes coñecesen e usasen a lingua do país e fosen respectuosos cos costumes. E isto ocorría nuns séculos nos que a maioría dos funcionarios públicos ostentaban apelidos estranxeiros. A *Junta* actuaba no ámbito da beneficencia, solicitando auxilios e intentando remediar as moitas calamidades e fames negras que martirizaron nos Séculos Escuros este falso país de hórreos aculugados e pazos e mosteiros abastados e xenerosos que pintan algúns historiadores neoconservadores. O descontento, mesmamente, estopou na revolución, contemporáneo á francesa, da derradeira década do século XVIII. E a *Junta*, chamada «o Reino», arbitraba prezos e administraba trabucos e impostos. Tiña competencias no ramo da pesca e das comunicacións. Pero sobre todo, a *Junta* era petitoria e de contino lle representaba ao Consejo de Madrid e ao Rei os problemas de Galicia e solicitaba remedios para os males.

En fin, a *Junta* extínguese para deixar paso á constitución das catro provincias actuais coas súas correspondentes deputacións. Os sectores con conciencia galega viron daquela como Galicia desaparecía como suxeito xurídico-administrativo. Reaccionaron os patrianos ao modo vasconavarro ou vendeano pretendendo

a perpetuación do antigo réxime? Non; en Galicia non. Os patriotas abrazaron os principios revolucionarios burgueses e loitaron por unha Galicia unificada e próspera. Talvez o Provincialismo protonacionalista fose a resposta á implantación das catro provincias que aínda perviven para mal da Patria. En todo caso, foi entón, no tempo no que se puxeron en vigor ás provincias, cando o doutor Domingos Fontán mediu a Terra e levantou o Mapa de Galicia como representación xeométrica dunha única e indivisíbel identidade e territorio nacional.

Na illa de San Simón (10.06.2017)

No *Diário de Notícias* de Lisboa escribía J. Viale Moutinho o 26 de xullo de 1999 a impresión que lle produciu a súa arribada á Illa de San Simón:

A luz do ceu afoga-se na escuridão súbita. A Illa de San Simón, como uma barca fantasma, está alí abandonada, sob o esvoaçar de milhares de aves que ocultam o Sol. Construcões descarnadas avisam do perigo. Na ría de Vigo uma ilha onde apodrece o que fora albergue de presos do regime franquista, cenóbio de frades, orfanato, quarentena de pestosos e lazareto.

A visión fúnebre do grande escritor portugués non se adecúa exactamente ao aspecto actual da illa. Pero as sombras da memoria máis ennegrecida do noso *Fondo dos Espellos* non pode esquecer a chegada do conde de Gondomar, cos ósos de San Tomé de Mansfield, e outros mártires ao convento franciscano de San Simón nin tampouco se irán nunca de alí as presenzas dos presos e os mortos antifranquistas nin o fato de falanxistas afogados no canal de Cesantes en 1950. Este último caso foi celebrado polo pobo inxenuo como castigo de Deus.

Antes de estes sucesos tiveren lugar, Meendiño, un cantor anónimo da nosa lingua media, glosou, no único poema del preservado da morte e do esquecemento, o Salmo 87/88. Aquel onde o suxeito poético fala da ausencia do Amigo e de que a tribulación o arrodea coma unha agua témera. Soa así na *Vulgata*: «Et terrores circundant me ut acvas». Si, antes ca á rapariga namorada de Meendiño, o laio xudeu dicía do cerco das ondas, da soidade e da ausencia do Amigo.

Hoxe a Illa de San Simón visítase con maior naturalidade. Pero ninguén pode pisala, cortando as ondas do mar no rumbo de Santo Adrán ou no de Cesantes, sen que lle encolla o ánimo. A morte e a beleza están aló, no fondo da ría de Vigo, sempre confundidos.

Hai anos que Edicións Xerais de Galicia celebra na Illa de San Simón os actos de entrega dos seus premios. Estas non poden levar mellores nomes. O de literatura infantil vai unido a Merlín, que é o sabio poderoso que liga tradición bretoa co arcaísmo recuado, que xa fascinara Cesar, dos druídas. É tan duradeira a memoria de Merlín, que Merlín se chamou, na súa versión castelán, o personaxe Mandrake inseparábel

da historia do cómic clásico. O cal traquemos a conto sen esquecernos que Merlín é unha freguesía actual do concello de Agolada que, por caso, non se acha lonxe do río Borbón. Acadou o premio Merlín María Canosa. Como non se pode esquecer que o Capitán Nemo predaba os tesouros que xacen no fondo do pequeno mar de San Simón co fin de subvencionar os movementos de liberación nacional de todo o Mundo, o premio de narrativa para mozos leva o nome de Jules Verne: Recae esta volta en Manuel Lourenzo González. E finalmente, palma de honra matriz, o galardón máis antigo e fundador do certame, coma sempre, ostenta o nome de Xerais de Novela, pola editora que o fundou e o consolidou e fixo grande en Vigo. Foille concedido á novela *Ceiba de Luz* cuxo autor é Lourenzo González. E todo isto á marxe dos sustentos e apoiaturas oficiais. Son pois premios moi acordes coa natureza ceibe e popular e carácter público da cidade de Vigo e da Terra de Turonia á que pertence.

Mentres a lingua castelá premia esplendidamente os seus escritores por medio do Estado español e con cargo aos seus presupostos, os autores en lingua galega carecen dun Cervantes, dun Reina Sofía e nada semellante hai eiquí aos Premios Nacionales de Literatura de Madrid. Hai galardóns coma eses en Cataluña, en Euskadi e en rexións coma Castela e Valencia sen literatura nin lingua diferenciada. En Galicia non. E o noso sistema literario, espléndido e florido, resulta humillado ano tras ano por unha Xunta de Galicia que non sabe estar á altura da riqueza literaria que abrolla no territorio que (tan mal) ela representa. Por suposto, a cidade que alberga o Xerais non é quen de obrigar o seu concello a presentarse na historia de literatura como lle corresponde. A capital editorial de Galicia non ten uns premios literarios Cidade de Vigo, pese a que o Día das Letras Galegas naceu a tiro de pedra da Praza da Constitución. Carácter de suplencia teñen os premios literarios galegos, na maioría non retribuídos, que van convocando con esforzo algunhas fundacións, algúns concellos. Tamén substitutorios son estes que hoxe saudamos: os Premios Xerais, que, cun carácter de excepcionalidade que merecía xeneralizarse, están dotados economicamente.

En todo caso, do *Fondo dos Espellos* mana un chafariz de simpatía que desexa enchoupar aos autores recoñecidos en San Simón e a Xerais. E tamén á Editorial Galaxia que, hai uns días, coa resurrección de Illa Nova, fixo aflorar un premio belo e inagardado.

Velaí, unidas, a illa nova e a vella illa: todas no mar de Vigo.

Unha embarcación chamada racú (17.06.2017)

Cando aínda fumegan os rescaldos do incendio da carpintería de Casqueiro, en Moaña, este cronista quere facerlle chegar ao pobo daquela vila e a Asociación Sueste de mariña tradicional a súa indignación polo malfeito e a súa dor pola perda dun valioso elemento do patrimonio cultural do Morrazo e de Galicia.

Na medida na que a carpintería de ribeira, ben gobernada polo enxeño, ía innovando formas ao longo dos tempos, o pobo discorría nomes para as «barcas novas» (Johan Zorro) que aparecían nos portos de Galicia. O xenio verbal acompañaba a audacia técnica e para as novas embarcacións xurdían os nomes insospeitados. Con frecuencia estes eran humorísticos e divertidos.

Así foi a *carabela*, a nau dos descubrimentos xeográficos dos séculos xv e xvi. Sen dúbida, *carabela*, antes ca nome de barco, foi unha palabra galega que designaba, e designa, un modelo de cesto. Ora, hai quen sitúa a orixe de *carabela* no latín tardío *carabus*, que procede do grego *kárabos* aínda que a este pódesele supor ascendencia semítica. E ben, os *carabus/kárabos* orixinalmente significaron caranguexo ou mesmo langostino. Unha *carabela* sería unha nau que se asemellaba a un crustáceo xigantesco, velaí o humor náutico en pleno desenvolvemento.

O bote característico do Mar de Turonio é a gamela. O seu territorio esténdense de Coruxo á Guarda, cunha prolongación en Caminha. Esta embarcación plana e chata que enverga vela trapezoidal e insire entre macho e femia de popa un temón que fai de orza, hoxe xa cuase se mira só movida polo *quitaepón*, alén de polos remos. Recibe o nome dun caixote de usos varios que na vella casa campesiña se chamaba *gamela*. Considérese que, nalgún intre e lugar, esta embarcación pode ser coñecida tamén como *artesa*. Ou mesmo *maseira*.

A dorna é un tipo (ou familia) de bote moi propio da Ría da Arousa que, non obstante, irá sempre unido á historia marítima da Illa de Ons e de Bueu. Staffan Mörling defendeu na súa tese de doutoramento en Suecia a orixe escandinava da nosa dorna de escarba. A vela e timón da *dorna* son os mesmos ca os da gamela, embarcacións moi diferentes. Pero a palabra *dorna*, de etimoloxía incerta, procede, coma gamela, do interior das habitacións tradicionais dos aldeáns de Galicia. Antano, *dorna* era un artefacto de madeira e a palabra aplicouse ás vasillas de pisar a uva e mesmo a pías destinadas a alimentar os marraos. O castelán coñeceu as formas *duerna* e *dornajo*. A barca do río Miño, ao seu paso pola capital histórica de Ourense, consistía en dous frotadores cóncavos unidos a xeito de catamarán que levaban, con sentido plural, ou dual, o nome de *dorna*. Hoxe, con exactitude, diríamos *dorna do Miño*.

En canto á *buceta*, sábese que este bote de popa e proa afiladas, antítese da gamela, leva un curioso nome de orixe gascón, ou sexa occitano atlántico, que, significando orixinalmente «caixiña», deu en evoluir semanticamente de xeito freudiano a «vulva humana». Debido á forma que evocaban estas barcas galegas foron chamadas *bucetas*. E digamos, a propósito, que os de Cangas adoitan dicirlle *conas* ás dornas do veciño Bueu cun certo *tonus* escarniño.

No *Gran Xerais* pode acharse a entrada *racú*, que é definida como embarcación duns cinco ou seis metros de eslora que se move a vela ou a motor e mais como aparello de cerco. En realidade eu non coñecín máis ca o aparello e o *racú* motorizado, barco

do xénero dos *motores* ou *motoras*. O nome deste barco ten intrigado moitos afeccionados á náutica tradicional de Galicia. Eu ouvín decer a vellos mariñeiros da ría da Arousa que Racú era un artista ou titiriteiro moi popular no pasado ao cal o pobo mariñeiro lle pediu emprestado o nome para bautizar as embarcacións que comezaban a saír das carpinterías de ribeira dotadas de fortes motores Pazó. Identificamos o racú como aparello moi adecuado para o choco.

Hai anos, o historiador da literatura Jorge Martínez Jiménez aclaroume, nunha amábel comunicación privada de carácter erudito, a razón do tal nome.

Raku era o nome artístico dun mestre da loita xaponesa chamada en tempos *jiu-jitsu*, a cal se puxo de moda en Europa a finais do século XIX e principios do XX. Chamábase, en realidade, Sada Kazu Uyenishi e viaxou por coliseos e circos estábeis, como era o Tamberlik de Vigo, de toda a Península Ibérica desafiando a quen tiver valor para se enfrontar a el. A sona de Raku foi tan grande que nas carpinterías de ribeira das Rías Baixas e nos peiraos e molles pesqueiros acordouse masivamente chamarlle *racú* ao novo modelo de barco a motor e ao aparello que usaba. Na próxima entrega imos ver o que achamos do mestre Raku e do *jiu-jitsu* no *Fondo dos Espellos*.

Xaponismo e *jiu-jitsu* (24.06.2017)

O mestre xaponés de *jiu-jitsu* Sada Kazu Uyenishi, de nome profesional «Raku», inspirou o pobo mariñeiro noso de primeiros do século XX que, anónima e masivamente, decidiu chamarlle *racú* a un novo tipo de barco e mais ao aparello de cerco co que se pescaba dentro da ría.

Ao tempo, espertaba moito interese en Occidente todo o que viñese do Xapón. As estampas, por exemplo, de Hokusai (1760-1848) fascinaron o Castelao artista, quen acusa a influencia do xaponés mesmo nos títulos dos seus álbums de debuxos. O clube ximnástico «Karepas», en Pontevedra, levaba a bandeira xaponesa na popa das súas piraguas do Leres. A moda da camelia (*Camellia japonica*: chapoeiro ou xapoeiro) multiplicaba as súas plantacións en xardíns públicos e privados.

O amigo e colega Jorge Martínez Jiménez, ao freu das súas pescudas histórico-literarias, descubriu algo que liga Castelao evidentemente co mundo xaponés. Abría as súas portas en Compostela, e ocupaba o espazo no que habería de instalarse despois o Café Español, un grande comercio de tecidos que levaba o nome medio francés e zolano de «Au bon marché». En xaneiro de 1909 exhibiuse, con moito éxito, nun escaparate de ditos armacéns, un retrato de Raku debuxado, ou pintado, por Castelao.

Arredor de 1900, Raku luciu as súas habilidades de loitador en circos estábeis de España e Portugal, coma o Colyseu de Lisboa, o Tamberlik de Vigo ou o Price que en Madrid

dirixía William Parrish. De Raku presentar tamén o seu espectáculo en circos de chapitó (ou sexa, ambulantes), non sería raro que fose contratado polo primeiro empresario galego do ramo, que era daquela Secundino Feixóo (de Vilanova dos Infantes).

- 236 O éxito popular de Raku en Galicia contribuíu a fomentar interese polo *jiu-jitsu*, arte que adoita identificarse co que hoxe se chama judo. Parece que o centro desde o cal irradiou a toda Europa a paixón polo *jiu-jitsu* foi o «Bartitsu Club», fundado por William Barton-Wright o ano 1899 en Londres. Axiña viría a «École japonaise de Paris», segundo nos contan historiadores da cultura física coma Carlos Gutiérrez García. Neste centro parisino ensinou *jiu-jitsu* o profesor «Ré-Nié», quen civilmente se chamaba, cun sonoro apelido occitano, Guy de Montgailhard.

Ré-Nié, que non era arrenegado ningún, editou un libro nos primeiros anos do século xx so o título de *Les secrets du Jiu-Jitsu*. Estou agora a examinar un exemplar desta obra con anotacións manuscritas e sinaturas datadas no Hôtel de Saint-Petersbourg en abril de 1905. O primeiro asinante é A. Casal e, o segundo, Carlos Moreiras. Probabelmente se trata dos primeiros galegos de nome coñecido que se interesaron polo *jiu-jitsu*.

Parece evidente que a personalidade máis popular do *jiu-jitsu* en Galicia foi Raku, razón pola cal o premiaron dándolle o seu nome a un novo tipo de barco movido, xeralmente, por un potente motor Pazó. Pero sospeitamos que o manual de *jiu-jitsu* máis difundido entre nós non foi o de Sada Kazu Uyenishi (ou Uyenixi) «Raku», editado en inglés, senón o da Guy de Montgailhard «Ré-Nié», que o estaba en francés.

Carlos Gutiérrez García extrae da prensa portuguesa de 1908 esta crónica dunha actuación de Raku:

Entrou na arena do Colyseu e a sua figurita magra, encolhida, o seu sorriso tímido. Aguardava-se uma creatura forte, musculosa, um homem com o ar triumphal vencedor, e d'ahí a surpresa que logo se manifestou em risinhos. Quando elle começou fazendo as suas demonstrações com o seu auxiliar, os risos foron cesando, uma atenção enorme começou a prestar-se ao nippónico que com a maior tranquilidade do mundo ia vencendo. Por fim, um dos assistentes, rapaz conhecido no sport, quiz experimentar as forças de Raku e saltou para a arena. Dentro de pouco estava por terra, sentia o golpe forte do japonéz a estorcegar-lhe o braço e vinha-lhe unha dôr tão violenta que se debatía até que elle o largava com o ar sereno, e mesmo grave de sempre. N'essa tarde, sob a cúpula do Colyseu, o *jiu-jitsu* começou a consagrar-se para os portuguezes (ortografía da época).

Estamos seguros de que as actuacións de Raku en Compostela, en Vigo e, especialmente, no Circo Feixóo, lle deron aos xornais do noso país tema para crónicas semellantes a esta lisboeta que acabamos de reproducir parcialmente.

Conta Jorge Martínez Jiménez que, despois dunha actuación en Compostela (a que daría lugar ao cadro de Castelao no escaparate da Rúa do Vilar), Raku trasladouse a Xixón para un combate de espectáculo. Alí debeu de concluír a carreira de loitador debido aos continuos vómitos de sangue que debilitaban o seu corpo danado pola

tuberculose pulmonar. Pero houbo valentes barcos galegos que perpetuaron o seu nome polas rías.

Na Espiral Eterna: a vangarda soviética (01.07.2017)

237

A espiral do Museo Guggenheim de Nova York foi o lugar idóneo para acoller a resurrección. Nun espazo incesante, en branco, coma o parafuso do Maelstrom ou o das galaxias, que fora proxectado por Frank Lloyd Wright, dispúxose unha mostra destinada a rectificar a historia da arte contemporánea que Occidente mal escribira no contexto da Guerra Fría.

Revive, agora, no *Fondo dos Espellos* a multitude das formas desposuídas de engano óptico, ou sexa a plástica non figurativa sorprendida no intre mesmo do seu big bang orixinal. Referímonos á exposición que no Museo Solomon Guggenheim tivo as portas abertas do 23 de setembro ao 15 de Nadal de 1992 so o título *The Great Utopia: The Russian and Soviet Avant-Garde (1915-1932)*.

Por aquel tempo, Heriberto Bens, quen se evadira en dúbidas circunstancias do psiquiátrico, ou frenopático, de Charenton, pasou a Nova York nun voo da Lufthansa, empresa que patrocinaba a mostra e, antes de o aereoaplano aterrar no JFK e cando sobrevoaba a xunqueira das garzas Pexegueiro, o viaxeiro galego recuperou a cordura. Estaba convidado á inauguración de *The Great Utopia* debido ao feito de el ser pu suídor duns manuscritos nos que Manuel Antonio e Rafael Dieste comentaban certo poema de Maiakovskii no que este xenio poético e profético gritaba a súa admiración pola nova plástica comunista. Axiña regresaría, e voluntariamente, Heriberto Bens ao hospital de Charenton (Val-de-Marne), institución na que nestes días vai esgotando a súa vida desafortunada.

A exposición perpetuouse nun libro que valeu para destituír o relato despectivo co que o Consello para a Liberdade da Cultura, ou sexa a CIA, e toda caste de institucións e individuos dependentes e influenciados, negaron a existencia da vangarda plástica soviética. Este libro, tamén titulado *The Great Utopia* (Guggenheim Museum, Nova York, 1992) carga unha feliz pluralidade de ensaios, entre os cales cómpre destacar o definitorio de Paul Wood e ofrécenos o galano dunha magnífica colección de reproducións. Heriberto Bens, daquela, escribiu no seu diario, que hoxe permanece inédito:

A exposición instalada no Guggenheim tivo efectos de choque en todo o mundo. De súpeto, outra vangarda (a verdadeira Arte Outra da que falaban Patiño e A Gadaña), esa que estivera oculta, xorde á luz e faino en bloque. Todo o relato da evolución da arte do noso tempo, que fora intoxicado polo anticomunismo da CIA (servíndose da idiotéz revisionista do socialrealismo) vense abaixo nesta *The Great Utopia*. Só hai unha auténtica vangarda artística no século xx, e ela é a da URSS. Houbo que agardar a traizón da Perestroika e a arruína do socialismo real para que en Occidente os poderes capitalistas se interesasen no asunto. E para que as mesocracias intelectuais se decatasen da fraude.

Despois da II Guerra Mundial, o Consello para a Liberdade da Cultura, ou sexa a CIA, pensou así:

238

Aproveitemos que os comunistas baseados en Lukács prescinden da vangarda soviética leninista e propiciemos Jakson Pollok, Marc Tobey e a Escola do Pacífico, deixando a URSS coma reaccionaria en materia de arte.

Neste ronsel, Fraga Iribarne, auxiliado por Robles Piquer e polo teórico vigués Carlos Antonio Areán, lanzou ás bienais do mundo, con rutilante éxito, Tàpies, Millares, Viola e o informalismo español todo, coma amósega de que Franco favorecía a mellor plástica do mundo. A vangarda soviética tamén foi ocultada polos teóricos e prácticos do socialrealismo literario amparados so a aza do eurocomunismo.

Na realidade, a vangarda plástica xenuína naceu para o mundo co cadro de Kazimir Malevich titulado «Cherny Kvadrat» («Cadrado preto») e mais co «Kontre-rel'ev («Contrarreleve»), escultura de Vladimir Tatlin. Ambas exhibíronse na primeira exposición de arte abstracta da historia: a 0.10, que abriu as portas a un mundo novo en San Petersburgo o ano 1915. O cadro de Malevich expúñase nunha esquina da sala que reproducía intencionalmente o sitio que ocupaba na casa tradicional eslava a Nosa Señora ou o Divino Salvador en forma de icona. Era só un cadrado negro, que prognosticaba todo un futuro na súa iconoclasia irreversible. Tatlin abolía calquera tipo de representación invadindo os dominios das tres dimensións.

A arte que inauguraban Tatlin e Malevich en 1915 había de ser, despois da Revolución de Outubro de 1917, inseparable do asalto ao palacio, non de Inverno, senón do Ceo, que os bolxeviques fixeron pasar da poesía á realidade. O rostro, perceptíbel á vista e mediante o tacto, da Revolución será sempre, se ben se mira, a plástica da abstracción e a arte aplicada á produción industrial estatalizada.

Estas notas están adicadas á memoria de Reimundo Patiño e Manuel Antonio.

O asalto plástico á supremacía burguesa (08.07.2017)

Memoria da vangarda bolxevique

Insistía, unha e outra volta, Heriberto Bens en que a historia da arte (e do cine, e da literatura) do século xx está desvirtuada principalmente polos intereses da Guerra Fría. Pola súa fidelidade á vangarda artística, que el fixo compatible coa radicalidade vivencial segundo os modelos extraídos da filosofía de Jean-Paul Sartre, Heriberto Bens evadiuse do psiquiátrico de Charenton, onde aínda se encontra recluído, e viaxou a Nova York para coñecer a exposición *The Great Utopia. The Russian and Soviet Avant-Grade (1915-1932)* que abriu as súas portas no Solomon R. Guggen-

heim Museum do 25 de setembro ao 15 de decembro de 1992, despois de pasar por Frankfurt e mais por Amsterdam. Para Bens, e para o mundo artístico, *The Great Utopia* constituíu un acontecemento e, os seus comisarios, Thomas Krens e Michael Govan, merecen o recoñecemento universal polo traballo executado contra a corrente do discurso hexemónico de Occidente (tamén contra o discurso revisionista e pseudomarxista do socialrealismo) sobre o proceso histórico das artes contemporáneas.

Na base da espiral do Guggenheim, en espazos conectados a escuso coa vangarda bolxevique, os comisarios colgaron un dos cadros máis famosos de Picasso. Seguramente querían burlarse sen palabras do atraso de París en materia de pintura, especialmente no século xx.

Isto escribiu no seu diario (sempre inédito) Heriberto Bens. A Mostra de que tratamos ordenábase de acordo coa idea de que a vangarda soviética produciuse en tres fases:

A primeira sería a da predominancia do Suprematismo antes da Revolución de 1917 e o impacto desta teoría e práctica plástica despois da toma do poder polos soviets. A segunda etapa sería a da explosión de formas artísticas e de confluencias de creadores que procuraban programas educativos no Vkhutemas/Vkhuten de Moscú e a realización de exposicións como foron as de Obnoku e a Primeira Exposición de Debate da Asociación de Arte Activa e Revolucionaria, de 1924. A terceira, por fin, foi a do xurdimento dos debates sobre un regreso á figuración en pintura, e tamén sobre fotografía, incorporando na mostra as novidades revolucionarias do cartelismo e da fotomontaxe, aínda que non o cinema, así como a aportación do Construtivismo á arquitectura.

Un océano de radicalidade comprendía a exposición *The Great Utopia*. Unha orela sería a exposición 0.10 de Malevich e Tatlin en 1915. A marca de outra ribeira, o ano 1932, co concurso para a contrución do Pazo dos Soviets e o I Plan Quinquenal. E escribiu Heriberto:

Visitando e exposición e lendo o libro *The Great Utopia* comprobei que os soviéticos ensináronlle á Humanidade as formas puras da vangarda e, despois, o neofigurativismo necesario para o combate antifeixista. A arte soviética foi terxiversada teoricamente tanto pola propaganda occidental coma pola soviética posterior a Stalin. Aqueles artistas producían arte, e arte aplicada á produción industrial colectivizada en réxime de comunismo e sen favorecer o individualismo. A actividade vangardista soviética, no plano da ideación, nada tivo que ver co xogo occidental dos manifestos con tendencia lúdica e provocadora. Un grande número de mulleres reveláronse como creadoras de primeira orde, cousa que non ocorría no mundo capitalista gobernado polo galerismo burgués. Neste sentido, Dymists-Tolstaia, Popova, Rozanova, Stepanova, Esker, e unha lista moi dilatada doutros nomes femininos contradín, na primeira liña absoluta da vangarda soviética, o papel secundario da muller artista nos movementos occidentais do século xx. Mirando o bloque da *The Great Utopia* decatámonos de que a Bauhaus alemá ou Stijl neerlandés so poden ser entendidos como movementos subsidiarios da vangarda soviética. Vangarda que aínda lle cedeu aos países capitalistas figuras como Kandinski ou Sonia Delaunay. Decatámonos tamén que o lanzamento na posguerra mundial da Escola do Pacífico e o expresionismo abstracto polo Consello da Liberdade da Cultura (a OTAN cultural, din algúns) é unha resposta á abstracción soviética que priorizou o irracionismo burgués sobre a pintura racional

e a arte aplicada á produción que, entre outros, teorizaba Armatov desde o punto de vista marxista-leninista.

240

Así facía a crónica da exposición *The Great Utopia* Heriberto Bens. Por primeira vez os espectadores occidentais en Amsterdam, Frankfurt e Nova York tiveron acceso á totalidade da vangarda soviética, sen discursos anticomunistas interpostas. O marco histórico permitía a anomalía. A Perestroika e o afundimento do socialismo real facía que os vencedores da Guerra Fría na súa vertente propagandística lle perderan o medo á arte soviética de avangarda. E pasaron da ocultación á exhibición nun intre en que vangarda ningunha era xa presente e no cal a abstracción se diluíra nas artes decorativas e na publicidade comercial dunha forma absoluta. Deberon de pensar os máis altos ideólogos do posmodernismo que, nun tempo de demolición das xerarquías da razón, a vangarda soviética, coma o marxismo, converterase nunha antiguala inocua.

Coido que estaban equivocados e Heriberto Bens, coma algunhas outras veces, participaba da miña percepción do asunto. Os nomes de Malevich, Tatlin, Lichinoski, Rodchenko, Men'kov, Vesnin, Boranov-Rossine, Lebedev, Zagoskin, Iustitskii, Puni, Alt'man, Klutsis, e outras e outros, en multitude xenial longos anos silenciada, uníanse aos de Stepanova e as mulleres artistas que citabamos arriba, para sorpresa da intelectualidade desinformada do que se chamada a si mesmo «mundo libre».

Constitución da UPG (15.07.2017)

Unión do Pobo Galego, alternativa política que sobrepasou o galeguismo e irrompeu na esquerda na Galicia que sufría «baixo a bota de Franco», é a base histórica sobre a que descansa toda a esquerda nacionalista galega actual. A UPG xurdiu en setembro de 1963, despois de uns cinco anos de xestación. Os autores e redactores principais do primitivo proxecto, concretado en Madrid, foron Xosé Antón Arjona, Bautista Álvarez e Reimundo Patiño. Ao ingresaren no Consello da Mocidade os seus promotores e o conxunto dos seus adherentes naquel mesmo ano, a UPG ficou en suspenso provisoriamente. Unha vez expulsados os membros de esquerda nacionalista do citado Consello da Mocidade, polos seguidores de Ramón Piñeiro, a UPG viuse obrigada polas circunstancias a saír de novo á superficie da sociedade galega antifeixista e a se concretar nunha organización. Como algúns historiadores semellan ignorar o feito da fundación da UPG en 1963, reproducimos aquí os seus fundamentos políticos primitivos e orixinais:

- Galiza ten o dereito que lle compre a toda nación de que a súa nacionalidade seña recoñecida.
- Nas atuais circunstancias da Penínsola, Galiza está chamada a desaparecer si non se leva a cabo a acción dereita que os tempos esixen para o seu salvamento.

- A Historia ten demostrado dabondo que a emancipación de Galiza non pode ser leixada nas mans das clases capitalistas que no mellor dos casos non acadarían máis que unha Galiza nacional pola forma e burguesa polo contido.
- Tal Galiza non sería buscada polo capitalismo ren máis que pra esplotala dereita ou indireitamente. A experiencia indícanos, amais, que a burguesía sempre estará disposta a traicionar a Galiza i entregarlla ó primeiro que chegue con tal de que iste permita calquera xeito de explotación do povo galego.
- Non se pode matinar, xa que logo, unha Galiza Ceibe si a súa liberación non está baseada nas arelas do povo. Isto é, das clases traballadoras. E non se pode matinar tampouco nun povo traballador ceibe entanto a súa patria siga escrava.
- A loita emancipadora do povo galego compre, polo dito, que se faga contra as forzas de dentro e de fora de Galiza que descoñezan a súa nacionalidade ou coiden impedir que as clases traballadoras conquiran o poder.

241

Sobre estes fundamentos de 1963, baseouse a esquerda nacionalista que a UPG significaba e elaboráronse os 10 Puntos definitivos que foron proclamados no Gran Merendeiro da Rocha, Compostela, o 25 de xullo de 1964, so a presidencia de Lois Soto. Entre outras persoas, presentes ou ausentes na Rocha, integraban a UPG, ex-membros do PCE coma o citado Soto; o derradeiro secretario de organización das Mocidades Galeguistas, Celso Emilio Ferreiro; antigos militantes das JJSSUU tales coma Manuel G. Caeiro; un integrante do Consello Nacional do Partido Galeguista, Xan López Durá; así coma unha colectividade mulleres e homes novos que se arredaban do galleguismo piñeirista e se integraban na resistencia de esquerda nacionalista.

Os 10 puntos da UPG de 1964 eran:

1. Galicia é unha nación e, como tal, ten dereito á súa autodeterminación.
2. O pobo galego exercerá o poder en Galicia.
3. Os medios de produción, distribución e creto pertencen ó pobo.
4. A co leitivización do agro comezará cunha etapa cooperativa, como forma previa a formas máis desenroladas de socialización.
5. A pequena empresa e industria artesá serán concentradas en unidades produtivas superiores.
6. A grande empresa será socializada de xeito inmediato.
7. A organización administrativa do campo galego terá por núcleos as agrupacións de tipo Parroquia, que se integrarán na Bisbarra. O territorio urbán será administrado por Concellos compostos de Distritos.
8. A educación estará o servico do pobo.
9. O idioma oficial de Galicia será o galego, de ensino obrigatorio.
10. A liberación nacional galega non desbota o vencellamento federativo de Galicia ós demais pobos da Península.

Así pois, en 1963 e 1964 iniciouse o camiño da UPG. Aquela nova organización estableceu bases en Galicia, Madrid, México e Venezuela. Inicialmente, produciu un órgano impreso central, *Terra e Tempo*, e estivo presente en acontecementos que mudaron o carácter da resistencia galega antifeixista: o conflito labrego de Castrelo de Miño, o banquete a Celso Emilio Ferreiro, a folga universitaria de Compostela, a convocatoria do primeiro Día da Patria; todo isto na mesma década dos sesenta. Adheriuse ao consello de Galiza en 1972, a UPG alineouse en Vigo con Organización Obreira e participou na Folga Xeral. A final do franquismo, e tras do asasinado de Xosé Ramón Reboiras Noia, do C. Central, produciuse na UPG unha mudanza de rumbo que deu lugar á escisión que primeiro se chamou, encabezada por Lois Soto, UPG-Liña Proletaria, e despois Partido Galego do Proletariado, coa súa organización de masa Galicia Ceibe-OLN. Pero nesta entrega só trouxemos ao *Fondo dos nosos Espellos* o nacemento e primeiros pasos da UPG. Caberá tratar tamén do Partido Socialista Galego (PSG).

Nacemento do PSG (22.07.2017)

A fundación do Partido Socialista Galego e as súas actividades iniciais na clandestinidade son inseparábeis do liderado político galeguista de Ramón Piñeiro. Este, en 1949 debeu de saír da cadea onde cumpriu condena por formar parte da ANFD (Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas, de carácter español). De inmediato, o ex-presos asume a dirección do Partido Galeguista, do que fora investido anteriormente secretario técnico. Acto seguido, Piñeiro dá por inútil e superado o PG, o que supón a liquidación deste. Converte o PG nun núcleo de acción exclusivamente cultural cuxa concreción orgánica é reducida á Editorial Galaxia. Este galeguismo cultural, desacata o Consello de Galiza e renuncia, ao tempo, á legalidade republicana que lle permitira a Galicia un Estatuto de Autonomía.

A partir de 1958, poñamos que coa creación do grupo Brais Pinto, amplos continxentes de persoas que non viviran a Guerra Civil, fóronse incorporando á rede de asociacións culturais galeguistas (O Facho, O Galo, Cultural de Vigo) que xurdían en toda a xeografía galega. Entre aquel ano e 1963, neses sectores mozos foron aparecendo correntes que reclamaban organización política e a definición de Galicia como nación, que negaba o piñeirismo e que se manifestaban de esquerda. No ano 1963, tales tendencias decidiron sen o permiso de Ramón Piñeiro, dar un paso adiante e fundar a organización política que, provisoriamente, chamaron Consello da Mocidade. Neste movemento comezábbase a pór en dúbida o europeísmo, que era ideoloxema constitutivo do piñeirismo. Daquela, os acontecementos precipitáronse. No Consello, os membros afíns a Ramón Piñeiro purgaron aos que eles cualificaron de *comunistas, benbelistas, terceiromundistas* e outras cousas máis, destituíndo a

Antón Moreda, que fora elexido secretario xeral. Piñeiro decidiu, ao longo do proceso que acabamos de debuxar moi superficialmente, combater o fogo con outro fogo.

Difundía Piñeiro oralmente a idea de que o galeguismo coñecera unha etapa cultural exitosa e xa iniciara outra de investigación económico coa *Revista de Economía de Galicia*. Decía ser preciso crear dous partidos galegos, non nacionalistas. Un deles democristián e outro socialista, ambos ideoloxicamente anticomunistas como era de rigor no bando da Guerra Fría que o piñeirismo escollera. O partido democristián non chegou a se fundar nin sequera formalmente. O outro si que se concretou co nome de Partido Socialista Galego e ao mesmo tempo que a UPG da que xa falamos no *Fondo destes nosos Espellos*.

O PSG que estaba a deseñar Ramón Piñeiro non tiña nada que ver co PSOE do exilio que dirixía Rodolfo Llopi. Naquel tempo, os servizos secretos norteamericanos estaban moi activos na política antifranquista e traballaban na fabricación dun socialismo máis submisivo aos seus intereses ca o que representaba Llopi. Nunha operación dirixida polo ex-trotskyista Max Diamon, membro da CIA, crearon en España a Alianza Sindical Obrera (ASO) co fin de combater as CC.OO comunistas e, ao mesmo tempo, a posíbel resurrección da UGT. Tamén apuntaban á creación de partidos socialistas nacionalitarios en Galicia, Euskadi e Países Cataláns, que constituirían unha Federación que substituíse o PSOE. Figura visíbel da operación foi a avogada Josefina Arrillaga, ligada á Fundación Friedrich Erbert e ao sindicato do metal da RFA. Dado que o plan xa funcionaba ben en Cataluña, Valencia e Mallorca, Piñeiro optou por situar o seu PSG nesta corrente.

O acto fundacional do PSG tivo lugar na Coruña en agosto de 1963. Presidiuno Ramón Piñeiro, aínda que el preferiu non incorporarse como membro á nova organización e dirixila, por persoas interpostas, desde fóra. Algúns xoves que estiveran activos no Consello da Mocidade entraron a formar parte do novo partido, xunto con veteranos militantes do galeguismo como Fernández del Riego. Alén dos presentes na Coruña, pódense considerar fundadores do PSG outros moitos. Xosé Manuel Beiras encontrábase entre os iniciadores do novo partido e, máis adiante, el habería de ser protagonista dunha nova orientación, dinámica, progresista e nacionalista do PSG.

Decontado apareceron as publicacións, naturalmente de distribución clandestina, do PSG. Cabe destacar o seu órgano central, *Adiante*. Todos os panfletos e pronunciamentos escritos do PSG levaban unha indicación de orixe: «Servicio de Prensa y Propaganda. 8 rue Rigaud, Perpignan». Nas revistas e material axitador de ASO figuraba a mesma indicación e tal «Servicio de Prensa y Propaganda» ten sido considerado como unha base operacional encuberta da CIA.

«Non somos nacionalistas porque non somos reaccionarios», proclamaba o PSG inicial. O galeguismo do *Adiante* semellaba evidente aínda que incluíse textos en castelán. Nas publicacións do novo partido eludíase a cuestión republicana e non

se mencionaba o dereito de autodeterminación. Eran marcadamente europeístas. A ideoloxía do novo partido coincidía con exactitude coa do piñeirismo.

244 Certamente, o PSG non permaneceu dentro dos presupostos fundacionais, e disto iremos tratando en futuras entregas xa que gardamos algunha memoria da resistencia nacionalista e antifeixista galega no *Fondo dos nosos Espellos*.

Beiras no PSG e máis dispois (29.07.2017)

Remexo no *Fondo dos Espellos* alí onde agurgulla a memoria dos anos sesenta do século xx, e velaí que sobrancea Xosé Manuel Beiras na política de emancipación nacional por cima de todos nós, os adaptados e os inadaptados. Estivo el alleo, e ben alleo, ás purgas piñeiristas que anularon en 1963 o Consello da Mocidade. Logo vexo Beiras aparecer á fronte da *Revista de Economía de Galicia* (REG), de Galaxia, que fundara o Xaime Illa máis soñador. Beiras é quen redacta e fai imprimir un informe político e social sobre o conflito de Castrelo de Miño na REG. Logo editoria-liza na mesma revista o escándalo de marisqueo que desata a ira do ministro Fraga Iribarne, quen sanciona e pon na súa temíbel lista negra a REG. Isto fixéranos a nós acordantes dos duros golpes que o franquismo inflixira a *Industrias Pesqueras* de Paz Andrade na década anterior, e sempre en Vigo. Ao mesmo tempo, Beiras estaba a arrumar o PSG clandestino nunha dirección de esquerda nacionalista que nin Ramón Piñeiro nin as forzas exteriores que axudaban a este tiñan previsto e, menos, desexado. Así naufragaba en Punta do Cabalo das Cíes a construción piñeirista.

E así era. Xurdiu unha colaboración privilexiada do PSG coa UPG que o expediente Castrelo de Miño puxo en evidencia. Con intermitencias de conxelamento ou de parálise, o PSG, de cada vez máis, cuestiona ou contradí o europeísmo idealista e venturosamente ilusionado dos círculos inocentes de Galaxia. O concepto de Galicia Nación fíxose dominante no PSG. A coincidencia da UPG e do PSG, co concurso de Galicia Socialista, que se integraría no primeiro dos partidos citados, produciu un froito celmoso e sorprendente para moitos, do cal sempre Beiras había de estar satisfeito. Falamos do *Documento Conxunto PSG-UPG* no que se analiza a realidade subalterna de Galicia como nación e tamén como colonia interior de España. Coido que este texto comezou a xestarse antes de 1972 e que moitos dos seus conceptos coinciden con aromas do libro *O atraso económico de Galicia* do que é autor X.M. Beiras e que tanta influencia ten no nacionalismo e independentismo realmente existente e aquí.

O PSG apoiou unha iniciativa política de grande importancia: a Asemblea Nacional-Popular Galega (ANPG) en 1975. A multitude de organizacións e movementos sociais, culturais e sindicais que compuñan a ANPG e que estaban dirixidos pola UPG

fixéronlle sentir ao PSG unha sensación de febleza incomodante, segundo estamos a detectar no *Fondo dos Espellos*. Agora trataremos do Consello de Forzas Políticas Galegas (CFFPPGG) constituído en xaneiro de 1976, onde encontramos tamén o PSG.

Debemos lembrar que, por aquel tempo, e no conxunto do Estado español, os partidos que procuraban unha saída monárquica, non rupturista e concordada cos franquistas evoluídos, organizáranse co carrillismo na *Junta Democrática* e logo, na Plataforma de Convergencia na que tamén figurou o PSOE, este xa con Felipe González e os seus, no posto de comando.

González era un home da CIA. O CFFPPGG conseguiu incorporar, á marxe da *Junta Democrática* e da Plataforma de Convergencia, case todas as organizacións anti-franquistas que en Galicia estaban contra o continuísmo franquista e desexaban un cambio substancial e o exercicio do poder popular. Estes partidos integrados no Consello de Forzas Políticas Galegas foron: UPG, PSG, ANPG, Partido Galego Socialdemócrata (PGSD), Movemento Comunista de Galicia (MCG) e Partido Carlista (PCa). O CFFPPGG elaborou unhas Bases Constitucionais de ruptura democrática que presuponían o autogoberno galego e negaban a vía dun estatuto de autonomía outorgado por España.

Noutro espazo de actuación, o PSG gozaba dunha vida exterior ao formar parte da Federación de Partidos Socialistas, de carácter español. O PSG parecía estar especialmente achegado aos seus conxéneres cataláns (PSC/MSC). A todo isto, a CIA xa cumprira o seu obxectivo de expulsar Rodolfo Llopió do PSOE e pór no seu sitio un Felipe González ambicioso e disposto a acatar as consignas do Imperio. Aí o está. Logo, tamén o PSP de Tierno Galván sería forzado a seguir a ruta marcada. O plan incluía o relanzamento da UGT, para propiciar o divisionismo sindical e mais o paso da Federación de Partidos Socialistas ao PSOE. A esta Federación pertencía o PSG. A esquerda sistemática e oficial do novo réxime español sería o PSOE de Felipe González xa que, nos altos laboratorios de feitura política, estaba prevista a desactivación do comunismo español por esta vía. Fóra de Galicia, e ben lonxe, houbo quen decretou a morte do PSG.

Tamén o PSG tiña inimigos dentro de Galicia e mais no seu propio interior. Unha corrente interna seguiu a directiva antes relatada e ingresou no PSOE, partido que aínda lle roubou ao PSG as súas siglas. Outra corrente propugnou o ingreso na UPG. Á morte de Reboiras, a UPG entra nun período de sectarismo e a súa esquerda independentista é expulsada e funda con Lois Soto á cabeza, o Partido Galego do Proletariado (PGP). Xosé M. Beiras caeu doente e no PSG non apareceu nin un líder nin unha dirección colexiada capaz de substituílo. Todo conspirou, pois, para que o PSG se esvaecese no ar. Pro Beiras continúa. Día da Patria Galega do ano 2017. Para ben da Nación Incesante.

Vigo e Manuel Antonio (05.08.2017)

246 Un mariñeiro amigo ensíname, entre edificios das Camelias, Vigo, un cacho de Cíes. «É o Cabalo; está a romper o mar en espuma de cervex» (dime). Os rianxeiros foron arriscados como fogoneiros e cantaban moi ben na 14 de Nova York, casa do Eléctrico, onde a muller de pano ao cachirulo preparaba caldeiradas memorábeis. Manuel (ou Manoel) Antonio pasou a vida nun lóstrego. É «el rayo que no cesa». El levanta os corazóns dos novos e amortiza o dos poetas mortos de morte morrida.

Sempre os poetas e lectores radicais volven eiquí a Manuel Antonio. Fano, coa regularidade e a irregularidade fixa que a cosmoloxía prescribe, todas as xeracións que desde Pondal a nosoutros se suceden, con Rosalía en bandeira na popa da nau patriana, Curros sigue.

Manuel Antonio constitúese en cacharela de deflagración política hoxe: República Galega, Independencia, Central Obreira. En Maré non se chamaría así se Manuel Antonio non cantase antes.

Por suposto, unha dominante e independentista esquerda chámase Máis Alá. Manuel Antonio é Vigo.

A biografía espléndida de X. L. Axeitos (*Manuel Antonio. Unha vida en rebeldía*, Xerais, Vigo, naturalmente, 2017) reaxusta a figura do rianxeiro e desmonta esta para a recompor á luz do punto de vista hodierno e non convencional. Manuel Antonio foi recusado desde a ignorancia dos lectores de ABC e do calvosotelismo. Tamén foi sancionado e mandado sen merenda nin cea ao cuarto, coma os meniños trastes, por algún dos seus pais incitadores. El regresa, xa completo, da man do seu compatriota Axeitos. Eu digo que non habería Manuel Antonio se en Galicia non houbera Vigo. O Rianxo da raíz está sempre nel, non obstante. Manuel Antonio elixiu cursar a carreira de Náutica en Vigo e esta cidade foi a base principal de todas as súas navegacións. Nunca superou a condición da agregado da mariña mercante, porque a morte o levou cando a penas tiña trinta anos. Manuel Antonio tripulou o pailebote branco, o Constantino Candeira, folio de Vigo, que mandaba o capitán Lustres Rivas, de Ribeira. Este, por acaso, era irmán do Lustres Rivas do *Faro de Vigo* que o fascismo implacábel fusilou nos muros de Pereiró. Tamén o poeta foi agregado nun vapor neerlandés que levaba un misterioso nome galeguizante na amura; Gelria. E porpar-te, Manuel Antonio serviu no Arosa, un bou de Cádiz da época na que os da Ribeira do Berbés e os de Bouzas colonizaban a Andalucía Atlántica.

Estamos seguros de que Manuel Antonio frecuentou o Bar Comercio, que tiña unha cristaleira na que eu lín, de mozo, Commerce Bar. Falamos do establecemento que fai chaflán, hoxe en Vigo, entre Castelar e as Avenidas. Non lonxe das docas comerciais, o Comercio era acougo de mariñeiros de todo o mundo. Hoxe existe e chámase

Cervecería El Puerto, e ten por veciños a oficina do consignatario Logares e os efectos navais que foran de Andrade Comadevila, curmán de Valentín Paz Andrade. O comercio ou *Commerce Bar* foi, ao meu xuízo, o espazo real que deu lugar ao Navy Bar imaxinado por Manuel Antonio e no cal seguramente tateou un día a paipa de Pierre Mac Orland no *Quai des Brumes* que aínda penso que existe en Vigo nas noites de chuva nas que os bébedos das partes baixas da cidade cren mirar o paso do tranvía fantasma, que é sempre o 4.

Un serán xuntáronse, nos sesenta do século pasado, escritores e artistas no *Commerce Bar* de Vigo. Compuxeron un poema a Manuel Antonio en grupo. Ténioo eu publicado, mais acabo de descubrir unha versión diferente del entre as páxinas do *Penguin Book of Modern American Verse*, por Geoffrey Moore, Londres, 1953, e xusto onde figura a «Balla of Persse O'Reilly» de James Joyce. Veleiqué esta homenaxe e elexía a Manuel Antonio escrita nas Avenidas con Castelar de Vigo. Hoxe sei certo que o seu autor non foi Heriberto Bens, unido a Manuel Antonio e a X.L. Axeitos polo vínculo que tiña o interno de Charenton coa freguesía de Asados (Rianxo).

Poise que te fuches, Manuel Antonio, na tarde (aos cadros) sen seres noso, Lúgrís ofréndache candorcas árticas, peixes sen ollos e paipas rotas. Manuel María su dos pradairoa dóache os pinchos da toura nova. Mentres Lodeiro, Barroca abaixo, o Sol das Cies botaba a rolos. E Xohana Torres rosmará os fados de antigamente á túa memoria. Gaiteiros mortos en pegos negros puntean pranto de ave-laiona, e deica o rabo do Setestrello choutan toniñas no mar da ardora. Todo por te ires do Navy Bar, Manuel Antonio, sen seres noso.

E agora é o intre de lembrar no Paseo de Afonso que o único nome de lugar que Manuel Antonio mencionou nun poema é o da cidade na que estou a escribir despois dunha visita fugaz ao actual café «De catro a catro»: «Vigo está tan lonxe que se desourentaron as cartas mariñas.»

Nostalxia do Padre Feixóo (12.08.2017)

Disque o parlamentiño de Galicia prepara unha lei de protección de animais da cal espero que non incida en aberracións que chegaron a contaminar a UNESCO e a ONU. Refírome a extremos tales como o de usar o termo «xenocidio» para se referir as mortandades de animais a mans de seres humanos.

Mágoa de non dispor agora da *Biología de los parásitos del Hombre* (Madrid, 1943) da que foi autor o pai da entomoloxía galega, Luís Iglesias (1895-1977), para eu lles representar verazmente como un mosquito femia deposita os ovos no escroto dun home a causa do cal as larvas fan niño alí e o depósito dos testículos do suxeito afectado convértese nun globo monstruoso que chega a bater no chan. En todo caso, no *Fondo dos Espellos* miramos que até hai menos de cen anos o individuo humano padecía moito pola acción doutras especies animais, e non só. Tratemos de piollos,

e acheguémonos á súa ecoloxía e distribución natural sobre a superficie da pel dos humanos. Desde sempre, o *Homo sapiens* foi parasitado por tres especies de piollos que evoluíron con el, repartíndose as provincias da súa derme. O piollo pato, ou ladilla (*Phthirus pubis*) apropiouse dos sitios do velo ou pelo corporal, chegando, en casos extremos ás cellas, e perfebas, aínda que o seu paradiso orixinal ou «homeland» semella ser a pube. A expansión do piollo pato só se detiña no coiro da nosa cabeza, onde dominaba, a sabor, outro piollo, o *Pediculus capiti*. E aínda hai un piollo máis, este especializado nas zonas non pilosas do noso corpo, que recorreu á roupa (antes ás pelexas) das persoas, en lugar de ao cabelo ou pelo, para fixar as súas lendias. Logo, o chinche ou percebexa (*Cimex lectuarius*) sabe deixarse caer dos teitos ou descolgarse dos laños das paredes e chucharlle aos humanos o sangue durante a noite.

Porparte, os humanos de hai menos de cen anos podían ser agredidos sen remedio por un ácaro o *Sarcoptes homini*, que, practicando galerías na súa pel coma se fose unha toupeira mínima, lles producía o mal da sarna. Aínda non sendo o destino principal do seu ciclo de vida, outro arácnido, o carracho, sabía acomodarse e pasar unha tempada zugando sangue humano. Tamén as especies de pulgas propias do can, do gato, da toupa e mesmo das aves podían, e aínda poden, parasitar os nosos corpos. De todos modos, e desde que as hordas de *Homo sapiens* se fixeron territoriais, a nosa especie viu como unha pulga propia se constituía ás súas espesas: a *Pulex irritans* que soubo habilitar niños e estancias reprodutoras no entorno das habitacións dos nosos ancestrs máis recuados. Finalmente, o humano sempre foi mortificado por nubes de mosquitos, sínfanos, tabaos, moscas que andan e andiveron á procura do noso sangue para se satisfaceren e, de camiño, molestarnos e, mesmamente contaminarnos con animais microscópicos que nos producen doenzas capaces de resultar gravísimas e mortais. E aínda máis, humanos, adultos e cativos poden ter o ventre inzado de vermes, como son os oxiuros, as lombrigas e as tenias. Algún tende a albergarse no noso fígado ou no noso cerebro, para xerar o terríbel quiste hidiatídico. E porparte aí os están os seres unicelulares coma o bacilo de Koch que nos pon tísicos, o de Hasen, que nos converte en leprosos o *Treponema pallidum* que orixina a sífile e o *Cornebacterium difterial* que mata por afogamento os meniños. E non imos nomear a moitedume de doenzas infecciosas producidas por outros seres vivos que pertencen ao reino animal (ou, hoxe, procariotas). E esas formas inimigas nosas de natureza vivente elemental que chamamos virus tamén deben ser eiquí colocadas no mesmo nivel que aqueles animais cuxa función na Natureza é a de danar grave ou levemente a especie humana.

Estes animais, pequenos e aínda microscópicos, maltrataron e fixeron morrer millóns e millóns de seres humanos, e tamén se ensañaron cos nosos animais domésticos e cos vexetais que os nosos antepasados comezaron a cultivar na revolución neolítica. Só nos anos trinta e corenta do século xx foron aparecendo os grandes remedios. O

DDT converteuse nunha arma eficaz contra os parasitos e contra as pragas do campo en canto que as sulfamidas, os antibióticos, as sulfonas, as hidracidas, e outras conquistas da química orgánica e da bioloxía farmacolóxica déronlle á Humanidade a posibilidade dunha vida mellor e máis longa. No réxime de sanidade pública total ao que aspiramos non hai máis solución que exterminar certos animais para salvar vidas humanas.

Hai persoas nobres que, ao falaren de animais, pensan só en ursos, elefantes, toniñas, coellos, esquivos, baleas, cans, cabalos, lobos, lince, paxariños e desde logo, touros. Parece, ás veces, que a idea que preside a Declaración Universal dos Dereitos do Animal proceda da raposa ou corvo humanizados na materia dos apólogos atribuídos a Esopo no século V antes de Cristo. O modelo de animal humano, ou case humano remataría en Mickey Mouse, o rato pavero de Disney, non sen pasar polas espléndidas feras que acompañan a Mowgly en *The Jungle Book*. Trátase, en suma, dunha humanización fantasiosa dos animais máis belos e próximos, xeralmente, mamíferos superiores, que ignora as inmensidades das formas específicas de vida que serán neutras, beneficiosas ou funestas para a especie humana. Alén diso o Dereito non pode ser animal. O Dereito é superestrutura das sociedades humanas e das súas contradicións, ou sexa Historia. Os animais non humanos, non poden enunciar Dereitos nin relatar a Historia porque os seus sistemas de signos carecen de primeira e segunda articulación e nas súas linguaxes específicas non se coñece nin suxeito nin predicado. Cremos na biodiversidade coma un ben, pero especies animais que nos fan sufrir, nos parasitan ou nos matan deben ser apartadas ou exterminadas do seu hábitat natural. Entre outras cousas porque tal hábitat é o corpo dos individuos da nosa especie. Esta coma todas, recibe da nai Natureza o imperativo de sobrevivir e evolucionar na selección natural e, xa no espazo da cultura humana, de conseguir a saúde colectiva e o benestar igualitario socialista. Pero isto último xa non é Natureza senón Historia, dito por acollérmonos á sombra de Wilhem Dilthey, eiquí, no *Fondo dos Espellos*.

Lugrís, a lenda (19.08.2017)

Saímos da exposición «Paredes soñadas» que Rubén Tintureira dispuxo en Abanca, Coruña, sobre Urbano Lugrís. Logo comezamos a ler *El tesoro de Punta Herminia*, recompilación de dispersos ou extravagantes literarios de Lugrís que Olivia Rodríguez prologa con brillantez e colixe con dilixencia en Alvarellos (Compostela, 2017). Ambas experiencias, como espectador e como lector, prodúcennos a sensación de que o noso coñecemento da obra de Lugrís, así plástica como literaria, é sempre incompleta fragmental e se encontra á espera de que o mar do inesperado bote a terra novas crebas de creacións perdidas ou esquecidas para elas emerxeren da desmemoria.

En canto á biografía de Lugrís, González Garcés acostumaba decer que ninguén soubo nunca de verdade o ano do seu nacemento, e que este non ocorreu no «Ferrol de Su Escelencia» que a tradición insiste en pór en boca do artista na «Casa del Pescador» de Malpica. Se a obra plástica e literaria de Lugrís é puro relato con referencias incesantes a outros relatos, a historia da súa vida, salvo algúns norais certos nos que amarrar as estachas da regularidade narrativa, parécese máis á «Navigatio Brandani» que á vida real dun pintor e poeta que non viaxou nunca demasiado lonxe das cidades mariñas de Vigo e A Coruña. Lugrís, en canto narrador oral desmesurado, alimentaba a fábula sobre a súa propia persoa.

Cando se converteu Lugrís en pintor mural de mundos submarinos e de carácter fantástico, narrativo e onírico? Se cadra a súa obra primeiramente difundida sexa algo que aparenta decoración do comedor de primeira clase do trasatlántico da película «Polizón a bordo». Foi esta a primeira produción de Cesáreo González e, aínda que dirixida por Florián Rey, estivo moi influída polo comediógrafo coruñés Adolfo Torrado. Logo, Franco interesouse por Lugrís e chamou o pintor para decorar, como na película, a cámara do Azor. E así se converteu o noso xenial artista en pintor de moda e triunfou nos círculos franquistas; el, que se sentía patriota galego e que gardou sempre lealdade íntima á República. O citado Cesáreo González pediulle ilustrar as paredes de «Grímpola», boite do Gran Hotel de Vigo. Foi, non obstante, o Instituto de Cultura Hispánica, Madrid, quizais Fraga Iribarne persoalmente, quen o contratou para executar un ambicioso políptico sobre as conquistas do Imperio Español en América. Lugrís, nun acto de ousadía, puxo no cucuruto da obra unha Virxe Santísima de rostro macabro cuxa man dereita apertaba, como atributo supremo, as cinco frechas do emblema do fascismo español ou sexa Falange. En canto a nós, pasamos parte da nosa mocidade facendo inmersión en murais públicos de Lugrís que, coma o do América, logo Nova Galicia, de Compostela educaron as nosas preferencias e modos de imaxinar con precisión e rigor.

Fálase de Lugrís en Madrid durante os días da II República en relación co renacemento do guiñol e creación dun novo teatro para nenos. Non estudei o caso, pero non sei da proximidade social e artística de Lugrís con Salvador Bertolozzi, escenarista e pintor de sensibilidade próxima a el. Tamén non vexo o noso creador en Madrid en relación co neoinfantilismo de Alberti, e sobre todo de Lorca, na práctica da posta en escena. Posibelmente Lugrís acompañou Dieste e os guiñolistas en Malpica (a onde voltaría para emitir unha fantástica e suicida impertinencia na mesma cara de Franco, na lenda) en ocasión da visita a esa vila das «Misiones Pedagógicas». Ben puido estar Lugrís, nos corenta do século xx, facéndolle a escenografía ao teatro infantil co que Álvaro Cunqueiro, baseándose en Grimm, encantou a certa sociedade viguesa. Haberá que llo preguntar a editora do texto, Marta Carracedo. A María Carme Kruckenberg, que traballou de gato na velada, xa non lle poderemos preguntar por nada. Tiro do fío da lembranza, que é a liña coa que as Parcas fían a vida dos humanos, e

véxome a min mesmo de moi neno cos contos de *Pinocho* e *Chapete* na man, editados por Saturnino Calleja. O autor dos textos e debuxante era Salvador Bertolozzi Rubio, que nos meus días inocentes gastaba os seus derradeiros no exilio de México.

Na biografía de Urbano Lugrís hai, coma na de Bertolozzi, un capítulo final de exilio. Segundo penso, a primeiros da década dos sesenta, Urbano perdeu á súa esposa e marchou da Coruña para nunca máis volver. Instalouse en Vigo, frecuentou a de Elixio e deixouse acompañar por novos amigos, coma por exemplo un Xosé Lodeiro en quen sempre creu como pintor de futuro tan luminoso coma un ocaso en Cabo de Home. O derradeiro Lugrís encheu de dinamismo e novas luces, anovándoa, a vida artística e literaria de Vigo. Entregouse á exploración do collage, se cadra tendo medo dun fracaso senil como debuxante e pintor.

Morreu Urbano Lugrís González no hospital municipal de Vigo, se me non trabuco. Acompañou o seu corpo ao cemiterio de Pereiró un reducido número de persoas, todas entusiastas da súa obra e amigas. Meteron o corpo nun nicho que non era da súa propiedade. Chovía. Unha parella de xoves anarquistas enloitados botaron na cova un mollo de flores murchas. Dominaba o silencio e lembro agora Antón Patiño.

Sempre imaxinei unha exposición colectiva presidida por cadros de Urbano Lugrís seguidos doutros do seu coxénero Francisco Miguel Moratinos, fusilado este, con todos os molinetes e buguinas dos seus soños, na Coruña en 1936. Irían acompañados da obra de René Magritte, Giorgio de Chirico, Salvador Dalí e, se cadra, de Yves Tanguy. A mostra fecharíase cunha serie de cadros en pequeno formato asinados por Lugrís Vadillo.

No parque tranviario de Florida (26.08.2017)

Vigo perdeu cando o alcalde Portanet fixo desaparecer os tranvías eléctricos da cidade. Había unha liña especial (en realidade podía ser chamada de «tren eléctrico») que partía da Rúa Uruguai. Os coches, maiores ca os ordinarios, facían estroncio metálico na volta de Elduayen, gañaban as Travesas e corrían ao largo da Avenida da Florida, que, na II República, levara o nome de Ricardo Mella que hoxe pode lerse noutra vía da cidade. É aquí onde debemos lembrar ao pensador anarquista Ricardo Mella, que foi o primeiro xerente da compañía de tranvías de Vigo. Especiais eran, tamén, e chamaban a atención na miña infancia, os tranvías amarelos cuxa empresa, pensada por Peinador para unir Vigo co balneario de Mondariz, interrompera no Porriño a súa ruta.

Falamos hoxe do tranvía de Baiona, que tiña estacións moi coidadas e fermosas, grandes e pequenas, en Coruxo, na Ramallosa, en Lourido (ou sexa Praia América), con ramais a Samil e a Gondomar. Era unha viaxe pracenteira, entre veigas, piñeirais,

campos de millo, vistas entrecortadas á ría. Algunhas estacións estaban decoradas por artistas contemporáneos. O inesquecível orfebre e escultor Mareque, que foi tranviario, penduraba das paredes da estación da Ramallosa debuxos influídos polo numen plástico de Castelao.

A empresa de tranvías coidaba especialmente a primeira estación da súa liña de Baiona á saída de Vigo. Chamábase A Florida, coma algúns parques de Europa e América dos primeiros do século xx. Era un vasto espazo axardinado e dotado de arboredo singular no que, no *Fondo dos Espellos*, acordamos un pequeno zoo. Había a gaiola cun terríbel buraco dentro do cal habitaba aquel lobo triste chamado Nerón, como me recorda amabelmente Antonio Valcarce Valcarce. Unha tradición urbana conta como a pelica de Nerón, á súa morte, foi conservada como tapete na casa dunhas persoas coñecidas de Tui. Os nenos de Vigo ían de excursión á Florida e divertíanse cunha macaca que todos provocaban e á que lle rían as grazas. A paxareira gardaba especies exóticas e asemellábase moito á da Ferradura de Compostela e á do Posío, ou Pousío, de Ourense.

Pouco despois do fin da Guerra Civil, a empresa Tranvía Eléctrico de Vigo decidiu incrementar o parque da estación da Florida e abrir alí un Pavillón-Restorán. Fíxoo, pero ignoro canto tempo este durou aberto.

Olivia Rodríguez, no libro *El tesoro de Punta Herminia*, Alvarellos, 2017, conta como, no ano 1942, TEV inauguraba o seu Pavillón-Restorán e como o pintor coruñés lía un comprido poema de circunstancias en castelán á sobremesa dun xantar inaugural. O poema, en forma de brindé, parece, pola pomposidade e vigor, querer caricaturizar o de Eduardo Pondal no Banquete de Conxo. Preguntámonos agora se Urbano Lugrís pintou cadros para aquel novo restaurante (as fontes din sempre, en modo clásico, «restorán»), ou mesmo murais. Se é así, que se fixo daquelas obras de arte? Sempre botamos de falla un catálogo oficial e exhaustivo do corpus plástico de Urbano Lugrís.

Presidía o banquete da Florida Gerardo Campos que, ao tempo, estaba á fronte do Consello de Administración de TEV. Esta persoa, aveciñada na zona selectísima de Rande, foi sempre entusiasta e propagandista dunha ponte que unise o Morrazo e Vigo. A obra, finalmente, resultou feita e moita xente das súas ribeiras da ría están a pedir xa o nome de Ponte Capitán Nemo para ela. A Lugrís e á pantasma de Jules Verne, que segue a desprazarse entre as bateas e a illa de San Simón, íalles gustar moito!

O 15 de outubro de 1942, pois, e na sobremesa do banquete da Florida, Lugrís declama un emocionado eloxio de Vigo e do seu *hinterland* que termina con verbas nas que Olivia Rodríguez detenta unha vea de humor entre os eloxios:

Y al levantar la copa, de alegrías y de esperanzas hasta el borde llena, pido a Dios os dé vida larga y buena, y a Vigo y a su Empresa de Tranvías.

Xa non hai tranvía en Vigo, e notamos especialmente a falla do de Baiona. O espazo da Florida fora definido por LUGRÍS como «uno de los más bellos parques de Vigo, en un paraje incomparable». A retórica vulgar que se apodera da pluma de LUGRÍS en 1942 é a dominante naquela feita triste e ensangrentada. Nós sentimos nostalxia da Florida. Sentímola todos os que fomos nenos e nenas e xogabamos entre as sebes e parterres e tiñamos medo do lobo Nerón que case nunca saía da terríbel cova construída nun betón barroquizante que evocaba a natureza salvaxe. Pasados moitos anos, sobre a Florida, ou Paraíso, erguéronse edificios e unha triste igrexa parroquial; todo no mesmo paquete de negocio inmobiliario. Os troncos e as copas frondosas duns poucos pradairos mansos ou plátanos de sombra é todo o que queda do parque da Florida. Por alí estiveron estacionados os derradeiros tranvías de Vigo e alí foron desfacéndose predados polos buscadores de ferrovello. A cidade está á espera dunha crónica que conte verazmente o pormenor de como Vigo perdeu o transporte eléctrico, e por que.

Nota. Gerardo Campos tiña un vínculo familiar, segundo penso, co poeta Añón que iluminou a cabeceira da Santa Compañía do Rexurdimento Galego.

A revista asolagada (02.09.2017)

Atlántida chamouse unha grande revista cultural nosa de mediados do século xx. Foron inspiradores da empresa, ancorada na Coruña, Mariano Tudela e Urbano LUGRÍS. *Atlántida* a penas viviu nos anos 1954 e 1956. Tudela ocupábase de literatura, especialmente española e francesa. LUGRÍS marca o estilo visual da publicación. Por parte, o mesmo LUGRÍS é quen evocou ideoloxicamente figuras do pasado cultural galego; unhas tan etéreas coma Fanny Garrido, outras tan poderosas na historia nacional coma Murguía. Dado que no *Fondo dos Espellos* estamos a resustar o ectoplasma de LUGRÍS, sigamos insistindo.

Outros pintores da Coruña acompañaron a LUGRÍS na fabricación da imaxe da revista. En primeiro lugar vemos un Labra que aínda navegaba nas augas empozadas do figurativismo católico que lle fornecera unha primeira sona. Antón Xesús, hoxe no esquecemento, tamén estivo alí, con Pascual, Abelenda, Vilar Chao e outros. A diagramación de *Atlántida* exerceu influencia en posteriores revistas. Tal cousa faise evidente en *Vieiros de México*, publicación concebida no nivel do deseño por Arturo Souto, con Carlos Velo na escuridade lúcida e crítica de aceiro.

Que *Atlántida* fose editada pola Delegación de Educación do Distrito Universitario de Santiago non afectou moito aos contidos, escasamente concomitantes co franquismo. Definíase como «medularmente gallega», aínda que *Atlántida* foi bilingüe con predominancia do castelán. Escritores que haberían de terminar no monolingüismo

galego, como Luz Pozo ou Manuel María, en *Atlántida* asinan textos en castelán. Coi-do recordar que Otero e Cunqueiro tamén escriben en castelán nesta revista. Non é o caso de Antón Avilés Vinagre, aínda non Avilés de Taramancos, que se dá a coñecer en *Atlántida* como o autor en lingua galega que habería de ser polo resto da vida súa.

En 1955 Francia conmemoraba o cincuentario da morte de Julio Verne. Seguramente no seu veraneo en Baiona, «a cidade perfecta da burguesía», Roland Barthes daquela comezaba a repensar o significado profundo do autor dos *Voyages Extraordinaires*. Onda o Mar Ártabro, Lugrís escribe unha prosa que tivo o poder de me confirmar a min, mozo de dezasete anos, na seguridade de que Jules Verne ía ser presenza permanente na miña vida en canto esta durar. Por aqueles anos *Atlántida* celebrou a figura de Manuel Antonio, ao mesmo tempo ca a de Verne. A áncora de Lugrís rubrica as dúas homenaxes.

Acababa este cronista de ler os disparates que Couceiro Freijomil escribira sobre a poesía de avangarda en xeral e sobre Cunqueiro en particular cando caeu nas súas mans o exemplar de *Atlántida* no que figura a «Mensaxe a Manuel Antonio» de Lugrís; en verso castelán e deseño onírico con referencias galegas. Lin esta poesía frondosa e neorromántica e alí percibín a sombra, só a sombra platónica, do inmenso poeta galego que puido ser e nunca foi Urbano Lugrís, ou sexa Ulysses Fingal. Esta «Mensaxe a Manuel Antonio» debe ser lida a seguido «Balada de Os», nas mesmas páxinas de *Atlántida*. Podería sosterse ben un ensaio literario sobre a complementariedade da balada do porto (maldito e, se cadra, hoxe asolagado coma un Valverde) de Os e a homenaxe estremecida, cunha unción fraterna e laica, a Manuel Antonio; ambas do pintor Lugrís dobrado en Bardo. Na Balada, Lugrís ponlle nome aos portos que Manuel Antonio conxelara no fondo do mar con silencios árticos compartidos con Vicente Huidobro talvez: «Este es el puerto de Os. Desde Marsella a Tronádeim y de Donegal a Riga ¿qué marino no cuenta sus horrores?». Estamos no Navy Bar (na realidade, en Vigo) onde «fumegan as paipas / co ademán políglota das bandeiras».

Nesta revista mariña e submariña que naceu e viviu á sombra da Torre de Bregón , onda Punta Herminia, no arredor da praia fantasma da Lapa, alguén, coido que Mariano Tudela, saudaba a aparición dunha novela titulada *La boca tapada con agua*. Sempre a auga na revista que leva o nome da terra que fora «arreu, pastura d'abismes devorante» no poema de Verdaguer do cal non se reclama, na miña acordanza, *Atlántida* da Coruña. A novela que citamos fora escrita en Vigo por Fernando Alonso Amat e, aínda en castelán, non anda lonxe de Xohán Casal, de Azorín ou mesmo do *nouveau roman* francés nas vertentes máis líquidas. Hoxe, Alonso Amat, Robbe-Grillet, Casal, mesmo o novelista maldito Azorín, desapareceron nos abismos e as súas palabras están tapadas por auga de esquecemento e de morte. Por iso, e dun certo xeito, a revista *Atlántida* é un cemiterio mariño. E non só ían ser iso o de Paul Valéry e o de Sanamario, este sempre na Coruña!

Houbo queixas en Marinada, nun daqueles veraneos de Franco nas Torres de Meirás recualificadas como *pazo* pola parte *parvenue* da estética franquista de grandeza contrachapada. O séquito ordenou no Ministerio de Educación botarlle dobre ferrollo a *Atlántida*. Morreu a revista, pero deixounos, aos seus lectores máis novos, unha tatuaxe no peito en figura de áncora.

Atención ao TOP (09.09.2017)

Francisco Xavier Redondo Abal, nun artigo publicado no último número d' *A Trabe de Ouro*, refírese á pouca atención que a historiografía da Galicia e da España do século xx lle ten prestado ao «Tribunal de Orden Público» (TOP). Explica Redondo, e con toda razón, que tan estraño silencio é debido aos pactos non escritos que se tramaron durante a Reforma ou Transición do franquismo da que moito levamos escrito nesta sección. En efecto, unha porción dos pactantes estaban fortemente implicadas na represión franquista. Entre estes franquistas achábanse os xuíces instrutores, os maxistrados e os fiscais do TOP. Tamén era preciso salvar os torturadores manuais e directos da Brigada Político-Social (BPS) que, de forma connatural á sorte seguida polos togados a quen servían, non foron xamais depurados. Cumpríronse dentro do presente ano 2017 corenta anos da transformación do TOP na Audiencia Nacional, cousa que Redondo Abal explica cunha claridade pouco frecuente entre historiadores deste período do franquismo que vai de 1963 a 1975 e que, no *Fondo dos Espellos*, temos chamado «A Ofensiva Múltiple».

Con certeza, o TOP traballou arreo encarcerando sen dó opositores ao réxime de Franco até que este se extinguiu, intre no cal o sinistro tribunal especial se transformou noutro tribunal especial de características semellantes. Foi, o TOP, un produto deseñado pola conivencia do Opus Dei cos falanxistas para ofrecerlle, sobre todo á Europa que eles cortexaban, unha idea de España aceptábel. O TOP é irmán do «Plan de Desarrollo» e da Lei de Prensa de Fraga Iribarne, polo tanto. Desapareceu, así o «Tribunal para la Represión de la Masonería y el Comunismo» e, sen deixar de existiren os tribunais de xurisdición militar, xorde o TOP como entidade xurídica de aparencia normal en 1963.

Fraga, Herrero Tejedor, da Falange, e os tecnócratas do Opus en boa compañía con eles, urdiron a nova imaxe internacional da España fascista. Así, como primeira medida, habilitaron para o TOP xuíces, secretarios, fiscais de carreira. No TOP non brillaría un sabre nin unha condecoración en estrados, a non ser de forma extraordinaria como había de ocorrer nos consellos de guerra a Puig Antich, a Baena e aos compañeiros e outros casos. Seguiu habendo asasinatos irregulares e horrendos, coma o de Reboiras; na cidade natal de Franco, por máis sinal. O TOP instalouse pomposamente no palacio dos palacios de xustiza de España. Isto é, nas Salesas onde residía

o Tribunal Supremo de Castán Tobeñas. A escenografía isabelina e da Restauración impuña respecto aos xornalistas españois, e sobre todo estranxeiros, e mais ao público que agardaba nos grandes corredores que o funcionario deixase pasar á vista a un público intimidado e co DNI ostentosamente arborado na man. O TOP fascista invadiu o Tribunal Supremo de España. Os crucifixos, as togas, o estrado, o banquillo (que aínda existía), os teitos altísimos e profusamente decorados, metían (estean vostedes certos) un mundo de medo.

Os acusados de imprimir panfletos, promover manifestacións, dirixir folgas, e outras cousas gravísimas como formar parte dun partido político, comparecían nas Salesas co ánimo encolleito pola ameaza de seis meses a seis anos de prisión que gravitaba sobre as súas cabezas. Case todos os acusados recibiran un auto de procesamento asinado polo titular do Juzgado de Orden Público Jaime Mariscal de Gante. Este individuo do TOP pasou, na Restauración Juancarlista, a ser honorábel maxistrado da Audiencia Nacional, mentres Baltasar Garzón representaba en Génova as mesmas funcións que outro desenvolvera nas Salesas. Estou a ver os presidentes do TOP, ensoberbecidos e co rostro vanamente severo: Hijas Palacios e Mateu Cánovas, dirixindo os xuízos e, aínda, corrixindo algún fiscal por considerar a intervención deste pouco radical e terminante.

Sempre, entre o público dos xuízos do TOP, o movemento subrepticio e dilixente, coma o dos piqueros no Rastro, que distinguía, alén de polo bigotiño de antigo alférez provisional, aos inspectores da BPS destacados nas Saletas para tomar nota dos asistentes á vista que parecen cómplices ou solidarios cos encausados. Hai quen, en ocasión dalgún procesado galego, asegura que mirou de fite a fite ao director da BPS de Galicia José Ramón Piñeiro, e ao seu subordinado maior na comisaría de Luis Taboada, Vigo, Waldo López Mazaira. Augusto Assía, ou sexa Felipe Fernández Armesmo, curtido en varios servizos secretos, incluídos os soviéticos, tamén aparecía como punto fixo dos xuízos a presos galegos nos corredores das Salesas. Os confidentes, a soldo ou voluntarios, cruzábanse cos camaradas de célula e cos bons xornalistas que ían informar con verdade aos medios de comunicación estranxeiros.

Se miramos no *Fondo dos Espellos*, acharemos alí, entre as máis duras memorias, os acontecementos de 1972; a Folga Xeral de Vigo que non tivo parella en ningunha zona industrial do Estado español. Foron tantos os detidos polos esbirros de Luis Taboada e tantos os expedientes remitidos a Mariscal de Gante por Julián Sansegundo que o goberno de Franco alarmouse. Tanto se alarmou o réxime que Franco nomeou un representante especial que, co nome de «Hombre Bueno», se presentou en Vigo para apaciguar a BPS e darlle fin a unha represión que parecía interminábel. Este inaudito «Hombre Bueno» non poido, porén, impedir que innumerábeis persoas fosen cumprir condena nas cadeas franquistas e que outras tantas tivesen que escoller os vieiros do exilio.

A dura maxestade do silencio: Xohana (16.09.2017)

Onte abrazamos a Andrea, a Rubén, a Dolores, e dixemos adeus para sempre a Xohana Torres. Na taberna cumprimentamos o rito de comensalidade Axeitos, Euloxio Ruibal, Paco F. Rei, Angueira, Manolo González. Connosco estaba, sempre coa memoria pronta, Ramón González Costas, que asinara no libro do velorio como membro de Organización Obreira. Foi cando recordei a chamada telefónica que Xohana me fixera consternada, en 1972. Eu estaba en liberdade condicional. «Ferrol encóntrase en estado de sitio. Un destrutor patrulla ao largo. Móvense helicópteros. Parece que morreu xente». Agora recordo a voz, acristalada, de Xohana Torres dándome conta do inicio do acontecemento de 1972.

257

Estaba este cronista no primeiro curso de Facultade, en Compostela. Alguén levou ao Español un xornal de Vigo. Se cadra un *Faro* se cadra a *Folla do Luns*. Unha moza chamada Xohana Torres acababa de conseguir o premio de poesía da Asociación da Prensa, Marqués de Valladares, porta con porta co consulado de Portugal. A moza explicábase moi ben na entrevista. Dicía que ela era poeta só en galego e que o sería sempre. Houbo grande rebolicio e o nacionalismo recibiu os insultos mesmos que hoxe recibe. O Cadenas, ou sexa López Nogueira, coñecía a Xohana de Ferrol. Por fin conseguimos saudala en persoa. Xa non a veremos cos ollos da cara.

Levaba ela fular e pucha se cadra beige. Participaba no ciclo de Homenaxe á Poesía Galega, no Mercantil de Santiago. Aquilo constituíu un suceso xeracional do xénero dos que estuda Julius Petersen. O ciclo abriu a billa do uso público do noso idioma, e coido que era o ano 1956. Xohana, tras dun brillante introito, repasou a poesía galega do século XX nunha antoloxía persoal que revelaba o seu gusto avanzado e os seus coñecementos. Recitaba moi ben, Xohana. Ela e Laura facían un bon dúo alternante. Co tempo gravarían discos.

Prodúcese un apagón na memoria. Logo, faise unha luz gloriosa. Reaparece Xohana nun cambio de avións en Madrid, onde é recibida nos Mariscos. Lembro ver con ela a Cribeiro, a Patiño, a Ferreiro, a Carlos Martínez Barbeito, a César Arias, e tamén ao Ben-Cho-Shey. Falouse de pintura informalista e de Paul Éluard en termos de poesía da Liberdade. Foi por aquel tempo cando Xohana se aproximou a Vieiros de México, o cal significaba moito para nosoutros os desadaptados.

Na década dos sesenta Xohana Torres e o seu home, José Ellacuría, escollen Vigo, onde el e ela habían morrer. Eiquí naceu Andrea. Sobre o 65 foi a emisión de Radio. Ofreceuse *Radio Vigo*, e *La Voz de Vigo* igualou a oferta. Tratábase de que a Asociación Cultural (ou sexa a UPG ampliada) promovese unha emisión de radio en galego. Non estou certo de cal das dúas estacións acolleu finalmente o programa, pero este desenvolveuse sen ningún tipo de censura. Xohana Torres foi a súa directora. O nome era este: RAIZ E TEMPO. Traballaron nel Nacho Sesto, Bernárdez, Pozo e

outros e outras. O título do programa era moi parecido ao do órgano central da UPG, ou sexa *Terra e Tempo*. Isto despertou suspicacias na BPS. Máis adiante, foi Franco Grande quen se encargaría da dirección de *Raíz e Tempo*. Xohana abría cada edición co son das *Walkirias* de Wagner.

O éxito da emisión de radio en Vigo e *hinterland* foi masivo. Non se entendería ben a historia da resistencia anifrancuista e nacionalista en Vigo sen aquelas valentes voces que, encabezadas pola voz intensa e cálida de Xohana Torres, lle ensinaban ao pobo que o seu idioma estaba vivo e servía para explicar todas as cousas. E que a Historia de Galicia non é a de España. Foise Xohana Torres sen ver representado o seu teatro. Existe unha distancia entre os promotores do teatro en galego e os escritores. Valle Inclán morreu sen ver representada máis ca unha súa obra teatral. Isto explica que o fenómeno non só é propio de Galicia. Está tan vivo o teatro monnato de Xohana que podemos decer que inda estamos a tempo de corrixir a falla e pór no escenario *Un hotel de primeira sobre o río* ou *Da outra banda do Iber*. En canto á novela, eu son dos que pensan que *Adeus, María* é un ledo, precioso, sutil entramado que, combinando técnica narrativa audaz con perspicacia psicolóxica e social, nos ofrece a mellor visión literaria do Vigo labiríntico no que o urbanismo feroz dos anos sesenta se mestura cos campos de cultivo e a cría do porco na casa. Pero non teman: o nome de Vigo non aparece na novela. O nome de Vigo xa aparecera na poesía de Manuel Antonio, que, en ben de aspectos, estaba feito do mesmo pau ca o de Xohana Torres.

Falarase, e moito, e ben, da poesía de Xohana Torres, que acadou cumes nos que só pode elentar o seu xenio. Ten sido estudada, a poesía de Xohana Torres. Pero haberá novas olladas sobre ela porque pertence, como todo e toda poeta grande, ao xénero dos que teñen palabras ocultas que se revelarán en tempos futuros. Cada xeración ten a súa Rosalía e o seu Manuel Antonio, do mesmo modo que mozas e mozos que aínda non existen descubrirán en días vindeiros formas poéticas que nin sospeitamos que estean na obra de Xohana Torres.

Desapareceu do mundo dos vivos. Agora ela entra na súa Vida de Fama, que será perdurábel.

John Ashbery ou a onda que non rompe (23.09.2017)

No número 13 d' *A Trabe de Ouro* (1993), Manuel Outeiriño e Xaquín Vélez publicaron unha entrevista a John Ashbery, hoxe morto, e un poema deste autor: «A Wawe» (*Unha onda*) Orixinal e tradución de tal texto ocupan 22 páxinas. Así introduciron Vélez e Outeiriño a voz de Ashbery entre os mil sons da fronda poética galega. Dicimos «voz» pro podíamos decer «murmurio». «Ashbery é un murmurio» puxérase un día Xavier R. Baixeras.

Chaman a atención Vélez e Outeiriño sobre a tendencia de Ashbery a producir poemas ben longos, un dos cales enche un libro de máis de dúascentas páxinas de enunciación molar amorfa. Esta última diferenza Ashbery como tal, de Derek Walcott (coevo) e do seu *Omeros*. Preguntáronlle os galegos ao da Escola de Nova York por que introduciu o Miño no libro *Ríos e Montañas (Rivers and Mountains)*. O autor sacara o hidrónimo dun mapa e descoñecía a dimensión simbólica e a etimoloxía paleuropea do nome do noso río ou Pastor de Ríos.

En cada verso do poema Ashbery quixo pór o nome dun río. «Carrión, Arlanzón, Pisuerga, /Tormes, Agueda, mi Duero». Velaí Unamuno carregando a onomástica con todo o peso da súa paixón carpetovetónica. No caso das montañas, Ashbery non logra activar ningunha semellante a aquel Pío Paxaro que lle encollía o corazón ao Novoneyra. Notamos de menos a acumulación toponímica unida á vibración épica e grazosa que celebra os sitios dos EEUU máis enxebres no poema «American Names» de Stephen Vincent Benet. Nestes versos fascina o país salvaxe dos relatos de Bret Harte.

Ashbery fai brillar diante nosa nomes de ríos e de montañas cunha luz fría que acorda o «Catálogo das Naus» da *Iliada*, compacto onomástico do que Steiner confesou ser moi gostante. Vélez e Outeiriño, na súa entrevista, fanlle decer ao poeta norteamericano que a súa obra intenta edificar unha «casopa entre arruínas»; ou así. As arruínas son as de Eliot, Pound e Joyce, o que nos colocaría felizmente nas antípodas da liquidación posmodernista. Ashbery cita nomes de poetas que lle puxeron alicerces ciclópeos á poesía inglesa contemporánea; e aínda universal, no caso de haber poesía universal. Pero a de Ashbery nin é humilde «casopa» nin dependente dos grandes autores que el mesmo introduce na conversa cos galegos coma quen interpón escudo de bronce contra nube de frechas nunha que pode ser guerra de Troia. Na súa asepsia reconfortante, a caso non lle debe un mau cachote de pedra ao Ezra Pound no que entran, a cascallo rachado, mil fragmentos da contradición principal da nosa historia. Pode Ashbery respirar con Eliot, mais non no medio d' *A Terra Valdía (The Vaste Land)* cando xorde unha voz que nos di que o home de Lil foi desmobilizado e que cómpre botarlle unha dentadura postiza ou cousa polo estilo que se cadra se daba á man correctora do Pound denantes citado. En canto ao Joyce entendido como poeta, non poderíamos achar nunca en Ashbery algo parecido ao que o irlandés bulrasta puxo en *The Balad of Persse O'Reilly (A Balada de Persse O'Reilly)* que lle debeu de servir de troque a Bertolt Brecht e Kurt Weil para crearen a persoa de Macky Navallas.

A poesía de Ashbery, e seguramente a súa crítica da arte, que acompañou o expressionismo abstracto dun Mark Tobey, pode percibirse desde as docas de Vigo como distante e académica. Isto é, como poesía de campus; e o que digo está exento de calquera inflexión despectiva. Pro a poesía de Ashbery, coma a do seu amigo, e tamén crítico de arte, Frank O'Hara, flúe moi lonxe da verba contaminada e vaticinan-

te doutros poetas norteamericanos nados nos anos vinte (do século xx tamén) que asociamos ás praciñas do Village que os comporáneos chamaron *beatniks*. Nada bíblico, nada neorromántico en Ashbery.

- 260 Para Baixeras, Ashbery é un marmurio; coma o do río. Hai algo no heraclitano pasar líquido de todas as cousas so a ponte Chus Pato. A súa onda non se acarneira nin peta contra ningún con para romper. Como moito, espapállase en agurgullo no areal sen que se produza a sorpresa dun nacemento calquera de Afrodita. A condición marítima do poema de Ashbery defínese ben no lema do Capitán Nemo: «Mobilis in Mobile». O que se move, elemento móbil. Na entrevista, Ashbery preténdese ambiguo. Máis ben resulta amébido. Nós lemos os poemas do autor da Escola de Nova York á espera de que el sorprenda coa a traizón dun ex-abrupto insidioso. Non o fai. Todo se atempera. Nada ocorre: rumores.

Vindo ao mundo no ano 1927, e morto este tempinho atrás, John Ashbery publicou o seu primeiro libro, *Some Trees (Algunhas árbores)* en 1955. Nos días nos cales a Asociación da Prensa de Vigo, rúa Marqués de Valladares, daba a coñecer Xohana Torres ao mundo literario galego. Para min significa un honor ter tamén escrito algunhas árbores e outros poemas na época na que era poeta John Ashbery. Lonxe de nós e dentro, por Camilo González Suárez-Llanos.

Os fantasmas de Meirás (30.09.2017)

O primeiro propietario da Granxa ou Torres de Meirás do que eu (ignorante) teño noticia é José Pardo Bazán Mosquera, cuxa casa familiar, no 11 da Rúa das Tabernas da Coruña, foi doada pola súa neta, Blanca Nieves Pardo Bazán Quiroga, á Academia Galega xunto cunha valiosa colección de arte, e mais libros e mobiliario. Este José Pardo Bazán Mosquera era un ambicioso sen principios que merecía un nicho zoolóxico na selva de *Les Rougon-Macquart*, historia natural e social dunha familia francesa do Segundo Imperio, por Zola, de ser el francés e non galego. Estaba casado con Amalia Rúa Figueroa, dona de temperamento artístico que non sei se era ou non familia do José Rúa Figueroa que brillou na nosa Revolución do 46. Para Carlos Martínez-Barbeito, Amalia sería a autora da conversión das Torres, mochas, de Meirás nunha quinta burguesa tipo pastiche neorrománico. José e Amalia, matrimonio rico, casaron a súa vinculeira Emilia Pardo Bazán, que contaba uns dezaseis anos, co tamén xove José Quiroga Pérez de Deza, renovo non mellorado dunha castimonia dona de terras e pazos auténticos e non imaxinarios coma o de Meirás. Celebrouse a voda nas Torres de Meirás. E fíxose alianza, moi decimonónica e estratéxica, entre o diñeiro ascendente e a fidalguía enfeblecida pola lexislación desvinculadora, do mesmo modo que se conta, salvando as distancias, en *Il Gattopardo*. Esta obra lévanos a Italia agora.

E ben, José Pardo Bazán e a súa dona, filla e xenro, viaxaron por Europa para fuxir da axitación sociopolítica. Tras de faceren cerimonia de beixamáns real ao pretendente lexitimista, presentáronse en Roma. A Cidade caera, coa totalidade dos Estados Pontificios, en mans da Revolución, a cal desposuíu o Papa, reducíndoo á condición de habitante sen recursos das casas do Vaticano. O Papa, Pío Nono, sentiu que o Anticristo lle caía na testa e excomungou o liberalismo no mundo e o Resorgimento en Italia. El alentou a reacción católica ultramontana en toda a Europa non protestante nin ortodoxa. Os viaxeiros galegos postráronse aos pés de Pío IX. José levaba na andorga unha petición ao Pontífice.

Daquela, o Papa, en apuros desde 1870, axilizaba (por diñeiro) o despacho de títulos de nobreza vaticana que advenedizos, negreiros, especuladores e axiotistas da Europa católica cobizaban para lucir nos lugares nos que a burguesía revolucionaria comezaba a frear os seus impulsos seguindo o proceso que analizou Karl Marx. Non sabemos a contía do óbolo que tivo que desembolsar, pro o Papa concedeulle a José o título de conde de Pardo Bazán. Máis tarde, Alfonso XIII convalidou o título por outro homónimo español. E mesmo foi modificado fugazmente co nome de «condado de la Torre de Cela». Sábese que pai e filla Pardo Bazán fantasearon con seren descendentes do Mariscal Pero Pardo de Cela. E serían.

Emilia Pardo Bazán sempre veraneou nas Torres de Meirás. A súa nora, única herdeira da casa, vendeulle as Torres de Meirás á *Junta* franquista presidida por outro advenedizo, que sería estampillado como conde de FENOSA polo mesmo Franco, que outorgaba títulos de nobreza tan falsos coma os vaticanos, no caso de que os houbera lexitimos. Tal *Junta* regaloulle as Torres de Meirás a Franco.

Polos faiados das Torres vaga a sombra de José Pardo Bazán, a ollar sempre os avances da reacción no mapa de Europa. Atrás vai o fantasma de Joaquina, a nai del. Esta leva a cabeza na man, pois fora degolada polo seu segundo marido, como nos contan Ricardo Axeitos, Patricia Carballal e o mestre Barreiro Fernández. Fluctúa Emilia Pardo Bazán coas bandas de «Dama Noble de la Orden de María Luisa» e, no peito, a cruz «Pro Ecclesia et Pontifice». Puro *Ruedo Ibérico* por Valle. O fantasma de Emilia Pardo Bazán acostuma aletexar á luz do día polos xardíns, coma o da institutriz da *Volta de Parafuso*. A novelista está condenada a portar na man un exemplar d' *O Divino Sainete* no que figura ela coma encarnación da Envexa e do odio ás letras galegas. Pasa un morto, o marido de Emilia, José Antonio (por premonición) Quiroga, quen viste aparatoso casaco de Mestre da Orde de Ronda. Dona Amelia encurúxase nun soto e a fantasma leva, como insignias, unha paleta e un pincel cos que fai o aceno de pintar o retrato de María Francisca de Isla. Á hoste únese o espectro de Francisco Franco Bahamonde, que non vai de militar senón disfrazado ridiculamente de yachman con gorriña naval: como adoitaba nos veráns nos que Meirás se convertía en sede do goberno español de temporada Franco sempre preside un consello de ministros fantasmal en Meirás, ao cal falta Carrero Blanco porque o seu ectoplasma

aubea no máis alto do edificio de Madrid a onde fora despachado. E, por fin, velaí, a estadea de Carmen Polo que levita cunha curnocopia no colo cuxa buguina gomita enxurradas de alfais, colares bibelots e preciosidades procedentes dos catro puntos cardinais do Reino do que seu home era Caudillo por Dereito Divino. En Meirás, pois, hai fantasmas moi desagradábeis.

Mirando ben no *Fondo dos Espellos*, chegamos a esta conclusión. O chamado Pazo de Meirás debería recuperar algún dos seus nomes orixinais, que son os de Granxa ou Torres de Meirás. Como a actual propiedade se acha afectada por un gravísimo delito de «cohecho» abríraselles un procedemento de incautación do xénero dos que tan dilixentemente mandaba executar o mesmo Franco. Feito isto, haberá que lle entregar a fincabilidade ao concello de Sada para uso público unha vez aquilo estea ceibe de fantasmas.

Confiscación e fantasmas (14.10.2017)

Esta mansión de arquitectura militar adozada con curvaturas rococó podía figurar nunha ilustración dos versos escoceses de Robert Burns. Pero non. Na realidade encóntrase na praza do Campo da Coruña e compón, coa colexiata de Santa María, unha ben nobre estampa. A luz da Artabria entra polas catorce fiestras que se abren na fachada da casa. Nela naceu o 25 de abril de 1734 Joseph Cornide Saavedra, seguramente a personalidade intelectual máis forte de Galicia no Século das Luces, a tras de Sarmiento.

E ben, a partir de 1950, e coincidindo cos proxectos hidroeléctricos invasivos de FE-NOSA, entre outras ambicións da burguesía galega da época, o franquismo local considerou necesario incentivar os veraneos do Caudillo na Coruña cun novo regalo que, coma o de Meirás, reincidiría no delito que na tradición penalista española vén sendo coñecido co nome de «cohecho».

Como primeira medida, a comunidade relixiosa dos Tomasinos, que ocupaba a casa de Cornide, foi botada de alí polo Ministerio de Educación Nacional. Este tiña, ao que parece, intención de instalar no edificio un conservatorio superior de música. Fóronse os relixiosos, pero non houbo conservatorio ningún. Consta que o concello da Coruña invalidou o proxecto, de xeito calculado ou non, e a casa de Cornide, sen habitantes, foi posta en venda. O mellor postor resultou ser Pedro Barrié de la Maza, quen xa resaltara como cabezaleiro da subscripción pro-Torres de Meirás. Barrié pagou pola casa de Cornide unhas trescentas mil pesetas, segundo teño entendido. Non moito diñeiro. Ao pagalas advertiu publicamente que a destinataria da mansión sería, moi especialmente, Carmen Polo Martínez-Valdés, muller do Ditador. A casa da praza do Campo ía ser a segunda residencia do matrimonio Franco e da súa filla Car-

mencita na Coruña. E así foi: Barrié de la Maza regaloulle a casa de Cornide a Francisco Franco Baamonde. Pouco máis tarde, en 1955, Franco concedíalle a Barrié de la Maza o título de Conde de FENOSA. Cómpre lembrar que o Ditador, ao ser «Caudillo de España por la Gracia de Dios», estaba facultado para outorgar títulos nobiliarios (de carácter *snob*, naturalmente).

Tamén é verdade que, á morte de Franco, Carmen Polo habería de recibir de Juan Carlos de Borbón o título, este disparatado, de Señora de Meirás. Con todo, ela sempre preferiu o verdadeiro pazo urbano de Cornide ao falso pazo rural dos Pardo Bazán, adornados co ouropele pouco prezado da nobreza pontificia. E ela pasou moitas tempadas na casa de Cornide, dentro da cal acumulou, de viúva, valiosas coleccións de arte e antigüidades de orixe incerta. Muller moi católica, Carmen Polo ouvía sempre misa, oficiada polo abade e en lugar preferente, na colexiata fronteira de Santa María. Na actualidade, a feliz posesora das casas de Meirás e do Campo é Carmen Franco Polo, filla única dos receptores de ambas fincas. Pero, un movemento social e político importante clama agora porque estas propiedades adquiridas mediante actos de suborno aos poderes máis altos do Estado español pasen á ser de titularidade pública.

O falso pazo rústico e o auténtico pazo urbano amosan que o réxime de Franco, alén de en violencia e terror, estaba fundamentado na corruptela xeneralizada. Por parte, o franquismo servía o capital financeiro e industrial fielmente. Tamén diso falan as pedras de Meirás e da Coruña.

O Réxime, mediante a «Junta Central de Incautación», apropiouse dos bens de todos os españois e galegos que serviran a causa do Frente Popular. Casas, bibliotecas, xornais, editoras, veículos, de xentes republicanas frentepopulistas foron incautados aos seus propietarios. Obreiros e labregos, pobres e opulentos burgueses como Portela Valladares, así como Casares Quiroga, Castelao, e outros moitos, alén de seren fusilados ou presos ou lanzados ao exilio, viron, eles ou as familias, confiscadas as súas propiedades.

Porque no noso idioma *incautación* é sinónimo de *confiscación*. En latín *confiscare* significa «incorporar ao fisco». E *fiscus*, en latín, despois dunha evolución semántica que non é do caso, quer decer o mesmo que «tesouro público». Indo ás raíces da palabra, son moitos os galegos que hoxe desexan a confiscación das Torres de Meirás e da casa de Cornide. Isto é: que estes dominios pasen a ser de propiedade pública.

O que se pide é, pois, unha confiscación etimolóxica e auténtica. Quérese que estas posesións da Coruña e de Sada, ocupadas ilicitamente, pasen a poder dos concellos respectivos, os cales as destinarán aos usos comunais que consideren oportuno, unha vez ouvido o pobo. Con iso, os fantasmas desagradábeis iranse de ambas casas e, na da praza do Campo da cidade vella da Coruña, poderá circular libremente polas estancias o de Joseph Cornide Saavedra Folgueira, de quen a Patria garda permanentemente unha memoria agradecida.

O meu recoñecemento a Alberto Lema, escritor e membro da maioría municipal coruñesa, por me fornecer fontes documentais relativas á casa de Cornide.

264

Os Franco e o diñeiro (21.10.2017)

O escándalo recente das esculturas románicas que foron compradas polo concello de Compostela para llas regalar á familia Franco converteu as vellas especulacións en certeza. Si, os Franco, especialmente a muller, recibían regalos valiosos en materia de arte que conformaron unhas coleccións que hoxe presumibelmente se achen en poder da filla, Carmen Franco Polo. A incautación de Meirás e da casa de Cornide debería ser un acto de xustiza que se acompañase co de confiscar as coleccións ilícitamente adquiridas. Pedro Marcos Santibáñez, nun famoso informe titulado «La Familia F.» (en *Horizonte Español 1966*, Ruedo Ibérico, París, 1966), trata do lugar que ocupaba a familia do Ditador no entramado económico, esencialmente corrupto, que, unido ao represivo e relixioso, constituía aquel réxime fascista. Franco, o autócrata, enriqueceu a súa familia. Enriqueceu a súa familia sanguínea e a consanguínea. Ou sexa que no corazón escuro do poder franquista se enriqueceron os Franco, os Polo, os Martínez Bordiu, alén dunhas cen familias que son analizadas na obra citada de Ruedo Ibérico, de forma memorábel. A familia de Franco, por parte de pai e de nai, pertencía ao estamento ferrolán urbano da pequena burguesía ligada á administración militar. De criarse nestas estreiteces, Nicolás Franco Bahamonde, á sombra do seu irmán, chegou a ser presidente e conselleiro de máis de dez grandes empresas, a maior parte das cales de creación posterior a 1940. Home audaz e sen escrúpulos, as súas actividades económicas sempre tiveron como fonte o poder político e nunca se moveron lonxe da delincuencia. El estivo no desfondamento de Manufacturas Metálicas Madrileñas e no escándalo das divisas en Suíza que levou á cadea ao grupo Monsalve. Nicolás nunca foi atinxido pola xustiza e a súa inmunidade foi total mentres viviu.

Moi ligado aos fabricantes de conserva de peixe a través de Rodrigo Alonso Fariña, Nicolás Franco entrou a formar parte do consello de administración de REACE. Esta empresa viguesa almacenaba en Guixar inmensos stocks de aceite de oliveira que eran propiedade da CAT (Comisaría de Abastecimientos y Transportes), unha entidade pública cuxo fin era regularizar a distribución alimentaria, neste caso o aceite. REACE dedicábase a roubar o aceite do Estado e a estraperlallo aos fabricantes galegos de conserva de peixe, e outros clientes. Descubriuse todo sobre 1972, e houbo procesamentos, presos, mesmo mortos a tiro ou en estraños accidentes e suicidios sospeitosos de seren, en realidade, asasinatos. A xustiza, nas súas investigacións, sempre se detiña ao chegar ás proximidades de Nicolás Franco Bahamonde. No xuízo, celebrado na audiencia de Pontevedra en 1974, exercitou unha das defensas José

María Gil-Robles, e foi fiscal Cándido Conde Pumpido. Os intentos de ambos para implicar e facer comparecer na vista a Nicolás Franco resultaron vans. Cada vez que o nome de irmán do Caudillo soaba na sala, o presidente da audiencia Mariano Rajoy Sobredo, ordenaba silencio e reprimía ao letrado ou ao fiscal. Nicolás saíu sen dano daquel proceso putrefacto que deu lugar mesmamente a unha película. Pepe Rei, vello amigo, publicou sobre REACE un dos seus grandes libros de historia coeva. Toda a opinión pública de España coñeceu o caso REACE como o do «Aceite de Redondela». Grazas a Pepe Rei, amplos sectores tiveron a evidencia de que a xudicatura española, ben representada no *affaire* por Mariano Rajoy Sobredo, era parte moi importante do entramado franquista.

Franco tiña canda si a Francisco Franco Salgado, seu curmán, militar coma el, a quen tamén sentou en bon número de empresas capitalistas fundadas durante o Réxime. Camarada de armas do Caudillo, e cuase da familia, era Camilo Alonso Vega. Este foi capaz de impulsar a colosal alcaldada, acompañada como REACE de formidábel escándalo, da expulsión da empresa do Tranvía Eléctrico de Vigo e a súa substitución *manu militari* pola actual VITRASA. Esta sociedade estaba ligada aos intereses daquel ministro e comilitón de Franco que era Camilo Alonso Vega.

Logo virían os cuñados de Franco apelidados Polo Martínez-Valdés, cuxa moderada fortuna familiar non ía máis alá da rúa Uría de Oviedo. Despois do matrimonio de Franco con Carmen, os Polo engordaron e medraron en poder e en riqueza. Aínda Zita, irmá de Carmen, foi casar co máis nazi dos ministros falanxistas, Ramón Serrano Suñer, e este multiplicou así a súa facenda particular. E o home da irmá Isabel Polo foi gratificado por Franco coa consellería de cinco empresas mineiras de alto rendemento. Chamábase el Roberto de Guezala Igual. Outro parente, Luis Vereterra Polo, entrou da man do Caudillo no universo Gómez-Acebo e, por tanto, na máis alta esfera do capital monopolista de Estado.

Finalmente, casada Carmencita Franco Polo con Cristóbal Martínez Bordiu, médico, a familia toda do xenro viu coma o corno de Fortuna desprendía para eles copia de riquezas que nunca tiveran. Cristóbal compatibilizaba o exercicio da cirurxía coas altas finanzas. O pai deste, José Martínez Ortega, converteuse no terratenente que sempre soñara ser, alén de ter presenza en empresas de alto nivel. Este consogro de Franco foi, con Valls, un dos artífices do Banco de Madrid. E aínda houbo outros dous Martínez Bordiu mellorados, de seus nomes Tomás e José María.

Forzas represivas, exército, maxistratura, igrexa católica, oligarquía capitalista, constituían o entramado do Réxime. Na cúpula, Alí Babá repartía cada noite o botín entre as bandas adictas. O xefe protexía con especial atención aos seus máis achegados.

O Evanxeo de San Lucas na ilegalidade (28.10.2017)

ELENCO DE NOMES POR ORDE DE APARICIÓN

266

GEORGE BORROW.—Políglota, viaxeiro, romántico, autor. Observou os Rom. Traduciui ao caló español o *Evanxeo de San Lucas*. Estivo en Vigo e en Galicia.

FRANCISCO PABLOS.—Escritor e xornalista; crítico de arte. Posúe un exemplar do *Evanxeo* en caló (segunda edición).

RAMÓN GONZÁLEZ-ALEGRE E BÁLGOMA.—Berciano e vigués. Poeta ilustre. Gardaba a primeira edición do *Evanxeo caló* (1837). Fixo unha segunda (c. 1965).

ANTONIO ALFAGEME DEL BUSTO.—Conserveiro vigués, bibliófilo, propietario da editorial AB.

LUIS USOZ Y RÍO.—Erudito. Inclinado ao protestantismo e próximo á comunidade cuáquera. Coñeceu a Borrow e estudou romanó.

WALTER STARKIE.—Irlandés fascista. Viviu refuxiado en España. Visitou moito Vigo. Escritor que tratou de xitanos: *Don Gypsy*, 1936.

GRÁFICAS NUMEN.—Imprenta viguesa propiedade do republicano e galeguista Xoán Noya.

CELSO EMILIO FERREIRO.—Poeta de Celanova que está sempre no *Fondo dos Espellos*.

MANUEL AZAÑA.—Dirixente republicano. Fino tradutor ao castelán de Borrow.

Houbo no Marcosende universitario unha charla sobre o mundo xitano á que aportei a 2ª edición do *Evanxeo de San Lucas* en versión romaní de George Borrow. O exemplar que mostrei é propiedade de Francisco Pablos. No libro enléase un novelo de misterios relacionados con Vigo e con Galicia.

R. González-Alegre tiña un tío cura por onda Ponferrada. Este señor pusúa un exemplar da primeira edición do *Evanxeo xitano*, o cal terminou na biblioteca de González-Alegre. A edición parece que lle foi secuestrada a Borrow da súa librería da rúa del Príncipe madrileña por non estar legalmente autorizada.

Nos sesenta do século xx, Antonio Alfageme fundou a editorial AB en Vigo e encargou a González-Alegre da súa dirección. Este decidiu publicar o *Evanxeo xitano* de Borrow. En 1965, a editorial AB anunciaba a inminente saída da obra así: «texto rarísimo en caló español, de Jorge Borrow, con un diccionario del idioma caló de don Luis Usoz del Río. Proemio-Estudio de Walter Starkie». A edición saíu á luz pouco despois de ser difundido o prospecto. O libro ten partes en modo facsímile e partes

en tipografía contemporánea. A edición inclúe un vocabulario romanó-castelán, que sería o de Usoz y Río (non Del Río). Non aparece prefacio ningún de Walter Starkie.

Pero o estraño é que o *Evanxeo xitano* de Borrow, na súa segunda edición, non teña pé de imprenta, nin ano de impresión, nin depósito legal, nin a censura eclesiástica que por 1965 aínda rexía como obrigatoria para os libros de relixión. Supoñemos que non pasaría a censura ou consulta previa do Ministerio de Información franquista. Todo o cal converte esta publicación en clandestina e ilegal. Supoñemos que a impresión se faría nas míticas Gráficas Numen de Velázquez Moreno, Vigo, xa que aquel taller, xa demostrara ser capaz de producir un libro clandestino co *Voz y Voto* de Celso Emilio Ferreiro (pé de imprenta en Montevideo). González-Alegre fixérase eco de *Voz y Voto* na súa revista *Alba*, o que constitúe un indicio. Todo o que levamos dito indica que a tradución ao caló do *Evanxeo de San Lucas* por George Borrow debeu de ser un libro ilegal en 1837 e tamén en 1965.

Na portada lese: Cambéo/e Majaró Lucas/brotoboro/tandado andré la chipe griega, acana/ chibado andré Romanó,/o chipe es Zincales de Sesé («Evanxeo de San Lucas/ sacerdote/ escrito en lingua grega, agora/ pasado ao Romanó, ou lingua dos/xitanos de España».) Non consta onde se imprimiu pero si o ano; 1837. En páxinas interiores somos informados de que o autor da tradución é George Borrow, *lacró e plastiñí bíblica* («membro da Sociedade Bíblica») e de que o traballo foi feito en terras de Badajoz e ao pé da raia de Portugal (*a mixa de Laroló*).

Borrow andou por España e Portugal distribuindo Evanxeos non autorizados pola igrexa católica. Conta a súa viaxe en *The Bible in Spain* (1842-1843), obra traducida ao castelán por Azaña. Tamén este escritor e ilustre político traduciu outro interesante libro de Borrow, *The Zincali, an Account of de Gypsies in Spain* (1841), como *Los Zincali (los gitanos en España)*.

Pequeno cingaro afogado (04.11.2017)

«Los gitanos hablan un sánscrito en harapos» –escribira Eugenio Montes en *Abc* para a nosa indignación. Estamos, no *Fondo dos Espellos*, en Santos e Defuntos. Eu lembro o cemiterio das Caldas, na marxe dereita do Miño ao seu paso por Ourense. Morrían moitos alí afogados. Cabo dos coiñais de Reza, nos pegos, afogara un meniño dos xitanos Zincalé, Cingaros ou Kalderasch, que andaban coa *roulotte* de cabalos acampando entre a Chabasqueira e a Ponte Vella. Afogáralles un rapaz e enterrárono no cemiterio das Caldas cuxo nome ten afinidades máxicas co nome dos Kalderasch, híbrido este de alemán e castelán. Nos chamabámoslle Húngaros, aínda que non viñesen de Hungría. O caso é que a familia enterrou o rapaz e preparoulle cova con moito mimo, adornárona con pedriñas pequenas e coios grandes do río.

Todo facendo lindas figuras. Pintaron o conxunto con moito anil e moita purpurina. Estética Rom en estado puro. Iamos ás Caldas por Santos para adornar as sepulturas dos nosos devanceiros da orella dereita do Miño, concello de Canedo. Eis o cemiterio de Santiago das Caldas, no chamado hoxe bairro da Ponte. Aquela familia de Húngaros traballaban moi ben o metal e eran reclamados para o mantemento e fabricación das potas de cocer o polbo. Outros coma eles adestraban animais; cabras e un vello urso. A familia do neno Rom enterrado nas Caldas voltaban sempre por Santos e Defuntos. A derradeira vez andaba eu, cos meus, arranxando as sepulturas. Dos lados do cemiterio onde estaba a cova do miniño afogado veu unha queixa de violín; rabuñadora, aguda, eléctrica. Ao ano seguinte deixaron de vir os Zincalé. Non volverían nunca máis. Non sei se quedarán xentes daquela familia polo mundo adiante e se alguén deles se recorda do rapaz afogado, do cemiterio das Caldas, do río Miño. Eu lémbrome do neno afogado neste día de Defuntos.

Como me lembro das cabras equilibristas e tamén do urso. Chamábanlle os Zíngaros *urso* igual que Víctor López Seoane di que tal animal se chama en galego. O alcalde, aínda sendo tan falanxista coma Eugenio Montes, toleraba os Cíngaros ou zíngaros, que nós dicíamos que viñan de Hungría.

Nunha función benéfica celebrada no Principal da Rúa dos Zapateiros, un rapaciño do asilo de Angelita Varela cantou moi ben «Hungría de mis amores» vestido de Cíngaro. O Baró ou chefe dos do urso era Pedro Ursator; moi magro como adoitaban ser os Rom de antano. Cubríase con chapeo preto. Levaba o urso sempre encadeado. Facíao bailar, con permiso municipal, por baixo da Ponte da Burga. O urso danzaba a dúas patas ao son dun pandeiro, grande coma a roda dun carro, que tanxía unha rapariga nova de pano multicolor ao cachirulo.

En canto aos da cabra, levaban esta por rúas respectábeis aínda que estreitas, coma a de Reza. Nós, os nenos, escoitabamos a trompeta do Zincalé, na que estrondaba un «pasodoble torero». Despois de a cabra subir ao taco máis alto daquela arquitectura imposible, unha muller interpretaba unha frenética escena de danza medio narrativa que trataba dalgún rapto confusamente e que nada tiña que ver cos tacóns de Lola Flores nin coas grazas de Miguel Ligerero nas españoladas de folclore que odiaban os nosos pais.

O urso de Pedro Ursator chamábase Filipo; non sei se sería por proceder de Macedonia. O certo é que as nenas do Ourense daquela época lle puxeron de nome Felipe ao ursiño de peluche, comprado en Bazar Puga. E ese nome foille transmitido familiarmente aos ursiños de varias xeracións de cativas ourensás de clase media deica os nosos días. Retiráronse para sempre os Cíngaros de Ourense pero deixaron o nome do urso Filipo apegado ás bretemas que se amasan cos vapores da Burga para protexer da friaxe o corpo do indixente e do bebado, graxos da Burga que nunca se disolven no esquecemento! Nómades!

Logo, pouco a pouco, fomos voltando aos nosos xitanos de sempre e a observar como negociaban cabalos na feira compostelá da Ascensión, e mais á pena inmensa dos Calé de García Lorca. Outros casos famosos foron a chegada, primeiro de Rom portugueses, logo de ondaxes de zamoranos e de romanese. Destes, e de máis Rom, poderemos tratar outro día. Ou non, porque son xente difícil de ser conceptuada e relatada.

O mundo Rom en «panchedeke» (15) glosas / I (11.11.2017)

Sen ser eu etnógrafo nin lingüista especializado, voume atrever a un achegamento ao mundo dos Rom porque tal tarefa me foi aconsellada por Fernando Ramallo, da Universidade de Vigo. Fareino a partir de palabras clave que tiveron o capricho de dispoñer en orde alfabética.

ANGUKHÁ.— Esta palabra da lingua romaní parece referirse á dor ou anguria da etnia vagante de que tratamos. En varios vocabularios da lingua Rom entran outras voces (puñí, chataburrí) con significado parecido. O cante flamenco está impregnado de *angukhá*. A isto se refire García Lorca no «Romance de la pena negra»: «¡Oh pena de los gitanos / pena limpia y siempre sola/ oh pena de cauce oculto / y madrugada remota!».

BAKHAR.— Procedentes dunha sociedade de castas, os Rom só senten vocación por unhas poucas actividades lucrativas. Elas éralles permitidas ao seu grupo na India orixinal. Unha, *bakhar* "adiviñar". Os Kalé ou Rom ibéricos din «botar a boaventura, digámolo en galego.».

BERÉ.— Os Rom deprezábanse en carro. Os Rom de Europa Central e Oriental, en carro de catro eixos fixos de ferro. Os kalé usaban carros de dous eixos. Un e outro modelo reciben o nome de *beré*. Nun intre dado, os Rom de todo o mundo mudaron os carros tirados por cabalos por automóviles. Son hoxe moi afeccionados aos remolques e ás furgonetas, os Rom.

BUCHARAR.— O castigo maior na lei dos grupos Rom de Europa e América é a expulsión do grupo familiar e étnico. Este acto de expulsión dise *bucharar*. Os Rom *bucharados* sofren moito. Exclusión, excomunión; por tanto.

CHORAR.— Esta palabra de orixe indostánica, coma o máis do léxico Rom, significa «roubar» e entrou no argot da marxinalidade en moitos países de Europa. «Chorizar» é unha palabra argótica ou «germanesca» castelá que, coma outras, procede do Rom *chorar*. Relacionada con esta, temos a verba *chorí*, que é feminina e significa «cóitelo, navalla». En argot francés «*chouraver*, sempre «roubar».

DEVEL.— A verba, con artigo, sería *o Devel*, ás veces pronunciada como *Undivel*. O seu feminino parece ser *Dévela* ou *Debla*. Escríbense con maiúscula porque acostu-

man asociarse con «Deus» e «Deusa», mesmo étimo indoeuropeo. Os Rom carecen dunha relixión propia e asimílanse superficialmente a sistemas de crenza cos que se encontran no camiño. Na actualidade moitos Kalé ou ciganos ou xitanos máis propios da Península Ibérica, decidiron afiliarse á Igrexa Pentacostal Philadelphia, seguramente porque nas súas reunións os fieis cantan moito e corre ás enxurradas a afectividade.

DIKLÓ.— Significa «pano», da man ou da cabeza. Pero, alén diso, a verba ten un significado relacionado co rito do matrimonio. Hai dúas formas de matrimonio no universo Rom. Unha mediante rapto cerimonial. Outro por conveniencia e acordo entre as familias. Nesta, a noiva retírase na voda cunhas vellas (*puré*) de confianza. Unha delas racha o hímen da moza cunha uña e recolle o sangue do desvirgamento no *díkló*. Feito isto, desprégase o *díkló* ensangrentado diante dos convidados, que sempre son moitos. Todos aplauden e cantan con ledicia. A esposa gardará o *díkló* durante toda a vida con amor. Nun romance de Lorca, de ambientación non xitana en aparencia, semella lumbrigarse a presenza do *díkló*: «paños blancos enrojecen / en las alcobas cerradas».

DISKANDOI.— Adoita usarse co significado de «vistoso» e relaciónase con *diskandí* «vista». Remítenos á estética Rom, que, en termos xerais, consideramos común coa indostánica. Os Rom aman os espellos, as cores vivas (se non se está de loito), xoiería, os brillos: «zapatos color Corinto / medallones de marfil / y este cutis amasado / con aceituna y jazmín» (Lorca). A estética Rom pasou aos carruseis dos cabaliños e a outras atraccións de festa. As habitacións das meigas zíngaras no cinema clásico en technicolor, ou a recente produción india distribuída como *A voda do monzón*, son boas amósegas das predileccións plásticas do pobo Rom e do subcontinente do cal proceden.

DROM.— Na súa viaxe interminábel desde o N. da India, os Rom foron incorporándolle á súa lingua verbas dos países nos que demoraron. Entre as gregas, áchase esta que glosamos. A palabra *drom* foi aceptada por un grupo histórico moi relevante de xitanos españois, ou *Kalé*, ou *Zinkalé*, como título dunha súa revista. Os Rom son unha nación sen territorio, exactamente igual ca os xudeus. Pro carecen de Grande Relato Nacional, dito no ton irónico que adoptara Jean-Francois Lyotard.

Son analfabetos e ágrafos. Invéntanse a eles mesmos, os Rom, no *drom*: sobre o camiño. De aí lles ven o seu encanto enigmático. Tal é a semellanza de Rom e hebreos que circularon falsas teorías que pretendían identificar os primeiros cunhas fantásticas «tribos perdidas» os segundos. Ao non teren relato nacional, ou sexa *Biblia*, coma teñen os xudeus, os Rom nunca conseguiron acadar unha Terra Prometida. E alén diso, convén lembrar que así xudeus coma Rom foron perseguidos e masacrados en moi diversas ocasións en Europa. Só os países do socialismo real recoñeceron e apoiaron os Rom.

O mundo Rom en «panchedeke» (15) glosas / II (18.11.2017)

GACHÉ.— Segundo a morfoloxía Rom, *gachó* masculino, *gachí* feminino, *gaché* plural de masculino e de feminino. Así lles din os Rom aos humanos que non somos Rom. Parece palabra que usan, co mesmo significado, todos os Rom do mundo. Os españois substituíronna, en parte, polo galeguismo payo debido a que moitos campesiños galegos usaban este nome como propio cando as clases urbanas o desprezaban. O que revela que *gaché* acumula no seu significado a idea de «campesiño ignorante e susceptíbel de ser enganado». Usoz, en 1837, recolle no Kaló español a forma *paílo*.

GRAS.— Ou *gra*, e outras variantes, é «cabalo». Este animal está no centro da cultura dos Rom, seguido, na escada valorativa, polos burros, múas e bureños. O pobo Rom sempre traficou con estes animais, e en boa parte dos refráns Rom aparecen cabalos, burros e machos. Na actualidade, os Rom son apaixonados dos automóbeis e, non hai moito, había, en toda Alemaña, Rom dedicados ao negocio dos coches de segunda man. No *Fondo dos Espellos* está sempre François Borja, un Kaló marsellés especializado no comercio internacional de automobeis roubados.

INDIA.— Os Rom descoñecen a súa orixe. Son ágrafos e ahistóricos. Proceden do Norte de a India e, desde esta patria ancestral, fóronse estendendo cara o Occidente a partir da alta Idade Media. Demoraron en Persia e no Imperio Bizantino. Aseguran certos autores que unha póla dos Rom progrediu polo Norte de África e pasou á Península Ibérica, e estes serían os chamados Kalé ou Zinkalé. Nos séculos xiv e xv distribuíronse por toda Europa. Moitos dixeron ser procedentes de Exipto, de aí os xentilicios Gypsies, Gitanos, Ciganos. Outros dicían vir de Bohemia e de Flandes, por iso lles chamaron Bohemiens, ou Flamencos. Non é seguro que no Norte da India permanecesen grupos de Rom.

KALÉ.— Forma plural do masculino *kaló* e do feminino *kalí*. O adxectivo significa «me-gro, preto» e del viría tamén Zinkalé. Hoxe chámanse Kalé aos Rom máis propios da Iberia e de Occitania. Castelán e portugués son as linguas con que se mesturou o Romanó neste caso, por iso lle chaman Kaló ao idioma. Gitanos, Xitanos, Ciganos, Gitans, Calé, Caloré, Calorros, son chamados habitualmente os individuos deste grupo por outros Rom e por *gaché*. Cada ano peregrinan Rom de toda Europa ás Santas Marías do Mar (Camarga, Provenza, lugar mistraliano): vanlle cantar e tocar a Santa Sara a Kalí, imaxe relixiosa que é negra como o seu nome indica que identifican cunha deusa da India.

MENGUE.— Nas crenzas difusas dos Rom encóntranse os *mengues*. Trátase de seres inmateriais, beneficiosos ou molestos. Gardan semellanza con espíritos que o P. Feixóo ridiculizou con moito xeito.

MOINANTES.— Eles desígnanse a si mesmos como Ambulantes e non queren ser identificados cos Kalé para nada. Varían de asentacións cada tres ou catro xeracións. Tiveron *kel* ou casa de inverno en Leres, Pontevedra. Hoxe paran máis ben por Carballo e Coristanco, e tamén na mesma Coruña. Son de pel e cabelo máis claros ca os Kalé. Falan correntemente galego. Definímolos coma Rom porque falan Romanó se queren, cantan flamenco de xeito moito natural e practican o matrimonio por raptó ritual, entre outras moitas cousas. Aseméllanse aos chamados Manouches en Francia, Piemontesi en Italia, Mercheros e Quinquis en España e Sinti en diversos territorios de Europa.

Moitos Moinantes, igual que outros Rom, teñen como modo de vida a explotación de casetas e atraccións nas festas. Teño ouvido decer que José Silvent, o creador do teatriño de borreaos do Barriga Verde que triunfou en todos os nosos arraiais festeiros, estaba relacionado familiarmente con Moinantes. O Barriga Verde era un espectáculo de guiñol moi aplaudido na década de 1950 (talvez máis) e nas grandes festas populares de Galicia. O idioma utilizado por Silvent no seu retábulo era o galego. Manuel María emulou e fíxolle homenaxe a Barriga Verde.

FIN

Os Rom en ruta (25.11.2017)

Eles non poden estar moito tempo nun mesmo sitio. Dicía así Baudelaire: «La tribu prophétique aux prunelles ardentes / hier s'est mis en route» («a tribo profética de meniñas ardentes / onte se puxo en camiño»). Deixaron o *Fondo dos Espellos* os Rom que fomos convocando. Os Xitanos, Gypsies, Zincalé, Kalderash, Manouches, Kalé, Moinantes, e un cento máis de xentilicios que escribimos con maiúscula ao estilo francés. Agora vanse ao Drom e seguen ese camiño paralelo á vida que é o da literatura e da memoria mítica.

Vanse nos carros trastumbantes as primeiras Romí das letras ibéricas, que aparecen na *Farsa das Ciganas* de Gil Vicente falando castelán ceceante en 1521. Levan consigo a boaventura, o engano ao *gaché*, a danza e o baile. E a música Rom que se cola insidiosa de Listz a Falla, para facerse Sombra do Paradiso en Camarón de la Isla. Na mellor *varine* da caravana asenta o príncipe dos Zincalé británicos, ou sexa o Rai Lavendro que pintou George Borrow do natural. Coñecera Lavendro naquela adolescencia na que o escritor británico se larauzaba a cara con casca de nogueira verde para parecer membro da tribo «profética». Na alforxa dalgún fariñeiro levan os Rom un dos escasos exemplares que existen do *Evanxeo* traducido ao romanó dos xitanos de España polo sempre citado George Borrow, o cal González-Alegre reeditou en clandestinidade e en Gráficas Numen de Vigo, xa en 1963 ou así. Canda o gent-

leman Rai Lavendro, retíranse do *Fondo dos Espellos* outras figuras literarias Rom, forxadas pola imaxinación romántica europea. Foxen os Rom das letras rusas, das letras escandinavas, das letras húngaras, atrás do Gypsy británico que citabamos. E velaí as figuras inesquecíveis e permanentes das Romí novelescas que fascinaron Europa e que a seguen engaiolando con tanta arte coma as ciganas de Gil Vicente nos primeiros do século xvi. En primeiro lugar, Carmen.

Imaxe da independencia e encarnación da xitana que fascina e destrúe, Carmen é personaxe inmortal. Na novela homónima de Prosper Merimé (1875) e inmortal despois de que Bizet a recrease nunha ópera cuxa universal aceptación non decrece. Pero anterior á Carmen de Merimée é a Isabella von Aegipten ou princesa Rom que pintou con matices inesquecíveis en 1811 Achin von Arnim, un dos grandes do Romantismo alemán. Dános a impresión de que nos carros dos «proféticos de ollada ardente» están agora a abandonar o *Fondo dos Espellos*. As figuras de Isabella e de Carmen viaxan tamén pro nunca van abandonar a imaxinación dos sedentarios que ollamos para a súas figuras literarias con namoro e atracción invencibel. Sostemos que o Romantismo non inventou o xitanismo literario nin moito menos a soberanía que as mulleres Romí exercen nas obras de Merimée, Achim e outras que foron menos influentes. Como en tantos outros aspectos, o Romantismo europeo sofre a este respecto a influencia de Cervantes, Lorca, non. *O Romancero Gitano* é unha interpretación xenial da verdade Rom no século xx.

En diversas novelas, por riba de todas en *La Gitanilla*, amosa Cervantes a súa simpatía, non exenta dunha aceirada crítica, polo mundo dos xitanos españois do seu tempo. O personaxe de Preciosa, sen dúbida, semella moi querido polo autor, até o punto de indultalo finalmente. Libera Preciosa ao desposuíla da condición xitana auténtica. Hai moitos anos, sobre 1958, Eugenio Montes quixo exhibir o seu cervantismo retomando con acidez as rudezas do autor de *La Gitanilla* o respecto dos xitanos. Vicente Risco respondeulle a Montes con contundencia reproducindo o repertorio de argumentos románticos favorábeis aos Rom: «estes son o único pobo libre que existe no mundo».

A potencia do tópico revela, mais unha vez, a súa resistencia ao paso do tempo e á mutación dos puntos de vista culturais. Vanse, pois, os ferreiros, os tratantes de cabalos, os músicos, os bailaríns e bailarinas, os que cantan, os domadores de cabras e ursos, os cesteiros, os e as que venden polas feiras mercadoría miúda, os que moven os carruseis e atraccións de arraial, que saíron da India e que hoxe seguen a se bandear polo mundo sen mudaren moito os caracteres. E sen arraizaren nunca, nunca.

«El abate joven de los madrigales». Evocación de Rey Soto (02.12.2017)

Na primeira parte do século xx destaca, entre os escritores galegos castelanizantes e secundarios, Antonio Rey Soto (1879-1966), nado en Santa Cruz de Arrabaldo e moi ligado a Ourense. Habitou as mansións que nesta cidade posuía Angelita Varela a pouco de terminar os estudos e de ser ordenado sacerdote. Foi capelán desta señora que, en realidade, se chamaba Ángela Santamarina Alduncín (1863-1956). Ela era coñecida como Angelita Varela porque o pobo lle estampillou o apelido do marido da súa titora, Dolores Santamarina. Angelita era a filla millonaria dun emigrante. Fíxose con títulos nobiliarios no mercado negro do ramo. Chegou a ser, así condesa del Valle Oselle e marquesa de la Atalaya Bermeja. O palacete urbano de Angelita non caía lonxe do dos Gallán, que por parte, foron donos do auténtico pazo de Trasalba, colindante pola horta coa casa de Cimadevila que edificara no século xviii o capitán Sotelo, trasavó de don Ramón. A Dolores, Angelita Santamarina e Isidoro Temes, home desta, xa lles dedica belos poemas Rey Soto do seu libro *Falenas*, que se imprentou en 1905 na de Otero. Rúa de San Miguel, Ourense. Así comezou a gozar Rey Soto da protección de Angelita Varela ou Santamarina.

Alberto Lema envíanos unha novela autobiográfica de Manuel María Puga e Parga (Picadillo) impresa en 1917 na Tipografía Obrera sita na rúa do Socorro da Coruña que logo levaría o nome do falanxista e pistoleiro Juan Canalejo. O libro de Picadillo titúlase *Mi historia política* e resultoume de moi grata lectura. Leva un prólogo elocuente de Rey Soto no que se cita, en honor do prologado, a Brillat-Savarin. Eis unha reunión de dous notabilísimos «segundo rango» das letras galego-castelás dos inicios do século xx. Coidamos que o limiar de Rey Soto eclipsa a prosa, algo grosa en comparanza, de Picadillo. O caso é que o abate era sensíbel ao tacto do diñeiro e do señorío, e Picadillo, un galego rico e fidalgo até a caricatura. O prologuista, chufón fino, equipara as estadias gastronómico do pazo de Anzobre co vivir de Michel de Montaigne na súa torre e biblioteca tratando de apreixar o mundo en ensaios ao tempo que coidaba das terras e atendía aos paisanos e caseiros.

Hai un día en que Rey Soto quere correr mundo, e vai dar á Hispanidade (diciáase así) máis atrasada. Tamén foi «charlista» ao modo remunerado de García Sanchis e catedrático universitario de Literatura en Guatemala. Logo, atopámolo no Madrid republicano durante a Guerra Civil. Nunca veremos a Rey Soto distanciando do seu fraternal e antigo camarada de seminario Basilio Álvarez. Interim, Angelita Varela, inmóbil en Ourense, puña en 1936 prezo á cabeza do intelectual comunista Benigno Álvarez, o cal finalmente foi morrer trousando sangue cando andaba fuxido pola Serra de San Mamede, contra as partes de Vilar de Cas. Os falanxistas exhibiron o corpo sen vida de Benigno pola cidade nunha camioneta e non se sabe se cobraron a recompensa que a marquesa ofrecera.

Rey Soto escribiu (tamén en galego) poesía descontaminada de modernismo e ben limpa. Foi prosista crítico e ensaísta de altura. Andou no teatro e a súa inquedaanza levouno a estar nos inicios do cine galego. O penúltimo anaco da vida pasouno Rey Soto reconciliado con Angelita nos pazos e salóns ourensáns desta, onde el instalou a biblioteca e o arquivo que fora reunindo durante a vida. Morta Ángela Santamarina Alduncín en 1956, Rey Soto entrou nun caos neurasténico. Xa non era capaz de decer as misas recitadas con silencios insoportábeis e multiplicación de *psalmos* non regulares ao mediodía de cada domingo na capela terrorífica do Cristo para media ducia de ourensáns admiradores. Peregrinou dun hotel a outro e foi terminar en casa dos Mercedarios de Madrid, acollido con agarimo. Hoxe, grazas a ese acougo final, a grande biblioteca do curiña novo que escandalizara, e divertira os ourensáns, e que fora admirado por moitos galegos, encóntrase a salvo e pode ser consultada no convento de Poio. Sempre que lemos as *Prosas* de Rubén Darío pónsenos de diante, na imaxinación «el abate joven de los madrigales» que foi un día Antonio Rey Soto en canto Angelita entra no baile de disfraces ideal coas saias sedosas da marquesa Eulalia.

Tres luces (09.12.2017)

En 1776 atronou o mundo o manifesto político que abría a Idade Contemporánea. E el non foi outro ca unha declaración unilateral de independencia que ía acompañada de insurrección. Falamos, desde o *Fondo dos Espellos* e con admiración, aprendida en Jules Verne, da *Declaración de Independencia dos EEUU*.

Pouco despois, o estoupido da Revolución Francesa, fixado para sempre na *Declaración dos Dereitos do Home* de 1789 e, máis claramente, na de 1793, estatúa tres palabras que habían de ser ineludíbeis como frontispicio da vida social, da cultura, do dereito e da esperanza do xénero humano: Liberdade, Igualdade, Fraternidade. Vexan que os franceses non puxeron vírgula entre os termos da serie léxica porque o lema podería seguir sendo ampliado.

E foino en 1917 e en Rusia, ao lle seren engadidas, ás anteriores, as verbas Comunismo ou Socialismo. E mais, a unidade equiparada dos sexos humanos tal como quixeron Flora Tristan Moscoso (de longa castimonia galega), Alexandra Kollontai, Liubov Popova e as radicais suprematistas, Simone de Beauvoir andando os tempos. E a nosa infeliz Hildegart Rodríguez Carballeira.

Estes (1776, 1793, 1917) son os degraus cos que a contemporaneidade ascende cada vez a estadios máis altos de Liberdade e de felicidade colectiva e individual. Sobrevoa, sobre a conciencia contemporánea, o *Principio Esperanza* que percibira Ernst Bloch. Estes anos citados proxectan tres luces emancipatorias que nos incendian o ánimo desde o pasado en Philadelphia, París e Leningrado. Sen estas Tres Luces, a Liberdade sería un ben para só gozaren as clases opresoras.

O dereito dos pobos e nacións á súa autodeterminación non poderá ser negado desde o intre en que o mundo coñeceu a *Declaración de Independencia dos EEUU*. Os dereitos individuais e o necesario amor e irmandade entre os suxeitos civís constituíntes nunca máis poderán ser ignorados a partir da Revolución Francesa. Os dereitos colectivos e feministas, trala Revolución Rusa, serán moitas veces conculcados, pero hai unha estrela vermella que, nalgún punto do ceo ateo, avisa da ilexitimidade radical da explotación de humanos por outros humanos.

Está o mundo a conmemorar estes días o centenario da Revolución de Outubro e tales fastos reactivan a colección de memorias, incluso prenatais, que agurgullan no *Fondo dos nosos Espellos*. Penso que ben se pode mirar Outubro na secuencia revolucionaria que, como dixemos, se abriu coa *Declaración de Independencia dos EEUU* e coa Revolución Francesa a seguir. Con Marx, diremos que a presenza proletaria nas revolucións do século XIX foi signo do advenemento doutra era. A presenza dos traballadores unidos aos estudantes no Banquete de Conxo, no ronsel do movemento de 1854 que os propios Marx e Engels souberan analizar, indica un camiño que, aínda que pareza saído dun relato fantástico, culmina realmente na toma do poder polos Soviets. Todo pende de todo na Historia. E da mesma maneira que o protonacionalismo galego desde 1846 tivo o acerto de construírse a si mesmo iluminado pola luz da Revolución Francesa, o nacionalismo e independentismo noso, nado nos anos sesenta do século XX, optou sen dúbida polas ideas emancipatorias internacionalistas e avaliadas pola Unión Soviética que mudaron a base e a face do mundo cos movementos nacional-libertadores. Movementos moi visíbeis en Asia, África e América Latina, e sempre presentes na Europa Occidental onde os representou, en forma da vangarda revolucionaria, a Irlanda inspirada por James Connolly.

E todo pasa, o cal é preciso recordar unha e outra vez. Todo o sólido se esvaece e, do mesmo modo que a humanidade xa non está nas cavernas, ela habitará un día palacios tan humanos que hoxe só podemos imaxinar como celestes.

Sobre a chamada Transición Española (I) (16.12.2017)

Asistín a un acto no que Ana Ardid e Alberto Lema, con outras persoas, fixeron memoria do que se chamou Reforma do Franquismo, Transición ou II Restauración Borbónica. Isto é, o nacemento do réxime político que hoxe parece encontrarse adoecido dunha crise profunda. Ocorréusenos ollar no *Fondo dos Espellos* e extraer de alí farrapos de historia esquecida ou maltratada pola narración oficial dos sucesos.

1. ORIXES DA TRANSICIÓN. MUNICH. 1962.

O que hoxe adoita coñecerse por réxime de 1978 ten as súas orixes en 1962. Naquel ano, o Departamento de Estado norteamericano ollaba con especial atención a España e Portugal, que constituían dúas anomalías. Ambos estados padecían réximes fascistas e foran aceptados por Occidente como aliados anticomunistas. Portugal entrara na OTAN e España cedera aos EEUU porcións de soberanía en forma de bases militares. Os EEUU, situados á cabeza de Occidente, preparaban para os dous estados senllos recambios de signo democrático falsario. Falemos só da España que non querían os norteamericanos despois de Franco, e tamén da que eles querían.

Non querían para España a restauración da legalidade republicana e moito menos a repetición do Frente Popular de 1936. A este fin, e nos medios do exilio, os servizos norteamericanos, despois da queda do goberno Giral, premían para disuadir aos españois de aspiraren a recobrar a República. A proposta que impuxo Washington foi e só podía ser, a elevación ao trono de Juan de Borbón. Neste pretendente reuníanse todas as virtudes e atributos necesarios para suceder a Franco. Máis ca un mísero Borbón, era un Battenberg, polo tanto moi próximo da familia real británica: un liberal e unha persoa que concitaba simpatías entre sectores moderados da dereita. Oficial da Royal Navy, digamos.

Non querían os EEUU para España unha democracia propiamente dita, pois tal podería dar lugar a movementos sociais de natureza imprevisíbel dada a ameaza permanente que significaba para o imperialismo a Unión Soviética.

Sabía o Departamento de Estado que en España había un problema nacional e o réxime que se preparaba, para ser estábel, tiña que asumir as peculiaridades de Euskadi e Cataluña, e as de Galicia moi seguramente, sen recoñecemento da autodeterminación. O Partido Comunista de España estaría prohibido no réxime que se preparaba, máis a imaxe de estado democrático salvaríase, como na Alemaña Federal, coa legalización de dous partidos: un socialista e outro democristián. Estes, perfectamente infiltrados polas axencias norteamericanas e a inglesa, nunca permitirían nin a incautación das bases estranxeiras nin a perda de hexemonía do grande capital industrial e financeiro que dominaban as cen familias do franquismo. España entraría á OTAN e ao MC Europeo, ben lonxe de calquera aspiración neutralista. Así no ano 1962, e en ocasión da asemblea do Movemento Europeo, celebrouse en Munich unha xuntanza que foi considerada como de representantes da oposición española, tanto do interior como do exilio. Estiveron os socialistas, varias individualidades democristiás, republicanos, personalidades illadas, políticos franquistas en transo de virar a levita, monárquicos do consello privado de Juan de Borbón. Houbo vascos do PNV e de máis dun partido nacionalista catalán, pero non foron chamados representantes do nacionalismo galego. Non se sabe por que, aínda que se sospeita que a defensa

intransixente do republicanismo feita por Castelao e o Consello de Galiza, por unha banda, e a insignificancia e illamento do galeguismo do interior, pola outra, deixaron ós galegos sen voz propia en Munich.

- 278 En Munich tomáronse acordos que coincidían punto por punto cos plans norteamericanos para España. O control sobre a reunión de Munich que exerceu a CIA, a través de Salvador de Madariaga, home forte do Consello da Liberdade da Cultura que, ao tempo, era considerado como «a OTAN Intelectual», alén de asalariados españois da Central, como por exemplo Julian Gorkín, foi absoluto. Juan de Borbón seguiu a reunión moi de perto a través de Satrústegui e doutros asistentes e contan os ben informados que o pretendente de Estoril quedou moi conforme. Tamén se sabe que no Consello de Galiza se produciu decepción e que foi culpado da ausencia en Munich o galeguismo oficial do interior dirixido ferreamente por Ramón Piñeiro.

Os acordos tomados en Munich no ano 1962 constitúen un marco político que se vai reproducir, con certas modificacións, no réxime fixado pola Constitución de 1978. Os apoloxetas da situación actual falan sempre da Transición de forma autogabanciosa, e adoitan adxetivala de «modélica» cando non de «exemplar». Non se adoita decer que o réxime vixente no Estado español tivo como axente superior o Departamento de Estado norteamericano. O que non impide, obviamente, que forzas sociopolíticas endóxeas tomasen tamén parte nas operacións conducentes ao cambio político. Mudanza que (non convén esquecerlo) afectou a penas á superficie histórica das cousas.

Sobre a chamada Transición Española (II) **(23.12.2017)**

2. DUN RÉXIME A OUTRO.

A Transición, Reforma ou II Restauración estivo tutelada polo Departamento de Estado norteamericano; insistimos. O deseño do sistema político que sucedería ao de Franco xurdira á superficie da Historia na xuntanza de Munich en 1962. Executouse con algunhas modificacións que procuraban que o novo réxime español se diferenciase claramente da Revolución portuguesa do 25 de abril de 1974.

Así, decidiuse que ocupase o trono, non Juan de Borbón, senón o fillo deste, Juan Carlos, que fora designado polo mesmo Caudillo como sucesor. Castelao xa prediciara esta operación segundo miro no *Fondo dos Espellos* ou sexa *N'A Nosa Terra* (Bos Aires).

O PSOE foi intervido. Prescindiuse dun Llopis pouco manexábel e colocouse Felipe González, atlantista de confianza. Tierno terminou reducido á alcaldía de Madrid. A Federación de Partidos Socialistas desembocou no PSOE, aínda que non o noso PSG.

Dado que os democristiáns estaban fragmentados e varios notábeis católicos evoluían á esquerda (P. Llanos, Araguren, Ruíz Jiménez), activáronse dous partidos franquistas dispostos a desmontar o Movimiento: a UCD de Suárez e a AP de Fraga como remudo. Mentres PNV e CiU se consolidan como representantes natos dos nacionalismos vasco e catalán, o piñeirismo, en pánico, lanza unha Realidade Galega que fracasa e que obriga aos galeguistas a se diluíren nos partidos españois do novo réxime.

O PCE fora excluído en 1962 en Munich, pero non cesaba de presentarse ben disposto a se integrar sen condicións ao novo réxime.

Adoptando o eurocomunismo, o PCE consentía as bases norteamericanas, renunciaba á axitación obreira, aceptaba o pacto social, desistía das nacionalizacións, aborreía do laicismo, e arrenegaba da República acatando a Juan Carlos coa «rojigualda» despregada e a Marcha Real a tambor batente.

De modo que o PCE pasou a formar parte da Transición.

Eis a viaxe de Carrillo «au fond de la nuit». Certo, Galicia non estivo presente nin en Munich nin nas negociacións da Transición. Só se adiviñan sombras individuais e vagas siglas, con nomes e perfís coma os de Paz Andrade ou o MSG que non inflúen, realmente, nos acontecementos.

Tranquilizados o exército franquista, os corpos represivos, a igrexa católica (a Transición outorgáballe unha versión actualizada do nacional-catolicismo), a maxistratura, as cen familias capitalistas, o Departamento de Estado norteamericano, someteuse a referendo unha Constitución cuxo texto fora pactado e redactado minuciosa e calculadamente por todos os implicados na operación: polos visíbeis e polos invisíbeis. Que ocorre en Galicia?

As forzas partidarias da Ruptura, das que trataremos outro día, achábanse dispersas. Pero mobilizáronse con dilixencia, nalgún caso, contra o referendo constitucional do 6.12.1978. Resoou en Galicia o grito de abstención activa na consulta plebiscitaria contra o que se considerou continuidade do defunto con outras galas. Liderou esta resposta o Partido Galego de Proletariado-Galicia Ceibe, que se uniu a outros colectivos nos CCC (Comités contra a Constitución). A UPG impulsou o voto negativo en canto que outros núcleos pedían voto branco ou nulo. Os asasinatos políticos de Reboiras, Baena, Sánchez-Bravo e outros estaban recentes na memoria da esquerda e do nacionalismo galego. Os presos eran recordados.

No referendo houbo, finalmente, un 50 % de abstención en Galicia. A segunda taxa máis alta do Estado español, só superada no País Vasco. E habería que ter en conta un 11 % de votos negativos, brancos e nulos. Unha Constitución en cuxo plebiscito non participaron 1.049.571 galegas e galegos con dereito ao voto e no que ben doutros votaron á contra non se pode decer que fose lexitimada polo noso pobo. O ramo de remate da Transición en Galicia foi outro referendo: o de 1981 no que se sometía

ao pobo a aprobación do Estatuto de Autonomía. Neste caso, o rexeitamento foi meirande. Seguía habendo presos políticos galegos nas cadeas de España, e moitos eran recentes. «Galegos, non votar /que nos volven enganar», prescribiron no novo independentismo.

Considerado este Estatuto insuficiente e prefabricado de xeito non democrático por elites submisas, os chamamentos a non votar reiteráronse.

Neste caso deuse un escandaloso 72 % de abstención e computouse 6 % de votos negativos, brancos e nulos.

Non se pode decer, pois, que os galegos apoiasen cos seus votos os dous textos fundamentais da réxime da Transición aquí, que son a Constitución Española e o Estatuto de Autonomía de Galicia. «Eu não quero o que tu queres» cantaba por eiquí moita xente.

Sobre a chamada Transición en Galicia (30.12.2017)

As organizacións de esquerda e dirección española que se manifestaban contrarias á Transición fóronse diluíndo. Non así o PCE (r) que, en Galicia incorporara membros procedentes da Organización Obreira de 1972. O PCE (r) combateu, mesmo violentamente a través dos GRAPO, a instauración do novo réxime.

Produciuse en 1975 unha grande alianza en Galicia a prol da Ruptura (dicían Creba) Democrática e dun proceso constituínte nacional: o Consello de Forzas Políticas Galegas (CFFPPGG) que uniu UPG-ANPG (iniciadoras), MCG, PGSD, PSG, PCa... Pouco despois da fundación do CFFPPGG e da publicación das súas bases Constitucionais, unha nova dirección da UPG, xurdida despois do asasinato de Reboiras e da expulsión de Pepe González Martínez acompañada da dimisión solidaria de X.M. García Crego, conseguiu anular o CFFPPGG, co cal o rupturismo de dirección nacionalista de esquerdas ficou gravemente danado.

En 1977, e dentro do trafego político desatado pola Transición, sentiuse a necesidade de elevar o nacionalismo a independentismo explícito ou arredismo. Xurdiu así a UPG-Liña Proletaria que pasou a denominarse Partido Galego do Proletariado (PGP) coa súa organización ampla Galicia Ceibe. Nun I Congreso presidido por Lois Soto, o PGP dotouse dun programa marxista-leninista e independentista, en 1978. Os anteriores intentos de organización arredista en Galicia foron illados e principalmente desiderativos. O programa do PGP, impreso e distribuído na ilegalidade, representa un fito na historia de Galicia.

É no espazo do independentismo onde hai que situar os CCC (Comités Contra a Constitución) que reclamaron o abstencionismo activo como resposta pacífica á

operación da Transición, que resultou moi importante nos plebiscitos constitucional e estatutario. O mitin abstencionista en ocasión do referendo da Constitución no cine Roxy de Teis constituíu un éxito de masa e marcou un novo rumbo político.

No tempo histórico que estamos a estudar, un grupo dirixido polo membro da UPG Camilo Nogueira formou un novo partido político fóra do principio de Creba Democrática e das Bases constituíntes do CFFPPGG. Negaba o colonialismo interior, aceptaba as institucións comunitarias europeas e non aspiraba á independencia. Concretouse en 1977 como Partido Obreiro Galego (POG), aínda que habería de mudar de denominación máis adiante. 281

Os partidos españois da Transición, así os de lexitimidade democrática coma os orixinariamente franquistas, asentáronse no poder autonómico de Galicia e ofrecéronlle deputados ás bancadas parlamentarias do Réxime en Madrid. Inda hoxe son hexemónicos estes partidos do Réxime especialmente o que leva tanto tempo exercendo o poder autonómico desde a dereita.

En 1980, unha dura vaga represiva intentou facer desaparecer o independentismo emerxente, levando un bon número de militantes e próximos á comisaría central da Coruña e á cadea. Foron xulgados pola Audiencia Nacional de Madrid onde os acusaron, entre outras cousas, de dirixiren a oposición popular á construción da Autopista do Atlántico. Anos despois, en 1984, trasladouse o cadáver de Castelao desde Bos Aires ao Panteón de Bonaval. Contra este acto perpetrado polos partidos da Transición sen consultar o pobo, manifestáronse masas que consideraban aquilo unha «apropiación indebida», como escribirá no seu día Arístides Silveira ou digo Celso Emilio Ferreiro.

Co encarceramento dos militantes independentistas e coa farsa da traslación do corpo de Castelao a Compostela quedou fechada en Galicia a operación que foi coñecida, tamén, como Reforma do Franquismo ou III Restauración Borbónica. Hoxe, o Panteón de Galegos e Galegas Ilustres de Bonaval é propiedade, grazas á traizón dos constitucionalistas, do arcebispado de Compostela e a Autopista do Atlántico non deixa de espoliar colonialmente cada día os recursos dos galegos.

Capítulo 04

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2018

283

Querido Arturo Baltar (06.01.2018)

Ao eu ser sabedor do pasamento do grande artista Arturo Baltar, veume de golpe unha lembranza no mesmo centro do *Fondo dos Espellos*. É durante a Guerra Mundial e, o verao en Ourense, pura fogaxe. O caseiro de Teresa Nóvoa permítenos aos nenos da marxe dereita da Barbaña xogarmos nunha casopa de pallabarro que se escacha cos anos. Alí, en morea, hai lavabos rotos, consolas comestas da couza, caixotes podres nos que se acumulan coleccións de *La Ilustración* e *Blanco y Negro*. O busto en xeso dun militar. Está deitado pero podemos ler no seu pé: Excmo. Sr. D. Miguel Primo de Rivera. Os nenos xudiabamos coa estatua. Souben máis tarde que se facían tales bustos en serie como propaganda da Ditadura. África Valencia pintáralle os bigotes con carmín e o Felisindo, fillo do caseiro da propiedade, puxéralle lentes negros cun tizón. A cara branca e suxa daquel Primo de Rivera estaba cuberta cos debuxos dos rapaces. Algún lle imprentou tamén calcamonías de Popeye e do Capitán Maravillas ou Marvel. Este fora o Suso, que había de afogar nun pozo do río da Barbaña.

Por aquel tempo, eu corría moito polos «Jardinillos» de Concepción Arenal. Nun banco verde e maltratado polo tempo, os rapaces adoitabamos acougar das andadas para contarnos os uns aos outros argumentos de película. A estatua de Concepción Arenal, presidía as nosas xuntanzas coma unha sorte de profesora a un tempo amábel e severa.

Certo día uniuse ao grupo dos «Jardinillos» un rapaz de aspecto misterioso. Vestía roupa pasadiña, o que non era raro na época. Non viña da rúa de Reza nin da Barbaña, ou sexa dos territorios para min familiares. Tiña o ar secreto de chegar de moi

lonxe. Algo maior ca nós, desviou a conversa da película *El Tanque Humano* ao monumento a Concepción Arenal. O rapaz díxonos, con seriedade, que el era escultor. Sacou dos petos e amosounos, sempre pola súa mao, dúas pequenas esculturas feitas en xeso. «Esta é unha das momias da porta da Catedral» –dixo lucindo unha obriña de arte que quería representar un dos temas da porta Sur da sé ourensá. Logo marabillounos a todos cunha minuciosa interpretación do monumento en bronce de Concepción Arenal a cuxos pés estábamos reunidos. «Podédesme encargar obras» –dixo moi serio o rapaz misterioso. Felisindo, o do caseiro, seguramente acordándose do cabezón en xeso da casopa de Porto Carreiro, encomendoulle un busto de Primo de Rivera. Eu solicitei unha reprodución da estatua de Concepción Arenal. «Van ser dúas cincuenta cada peza» –especificou moi serio o rapaz antes de dar mea volta e perderse entre os coches de punto pola beirarrúa do Orfeón e do Auxilio Social.

Uns dezaioito anos máis tarde fun visitar unha exposición de escultura na Sala Velázquez, que abría as súas portas no antigo cine Fraga de Vigo. Gustáronme as obras moldeadas en barro que glosaban múltiples motivos imaxinativos de alta intensidade popularista. Viñéronme á memoria as pequenas esculturas en xeso que un rapaz misterioso nos amosara ao pé do monumento a Concepción Arenal un día, para min, remoto. O escultor que expuña na Sala Velázquez chamábase Arturo Baltar e era aquel rapaz misterioso que eu, coa pandilla, coñecera na cidade de Ourense. Deseguida acordamos o encontro. O rapaz misterioso, xa para sempre na miña vida Arturo Baltar, comentou, con toda naturalidade, que eu e o meu compañeiro (referíase ao Felisindo do Caseiro) fomos os seus primeiros clientes aínda que os encargos dun Primo de Rivera e dunha Concepción Arenal non chegaran a se consumir.

Foi longa a vida artística de Arturo Baltar, pero eu nunca deixei de lembrar o noso primeiro contacto nos «Jardinillos» cada vez que unha obra artística saía das súas mans estivo ao alcance da miña ollada. Celebraron con entusiasmo a aparición de Arturo Baltar no mundo artístico, primeiro en Ourense e no círculo de Vicente Risco que ao tempo facía tertulia en El Cortijo. O mesmo Risco, na súa vertente de criador plástico, deixouse influír polo rapaz misterioso e as esculturiñas de pan que o escritor modelaba para os nenos nas sobremesas comezaron a parecerse moito ás figuras de Baltar. Este era un individuo diferente, nostálxico, narrador oral prodixioso no xénero de fantasía, e do seu obradoiro naceu unha poboación que tanto actuou sobre Cunqueiro que sacou o gran literato do soño céltico e italiano para o conducir a barrios escusados nos que moraban os ananos e ían e viñan feirantes e os raros andaban os camiños por atoparen a Taberna de Galiana do desexo. Nunca a acharon, pero se algún dese entrado, encontraría que xa estaban na de Galiana as criaturas todas de Arturo Baltar.

Morreu Baltar non lonxe da Torre da Peroxa, que é lugar que o artista apreciaba, sobre todo cando foi sabedor daquel conto que di que se trata dun castelo trasladado polo ar desde a Perugia etrusca. Séxalle ao neno misterioso leve a terra miñota na que o seu corpo xaz igual que vivo segue na nosa acordanza.

Cataláns no *Poema del Mio Cid* (13.01.2018)

Non obstante a cosmética histórico-filolóxica de Menéndez Pidal, no ano 1207 un incerto Per Abbat, ou sexa abade ou crego, escribiu o *Poema del Mio Cid*. O Cantar I de dito poema épico castelán termina co enfrontamento de Mio Cid Roy Diaz de Bivar, non cos mouros nin cos orgullosos aristócratas da vella torqueira de orixe leonesa, senón con cataláns que aparecen como covardes, atildados e ridículos nesta obra fundacional.

285

Andaba o Cid roubando aquí e acolá por terras aragonesas cando entrou en dominios do Conde de Barcelona, que era daquela Berenguer Ramon II (ano 1090). Este sáelle ao Cid Campeador coas súas mesnadas de mouros e cataláns, chamados «francos» de forma despectiva. No episodio, o Cid non aparece reforzado polos seus amigos mahometanos, cousa que ocorre outras veces no *Poema*. Produciuse unha brevísima confrontación en Tévar. Os cataláns querían recuperar os bens que os do Cid lle pillaran. Van na hoste do Conde de Barcelona xenetes moi vistosos, coas pernas calzas con escarpíns de pano e levan os cabalos ataviados con finas selas de parada: «todos traen calças e las siellas coceras». Contrariamente, os casteláns montan en sólidas selas galegas e calzan fortes «huesas» ou botas de coiro: «nos cavalgamos siellas gallegas e huesas sobre calças». Non se mira batalla rexa nin se desprega o *topos* épico francés ao cal se axusta con exactitude o autor do *Poema* nas grandes ocasións nas que Mio Cid mide o seu poder con exércitos almorábides e outros. Case sen combater, o Conde é feito prisioneiro por ese invencíbel Campeador que se bandeia pola bacía do Ebro no seu desterro espectacular. A voz narrativa comeza por declarar, antes de nada, que o Conde é un suxeito ensoberbecido e vaidoso: «El Conde es muy follon e dixo una vanidat». Xa en poder dos casteláns, o soberano de Cataluña decide porse en folga de fame: «non combré un bocado por cuanto hai en España».

Tras pasar tres días sen comer, o Conde recibe do Cid unha proposta fundamentada en dous puntos innegociábeis. O primeiro, que todos os bens que os casteláns roubaran nas terras do Conde de Barcelona, incluída a espada Colada, famosa, quedarían en poder do Cid e da súa mesnada. O segundo punto consistía en que Berenguer Ramon II, (chamado no *Poema* Remont Verengel), abandonaría a folga de fame.

Se así fixer, o Cid deixaría ir ceibo o conde con dous acompañantes. O de Bivar senta á mesa e olla compracido como o Conde de Barcelona acepta as condicións e dá conta velozmente do xantar copioso que lle poñen dediante. O poema refírese festivamente á rapidez con que Berenguer Ramón manexa as mans para enviar os bocados. Aínda o Cid, despois da humillación, avisa o conde: «Se che se ocorre voltar para recuperares algo do que che quitei, estarei esperando por ti». («Si me quisierdes buscar fallarme podredes»).

En fin, o Cid deulles ao Conde e aos seus asistentes ricos briaís, mantos e pelizóns, e ofreceulles cabalarías de calidade. Intencionadamente, o autor do *Poema del Mio Cid*, ou sexa Per Abbat, especifica que os cabalos dados a Berenguer e aos seus fámulos eran «palafrés», ou sexa cabalos mansos de camiño (non de guerra) do tipo dos usados polas donas para os seus desprazamentos. Neste caso, a retranca habitual do Cid destíllase nunha sorte de humor venenoso. Finalmente, cando o Conde de Barcelona está deixando a tras o campamento castelán sinte medo da posibilidade de que o Cid se arrepinta e volva facelo prisioneiro: «miedo va haviendo de que Mio Cid se repintra». Os cataláns partiron para a súa terra e os casteláns quedaron dentro do *Poema* para non deixarnos a nós esquecer. Para non permitir que ignoremos que o odio a Cataluña e aos seus principais ten raíces moi fondas na historia de España.

No máis *Fondo dos nosos Espellos* queremos facer acordanza de Ian Michael, galés, e Collin Smith, inglés, hispanistas honrados que souberon restituír o *Cantar de Mio Cid* ao lugar da Historia ao que pertencía realmente. Un e outro foron amigos e bos coñecedores de Galicia. Ian Michael estivo fascinado pola personalidade do Conde de Gondomar e polo rol desempeñado polo diplomático galego na corte de Inglaterra. O segundo coñeceu ben a Cunqueiro e aínda traduciu ao inglés, como *Merlin and Company*, un dos libros máis importantes do mindoniense.

Cid Campeador e superioridade de Castela (20.01.2018)

No ano 1898, Cuba, Filipinas, Puerto Rico, illas do Pacífico coma Guam, deixaron de pertencer a España por obra do patriotismo insurxente e, sobre todo, da armada e dos marines dos EEUU. Cundiou entre os intelectuais da metrópole a negra sombra da desolación. Así xurdiu, segundo o relato que nos foi transmitido, a «Generación del 98»; profundamente nacionalista. Esta, na que non incluiremos Valle-Inclán, entregouse ao soño dunha rexeneración inmaterial que se baseaba no mito de Castela como esencia misterica de España. Ramón Menéndez Pidal (1869-1968), historiador e filólogo, puxo toda a súa ciencia ao servizo da idea dunha Castela chamada a guiar todos os pobos ibéricos a unha terra de promisión chamada España. Tratábamos na semana pasada do *Poema del Mio Cid*. Voltaremos hoxe sobre tal texto da literatura castelá, que Menéndez Pidal intentou erixir en primeiro monumento literario da lingua e da nación española. Hoxe, cando se fala e se escribe tanto dos nacionalistas cataláns empeñados, ao parecer, na falsificación da Historia, vexamos o que Menéndez Pidal, e os seus discípulos do Instituto de Estudios Históricos a tras del, fixo co *Poema del Mio Cid*.

Na súa edición crítica deste poema, Menéndez Pidal decide que a era (ano 1207) e o autor (Per Abbat) que figuran no único manuscrito coñecido do *Poema del Mio Cid* están equivocados. Per Abbat non é, para el, o autor do texto senón un «simple

copista» e, o ano que se consigna, constitúe unha errata ou descoído do citado escribinte. Logo, Menéndez Pidal afirma que o *Poema* foi composto sobre o ano 1140. Anos máis tarde da primeira edición, Menéndez Pidal intentaría demostrar que a obra tiña como autores dous fantásticos xogres; un deles de Medinaceli e outro de Gormaz. As dúas partes primitivas do poema confluían mediante un proceso que o filólogo chamou de «tradicionalización». Para robustecer a súa proposta, Menéndez Pidal modificou o texto do único manuscrito conservado nun intento de achegar a súa lingua a un castelán literario do século XII que, en realidade, descoñecemos por falta de documentos. O mestre da filoloxía española do século XX foi ousado até a temeridade.

Estas prácticas de Menéndez Pidal foron aceptadas pola ciencia filolóxica de todo o mundo e houbo que agardar a que dous hispanistas británicos, Collin Smith e Ian Michael, chegasen por separado, á conclusión de que a obra foi realmente composta por Per Abbat no ano 1207. Polo tanto, falen cartas e calen barbas.

Por que traballou Menéndez Pidal tanto por facer ver que o *Poema del Mio Cid* é máis antigo do que en realidade é? El desexaba velo nacer nun tempo misterioso e fundador. Coma os poemas homéricos naceron, de forma tradicional e colectiva, nacional en suma, segundo nas brumas románticas de Alemaña se sentía. Así sería o *Poema del Mio Cid* o primeiro monumento literario de Castela. Como en Castela a floraba a forza nutricia de España, tamén o *Poema del Mio Cid* sería o primeiro monumento da Literatura Española: o cerne poético, caracterolóxico, moral de España. Para conseguir isto, o sabio filólogo tiña que desconsiderar a totalidade da literatura poética galega, incluíndo as *Cántigas de Santa María* e os *Cancioneiros*, que acumulaban un inmenso corpus entre os séculos XII e XIV. Facendo recuar a data da composición do *Poema del Mio Cid*, Menéndez Pidal convertía este en nacional-popular anónimo e «juglaresco» (propia poesía orixinaria herderiana) e en primixenio. A poesía galega sería, así, en termos comparativistas e historicoliterarios, posterior, culta, provenzalizante, mentres que o *Poema* brillaba coa forza dos poderes poéticos dos numens homéridas. As *Cántigas* de Afonso X e os poemas dos *Cancioneiros*, pasarían a seren secundarios: posteriores no tempo, regulares, cultistas e formulados nunha lingua destinada a ser subalterna e marxinal pola expansión do castelán en forma de cuña achandadora.

No 98 non só perdía España territorios ultramarinos. Tamén en Galicia, Euskadi e Cataluña se producían movementos literarios e ideolóxicos que se sublevaban en diferentes graos contra a supremacía castelá de España. «Había que intervenir» – escribira Azorín nun dos seus famosos artigos de *ABC* sobre a Generación del 98. E Menéndez Pidal tomou ao seu cargo o labor de fabricar, no dominio histórico e filolóxico, a idea de Castela como esencia nutricia e épica construída con modos impregnados de idealismo nacionalista español.

Os membros da «Generación del 98» evoluíron politicamente de forma diversa, e Menéndez Pidal, que fixo parte da intelectualidade da República, non figurou no réxime dos triunfadores na Guerra Civil. Pero as súas ideas históricas e filolóxicas si que foron asumidas integramente polos vencedores, e se converteron en canónicas e dominaron as cátedras universitarias e os programas escolares e do bacharelato. O día 23 de xullo de 1955, Franco inauguraba en persoa a estatua ecuestre de Mio Cid Campeador, da autoría de González Quesada, que o réxime erixiu en Burgos. O cabalo amaga un ar de *amblure* ao modo carolinxio e o Campeador monta sobre sólida sela galega e calza rexas *huesas*. A barba de Rodrigo é fluvial e el empuña unha espada que non sabemos se é Tizón ou aquela Colada que o desterrado lle roubara ao infeliz Conde de Barcelona.

Epopoea Nacional Galega: *Os Eoas* (27.01.2018)

No século XIX varias linguas e literaturas, marxinadas en Europa, renaceron. Afloraron novas elites nacionais e culturais. August Brizeux dá a luz *Les Bretons* en 1843, e ensalza un pobo céltico que fora anulado polo estado francés. Fíxoo Brizeux en lingua francesa, aínda. En 1849, Elias Lonnröt culminaba, en finés, un compendio épico da cultura popular de Finlandia so o título de *Kalevala*. En 1859, Francia olla, con estupor, a aparición dun gran poema escrito por Frédéric Mistral en provenzal contemporáneo e vivo so o título de *Mirèio*. E ben, dátanse en 1857 os primeiros tateos públicos da dun poema épico galego de Pondal que o autor nunca vería publicado en vida: *Os Eoas*. E Jacint Verdaguer saca á luz en 1877 *L'Atlàntida*, epopea de Cataluña. A intención destas obras e autores era a de serviren de base a senllos «rexurdimentos» de literaturas e linguas que foran anuladas pola contemporaneidade e dos pobos que as falaban á marxe das leis vixentes. Veñamos a tras.

Moito antes do Romantismo, Augusto e Virxilio sentiron a necesidade de que o latín acadase a mesma altura e prestixio do grego como lingua do poder. Eles botaron a falta a existencia dunha epopea latina que lle servise a Roma e ao seu Imperio e que estivese á altura da *Odisea* e da *Ilíada*. De aí xurdiu, nos anos 29 a 19 a. de C., e da man de Virxilio, o poema *Eneida*. Esta *Eneida* estimularía no Renacemento a aparición da épica culta en lingua vulgar de Tasso e Ariosto. E en Portugal, a redacción, da man de Camões, d' *Os Lusíadas* que, en 1572, significaron o alicerce épico do Imperio de Portugal expandido no universo mundo «por mares nunca dantes navegados».

Á épica nacional constituínte das nacións subalternas (Bretaña, Occitania, Cataluña, Finlandia, Galicia) ofrecíalle recursos ideolóxicos o Romantismo alemán, e recursos poéticos a epopea homérica, a poesía popular autóctona e maila épica culta italiana do Renacemento. Sen esquecer nunca o primeiro intento, non completado, de edición d' *Os Eoas* feito por Amado Ricón Viruleg, miramos o seguinte. Desque Pondal

amosa os primeiros sinais do seu poema épico en 1857, sendo mozo de 22 anos, até a edición completa d'Os Eoas preparada por Manuel Ferreiro (con estudos de Xosé R. Pena e Manuel Forcadela) no ano 2005 e so o rubro da RAG e da Editorial Sotelo Blanco, pasaron 148 anos. Só a partir do 2005 os galegos tiveron a posibilidade de ler epopea básica do seu Rexurdimento, mais naquel ano a literatura galega constituía un sistema complexo (Figuroa) e non necesitaba xa dun Homero ou dun Virxilio no abrente das súas orixes. Nos primeiros anos do século XXI, a aparición final dos desexados Eoas non produciu conmoción nos medios literarios e académicos. Pasáralle o sol polas portas, o que para nada embaza o brillo e o poder histórico-simbólico que irradia o poema.

Pondal era un nacionalista dos que arelaban Galicia liberada no conxunto democrático dunha federación ibérica. A escolla do argumento do seu poema, a descuberta da América por Colón, é froito, como era tamén *L'Atlántida*, da ansia de dignificar a lingua familiar e humilde cun discurso de fondo universalismo. Endemais, o iluminar Galicia coa gloria dun seu posíbel fillo, Colón, que no século XIX era considerado coma un facho, e unha vítima, no ánimo progresista e científico da Humanidade, inscribía o poema fundacional nunha dimensión planetaria á vez que galega. Xosé Ramón Pena explica no seu estudo sobre *Os Eoas* este feixe de intencións de forma contextualizada.

Pondal tiña ben estudada a épica culta italiana e posuía coñecementos de linguas clásicas, alén doutras. Sabía, madía leva, portugués e parece ser que decoraba sen dificultade estrofas e versos d'Os *Lusíadas*. O seu formalismo era próximo á tendencia parnasiana francesa, que, como xa Otero Pedrayo indicara ao relacionalo con Leconte de Lisle, comportaba unha disolución dos modos románticos informalistas e un tratamento clasicista e severo da estrofe. O resultado foi *Os Eoas*, poema excelso. O seu só defecto consiste en que foi editado nun tempo no que a nosa literatura constituía un corpo autónomo, debido entre outras causas á presenza nos seus alicerces de *Queixumes dos Pinos* de Eduardo Pondal.

Así e todo, quen queira gozar da lingua galega poética sorprendida no intre da súa primavera contemporánea pode fruír, sequera sexa a destempo, desta epopea en parte naufragada:

Iba o nocturno, alerta centinela,
 No seu posto da proa sublimado,
 Os mares vigiando, e a rauda vela
 Soportando con ánimo esforzado,
 O cual, con grito grande que congela
 Os máis fortes, exclama conturbado:
 — Oh que presenza grande e tan enorme
 Vejo, de toda cousa desconforme!

E así era: «O Vigía» pondaliano, que ben sabía entoar cantigas galegas, acababa de descubrir a América!

290

Ourense e mito urbano (03.02.2018)

Sendo vella e episcopal, Ourense é cidade laicista, bulreira e inventora do que uns chaman neomitos e outros din mitos urbanos. Eu, ourensán de vella torgueira, confésome coleccionista de mitos urbanos. Acabo de dar caza a un deles que deseguida compartirei cos lectores interesados nesta sorte de fábula.

Na rúa de San Miguel findaba o Ourense medieval murallado; precisamente na Fonte do Rei. Nesta rúa era o Mares: a derradeira das tabernas decimonónicas da cidade, con mesas corridas e sempre abrancazadas a poder de fregas de lixivia. No interior, os siareiros acompañaban a conversa ao ruído mecánico da non alonxada imprenta de Otero. Eran famosas en Ourense as tortillas de pataca do Mares, das que gozaban menestrais e funcionarios tendentes a unha certa bohemia diurna. Entre eles, o inspector de escolas e discutido intelectual, defrontado aos nacionalistas de Nós, Antonio Couceiro Freijomil.

Se a Couceiro lle puñan na casa, á hora de xantar, tortilla, o erudito torcía o bico e dicíalle á muller así: «Esta tortilla está seca». E engadía: «Non hai tortillas coma as do Mares». Paréceme lembrar que o Ben-Cho-Chey incluiu, no seu catálogo de nomeadas ourensás, «Ceregumil», famoso xarope tónico e reconstituínte, como alcuño do intelectual que evocamos aquí como adicto á tortilla do Mares.

Poderíamos situar Couceiro, a tortilla do Mares e este episodio mínimo na Ditadura de Primo de Rivera. E velei que, un día, o erudito chegou a xantar á súa casa, cousa das dúas ou tres da tarde. A muller, por mao dunha criada, púxolle no prato unha posta triangular de tortilla. Couceiro, encertouna. Torceu o bico. «Esta tortilla está seca», dixo coma adoitaba. «Ai si?» -púxose a muller cun rir triunfante—«pois acabo de a traer eu mesma do Mares!»

Sobre 1943 fechou a derradeira taberna ourensá do século XIX, ou sexa a do Mares. Vinte ou máis, anos despois de botar a tranca o Mares, abriu na «Plazuela del Cid», un dos máis fermosos currunchos de Ourense, que hoxe chamamos Eirociño por indicación de Ferro Couselo, un restaurante de nome lrixo. Este foi aprezado entre outras cousas, polas súas empanadas. O novo lrixo do Eirociño non cadraba lonxe do vello Mares de San Miguel. E velaí que o fociño rosado da vella toupa saíu da súa toupeira para respirar. O mito urbano rexorde e alenta de novo no eterno Ourense. Leo un artigo de Rafael A. Salgado no que se conta como o lrixo se fixo famoso pola calidade das súas empanadas. Un cliente, cuxo nome Salgado vela piadosamente como «Valentín», adoita fartarse

de empanada no Irixo do Eirociño dos Cabaleiros. Se a muller lle pon empanada no xantar, dille sempre que está seca. «Empanada as do Irixo!» -exclamaba un día e outro «Valentín» cando a muller lle servía a posta triangular de empanada feita na casa.

O desenlace xa o lector o sabe. A muller de «Valentín» manda vir unha empanada do Irixo. O marido di que a empanada está seca e que non hai empanadas coma as do Irixo. A dona relouca co riso e espétalle triunfal ao home que a que ten diante é unha auténtica empanada do Irixo. 291

Coido que o Irixo das empanadas, como moito antes o Mares das tortillas, fechou as portas. A formica e o aceiro inoxidable do primeiro foilles facer compañía aos netos de medir o viño e ás táboas fregadas do segundo. Pero a estrutura do neomito ou mito urbano non resultou alterada polo curso do tempo. O funcionario ensarreado antes de xantar, a falla de respecto á muller e a vinganza final desta, son elementos fixos que non se perderon na transmisión oral. Nin tampouco na escrita por Rafael A. Salgado, e mais por min agora eiquí, no *Fondo dos Espellos*. Apostaría algo a que, nun intre calquera do futuro, alguén vai contar de novo esta estoria con personaxes que levaran outros nomes ou pseudónimos e que se referiran a outros establecementos de comidas de Ourense. Estou seguro de que a estrutura argumental do mito se manterá intacta.

Dado que o mito, vello e novo, tende a viaxar e é impredecíbel, ao mellor imos encontrar o asunto do Mares/Irixo narrado sen alteracións fundamentais nalgunha colección de grazas e sucesos do século XVI debido a un calquera Juan de Timoneda de aquí ou acolá. Ourense é unha cidade sen aldeas e sen freguesías campesiniñas no seu rodopío. A literatura narrativa que abrolla en Ourense desde o século XIX (Pérez Placer, Alvarez de Nóvoa, Risco, inclusive Otero e Lamas, por non citar coma emblema Blanco Amor) amosa un carácter urbano preponderante. O cal explica a tendencia ao neomito ou mito urbano nas lerias e conversas domésticas, tabernarias ou escenificadas no Liceo, que se percibe nas falas habitualmente elocuentes e faiscantes dos ourensáns e das ourensás de onte e de hoxe.

A conspiración celanovesa da pólvora (10.02.2018)

Durante un tempo, a orde da Madre de Deus das Escolas Pías recibiu dos poderes públicos o uso da maior parte do convento de Celanova para alí instalar un dos seus famosos colexios neocatólicos con alumnos externos, internos e mediopensionistas, gratuítos e de pago, os cales tiñan que render exame dos seus coñecementos de bacharelato no Instituto de Ourense. Falamos do colexio dos Escolapios de Celanova, moi aprezado pola burguesía galega, que, en data que descoñezo, se mudou ao antigo edificio da Compañía de Monforte.

Continuamos co tema dos neomitos ou mitos urbanos, agora no escenario dun centro escolapio poboado de renovos da clase acomodada que chegaban a Celanova desde diversos puntos de Galicia. Sobre 1908, meu pai, a quen chamaremos, polo seu verdadeiro nome, ou sexa Venancio, facía o primeiro de bacharelato nos Escolapios de Celanova como mediopensionista, xa que a familia residía a carón, en Vila-nova dos Infantes.

Impartía en Celanova clases de francés e outras materias un escolapio «dúas veces severo», segundo o relato de Venancio. «Chamábase Padre Severo e era severo até a crueldade cos seus alumnos», explicaba Venancio. Un día, os alumnos maiores decidiron inflixirlle ao Padre Severo un castigo exemplar. Reuniron unha cantidade de pólvora procedente de cartucho de caza que un bo número de alumnos, incluídos os máis cativos como era o caso de Venancio, lles colleron aos seus pais na casa. Con toda esta pólvora fixeron un paquete de papel de estraza e atáronno con baraza grosa. Metéronlle unha mecha proporcionada polo fillo dun mestre de obras de Pontevedra. Colocaron a bomba na cela do Padre Severo e plantáronlle lume á mecha. Os que conseguiron percibir o resultado máis ou menos de preto, desde a Horta do Noviciado, non ocultaban a súa decepción. O artefacto non estoupou senón que a penas deflagrou nunha labarada insonora que, iso si, encheu de fume a cela do Padre Severo e de cheiro boa parte do corredor alto onde se encontraba. Ao parecer houbo interrogatorios pero ningún dos conxurados revelou nada. O que si, ao principal dirixente da conspiración da Pólvora de Celanova, fillo dun conserveiro de Vigo moi coñecido, quedoulle mentres permaneceu no internado, o alcuño de Ravachol.

Vinte tantos anos despois, o Padre Severo seguía sendo severo en Celanova, e un dos seus alumnos era un neno que había de chegar a poeta co nome de Celso Emilio Ferreiro. Segundo me contou Celso Emilio Ferreiro, había un escolapio, profesor de francés, que se chamaba Severo e érao até a crueldade. Un día xuntáronse os maiores e acordaron darlle un susto ao frade. Fixeron conspiración e os externos e mediopensionistas, coma o propio Celso Emilio, sustraíron cartuchos de caza dos pais respectivos. Un dirixente da conspiración, de maior idade e cuxa familia estaba lonxe, xunto con outros, apertaron a pólvora nun paquete de papel de estraza, que ataron fortemente. Puxéronlle unha mecha, que proporcionara o fillo dun contratista de obras de Pontevedra, e meteron a bomba na cela do Padre Severo. Como vostedes ben supoñen, a bomba fixo menos ruído ca a do poema nuclear que Celso Emilio escribiría moitos anos máis tarde. Deflagrou en silencio e encheu de fume a cela do escolapio e todo o corredor alto do claustro barroco cheirou durante un tempo a pólvora.

Teño entendido que, cando os escolapios, se mudaron a Monforte, o Padre Severo aínda estaba en activo. Non sei se os seus alumnos alí tamén conspiraron contra el e lle puxeron unha bomba imaxinaria que non chegou a estoupar. Teño que lle preguntar a Luis Ferreiro Loredo, fillo do noso inesquecibel Celso Emilio, que cursou algo do

seu bacharelato nos Escolapios da cidade ferroviaria e feudal do Cabe. Sería curioso que o neomito da bomba continuase en Monforte, abofé.

En calquera caso, estamos diante dun mito urbano, do subxénero do que en EEUU se coñecen como mito de claustro ou mito de campus. Sen dúbida hai na estoria unha base certa: os alumnos do colexio odiaban ao Padre Severo e soñaron con poñerlle unha bomba de advertencia. O resto, seguramente, é unha construción literaria, anónima, colectiva e fantasiosa. Os alumnos dos Escolapios, en promocións e cursos sucesivos, entran no mito da bomba ao Padre Severo e menten. E así se foi fraguando o relato que nestas notas chamaremos, en homenaxe a un episodio famoso da Historia de Inglaterra, Conspiración celanovense da Pólvora. Atención: Anonymous anda ceibe.

Ponte do Capitán Nemo (17.02.2018)

En 1870, e na Imprenta Imperial e Real de Viena, Francisco Adolpho de Varnhagen facía estampar por primeira vez en letra de molde unha das cántigas de Martín Codax e maila única conservada de Meendiño. Nese mesmo ano 1870 e no 18 da Rue Jacob de París, Pierre-Jules Hetzel culminaba a edición por entregas, nunha súa revista educativa, de *Vingt mille lieues sous les mers* (*Vinte mil leguas de baixo os mares*, tradución galega de Mercedes Pacheco, Ir Indo, Vigo). A Illa de San Simón, a nena das ondas do Mar de Vigo e o Nautilus do Capitán Nemo entraban ao mesmo tempo no universo da letra impresa.

Festexouse en Vigo estes pasados meses a memoria de Martín Codax con motivo da exposición do *Manuscrito Vindel* no Museo do Mar. Ábrense xa as solemnidades conmemorativas da relación de Verne con Vigo. No *Fondo dos Espellos* sumámonos aos fastos. E aparécensenos as páxinas de 20.000 leguas, estremecentes, nas que o naturalista Aronnax entra, subrepticio, na cámara do Capitán Nemo. Repara Pierre Aronnax nunha galería de retratos que penden das paredes. Todos son vultos relevantes da Revolución.

Alí o está Tadeusz Kaciusko, heroe polonés contra rusos e prusianos, morto no exilio. Acolá, Markos Botzaris, dirixente do alzamento grego contra o Imperio Turco en 1820. A carón loce Daniel O'Connell e, con el, entra no Nautilus toda a Irlanda insurxente que ama o nacionalismo galego. A alta figura de Washington faísca na compañía de Abraham Lincoln, «mártir da liberación da raza preta», a quen Neruda rendería homenaxe. Pasa Manin, republicano que incendiou Venecia contra o odiado Austríaco. E John Brown, si, o do himno John Brown's Body, que inventou o *Black Power* norteamericano e morreu enforcado non sen que Víctor Hugo lle fixese digno pranto. Mirando todo isto, aínda que non o que viría no futuro, o profesor Aronnax preguntábase se Nemo non sería un «campeón dos pobos oprimidos e un liberador das razas escravas». Verne, no seu relato, dispuxo que así fose.

Nun xogo folletinesco de intriga, epocal, o narrador determina que o intruso Aronnax perciba dúas cousas: a Illa de Creta e un inmenso tesouro, situado en Rande, que os tripulantes do Nautilus saquean. Creta acababa de sublevarse contra o «despotismo turco» e Aronnax descobre todo o que estaba oculto. Co ouro de Rande, administrado polo enigmático Capitán Nemo, son subvencionados movementos revolucionarios e, moi precisamente, os de liberación nacional, de todo o mundo. Incluído, naturalmente, aquel alzamento independentista de Creta. Diante dos ollos de Aronnax xorde a verdade. O ouro submarino resultante da batalla de Rande, na Ría de Vigo, é empregado en soste «todos os seres sofrentes, as razas oprimidas da Terra, os miserábeis que é preciso consolar e as vítimas que é preciso vingar». Nas palabras escritas por Jules Verne transparecen as de Pottier Internacional, escritas na fogueira da Comuna de París. Verne e Hetzel procedían da Revolución de 1848. Confiaban no progreso científico, no poder emancipador da instrución e da educación. As *Viaxes Extraordinarias* de Jules Verne teñen algo de enciclopedia e moito do método de «leçons de choses», hoxe diluído no esquecemento. A lectura dos contratos asinados por Verne e Hetzel, que se gardan no museo de Nantes, asegúranos que, nun e noutro parceiro, se perciben as mesmas lealdades e valores, así coma a esperanza indomábel no futuro dunha Humanidade ceibe e dona de si mesma e das materias e enerxías cósmicas. Na obra de Verne hai técnica e ciencia, pero non relixión nin submisión ao mito. O laicismo é inseparábel da obra verneana, polo cal ela nunca foi ben vista nos dominios educativos do catolicismo e outras fes.

Hetzel e Verne pretenderon educar os nenos de Francia. Non sabían que terminarían tamén por nos educar a innumerábeis rapaces de Galicia e do Mundo enteiro. Beizón. A final de *L'Îlle Mystérieuse* («A Illa Misteriosa»), traducida ao galego por Ánxela Gracián, Xerais), a novela perfecta do xénero de intriga, revélase o Capitán Nemo coma un príncipe da India que renunciou ao seu rango para apoiar, desde a profundidade dos Océanos, a causa universal da Liberdade dos pobos e dos individuos. Xa sabemos que os recursos económicos que puña Nemo ao dispor dos movementos transformadores da sociedade procedían da apropiación que el facía dos tesouros que a monarquía española lles arrebataría aos pobos de América e que foran parar aos fondos mariños de Rande.

Estas e outras son as razóns polas que levamos un mundo de anos a pedir que a actual Ponte de Rande pase a se chamar Ponte do Capitán Nemo, oficial e regularmente. Non parece que haxa moitos cidadáns dispostos e apoiaren a proposta. Se cadra, para lle chamar, á que cruza o Estreito de Rande, Ponte do Capitán Nemo haxa que expropiar e nacionalizar previamente a empresa monopolista que hoxe explota o pontádegos.

Á memoria de Urbano Lugrís.

Verne en Galicia (24.02.2018)

En 1955 Francia redescubriu Jules Verne. Cumpríanse cincuenta anos da morte daquel autor e novas sensibilidades críticas, coma a de Roland Barthes, lanzaron olladas sobre el desde ángulos inéditos. Multiplicáronse as versións cinematográficas baseadas nas grandes obras de Verne, e, con elas, apareceron algunhas das *Víaxes Extraordinarias* en forma de banda deseñada e coleccións de cromos. Nese mesmo ano 1955 o mundo marabillouse cos fondos submarinos que presentaba o film de Jaques Cousteau, de título *Le Monde du Silence*. Moitos e moitas da miña xeración fixéronse con gafas, tubo e aletas, e descubriron lameiros de verdello, fragas de carrameiro, vergallos de coiro nos fondos submarinos das rías galegas. Os vellos polbeiros puñan cristais no fondo de caixotes e examinaban os laños como nunca o fixeran. Todo propiciaba que voltásemos á lectura de *20.000 leguas baixo os mares* e doutras obras de Jules Verne.

295

Daquela, o réxime non alentaba a lectura de Verne, por ser considerado autor laicista e progresista. Sobre 1955, algún escritor da Falange (Alfaro, Eugenio Montes, Sánchez Mazas ou Mourlane Michelena) publicou un artigo contra Verne no que se recordaba que os separatistas vascos lles facían ler aos das mocidades do PNV as páxinas de *20.000 leguas* nas que se describe a galería de retratos de heroes independentistas do mundo. Galería, engado eu, en todo semellante a acumulación de nomes de patriotas europeos que figura no Pondal máis nacionalista.

Galicia sumouse a aquel rexurdimento verneano. Na primavera de 1955 saíu á rúa, na Coruña, o número 8 da revista *Atlántida*. Nel, alén do logotipo de tema surrealista e submarino, apareceron uns versículos *pre-beat* de Urbano Lugrís, por el mesmo ilustrados, nos cales se amosa a alma verneana do xenial artista. O texto titúlase «Homenaje a Julio Verne» e á súa fronte campa esta dedicatoria: «A Julio Verne, que me inventó alas allá por mis verdes quince años y continúa inventándomelas». En realidade, a maior e a mellor parte da obra de Urbano Lugrís constitúe unha homenaxe a Jules Verne e, moi especialmente, ás *20.000 leguas baixo os mares*. Se ignorásemos que a derradeira morada do Capitán Nemo se encontra n' *A Illa Misteriosa*, diríamos que o cadro «Habitación do Capitán Retirado» a representa.

Sobre 1966, do Instituto Santa Irene das Travesas xurdiu unha proposta dirixida á autoridade municipal. Consistía en que o nomenclátor da cidade recollese denominacións de personalidades ilustres da Cultura. José G. Posada-Curros, profesor do centro canda min, participou, con outros colegas de claustro e cun grupo de alumnos, na experiencia. Posada incluíu na lista de personalidades que debían dar nome a novas rúas de Vigo a Jules Verne. A proposta do Santa Irene non tivo eco, a pesares de Posada-Curros desempeñar o cargo de arquiteiro municipal. Se cadra o derradeiro arquiteiro municipal da historia de Vigo.

Nas primeiras eleccións locais do actual réxime en Vigo, a candidatura independentista Galicia Ceibe incluíu no seu programa diversos recoñecementos públicos a Jules Verne, pero non obtivo votos. Logo, o Colexio Oficial de Doutores e Licenciados de Pontevedra, cuxo decano era Leónides de Carlos, propuxo que a ponte de Rande adoptase o nome de Capitán Nemo, sen ningún éxito. Dosinda Areses insistiu, tamén, sen efectos, na idea de Ponte do Capitán Nemo (*A Nosa Terra*, 1.X.1982). Ollo no *Fondo dos Espellos* e vexo que son eu o derradeiro dos partidarios de darlle o nome de Nemo á Ponte de Rande.

Pero, iso si: a Sociedade Verneana de Vigo vive e florece. Eduardo Rolland é un procurador incansábel na historia de Verne relacionada con Vigo. Existen dous monumentos en honra de Verne en Redondela e en Vigo.

Fálase de lle facer un museo galego ao autor de *20.000 leguas baixo os mares*. Trabállase sobre el e a súa literatura en institutos e colexios públicos. Felizmente *Vingt mille lieues sous les mers* e *L'Îlle Mystérieuse* viron a luz en senllas traducións ao galego. Incluso ouvín decer que lle van dedicar a Jules Verne unha doca no porto, sempre de Vigo. Concédese en San Simón cada ano o premio Jules Verne de Edicións Xerais.

En canto a nós, en minoría, en contumacia e en memoria de Leónidas de Carlos Ardanaz seguiremos pedindo que a de Rande pase a chamarse Ponte do Capitán Nemo. E por que non irmandar Vigo con Nantes, a cidade que acollía os Estados Xerais de Bretaña no Antigo Réxime?

Da pintura galega contemporánea. (03.03.2018)

A Francisco Pablos, que definiu a plástica galega.

Gardo notas tomadas dunha conferencia de Filgueira Valverde no Teatro Quiroga de Marín. Debeu de producirse en 1954 e versaba sobre pintura galega. Ou mellor, sobre a ausencia dunha tradición pictórica en Galicia. Para Filgueira, a explicación estaría no clima, pouco propicio para a conservación da pintura mural. En xeral considerouse, con razón, que a escultura románica e a escultura popular moderna son ricas. Existe, así mesmo, un consenso moi xustificado que valora o barroco galego e o considera unha arte con características propias. De xeito que, ao entrar o século xx, a escultura de Asorey e as arquitecturas de Palacios e Gómez Román procedían dunha tradición autóctona e, para moitos, representaban con dignidade a arte galega. Pero a existencia dunha pintura galega aínda era unha cuestión problemática nos anos cincuenta do século pasado. Discutíase sobre a posibilidade dunha pintura nacional galega.

Podería constituír un modelo preferente o modernismo españolizante, con detalles xapónicos, dun Castelao que posfazaba da vangarda e recorría a Goya nos seus

estarrecentes deseños negros antifeixistas? Habería que optar polo «fermoso rostro do País», que dixeran Celso Emilio en rouco ton satírico dirixido contra Cunqueiro? Ou sexa aceptar a faciana amábel dos aldeáns galegos que Álvarez de Sotomayor gostaba de pintar, entre retrato de marquesa e retrato de Franco, no seu pazo mariñán? Certo que no círculo de Rosalía e de Murguía figurara Serafín Avendaño. Non menos verdadeiro que logo viñeron Ovidio e Parada Justel. Pero os «novos» que xurdiron nos anos vinte e trinta na plástica galega nunca deron chegada ao Máis Alá de Manuel Antonio. Verdadeiramente non existen vangardas artísticas galegas como tampouco españolas (dentro de España) nin portuguesas por moito que estes días anden a facerlle as beiras a Almada Negreiros en Madrid.

Resulta curioso observar que algúns destes «novos» artistas galegos (Maside, Colmeiro e outros) amosan, no seu figurativismo popularista, un certo ar de familia cos artistas mexicanos, e aínda con Guayasamín. Hai unha insistencia en presentar figuras humanas en grupo e en movementos laborais e festivos e reivindicatorios, como dixo un día Seoane.

Un intenso feminismo temático nimba estes artistas: panadeiras de Colmeiro, comerciantes de panos de Maside velliña, mendiga de Prego, peixeiras de Torres. Mais veleiqué que, na após guerra civil, entran, cadanseu pola súa porta, na pintura galega os onirismos de Lugrís e Laxeiro.

Así pois, en 1951 o grupo organizado galeguista do interior, cuxa plataforma legal era Galaxia, intentou, como obxectivo ideolóxico, pular pola idea de Pintura Galega desde unha perspectiva contemporánea. No número 2 dos libros colectivos da serie *Grial* (en realidade, unha revista que resultou prohibida polo franquismo) apareceu un volume que levaba o título de *Pintura actual en Galicia*. Asinan alí ensaios, entre outros, Xohán Ledo, renovador do deseño gráfico e interesantísimo artista e teórico, Rafael Dieste, o propio Maside nun memorábel artigo sobre fotografía popular. Francisco F. del Riego, de xeito anónimo, propón unha batería de preguntas sobre pintura galega a artistas e críticos.

Responderon a este chamado «Inquérito» polos pintores, Prego, Díaz Pardo, Pesqueira, un tal Palmeiro, Colmeiro, Seoane e Laxeiro. As preguntas aos críticos foron respondidas por Risco, Chamoso Lamas, Pita Andrade, Celestino F. de la Vega, José M. de Azcárate e, con fulgurante lucidez, Álvaro Cunqueiro Mora. Pode constituír un dato de relevancia sociolingüística o seguinte: só Laxeiro e Cunqueiro usan o galego para cumprimentar o Inquérito de *Grial*.

Se quixermos voltar sobre aqueles tempos nos que se preparaba a noción de Pintura Galega non podemos pasar por alto o número dous de *Grial* que foi impreso nos talleres de *Faro de Vigo*. A editorial, Galaxia, ocupaba entón unhas modestas oficinas en Vigo tamén, rúa Reconquista, 1, 1º. Aquel estado da pintura galega só se sobrepasaría, en Brais Pinto e en 1958, coa aparición do grupo A Gadaña que asumiu, desde

Galicia, a abstracción baixo a dilixencia teórica e creativa de Reimundo Patiño como etapa previa á aparición de *Atlántica*. Pero isto é asunto para ser contado noutra ocasión.

298

A Quimera e o Pazo (10.03.2018)

Hai coincidencia en que se ergueu un castelo tardomedieval en Meirás, Sada, que as tropas napoleónicas maltrataron gravemente en 1809. Alí nacera un seu dono (1748), Xohán Xosé Pardo e Pardo de Cela, coronel, que casou con Luísa Bazán, filla de Pedro Bazán de Mendoza. Desta unión veu ao mundo, nun belo pazo de Cambados, en 1784, Miguel Pardo Bazán, quen sería militar de tendencia liberal que matrimoniou con Xoaquina Mosquera Ribera. De ambos foi fillo Xosé Pardo Bazán Mosquera, gabeador social, político volúbel e xurisconsulto influínte. Do casamento deste Xosé con Amalia Rúa Figueroa e Somoza naceu, como filla única, Emilia Pardo Bazán e Rúa Figueroa, a ilustre escritora, no ano 1851. Polo tanto, entre as propiedades herdadas por Emilia encontrábase o que aínda Otero Pedrayo chamou «Castelo de Meirás».

Un día, Xosé Pardo Bazán aspirou a un título nobiliario e, coma outros suxeitos ambiciosos de toda Europa, foino encontrar no Vaticano. Dado que o Resorgimento desposuíra o Papa dos Estados dos que era soberano e da maior parte das súas riquezas, o pontífice entrou no negocio de expender, en troco dun óbolo, títulos de nobreza a diversos tipos de emerxentes. Pío IX, pois, converteu a Xosé en conde de Pardo Bazán. E eiquí comeza unha complexa operación de enxeñaría nobiliaria que, primeiro, transformou o tal condado en título de Castilla e, despois, sometería este a escisión adoptando unha das partes a denominación de Torre de Cela. De xeito que, á morte do pai, en 1890, Emilia Pardo Bazán converteuse en herdeira da casa da rúa das Tabernas, do enxoval do piso arrendado da Calle Ancha de Madrid, e das torres demoucadadas de Meirás. E foi condesa. Por entón, Emilia estaba moi unida á súa nai Amalia e distanciada do seu marido Xosé Quiroga e Pérez de Deza. Sobre todo, Emilia triunfaba e triunfaba como escritora. Segundo Ángel del Castillo, Amalia e Emilia decidiron facer dos restos das Torres de Meirás un soño de pedra. A imaxinación literaria da filla aliaríase cun certo gusto artístico da nai, e ambas consagráronse á fabricación do novo Meirás poñendo, di Ángel del Castillo, «a primeira pedra» no ano 1893. O que fixeron foi levantar en Meirás unha sorte de castelo ou quinta de inspiración medievalizante que podería ben compararse coa igrexa neorrománica de Vidago (Chaves) e cuxo «élan» criativo tiña moito que ver coas fantasías arquitectónicas de Luís II de Baviera, «o Rei Tolo».

Carlos Martínez-Barbeito asocia o neorrománico do novo Meirás coas ousadas restauracións góticas de Viollet-le-Duc. Axudarían na obra de Meirás Vicente de Lam-

pérez, ilustre arqueólogo e historiador, e maila súa dona, tamén erudita, Blanca de los Ríos. Pero o citado Barbeito pensaba que o máis influínte conselleiro de Amalia e Emilia fora un dandy coruñés, ceibo e millonario, de orixe camerana: Álvaro Torres Taboada. A Torre de Meirás na que estaba o estudo de Emilia chamouse «La Quimera». Este Torres deseñou el mesmo e fíxose construír un fantasmático Castelo medieval en Vilaboa (Rutis, Culleredo) que foi a admiración das clases mercantís da Coruña. Morto Torres Taboada, o *chateau* de Vilaboa pasou aos seus herdeiros, que se desprenderon del. Chegou até o *Fondo dos nosos Espellos* un rumor segundo o cal os novos propietarios do castelo de Vilaboa negáronse a llo vender á comisión formada na Coruña para comprar un pazo e regalárllo ao Caudillo en 1937. Disque foi por isto polo que Barrié de la Maza, Álvarez de Sotomayor, Bugallal Marchesi, Molina Brandao e demais compoñentes da comisión franquista puxeron a vista na Granxa ou Torres de Meirás da que era ao tempo única propietaria a filla de Emilia. Esta vendeu fraudulentamente.

Franco amosouse moi feliz de recibir Meirás, un suborno ou «cohecho» («máxime vindo dos meus paisanos» – recorda Ramón Villares). E a ignominia consumouse. Unha Pardo Bazán, da familia dos que se consideraban do sangue do Mariscal Pedro Pardo de Cela, vendeulle as Torres de Meirás a unha asociación de burgueses franquistas que habería de entregarlle o predio á figura histórica que máis dano lle fixo a Galicia e a España. Nin Castelo, nin Torres, nin Granxa. Franco, actuando como o snobista que era, pasou a chamarlle á finca «Pazo» de Meirás, o cal se converteu nun dos centros de poder da *Longa noite de Pedra*. De pedra, coma as tallas do Mestre Mateo que, para vergoña nacional, acaban de regresar ao poder da familia Franco como testemuña muda dunha colosal apropiación indebida.

Disto e doutras cousas concomitantes seguiremos a tratar no *Fondo dos Espellos*.

O Pazo das falsas aparencias (17.03.2018)

Pouca cousa auténtica hai nas Torres de Meirás. Desde os alicerces ás ameas, case todo alí é falso. Emilia Pardo Bazán chamoulle La Quimera á torre na que escribía, soñando ser Montaigne, cando este levantaba a pluma para descansar a vista nas súas propiedades. De orixe falsa, por pontificia, era o título de condesa que lle axenciara o pai a Emilia. Falsos e algo ridículos eran os títulos nobiliarios que repartía Franco; algúns deles meditados e concebidos en Meirás. Era espurio o de «Caudillo de España por la Gracia de Dios» que se estampillou a el mesmo. Como irregular foi o título de «Príncipe de España». De Franco aprendeu Juan Carlos a despachar falsas aparencias, que cobexaron aquel Señorío de Meirás que recibiu a viúva de Franco. Nos veraneos galegos, Franco gustaba de se vestir de *yatchman* inglés e de recibir en Meirás coma un magnate afeccionado aos deportes náuticos. Franco, en

Meirás, fantaseaba con ser un señor da terra dos de antano sen saber cousa de *Los pazos de Ulloa* nin moito menos de Valle-Inclán ou Otero Pedrayo. Franco apreciou moito o regalo das Torres, ao que se apresurou en nomear oficialmente Pazo de Meirás.

Francisco Franco agradeceu o agasallo, «máxime viniendo de mis paisanos», e axiña o suborno se convertiu en fonte de regalías. Segundo Ramón Villares, os principais artífices da compra de Meirás, e da entrega da propiedade a Franco, foron Pedro Barrié de la Maza, Fernando Álvarez de Sotomayor e Alfonso Molina Brandao. Houbo outras e outros en graos diversos de dilixencia. O regalo a Franco axudoulle a Barrié a robustecerse na trama, constitutivamente corrupta, do capital monopolista de estado que teceu o franquismo. A suite empresarial de Barrié e a súa presenza no sector INI é impresionante. ASTANO, Pastor, Aluminios, PEBSA, Cubiertas y Tejados e, sobre todo, FENOSA, que se apropiou das mellores bacías agrícolas de Galicia, floreceron «in conspectu Dei», tal como reza a inscrición do arco de triunfo de Franco na Ciudad Universitaria de Madrid. Se voltamos ás falsas aparencias comprobaremos que o Caudillo converteu a Barrié en «Conde de las Fuerzas Eléctricas del Noroeste Sociedad Anónima», o que ocasionou en toda Galicia, e España, hilaridade. En canto a Álvarez de Sotomayor, Franco depuxo a Picasso como director do Museo de El Prado e nomeou para o cargo aquel pintor, sempre moi ben asistido polo influente catedrático pontevedrés F.J. Sánchez Cantón. Sotomayor, amigo persoal de Franco, accedeu a perpetuidade ao posto de (tamén) director de Belas Artes de San Fernando, entre outras vantaxes. Finalmente, Alfonso Molina Brandao, quen procedía da cámara da propiedade urbana da Coruña, foi designado por Franco alcalde da cidade, que se converteu, para todos os efectos, en capital da España veraneante. Molina foi un dos autores da falsa aparencia da Coruña que fai desta capital un reduto antigalego e reaccionario. Fixeron falla moitos anos para librar a Coruña desta sombra xa que o espírito de Molina Brandou parece que, por ben de anos, ocupase o corpo e a vontade de Francisco Vázquez. E isto non é un conto de «corpus abertos».

E Meirás seguiu, xa en modo de falso pazo, acumulando preciosidades e evoluíndo ao compás de novos obsequios que se acumularon entre os seus muros, talvez tamén dentro da casa de Cornide da que trataremos noutra ocasión. O «cohecho» e a apropiación indebida foron permanentes durante todo o franquismo. O saqueo do pazo de Dodro non o coñecemos con detalle pero agora saíron a plena luz unhas figuras de autoría do Mestre Mateo que pasaron da catedral e cabido de Compostela a propiedade do conde de Ximonde e, del, ao concello compostelán franquista. Este correu a meter en Meirás as imaxes valiosísimas. En todo caso, o desastre non foi total xa que Blanca Pardo Bazán, filla de Emilia, terminou por doarlle á RAG, da cal a súa nai fora presidenta de honor, os bens e coleccións máis importantes da familia, incluída a casa petrucial da Rúa das Tabernas. O seu irmán Jaime, oficial de cabalería, fora fusilado en Madrid en 1936, e ela, sen fillos, era a derradeira dos Pardo Bazán.

De xeito que as mellores propiedades móbeis da familia áchanse custodiados pola Academia en tanto que moitas falsas aparencias continúan en Meirás.

Emilia e a súa nai Amalia fabricaran un Castelo Encantado como o que aparece no *Orlando Furioso* de Ariosto: «che nel medio d'un sasso avea un castello/ forte e ben posto, a meraviglia bello». O castelo do Orlando está habitado por quimeras e cabaleiros alouleados e vagantes. María Luz Morales, a adaptadora ao castelán do poema, chamoulle «El Castillo de las Falsas Aparencias». En tal cousa converteron Emilia Pardo Bazán e Amalia de la Rúa Figueroa as Torres de Meirás. 301

No pazo singular dos de Cornide (24.03.2018)

José Andrés Cornide Saavedra e Folgueira (1734-1803), figura central do protonacionalismo e da cultura do século XVIII galego, naceu fronte á colexiata de Santa María do Campo da Cidade Alta da Coruña, pé da romántica rúa das Damas, nunha casa que se achandou para erixir o pazo urbano actual. Este, chamado «casa-palacio» de Cornide, pasou a mans da familia Franco de forma fraudulenta por maquinación do concello da Coruña (ocorrera con Meirás) en cambalache dirixido por Pedro Barrié de la Maza. Representaría, pois, un acto de hixiene política e de xustiza histórica que, mediante incautación, esta singular predio chegase hogano a se constituír en propiedade pública.

Aí a está, a casa dos de Cornide. A fachada amosa 19 vans, entre a porta, as fiestras abalconadas e os chinelos baixos. Adivíñanse as luces mutantes da Coruña entrando, coma as luces da razón do setecentos, por corredores, alcobas, salas e gabinetes. Carece de elementos neoclásicos, a casa Cornide. E as curvas dos remates e pedra de armas que coroa o conxunto imprégnanos dun arrecendo rococó. Algún advertiu nesta casa unha severidade; até o punto de Gil Merino presumir no proxecto a man dalgún dos enxeñeiros franceses que traballaron no XVIII en Capitanía: Montagut, Vergal, Lemaur. A min gustárame ver no deseño da casa de Cornide o trazo fino e politécnico de Champalimaud, o oficial de enxeñeiros que fixo realidade as máis soberbias fortificacións da nova Contrasta, ou sexa Valença do Minho, segundo o historiador Pereira de Castro. Champalimaud casara no Minho e unírase ás vellas fidalguías galegoportuguesas que continuaban enlazadas a pesar da fronteira. Para nós, aínda carente de azuleros, a casa coruñesa dos Cornide ten algo que nos acorda Portugal, como tamén pode acordarlle ao *flaneur* que deixe escorregar a imaxinación onda a Pelegrina de Pontevedra.

A casa de Cornide, na súa fábrica actual, non é aquela na que naceu o sabio que, con Feixó e Sarmiento, é lado do triángulo máxico do pre-Rexurdimento-. Para Martínez-Barbeito, cornidiano máximo, esta casa que aí aínda está en pé foi onde madurceu e soñou e viviu os anos de formación José Cornide. En todo caso, o pazo urbano

dos Cornide é único no seu xénero e non se asemella a ningunha habitación humana contemporánea, nin da Coruña nin de calquera outra vila ou cidade de Galicia. Falabamos de Portugal.

- 302 José Cornide como vinculeiro nato ou sexa fillo único, herdou, alén da casa do Campo e outras propiedades, o pazo de Mondego, que se erguía (xa non) a tiro de arcabuz (disimúlennme o «animus» magnicida) das Torres de Meirás. Este Mondego nada ten que ver co río que bañaba os alicerces da Quinta das Lágrimas de Inés de Castro aos pés de Coimbra. Pero a coincidencia ten a virtude de nos facer acordantes da aventura portuguesa de Cornide Saavedra.

Ocorreu que, a Godoy, os franceses lle ofreceron a coroa de Portugal. Co fin de se informar, o Príncipe de la Paz recrutou Cornide para viaxar en misión especial a Portugal. Alí o coruñés demorou dous anos. O resultado das súas investigacións foi a obra en tres tomos titulada *Estado de Portugal en 1800*, RAH, Madrid, 1802. Non sería raro que, por un intre, non deixara Cornide de soñar nunha reconciliación política do vello reino de Galicia co reino novo de Portugal. Isto derradeiro non pode ser outra cousa ca suposición.

O pai de José, Diego Antonio Cornide Saavedra, era un fidalgo con rendas, titular do vínculo de Mondego, entre outras fontes de fartura e benestar. Pero cursou estudos universitarios e traballou na Coruña como avogado. Elixiu esta actividade, e non o ocio nobiliario, e ofreceulle ao seu fillo un modelo de vida urbano e laborioso, que el seguiu. Captado pola Real Academia da Historia, viviu longos anos en Madrid. Morreu José Cornide na Plaza Mayor, na mesma sede da Academia da que foi secretario perpetuo con dereito a casa-habitación. Segundo Barbeito, sempre desexou con regresar a Galicia e á súa fermosa casa da Cidade Alta da Coruña.

Cornide aínda (07.04.2018)

Nunca insistiremos abondo en que José Cornide, xunto con Feixóo e Sarmiento, constitúe un dos lados do triángulo simbólico da Ilustración galega. A súa obra é extensísima. Ocúpase Cornide de arqueoloxía, de educación, de historia e prehistoria, de xeografía e viaxes, de filoloxía, de economía, de ciencias naturais. É cartógrafo. Escribe ensaios, informes, ditames, artigos, nun estilo elegante, preciso e sempre funcional. Ao mesmo tempo, el está presente en institucións e academias, é fundador e membro dirixente dalgunhas delas. Trátase dun enciclopedista, alén dun home público do Despotismo Ilustrado. Amou a Galicia. Pensou e desexou a rexeneración dela e a felicidade e prosperidade material dos seus fillos. Para Cornide, Galicia era un suxeito colectivo dotado de recursos, fisionomía, identidade, historia e lingua propios.

Naturalmente, e visto o estado de cousas dominante, a obra de Cornide está escrita, case toda ela, en castelán. Pro prestoulle moita atención á lingua propia; até o punto de colixir un *Catálogo de Palabras Gallegas*, que publicou Martínez-Barbeito no *BRAG*, (1957). Cornide, por parte, era bon poeta e lector de poesía.

Infelizmente, a maior parte das obras de Cornide consérvase só en forma de manuscritos moi cuidadosamente grafados. Non é cousa rara, xa que no século XVIII (véxase o caso próximo de Sarmiento) moitas obras importantes circulaban por tertulias e círculos literarios e científicos en forma de manuscrito. Á posteridade tería a obriga de dalos ao prelo, como se fixo nos países avanzados coas obras non editadas dos seus grandes autores do século XVIII. En Galicia aínda non se levou a termo a edición nacional das *Obras Completas* de José Cornide Saavedra e Folgueira. Hai nelas non poucas noticias e interpretacións que sería de grande utilidade difundir nos nosos días. A porción meirande dos manuscritos inéditos do autor coruñés áchase custodiada pola Real Academia da Historia de Madrid. Se a casa de Cornide algún día resultase liberada da detención e usurpación franquista ben se podería instalar nela un Centro da Ilustración e do Racionalismo Galego que, entre outras angueiras, se ocupase da edición das obras deste precursor de precursores; así da inédita coma da que viu a luz.

Os tres poemas galegos de José Cornide foron publicados por Murguía no *BRAG* 1917. De moi diferente factura e adscripción xenérica, consisten nunha descrición divertida de costumes vilegos, nunha simple décima vagamente satírica nun espléndido soneto de amor.

X. M. Álvarez Blázquez, na súa *Escolma* (Galaxia, Vigo, 1959) publica esta peza, titulada «A Filida», por segunda vez e non oculta o seu entusiasmo. Para Álvarez Blázquez, o soneto é o texto poético de maior importancia da literatura galega do século XVIII. No *Fondo dos Espellos* estamos de acordo. Móvese o poema no universo do amor imposíbel. «O paxaro de Lesbia» que nos conmove e fai sorrir en dous poemas de Catulo, aquí é símil do amante e eu lírico, apreixado no ichó, que non pode liberarse para procurar a amada e facer niño no seu seo. Reproduzamos o soneto enteiro:

Viche, Filida amada, o paxariño / que, arando desos aires nas campiñas, / descoidado se achanta polas liñas / que cauto cazador pon no camiño? / Viche que forza fai para soltarse / e levar a bicada ós seus paxaros / (parte do corazón e fillos caros), / que deixara no niño ao remontarse? / Pois viche a quen che adora pola vida, / que, chantado no ichó dun imposíbel, / cata aquí, cata alí se acha saída / para fuxir, podendo verse libre / e acurruxarse firme no teu seo, / en que chocara atento o seu desexo.

María Francisca de Isla e mais Cornide eran dun tempo. Poeta tamén en galego, ela brillou na sociedade culta. De María Francisca só nos resta un romance, *Ao abade Fruime* pois mandara queimar os seus papeis. Martínez Barbeiro descubriu no arquivo de Cornide este poema. A Barbeito deulle no peito, sen chegar a publicar a sospeita, que o amor imposíbel que encobre o paxaro preso dentro do soneto

de Cornide Saavedra sería aquel que o autor sentía por María Francisca de Isla e Losada. Na *Escolma* de Álvarez Blázquez, os nomes e os poemas dun e doutra aparecen xuntos.

304

A primeira obra teatral impresa en Galicia e outras novas do Século das Luces (14.04.2018)

No século XVIII houbo florecemento intelectual en Galicia do que foron axentes propietarios, eclesiásticos, baixa fidalguía, burgueses togados e funcionarios públicos. A literatura galega, sequer apenas a poesía, incrementouse ao par dos estudos científicos sobre a natureza, a Historia e a lingua do País (verba, esta derradeira, moi propia do século no que naceu a Idade Moderna). Cada vez os actuais estudosos acatan menos o rubro «Séculos Escuros».

José Yxart escribía na introdución ás *Cartas familiares do P. Isla* (BCE, Barcelona, 1882), dirixidas á poeta galega setecentista María Francisca de Isla, estas palabras que evocaban o tempo dos primeiros Borbóns de Madrid: «los manuscritos corrían de mano en mano, de tertulia en tertulia, de corro en corro y se celebraban por sabrosos cuanto más salpimentados de agudezas y ofensas a la susceptibilidad ajena». Coexistiu con estes escritos festivos ou satíricos de transmisión manuscrita unha literatura alta ou científica que se difundía do mesmo modo. Case a totalidade da produción do P. Sarmiento e a maioría da de Cornide circulou no seu tempo en forma de manuscrito, e en boa parte aínda segue sen ser imprentada.

As semanas pasadas sacamos do *Fondo dos nosos Espellos* a figura de José Cornide e interesámonos porque a que foi casa súa deixe de estar ocupada pola familia Franco e pase ao dominio público. Decidimos non deixar hoxe o XVIII e tratar de tres textos literarios en galego, recentemente descubertos pola ciencia e a investigación.

Só un deles foi levado á imprenta e dous correron o mundo como manuscritos. Todos terminaron no esquecemento e hoxe áchanse en procedencia de reanimación. Comentarei estas obras con brevidade.

1. *Entremés gallego que compuso Salvador Francisco de Roel, natural de La Coruña, Santiago, c. 1708*. Nada sabemos do autor cuxo nome figura na portada e este breve opúsculo foi descuberto recentemente por Julio González Montañés, investigador e historiador do teatro. É unha peza teatral menor que se representou na Coruña para celebrar o nacemento daquel infante Luís, fillo de Filipe V, que había de aparecer montado a cabalo no enterro do seu pai nun paso do *Coloquio* do P. Sarmiento. As *personae* son homes e mulleres casados e locuaces que se xuntan por celebraren o nacemento real. Comen, beben e fuman moito. E falan, de xeito vivísimo, nun galego rico e espellante. Trátase «del primer texto autónomo conservado impreso en gallego» e mais de «la primera obra teatral impresa

en Galicia», como o descubridor, García Montañés escribe na súa páxina web. Hoxe pódese consultar en internet o folleto e achar o orixinal coñecido na Biblioteca Nacional de Madrid nun volume compartido con outras publicacións so o título de *Jardín de varias y hermosas flores*.

2. *O romance da urca de Santo Antón*. De autor anónimo, foi descuberto por Ramón Mariño Paz e Damián Suárez Vázquez no Arquivo Histórico Nacional de Madrid nun volume facticio do tipo do que acolle o antes citado Entremés. Editouse con estudos dos autores ditos e de Margarita Sánchez Yáñez (Fundación Barrié/ILG, Coruña, 2012). É un romance galego que trata centralmente dunha misa e sermón que se celebrou en Ferrol en agradecemento á Virxe das Dores pola feliz arribada dunha urca de guerra despois de azarosa travesía. E todo foi unha argallada do piloto e do capelán do buque para lle zugar o diñeiro á infeliz dotación militar. Nesta peza, asistimos, por primeira e se cadra única vez nas letras nosas, a unha tormenta literaria a bordo dun navío de guerra. Resulta divertida a sátira anticlerical e dirixida tamén contra un oficial da armada española. O romance ponlle sempre a Ferrol o artigo determinado. Por parte, un dos protagonistas é un suxeito de voce aguda ou afrautada e de apelido Franco. Os feitos e personaxes están tomados dun acontecemento real. En canto ao navío, urca o seu nome, e se cadra tamén o modelo, é de orixe holandesa e pasou ao galego e ao castelán a través do francés (*hourque, ulke*). Máis unha nota dialectolóxica: a escrita do *romance da urca de Santo Antón* parece amosar claramente que en Ferrol se fala o galego con gheada no século XVIII. Mariño e Suárez datan o Romance en 1777.
3. *Cincuenta décimas contra don Diego Zernadas*. Este é un manuscrito anónimo coma o anterior, que foi descuberto na Fundación Penzol de Vigo por Xosé A. Fernández Salgado, quen o publicou precedido dun estudo e con notas moi valiosas (Laivento, Compostela, 2017). Diego Antonio Zernadas (ou Cernadas) e Castro, abade de Fruíme, que ligaba cálidas relacións con María Francisca de Isla e con Cornide, e con outros contemporáneos, tiña certamente inimigos. Un deles endereitoulle anonimamente unhas décimas nas que o acusaba de se quedar con doazóns para velas destinadas ao santuario das Dores, en Fruíme. Segundo o autor malicioso, o crego ilicitamente lucrábase coa complicidade do sancristán. Lémbrese que a Virxe das Dores é a mesma advocación ca a usada polos pícaros da urca ferrolá para facerse cunha pía recadación económica. As estrofas contra o Abade de Fruíme revelan un autor dotado de habilidade satírica no manexo do verso conceptuoso e «salpimentado» (*Yxart*) de ensino que esixe o cultivo feliz da décima en función escarniña. Salgado sitúa o texto entre 1745 e 1777.

No *Fondo dos Espellos* somos do ditame (así adoitaba escribir o P. Sarmiento) de que quedan aínda moitas obras literarias en lingua galega do século XVIII por descubrir en arquivos e bibliotecas de Galicia, e non só de Galicia.

Os cen anos de Óscar Lopes (21.04.2018)

306

Débolle a Óscar Lopes, entre outros favores, o de me aprender a revalorar a idea de xeración literaria no curso dunha súa conferencia ditada en Vigo no ano 1969. Portugal está a conmemorar o nacemento de Óscar Lopes en Leça da Palmeira, acolá embaixo, no ano 1918. Morreu no 2013 culminando unha vida de intensidade intelectual portentosa na súa casa da cidade portuense, rúa dos Belos Ares, cuxa porta sempre lle fora franqueada a aquel que petase pedindo consello e luces de coñecemento. Recibimos no *Fondo dos Espellos*, dúas publicacións suscitadas polo centenario do nacemento de Óscar Lopes que vos recomendo vivamente. Unha é da autoría de Manuela do Espírito Santo: *Óscar Lopes, retrato de rosto*, Câmara Municipal de Matosinhos, 2017. Outra é o número monográfico sobre Óscar Lopes dunha renacida *Gazeta Literaria*, da Associação de Jornalistas e Homens de Letras do Porto, inverno de 2017, que dirixe Francisco Duarte Mangas.

As matemáticas, a filosofía (especialmente a lóxica), a lingüística e as ciencias do home, con acompañamento da música, organizábanse na mente de Óscar Lopes mediante un método implacábel de base racional e profundamente ética. O de Leça da Palmeira exerceu a hexemonía no campo da historia e crítica das letras portuguesas e situou a gramática da súa lingua á altura das grandes teorías do noso tempo. E aínda non lle faltaron os azos para escribir textos secretos. Neles as potencias do seu espírito en forma de poemas aparentemente fríos, por vía non representativa, fan sentir no lector aquilo que nunca fora antes dito en portugués. Todo este saber e práctica teórica estaba endereitado ao fin último da transformación dinámica do mundo desde o sitio que, no caso del, se chamaba Portugal. Óscar Lopes encarnou na sabedoría dialéctica do marxismo aberto, e non vulgar, e sempre el se quixo distanciar, con displicencia calada, de todo neorrevisiónismo e de todo eurocomunismo. Desde 1945 Óscar Lopes foi membro do Partido Comunista Portugués, recoñecido como o máis importante intelectual orgánico deste. Foi no efectivamente, sempre en íntima concordia con Álvaro Cunhal en canto este viviu e dirixiu o seu partido, na clandestinidade, na cadea e en tempos duros posteriores ao 25 de abril.

Óscar Lopes foi profesor de Liceo e só da universidade cando o fascismo resultou vencido en Portugal. Ao mesmo tempo, a súa particular arte de ser portugués levouno a exercer a pedagogía popular. Centos ou milleiros de palabras, palestras, coloquios, foron desenvolvidos por este Mestre en foros populares nos que traballou arreo. E nunca Óscar Lopes, educador do pobo, rebaixaba o nivel científico e teórico do seu discurso de masa aínda que no lugar adecuado da universidade, fose o primeiro en ofrecerlle á mocidade estudosa, por exemplo, cursos de lingüística matemática computacional ao mesmo tempo que os incitaba á frecuentación de revistas tales coma a xaponesa *Mathematic Linguistics*.

A máis famosa das obras de Óscar Lopes é a *História da Literatura Portuguesa* editada en 1952 e da cal foron impresas por volta de vinte edicións. Esta foi redirixida conxuntamente polo noso autor e por un brillante seu parceiro: António José Saraiva. Séguea en éxito académico, aínda que non sexa menos importante, a *Gramática Simbólica da Lingua Portuguesa* (1971). A nós atínxenos de máis preto o primeiro destes estudos.

Na *História da Literatura*, Óscar Lopes e Saraiva só amosan unha insuficiencia, e ela é a que se fai evidente no tratamento que se dá á materia rica medieval galegopor-tuguesa. Mais alén diso, a obra vai superar os modelos histórico-literarios de Mendes dos Remedios ou Fidelino de Figueiredo. Amplamente Lopes-Saraiva usan dun procedemento histórico con referencia social permanente e dunha análise elástica de individuos e movementos de carácter posestilístico. Describen interna e externamente obras e procesos literarios e nunca deixan de facer faiscar na análise lumeiras de percepción subxectiva. Citemos só agora *Entre Fialho e Nemésio* (1984) porque contén estudos que tiveron o efecto de reorganizar o canon da literatura portuguesa contemporánea.

Se ao dito sumamos unha enxurrada incesante de artigos publicados en xornais e en revistas de alta cultura como *Seara Nova*, *Vértice* ou *Gazeta Literária*, non completariamos, pero acadariamos idea aproximada da magnitude intelectual de Óscar Lopes. Grandeza que provén dun espírito de universal curiosidade e dunha pulsión básica de procura da verdade que non tiña fin. O seu ánimo xeneroso e dado levábao a acordar os seus tesouros de ciencia e experiencia aos outros, a mans cheas. Por iso non resulta raro que, nas celebracións deste centenario, moitos dos que evocan a figura do autor con propósito de etopeia, mencionen, como parte constitutiva do seu carácter, a «dispoñibilidade». Foi Mestre, Óscar Lopes, até o final. E foino, non só como divulgador, senón como investigador, en varias materias até o límite intransitábel da resistencia ao coñecemento que elas mesmas ofrecen, sen deixaren outro camiño que o da poesía que Óscar Lopes ouvía cantar dentro de si pronunciando un pronome persoal que o interpelaba: «Alguém diz Tu?» El era o que dicía Tu a toda a xente, e, ao facelo, encheu de luz unha época.

Sumámonos no *Fondo dos Espellos* á conmemoración que Portugal, e especialmente a nosa cara cidade do Porto, están a facer do centenario do nacemento de Óscar Lopes.

«Nunca saberemos falar do que mais amamos»: Óscar Lopes e Galicia (28.04.2018)

Óscar Lopes nacera en Leça da Palmeira (Matosinhos) en 1917 e morreu, na súa casa portuense da rua dos Belos Ares, en 2013. Como unha destas datas saíu errada no *Fondo dos Espellos*, pedimos desculpa e continuamos coa nosa lembranza afer-

voada do Mestre. Tratamos hoxe do lugar que Galicia ocupou no seu pensamento afectivo. Os ecoares do centenario de Óscar Lopes non se apagaron aquí e alén Miño, Xurés, Barxas, Frieiras, Laboreiro, Montezinho.

- 308 Óscar Lopes fixo entrada triunfal en Galicia o 20 de setembro de 1969 cunha conferencia ditada no Salón Nobre do Mercantil de Vigo so o título neutro de *Panorama da Literatura Portuguesa*. Aquel público politicamente hipersensible da esquerda recibiu as claves dun método historioliterario que nada tiña que ver nin con Carballo Calero nin coa prédica carrillista nebulosamente relacionada con «realismo social». Organizaron o acto o Centro Portugués de Vigo, ao tempo presidido por Eduardo Calvet de Magalães, e a Asociación Cultural de Vigo, que non sei se tiña á fronte Camilo Nogueira ou Alfonso Álvarez Gándara. Camilo Veiga abríralle as portas do Mercantil e Bernardino Crego acaba de reconstruír para esta sección o acontecemento. Pode decerlles este cronista que Óscar Lopes regresou ao Porto entusiasmado co encontro. E por ter abrazado aquí a José Pedro Guisado, o galego da *Orpheu*.

Arredor de 1982 celebrouse un simposio internacional de poesía en Afife. Alí foron poetas novos de Galicia, cos que Óscar Lopes falou moi animadamente. Na súa conferencia tratou das funcións da linguaxe segundo Karl Bühler, estendéndose na poética tal e como fora definida por Jakobson. Expuso que, alén das coñecidas, moitas máis funcións poden ser achadas e illadas na linguaxe, e que todas elas se relacionan reticularmente de forma complementaria e complexa. Toda unha lección de teoría da linguaxe por tanto. Despois de Afife parece que houbo en Ourense un *Congreso de Literatura Galego-Portuguesa*. Este desenvolvería os seus traballos en 1984. Descoñezo a ponencia a este congreso que seica Óscar Lopes presentou so o título de «As Sibilas Domésticas do Nordeste» (un pouco estraño).

Ao revés, chegaron ao *Fondo dos Espellos* informacións sobre o encontro de escritores galegos, vascos e cataláns («Galeuzka literaria») que se celebrou en Baiona no ano 1986. Alí Óscar Lopes dirixiu aos asistentes unha lección titulada «Afinidades entre as Literaturas Litorais Ibéricas», que tivo xeral e entusiástica recepción. Dado que a maioría dos congresistas non eran iberistas nin ao modo unamuniano ou torgano nin ao modo galego de Pondal, cabe supór que a doutrina exposta se movese en eidos de decolonización e libertación nacional. A viaxe de volta en automóbel, cruzando o Miño pola ponte internacional de ferro Valença –Tui, é evocada así por Manuela Espírito Santo. Óscar Lopes, presidente da Associação Portuguesa de Escritores e Novoneyra, presidente da Asociación de Escritores en Lingua Galega, «fizeram o trajecto (da ponte Internacional) de mãos dadas num gesto pleno de simbolismo e ternura. A união entre os povos sempre foi uma das suas bandeiras».

Acontecemento memorábel resultou en 1987, a *Semana da Cultura Galega* que organizaran no Porto o Sindicato dos Profesores do Norte e o SGEI-CXTG galego. Houbo exposición de libros nosos e fotos de Suárez Canal, Delmi e Sendón, todo dirixido

por Humberto Busto. Na inauguración falou Óscar Lopes palabras maiores. Cando vemos (dixo) emancipárense as colonias, faise preciso instaurar unha relación nobre entre as Comunidades e un Portugal non metropolitano. É aí onde debe entrar Galicia para compartir o futuro connosco.

No cemiterio de Agramonte as nubes torvas ameazaban co seu negror. Unha moitadume acompañaba o enterro do poeta Luís Veiga Leitão, autor do libro *Noite de Pedra*. Era tamén 1987. Camiñabamos, a par, entre capelas funerarias que deixaba á vista os cadaleitos dos ricos do Porto, Óscar Lopes, Viale Moutinho e este cronista. O primeiro acumulaba en si as delegacións do Presidente da República (Mário Soares) e do CC do Partido Comunista Portugués e, o segundo, representaba a Associação dos Jornalistas e Homens de Letras do Porto. A oración civil, a cova aberta, estivo encomendada a Óscar Lopes. Entre outras cousas dixo que a simboloxía poética que Veiga Leitão usaba como motivo central da resistencia á opresión, contiña a noite e a pedra. O mesmo que facía o seu coetáneo Celso Emilio Ferreiro en Galicia. Baixou á cova o defunto e fixo ziguezague un lóstrego, seguido dunha témera treboada. A saraiba acelerou o regreso, e vin apresarse fugazmente as figuras de Agustina Bessa-Luís e dun Egito Gonçalves serio, o arrastrar da perna má de Rebordão Navarro, aflito o rostro de Eugénio de Andrade, talvez esquivo Papiniano Carlos, máis outros vultos da sociedade literaria do Porto, hoxe a mor parte deles para sempre en Agramante, así neorrealistas coma todo o contrario. O caso é que Celso Emilio estivo no enterro de Veiga Leitão convocado pola palabra de Óscar Lopes: máxica.

Finalmente, foi Óscar Lopes chamado a un debate sobre as relacións Galicia-Portugal pola Unicep, sempre no Porto, en 1994. Alí foron Díaz Pardo, Fernández del Riego e Viale Moutinho, o noso gran valedor portugués. Óscar Lopes, fisicamente diminuído, non acudiu aínda que enviou, para ler, unha breve, bela iluminación escrita, co título de «Os meus amigos galegos». Nela escribe: «Cada encontro galego-portugués é unha achega para ese reencontro que as propias condicións do capitalismo impoñem, aínda não se sabe a certo como». Con aguda visión táctica, Óscar Lopes estaba a sinalar as oportunidades que a UE e o Eixo Atlántico lle ofrecen aos nosos pobos para iren á nova Gallaecia. Por parte, e neste escrito, o Mestre declara acharse alleo a todo saudosismo e a todo celtismo crepuscular, co cal el segue a colocarse ao noso lado. O texto «Os meus amigos galegos» pode ser lido na *Gazeta Literária*, Porto, inverno de 2017.

Os amigos portugueses da *Gazeta* devandita asumen como lema estas palabras de Óscar Lopes que no *Fondo dos Espellos* tamén incorporamos: «Nunca saberemos falar do que mais amamos. Mas as imagens que mais nos encantam falam às vezes entre si, e nós renascemos: Basta um jogo imprevisto de cores, dez compassos certos de melodia, ou até um rosto, para que o mundo se nos torne inesgotável».

Da poesía renacentista en Galicia: a «Canción en loor de don Diego das Mariñas Parragués» (05.05.2018)

- 310 O XVI foi o século que trouxo a anexión de Galicia por Castela nun réxime absolutista gobernado por aquela oligarquía neofeudal reaccionaria que facía bloque cos poderes eclesiásticos católicos. Antes, no século XV, producíranse dúas desfeitas: a irmandiña que anunciaba a fin do vello feudalismo e a do partido pro-portugués da Excelente Señora. Estas deixaron cegos dous camiños alternativos que, candaneseu cunha compoñente de clase, lles ofrecían a Galicia entrada na Idade Moderna. Esta entrou finalmente so a aguiá austríaca cuxo poder deseñou para Galicia, sometida militar e politicamente, uns órganos dependentes que foron a Audiencia, a Xunta do Reino e os correxementos, alén da Inquisición supraterritorial. Entre as figuras galegas que fan parte do réxime absolutista monárquico-católico no século XVI resalta a de Diego Sarmiento de Acuña (en realidade, Diego Sarmento da Cuña). Trátase dun modesto aristócrata, señor de Vincios, Peiteiros e Gondomar, que acada un condado, o hábito de Calatrava e gabea altos postos no sistema político. Moi querido e admirado pola posteridade, o Conde de Gondomar foi, ao longo do tempo, obxecto de innumerábeis estudos biográficos. El encarna o tipo de nobre galego do século XVI que, sen deixar de amar e servir a súa lingua e patria, prospera no sistema que rexe nos reinos de España de Carlos I a Filipe IV.

Non imos falar do Conde de Gondomar que lle dou unha malleira a Drake na ría de Vigo, que contribuíu a que Walter Raleigh fose executado na Torre de Londres e trouxo á Illa de San Simón os desposos de San Tomé Mansfield desde Inglaterra; como tampouco da infatigábel loita del pola dignidade galega na cuestión do voto en Cortes nin nada diremos da creación da armada de guerra do Reino de Galicia.

Recordemos só que o Conde escribiu milleiros de cartas nas que asoma un espírito práctico e curioso, alén de amante da lingua propia, a cal usa fragmentariamente. Sábese de cartas de Gondomar con incisos no noso idioma, pero de ningunha escrita por el enteira en galego. Coñecemos algúns versos de don Diego. Todos están en castelán e carecen de altura literaria, incluso un soneto simpático con rimas esdrúxulas que nos lembran a famosa sátira de Iriarte, porque o que interesa hoxe evocar no *Fondo dos Espellos* é a faceta bibliotecaria e arquivística de don Diego Sarmento da Cuña, I Conde de Gondomar.

Nas súas casas de Gondomar, de Toro, da rúa de Atocha de Madrid e, sobre todo, na de Valadolide, el foi organizando unha magnífica librería e arquivo. Nos seus días triunfais, Gondomar comprou as casas de Leguizamo, en Valadolide, que converteu en «Palacio del Sol». Varias salas contiñan volumes e papeis. Encargou do seu coitado a bibliotecarios, como Esteban Eisser e Enrique Taylor, controlados por leais secretarios galegos de nome coñecido, tal Sánchez Ulloa e García Dovalle (Doval).

Na librería de Sarmiento da Cuña estaba, desde os días de Toro, un volume facticio, formado por manuscritos poéticos varios, coñecido como *Cartapacio* de don Pedro de Penagos, que se abriu o 9 de agosto de 1593. Non sei cando, pero Gondomar dispuxo inserir neste *Cartapacio* un poema en galego, e en dúas copias de porparte. Titúlase «Canción Galega en loor de Don Diego das Mariñas Parragués». Esta debeu de ser escrita no fin do século XVI por un autor cuxa identidade nos é descoñecida.

Falamos dunha composición en once estanzas de dez versos ben enfiados e contrapesados ritmicamente que constitúen a mostra máis ilustre, por senlleira, da poesía renacentista en galego. Alén da súa calidade formal e boa compostura, a Canción mostra a situación política na que se moven as elites do réxime católico-absolutista en Galicia. É un texto adulatorio dirixido a un personaxe cuxa figura política se acha cortada polo mesmo patrón ca a de Gondomar. Diego das Mariñas Parragués, segundo César Vaamonde Lores (*BRAG*, Coruña, 1917) foi un soldado e político extraído da baixa nobreza que ocupou cargos de certa relevancia fóra e dentro do Reino de Galicia. Tivo, este, suficiente poder para suscitar a louvanza ou chufa dun poeta culto e anónimo. As estanzas da Canción dóannos un pracer engadido, cal é o der ver mencionada de esguello a defensa da Coruña (ai, sen mencionar María Pita), as súas fortificacións reconstruídas (en especial o Castelo de Santa Cruz), as guerras nas que participa Xohán de Austria e o conflito de Aragón. E unha melancólica mención da décima Musa, que é a da poesía galega, que nos fai acordantes de que moitos anos despois, no Século das Luces, a nosa sociedade ilustrada chamaba así á saudosa poeta e inspiradora de poetas María Francisca de Isla. Na historia literaria sempre se encadean elos de misterio.

A «Canción Galega en loor de don Diego das Mariñas Parragués» segue felizmente no *Cartapacio* de don Pedro de Penagos. Editouse por primeira vez en Rosario Álvarez e X. L. Rodríguez Montederramo, «A escrita poética en galego a fins do século XVI. A 'Canción Galega en loor de Don Diego Parragués'» *BRAG*, 364, 2003. Volve aparecer cun valioso aparato crítico en *Cartapacio de Don Pedro de Penagos* (Real Biblioteca de Madrid, H-1581), edición de José J. Labrador Herraiz e Ralph A. Di Franco, Colección Cancioneros Castellanos, Moalde, 2015. Nesta segunda edición, a «Canción» vén na boa compañía, entre outros, de Góngora, Lope de Vega e Vicente Espinel.

Meixón e familia (12.05.2018)

A palabra *meixón*, que designa as anguías inmaturas aglomeradas, en castelá *anguila*, presenta semellanzas con outras galegas e portuguesas, como poden ser *meixela*, *ameixa*, *remexer*, *ameixoadada*, e tamén con topónimos tales como Meixoeiro, Meixón Frío ou Méixome, cos que pode estar relacionada xeneticamente. Vexamos de máis preto.

Nas orixes de meixón achamos a raíz indoeuropea *mei-k-* cuxo sentido nocional é nidio para Julius Pokorny: «mesturar» «aglomerar». Do indoeuropeo saíron varias formas gregas, entre as cales algunha verdadeiramente parecida á galega, como *meízon*. Tamén nola recordan o anglosaxón *miscian*, o antigo altoalemán *miskan* e o alemán moderno *mischung*.

Da mesma estirpe indoeuropea vén o verbo latino *misceo*, *-es*, *-ui*, *mixtum*, *-ere* «mesturar», «aglomerar», «axuntar». Ernout-Meillet sinalan como propio do latín imperial *mixtio* «mestura», «aglomeración», cuxa formalización en latín vulgar, *mistione*, deu lugar a derivados románicos entre os cales encontramos o galego meixón. A atribución é adecuada do punto de vista fonético histórico e mais do punto de vista semántico. *Mistione* transmite a idea de reunión de animais, neste caso, as fieiras das larvas da anguía, que se acha no significado de meixón. Outra hipótese etimolóxica de meixón merece ser tida en conta, e ela é a da orixe xermánica e sueva da palabra, cuxa posibilidade xorde ao lle aplicarmos o principio de Meyer-Lübke: Se unha palabra xermánica existe en galego e portugués e é descoñecida no resto da Romania Hispánica, pode considerarse a súa procedencia sueva. Serían, pois, traguidas ao galego polos suevos as palabras *laverca*, *lobio*, e, seguramente, tamén *broa*, *marco*, *ragas* ou *lata*. Así, a hipótese da fonte léxica sueva incorpora meixón á súa fluencia.

Pasemos aos nomes de lugar.

A toponimia galega e portuguesa do NW, e da Galicia Estremeira, ofrécenos boa cantidade de localidades e paraxes que levan nomes como Meixón, Meixoeiro, Ameixoadada, e, cunha curiosa reiteración, Meixón Frío. Para estes nomes e outros da familia tense proposto como étimo o latín vulgar *mansione* e *mansionariu*. O primeiro vocábulo, portador da idea de permanencia ou habitación, o segundo, co significado estrito de «gardián», «vixiante». Varios dos lugares actualmente chamados Meixoeiro ou Meixón foron quizais espazos de reunión do gando. Tales xuntanzas podían estar formadas por cabezas de gado e reses de diferentes especies, cousa que se observa aínda hoxe na Serra do Pisco, no Xurés e outras bisbarras arraianas. Aínda que no latín rústico era coñecida a expresión *Pecorum* ou *Equorum mansio*, coidamos que se debe manter para estas Meixoeiro e Meixón o mesmo étimo *mistione* que orixina o nome colectivo galego, *meixón*, que se lle dá ás larvas da anguía cando fan os seus fieiros ou cando se presentan no prato para o consumo humano. Son coñecidas pola lexicografía e polos falantes as verbas *meixer* «mesturar»; *meixengro* ou *meixengo*, «conspirador», «intrigante», *ameixoadada* «contubernio», e outras verbas que nos levan sempre ao latín vulgar *mistione*.

Aparentemente relacionadas co *meixón* que abría estas liñas achamos verbas abondo coñecidas cuxa historia nada ten que ver coas derivadas de *miscere* e *mistione* nin do xermánico a través dos suevos, segundo xulgamos no *Fondo dos Espellos*.

A face humana componse dunha cara dereita e dunha cara esquerda que chamamos *meixelas*, do latín *maxilla*, aínda que a nosa lingua coñece tamén *fazulas* e algunha outra forma para este significado. Por *ameixa*, e tamén *ameixola*, coñecemos os galegos varias especies de molusco bivalvo apreciadas da cociña mariñeira. Para esta ameixa véñse propoñando unha mesturada, ou ameixoadada, de latín e árabe que nos infunde desconfianza, e por iso deixaremos o seu étimo no limbo do incógnito. E agora cómpre lembrar que en galego hai outra ameixa, que é a froita con carabuña, moi saborosa nas distintas variedades, que nos da a árbore *Prunus domestica*. O étimo que se adoita propor para esta *ameixa* vexetal é *damascena*, que non acaba de nos encher o ollo. En todo caso ameixa ningunha, e tampouco meixela, teñen nada que ver etimolóxicamente con meixón.

Sobre toda a rugosa pel de Galicia aparecen topónimos que aparentan unha certa semellanza con meixón. É o caso de varios lugares Méixome, que teñen a súa orixe nun propietario da terra de nome romano en xenitivo. Este era un *Maximus* e o étimo de Méixome é (Villa) *Maximi*. Logo aparecen numerosos Meixide que, tampouco teñen nada que ver con meixón. Gottfried Schrumm indentificara unha raíz panxermánica *mag-* «forza»; que aínda o gótico modifica en «mocidade». Neste caso un señor da terra, esta vez suevo, sería romanizado como *Magitus*. E así os Meixide virían de (Villa) *Magiti*. En canto á evolución dun nome persoal de raíz xermánica a Meixe, non miramos nada claro no *Fondo dos Espellos*. Boullón Agrelo e os editores contemporáneos de textos latinos da Galicia medieval, acharon ben de homes de nome *Magitus* nos instrumentos civís dos séculos VIII a XII. E unha muller *Magita*.

Etnoxénese galega e Reino Suevo / 1. Proemio (19.05.2018)

Debemos felicitar as entidades promotoras e o seu comisario, doutor J. López Quiroga, por esta obra ben feita, que é a exposición en Ourense sobre o noso Reino Suevo. Laiámonos, iso si, de que a mostra non puidese ser instalada no antigo pazo episcopal e actual museo arqueolóxico por haber uns dezasete anos que este se encontra lamentablemente fechado. Algo apegado ás pedras, currunchos e reutilizacións seculares do pazo episcopal fala da presenza nebuloso e mítica do rei suevo Chiarrarrico en Ourense.

O termo etnoxénese (formación e nacemento dunha comunidade ou dun pobo), sobre todo a partir da reactivación que del fixo Reinhard Weinskus en 1961, referiuse ás dinámicas identitarias dos pobos bárbaros en movemento de ocupación das provincias occidentais do Imperio Romano. Os pobos, case todos xermánicos, confluían en amálgamas tribais e asentábanse de forma estábel na Galia, na Gallaecia, na Hispania, mesmo na Britannia e de forma transitoria noutros lugares. Os pobos xermánicos, algúns de condición peculiar coma os Alanos, serviron de instrumento para os

plans de Deus, na idea dalgúns tardorromanos providencialistas. Na realidade, foron axentes liquidadores. A medida que abandonaban a Germania e se movían por Occidente, ían constituíndose en novas identidades que, nalgún caso, coma o dos Suevos de Gallaecia e os Francos da Gallia, territorializáronse e deron paso a novas etnoxéneses coas elites romanas indíxenas ao tempo que se fragmentaba o latín vulgar.

Podemos imaxinar que os Suevos, talvez os das tribos Cuadas, a través dos seus cantadores, produciron un Hermerikslid, ou como se dixese na súa lingua. Ou sexa un «Cantar» ou «Chanson» de Hermerico en honor do guía que fundou o Reino de Gallaecia. O cantar que glorificaría aquel rei que sacou de territorios da marxe esquerda do Danubio, ou sexa da Germania, o seu pobo, mulleres, homes, anciáns, guerreiros, sacerdotes, tesouro, gado, acémelas, impedimenta, armamento, e o levou en dirección de Poente á Fin do Mundo. O relato describiría o paso da horda sueva da orella dereita á esquerda do Rhin, aproveitando que estaba conxelado, a noite final do ano 406, como contan as fontes históricas. E como, despois de bandearse pola Gallia, os Suevos acordaron en asemblea pasar a Britannia, propósito do cal os faría desistir Hermerico. Así pois, a nación en marcha dos Suevos baixou ao Sul, a través das gándaras, poulas e illós do que hoxe é Gasconha, para se deter nos Pireneos. Un martes de setembro do 409, segundo Hidacio de Chaves, os Suevos pasaron as portelas pirenaicas e entraron en Hispania a canda Vándalos e Alanos. Isto contaríao moito ben o Hermerikslid. Para despois relatar o reparto de Hispania, xogándose Suevos, Vándalos e Alanos o territorio. Se cadra servíndose para as sortes do óso verdugo dun carneiro. Aos Suevos tocoulles no 411 a Gallaecia, de forma especial a asturicense, a lucense e a bracarense. E a tal Terra de Promisión conduciu o rei Hermerico o seu pobo, para trocaren as espadas polos arados e ficaren para sempre aquí. No Hermerikslid habería estorias de traizón, vinganzas, odio, lealdade e nos acontecementos non deixarían de intervir os deuses do panteón xermánico. E moito sangue humano derramado.

Non chegou a nós Hermerikslid ningún, e só coñecemos os feitos mediante fontes históricas entre as cales sobrancean os escritos de Hidacio de Chaves e de Paulo Orosio, ambos contemporáneos dos acontecementos que relatan. Pero hoxe podería escribirse unha «Canción de Hermerico» á altura do noso tempo e á altura do tempo heroico. O seu autor ou autora actual tería que conxugar en si a inspiración poética con coñecementos de xermanística que lle permitisen unha familiaridade co *Beuwulf*, coas sagas escandinavas, co *Nibelungenlied*, coa *Chanson de Roland*, co *Cantar do Mio Cid*, así como co discurso narrativo do modernismo inglés (Pound) e do novecentismo francés sen se afastar demasiado de Saint-John Perse e de Patrice de Tour du Pin. O autor ou autora de tal «Canción de Hermerico» estaría en posesión, sobre todo, dos recursos da lingua poética galega numerosa esixida por Darío Xohán Cabana.

Na Historia, os Suevos de Hermerico converteron a Provincia Gallaecia no Reino de Gallaecia en 411, pois. A totalidade dos historiadores cadran conformes en que o

Reino fundado en Gallaecia por Hermerico é o primeiro en se constituír no contexto da crise e fin do Imperio Romano de Occidente. Outros pobos xermánicos fundaron reinos estábeis, coma o noso dos Suevos: na Gallia os Francos e, os Visigodos, no Meodía da mesma Gallia e na Hispania non galaica. O Reino Suevo de Gallaecia durou do ano 411 ao 585, en que foi anexionado polos Visigodos. Cremos que este Reino Suevo acelerou un proceso de etnoxénese que foi decisivo para que cristalizasen a lingua, a cultura, as formas de poboamento e mesmo de propiedade que constitúen as características nacionais da Galicia na que hoxe vivimos. Dalgunhas destas cousas iremos tratando no *Fondo dos Espellos*.

Etnoxénese galega e Reino Suevo / 2. A creba de Occidente (26.05.2018)

Logo de renunciar a Bretaña, a horda sueva cruzou cos seus aliados Vándalos e Alanos, os Pireneos no 409. Xogáronse os bárbaros Hispania, e a Hermerico e aos seus compañeiros tocoulles en sorte a provincia Gallaecia. E na Gallaecia quedaron para sempre. Por entón, o Imperio Romano de Occidente achábase en proceso de creba e disolución acelerada, tanto debido á desorde dos usurpadores entolecidos coma aos pobos bárbaros que rachaban as fronteiras da Germania.

O Reino Suevo de Gallaecia durou desde o ano 411 ao 585. Coñecemos o nome duns dazasete reis suevos da Gallaecia e ignoramos o dalgúns outros. A dinastía de Hermerico, na que o sucederon, primeiro, Rekila e, despois, Rekiario, tendeu á ampliación das fronteiras en Hispania. Signo do seu poder é a moeda carimbada por Rekiario en Braga. Non se coñece outra ningunha anterior que fose acuñada por un rei bárbaro en Europa. Igualmente, o Reino Suevo de Gallaecia foi o primeiro fundado (411) en Occidente no proceso de esboramento do Imperio Romano. A política exterior sueva tivo como inimigos, principais e competidores, os Godos do este ou Visigodos gobernados desde Tolosa ou desde Toledo. Nun tempo, estes Godos eran federados e representaban o lexitimismo romano. Cando caeu Occidente, os suevos de Gallaecia aliáronse cos Francos da Gallia e co Imperio Bizantino. Este Imperio mandou a Martín Dumiense a Braga para asesorar os reis suevos de Gallaecia na súa política de restauración do Imperio. Os nosos suevos foron sucesivamente pagáns, católicos, arianos e de novo católicos, segundo aconsellasen as circunstancias políticas. Con outros bárbaros, crebaron a infraestrutura de comunicación do Imperio, e crearon espazos independentes; no noso caso, o de Gallaecia, que se ampliaba e encollía segundo as conxunturas políticas. Foron os Suevos, derrotados polos Visigodos dúas veces. Unha no 456. Aínda que se deu Gallaecia por aniquilada, renaceu con rapidez. Dixeron: «Regnum destructum et finitus est», pro non foi certo. Houbo un período de florecemento político e relixioso-cultural de novo. Pero Leovixildo, rei dos Visigodos, interveu con máis forza

contra Gallaecia, e acabou co reino finalmente no ano 585. Rouboulles aos suevos o seu tesouro e confiscoulles o poder e o territorio.

316 Entre os anos 585 e 711 o Reino Suevo estivo sometido aos Visigodos. Hai consenso entre os historiadores no que respecta á autonomía de Gallaecia sueva sometida a Toledo. Só se discute sobre o grao maior ou menor de disidencia independentista que se amosa en Gallaecia en diversos acontecementos do período. Neste, Gallaecia aparece como unha Provincia. Sempre o reino godo se menciona dividido, política e relixiosamente, en tres provincias diferenciadas: Gallia (no territorio ultrapirenaico), Gallaecia e Hispania.

E como foi o proceso de fusión entre as elites e as poboacións galaicorromana e suevas? Sen dúbida, a gran integración produciuse entre o 58 e o 711. Debeu de ser iniciada moi cedo pro resultou de longa duración. Na onomástica e na antroponomástica, que sobrevive até os nosos días encontramos gran número de lugares e persoas de nome xermánico que, en xenitivo latino precedido dun Villa hipotético, dan lugar aos coñecidos Allariz (Villa Aliarici), Guntín (Villa Gunthini), pero tamén, aínda que non tan numerosos, outros da mesma fasquía, mais galaicorromanos como poidan ser Marín (Villa Marini/ou Romai (Villa Romani). É posíbel que tratemos deste tema de onomástica xermánica en Galicia, perfectamente viva nos nosos días e transmutada en numerosos apelidos tamén vixentes. De momento, digamos que na etnoxénese da actual Galicia tivo unha gran importancia o substrato prerromano, sen dúbida tamén o latino, pero foi o elemento suevo o determinante para fundir nun molde novo toda a substancia cultural antiga e dar lugar, mediante a implantación do modo de produción feudal, a Galicia da Alta Idade Media. Por efectos do reino Suevo creado en 411, o nome da provincia Gallaecia de Diocleciano non desapareceu levado polos ventos adversos da Historia, como desapareceron os nomes das provincias Lusitania, Bética, Tarraconense, Cartaginense. Perdéronse os nomes das provincias e, na Idade Media, novos nomes xurdiron para entidades políticas emerxentes Castela, León, Navarra, Aragón (non o río). Algún destes foi importado e implantado máis recentemente, coma Cataluña. Andalucía e as Estremaduras afloran da linguaxe da Reconquista. Pola contra, Gallaecia existía antes da conquista romana, e perpetuouse despois de caer o Imperio ate o día de hoxe no que chamamos Galicia a unha autonomía dependente da monarquía española. Nunca se insistirá suficientemente no feito de que o noso pobo lle debe ao Reino Suevo a permanencia do nome que xa se lle daba antes do nacemento de Cristo: Callaecia, Gallaecia, Gallecia, Galicia, Galiza.

O mundo dos Suevos produciu abundante historiografía e mesmo abundancia de textos na latinidade clásica. Na actualidade, o libro de Casimiro Torres, *El Reino de los Suevos*, Fundación Barrié, A Coruña, 1977. O estado presente da cuestión encontrarase, excelentemente exposto, en Pablo C. Díaz, *El Reino Suevo (411-585)*, Akal, Madrid, 2011. Nesta segunda obra, o lector que procure afondar no asunto achará unha completa bibliografía posta ao día.

Etnoxénese galega e Reino Suevo / 3. Coa laverca como divisa (02.06.2018)

Foi durante estes case trescentos anos cando fraguou o conxunto de riscos característicos da Galicia actual, incluíndo neles a lingua. O que nos leva a preguntarnos polo legado suevo que subsiste hoxe na lingua galega. 317

Existe un conxunto (non moi grande pero si de uso frecuente) de palabras galegas de orixe xermánica. Unhas herdadas do latín vulgar de época imperial, coma *xabrón*. Outras moitas procedentes da avalancha dos pobos bárbaros que contribuíron á fragmentación do Imperio de Occidente. As linguas dos pobos bárbaros e xermánicos eran moi semellantes, e non coñecemos demasiado da peculiaridade da dos Suevos. Tense, con todo, considerado seren de orixe sueva algunhas verbas galegas.

Así o suevo *lobjio* «al boio, pendello, parra, latado», pasou ao galego con eses mesmos significados e tivo unha ampla difusión nos nomes de lugar en todo o país e N. de Portugal: Lobios, Loivos, e así. A verba *lobio* é hoxe exclusivamente galega no dominio hispánico, aínda que irmá do *lobby* inglés, que goza de vitalidade no mundo político actual, e do alemán *Laub* «edículo de xardín», relacionábel coa iconografía e novelística prerromántica.

No *Fondo dos Espellos* estamos convencidos de que a nosa *broa*, ou sexa o pan actualmente de millo que no pasado foi feito de millo miudo, ven dunha raíz indoeuropea *bher-*, plurixenética, que tamén deu en galego, por outra vía, *fromento*. Dado que no inglés temos *bread*, en alemán *Brot*, en antigo noruegués *braud*, e *brad* en antigo frisón, pensamos que a *broa* que gozamos en común co portugués *minhoto*, e co asturleonés *borona*, é tamén unha prenda léxica que nos legaron os Suevos.

Hai conformidade en asegurar o carácter suevo da palabra galega *laverca* que designa un paxaro da especie *Alauda arvensis* que na máis da Romania adoptou nomes latinos coma o francés *alouette* ou o castelán *alondra*. Certo que hai en galego para esta especie outro nome derivado de *alauda*, que é *loia*; pero agora estamos con *laverca*. A *laverca* galega que ten parentes que rechouchían moi ben nas linguas xermánicas contemporáneas e antigas: no inglés *lark*, no antigo inglés *laewerce*, no alemán *Lerche*, no islandés *laevirki*, etc. A palabra *laverca* convértese, así, nun emblema léxico que garda a memoria dos Suevos da Gallaecia.

Alén das citadas, outras palabras xermánicas entraron ao galego nos anos da preponderancia sueva. Moitas delas estiveron e están presentes noutros espazos románicos, como *rico*, *orgullo*, *espora*, *garda*, *estrebeira*, *tregoa*. E outras coñeceron irmás dentro do territorio de Hispania. Cos nomes comúns viñeron os propios. Centos deles permaneceron vivos até o día de hoxe, e podemos reconstruír os significados orixinarios xermánicos que algún día foron coñecidos polos falantes: Fernando (de *frithu* «alianza» e *nanth* «atrevido»), Rosendo (de *hrost* «fama» e *sinths* «camiño»), Adosinda (dun componente dubidoso e do *sinths* «camiño, dirección» citado). Moi-

tos destes nomes de persoas integran a onomástica galega actual en forma de apelidos patronímicos: Fernández, Méndez, Rodríguez.

318 Durante eses case trescentos anos de presenza sueva na Gallecia, e relacionado co primeiro feudalismo, creáronse, sobre antropónimos xermánicos, nomes de lugar que actualmente existen e se concentran na actual Galicia, incluída a Exterior, e mais no Minho e Trás-os-Montes portugueses. Son os que chamamos TAXXL (Topónimos procedentes de Antropónimos Xermánicos en Xenitivo Latino), que naceron formando nomes de posesión ou pertenza cun Villa en nominativo que terminou perdéndose. Vexamos un modelo: Villa Aliarici, perdeu o Villa e ficou en Allariz. De quen fose ese Aliarico fundador nada se sabe. Do tipo TAXXL, coma este, son, coma amósega: Ricoi, Samil, Gondomar, Guimarães, Sismondi, Seixomil, Bertamiráns, Vaamonde, Guitiriz, Mende, Gomesende, Randulfe, Ulfe. Aínda Piel e Kremer, tan pouco propensos a recoñecerem o factor suevo, teñen en conta un Armariz no que o nome de Hermerico, o fundador, se perpetúa nos nosos días. Alén de omnipresentes no *Nomenclátor* oficial de Galicia e na nosa paisaxe toponímica, estes TAXXL convertéronse en apelidos que arrequeantan o noso fondo onomástico e se transmiten de xeración en xeración sen permitir, así, que se dea a esquecemento o herdo inmaterial que recibimos dos Suevos.

Quixeramos enfatizar no *Fondo dos Espellos* que non se pode falar dunha Gallaecia Germánica (pedimos o rubro emprestado a Gamillscheg) sen ter en conta a hexemonía que sobre o noso territorio exerceu o pobo dos Suevos por case trescentos anos. Eles pasaron o Rhin, arrandeáronse pola Gallia e escoaron polas portelas pirenaicas para viren acougar nos vales da Gallaecia. E fixérono ao tempo xusto de crearen as bases do modo de produción feudal e de favorecer a fractura do latín vulgar que deu paso ao idioma no que agora escribimos esta bagatela que vostedes están facéndonos o favor de ler.

Etnoxénese galega e Reino Suevo / 4 Rex, Thesaurus, Gens Suevorum, Patria (09.06.2018)

A fractura territorial e disolución do poder do Imperio Romano de Occidente que se produciu no tempo das invasións bárbaras e das convulsións provocadas polos usurpadores deu paso a un novo estado de cousas. Apareceron sistemas políticos en forma de reinos bárbaros máis ou menos estábeis. Dentro destes reinos, a rede viaria que, segundo se sentiu, conducía sempre a Roma converteuse principalmente en sistemas de camiños domésticos e houbo marcas que distinguiron con claridade os novos territorios independentes.

Os Suevos estableceron en Gallaecia o seu reino no ano 411. Ben máis tarde, o cronista Xohán de Bíclaro referíase a este nomeando os seus alicerces fundamen-

tais: «o Rei, o Tesouro, a Xente Sueva e a Patria» ou territorio. Baseado na provincia romana Gallaecia, o reino botou raíces aquí a partir do seu primeiro rei Hermerico. Foi independente en longos períodos e gozou dunha certa estabilidade derivada do poder monárquico hereditario e nunha elite nobilitaria. Tal foi o escenario no que a totalidade da poboación galaica evolucionará entre o ano 411 e o 585; e mesmo, so o poder visigodo, até o 711. Trátase dun proceso que chamamos etnoxénese e que R. Wenskus, e outros, din, naturalmente, en alemán, *Stammesbildung*; ou sexa o de formación da troncalidade das novas identidades europeas por efecto da irrupción bárbara, maiormente xermánica. Neste caso, falamos da constitución das bases da actual nación galega.

Co Reino Suevo salvouse, en primeiro lugar, o nome de Gallaecia, que sobrevive nos nosos días en canto os das restantes provincias de Hispania, nas que non houbo etnoxénese, se extinguían. Así os da Lusitania, Bética, Tarraconense, Cartaginense. A capitalidade de Braga foi factor decisivo na consolidación do Reino.

Efecto de primeiro orde, e central na formación da identidade galega, resultou a individuación do latín vulgar da Gallaecia en romance, diferenciándose. Así ocorreu, e aínda pode suporse que o asturleonés se configurou inicialmente tamén como consecuencia do aparato de dominio suevo.

Unha das notas específicas da estrutura económica de Galicia ten sido a da presenza dunha inmensa rede de propiedades comunais no que se refire a montes. Se asociamos tales extensións incultas, pro aproveitadas economicamente, coa propiedade dita xermánica podemos sospeitar, desde logo sen probas documentais, que eses nosos montes de veciños poideron ser constituídos en época sueva. Se é así, eles atravesarían o feudalismo nobiliario, o absolutismo oligárquico e o predomínio burgués sen perderen o seu carácter. Hoxe o comunal ocupa 600.000 hectáreas: un 30% da superficie total do monte de Galicia.

Que a Galicia sueva fose un espazo multirreligioso no que conviven ou se exclúen catolicismo, arianismo, remol priscilianista, supervivencias pagáns de varios tipos, ben pode ser causa remota de certas actitudes propias dos galegos ante o dogmatismo e contra as condutas fanáticas. Outras especificidades galegas, coma a permanencia da freguesía civil e o poboamento disperso, non deberían ter a súa orixe na época romana latifundaria senón nunhas elites xermánicas ao tempo urbanas e ruralizadas.

Entre unha e outra cousa, o deseño do cadro social suevo faise dubidoso. Pero todo apunta a considerar que a influencia do elemento bárbaro territorializado aquí foi determinante para a fragua da condición galega feudal, moderna e contemporánea. Mentres en Aragón, Cataluña, e nos espazos reconquistados, se producen afloracións etnoxénicas novas a partir da invasión árabe de 711, en Galicia consolídase unha identidade que, desde a prehistoria e pasando polo Impero Romano, acada

unha primeira plenitude autocentrada durante o tempo no que o reino dos Suevos era soberano e mesmo naquel outro tempo no que Gallaecia volta á condición de provincia; este retroceso, producido so o dominio visigodo. Iso si, todo parece indicar que, desde moi cedo, as elites galegoromanas e as poboacións suevas se confundiron e mestizaron formando esa nova sociedade galaica que chega até os nosos días.

Escribía Stalin en 1913: «Unha nación non é unha comunidade racial ou tribal senón unha comunidade de humanos formada historicamente». Máis adiante, o dirixente soviético resumía a súa idea de nación nestas palabras: «Nación é unha comunidade estábel, formada historicamente de idioma, de territorio, de vida económica e de psicoloxía, manifestada esta nunha comunidade de cultura». Aínda engade Stalin que a nación «como todo fenómeno histórico, se acha suxeita á lei do cambio e ten o seu comezo e terá a súa fin». No *Fondo dos Espellos* consideramos que as características nacionais de Galicia foron fixadas orixinalmente na época dos Suevos, que o seu desenvolvemento está en marcha e que a súa fin non se contempla. Neste momento vén á nosa memoria o intre no que, estando eles os dous en Manhattan, Lois Soto lle meteu a Castelao nas mans *O marxismo e o problema nacional* de J. Stalin. E aí tendes a idea: en *Sempre en Galiza*.

Etnoxénese galega e Reino Suevo. Índice de asuntos pendentes (16.06.2018)

En semanas pasadas fomos sacando do *Fondo dos Espellos* asuntos relativos ao Reino Suevo noso e ao rol que lle correspondeu na constitución de Galicia como nación. Fícaron sen ser tratados aquí algúns temas que imos tocar agora, aínda que sexa de modo moi superficial.

1 –Arquitectura sueva en Gallaecia. Considérase xeralmente arte ou arquitectura «visigoda» toda a prerrománica anterior á invasión árabe na Península. Salvo quizais San Pedro de Rocas, ningunha igrexa considerada anterior a aquel acontecemento foi tida por sueva na historia da arte vixente. Ao parecer non foi suficientemente valorado o feito de que as máis, e máis valiosas, edificacións relixiosas tidas, por aproximación ou certeza, como de época visigoda, se achan asentadas en territorio suevo da Gallaecia. Sexa na Gallaecia «de fóra» (San Pedro de la Nave, San Juan de Baños), sexa na Gallaecia «interior» (Santa Comba, Montelhos, Panxón). Non se coñecen vestixios da importancia dos citados no resto de Hispania, incluíndo Toledo, capital dos visigodos. Nin moito menos en Tolosa e na porción da Galia que os visigodos dominaban. Que a construción máis ambiciosa das consideradas de estilo «visigodo», San Froitoso de Montelhos, se alce en Dumio e na capital sueva de Gallaecia, que é Braga, e que estea consagrada á memoria dunha figura histórica que naceu no Bierzo, debe facernos dubidar da denominación «arte visigoda» que se lle vén dando ás obras e estilo prerrománico de que tratamos. Moi posibelmente

deberíase revisar esta taxonomía artística e arqueolóxica á luz dunha nova reflexión histórica que teña en conta a independencia do Reino Suevo de Gallaecia entre o 411 e o 585 e mais a permanencia da sociedade suevogalaica con carácter diferenciado até o ano 711.

2 –Britonia. Sábese da presenza de refuxiados que, procedentes de Britania e so a presión alí exercida polos invasores anglosaxóns, viñeron instalarse na Gallaecia a finais do século v, segundo vulga o historiador francés do cristianismo Lois Duchesne. Hai quen pensa que estes britóns fixeran previamente unha estancia continental na Armórica. Menciónanse os britóns no *Parochiale Suevum* (finais do século vi) e concorren aos concilios de Braga. Pensamos que se debería ter en conta a posibilidade de que esta poboación celta insular contribuíse dalgún xeito á etnoxénese de Galicia que se produciu no tempo da Gallaecia sueva. Atención, pois, á Gallaecia de Maeloc (ou Maximus).

3 –Confluencia galaico-sueva. Un gran número de entidades de poboación galegas e portuguesas do Noroeste usan nomes que chamamos TAXX («Topónimos derivados de Antropónimos Xermánicos en Xenitivo latino»). Creáronse cun substantivo Villa «dominio, explotación agraria», que se perderá, seguido do nome dun posesor xermano en xenitivo latino. Así (Villa) *Aliarici* chegará a ser o actual Allariz e, (Villa) *Salameri*, o Samil coñecido como praia famosa de Vigo. Paralelamente a estes TAXX, na paisaxe toponímica de Galicia e Portugal do Noroeste encóntranse os chamados TALX («Topónimos derivados de Antopónimos Latinos en Xenitivo latino»). Eles formáronse tamén cun Villa percedoiro e o nome latino ou hebreo latinizado dun posesor en xenitivo. Son ben coñecidos Marín (de *Marinus*), Amandi (de *Amandus*), Seoane (de *Sanctus Johanes*), Lázare (de *Lazarus*), Chaín (de *Flavinus*), Pedre (de *Petri*). Coma nos casos dos TAXX, os TALX desprendéronse do precedente nominativo Villa. Damos como moi posíbel que a abundancia destes antropónimos xermánicos e latinos procedentes de posesores da terra mesturados no mesmo réxime enunciativo sexa unha marca indicativa da fusión, dentro do proceso etnoxenético, das poboacións sueva e galaicorromana.

4 –Memoira de vello reino. O de Gallaecia foi o primeiro reino que se ergueu, na que chamamos Europa, á caída do Impero Romano de Occidente. Non hai hoxe signos públicos que o recorden. Nin nomes de centros e institucións nin nomes de espazos comunais tratan de perpetuar a memoria desta primeira independencia nosa. Nin no que chamamos hoxe Galicia nin tampouco na porción dela que despois se converteu, felizmente, en Portugal. Un, ás veces, soña con que, en Vigo, a praza de Fernando o Católico, quen nunca foi rei de Galicia, cambie o seu nome pola do Rei Hermerico, que conduciu os suevos desde orelas do Danubio ás ribeiras do Miño e do Limia. Ou que en Compostela algún centro de investigación numismática faga acordanza de que o noso Rekiario cruñou a primeira moeda occidental na que constaba o nome dun rei bárbaro liberado das gadoupas do Imperio. Postos a soñar, soñamos cunha

estatua ecuestre en Allariz, digamos na Barreira, aos pés da cal o concello agradecido escriba palabras como estas: Á MEMORIA DE ALIARICO, QUE LLE DEU NOME A ESTA VILA. Algo deste xeito, podería facerse en Guimarães, cidade moi atenta a agarimar o recordo dos seus grandes homes e das súas grandes mulleres. Erixirían, onda o castelo vello, un belo monumento no que rezase esta prosa lapidaria: HONOR A VIMARA: FUNDADOR ESCURO DA CIDADE NA QUE PORTUGAL NACEU. E así Gondomar iría lembrando a Gundemarus ou Guitiriz a Witericus. Habería signos de recoñecemento da Galicia sueva independente en tantas poboacións como elas reclaman, ás veces de xeito temíbel, o imaxinario xermánico da nosa nación, como é o caso de Bertamiráns ou de Randulfe, en cuxas sílabas aínda oula o lobo e roñe o urso.

Máis engádegas (23.06.2018)

Antes de Cabanillas, Pondal foi moito de Suevia. Lembren os versos: «Mais o chan empapado/ do sangue esclarecido,/ os campos de Suevia,/ dos celtas nobre asilo,/ non cederan á morte.» Sábese que a partir de 1868 aparecen nomes de loxas masónicas relacionadas co universo nacionalista galego. E unha delas é Suevia. Cesáreo González, empresario falanxista vigués aínda que orixinario do concello de Nogueira de Ramuín, chamoulle Suevia Films á súa produtora cinematográfica. Nos anos cincuenta do século xx a máis importante sala de festas de Vigo era o Suevia, en pleno Policarpo Sanz. Nos repertorios onomásticos de Ferro Ruibal, e outros (Ir Indo, Vigo 1997) e Xosé Feixó Cid (Xerais, Vigo, 2003) figura, como nome persoal feminino, Suevia e sinálanse os seus días no 25 de xullo.

Non sabemos cantas levan hoxe o nome de Suevia, pero nós asociámolo á corrente contemporánea que reivindica a onomástica de extracción toponímica e dotada de eufonía feminina como Iria, Alba, Aloia, Antela, Arnoia, Arousa. En todo caso, Suevia únese, con Galicia, a un numeroso grupo de mulleres galegas ás que lle foi imposto civilmente un nome arrelixioso e nacional.

Falabamos de Suevia Films. Na carátula das súas películas aparecía o nome da empresa sobreposto a unha vista da ría de Vigo tomada desde o castelo do Castro. Ondeaba, no plano, non a bandeira sueva de Galicia senón a máis prosaica do porto de Vigo, que actualmente é considerada municipal. Na época non sería adecuado nin conveniente asociar a empresa cinematográfica de Cesáreo González coa bandeira galega ou, moito menos, coa chamada bandeira sueva de Galicia na que campan un dragón sinople e un león de goles sobre campo de ouro.

Da bandeira sueva informa precisamente Xosé Ramón Pena. O documento que se aduce, do século xvii, fala claramente dunha fabricación. Dá toda a impresión de que algo teña que ver esta bandeira sueva coa literatura defensiva de Galicia que

aparece relacionada co padroado do Apóstolo Santiago visto en perigo e co longo e infamante pleito do «voto en Cortes». Algún «bufo galego» que conspirase na Xunta do Reino quereda, coa axuda dun ditame do cabido catedral de Lugo, dotar a Galicia dunha bandeira do máximo prestixio. Se España se oufanaba de «la sangre de los Godos», o Reino de Galicia e o seu órgano superior que era a Xunta, faría flamexar ao vento da ficción histórica unha bandeira que fora dos Suevos. No século XVIII pervive a memoria da bandeira sueva, á que semella que lle suprimirán o león vermello (se tal, para non molestar os españois aínda moi contaminados de neogoticismo).

En todo caso, e inventárase cando se inventase, a bandeira sueva de Galicia tivo unha longa aínda que secreta vida simbólica. Por exemplo: na segunda metade do século XIX a enseña aparece, se ben discretamente, nas cerimoniais progresistas que acompañaron en Ourense a inauguración do monumento ao Padre Feixóo. Figuraba, segundo consta na prensa contemporánea, nun arco de triunfo que o sindicato dos traballadores do comercio da capital ourensá levantaron en honor do Padre Mestre enciclopédico e ilustrado. E xa que mencionamos unha loxa, coido que coruñesa, denominada Suevia, lembremos tamén que a masonería (véxase Curros) respectaba moito o Padre Feixóo. Até o punto de moitos dos seus membros teren adotado como simbólico o apelido do de Casemiro.

Sostemos nesta serie que ao Reino Suevo lle debemos a favor de conservar o nome de Gallaecia e de proxectalo cara o Futuro. Non cedeu o nacionalismo á tentación de cambiar Galicia por Suevia, senón no eido libérrimo da imaxinación e da poesía. Suevia, pois, non pasou nunca á nosa onomástica territorial realmente existente. Pero si quedaron sobre a facer da nosa Terra, gran número de vellos antropotopónimos que, como dixemos, nunca nos deixarán esquecer ese pobo xermánico que tanto contribuíu á construción da nosa identidade nacional. Por parte, o *Nomenclátor* oficial de Galicia acolle hoxe seis entidades de poboación de nome Suevos e dúas máis Suegos. Sábe-se, mesmo, dun Sueve que tiveron en conta Piel e Kremer. En canto ao primeiro rei suevo de Galicia, Hermerico, el, ou alguén que se chamaba coma el, deixou diseminados bon número de lugares Esmoríz, Esmorís, Esmorique, Esmorigo espaxados pola tona de Galicia e do Noroeste do que hoxe é Portugal. Moitos destes topónimos pasaron a apelidos de forma que non son poucos os galegos que, sen sabelo, perpetúan a memoria daquel que conduciu o pobo Suevo das orlas do Danubio ás do Miño para aquí facer florecer a árbore que Galicia hoxe é. De Celtia falaremos noutra oportunidade.

Excursión á Illa do Medo (30.06.2018)

Comeza a viaxe en San Francisco de Pontevedra, nun alto da Ferrería. Sobre o sarte-go, un corpo de pedra que fai pernetas moi curiosas. O epitafio, reza, en castelán que alí xaz Pai Gómez Chariño. É posíbel que a casa natal de Filgueira Valverde, onda a

Galera, ocupe o predio dos pazos de Chariño (c.1215-1295). O racú, con motor Pazó, agarda por nós no derradeiro peirao en escada que sobrevive en Pontevedra; onda a Ponte da Barca. Subimos a bordo recitando a coro: «as flores do mau amigo/briosas van no navío.» Chariño facíase chamar almirante e gastaba, coma o rei de Franza, flores de lis no brasón.

Navegando Marín ao largo, e logo dunha virada de arca, tocamos na area de Ardán, onda unha illa minúscula que non é a do Medo, aínda. Accedemos a ela mollando os calzóns coma xeneral MacArthur no Pacífico. Alí eu levantara, sendo moi novo, a lapis, a planta da ermida de San Clemenço, achandada e roubada xa. Estabamos na Illa do Santo ou de San Clemenço do Mar. Eran horas de lle render homenaxe a un trobador pouco citado: Nuno Treez. Alguén dos presentes recitou, moi sentido, versos de Treez que expresan a coita da meniña eterna dos Cancioneiros de nosoutros: «que non fezeron des entón/ os meus ollos se chorar non». E, velaiquí que, entre os pasaxeiros, ergue a voz erudita un latinista da escola de Díaz y Díaz para facer memoria de Trezenzonio, cuxa «navigatio» ao Alén é alfaia do verso latino medieval de Galicia. Treez e Trezenzonio xuntáronse no mar de Ardán, así. Producíronse silencio e reflexión ao cortar, por Agrelo, á unha doca de Bueu, onde atracamos. Dende a vila de Johán Carballeira fariamos romaría a San Mamede do Mar, que ten a súa capela nunha lomba por cima da Praia de Bon.

Hai as Santas Marías do Mar na Camarga, onde ardeu ao sol Mirèio, no verso de Mistral. E hai San Clemenço do Mar nas fins do mundo do Morrazo. Hoxe a ermida chámase de San Amedio e segue a congregar mundos de xente na súa romaría. É a romaría que inmortalizou o trobador Johán de Cangas na Idade Média: San Mamede do Mar. Ao recitaren as cántigas de San Mamede, os nosos peregrinos decatáronse ben de que a moza protagonista estaba moi, moi contrariada. Doída, si, polas mentiras coas cales a atormentaba o amigo tuno. «Oje non mi mençades, amigo». Suplicáballe ela. E el mentíalle unha e outra vez. Finalmente, a rapariga víngase do amigo inconstante e alónxase del. O trailalelo do motor Pazó do racú non impide agora que os viaxeiros perdan o terror cósmico ao pé das «altas níbas» da Costa de Suavela, co deus Berobreo a controlar o lóstrego no monte do Facho. Non fallou quen fixese memoria de Roí Fernandez, trobador tamén, que un día clamara tormentoso e romántico: «Maldito seja el mare / que mi faz tanto male». E foi así que o racú, cuxo patrón era de Bouzas, pitou levado do Demo porque estabamos xa na ría de Vigo e había moito que discutir.

Ao entrar na dársena da Laxe un viaxeiro vellote creu ver o submarino alemán da súa infancia abarloado a un minador da armada de Franco.

Escorrentou a súa visión. E fixo ben, porque xa todos os excursionistas disputaban fronte á vella Colexiata se aí estivo ou deixou de estar a igrexa de Martín Codax. Impúxose aceptar o contorno da actual Santa María de Vigo como escenario das sete cántigas de Codax que conmocionaran a Roman Jakobson. Non podía ser Santiago

de Vigo por acharse o seu vello templo na Areosa, máis ben no que hogano é praza de Fernández del Riego. En canto ao convento de Inés Pérez de Zeta, a fundación deste sería da Idade Moderna. Non hai outro Vigo en Galicia nin no Noroeste portugués con máis posibilidades de ser o de Martín Codax que as que ten Santa María como lugar da memoria principal. Así concluíu o intercambio de criterios que tivo lugar no que foi ledo e transgresor mercado da Pedra, hoxe infelizmente desgraciado pola autoridade e o desleixo. E o racú fixo dúas pitadas algo afónico e, cos excursionistas cantando, esta vez segundo a versión clásica da Polifónica de Pontevedra, as «Ondas do Mar de Vigo» de Martín Codax moito gregoriamente, saíu para axiña pasar baixo a Ponte de Rande, que moitos quixeran ver nomeada como Ponte do Capitán Nemo.

E así o noso racú tocou na Illa de San Simón ou de San Simián que no *Fondo dos Espellos* chamamos Illa do Medo. Moi concretamente o racú entrou en contacto, de proa, coa rampla do século XIX que fora de servizo do Lazareto de San Simón e que se había de transformar en cadea de exterminio do réxime nacionalcatólico de Franco. E dicimos nacionalcatólico, moi especialmente, debido a que o Padre Nieto está agora invadindo a memorial desta Illa na que, so a presidencia suprema do Medo, se conxugaron amor, esperanza, vida, morte. Iremos tratando no *Fondo dos Espellos* da belísima e horríbel Illa do Medo.

O racú de Bouzas, ou se cadra de Baiona, que levaba na proa o nome de Norita, volvou á súa base situada nalgún Molle das Brumas. Os excursionistas despedíronse axitando panos tal e como indicara Manuel Antonio nun poema que non chegou a escribir por completo.

A Illa de San Simón e a Tebaida marítima galega (07.07.2018)

Nos séculos III, IV e V multiplicouse na Tebaida de Exipto, en Palestina e en Siria, o movemento eremita. Varóns e mulleres isolábanse no ermo, no deserto, para alí acadaren a perfección mediante o sufrimento e o castigo do corpo. Vivían e apodrecían sós no ermo. Estendeuse esta práctica á Gallaecia, sempre tan orientalizante en materia de cristianismo orixinal. Descoñezo detalles e interpretacións do fenómeno.

Miremos algunhas illas nas nosas dúas rías do Sur, Marín e Vigo. En Tambo, en Ardán, nas Cíes, en San Simón, queda memoria de anacoretas cuxo deserto era a Illa, ao modo grego. Tamén percibimos vestixios posíbeis de eremitorios marítimos na Mourisca (Beluso) en forma de edículos en cúpula de forno, ben enigmáticos. E Sanamedio ou Mamede do Mar pode ser un lugar eremítico que sobrevive como santuario até os nosos días. Lonxe, no Bierzo e nas Ribas do Sil e do Miño, son os montes desérticos dos ascetas aínda non mancomunados.

San Froitoso de Montelios ou Braga, foi, segundo o relato aceptado, quen, despois del practicar a ermidaxe, puxo no deserto galego orde e concerto. Coma Santo Antón na Tebaida (Illa de Santo Antón) ou o segundo San Paulos, Froitoso ordenou e disciplinou o ascetismo disperso e creou o cenobio galego: en Poio, por exemplo, e sobre o alicerce eremítico. E cal foi o devalar da Illa de San Simián?

De toqueira dun home santo, se calla Simián coma o Estilita (falamos do Vello) pasou a ser unha ermida residual e consagrada á súa memoria. Isto sería a Ermida de San Simián que cantou Meendiño nun intre, imposible de situar, entre finais do século XII e mediados do XIII: Unha ermida, por ventura xa en desuso, convertida en lugar de ocultación amorosa por unha xuventude que se acollía ao seu afastamento para os encontros secretos. Eis o escenario do idilio da *Cántiga de San Simián*. Parece ser que, anos adiante, e como ocorreu con outros ermitorios arcaicos, alguén puxo alí un mosteiro, dúplice ou non. E o convento, so diversas disciplinas regulares, asentou en San Simián, e en Santo Antón, que tamén leva o nome extraído da tradición eremítica. E convento houbo na Illa de San Simián ou San Simián até que a revolución liberal puxo fin, coa exclautración, ás ordes monásticas en España; e para ben. Ou se cadra a vida monacal infrutífera disolveuse, antes e de seu, na Illa de San Simián.

Filgueira Valverde, nunha conferencia de 1966, en Vigo, definiu a *Cántiga de San Simián* coma «a pérola negra dos Cancioneiros». Moitos anos antes, o mesmo erudito descubrira a procedencia bíblica do tema do cervo que vai beber á fonte e que se encontra noutro trovador insigne: Pero Meogo. Certo que Meogo e Meendiño representan a raíz popular e o paso desta á lírica cultista de carácter laico e erótico. E ben, esta poesía secular, naturalista, paganizante, garda unha relación profunda co máis existencial e patético da poesía da *Biblia*, que é sen dúbida ningunha, a que se contén nos *psalmos*. Deixemos hoxe a Pero Meogo e veñamos a Meendiño.

No lugar do anacoreta desterrado naquel penedo que cerca o mar, aparece a meniña eterna das *Cántigas* sentíndose morrer de amor debido á ausencia do amigo. As sombras do salmo arrodean o poema, que se deixa finalmente penetrar por elas. Toda dimensión relixiosa monoteísta se esvaece, aínda que preme o poeta no intre da creación. Os *Psalmos* estaban presentes, na vida medieval, en todas as cerimoniais litúrxicas. Moi especialmente nos rituais de defuntos. Estamos na Illa da Morte, na Illa do Medo, na Illa de San Simián. En plena escorrentía da coita do amor ceibe, que foi frustrado pola ausencia do amigo, o Deus semítico lanza as súas linguas de lume e contamina o discurso. Desvirtúa o laio lírico galego o salmo 87(88) que se titula na Vulgata, *Viri gravissime afflicti planctus et obsecratio*.

A meniña, co amigo ausente, nota que a cercan as ondas do mar. O salmo entra no interior da amiga e fala por ela: «Terroris tui conturbaverunt me sicut aquae tote die, / Circumdedervnt me simul. / Elongasti a me amicum et proximum.» Conturbáronme os teus terrores como as augas, todo o día. Cercáronme as ondas grandes do mar. Fun

alongada do amigo e non teño barqueiro nin sei remar. Morrerei fremosa no mar maior.

Diciamos Medo onde o salmista pon Terrores. A *Cántiga de San Simi3n* non ten par na lírica europea anterior a Petrarca. E mais despois, que escribía Manuel Antonio. Velaí a *Cántiga* na versión Vulgata que lle debemos ao seu primeiro editor, Francisco Adolpho de Varnahagen (1870, Viena). Hai lecturas máis apuradas, coma a de Giuseppe Tavani, pero a «antiga e aceite» soa así:

Seria-m'eu na ermida de San Simion/E cercaronm'as ondas que grandes son:/ E eu atendend'ó meu amigo/ E eu atendend'ó meu amigo/ Estando na ermida ante o altar,/ Cercaron-m'as ondas grandes do mar:/E eu atendend'ó meu amigo/ E eu atendend'ó meu amigo/Cercaron-m'as ondas que grandes son:/ Non ei barqueiro nem remador:/ E eu atendedend'ó meu amigo/ E eu atendend'ó meu amigo/ Cercaron-m'as ondas do alto mar:/ Non ei barqueiro nem sei remar:/ E eu atendend'ó meu amigo/ E eu atendend'ó meu amigo/ Non ei barqueiro nem remador:/ Morrerei, fremosa, non mar maior:/ E eu atendend'ó meu amigo/ E eu atendend'ó meu amigo/ Non ei barqueiro nem sei remar:/ Morrerei, fremosa, no alto mar/ E eu atendend'ó meu amigo/ E eu atendend'ó meu amigo.

Incendiado o mar de San Sim3n: a desfeita de 1702 (21.07.2018)

Lembramos dúas evocacións literarias da batalla naval de Rande que, fronte á Illa de San Sim3n, compuxo os seus fogos, fraguou as súas lendas e acumulou os números negros da matanza e das perdas. Fora o 23 e 24 de outono de 1702. Un dos relatos débese á ben cortada pluma de Anselmo Feix3o Montenegro, ao cal o capitán xeneral de Galicia Príncipe de Barbaz3n, tivo reducido nos castelos de Vigo coa tropa do baixo Arnoia que mandaba, mentres o mar ardía onda San Sim3n. No seu poema «Pranto da Frota, por unha Ninfa galega», o irmán vinculeiro do P. Feix3o fixo unha pintura, a modo das irisacións de Turner, da batalla naval de Rande: «Mirei as naves arder,/ vin volto en volcán o mar,/ lume na auga encender,/ homes no aire correr,/ leños no fogo nadar.» Un segundo e ilustrísimo autor que prestou atención á batalla de Rande foi Jules Verne en *Vingt mille lieues sous les mers*, obra á cal lle daremos entrada no *Fondo dos Espellos* ao chegar a hora de o facer.

Unha cadea cos cal3ns amarrados nos fortes de Rande e Corbeira de Cobres, impedía a navegación chegando ao estreito. A cadea foi rota cos espor3ns de proa das naves da escadra angloholandesa que comandaba George Rooke so a autoridade do almirante James Butler, duque de Ormonde, un traidor protestante e orixinario de Irlanda que foi lucido nas cr3nicas británicas do tempo. A cadea do estreito de Rande cascou igual ca a cadea do Guadalquivir o fora a impulso da proa da nau de G3mez Chariño na tomada de Sevilla no século XIII. Das cadeas da bandeira de Navarra non é cousa falar agora.

Escrebe así Anselmo Feix3o Montenegro: «Vin forzada a cadea feita pezas,/ ela era ben fabricada,/ mais ha de ser ben dobrada/ porta que garda riquezas.» Pensaban o

marqués de Château-Renault, e mais o comandante español Velasco Tejada, que os tesouros americanos da «Escuadra de la Plata» ían estar ben acubillados na enseada de San Simón e protexidos pola cadea Corbeira– Rande. Pero non foi así, e a Historia, facendo vencedores os ingleses cos seus aliados, mudou o rumbo das políticas de Europa e América: acolá, onda a Illa de San Simón. A memoranza británica de Rande concéntrase nunha ruela de Londres, Vigo Street, que parte da soberbia Regent Street e logo perde o seu nome. A batalla da enseada de San Simón deulle nome a esta rúa e tamén a varios buques de guerra que cruzaron os mares como HSM Vigo. Vigo Street comezaba cunha tenda de tapetes asiáticos, seguía cun taller de xastre-ría á medida, e terminaba, todo isto na miña mocidade londinense, nun bon salón de té. Pero, daquela, a estrela e lugar principal da rúa que nos recordaba a nós na capital imperial, era o Vigo Bar, que non sei se seguirá de portas abertas no entrechán ao que se accedía por unhas esqueiras máis ben estreitas. Lugares, todos eles, moi adecuados para reler os versos do capitán Anselmo Feixóo Montenegro, Morgado da Granxa do Mato, pé da vila de Allariz: «deixenme chorar sin fin/ desgracias en que nacín/ na lingua en que me criei.»

Se calla, a batalla de Rande represente o antecedente principal da de Trafaltar, que converteu a Inglaterra na raíña dos mares do mundo. En todo caso, no ano 1702 Galicia camiñaba cara a súa extinción política. E non lle forneceu ao acontecemento outra cousa que a paisaxe e o escenario de guerra naval; alén de mortos. Tamén estranxeiros e nacionais de catro estados deixaron en Rande e na ría de Vigo as súas vidas. Entre Rande e Trafaltar media máis dun século. Entre a perruca rizada de James Butler e o chapeu de tres picos de Horatio Nelson escorren as ondas dos derradeiros tempos da Idade Moderna e os albores da Contemporánea. Sempre aí, a Illa de San Simón, nimbada de morte e beleza, foi testemuña silente da batalla de Rande. As adoas de morte e dor seguían en 1702 a correr entre os dedos do Destino. Atrás ficaban as sombras dos eremitas confinados nas espeluncas da Illa. Logo foi o amor e a morte, co *Psalmista* ao fondo, nos versos estremecedores de Meendiño. A Historia e a Guerra mundializadas e feroces fixeron irrupción na enseada e a dor por tanta mortandade acochou unha lenda de tesouros colosais que chega aos nosos días.

Ponte do Capitán Nemo (28.07.2018)

Vaiamos ao interior de *Vingt mille lieues sous les mers*, novela publicada en París por Jules Verne (Jules Hetzel, París, 1870) con tradución galega de Mercedes Pacheco Vázquez e Llerena Perozo Porteiro (Ir Indo, Vigo, 2007). No capítulo VIII, «La baie de Vigo», o suxeito que narra móvese moi nervoso polos corredores do Nautilus. El, Pie-

rre Aronnax, perito en misterios das profundidades mariñas, e hóspede forzado do capitán Nemo, entra no salón de respecto da nave submarina.

Aronnax ve, pendurados das paredes, diversos retratos. Recoñece nas augafortes as figuras de Kusciousko, heroe da independencia de Polonia; de Botzaris, «Leónides da Grecia moderna»; de O´Connell, «defensor da independencia de Irlanda»; de Washington, «fundador dos EEUU»; de Manin, patriota italiano; de Lincoln, «caído baixo as balas dun escravista»; a máis daquel «mártir da liberación da raza preta» que foi John Brown.

O capitán Nemo reúne co profesor Aronnax. Sentan ambos nun diván. Nemo informa ao seu invitado especial de que o Nautilus descansa no fondo da ría de Vigo. O lector actual sabe que, exactamente, o submarino repousa sobre os fondos lamacentos da Enseada que preside na superficie o perfil inconfundíbel da Illa de San Simón.

Nemo fixéralle a Aronnax un relato breve e preciso da batalla naval de Rande, segundo a versión dos feitos que predominaba na cultura histórica da segunda metade do século XIX. Na narración de Nemo dábase por certo, absolutamente, que o almirante Château-Renault mandara barrenar (*sobarder*) os propios galeóns, alén de incendiar a totalidade da frota francoespañola antes de lles ceder aos ingleses os tesouros da Indias que transportaba o convoi.

Nun intre clave da novela, préndense as luces do Nautilus e, a través da vidraza, Aronnax asiste ao espectáculo dunha pillaxe colosal e descoñecida na historia e na literatura. Mira como das crebas afundidas en Rande saen barrís e caixotes estripados. Deles despréndense pezas de ouro e prata, «cachoeiras de piastras e de alfaías». Mira como os buzos do capitán Nemo, «carregados con tan precioso botín», voltaban ao Nautilus e depositaban nel os sacos, e como ían repetir esta inesgotábel pesca de ouro e de prata». Daquela, Aronnax, lembra.

Lembra Aronnax que, durante a viaxe do Nautilus polo Mediterránea, Nemo consignara, mediante un bote, unha caixa de lingotes de ouro destinados á illa de Creta. Isto ocorría durante o tempo no que aquela illa, nas revoltas panhelénicas, se sublevara contra o imperio turco. De tal modo, e relacionando todo o que viu e ouviu no Nautilus, o profesor Aronnax chegou á conclusión de que Nemo, aquel individuo de condición misantrópica e egoísta, era en realidade un protector xeneroso das razas e dos pobos e nacións asoballados de todo o mundo. Decatouse, o profesor suplente do Museo de Historia Natural de París, de que as riquezas acumuladas por Hernán Cortés («Ferdinand Cortez», na novela) aos indios de México e as que lle foran detraídas aos de Perú, estaban a subvencionar as causas liberadoras dos pobos subalternos do mundo. As buxías eléctricas alúmanse no Nautilus que repousa so as augas de San Simón e a calma enseada convértese, nunhas cantas páxinas de *Vingt mille lieus* de Verne, na fonte de financiación internacionalista de todos os movementos de liberación do Planeta. Os recursos que a monarquía española lles roubara os pobos da América

redistribúense na enseada de San Simón. Nunha novela ulterior, *L'Ille Mystérieuse*, resultan revelados os derradeiros segredos da actividade revolucionaria do capitán Nemo. Actividade que Jules Verne quixo fechar, e fíxoo gloriosamente nun romance de intriga perfecto e de xeito definitivo. Se á Ninpha Galega de Feixóo Montenegro lle fose fado mirar dentro das augas foldadas de San Simón como o capitán Nemo predaba as riquezas da Frota para fomentar a revolta mundial, ao mellor o seu ánimo se recompoñía e perdía a tristura con que ela cantou a desfeita de Rande.

A Eduardo Rolland e aos verneanos galegos actuais sempre lles gustaron unhas palabras que Nemo lle dirixe ao doutor Aronnax: «Et bien, monsieur Aronnax, nous sommes dans cette baie de Vigo, et il ne tient qu'à vous d'en pénétrer les mystères» («E ben, señor Aronnax, estamos na ría de Vigo cuxos misterios a vostede lle corresponde penetrar»). Congratulámonos de que a memoria de Verne viva hoxe na cidade de Vigo e nas poboacións da súa ría. Esperamos conseguir que, un día, a actual ponte de Rande se convirta, con merecemento, en Ponte do Capitán Nemo. Aquel día a Nimpha Galega aplaudirá entre as crebas do galeóns afundidos; e voltará a chorar. Pro esta vez de ledicia.

Lazareto e miseria de home (04.08.2018)

No século XIX, San Simón cocía na pía da súa memoranza o rigor da perfección lírica, a fantasía dos tesouros afundidos, a danza macabra das máis espantosas doenzas do humano que podrece en vida. Entre nós, o cólera morbo asiático de 1833 matara e metera medo a mazo. Dotado de elocuencia, Nicolás Taboada Leal (1798-1883) atendeu coma médico as poboacións da ría de Vigo e converteuse no ideólogo dun lazareto na Illa de San Simón. «La Naturaleza lo colocó allí» – escribiu esgrimindo o florete dun determinismo positivista presentido.

Velaí a verba carregada de horrores: lazareto. Ela aparece nos estados europeos adaptada ás diversas linguas. E procede do hospital de Santa María di Nazaret que estivo nunha illa véneta non lonxe do Lido. Esta que digo non debe ser confundida coa igrexa moderna do mesmo nome que aínda se ergue en Venecia. A illa hospital de que lles falo pódese visitar e leva hogano o nome de Lazzaretto Vecchio. De aí vén a idea paneuropea e a noción de lazareto.

Lazzaretto sería corrupción de Nazaret, debido a que en italiano e noutras linguas *lazzaro* cobrou o valor de mendigo, infectado de pestes varias, chagado con miseria de home, ou pestilente. No *Novo Testamento* houbo dous Lázaros (nome arameo). Un mostra o menosprezo de Xesús pola caste dos ricos e o amor del polos desvalidos. Este Lázaros (probe, probe) tiña o corpo coberto de chagas que os cans, caritativos, lambían. San Lázaros de Compostela naceu coma hospital de lazarados e como leprosaría.

A semellanza de Venecia, no século xv e noutras illas establecéronse lazaretos. Cando se pensou, no xix, nun lugar idóneo para crear un lazareto na costa atlántica do Norte de España, xurdiron as candidaturas das Sisargas, as Baionas, Tambo, entre outras illas nosas. Nun valioso artigo de Meixide Pardo, disto somos informados. Sempre se nos confirma a impresión de que a pertinacia e autoridade de Taboada Leal orientou os poderes políticos á Illa de San Simón como espazo ideal de tal institución sanitaria.

No século xix o concepto de lazareto especialízase como «lugar retirado (insular, de preferencia) no que facer corentena os viaxeiros e mercadorías que procedan de paraxes onde existan focos de infección humana». Ao Bienio Progresista de España, que Marx analizara minuciosamente sobre os acontecementos revolucionarios e case día a día, débese a excelente «ley de Sanidad» de 28 de novembro de 1855, modificada en 1866, nos «amenos isabelinos» que Valle-Inclán immortalizou en *El Ruedo Ibérico*. Diferéncianse nesas leis dous xéneros de lazaretos: os sucios e os de observación. Os primeiros acollían os doentes máis contaxiosos e, os segundos, limitábanse á practica da que sería axiña chamada «inspección de sanidad exterior». San Simón foi «lazareto sucio» xunto con outros catro de titularidade pública española. Durante un tempo funcionaron en Galicia os lazaretos de Oza, Coruña, e mais o de Tambo, este na ría de Marín.

Precisa o historiador Jorge Guitián que o lazareto de San Simón foi creado por RO de 12 de agosto de 1837, ano do nacemento de Rosalía de Castro. As obras arrancarían no 38 e a institución comezaría a desempeñarse en plenitude en 1842. Desaparecería en 1927. Resalta o doutor Guitián a importancia do noso lazareto nas xornadas de recepción dos soldados que, vencidos e doentes, eran repatriados da guerra de Cuba en 1898. Tamén Valle-Inclán se fixo cargo destas pantasma en estado de demolición humana, humillados a dobre partida polo goberno «patrioter» español e polo poderío imperialista emerxente dos EE UU.

Vanse esvaecer da memoria colectiva, pero eu aínda ouvín contar estorias novelescas dos tempos do lazareto. Por caso, a da muller do alcaide e dos seus amores co xove oficial dun clipper inglés, se cadra aquel que levaba a moza Cutty Shark do poema de Burns coma máscara de proa. Ou o episodio do famoso intento de envelenamento do cal fora executante, logo enviado á cadea de Ceuta, o director médico do centro en vinganza exercida contra un escribente oficial da institución; e iso derivado dunha «amitiér particulière» que figurou no sumario coma «vicio sodomita». Mesmo sonaron casos de trasfego de opio e ron nos que apareceron implicados individuos de Santo Adrán de Cobres, un sarxento de Carabineiros e o franciscano de San Vicente de Vigo que exercía de capelán no lazareto de San Simón.

En todo caso faremos agora mención dunhas das personaxes avatar de *La Saga/Fuga de J. B.* (novela labiríntica de Torrente Ballester) que garda no relato un parecido

notábel co Carballo Calero real, e que sufriu (o de Torrente), duro cárcere franquista en San Simón. Desoutra evolución da Illa de San Simón trataremos decontado.

332

San Simón e o horror franquista (11.08.2018)

Despois do golpe de 1936, os militares converteron Galicia en territorio penitenciario, de Norte a Sul. Cubriron a nosa xeografía de cadeas ás que foron parar os cidadáns republicanos, moi especialmente os pertencentes ás centrais obreiras e aos partidos integrados no Frente Popular. Un número elevado deles foi executado, de forma regular, mediante consello de guerra, ou por decisión simple das autoridades que se rebelaran contra a República. Examinemos as prisións que funcionaron na provincia de Pontevedra.

Activáronse como prisións políticas a provincial e todas as de partido, entre as que destaca a de Vigo. Nesta cidade habilitáronse os cuarteis do Castro e o da garda civil a este fin, ademais do Frontón (logo Cine Niza de María Berdiales). O cuartel de Figueirido converteuse en cadea. Na capital foi cadea a Escola Normal (hoxe Delegación de Educación) e tamén o baixo do Goberno Civil que se encheron de presos. En Marín, houbo prisión no Polígono de Tiro Jaime Janer. Funcionaron destacamentos de presos traballadores nas minas de Fontao e Silleda. No Deza, como estuda Manuel Igrexas, creáronse cadeas, especialmente en Lalín, aproveitando edificios benéficos coma o Hospitalillo. O colexio dos xesuítas de Camposancos e o mosteiro de Oia transformáronse en Prisións Centrais. Só en Cangas, traballaron a pleno rendemento como cadeas directamente dependentes da Falanxe, unha fábrica de conservas, a de Cervera, e a chamada casa de Cheré, alén do depósito municipal. Finalmente, o Lazareto de San Simón converteuse en prisión habilitada e clasificada logo como Colonia Penitenciaria. Estas cadeas estaban gardadas por unidades militares, en algún caso por tropas marroquinas expedicionarias, ou por civís de Falanxe armados en escuadras. As prisións centrais foron administradas internamente por funcionarios do corpo de prisións. Non fomos se cadra exhaustivos na enumeración das prisións políticas da provincia de Pontevedra. Pero si estamos seguros de que nas restantes provincias galegas a situación era parecida entre 1936 e 1945, tal e como expón Domingo Rodríguez Teijeiro en *Presos e Prisións da Galicia* (Galaxia, Vigo, 2010).

Nun primeiro tempo, aferrollaron nestas cadeas persoas da localidade e da contorna. Máis tarde, e despois de caer Asturias e Euskadi, incorporáronse presos de guerra procedentes daqueles lugares. Finalmente, foron para ás cadeas galegas máis presos de guerra que viñan de todas as provincias españolas que xa Franco e o seu exército dominaban.

Nese contexto converteuse a illa de San Simón nun lugar de sufrimento e exterminio. Mao trato sanitario, ma alimentación, pésima situación hixiénica; na Illa morría moita

xente a causa de doenzas. E tamén moitos presos foron fusilados, non necesariamente na illa senón de preferencia noutros lugares de execución distribuídos pola provincia de Pontevedra. O nome de San Simón foi coñecido, odiado e temido en todo o territorio español. Funcionou esta Colonia Penitenciaria até 1943. No seu libro *Episodios do terror durante a guerra civil na provincia de Pontevedra* (Xerais, Vigo, 2007), Gonzalo Amoedo e R. Gil Moure, entre outras valiosas noticias, danos a listaxe oficial dos presos de San Simón: 2.176 nomes, todos de varón con indicación de idade no intre do emprisionamento, a procedencia e o oficio ou profesión. Aparecen moitos nomes coñecidos. Alcaldes e concelleiros galegos, coma Johán Carballeira e Cidrás Franco (de Bueu) ou Barral (do Grobe) ou Jorge Etcheverry (de Cangas). Un brillante exiliado en Bos Aires: Xosé Núñez Búa. O noso antecesor na cadeira de Literatura no Instituto de Vigo, e xerero de Valle-Inclán, Jerónimo Toledano Cañamaque. Varios médicos da mesma familia: os Poza de Pontevedra. Estes, xunto co presidente da Deputación, Adrio Barreiro. Mesmo veu parar a San Simón un escritor moi popular de Madrid: Diego San José. O preso número 1.122 é Jaime Isla Couto, cuxo nome e apelidos coinciden cos dun importante dirixente galeguista, intelectual e profesor de quen ignorabamos a circunstancia de ter sido preso en San Simón. Alén destes e outros principais, miramos na lista os nomes de centos de traballadores, galegos e traídos á Illa desde lugares moi distantes do Estado español: descoñecidos por nosoutros. Algúns presos saíron en liberdade, coma Pastor Rodríguez, o inesquecibel socialista vigués. Outros foron asasinados, como lle aconteceu a Abraham Zbarski, médico odontólogo de orixe xudea e rusa a quen non reivindica o prosionismo vixente en Galicia. O nome destas 2.176 vítimas do furor fascista debería ser gravado nun muro de memoria histórica levantado pola Galicia democrática na fermosa illa na que aniñou o horror.

En San Simón flamingos fantasmais: Fin da suite (18.08.2018)

Unha vez clausurado o penal, centro penitenciario ou cadea de exterminio, San Simón foi habilitada para usos tales coma asilo de orfos do mar. Sobre o 1950 en San Simón púxose en funcionamento un centro de vacacións, tamén chamado colonia, de Educación y Descanso.

A Obra Sindical de Educación y Descanso e maila Federación Nacional para a Alegría no Traballo salazarista foron as derradeiras institucións fascistas consagradas ao lecer dos produtores, ou sexa traballadores, que subsistiron en Europa despois de 1945. Por outra banda, florecía en España unha organización chamada Guardia de Franco.

Na altura de 1950, e institucionalmente, pertencían ao Frente de Juventudes, con especial status discriminatorio para as mozas, todos os rapaces españois. Unha minoría selecta (no concepto orteguiano e no de José Antonio P. de R.) deles podía encadrarse nas Falanges Juveniles de Franco, onde serían adoutrinados, encadrados en esqua-

dras e centurias, uniformados, alén de poder acceder a determinados privilexios. Os das Falanges Juveniles de Franco, ao faceren 21 anos, tiñan a opción de ascenderen á Guardia de Franco, a cal era unha organización xa adulta. Tiñan, nela, dereito ao uso de armas e seguían encadrados en escadras e centurias. O uniforme da Guardia de Franco era o de Falanxe. Os seus membros apreciaban o privilexio de poder gastar uniforme semellante ao das figuras do nazi-feixismo internacional. A Guardia de Franco abriu unha vía, moi frecuentada por toda unha xeración, de mozos, que fixeron carreira no Estado español e no Movimiento Nacional, do tipo Adolfo Suárez.

E ben, o 22 de agosto de 1950, un continxente de xoves da Guardia de Franco estaba na Illa de San Simón pasando unha tempada de lecer no albergue ou colonia de Educación y Descanso que alí funcionaba. Comunicábanse co continente a través dunha lancha que seica levaba o nome de «Monchiña». Regresaba a lancha desde a illa a Cesantes, cargada cunhas cincuenta persoas.

Na versión que difundiu con exactitude Eduardo Rolland, un garda de Franco caeu pola borda e o mundo abordo se amontoou na amura para botar man del. Non sei se a lancha chegou a capotar ou volcar. Pero a maioría dos viaxeiros afogaron alí. Segundo se dixo, moitos non sabían nadar. Pereceron agarrados desesperadamente os uns aos outros. Dise que foi a maior catástrofe mariña na ría de Vigo en cen anos. Afogaron 43 persoas. Cóntase que as noites seguintes ao suceso foguetes clandestinos cortaron o ceo da ría para celebrar o que algúns consideraron castigo de Deus. E non faltou quen falase de sabotaxe dos maquis dadas as estrañas circunstancias que concorreron no caso.

Despois do episodio da Guardia de Franco aínda houbo cronistas fabulosos que falaban dun massacre de flamingos en San Simón. Certo, foi frecuente en San Simón a presenza de cazadores á espera. Estes, na realidade, ocultos no monte baixo da Illa, disparaban sen dó aos carolos e aos patos do mar que viñan á noitiña a procurar a paz dos seus durmidoiros. Non eran flamingos, non obstante, as vítimas.

Beleza, dor, e morte en San Simón. Foron evocadas as lacerantes etapas e memorias da decadencia por un dos seus grandes cronistas: José Viale Moutinho. Aí os están, os flamingos oníricos finais:

«O azul do ceu afoga-se na obscuridão súbita. A ilha de San Simón, como uma barca fantasma, está alí abandonada, sob o esvoazar de milhares de aves que ocultan o sol. Predios descarnados avisam do perigo. Pássaros verdes têm nomes latinos, sobre o massacre dos flamingos en recuado outono. Na ría de Vigo, uma ilha onde apodrecem construções que foram albergue de presos do regime franquista, cenóbio de frades, orfanato, corentena de pestosos e lazareto...» (*Diário de Notícias*, Lisboa, 26-VII-1995).

Jules Verne nos Chaos de Amoeiro (25.08.2018)

Na produción xornalística do Otero Pedrayo dos anos sesenta do século pasado increméntase a frecuencia do galego e xorde aquí e acolá a verba revolución. No artigo titulado «No ronsel da ciencia nereida» (*El Correo Gallego/La Noche*, 22-11-1966), Maître Obscur, como lle chamaba Narda Miguez a don Ramón, memoriza un episodio da nenez nun daqueles longos, cálidos veraos en Trasalba. Alí sae un estrepitoso veciño «que fala como dando o santo e seña para a revolución». Otero Pedrayo, en estado cachorro, apalpa un penedo dos Chaos de Amoeiro soñando que se trata dun aerolito. Seguramente o cativo lera *La chasse au météore*, novela, hoxe esquecida, de Jules Verne. En todo caso, Otero con doce anos era curioso lector do abate Angelo Secchi, que fundou a espectrografía estelar, e de Flammarion, aquel que, anos despois, estimularía a vocación astronómica doutro gran don Ramón: o laninense Aller Ulloa. Pero quen introduciu no neno Otero a paixón polas lumieiras, corpos e enerxías do Universo foi Verne en *De la Terre a la Lune*, na edición en castelán por Gaspar y Roig a dúas columnas. E Otero fura no seu particular tempo perdido, en canto que aplaude o abrazo do astronauta soviético Gagarin ao neto do novelista de Nantes.

O pequeno vinculeiro está en Vigo coa nai Eladia Pedrayo Ansoar e co pai Enrique Otero Sotelo. «Noso pai (lembra Otero) dixo no antigo peirao de Vigo: Eiquí miramos a Xulio Verne. Levaba gorra de viseira como os oficiais de a bordo e o seu anteollo de longa vista espreitaba as Cíes. Viaxaba nun fermoso barco seu». Máis adiante, escribe: «Tiñamos a data da visita de Xulio Verne a Vigo. Andará medio encuberta por moreas de notas e papés». Andando o tempo, papeis de Otero Pedrayo, alén de libros enriquecidos con notas manuscritas súas, viñeron parar a Vigo e áchase ben conservados na Fundación Penzol que se aloxa na bela casa que foi consistorial e que arrecende ao republicanismo, tamén cientifista, de Eduardo Chao. Os novos investigadores que reuniron datos das visitas de Verne a Vigo poderían achar algúns destes documentos e darlles publicidade adecuada.

Até mediados do século pasado Jules Verne non existía na historia académica da literatura francesa. Coido que nin Gustave Lanson nin Castex e Surer fan mención del. Mais a crítica heterodoxa e evoluída nas marxes intelectuais, tal a de Roland Barthes, foi situando o de Nantes na alta consideración literaria. Dúas figuras da cultura galega sacaron a Verne do limbo dos divulgadores científicos, coma Louis Figuier, e dos autores instrutivos e aptos para menores. Un foi Urbano Lugrís e, outro, Ramón Otero Pedrayo. Escribía este último: «Pra os nenos era un folgo, unha azul tranquilidade a seguir da súa lectura». Veleiquí o «pracer de ler», que foi lema do citado Barthes. Os personaxes son esquemáticos e non evolúen, o cal favorece a nitidez da trama, pensa Maître Obscur. En *Da Terra á Lúa*, o canón enorme recórdalle a Otero os da Guerra de Secesión norteamericana e a novela de Margaret Mitchell a quen nun alustre xenial lle traduce o título como *O que arrepañou o vento*. Seguramente Lampedusa

e Otero Pedrayo, co cineasta Visconti, fosen os mellores lectores que puido ter *Gone with the Wind*. E os tres miraron a película.

336 A paixón que pola xeografía sentiu Jules Verne foi xermolo da vocación que moveu a Otero. A *Geographie Universelle* de Elisée Reclus, «forte e ledó positivista», representa a fonte primeira na que beberon Verne e despois Otero Pedrayo. Nas novelas de Verne son os ventos, as terras, as etnias, e os mares do mundo, en contraste cos ámbitos fechados do naturalismo francés. Otero admirou en Verne unha alma aberta a todas as paisaxes incluídas as cósmicas e as do centro da terra e os abismos oceánicos. En especial, queremos pensar que o noso profesor excepcional de xeografía, na súa cadeira da Aula 1 compostelá de Filosofía e Letras, Otero Pedrayo, vibrou co eloxio do Atlántico co cal se abre o capítulo «La baie de Vigo» de *Vingt mille lieues sous les mers*. Todo o orgullo de ser bretón escintila nestas palabras nas que se conserva un latexo de Reclus:

O Atlántico! Vasta extensión de auga cuxa superficie cobre vinte e cinco millóns de millas cadradas, de nove mil millas de lonxitude sobre unha anchura media de dúas mil setecentas. Importante mar, case ignorado dos Antigos. Océano cuxas orelas de sinuosidades paralelas abranguen un perímetro inmenso, regado polos máis grandes ríos do mundo, o San Lourenzo, o Mississippi, o das Amazonas, o da Prata, o Orinoco, o Niger, o Senegal, o Elba, a Loira, o Rhin, que lle aportan as augas dos países máis civilizados e das rexións máis salvaxes. Magnífica chaira, incesantemente sucada polos navíos de todas as nacións, protexido por todas as bandeiras do mundo e que rematan esas dúas puntas terribes, temidas polos navegantes, o cabo de Hornos e o cabo das Tempestades!

Ao mellor, o xove Otero Pedrayo sumaba á listaxe de Verne os nomes dalgúns ríos da Gallaecia: Navia, Eo, Landrove, Tambre, Ulla, Leres, Miño, Limia, cos ollos postos no mapa de Fontán.

O artigo de Otero Pedrayo que citabamos foinos fornecido en copia literal por Xosé Manuel Salgado. Este investigador, profesor e ensaísta, é a máxima autoridade no que respecta a Otero Pedrayo. Agradecemoslle a atención. Cada vez máis, nótase a necesidade de que a obra completa, en edición crítica, de Otero Pedrayo chegue a editarse. É unha verdadeira mágoa (insistamos de forma especial) que a produción xornalística do noso mestre continúe sen ser reunida en forma de libros, dado o seu valor inmenso coma o Atlántico. Cando este se execute, ninguén mellor ca Xosé Manuel Salgado para dirixir os equipos de traballo que sexan mobilizados para o efecto.

Matria e 68 (01.09.2018)

No que vai de ano fomos vendo emerxer do *Fondo dos nosos Espellos*, e dos Espellos dos outros, acontecementos que se produciron hai medio século e que refrotan na memoria, igual que fan os cadáveres dos afogados. O ano 1968 vai broslando no seu bastidor unha historia política, da que tiñamos moitos cadros e figuras maltratados

pola desmemoria. E veleiqué que a Fundación Celso Emilio Ferreiro nos fai chegar un precioso folleto: *Miña Matria Galicia*, resultado limpo dos obradoiros de El Gato Gris Ediciones. Sen lle deber cousa a Álvaro das Casas, en ben de aspectos figura imprescindíbel do nacionalismo galego, Celso Emilio Ferreiro bota man neste poema da verba *matria*, que é patrimonial e común na sentimentalidade do nacionalismo galego. Trátase dun dos textos maiores do autor de Celanova. No seu segundo verso o feminismo orixinal contámínase lucidamente de material de combate dialéctico. «Galicia é unha Matria/ unha matriz de terra e tempo?» Anos atrás, en 1964, Ferreiro titulara «Terra e Tempo» o órgano central da UPG. Sen esquecer que o programa de radio que promovera o nacionalismo en *Radio Vigo* por aquela feita fora titulado concomitantemente Raíz e Tempo por Xohana Torres. Voulles contar a historia de «Miña Matria Galicia».

En 1968, o sector máis españolizante da comunidade galega de Bos Aires tomara o mando do Centro Gallego. Formouse daquela un movemento unificador das agrupacións e tendencias progresistas e galeguistas e de centros comarcais e entidades coma a Federación de Sociedades Galegas que consideraron necesaria a recuperación da casa grande e comunal que era o Centro Gallego. Foron principais artífices e teóricos do tal proxecto Manuel Puente e Valentín Fernández, que ao tempo se situaban na Irmandade Galega e eran do anovado Consello de Galiza. Esta Comisión Organizadora (CO) planeou e levou a cabo en 1968 as tradicionais Xornadas Patrióticas Galegas que tiñan por centro o 25 de Xullo. A CO continuou o vello costume de invitar unha gran figura da cultura galega para facer o discurso central, e outros menores, das Xornadas Patrióticas. E tiveron Valentín e Puente o acerto de chamar por Celso Emilio Ferreiro, que se encontraba xa residindo en Caracas, e militaba, como fundador e dirixente, na UPG.

Celso Emilio, o 25 de xullo, entrou na Municipalidade de Bos Aires, onde leu un discurso sobre Pondal. Daquela o noso poeta soubo que o CO tiña pensado levar a cabo uns Xogos Froraes do Idioma Galego, fundamentados na defensa da nosa lingua e cultura condenadas a morte polo franquismo. Necesitaban, tales Xogos, dun mantedor; Celso Emilio propuxo o meu nome. Valentín Puente e os membros do CO aceptáronme sen máis. Por tanto, e malia que non sexa cousa que se teña escrito, a historia é que, en 1968, a UPG estaba dotando de novo sentido o día da Patria Galega ao mesmo tempo en Galicia que nas colectividades galegas da América. Eu viaxei, pois, a Bos Aires. Integrado no CO, participei da campaña pola recuperación do Centro Gallego que presidía Ramón Mourente, na órbita da embaixada de Franco na capital arxentina. So o paraugas e pretexto dos Xogos Froraes, fixéronse mitins de masas, ditáronse conferencias e degustáronse asados republicanos ao ar libre. Finalmente, e nun dos espazos prestixiosos de Bos Aires, celebrouse a cerimonia central dos Xogos, cunha carga ben política aínda que o presidente Onganía mandara edecáns uniformados na súa representación para investigaren o evento. Resulta-

ron premiados Celso Emilio Ferreiro co poema «Miña Matria Galicia» e Xosé Sesto, tamén residente en Caracas, no premio convocado para glosar a «estirpe celta», ou sexa a nosa pulsión independentista máis ou menos confesa. Manuel María recibiu o accésit dos dous premios por senllos poemas nos que lucían algunhas das mellores lumieiras da súa corrente comprometida co pobo traballador.

No acto central e en todos os complementarios que o CO dos Xogos Froraes puxo á luz dos focos da publicidade, participaron masas entusiásticas e empeñadas en lograr o obxectivo proposto que era o do derrubamento dos corpos directivos do Centro Gallego.

Cando este cronista estaba xa de volta en Galicia, e xa fora detido, máis unha vez, pola BPS de Vigo, chegoulle unha carta de Valentín Fernández, entusiasta das corridas de touros de Noia na súa primeira mocidade. «Tivemos éxito. Ocupamos o Centro Gallego. Bríndoches este touro, post mortem». Así escribía Valentín. Pero o poema de Celso Emilio, «Miña Matria Galicia», aínda coñeceu un contratempo. Intentouse publicalo na Colección Val de Lemos cuxo editor era Manuel María. A «consulta previa» de Fraga Iribarne destrozou o texto e, de común acordo o autor co editor, non saíu á luz. Penso que esta Matria do 68 conseguiu ocupar o seu sitio no conxunto da obra galega de Celso Emilio Ferreiro só recentemente e da man de Ramón Nicolás en Edicións Xerais, de Vigo.

Quen queira completar os seus datos sobre o asunto que hoxe abrollou do *Fondo dos Espellos* pode documentarse no libro *Xogos Froraes do Idioma Galego* que Valentín Fernández preparou para Editorial Nós de Bos Aires, 1969. Nel poden lerse, alén da Matria que ocasionou ese artigo, os poemas de Xosé Sesto e de Manuel María. Ningún dos premiados estivo presente. Foron os galardóns recibidos en delegación, por Segundo Pampillón, alcalde republicano de Mos e membro do Consello de Galiza. Actrices e actores arxentinos de orixe galega (Delia Garcés, Lita Soriano, Luis Medina Castro, Fernando Iglesias) leron moitísimo ben os poemas dos ausentes.

O xuri que premiou Celso Emilio, Sesto e Manuel María estaba constituído por Víctor Luis Molinari, Francisco Luis Bernárdez e Juanda de Irbarbourou. Todos eles, como dicía a derradeira, «lenguas de diamante».

1968, balance (08.09.2018)

Nos derradeiros días do ano 1967 produciuse un acontecemento que deixou pegada fonda na memoria política de Galicia. Na mesma hora e no mesmo día, todas as cidades e as vilas do país apareceron empapeladas de adhesivos con esta lenda: LIBERDADE PRA GALICIA. Aínda sen levar sinatura sóubose que a propaganda fora fabricada e difundida por unha organización clandestina, a UPG, fundada uns anos atrás.

Esta campaña simbolizaba a superación do galeguismo culturalista, ou piñeirista, e o inicio dun «salto avante», diríamos en termos chineses, da esquerda autodeterminista. De xeito que o ano 1968 se inicia con presos nas cadeas e con procesamentos no Juzgado de Orden Público que terminarían en xuízos no TOP.

O gran movemento universitario de 1968 non foi un reflexo compostelán do chamado Maio francés como se ten dito tantas veces. Nin tampouco unha reedición dos sucesos madrileños do pasado ou coetáneos. O movemento universitario galego do 68 ten continuidade, como xa se ten sinalado, nas aulas compostelás con accións e propaganda visíbeis desde os anos corenta do século XX. O 68 compostelán foi unitario e de dirección plural. Con maior ou menor influencia, hexemonizaron o movemento alumnos encadrados no PCE, no PCE (M-I), do FSU (tiernista) da UPG e mais dunha organización moi influínte, a ADE, segundo parece relacionada co FLP. Non se percibe presenza de nada próximo ao PSOE nin ao galeguismo piñeirista. A nacionalización do movemento fíxose evidente. Desde os inicios, o canto do «Venceremos Nós» e do Himno Galego convertéronse en oficiais das accións resistentes. O *Boletín Informativo*, que se inicia en castelán, termina sendo bilingüe, o que supuña un avance identitario grande. A presenza de Raimon nun recital e a influencia do que serían Voces Ceibes impregnou de sentido galego de esquerdas a cultura parapolítica do movemento. Os estudantes en loita mudáronlle o nome á universidade: de ser Compostelana pasou a chamarse Galega.

Despois das ocupacións de facultade, da folga xeral, das cargas, das asembleas, produciuse a represión. As detencións foron moitas e houbo expedientes disciplinarios e alumnos no cadea e no TOP. Todo o cal contribuíu a moldear unha xeración de galegas e galegos destinados a ocuparen no futuro postos influentes na sociedade; na ciencia, na cultura, na política. Galicia, despois da folga universitaria do 68, foi sentida por máis persoas e con meirande intensidade, como suxeito nacional con dereitos políticos.

No verán de 1968, a UPG resolveu relanzar o Día de Galicia, nomeándoo Día da Patria, cunha Concentración Nacional en Compostela (CNC). Para iso confeccionáronse milleiros de pasquíns que foron distribuídos por todo o País, nomeadamente en festas e romaxes. Sumáronse á UPG, ADE (asinando ADEG) e a Liga Democrática de Vigo. Houbo detencións e a política ocupou Compostela, xunto cun destacamento militar armado e motorizado o 25 de xullo.

Resultou imposible a manifestación coa cidade tomada. Aínda así, e burlando unha verdadeira nube de policías uniformados da BPS de paisano, pendurouse, na Alameda, dunha galla a famosa pancarta, que foi moi fotografada e difundida, cuxo texto, fundacional e histórico, rezaba: GALIZA CEIBE E SOCIALISTA.

Ao mesmo tempo, o Consello de Galiza, órgano equivalente ao goberno galego no exilio, apoiaba en Bos Aires a celebración das Xornadas Patrióticas arredor do 25 de Xullo. Naquel intre foi convidado de honor Celso Emilio Ferreiro, quen fixo un brillante discurso e pronunciou algunhas conferencias de carácter político. Soubo Celso que un Comité Organizador preparaba uns Xogos Froræes do Idioma galego como parte dunha vasta campaña unitaria destinada a expulsar do Centro Gallego de Bos Aires a directiva franquista que presidía Ramón Mourente. Foron os membros máis activos desta operación Manuel Puente e Valentín Fernández, ambos na disciplina do Consello de Galiza. Acordaron chamar a este cronista a Bos Aires como orador de campaña e mantedor dos Xogos Froræes. O cal se cumprimentou e os franquistas desaloxados do Centro Gallego.

En setembro de 1968, e so a presidencia de Antón Alonso Ríos, tivo lugar un plenario do Consello de Galiza no que se renovaron as delegacións internacionais co ánimo de revitalizar o órgano galego extraterritorial do fideicomisario da legalidade republicana. Foi nomeado, para ocupar a representación en México, Carlos Velo. A de Montevideo foi aceptada por Xesús Canabal, asistido por X. L. Vilaverde. A de Caracas onde residía Celso Emilio, foi asumida por este. En París continuaría desempeñando as súas funcións de delegado César Alvajar. Por primeira vez na historia, o Consello de Galiza nomeou un delegado no Interior, e esa desinación recaeu na miña persoa. In voce, por razóns de seguridade, tamén se propuxo para integrar a delegación no Interior, a Alfonso Álvarez Gándara. A maior parte dos novos delegados eran membros da UPG, que o Consello recoñecía como partido leal aos principios republicanos e nacionalistas. Este cronista viaxou a Bos Aires e participou activamente nas tarefas que o Consello lle encomendou. De volta á Galicia, non tardou en ser detido polo BPS, quen o entregou no goberno militar de Vigo. Alí foi procesado por Rebelión Militar, aínda que rapidamente sobresido o sumario. Tratábase de advertirnos de que a vixilancia sobre as nosas actividades era moi estreita.

A axitación agraria antimonopolista de Castrelo de Miño seguida do banquete de Ourense a Celso Emilio Ferreiro en 1966 foi o primeiro gran acontecemento da resistencia antifranquista en Galicia posterior á loita armada guerrilleira. O 1968, coa súa incidencia universitaria e na emigración e co relanzamento do 25 de xullo abriu novas dimensións políticas e robusteceu o antifranquismo, ao tempo que a represión se arrequentaba. Deseguida, 1972 cos asasinatos de Ferrol e a folga xeral de Vigo, veu marcar a fogo e redefinir proletariamente as correntes principais do antifranquismo.

En realidade, os antes mencionados son os acontecementos que forxaron a mentalidade da Galicia actual de esquerda e nacionalista. En todo caso, non convén esquecer que a Historia de Galicia non é a Historia de España.

Memoria da «Monchiña» (15.09.2018)

Fixemos aquí mesmo unha boa marea que nos levou á historia, triste e ricaz, da Illa de San Simón e da súa irmá pequena, a de San Antonio ou Santo Antón. O noso traballo foi premiado con varias cartas e aportacións moi valiosas de lectores ás cales lles dedicaremos o espazo desta entrega do *Fondo dos nosos Espellos*. Son escritos que nos chegan coma mensaxes encasuladas en garrafas lacradas ou crebas navais que o mar deita para nós na área limpa deste xornal, máis marítimo e de Vigo ca noutras ocasións. Beizón aos nosos amábeis comunicantes. 341

Anxo Padín, amigo e camarada de moitas derrotas e de esperanzas indestruíbeis, envíame o boletín anual *Arquipélago de Memorias. Homenaxe nacional ás vítimas do franquismo*. Trátase dun vivo e interesante anuario, do que recibimos o opúsculo correspondente ao 2017. Xa está en marcha o número do ano que decorre. Esplendidamente ilustrado e diagramado por Evaristo Pereira, este arquipélago ofrece altura literaria e rigor histórico. Parabéns a Anxo Padín e aos colaboradores que o acompañan na empresa de indagar na memoria dos horrores da Illa de San Simón. Naturalmente concedémoslle permiso a Anxo Padín para eu reproducir no seu *Arquipélago de Memorias* calquera texto deste *Fondo*, sempre citando o *Faro de Vigo* que xenerosamente nos dá pousada.

De Manuel Paz Trelles, de Tirán, Moaña, que ten unha das igrexas con cemiterio marítimo máis belas de Galicia, diremos que el foi un dos nenos que viviron internos en San Simón no tempo en que alí houbo colexio de orfos do mar. Chamouse, este «Hogar Méndez Núñez», en honor do individuo ao cal Galicia lle erixiu máis estatuas de corpo enteiro. A carta de Manuel Paz Trelles ao *Fondo dos Espellos* contén numerosos datos de interese.

O «Hogar Méndez Núñez» funcionou entre 1955 e 1963. Abriuse con 14 internos e acollía 110 cando cesou na súa actividade. O noso correspondente, Manuel, estivo alí até que marchou ao servizo militar, supoñemos que pola mariña de guerra. Non nos relata maos tratos recibidos, aínda que si recorda o canto regular do himno da Falange, o «Cara al Sol», e máis cancións do Frente de Juventudes. O cal non se sae da normalidade da época.

No *Faro de Vigo* de 10-VIII-2018, publicamos unha foto de J. Antonio Orge na que figuraba unha lancha, que dicíamos ser a Monchiña do naufraxio, con varios falanxistas de camisa azul na cuberta. Paz Trelles corríxenos. Non se trata da Monchiña, que xa se fora a pique, senón doutra embarcación, esta construída na carpintería de ribeira do Enano, en Santo Adrán de Cobres. Os pasaxeiros da foto, datada o 11 de setembro de 1958, viñan de inaugurar un cruceiro nun penedo situado ao Sur da Illa de San Simón, moi preto do lugar onde se produciu o naufraxio da Monchiña, e a morte dos máis dos seus ocupantes en 1950. «Con tal motivo (escribe o señor Paz Trelles)

veu o Ministro del Movimiento Solís Ruiz». Segundo o noso informante, as persoas que se ven na cuberta da lancha son: José Luis Huesa Pérez, delegado provincial de Auxilio Social; Luis Díez Sanz, administrador do «Hogar», que vivía na Illa; Antonio Ferreira de Jesús, patrón e motorista da embarcación; Carlos «Fosca», supervivente do naufraxio da Monchiña; Manuel Cadilla, rapaz interno no colexio da Illa.

María Purificación Pierres, de Vigo, envíanos unha carta que reproducimos íntegra e verquida ao galego:

Recórdome perfectamente do suceso ao que se refire no *Fondo dos Espellos* publicado en FV de 18-agosto-2018 e quero aportar algúns datos que poden botar máis luz sobre ese triste acontecemento.

Para iso debemos situarnos na época e circunstancias adxacentes. Comenzarei polo número: eran 44, pero un deles quedou atrás para atar os amallós da zapatilla e por máis que berrase, non o sentiron, e quedou na Illa, triste e salvo. Seguiron, pois, 43. Eran rapaces de 16/18 anos. Falangistas que estaban a pasar unhas vacacións na Illa. Debemos situarnos na época; economicamente non era fácil ir de vacacións. Non tiñan nin idea de navegación. Situáronse máis nunha banda, e a barca volcou Morreron alí 43 mozos!

Desde falanxistas a comunistas todos lamentamos esta perda de vidas humanas (rapaces que só querían convivir con outros compañeiros gozando da Natureza). Espero terlle sido útil e que a xuventude comprenda que a democracia non ten prezo. Un saúdo. María Purificación Pierres. Vigo

P.S. Os cadaleitos foron expostos nunha casa pertencente ao concello de Redondela á que despois chamaron «A casa dos 43». Pode ser consultada a hemeroteca da época.

Agradecemos a dona Purificación a súa carta. Fique como outro importante documento sobre o naufraxio da Monchiña e as vítimas que ocasionou.

Saudades do Samil dunar (22.09.2018)

Días atrás Manuel Bragado, quen hai tempo que debera ser nomeado alcalde de Vigo, puxo neste mesmo xornal un excelente e robusto artigo en defensa das dunas de Samil. O que nos leva a pensar que foi o que Vigo fixo naquel paraíso estupidamente perdido cuxa praia e encosto dunar se chamou nos vellos mapas Area de Navia e, na actualidade, praia de Samil.

Nun principio foron as dunas, que ían desde a Foz (naturalmente do Lagares) ao Tombo ou Pincho do Gato e á Batería; case que atinxían as inmediacións do Matadeiro. Tiñan, aquelas dunas, altura e volume. Non eran as dunas de Samil lugar estéril, pois albergaban unha flora e unha fauna propias. Temos un amigo, entomólogo aador, que chegou a especializarse nos insectos corredores e carnívoros das dunas de Samil, coido que pertencentes á familia dos Cerambícidos. Naquel tempo mítico, se

Ile preguntabas a un vigués cal era a súa praia, diríache que a de San Sebastián, pequena e suxa. Coñecímola nós máis ou menos onde hoxe é a gasoleira de Picacho. Contan que o arquitecto Palacios quixo convencer os vigueses da existencia real da praia de Samil, para que gozasen dela, e organizou unha expedición marítima ao areal de que falamos. Non tivo Palacios moito sucesos.

No meu tempo, para ir gozar de Samil, o máis práctico era coller o tranvía de Baiona e baixarse un en Molinos (os Muíños). Por un camiño, que existe, desembocábase nunha chaira areosa. No curuto dunha duna estaba o caseto coñecido como Balneario. A compañía de tranvías deseguida trazou un desvío da liña de Baiona e puxo en vigor un vehículo eléctrico que levaba as persoas ao baño; desde a rúa Uruguai a Samil. Lembramos o tranvía dando a volta no Balneario entre altas e belas plantas dunares. Moi axiña construíuse a ponte sobre o Lagares na Foz e maila a estrada que prolongaba a de Bouzas e o Matadeiro. Esta intervención rompeu o sistema das dunas de Samil, non sei se a principios dos anos cincuenta, e deron en circular os coches de liña dos García (chamados Os Rusos, probabelmente polo pelo cañoso dos antepasados) que tiña garaxe en Urzáiz. Moitos da miña xeración comezaron a coñecer Samil grazas aos Rusos. Nacían os merendeiros, que facían sombra ao Balneario, coma o Playa Azul ou o Laxón. Moitos vigueses se afeccionaron á Punta.

Por aqueles anos corenta e cincuenta había no concello, e nas altas instancias do réxime, unha determinación política dominante. Ela consistía en facer «repoboación forestal»; incluso nas dunas de Samil. O cal contiña un abuso terminolóxico: non se pode repoboar de piñeiros aquilo que nunca estivo poboado de piñeiros. E digo piñeiros porque estas árbores acabaron coas dunas de Samil. Todo foi un enorme piñeiral. E con bastante velocidade, despois de deteren as dunas os expertos na materia. Destruíuse un ecosistema que contrastaba coas veigas e leiras de Navia, e eu non sei de ningunha voz autorizada que se levantase en defensa das dunas de Samil, na metade do século xx. Quizais só Pedro Díaz o fixese.

Así as cousas, viñeron as edificacións. Moitos metros cadrados de antigas dunas e novo piñeiral foron escavadas para erguer o Hotel Samil e todo o que hai construído a ambos lados da estrada, incluídos apartamentos e restaurantes. Pro foi nos anos setenta cando se consumou a catástrofe ecolóxica. Planeouse e executouse con celeridade, e mesmo pola liña da praia, un paseo peonil que vai do antigo Balneario á Punta. Arrasouse co que quedaba de duna e naceron aparcadoiros, en canto, ao fondo, no chamado Picadero, se multiplicaban instalacións deportivas varias. Teño a impresión de que segue a haber obras «en progreso», como din os ingleses, por cima do que antano foran as dunas de Samil ou Area de Navia.

Recompoñer as dunas de Samil tal como foron é empresa imposible. Eliminar a estrada, soa utópico. Podese aspirar, sen dúbida, a borrar do mapa a derradeira facultada municipal que é o paseo que beirea a praia. Á iniciativa agoirámoslle innumerábeis opositores. Pero estou pronto a sumarse a quen o intente.

Na ditadura de Primo de Rivera, durante o franquismo e nos nosos días dominou (e domina) unha ideoloxía forestalista que mudou, en moi poucos anos, se temos en conta os ritmos naturais, o ecosistema do Macizo Galaicoduriense, que abrangue Galicia e o NO de Portugal. As dunas foron declaradas improdutivas e destinadas da se converter en piñeirais. O mesmo ocorreu coas pozas e lagoas, neste caso reconvertidas para uso agrícola. O escándalo da desecación da Lagoa de Antela reavívase timidamente de vez en cando. As xunqueiras dos esteiros dos nosos ríos consideráronse, despois de cubertas de concreto, un solar barato e adecuado para a expansión de cidades coma Pontevedra. En canto ao monte, digamos a parte inmensa de Galicia que non é agrícola nin acolle habitación humana, decretouse que o seu uso non debería ser gandeiro primordialmente senón forestal e piñeirista, cando non eucaliptal invasivo. E así se traballou, contra milleiros de anos de adaptación humana á Natureza, en nome da rendibilidade económica unidimensional e en favor da anulación da biodiversidade. Claro que a Terra, cada vez máis violenta, acostuma vingarse en forma de pavorosos incendios. Pro destas cousas xa iremos tratando no *Fondo dos Espellos*. Hoxe saudemos o que quede de area dunar en Samil, e, de paso, celebremos que da Xunqueira do Lagares aínda resta un farrapo que a cidade debe mimar.

Nota occitana. Nas Landas de Gasconha, que van de Bordeos ao País Vasco, secáronse as pozas, cubríronse as xunqueiras, fixéronse as dunas, inzouse toda esta terra aquitana de piñeiros. Isto comezou no século XVIII e culminaba no XIX. Periodicamente os incendios forestais devastan a rexión. Alí, coma aquí, arden as árbores de introdución forzosa.

Contra o forestalismo (29.09.2018)

De que falamos en Galicia cando falamos de monte? Hai quen pensa en orografía e en elevación do terreo; pero, entre nosoutros, os montes poden ser chans ou chairas. Outros identifican monte con bosco ou masa forestal. Hai, certo, monte chamado «alto» noutro tempo, cuberto de arboredo, e en Galicia coidaban moito as devesas para leña, táboas e trabes. Pero existe tamén o monte «baixo», a bouza, a poula, a touza; a vexeración de gándara, carracedos, xesteiras, toxais aproveitados tradicionalmente para pasto ou panasco ou para apañar aquel estrume que se converterá en esterco agrícola. Avísame Xosé Benito Reza de que na Galicia administrativa hai 20.000 quilómetros cadrados de monte. Este monte pode ser de propiedade particular ou suxeito ás comunidades veciñais. Entre nós, é monte todo aquilo que non é terra agrícola ou urbanizada ou infraestrutura de comunicacións. O abandono da agricultura fai avanzar a poula e incrementa a superficie do monte constantemente. Pero a construción civil e a urbanización fai retroceder o monte sen cesar.

O máis do mundo galego estivo, desde antigo, en estado de monte baixo, convivindo con devesas reducidas e controladas. Poucas árbores e moito pasto para gado e habenza en réxime de liberdade. Os montes rozábanse para obter o toxo, imprescindíbel nas cortes da facenda estabulada. O monte baixo podía rozarse e queimarse para facer searas, ou sexa cultivos rotativos de cereais. Calquera foto da metade do século XX ofreceranos sempre a visión dun monte galego menos arborado do que está hoxe.

Rosalía de Castro, no século XIX, percibía a preponderancia do monte baixo en Galicia coma unha maldición nun poema («Los Robles») émulo de outro dunha famosa oda de Holderlin («Die Eichbäume»).

Bajo el hacha implacable, ¡cuan presto/ en tierra cayeron encinas y robles!/ Y a los rayos del alba risueños,/ ¡que calva aparece/ la cima del monte!// Lo que ayer fueron bosques y selvas/ de agreste espesura,/ donde envueltas en dulce misterio/ al rayar del día/ flotaban las brumas/ y brotaba la fuente serena/ entre flores y musgos oculta,/ hoy son áridas lomas que ostentan,/ deformes y negras,/ sus hondas cisuras./ Ya no entonan en ellas los pájaros/ sus canciones de amor ni se juntan cuando Mayo alborea en la fronda/ que quedó de sus robles desnuda./ Solo el viento al pasar trae el eco/ del cuervo que grazna,/ del lobo que aúlla.

Certo que Pondal soubo captar coma ninguén a beleza da landa rasa ou gándara galega: «as brétomas escuras/ as gandras largasías alongaran». Pero o piñeiro (sempre chamado «pino» polo Bardo) estaba máis no vento da preferencia forestalista da época, e o noso Himno é un fermoso poema formalista que se titula «Os Pinos».

No século seguinte, e desde os principios nacionalistas, Castelao detesta os montes desprovistos de árbores (piñeiros di sempre); ignora o aproveitamento non forestal e comunal do monte baixo e asume a defensa da explotación economicista e masivamente arbórea. Escribe en *Sempre en Galiza*: «Vexo o monte repoboado de piñeiros. Vexo grandes fábricas de papel»(...)«A albre danos o papel barato» (...) «Vale máis unha Terra con albres nos montes ca un Estado con ouro nos bancos» (...) «A calvicie dos montes galegos é unha terrible acusación contra co estado unitario» (...) «As albres galegas serán as minas que nós saberemos explotar cando a nosa Terra sexa Nosa» (...) «A repoboación forestal será o patrimonio da Nación Galega e o mellor aforro da colectividade». Así pensaba Castelao apoiándose, de modo non confeso, no pensamento de Alexandre Bóveda e noutros.

A ideoloxía forestalista fíxose hexemónica en Galicia e en toda a parte. Ninguén concebía (nin concibe) que o monte baixo e dedicado principalmente ao gando e habenza en réxime de liberdade podería ser tan rendíbel coma o monocultivo forestal de piñeiros destinados principalmente ás fábricas de pasta de papel. Na Ditadura de Primo de Rivera, que era un «regeneracionista», apoiouse a chamada repoboación forestal. Rafael Areses creou no Aloia un arboreto modélico, coma fixera Heinrich Cotta en Saxonia, e púxose a funcionar o Viveiro de Coto Redondo. Caeu a República, fusilaron a Bóveda e degradaron a Castelao. O réxime alentou as «replacaciones en consorcio» e cubriu os nosos montes de piñeiros, iniciando a invasión dos eucalip-

tos. A gandería ceibe sufriu un grave retroceso, incluso cando se crearon as comunidades de montes en man común. Cando o alcalde Filgueira Valverde propiciou a fábrica de celulosa de Lourizán non debeu de sentir moita vergoña xa que aquela factoría fora un día soñada por Castelao. Ao tempo que progredía a forestación masiva, agora revitalizada coas comisións de veciños mancomunados, plantábanse tamén de piñeiros as dunas e secábanse as xunqueiras e as lagoas, incluída a maior da Península que foi a de Antela. Chegado un intre crítico, a esta forestación veloz, invasora e brutal respostou alporizada a Terra. Igual que antes ocorrera coa forestación, desecación e desdunización das Landas de Gasconha, en Galicia a Terra Nai respondeu con incendios. Que primeiro foron de aviso e despois de castigo e devastación.

O monte galego pode, e debe, ter usos forestais, como ben saben os propietarios de greas de cabalos, vacadas, rabaños de cabras e ovellas, e mesmo porcos, que resisten heroicamente á ideoloxía e a política forestalistas. No *Fondo dos Espellos* desexamos vivamente que en Galicia se abra camiño unha nova mentalidade a este respecto, mesmo se contradí a Rosalía de Castro, Eduardo Pondal, Daniel Castelao e Alexandro Bóveda, a quen levamos no corazón e na memoria con amor e sempre.

A discusión non debe polarizarse, en materia de montes, entre a pertinencia ou non de especies arbóreas introducidas ou autóctonas. Centrémonos nisto: os 20.000 quilómetros cadrados de monte galego deben ser de monocultivo forestal ou poden acoller o uso gandeiro e maila agricultura de searas ou roteas? De caza e vida animal salvaxe trataremos outro día; ao mellor.

Forestalismo e caos (06.10.2018)

Lembremos a verba *dasonomía*, que fala do manexo e utilización do bosco polas sociedades humanas que o interveñen. Podíamos decer, tendo Aristóteles presente, que a degradación da dasonomía sería a dasocracia, ou sexa o sometemento de toda a sociedade a unha autoridade hexemonicamente forestalista e capitalista. En Galicia rexe unha sorte de *dasocracia*.

Desde que hai memoria, Galicia e os galegos usaron os montes de forma complexa e múltiple. Dedicábanos ao pastoreo. Flora útil e baixa, presidida polo toxo, servía de alimento aos animais ceibos e de estrume nas cortes dos estabulados. Nas cortes, o estrume transformábase en esterco co cal se adubaban os agros. Unha parte menor do monte constituíase en devesas destinadas a árbores que fornecían leña e madeira. Madeira e froitos daban os soutos de castiñeiros. Rozas, searas, roteas, convertían temporalmente o monte e campos de mes.

A principios do século XIX, e con antecedentes nos anteriores, fixo eclosión unha mentalidade que lle declarou a guerra ao monte baixo, landas, gándaras, pastos cei-

bes, xunqueiras, dunas, lagoas e a todo o que hai sobre a superficie da terra que non sexa agrícola ou fabril ou habitación humana ou infraestrutura de comunicacións. Tales espazos ermos debían poboarse de árbores rendíbeis e tratados segundo regras moi elaboradas e técnicas apuradas. Entraba pois, a era da dasonomía.

Considérase Johann Heinrich Cotta (1763-1844) o pai da dasonomía e do que se habería chamar silvicultura. El creou a Escola Forestal de Tharandt (Saxonia), onde aínda perdura o seu modélico xardín forestal; que foi, moitos anos despois, imitado no Aloia e en Cotorredondo polo enxeñeiro galego Rafael Areses. Tivo Cotta influencia inmensa na Europa con métodos nos que conflúen as matemáticas, a economía, a botánica. Os seus discípulos Agustín Pascual e Esteban Boutelou, que acudiron a Tharandt en 1842, fundaron en España os estudos e prácticas de dasonomía sendo Martín de los Heros ministro de Fomento.

O «regeneracionismo» español foi moi forestalista. Se cadra, Joaquín Costa inventou o mito do esquivo que viaxaba de Cantabria a Cádiz de póla en póla nunha Península Ibérica idealmente forestal. Primo de Rivera foi «regeneracionista» e diulle un pulo considerábel ao forestalismo. A Deputación de Pontevedra foi presidida na ditadura por Daniel de la Sota Valdecilla, e o executor dos seus plans forestais, o xa citado Rafael Areses. Lanzábase unha mal chamada «repoboación» forestal. Digo mal chamada porque ningún bosco se repobou senón que simplemente o piñeiral substituíu a vexetación baixa que aquí dominaba o monte desde a revolución agraria do neolítico.

O paso definitivo a unha dasocracia hexemónica deuno o franquismo cas chamadas «repoblaciones en consorcio» executadas polo «Patrimonio Forestal del Estado», logo ICONA, coas deputacións e os concellos de consún xa que os montes lle foran arrebatados ás comunidades parroquiais de Galicia. Acelerouse a plantación invasiva de piñeiros e eucaliptos (nós, arcolitos), danando os propietarios de toda clase de gado e habenza ao prohibírlles ter animais no monte. Especialmente, coa Lei de 1968 restaurouse a propiedade comunal dos montes galegos. Pro seguíu a plantación masiva de árbores, e o pastoreo continuou minguando. O conflito entre comunidades de montes forestalistas e dasocráticas e gandeiros fíxose crónico, e aflora cada pouco.

En tempos de Rafael Areses e dos Congresos Forestal (1920) e de Economía Galega (1925) recoñecía-se que os nosos montes podían acoller non só piñeirais senón tamén gando e habenza e mesmo zonas de frondosas. No franquismo, e nos nosos días, xa só se contempla, na opinión dominante, a posibilidade dun monte colonizado polas coníferas e o eucalipto.

Nun periodo moi curto, o hábitat do monte galego foi modificado brutalmente. O que o conduciu ao caos. En menos de cen anos, o paso do monte baixo ao piñeiral e eucaliptal monocordes, introducidos sen medida, mudou a vida desta enorme porción de Galicia, desde a unicelular ao mais alto da escada evolutiva. Especies zoolóxicas, vexetais, de fungos, desapareceron do noso chan. Todos os reinos da natureza sufri-

ron no monte galego sometido a réxime dasocrático e forestalista. A biodiversidade empobreceuse e miserabilizouse. Todo cal se acentou coa despoboación humana e coa retirada da agricultura. A presenza da fábrica de celulosa de Pontevedra agravou a situación introducindo un elemento reitor de mercado forestalista. Este forestalismo suicida conduciu a un caos ecolóxico, e de aí pasouse á apoteose do incendio.

Con todo, son moitas as persoas que hoxe pensan que á actual situación haille que dar un tratamento alternativo. Na liña do que xa pensaba Areses con outros, hai que ver o monte galego como espazo máis complexo ca o eucaliptal e o monocultivo de *Pinus pinaster*. A solución a isto non é a plantación masiva de arboredo mal chamado «autóctono». Faise preciso ollar o futuro do monte galego como dominio ocupado fundamentalmente por cabalos, vacas, cabuxas, ovellas e se cadra outros animais. Un lugar onde sexan recuperadas as searas de produción cereal rotativa. Porque o monte galego pode volver producir carbón vexetal. E as abellas gustan moito da chorima que lle confire ao mel galego un labio gulapento. Plantas medicinais, cogomelos varios e os chamados froitos salvaxes, coma os que produce o estirpeiro, o abruñeiros ou o acerolo, son cotizados no mercado internacional e doméstico. Tamén se fala da auxe do turismo naturalista, que os actuais monocultivos forestais escorren. O que nos leva á necesidade de que os poderes públicos coiden dos parques naturais e espazos protexidos, e aínda os multipliquen. Ou iso, ou o caos que leva a ruína. Compre, pois, unha política nacional de montes alternativa á dasocracia capitalista.

De anacoretas marítimos (13.10.2018)

Tratamos, tempo atrás, de santos varóns, e por ventura tamén femias, que en Galicia se retiraron a illas e debrocas costeiras para faceren vida penitente. Imos agora insistir nesa materia histórica tendo sempre en conta que as orixes do cristianismo galego son máis ben misteriosas.

Conta a lenda áurea que un San Clemenzo, Papa, foi morto por Traxano. O emperador mandou fondear o santo no Mar Negro, cunha áncora de ferro atada no pescozo. Unha colla de anxos construíulle a Clemenzo no fondo mariño un mausoleo de mármore moi belo. Cada tal tempo, retíranse as augas e a xente de ben admira o sepulcro e pídelle a Clemenzo mercedes. Pois ben, eiquí na Illa de Ons existe un sartego apromórfico que as marés solagan e descubren.

Deu con el Álvaro das Casas e fíxolle Xurxo Lorenzo debuxo arqueolóxico preciso. Pon Das Casas, en Nós: «Percibín un sartego antropoide de preto de dous metros de longo a uns cincuenta metros da costa polo Leste e a uns douscentos do desembarcadeiro; e nun lugar que din Laxe do Crego. A tradición di que a terra adiantaba aínda

ben máis da laxe, e que neste lugar había un fermoso mosteiro que se esborallou cando «os franceses». Así Álvaro das Casas ouviu o conto nos anos 30 do século xx. Non demasiado lonxe da Laxe do Crego, na freguesía marinense de Ardán, áchase a Illa do Santo, con restos dunha ermida. Na Idade Media foi chamada, esta illa e ermida, San Clemenço do Mar, e cantada polo trovador Nuno de Treez. Serán a Laxe do Crego e a Illa do Santo restos dun culto, practicado por eremitas, ao San Clemenço que Traxano mandou afogar en Crimea segundo narra a estoria piedosa?

Se imos á *Historia Natural* de Plinio (23-79 d. X.) vemos alí enxurradas de datos relativos a Gallaecia. Ao tratar de illas, di Plinio que son dúas as que merecen ser citadas: «Corticata et Aunios», que todo o mundo entende que deben de ser Cortegada e Ons. Deixando agora a un lado a orixe dos topónimos Oia (talvez de Aunonia), encontramos hoxe, e ben arredadas da maior illa atlántica, dúas freguesías que levan o nome de Ons. Santa María de Ons en Brión e San Simón de Ons, coñecida esta tamén como Cacheiras. Non se sabe como Aunios ou Ons puido viaxar do mar maior ás veigas verdecentes da Terra de Compostela. En todo caso, sinala Xosé María Lema que a iconografía de San Simón de Ons presenta tal santo no cimo dunha columna a facer penitencia igualiño a Simón Estilita I e Simón Estilita II. Sen esquecermos que o posíbel anacoreta que deu nome á illa de Meendinho foi tamén un San Simión destas características. As coincidencias fantásticas entre Oriente e Gallaecia no noso cristianismo primitivo son permanentes e sempre marchan a carón da heterodoxia. Risco, tan católico, pensaba así. Nos séculos III, IV, V, homes santos e entolecidos e mulleres non menos (coma a famosa Thais, inmortalizada por Hrosvitha) dedicáronse en Exipto e noutros lugares de Oriente a facer penitencias terroríficas e individuais en lugares ermos ou desertos. Este movemento foi domeado pola autoridade eclesiástica e conducido ao monacato colectivo e disciplinado. San Froitoso ou Fructuoso de Montelios ou de Braga, antigo asceta solitario, foi quen puxo a eremitaxe galega en orde e concerto e estableceu as bases do universo cenobítico de Galicia.

En Galicia hubo santos/as illados nos montes do Bierzo, nas Ribas do Miño e do Sil, en Rocas, noutros lugares, que vivían coma os seus conxéneros de Siria ou da Tebaida de Exipto. Mesmo Rosendo quixo evocalos sentimentalmente cando fundou Celanova ao pé do Monte Leboreiro.

A singularidade dos anacoretas galegos reside en que eles tamén procuraron as soidades ascéticas nos rochedos mariños. Practicaron a ermidaxe en illas daquela inhóspitas, coma a de San Simón, a do Santo de Ardán, as Cíes, Tambo, a Coelleira do Vicedo, nas ribeiras da Mourisca de Beluso, no San Mamede do Mar que cantou Johan de Cangas. Algúns destes sitios evoluíron a romarías populares centradas nun santo, e brillan hoxe nos Cancioneiros. Outros transformáronse en cenobios e terminaron por integrarse nos grandes mosteiros medievais –e tal foi o caso de Cíes. A San Mamede do Mar, concello de Bueu, podemos aínda hoxe acudir en romaría tendo

a praia de Bon aos nosos pés. Hoxe o pobo refírese a ese santo como Sanamedio: aí o está á espera de nós.

350 Entre o século V e o XIX, o mar encheu e devalou tantas veces que o pensalo alouléanos. Moitas veces a maré cubriu e descubriu a Laxe do Crego da Illa de Ons. Neste longo tempo, a Tebaida galega desapareceu e deu paso aos mosteiros. Estes non pararon de engordar en riqueza e en poderío político. No transcurso de quince séculos o monacato galego medrou sen límite. Chegado a un punto crítico, a burguesía liberou as rendas e exclaustrou os frades e monxes que tiñan como antiquísimos ascendentes os eremitáns das covas e illas desamparadas de Galicia. Mendizábal e o doutor Madoz expropiaron e secularizaron para sempre, en Galicia e en España, aquel monopolio insufribel.

Desexamos vivamente que as autoridades do Parque Nacional das Illas Atlánticas inclúan no seu discurso didáctico a memoria dos eremitas galegos que nelas viviron e apodreceron. Dedicamos este sinxela memoria, extraída do *Fondo dos nosos Espellos*, aos que integran a Asociación Cultural Piñeiróns e editan a revista *Aunios*. Co pensamento posto en Álvaro das Casas e nas mocidades Ultraia que a bordo do paillebote manuelantoniano Joaquín Pérez fixeron unha xeira de estudos e lecer a Illa de Ons o ano 1932. E alí foi descuberta a Laxe do Crego que une Ons con Crimea.

Poesía galega na España franquista (20.10.2018)

A poesía en galego tivo unha importante audiencia na España cultural da segunda metade do século XX, aínda que a súa presenza no ensino fose insignificante e marginal. Ler poemas de Celso Emilio Ferreiro ou Aquilino Iglesias Alvariño ilustrados por Picasso ou Miró en *Papeles de Son Armadans* foi para nós, moi novos, un consolo por mirar as nosas mellores letras lumbrizando na revista cultural máis prestixiosa da triste España franquista. *Papeles de Son Armadans* foi unha publicación creada e dirixida por Camilo José Cela entre 1956 e 1979. Alí nunca se ocultou, e aínda se lle deu releve (e lume de viqueira), á mellor poesía galega da época.

Da alta consideración que lle tiveron moitos lectores non galegos á nosa poesía nos días ominosos foi axente provocador inicial *Papeles*. Por iso, e por outros asuntos que non nos ocuparán hoxe, no *Fondo dos Espellos* sempre mornearán un remol de agradecemento a Camilo José Cela. E o noso conto pasa agora a falar de Raimon.

Ramón Pelejero Sanchis era un mozo de Xàtiva que se movía na esquerda pancatalana e nacionalista (Partit Socialista de Alliberament Nacional, Partit Socialista del País Valencià) e nas proximidades do PSUC comunista que un día liderara Joan Comorera. Con nome artístico de Raimon fíxose, aquel mozo, famoso non só nos Países Cataláns se non en toda a sociedade opositora española ao réxime de Franco. Unha

súa canción, «Al Vent», coido que creada en 1962, converteuse en preferida (case un himno) dunha España antifeixista que se quería plurinacional.

«Al vent/ tots plens de nit/ buscan la llum», son as primeiras palabras dunha canción que uniu a esquerdas de todo o territorio español contribuíndo a lle insuflar aos mozos un espírito plurinacional. Así, en 1966 Francisco Almazán e outros lanzaron en Madrid, uns pregos poéticos que titularon *Al Vent*. Raimundo Patiño e Vicente Vázquez Diéguez, galegos, estaban no equipo editorial e, naturalmente apareceron poemas no noso idioma, máis ben de contido político, protestatarios e socialrealistas coma os demais textos que se publicaban na revista. O que non impedía que outras tendencias, estivesen nela representadas por un José Miguel Ullán ou un Pedro Gimferrer. Non era, pois, sectaria *Al Vente* de Madrid.

Un dos poetas de *Al Vent* foi José Batlló, poeta barcelonés de expresión castelá. Este converteuse en editor principalmente de poesía, sempre acompañado de Amelia Romero. Débelle a literatura galega a Batlló a segunda edición de *Longa Noite de Pedra*, que saíu ao mundo na Editorial El Bardo, de Barcelona, en 1967. Levaba un prólogo de Basilio Losada e a edición era bilingüe. O éxito foi fulminante. Sempre reimpresa en El Bardo de Batlló, as edicións sucedéronse e Ferreiro converteuse nun dos poetas máis lidos (tamén moi musicado) no Estado español. Entre as iniciativas editoriais de Batlló achamos unha clandestina: «Si la píldora bien supiera no la doraran por de fuera», *Revista exterior de poesía hispánica*, 1967. Discutiase se a impresión se facía en Barcelona ou en Perpiñán, desde onde se levaría ilegalmente a Barcelona. O caso é que publicaba textos en galego, vasco, catalán e castelán. Tivo «La píldora» o acerto de dar á luz por primeira vez un texto que había de ecoar poderosamente na poesía galega: o «Viet Nam Canto» de Novoneyra. Gran home e xeneroso, José Batlló.

As antoloxías de nosa poesía, en edicións bilingües galego/castelán e distribuídas en todo o territorio español e aínda na América Latina, contribuíron naquel tempo á difusión e coñecemento desta materia non escolarizada. A primeira en irromper no espazo literario español débelle a Ramón González Alegre: *Antología de la poesía gallega contemporánea*, Adonais, Madrid, 1959. Foi moi sonada a que se titulou *Ocho siglos de poesía gallega*, Madrid, Alianz Editorial, 1972, que asinan Carmen Martín Gaité e Andrés Ruíz Tarazona. A crítica foi severa con esta obra, achacándolle un grave descoñecemento do galego que deslucía as traducións ao castelán. Moi aplaudida e vastamente aceptada foi a antoloxía *Poetas Gallegos Contemporáneos*, da autoría de Basilio Losada (Seix Barral, Barcelona, 1972). Antes de ser publicada a maioría destes libros antolóxicos, en León, a revista *Claraboya* que dirixían Agustín Delgado e Luis Mateo Diez, dedicou un número extraordinario en 1967 á poesía galega máis nova. Cecais esta antoloxía de *Claraboya* fose o punto de partida do achegamento de moitos autores, poetas e prosistas, leoneses (alén dos citados, Gomoneda ou Merino), á nosa literatura, o que resulta evidente nalgunhas das súas mellores obras. O tan citado José Batlló quixo completar a liña de antoloxías poéticas

de El Bardo, e encargoulle unha ao autor deste artigo. Infelizmente tal obra só pode ser consultada no arquivo de Alcalá de Henares, onde se conservan os orixinais que non foron á imprenta por non seren aceptados pola censura ou «consulta previa» de Fraga Iribarne, ministro de Información de Franco.

60 anos de *Bocarribeira* (27.10.2018)

A actividade pública de Otero Pedrayo foi moi intensa no ano 1958. Se remexemos no *Fondo dos Espellos* veremos o Mestre aquí e acolá, se cadra despedíndose dunha etapa da súa vida que findaba coa xubilación como catedrático de Xeografía na Universidade compostelá. El, no intre da derradeira lección, ocupou o púlpito do paraninfo e anunciou que ía falar na lingua de Pondal. Un aplauso fechado conmoveu aquelas paredes e as abóbadas decimonónicas pois non había moito tempo que lle fora vetado facer un discurso alí en galego a Xesús Alonso Montero.

Aquel mesmo 1958 conmemorouse en Madrid o casamento de Rosalía con Murguía sen o consentemento das familias nin presenza de convidados. Unha moza libre e un mozo non menos inconformista iniciaban unha vida en común que lle reportou a Galicia longos e fondos recursos de conciencia. Don Ramón Otero Pedrayo, desde unha fiestra do piso no que vivía en Madrid Rosalía a súa fecunda bohemia en anos de formación, e á altura dos seus setenta anos, ilustrou sobre Galicia e Madrid unha masa que enchía a Calle de la Ballesta a rebordar. Xa no Centro Galicia, en Bailén, Otero Pedrayo compartiu mesa de oradores con Fraga Iribarne e outros. Fraga estivo impertinente e dixo que con Franco xa non existían en Galicia «viúvas de vivos». Erguéronse en protesta airada, entre o público, Reimundo Patiño e Bautista Álvarez, seguidos por outras persoas máis que abandonaron o salón de actos con certo estrépito. Fraga Iribarne desempeñaba ao tempo algún cargo importante franquista e preparábase para ser ministro de Información, ou sexa da censura. Lembro que en Madrid corrían uns doces ventos de primavera. Se, coincidindo coa Pascua, en Padrón houbera o ano antes concentración cívica con bandeiras galegas para inaugurar o monumento a Rosalía de Castro, neste 1958 de que falamos a vila de Morgadán e do Sar reiterou a concentración cunha homenaxe nacional-popular a Ramón Cabanillas. Evacuou Otero Pedrayo un discurso memorábel e a emoción pintábase na faciana engurrada do Poeta da Raza. Un espolón ateiñado de populares e principais resultou conmovido e nos meus ouvidos aínda resoan ecos das reiteradas ovacións. Grande e conmovedor mitin de masas! O grupo Brais Pinto, de Madrid, en 1958, dispuxera a edición dun libro de poemas de Otero Pedrayo, titulado *Bocarribeira*. A primeira vez que se publicou un feixe de textos poéticos de don Ramón fora cando Francisco Fernández de Riego os reuniu e incluíu na súa *Escolma de Poesía Galega*, Galaxia, Vigo, 1955. *Bocarribeira* ía demostrar a existencia

dun altísimo poeta chamado Ramón Otero Pedrayo. Así que Brais Pinto recorreu a Gráficas Numen, da rúa de Velázquez Moreno, Vigo.

Fundadas por Xohán Noya, ilustre político e xornalista republicano e galeguista da Guarda, en Gráficas Numen funcionaba a minerva na cal en Ourense se imprimira o xornal *La Zarpa*, de Basilio Alvarez. Entre outros motivos de simpatía e reciprocidade entre Brais Pinto e a Numen estaba o feito de que alí se imprentara o *Voz y Voto*, de Celso Emilio Ferreiro; unha especie de ensaio xeral en castelán do que habería de ser *Longa noite de pedra*. Cunha particularidade: a edición foi ilegal e clandestina e o libro figuraba como editado e impreso no Uruguai. Outros libros importantes para Brais Pinto foran tamén impresos en Gráficas Numen e so a supervisión do señor Paratcha, que exercía como rexente dos talleres.

Unha vez impreso *Bocarribeira* que se subtitulaba *Poemas pra ler e queimar*, Brais Pinto levoulle vinte exemplares a Otero Pedrayo. Esta entrega produciuse en Compostela, o 25 de xullo de 1958 e no curso dun banquete patriótico ao que asistiu un Blanco Amor apenas chegado de Bos Aires. Otero emocionouse e celebrou no discurso a publicación do seu primeiro libro poético. En realidade, non volveu publicar outro ningún do xénero. *Bocarribeira* foi aceptado e ben valorado pola crítica en 1958, aínda que daquela había reticencias verbo do Otero Pedrayo poeta. Unha ollada nova sobre este libro, e sobre a totalidade dos moitos poemas espallados por Otero, abriuse máis recentemente e *Bocarribeira*, ao ser reeditada por Galaxia no ano 2005, foi coñecida por novas camadas xeracionais de lectores de poesía e de poetas.

Cómpre sinalar que o editor e prologuista desta segunda edición, Anxo Angueira, abriu novos camiños de coñecemento para a apreciación de *Bocarribeira* e profundizou na obra a bucío.

E aquí estamos hoxe, a celebrar os sesenta anos de *Bocarribeira* como valiosísima aportación ás letras galegas do século xx. Días atrás, e a proposta de Xurxo Martínez, Ana Acuña e Anxo Angueira disertaron en Redondela sobre Otero Pedrayo, *Bocarribeira* e os seus editores de Brais Pinto usando de fermosas palabras carregada verdade poética e histórica.

Aparicións de Hugh MacDiarmid (03.11.2018)

No verán de 1996 Xesús Franco, «trobador naval», como dixera del e doutros Bernardino Graña, ofreceunos en Londres un presente moi valioso: a terceira edición, 1939, de *The Oxford Book of Modern Verse*, por W. B. Yeats. Comprara Xesús o libro na da señora May, altarrabista establecida en Greenwich. O exemplar fora usado por Lorna Wheelan cando ela era alumna de secundaria en Kingssie, Escocia, no curso académico 1940-41. Abrín ao chou a preciosa antoloxía e batín con poemas magní-

ficos dun descoñecido Hugh MacDiarmid. Un dos poemas titulábase «The Skeleton of the Future (At Lenin's Tomb)». Desde logo, non cadraba o poema moi ben naquel florilexio e o vento das asociacións imposíbeis levoume á elexía de Rosalía de Castro a John Moore. E á dedicatoria á súa amiga María Bertorini, «nativa do País de Gales».

Este poema de MacDiarmid a Lenin era breve e estaba inzado de palabras relativas á ciencia mineralóxica. Nel mencionábanse ósos referidos á vinda e permanencia do comunismo. Pareceume que se trataba dun poeta inusual dentro do chamado *Modernism* na literatura de lingua inglesa e gostoume que, entre os poemas de MacDiarmid recopilados por Yeats, figurasen algúns escritos en escocés xermánico.

Non moito máis tarde desta nosa descuberta londinense, Manuel Outeiriño (alto poeta e pensador) publicou n' *A Trabe de Ouro* (núm. 33, 1998) un bon mangado de textos de MacDiarmid traducidos ao galego e acompañados dos orixinais en inglés ou escocés. Unha magnífica introdución biobibliográfica do antólogo e tradutor facíanos saber de Hugh MacDiarmid todo o necesario para comprendermos o sentido dos seus versos. E principalmente o sentido do poema á cova de Lenin: en realidade o autor cantou máis dunha vez ao dirixente vermello. MacDiarmid pertenceu ao Partido Comunista británico e foi fundador do Partido Nacional (hoxe no goberno de Escocia). Expulsárono dun por nacionalista e, do outro, por comunista. Outeiriño obrigoume a lle prestar moita atención a este poeta escocés a quen por diversas razóns, e non por ausencia de méritos, a posteridade canónica non lle puxera os libros no ladraio de preferidos nos que estaban situados os de Eliot e os de Pound. Tratei de falar isto con Paulino Vázquez, autor do iluminador poemario que se titula *A experiencia inglesa*. Poeta, dramaturgo, ensaísta, Paol Keineg é unha figura de atlante que sostén con outras a cultura da Bretaña do noso tempo. En Galicia non se esquecen versos que el escribiu á resistencia obreira da Citroën-Rennes e que foron traducidos ao galego e distribuídos na fábrica de Vigo. Paol Keineg traduciu ao francés unha colección de poemas de Hugh MacDiarmid e enviounola cunha dedicatoria e «l'amitié lointaine» (amizade recíproca que nos profesamos) desde Brest. Dun Fisterra a outro, viaxou por medio de propios o libro, que veu parar ás miñas mans. Védeo aí: Hugh MacDiarmid, *Un enterrement dans l'île*. *Poèmes traduits par Paol Keineg*, Les Hauts-Fonds, Brest, 2016.

É de observar que o título da tradución francesa de Keineg está tirado do título dun poema particular de MacDiarmid. O mesmo título do que botara man Manuel Outeiriño para a súa comprida selección galega: «Funeral da illa e outros poemas». Parece ser que a Illa na que MacDiarmid escenifica o seu texto e a das Hébridas de Escocia que leva o nome, tan presente na toponimia galega, de Barra. O cal non pode máis ca estimular a paixón fraternal que moitos galegos experimentamos ao respecto das nacións atlánticas que a vella cántiga dos Ultras (letra de Bouza) dicía seren fillas do pai Breogán.

Imposíbel de simplificar e reducir, MacDiarmid escribe un perfecto inglés, pero restitúe como lingua de alta cultura o *scottish* non gaélico no que cantara Robert Burns,

non sen antes practicalle unha difícil ciruxía de dialectos e formas particulares. Ben arraizado na ruralidade máis enxebre, é capaz de facer resoar nas toxeiras da súa patria certamente a cornamusa nacional, mais tamén o *music-hall* de Harry Lauder e Will Fyffe (coma a praia de Afife), ambos escoceses, si, mais tamén o trompetista que fundou o jazz cool, Bix Beiderbecke e mais a Otis Fergusson, o crítico norteamericano de cine que facía parte da profunda catacumba comunista da intelectualidade borrada do mapa polo FBI. MacDiarmid foi, para máis, staliniano, como non podía ser doutro xeito alguén que arelaba a independencia da súa propia nación, a non ser que fose ou parvo ou lura pescada na nasa revisionista. Inda, para satisfacción actual dos partidarios da teoloxía da liberación, o noso poeta escocés amosou unha dura freba deísta, nada presbiteriana e en absoluto católico-irlandesa. O que nos leva a sinalar o sostén de MacDiarmid á loita armada do IRA. Foi membro da irmandade do Carro de Estrelas Sete do noso Ceo. Soñou literariamente a linguaxe da ciencia, MacDiarmid, e circundou o sartego de Lenin de palabras nobres que viaxaron, na súa man xenial, dos lapidarios medievais á ciencia xeolóxica do noso tempo. Produciu poemas cadro ou *aidílion* limitadísimos, e un *Mahabharata* que nunca chegaría a terminar. E tamén a monstrosidade homérica que ostenta o máis poderoso título que un poeta dos Fisterras Atlánticos poida nunca escribir: «A Drunk Man Looks at the Thistle» («Un home bébedo olla o cardo»). E morreu, seica, MacDiarmid escribindo os seus *Eoas* sempre infinitos en 1978. Viñera ao mundo en Escocia no 1892.

De Lenin e esqueletes (10.11.2018)

Hai épocas e correntes literarias nas que os autores coinciden na asunción dun tópicos que se converte en símbolo unificador da súa época. Así ocorre no Modernismo hispanoamericano, no que a figura do cisne aparece con hexemonía. Na poesía galega de fins do século xx e inicios do XXI era común que as baleas se deixasen ver en libros poéticos de mozos e mozas. W. B. Yeats, en *The Oxford Book of Modern Verse*, fainos observar que a palabra *bone* («óso») chegou a converterse nunha especie de distintivo, con outras do seu campo semántico, do Modernismo poético inglés.

Vennos decer o mestre irlandés que, certamente, houbo moitas *stars* («estrelas») en infinidade de poemas dos noventa (do século XIX) que intentaban expresar, no espazo inglés literario, aquilo que é puro e nobre. Pero que agora (escribe Yeats en 1936) plumas coma a de Edith Sitwell (1887-1964) non se cansan de encher os seus poemas con ósos e máis ósos. A propósito, Yeats refírenos que unha amiga artista quixo pintar o xardín del. Era verán, pero as árbores que aparecen no cadro carecen de follas e aparentan esqueletes, segundo a tendencia dominante. Os ósos, comenta Yeats, convertéronse daquela en símbolo da permanencia e superación das podrencias transitorias. Os ósos non están mortos e gozan de inviolabilidade. E conclúe:

«quizais nesta nova, profunda poesía, o símbolo mesmo (o óso) sexa contradictorio e reúna misteriosamente o horror á vida e o horror á morte».

356 Yeats, logo, no seu brillante discurso, vai sinalando a presenza de ósos e esqueletes na poesía inglesa, escocesa e norteamericana, a partir de Edith Sitwell. Nótase a preferencia do antólogo polo verso de Elinor Wylie (1885-1928), sen esquecer unha «plácida febre de ósos» que se aprecia en T.S. Eliot (1888-1965).

Chama a atención que Yeats reparase no escocés Hugh MacDiarmid ao cal nos achegabamos na anterior entrega do *Fondo dos Espellos*. Deste poeta, con acerto e valentía, acolle Yeats no seu florilexio, ben pouco atento á *Tendenzpoesie*, un texto que leva o título desafiante, e tamén óseo, que soa así: «The Skeleton of the Future (At the Lenin's Tomb)» «O esquelete do Futuro perante a cova de Lenin». Aínda que, na verdade, os ósos de Lenin permanezan dentro do seu corpo momificado, MacDiarmid asóciaos liberrimamente a minerais cristalizados e introduce o símbolo xeracional en forma dun esquelete no que se concentra a idea de futuro como comunismo. No poema de MacDiarmid, apenas o pálido resplandor que exhala a verba *snow* («neve») nos transfire a ese sitio real e poboado de vicisitudes que Moscú é.

Hai ben de anos, Leo Spitzer intuía fugazmente o valor que estes símbolos comunais podían acadar nunha eventual estilística histórica das literaturas nacionais e comparadas.

O curioso é que o motivo dos ósos incrustados en poemas sobreviviu ás xeracións do Modernism inglés e acadou os nosos días. Por exemplo, en Seamus Heaney, un poeta grande do Ulster que tamén foi dado a coñecer aos galegos por Manuel Outeiriño n' *A Trabe de Ouro*. Heaney (1939-2013), con efecto, usa abondo da imaxe dos ósos no sentido de continuidade, inviolabilidade e incorruptibilidade do ánimo que lle atribuíña Yeats. O autor de *Norte* interpela o cotidián popular irlandés e tamén o pasado máis duro da nación. Na procura da estirpe escrava e mesturada, bate cos ósos, mesmo, dos viquingos de Dublín, e incorpóraos ao seu particular osario (*boneyard*) e mestura pasado de séculos e sombras pertinaces. De súpeto, ao discurso fluído do poeta acode, inagardada, a mesma Inglaterra en forma daquel príncipe incerto que monologa cun cranio na man. O sistema poético de Seamus Heaney veríase moi gravemente danado se lles estirpásemos os ósos líricos que o fan intenso e noso.

Todo o cal nos fai acordantes da Estadea, institución mítica que Carlos Alonso del Real facía emerxer dos abismos do neolitismo galego. Na Compañía, os mortos portan candeas ou velas que son ósos e que poden transferirse aos vivos imprudentes ou destemidos. Agarrando polo resto da vida un óso na man, eses vivos están destinados a faceren parte da Estadea. Entre a vida e a morte, o óso é símbolo da continuidade e do seu contrario, como decía W. B. Yeats da imaxe poética que nos ocupa. En todo caso, ao *Fondo dos Espellos* chouta agora a lembranza dun cemiterio galego que ten tido algunha vida literaria. Na porta del, este lema: «Aquí están os nosos ósos

esperando polos vosos». Coido que, nun seu estudo sobre cemiterios e sepulcros, Estanislao Fernández de la Cigña ten esclarecido ese barroco e desenganado texto. Nós, hoxe, tivemos ollos para algunha da mellor poesía en lingua inglesa do século xx. *Memorias dun esquelete*, por Castelao; sempre.

357

Castelao: martirio en familia (17.11.2018)

Teño sobre a mesa o recordatorio da morte de Castelao coa foto de Pacheco e o poema de Cabanillas, obra da clandestinidade nacionalista. Veño da exposición no Gaiás («A derradeira leición do mestre») organizada por Miguel Anxo Seixas, á marabilla. Do *Fondo dos Espellos*, en forma de galaxia espiral, móvese na memoria a familia martirizada de Castelao por obra da sublevación franquista.

Alén do cadro central, chaman a atención na mostra dous óleos da autoría de Manuel Rodríguez Castelao (1905-1937), curmán de Afonso Daniel Rodríguez Castelao. Este Manuel, mestre e pintor, pertenceu en Rianxo ao Partido Galeguista. En 1936 foise ocultar a Vigo, nunha casa dos irmáns Illa (ou Isla) Couto, tamén galeguistas. Sabemos isto aínda que algunha fonte sinala tales irmáns, Ramiro e Xaime, coma presos na Illa de San Simón naquel tempo.

Unha rede de resistencia clandestina fretara en Vigo un bou que debía levar un grupo de fuxidos a Francia o 23 de abril de 1937: o Eva. Entre os fuxidos encontrábase Manuel Rodríguez Castelao e mais o seu medio irmán Xosé Losada Castelao (1891-1937), mestre igualmente e galeguista. Houbera unha delación e os falanxistas e regulares sublevados tomaron a doca na que o bou Eva estaba atracado, no Berbés. Tense contado o episodio de modos diversos: todos coinciden no desenlace. Os fuxitivos do bou Eva morreron a tiro logo de seren reducidos con mangas de auga a presión. Un relato críbel fala de suicidio colectivo antes de caer nas mans dos fascistas. Un terceiro curmán de Afonso Daniel, tamén rianxeiro, e, neste caso, xastre de oficio, foi detido dez anos máis tarde, en 1947, pola Brigadilla da Garda Civil ou pola policía política franquista. Era Mariano Otero Castelao e integrou o continxente de membros do Partido Galeguista e das Mocidades que aceptaron a unidade coordinada co PCE para a loita a prol da restauración republicana e a instauración do Estatuto do 36. Con Otero Castelao estaban Xosé Velo, Ramón de Valenzuela, Mastache e moitos outros e outras. Integraban eles a organización de Unión Nacional (Española) que se reclamaba continuadora do Frente Popular. Apoiaban ao Exército Guerrilleiro. Produciuse unha caída en 1947, e Mariano Otero Castelao, con Xosé Velo, e máis, foron torturados duramente. A Mariano Otero Castelao estoupáronlle o bazo nos interrogatorios. Aproveitando un breve intre de liberdade provisional, xa procesado pola xurisdición militar, Xosé Velo e Mariano Otero Castelao saíron de España. Volvéronse encontrar en Caracas, onde coincidiron na fundación do DRIL (Directorio Revolucionario Ibéri-

co de Liberación) que declarou o «estado insurreccional» en España e Portugal ao tempo que se manifestaba por unha república federal ibérica que se constituiría con Galicia como estado soberano. O DRIL levou a cabo, para abraio do mundo, o asalto e toma do trasatlántico portugués Santa María. A seguir do golpe militar de xullo do 36, Castelao e a súa dona, Virxinia Pereira, permanecen na zona republicana. Pero en Pontevedra, a súa casa da rúa de Oliva foi despoxada das pertenzas familiares e todos os seus bens resultaron incautados. Salváronse, por diversas vías, libros e obras de arte que hoxe se conservan no Museo de Pontevedra. Castelao foi despedido como funcionario público, e multado, alén de ser incluso na Causa General franquista. As irmás de Castelao, Josefina e Teresa, sufriron exaccións económicas e ostracismo social por parte do réxime e da veciñanza fascista de Rianxo. Coidou delas a familia Baltar, que estaba en boa posición económica e moi difícil posición política a respecto dos sublevados. Tanto é así, que o doutor Ramón Baltar, protector de Josefina e Teresa, foi preso e posto a disposición do Tribunal para a Represión da Masonería e do Comunismo, antecesor do TOP, e este, da Audiencia Nacional. Ramón Baltar (con Darío Álvarez Blázquez, Fernández del Riego e outros) foi acusado de pertencer á UIL ou OIL (Unión ou Organización de Intelectuais Libres), animada polo PCE. Aínda así as irmás de Castelao souberon resistir con dignidade en Rianxo, até a fin das súas vidas.

En canto a Virxinia Pereira, esposa de Castelao, voltou á España franquista e nós tivemos ocasión de visitala na Estrada en 1968, en compañía de Isaac Díaz Pardo. Ao ano seguinte, ela falecía en territorio español. Rapidamente, Fernández del Riego mobilizou os seus máis próximos amigos e compañeiros do PSG que, á marxe e sen contar co apoio xerárquico do piñeirismo, fixeron inserir en toda a prensa galega unha esquela na que se participaba ao pobo o falecemento da viúva de Castelao, tratándoa de Excelentísima Señora. Sabemos que Del Riego e os seus colaboradores recibiron ameazas da BPS e reconvenções de todo tipo. O mesmo que os directores dos xornais.

A marxinação, a morte civil, a perda das carreiras administrativas, o exilio forzado, a incautación do patrimonio, as multas, as detencións acompañadas de tortura, as mortes violentas, castigaron a familia de Castelao. Foron por certo moitas as xentes galegas que padeceron estas e outras represalias. Pero hoxe lembramos a familia de Castelao ao mirar no Museo do Gaiás o cadro dun mestre asasinado.

A Miguel Anxo Seixas, X. L. Axeitos e Lucio Martínez Pereda; co meu agradecemento.

De Seoane a Xavier Pousa: arte mobilizada (24.11.2018)

Despois de revisitarmos os álbums de guerra de Castelao, vimos a mostra que a Fundación Laxeiro nos ofrecía, so o título de *13 Estampas da Treizón*, na Casa das Artes de Vigo. As comisarias, Silvia Longueira e María Antonia Pérez, reférense con forza ao cerne da Tendenzkunst, ou sexa, a arte mobilizada ao servizo da política emancipadora dos humanos na primeira metade do século pasado. Arte de combate, arte comprometida contra o feixismo, díxose despois. A exposición centrábase nun libro de 1937 titulado por Luís Seoane (1910-1979) coma o que lle puxeron á mostra. Estampas e Traizón, xa que logo. 359

Moitos artistas galegos foron chamados, e eles responderon coa mobilización total, contra o feixismo en 1936. Algúns non puideron presentarse. Camilo Díaz Baliño (1889-1936), que amosara as súas tendencias nidiamente nos carteis do Estatuto, foi asasinado en Cacheiras, non sen antes retratar a lapis os seus compañeiros de martirio. Francisco Miguel Moratinos (1899-1936), de convicción anarquista, resultou asasinado na Coruña. Foi este un excelente pintor ártabro de sensibilidade onírica.

Tamén asasinaron naquela cidade a Luís Huici de quen non se sabe onde e cando naceu pero que en Galicia actuou como azañista leal no Frente Popular, e gravador soberbio. Tense dito que os corpos de Huici e Moratinos aparecen coas caras desfiguradas e as mans cortadas polos falanxistas. En canto a Cándido Fernández Mazas (1902-1942), el prodigárase en viñetas críticas en xornais galegos anteriores ao golpe do 36, e noutros da Zona Leal. Combateu, Fernández Mazas, home do POUM, no exército republicano e veu morrer, en circunstancias escuras, a Galicia pouco despois da desfeita.

Carlos Maside (1897-1958), despois de ser destituído do seu posto de profesor de debuxo do Instituto de Vigo, entrou no exilio interior. El, que en *El Pueblo Gallego*, e noutros xornais, sorprendera con imaxes durísimas e eficaces da represión exercida pola dereita republicana, calou. Pero continuou educando a mocidade e producindo unha gran obra pictórica, sempre co pobo (especialmente coa muller) como protagonista dos seus cadros. Outros artistas sobreviviron na España republicana, coma Castelao. E alí denunciaron co seu pincel ou a súa pluma o horror en Galicia. Maruja Mallo (1902-1992) non sei se pintou tal horror, pero si que o describiu nun relatorio, morto por morto e infamia por infamia. Outros optaron polo exilio, coma Seoane, para desde alí facerlle ver ao mundo o que ocorría en Galicia e en España.

Manuel Colmeiro (1900-1958) seguiu o camiño do desterro pero non deixou de cumprir co básico civismo de denunciar, coa súa man mestra, a carnicaría. E Arturo Souto (1903-1964) permaneceu durante toda a guerra publicando en Madrid, Barcelona, Valencia, deseños e gravados que representan a represión franquista tendo sempre Galicia como protagonista mártir. Na derradeira etapa da vida, Souto concibiu e executou a imaxe visual da nosa inesquecibel *Vieiros*, de México.

Unha nova xeración de artistas petou na porta do anovamento político e cultural de Galicia. Diante deles vai Isaac Díaz Pardo, quen, en Bos Aires, se suma activamente aos refuxiados. E estoupa 1968.

- 360 Naquel ano, a UPG funda en por si a Estampa Popular Galega (EPG). Non no exilio, senón, como escribira Seoane, baixo a bota de Franco, no ventre do silencio. Era un colectivo de artistas que produciron obra gráfica de denuncia da opresión daquel presente e do pasado próximo. Alí, contra o réxime de Franco, deron a cara Reimundo Patiño, Lodeiro, Pedrosa, Vázquez Diéguez, Xavier Pousa. Con eles estaba Laxeiro, que tiña un interesante pasado de xornalista gráfico. Pousa, como referente da EPG, foi detido e preso na cadea provincial de Pontevedra. Interrogouno a BPS e púxoo a disposición do xulgado militar, que o procesou por inurias a España e ao exército. O xornalista J. Signo levantou unha onda de insidias contra a EPG e contra Pousa en especial. Houbo outros detidos, como foi o caso de Xosé Lodeiro. Finalmente, a autoridade militar inhihiuse e os procesamentos ficaron sen efecto. O ocorrido deixou ben claro que as denuncias dos artistas contra o réxime estaban baseadas na realidade. Cómpre precisar que a Estampa Popular Galega nada tiña que ver organizativamente coa Estampa Popular Española. E unha curiosidade moi significativa: Dieste, de volta ao País, falou na exposición da EPG que se montou no bar Gaiola de Compostela. Alí discutiu Dieste cos maoístas. Aínda, ao quentor da radicalización que fermentou na Galicia dos anos 60 do século denanterior, Luís Seoane regresou ao combate, coa súa particular *Tendenzkunst*, na serie de debuxos políticos que acompañaron a *Antoloxía Popular* (1972) de Heriberto Bens e nas estampas preciosas do Che Guevara, entre outras intervencións que foron memorábeis. Saúdo á Fundación que leva o nome de Luís Seoane.

De novo a EPG (01.12.2018)

Carmela e Zara Pousa fanme chegar, moi atentamente, un artigo publicado no núm. 337 (ano 2011) da revista *Goya*: Noemi de Haro García, «La breve pero intensa actividad de la Estampa Popular Galega». A súa lectura remexe lembranzas no noso *Fondo dos Espellos* e mándanos seguir unha migalla máis coa Estampa Popular Galega (EPG). Obedezo.

O colectivo EPG era plasticamente heteroxéneo. Nuns artistas predominaba a intención crítica e axitativa da arte chamada polos clásicos marxistas *Tendenzkunst* e que habería de ter unha modificación sartreana coa expresión *art engagé* ou arte comprometida. Noutros creadores pesaba máis a figuración mostrativa dunha certa imaxe de Galicia, intensamente feminizada. Intervención política antifeixista e nacionalismo convivían en todos eles coa procura de novas fronteiras visuais. Nos máis dos membros da EPG había conciencia de continuidade a respecto da arte mobiliza-

da dun Castelao, un Souto, un Seoane ao tempo que se tiña en conta a experiencia abstracta d'A Gadaña. Ou sexa: Brais Pinto en plástica.

A EPG foi unha factoría cuxo obxecto era producir gravados e distribuílos en forma de exposición itinerante por Galicia enteira. Púñanse á venda 300 copias de cada unidade. Usouse a litografía aprendida por Patiño, e outros compoñentes, no taller madrileño dos Dimitri, o Papageorgios e o Perdikiris, antigos gravadores da fábrica de moeda grega, e tendo como mestre estampador un home inesquecível de apelido Repila que fora capitán no 5º. Rexemento de Lister. Tiña importancia a xilografía, que gozaba dunha nobre tradición en Galicia. En canto ao gravado en linóleo, considerábase que fora introducido entre nós polo propio Castelao e era tido en alta consideración doméstica no mundo gráfico e da ilustración literaria. Outras modalidades de gravado estaban tamén presentes na EPG. 361

En canto a artistas participantes, lembramos os nomes e as estampas de Barreiro, Cidoiro, Blas Lourés, Vázquez Diéguez, Datas, Ánxel Sevillano, Lodeiro, Beatriz Rey, Mateo, Gallego Vila. Había artistas de anteriores xeracións, coma o ourive Mareque e os pintores Díaz Pardo, Laxeiro, Manuel Torres. No aspecto organizativo, responsábeis principais na EPG foron Xavier Pousa, Elvira Martínez Villa e Reimundo Patiño. Non podemos esquecer Xosé Ignacio Pardo Pedrosa, artista cuxo nome aparece citado de formas diferentes, por el ser o autor dunha estampa antifeixista e antimilitarista, titulada «As medallas do xeneral» que foi considerada coma o fulminante que fixo detonar a ira do poder franquista contra a EPG.

Durante o verán do ano 1968, entre outros lugares, a EPG espuxo en Las Tinajas da Coruña, nas festas de Parga, no Círculo Victoria de Monforte, no Elixio de Vigo, nos Padres Somascos da Guarda, no restaurante Galicia de Tui. A raíz desta última mostra foron detidos compoñentes da EPG, coma Elvira Martínez Villa, Xosé Lodeiro, Xavier Pousa e outros, que sufriron interrogatorio en dependencias da BPS. Pousa, como xa se dixo, pasou á prisión provincial de Pontevedra. Procesouno o xulgado militar por delitos de inxurias a España, ao exército, e cousas similares. O acontecemento tivo moi ampla repercusión en Galicia e no mundo. A EPG viuse, obrigada a se disolver. Aínda así, tivo unha última aparición ultramariña. Fóra do alcance dos fascistas de Tui, da BPS, do tribunal militar, de Franco en suma.

Isaac Díaz Pardo e Luís Seoane, en efecto, conseguiron que a EPG pasase o Océano e o Ecuador e fixése senllas aparicións, en 1969 e 1970 (coincidindo co Estado de Excepción de Carrero Blanco e co incremento da acción/represión/acción en Galicia) no marco das notabilísimas Xornadas de Cultura Galega do Uruguai. Á EPG sumáronse, en Montevideo dous creadores non galegos, Alberto Corazón e Tino Calabuig os cales iniciaban así unha frutífera colaboración en Madrid con Reimundo Patiño.

A EPG foi, pois, estrangulada por aquel réxime franquista ao que ela soubo desafiar con valentía. O seu espírito, esixente esteticamente e eticamente, continuou e segue

a ter sentido histórico e poder de hexemonía no plano dos valores. Algúns dos parceiros da EPG figurarían nas mostras de Atlántica, anos despois.

362 A EPG ben podía expor hoxe e por derradeira vez os seus tesouros no ámbito glorioso (Siza Vieira) do CGAC, dado que o MARCO, que foi cadea de exterminio de presos políticos, se eclipsou. Non penso que ninguén vaia levar á práctica o que no *Fondo dos Espellos* propoñemos. A sombra todopoderosa do Comité de Enlace do ministro Fraga Iribarne aínda está aí.

Das orixes do Circo en Galicia (I) (08.12.2018)

O circo galego naceu en Vilanova dos Infantes e na segunda metade do século XIX. O nome oficial daquela vila e concello era «Villanueva de los Infantes». Reporíase o orixinal galego no ano 1918, adiantándose notabelmente á restauración toponímica de Galicia. Vilanova era unha poboación de máis de cen veciños, amurallada na ladeira de Media e dotada no século XV dunha potente torre feudal que pertenceu á casa de Monterrei. A torre, por algunha razón que a historia parece descoñecer, pasou no liberalismo a ser casa consistorial ou sexa sede do concello. O termo municipal de Vilanova dos Infantes, na provincia de Ourense, comprendía, alén da vila, as freguesías de Castromau, Viveiro, Freixo; con lugares acasados e o antigo pazo das Ribas. Durante a ditadura de Primo de Rivera, o concello de Vilanova foi anexionado ao de Celanova.

Na Vilanova do século XIX, e aínda do XX, a maioranza da poboación era allea á agricultura e ben pobre. Estas familias non adoitaban ter casa de seu e vivían arrendadas en humildes moradas achegadas á muralla da vila. Os homes destas familias dedicábanse á artesanía do zapato. Producían a mercadoría en pequenos talleres chamados «cuartos». Levaban os zapatos a vender ás feiras a andar, os varóns cargándoos ao lombo e as mulleres á cabeza. As mulleres viúvas e solteiras con fillos desenvolvíanse coma panadeiras. Elas comprábanlles o grao aos labregos ou aos administradores do señorío. No muiño, o muiñeiro quedaba como pago cunha maquiá de grao. Cocían en forno propio ou en forno particular, caso no cal tamén lle tiñan que cotizar á forneira. Andaban, a pé, polas feiras, a vender o pan e criaban os meniños coas míseras ganancias deste mester. Os zapateiros podían compaxinar o seu oficio de obra prima coa música. Formaban pequenas agrupacións polo mundo para tocaren en festas e romaxes, o cal, co tempo, deu lugar á aparición da banda popular de música de Vilanova dos Infantes. Os músicos facían saídas no verán por Galicia, Portugal, Castela. Tamén os zapateiros podía marchar para traballaren polo oficio en terras distantes. A isto chamóuselle en Vilanova «a ambulancia». Por parte, eran ambulantes algúns veciños que se dedicaron á venda de tecidos.

Esta poboación de Vilanova vivía en ruíns condicións de salubridade e hixiene. Non había máis ca unha fonte nas aforas e o pío que hoxe loce no centro da vila, Praza do Recreo, non foi inaugurado, no medio dun grave conflito social, até 1918.

Nunha casiña terreña, ao pé da muralla de Vilanova dos Infantes, vivían Manuel Feixóo Feixóo, músico ambulante e cego, coa súa muller, Manuela Méndez López. Sobre 1870 tiveron un fillo: Secundino Feixóo Méndez. Este Secundino era irmán da miña avoa paterna, Blasinda, e, por tanto, meu tío avó.

Secundino aprendeu música e acompañou o seu pai, coñecido en Vilanova coma o Tío Ceguiño, na súa ambulancia. Formaron, con outros coma eles, unha pequena banda que se asociaba, con frecuencia, con *troupes*, tamén xentes do camiño, dos titiriteiros. O Tío Ceguiño, meu tataravó, foi morrer en Peñaranda de Bracamonte.

Convén sinalar que, naquel tempo, os titiriteiros nada tiñan que ver coas marionetas nin co guiñol. Chamábanse así os grupos de artistas circenses que montaban o seu espectáculo ao ar libre e eran pagos polo público cunhas moedas.

Conta a lenda que, un día, Secundino reapareceu en Vilanova cunha súa compañeira, tamén do ambulancia e dos camiños: Francisca Salas Cerdán. Nun claustro do convento de Celanova prepararon un número de circo a base de touros de lidia amestrados. Este número estaba destinado a facerse clásico e aínda o deste xénero que lideraba Manuel Rueda nos anos corenta do século xx gozou de sona, sobre todo en Francia. Hai unha lenda, hostil a Secundino, que pretende que aqueles touros colludos fosen vacas mansas ás que el lles tocaba a gaita vestido de toureiro: Chéirame a falsidade. Outros, na miña nenez, lembraban con admiración a Paca Salas montando moi ben cabalos andaluces ou mesmo facendo evolucións sobre un dos citados touros bravos. Formado o número, e casados en Vilanova, Paca e Secundino levaron o seu espectáculo polo mundo, en circos coma o Fasy ou Fasio, que co tempo terminaría por dar en creba e perderse xunto co burro cantor Rigoletto. Parece que meu avó Manuel Cucufate Méndez Santalices, comerciante en Vilanova e home de Blasinda Feixóo Méndez, lle axudou a Secundino e Paca a crearen o seu propio circo. O cal sería coñecido como Gran Circo Feijóo. No relato familiar desta fundación do circo en Galicia, ten un lugar secundario, pero sumamente novelesco, a miña tía avoa Silveria que acadou sona como funambulista.

Manuel Rego Nieto, fillo de Gustavo Rego, que foi durante toda a vida a man dereita de Secundino Feixóo, escribiu moito sobre este e sobre a historia e raíz ourensá do circo. Di así Rego Nieto, nunha das súas publicacións: «En 1900 o Circo Feijóo xa vai adquirindo recoñecida sona. Xa se autotitula *O Maior Espectáculo do Mundo*. Saen a Europa, e sempre sentín decer que reis e xefes do estado non perdían os seus debuts». Por entón, Secundino e Paca dixéronlle adeus ao pó dos vellos camiños e á miseria e estreiteces do pasado.

Das orixes do Circo en Galicia (II) (15.12.2018)

364

Antonio Piñeiro, amigo e escritor de Celanova, descubriunos, no Puerto Rico do século XIX, a existencia duns Hermanos Méndez, ao parecer famosos funámbulos. Se cada é unha póla esgallada da árbore dos Feixóo Méndez. Será Silveria Feijóo Méndez un dos elementos do tal número portorriqueño de artistas do aramio? Xa sabemos que esta Silveria desapareceu sen deixar pegada da compañía de Secundino Feixóo cando este elevou o seu espectáculo á categoría de Gran Circo Feijóo. E en todo caso, non todas as *troupes* que se presentan como «irmáns» están unidos por tal parentesco na realidade.

O caso é que o Gran Circo Feijóo, so a dirección empresarial de Secundino Feixóo Méndez, e asistido sempre polo seu apoderado xeral Gustavo Rego, de Moreiras, concello de Toén, levantou o seu chapitó en Ourense. Non deixaría de estar presente na zona desarborada da Alamede até que foi substituído por outro circo, propiedade este dunha ampliación da mesma compañía: O Circo Americano. Isto último ocorrería por volta de 1950. En Ourense, e noutras cidades de Galicia, o Circo Feijóo triunfaba cada ano. Dirixido por Manuel Feixóo Salas, fillo do fundador e da «bela écuyère» Paca Salas. Este continuou a liña ascendente iniciada polo pai Secundino, o cal falecera en Madrid en 1936. Sempre ao lado de Manuel, encontrábase a eficiencia e veteranía de Rego.

O Circo Feijóo desprazábase nunha frota de camións propios. Case todos os traballadores procedían do concello de Toén e falaban galego.

Nos anos corenta do século XX estreárase, no Losada de Ourense, *Dumbo*, de Walt Disney, e aos nenos chamábanos moito a atención que, na película, os elefantes axudaban a chantar os ferros dos ventos da lona do circo. O Feijóo, por desgraza, non levaba elefantes e eran os de Toén os que, nun instante, levantaban aquel templo da fantasía e do humor. Elefantes non habería pero si, ás veces, leóns, que, en Ourense, todo o mundo dicía que saían á pista drogados. Así e todo, un día un león levoulle medio brazo ao empregado que estaba a reparar o túnel das feras polo cal estas pasaban á pista. O domador coído que, a pesar dun nome circense exótico, falaba un excelente galego. Como nos encortinados camerinos internos, o falaba o fakir Daja Tarto, parece ser que orixinario das Ellas, na Estremadura galegófona. Daja Tarto, entre outras cousas moi esgrevias, comía e rillaba bombillas eléctricas. Nunca esqueceremos El Pirata del Aire. Este era un trapecista ao cal se lle partía, ao choutar desde a plataforma, en dúas, a barra do trapecio e caía ao baleiro arroupado por un berro de horror que logo se traducía en aplausos ao mirar que todo estaba preparado e que El Pirata del Aire pendulaba marabillosamente intacto sobre as nosas cabezas. O ilusionista Conde d'Aguilar seducíanos a todos, e as señoras achábano moi distinguido co seu fraque e o seu chapeo *haut-de-forme*. Un ano, apareceu Ramper no Circo Feijóo. El

era un caricato individual en cuxos chistes, ás veces, se aventuraba unha levísima alusión política contra o réxime. No noso *Fondo* aparece a banda do pallaso Silva, que non podía faltar nos entreactos e mentres os mozos de pista e os artistas preparaban o número seguinte. El era de nación portuguesa. O Silva, que hibernaba nunha fonda da rúa de Reza, en Ourense, botaba nos ollos un colirio que os facía relucir e faiscar sorprendentemente. Pero os artistas favoritos do Ourense, e da Galicia, da miña neñez eran os Hermanos Cape, pallasos musicais. Normativos, intelixentes, tiñan clown dono dun castelán impoluto e acompañantes ben diversificados en voces, xestos e vestimenta. Os músicos do Circo Feijóo, case todos eles procedentes, como non, do concello de Toén, admiraban sen reservas a execución que os Cape facían dos máis famosos pasodobres ao dar a volta á pista no final da súa actuación. Final que sería sempre coroado por unha ovación pechada de agradecemento á súa arte. Un dos Hermanos Cape (non todos eran irmáns) chamábase Arturo, ou Arturito, en pista.

Arturo Castilla: velaí o seu nome e o seu primeiro apelido.

Arturo Castilla foi persoa moi importante na historia do circo. Despois de casar cunha cuñada do propietario do Circo Feijóo, o xa citado Manuel Feijóo Salas, este, convencido do talento de Arturito, asociouno á súa empresa, que pasou a se chamar Feijóo-Castilla. Convencidos ambos os parceiros de que o circo tiña que renovarse como espectáculo de forma radical, puxeron mans á obra. Sobre 1950 fixeron desaparecer a marca Gran Circo Feijóo para dar paso ao del Circo Americano so a dirección artística de Arturo Castilla, quen abandonaría para sempre o seu oficio de pallaso.

O circo ruso transformárase radicalmente coa Revolución de Outubro. A arte de vangarda, a poesía radical de Maiakovski, a política bolxevique, modificouno para ben. O Circo Americano matou o espírito romántico e a emoción picassiana e bohemia do Circo Feijóo, depenicándolle a raíz galega de Vilanova dos Infantes. No seu lugar asumiu a marcha «Barras e Estrelas», e a estética foi dun norteamericanismo máis adecuado á aproximación franquista cos EEUU que ao que Risco, adicto a toda estética futura, na que el incluía o circo, desexara. Aínda así nunca esqueceremos, no Circo Americano, a súa simpática presentadora brasileira en diálogo co funambulista cómico que usaba o nome artístico de Señor Kioto.

Das orixes do Circo en Galicia (III) **(22.12.2018)**

Nos anos corenta do século pasado circulaban pola cidade de Ourense carros de dúas rodas de radios con eixe fixo de ferro. Estaban destinados a transportar grandes pesos, especialmente perpiaños para a construción. Estes carros urbanos eran tirados por parellas de grandes bois limiaos, de pelaxe escura, que ían xunguidos cunha molida atrelada nos cornos e sobre a testa. Por diante da cara da parella de

bois pendía unha pelica de can, que algúns carreteiros pretendían que fose de lobo ou de golpe. Estes bois eran ferrados con ferraduras chás, cadansúa nunha úngula, así das mans coma das pernas. Estes bois, ao contrario dos cabalos, dos machos e dos burros, non permitían ser ferrados de bon grado. Así que, o ferrador tiña que dispoñer dun enorme aparato coñecido coma «potro». Era unha máquina asentada sobre catro enormes esteos de madeira, con non menos grandes travesas. O boi era inmovilizado con faixas de coiro por ventre e peito, coa corna tamén fixada con cordas. Mediante un torno izábase o animal no ar en canto mans e patas ficaban inmovilizadas nas travesas. Así o ferrador podía facer o seu traballo. Por moito que o boi o intentase, non se podía liberar.

En Ourense había un ferrador na zona do Outeiro, preto do Progreso e da cadea, non lonxe dos baños de augas caldas que alí aínda estaban abertos. O ferrador era coñecido por Señor Villaverde, e viñera de Mourente, Pontevedra. Os domingos e días que non eran de feira en Ourense o mestre Villaverde fechaba o seu taller, onde tamén estaba a bigornia e a forxa para facer as ferraduras de équidos e bois. O patio e lugar de traballo do ferrador era propiedade de María Méndez Feixóo, sobriña de Secundino Feixóo Méndez, nai de quen sería coñecido como Padre Silva. Por todas estas circunstancias, tanto o futuro Padre Silva, coma seus irmáns Pocholo, Marisol e Mariclara e mais o autor deste escrito, que era curmao deles todos, tiñamos acceso ao potro dos bois en días nos que o mestre ferrador e os seus operarios e aprendices vacaban.

É así que o Suso, que sería Padre Silva, e os seus irmáns organizaban un circo para os nenos da veciñanza do cal eles eran empresarios e artistas. Naquel circo infantil eu facía de simple espectador. Outros espectadores eran rapaces do arredor: o Manolito Barandela, de preto do despacho de Taboada, as raparigas das Buratas, xente miúda da taberna do Birsca. Mesmo baixaba rapazada do máis alto da rúa do Baño para ver o espectáculo circense dirixido polo Suso, que aínda non era Padre Silva, na do ferrador Villaverde. As entradas custaban un can, que era como se lle dicía en Ourense ás moedas de dez céntimos de peseta. Aínda había daquela cans de cobre en circulación, moi luidiños polo uso.

Facíase ilusionismo e malabares, pero o número estelar era unha mestura de acrobacia, antipodismo e trapecio que conseguían, tras duro adestramento, facer con éxito o Pocholo e o Suso no imponente poldro de ferrar os bois de tiro. Aplaudíase moito e os nenos da zona que media entre o Posío ou Pousío e a Burga nunca revelaron o secreto daquelas representacións ilegais e clandestinas.

Pasaron os anos, e a medida que o Circo Americano, dirixido por Arturo Castilla, ían perdendo a súa substancia orixinal galega, Xesús César Silva Méndez, que xa cantara misa na falsa capela gótica, do que era Seminario Maior, ía iniciar o seu soño infantil de ter un circo propio, e, no seu caso, unido á vocación relixiosa e profética que o

dominou. A afección circense fóralle transmitida ao P. Silva polo circo Feijóo fundado polo seu tío avó de Vilanova dos Infantes a cuxas representacións, nos días das festas do Corpus, cos seus irmáns (e eu con eles) asistía nunha Alameda, aínda non escartelada e destruída pola torpeza municipal ourensá.

Ao tempo que fundaba outras cousas, Xesús César Silva Méndez, convertido en Padre Silva, creou, na finca da Bemposta, freguesía de Seixalbo, Ourense, un Circo ao que chamou Los Muchachos e, con el, unha Escola de Circo da que saíron excelentes artistas. Non sei se estarei no certo, pero o do Suso foi o primeiro e único circo confesional católico do mundo. Católico, pero comprometido cunha sorte de visión peculiar da teoloxía da liberación. O funcionamento de Bemposta como comunidade utópica e as longas viaxes do circo Los Muchachos polos mundo constitúen un fenómeno certamente singular.

Por un circo galego (29.12.2018)

Sábese con certeza que, sendo concelleiro municipal en Nantes (ou en Amiens), Jules Verne fixo construír un circo estábel. Hai unha tradición que asegura que o modelo que inspirou a Verne foi o Teatro-Circo Tamberlick de Vigo, que o novelista coñecería nas súas viaxes a esta nosa cidade. En todo caso, aínda eu tratei persoas maiores que lle dicían, á rúa de Eduardo Iglesias, «Calle del Circo». Outros queren que a inspiración do circo estábel de Verne foi o Medrano de París. En todo caso, a barbarie municipal viguesa mandou o Teatro-Circo Tamberlick polo mesmo camiño que a varanda do Náutico, o palco da música, o máis do Berbés e a estación do tren cantado por Curros Enríquez. Moitos anos máis tarde, os Feixóo ou Feijóo convertéronse en empresarios (despois do seu contraparente William Parrish) do Price, circo, tamén estábel, de Madrid antes de que a barbarie municipal o mandase ao territorio das memorias a facerlle compañía ao Tamberlick, ao Medrano e a outros «circos de inverno» do mundo. Fóronse estes, mais o circo continuou até hoxe, transformándose sempre a el mesmo.

Pódese falar do circo en Galicia, e nós gustaríamos de que alguén coma Sebastia Gasch ou Francisco Pablos escribise un libro coa súa historia; coas súas estorias.

Aínda que eu non fun testemuña, hai fontes que aseguran que o Circo Feijóo perdeu o seu nome despois dunha *tournee* na que amosaba o espectáculo, monotemático e de avanzada, titulado Gran Hotel Circus. Dirixía a montaxe Manuel Feijóo Salas, fillo do fundador, Secundino Feijóo Méndez, e neto do músico ambulante Manuel Feijóo Feijóo, o «Tío Ceguiño», de Vilanova dos Infantes. Un paso adiante, e a empresa, ao incorporar Arturo Castilla, pallaso dos Hermanos Cape, convertíase en Circo Americano e cortaba o delgado pedúnculo que unía á Galicia remota e humilde dos músicos trotamundos a aquel que foi reiteradamente chamado «The Greatest Show on Earth».

Non tardou en aparecer o Padre Silva, Xesús César Silva Méndez, bisneto do músico cego e ambulante Manuel Feijóo Feijóo. Xesús, convertido en eclesiástico, fundou unha comunidade radicada en Bemposta, Seixalbo, Ourense. Esta englobaba nas súas actividades un circo, chamado, de forma neutra e en castelán, Los Muchachos. Eran galegas, e ben galegas as raiceiras dos circos de Feijóo e do P. Silva, pero non eran galegos os seus espectáculos nin o pretendían.

Sei ben que o circo é un espectáculo necesariamente multiétnico ou internacionalista. Hai circo chino, norteamericano, húngaro. Na torgueira dos pallasos clásicos encóntrase o «teatro dell'arte» italiano. O circo ruso fíxose soviético e o Cirque du Soleil naceu no seo do movemento de liberación nacional do Québec non anglófono e vivamente francés. E estamos a facer votos pola aparición dun novo circo galego que recolla as tradición do mundo e do circo que naceu e floreceu en Galicia.

Soño un circo, estábel e ambulante (mesmo por ferrocarril, coma o de Dumbo) que se exprese en galego en Galicia e con acento galego arredor do planeta Terra do cal constitúe o meirande show nunca antes coñecido. Artistas vivos e actuais poden ser o lévedo deste novo circo. Aí os están Pistacatro, Cair, Duelirium, Circo Chosco, Circo Nove, Manicómicos. E figuras clásicas como Mago Antón, ou Suso (este da estirpe Silva Méndez). Espectáculos coma o Arnoia, Arnoia, Orquesta de Malabares, ALMA. Iván Prado dirixe, a pé de crime colectivo, espectáculos comprometidos coa Resistencia Palestina. Na memoria móvenseme Paxaros na Testa, que non deixan de petear e de reclamar un circo galego para o cal temos os mellores artistas, formados en diversas escolas, e que só precisan dun pulo e dunha vontade política para ser realidade orgánica.

Digo que soño, e soño cun director de pista, excelente como foi Xuaco Silva, que pronuncie as palabras máxicas en galego e co deixe cosmopolita inevitábel para que a maxia sexa criada baixo o chapitó que arrecende aos camiños do mundo. Vexo un domador que, se non fose que xa non queremos feras escravas, lles afale e mande aos leóns con palabras galegas mechadas de swahili e de afrikaans. Como eu non entendo un circo que non sexa ecuestre, estou a ver o carrusel dos cabalos de PRG (Pura Raza Galega) que nunca pisaron unha pista pero que están en Sergude esperando a oportunidade, desde a noite do Neolítico, para demostraren a súa intelixencia e a súa graza. Cabalos de raza autóctona que serían rescatados do desprezo do mesmo modo co que Plinio rescatou o cabalo galego da ignorancia universal e co xeito co que Barnabas puxo na luz os ruzos sufridores da planura da Camarga.

Eu daría o que fose por ver pallasos facendo rir a nenos e vellos en lingua galega. Pallasos, iso si, cun *clown* de cella torta e cara branca moi clásico e formal que falase no galego máis requintadamente académico que fose posíbel. Queremos un circo capaz de invadir as rúas centrais das nosas cidades cunha parada animada por músicos procedentes de todas as bandas galegas e en cuxa cabeceira ondease

a bandeira nosa. Circo futuro que falaría nas súas viaxes internacionais todas as linguas do mundo con acento galego.

En realidade estamos a facer abrollar estas reminiscencias e estes desexos co fin de reclamar para Galicia a Escola Nacional de Circo que nos corresponde por Historia e pola alta preparación dos nosos artistas actuais. 369

Capítulo 05

No Fondo dos Espellos

ARTIGOS: 2019

371

Circo Feijóo na alameda de Vigo (05.01.2019)

En Vigo e en 10 de xuño de 1935, o Circo Feijóo ergueu o chapitó na Alameda para, un día despois, abrir as súas portas ao público. O xornal vespertino *La Tarde*, de Vigo, na actualidade pouco arquivado e pouco frecuentado polos historiadores, publicou unha interesante crónica seguramente escrita por un lector de Ramón Gómez de la Senra. O número de *La Tarde* do 11 de xuño publica unha entrevista, dentro de tal reportaxe, a Secundino Feixóo (Feijóo no rexistro civil), empresario e director do circo, quen lle conta ao reporteiro a historia da súa familia nunha versión novelesca. O circo, e non debemos esquecer isto, ou é fantasía ou non é circo. E nós estámolle moi agradecidos ao sabio historiador da nosa cultura Antón Capelán por nos ter feito chegar o exemplar do periódico vigués en que nos baseamos para escribir este *Fondo dos Espellos*.

O reporteiro parece preferir a figura dun *augusto* de nome artístico, e apelido real, Silva (nada ten que ver co Padre Silva). O Silva saía á pista, en Vigo, con Bonilla e Miguel del Val. Coido que na *troupe* non figuraba ningún coma *clown* de cara branca.

Recordemos o significado de *augusto* na lingua circense. No universo alemán dos títeres e do Wanderzircus naceu a palabra *August* (do latín *Augustus*) para designar un tipo de pallaso de cara maquillada con rudeza, atavíos estrambóticos e fonación estrepitosa. No tempo no que os monarcas de Austria e Alemaña eran tratados de *kaiser*, e o de Rusia de *Czar* (do latín *Caesar*), dicirlle Augusto ao máis pobre, vulgar e risíbel dos homes constituía un sarcasmo bahtiniano e subversivo. No século XIX a palabra *August* pasou a Francia e, de alí, a toda Europa.

O Silva era un *augusto* portugués moi querido en Galicia. Fuxira da súa patria cando a primeira guerra mundial. Tivo a protección do Circo Feijóo até a súa ancianidade.

Adoitaba pasar os invernos en Ourense, na fonda da Alicia, e facía tertulia na zapatearía do Mariano, número 1 da miña rúa de Reza.

372 Parece que naquela *tourné* do Circo Feijóo de 1935 tivo un formidábel éxito a presenza de «Maciste». Este era un coloso cinematográfico da época muda que triunfou no mundo da primeira gran expansión das películas italianas. Un «Maciste» actuaba no Circo Feijóo dirixindo un número de forza no que participaban dúas fillas súas, moi belas. Da nosa acordanza, e noutras xeirás do Circo Feijóo, nunca se borrará un Buffalo Bill que nos marabillaba aos nenos cos seus disparos de revólver e rifle. Non é certo que o Maciste que estivo en Vigo en 1935 fose un dos actores que interpretaran o coloso no cine, como tampouco era o verdadeiro Buffalo Bill Cuddy o artista que imitaba a súa figura. Posibelmente as fillas de Maciste non fosen tal cousa ou nin sequera realmente irmás entre si. Pero o circo ten este compoñente de relato fantástico que os espectadores asumen con facilidade. Os irmáns de pista que non son tales é tema que, para a nosa desgraza, non tratou Levy-Strauss ao se ocupar das estruturas de parentesco. No referente ao circo e aos relatos familiares, Freud aproximouse moito desde outro ángulo de observación. En todo caso, e na reportaxe de Vigo, parece que Secundino Feixóo lle administrou ao xornalista de *La Tarde* o seu *Familie roman* ou novela de familia con éxito publicitario.

Houbo máis xente e artistas relacionados naquel número de *La Tarde*. Faltaron os músicos de Toén, os mozos e traballadores de todo o tipo que nunca deixaron de falar galego nas súas viaxes de tempada. Tampouco figura na reportaxe a persoa de Gustavo Rego, que había de estar alí, mirando todo, en calidade de xerente e man dereita de Secundino e segunda autoridade do circo que nacera en Vilanova dos Infantes.

A crónica de *La Tarde*, previa ao debut, ten o valor de describir por dentro un circo no intre estrepitoso e confuso no que o material é descargado e instalado no espazo que ao día seguinte se transformará nunha sorte de orde irreal na que, encantados, se confunden os aplausos e os latexos dos corazóns de nenos, adultos e anciáns.

Igual que o Québec creou, desde a base cultural nacional e francófona, o Cirque du Soleil, Galicia debe levantar un Circo Nacional sobre a base dos artistas que hoxe existen e florecen dentro do País e polos camiños do Mundo.

Ao terminar as súas actuacións na alameda de Vigo, o Circo Feixóo recolleu os seus materiais e as súas persoas e marchou para Ourense. Alí, Secundino Feijóo recibiría, en sesión solemne celebrada no salón de plenos da Casa Consistorial, a Medalla do Traballo da República.

Defensa das raposas (19.01.2019)

Estamos a falar do mamífero que Linneo denominou *Canis vulpes* e Boitard *Vulpes vulgaris*. Os nomes galegos do animal son varios. Golpe, raposa/o, zorra/o. Tamén bravú, polo cheirume da súa pelexa. E, despois, nomes de persoa que denotan que a raposa, como escribiu Alfred Ernout, é un «animal proverbial»: Pedro, Perico, Xan. 373

Certo, a raposa é personaxe esgrevia na tradición popular oral. Nos séculos XII, XIII e XIV formáronse os relatos franceses titulados *Roman de Renart*. Debido ao éxito do personaxe central, un golpe ou volpe chamado Renart (do nome persoal fránico Reinhart), en Francia todos os raposos pasaron a chamarse *renards*. Alfonso Lopez de Baian, un trobador portugués dos nosos *Cancioneiros*, inventou un personaxe burlesco que usaba o nome do golpe en diminutivo: «Sedía-xe don Volpello en unha sa maisón». O naturalista grego Enio, cuxa obra se latinizou como *Historia Animalium*, atribúelle ao golpe multitude de hábitos nos que aínda moitos seguen a crer. A astucia e a velocidade do raposo son referencia constante en naturalistas modernos e serios. E outras habilidades de procedencia folclórica, como é a súa capacidade para deter a respiración e o corazón e provocarse a si mesmo unha morte aparente, sonlles atribuídas aos raposos por eminentes científicos das Idades Moderna e Contemporánea.

Tratar da figura do raposo na literatura popular e na culta daría para un groso volume. Querémonos referir no *Fondo dos Espellos* á fera inofensiva e simpática que realmente vive en lugares nunca arredados das habitacións humanas, mesmo nas proximidades de vilas e cidades de Galicia hoxe. Son animais de fociño fino, pelaxe vermelliza, esbrancuxada no ventre, negraz na punta das orellas recortadas. É famoso o seu rabo longo, peludo, que pode estar adornado cunha nube alba na punta.

Se un raposo se cruza contigo e se perde velozmente no lonxe, este encontro dificilmente se borrará da túa memoria. Deixarache unha impresión festiva e os mil relatos literarios e populares que teñen ao golpe, a Perico ou a Renart, como protagonista confundiránseche na memoria. E pasarán por ela raposas e uvas e raposas e a Lúa e raposas con corvos, e raposas despulgándose no río, entre outras imaxes mesturadas. Admirado pola súa condición de animal velocísimo, Varrón, na Antigüidade, recolle unha divertida etimoloxía de *vulpes* ou *vulpis*, que é como lle chamaban en Roma á raposa. A raposa sería o animal que «voa cos pés»: «*Volpes? quod volat pedibus*». En todo caso, a raposa entrou na literatura latina, como non, no interior da materia cómica de Plauto.

A raposa é tamén obxecto de odios. O golpe asalta galiñeiros. Tamén lle fai dano á caza de pelo e pluma. En realidade quen acaba coa caza en Galicia é a plantación masiva de piñeiros e eucaliptos que reduce a biodiversidade de forma catastrófica. E a perda de searas e a retirada do noso monte baixo e da vexetación de gándara. Mesmo o venerábel pai da zooloxía galega, o doutor López Seoane, escribiu estas

palabras no ano 1861: «Ningún animal merece máis el exterminio que la zorra». Tales ideas son incompatíbeis coa cultura naturalista contemporánea. E debemos aceptar que a raposa, coma outros animais odiados como poden ser a fúña, o martagaño, a doniña, o teixugo, a londra, o urso, o lobo, deben ser animais coidados e protexidos polos poderes públicos e coidados pola sociedade civilizada de Galicia.

En tempos de López Seoane os concellos retribuían os cazadores que presentaban unha raposa morta. Dábanlle ao home o rabo dela para ir polas aldeas exhibindo as evidencias da súa fazaña. Os campesiños premiaban o cazador con ovos e algún pito por os librar da alimaña.

Leo na prensa que se está a celebrar un campionato galego de caza do raposo autorizado plenamente pola Xunta de Galicia, ou sexa polo PP. Tamén leo que 75.000 raposos foron mortos polos cazadores galegos en 2011 e 2012. Isto, ao parecer, en cazatas individuais e en batidas colectivas debidamente legalizadas. Estase a escenificar esta carnicería en inverno, que é cando as femias entran en xaneira ou quentura e son fecundadas. Moitas delas, matadas, non chegarán a fabricar as súas toqueiras de catro estancias nas que crían a súa prole porque o balote lles cortou estupidamente a vida.

Esta masacre legal de raposos en Galicia é digna dunha reflexión, polo menos tan literaria coma o prólogo que Ortega y Gasset lle puxo ao *Libro de la caza* do conde de Yebes. Certo, a caza desata un atavismo salvaxe no humano: a pulsión da morte e o pracer de derramar sangue. Se a caza lle serviu á horda primitiva para sobrevivir, xa hai moitos milleiros de anos que as sociedades das que procedemos descubriéron a agricultura e a gandería e logo culminaron a revolución industrial e abriron a tecnolóxica. Co cal xa non é necesaria a caza para viviren ordenada e xustamente as persoas. Desde este punto de vista, as cazatas de raposos en Galicia constitúen unha actividade cruel e arcaica que non debería ter lugar. Se hai persoas ás que lles gusta apertar o gatillo, que fagan tiro ao prato.

Máis con Lorca (02.02.2019)

Unha negra sombra, confundida coa de Rosalía, asombra a memoria de Federico García Lorca e maila do seu libro *Seis Poemas Galegos* (SPG), impreso nas fins de 1935. Ao lle tocarnos ao libriño, sentimos arrebolos doridos pantasma. O editor deste opúsculo, Ánxel Casal, morreu asasinado pouco máis tarde da data do colofón. Camilo Díaz Baliño, hipotético autor do debuxo que fai de logotipo das Edicións Nós, tamén caeu baixo a batuxada dos tiros feixistas. *Cantiga nova que se chama riveira*, de Álvaro Cunqueiro, é unha colección de poemiñas cuase xemelgos doutros de Lorca. Esta *Cantiga* saíu co selo de Resol, en 1933. Os socios e activistas de Resol, Seoane e Cuadrado, coma o prologuista de SPG, Blanco Amor, fuxiron do terror a

refuxiarse en Bos Aires. Xohán Xesús González non puido facelo e foi pasado polas armas. Ninguén esquece que o propio Federico García Lorca morreu fusilado en Granada.

No universo do hispanismo e da historia literaria española hai quen considera SPG un divertimento de Lorca que demostra a enxeñosidade e a habelencia versificadora do autor. En Galicia está moi presente SPG na tradición crítica. Hai quen agradece a Lorca o galano dos SPG e os sitúa ao nivel das obras doutros poetas estranxeiros que quixeron cantar na nosa voz, coma Juan Pérez Creus ou Anne M. Morris. Aínda, historiador tan influente coma Carballo Calero trata SPG con fría distancia e lle sinala incoherencias e anfiboloxías. Porén, aí están os máis dos autores que se ocuparon da obra lorcana en galego e que ven nela algo vivo e valioso. A verdade é que Lorca non só galeguizou un código lingüístico previo senón que habilitou para nós os seus cadros imaxinarios e a terríbel e escura rede das súas figuras simbólicas. Os SPG agochan en si todo o gran Lorca. Se Lorca é un poeta galego de pleno dereito, e para nada un furtivo ou un turista lírico, que lugar ocupan os SPG na casuística histórica das nosas letras propias? Dámaso Alonso proclamaba ser Lorca o meirande poeta en galego do século xx. Deixemos sen resposta esta simpática provocación do Mestre e escoitemos a Arcadio López-Casanova, quen, coma don Dámaso fixera, sabe ben conciliar unha práctica crítica coa condición orixinaria de poeta. López-Casanova, entre outras valoracións, considera os SPG coma un macrotexto ou unidade orgánica e tecida con malla estilística ben fecheira. E pon o de Lorca en relación con outros libros macrotextuais galegos. Velaí: *De catro a catro*, de Manuel Antonio (1928); *Poemas do si e non*, de Álvaro Cunqueiro (1933); *Os Eidos*, de Novoneyra (1955); *Lanza de soledá*, de Iglesia Alvariño (1961); *Nimbos*, de Díaz Castro (1962); *Viaxe ao País dos Ananos*, de Celso Emilio Ferreiro (1968) e *Cantigas do Alén*, de José Ángel Valente (1981). Anteriormente, Carlos Feal Deibe xa se referira con precisión ao carácter unitario, e non narrativo nin monotemático nin monométrico, de SPG.

En SPG non hai só idioma galego. Lorca alí aclimata en Galicia a súa lúa persoal, converte en mansos os touros propios, fai que os cabalos andaluces regresen ao estado de poldros (se cadra incitado polo que Rof Codina chamou poni galego), remansa a súa auga interior, adapta o catálogo de mortes diversas ao noso ritmo étnico. Nun intre, mesmo Lorca recorre á concatenación do *Leabhar Gabhála*, un de cuxos textos poéticos fora traducido por Otero Pedrayo sen perder en galego a condición obsesionante do orixinal gaélico. E en SPG aparece a denuncia e protesta contra a emigración, se cadra aprendida en Rosalía e no anecdotario persoal de Blanco Amor. O poeta enfoca con precisión o rapaz galego da tenda de Bos Aires e avanza a figura do Manolito de Mafalda, na banda deseñada de Quino. «Estética de muiñeira», de Uxío Montes, non puido andar lonxe de García Lorca cando este traballaba nos seus SPG.

Xa miramos como dúas cántigas, unha de Cunqueiro (1933) e outra de Lorca (publicada en 1936) se asemellan entre elas como unha pinga de auga a outra pinga de auga,

aínda que a primeira supere a segunda en riqueza de irisacións. «La higuera frota en el viento/ con la lija de sus ramas,/ y el monte, gato garduño,/ eriza sus pitas agrias». Así escribe Lorca no seu *Romancero Gitano*. E, noutro sitio do mesmo libro: «Las piquetas de los gallos/ cantan buscando la aurora». O imaxinismo, o hilozoísmo, a animación sistemática, colócanos de diante un Amado Carballo transportado a Andalucía. E que pasa con estes versos d'*O Galo*, do mesmo Amado Carballo? «O ollar húmido de verde,/ camiñan os bois labregos/ levando piñeiros mortos». E a celebración do albariño feita polo pontevedrés ben que arrecende a unha distante e críbel malvasía lorcana: «Cheo de luz amarela,/ o albariño miúdo/ garda nos seus loiros acios/ o celme do sol maduro». Aínda Blanco Amor: «No torreiro entebrecido/ bailador, baila con ela./ Non acores se os meiguizos/ te rondan na noite pecha»: puro Falla. Observación: *O Galo*, de Amado; *Romances Galegos*, de Eduardo e *Romancero Gitano* de Federico saíron do prelo no ano 1928. Como tamén *De catro a catro*, de Manuel Antonio.

Esta coincidencia de Lorca con algúns contemporáneos galegos, débese á confianza literaria oculta ou a aquilo que se chamou *Zeitgeist* ou sexa «espírito do tempo»? Como poderían non ser nosos en plenitude os *Seis Poemas Galegos* de Federico García Lorca?

Segue sen ser suficientemente considerada a relación que existe entre o teatro de Valle-Inclán e o de Lorca. Un día calquera trataremos disto no *Fondo dos Espellos*, engadíndolle ao intento comparativo *Os vellos* de Castelao e uns pasos de ballet popularista soviético.

Ourense, rúa da Paz (09.02.2019)

Nos anos corenta do século pasado, a rúa da Paz de Ourense, antes dos Zapateiros, gozaba dun xustificado prestixio social e cultural. En pisos máis ben escuros, con abundancia de prata, libros e cortinaxes, vivían, por exemplo, coas súas familias Otero Pedrayo, Florentino L. A. Cuevillas ou Xaquín Lourenzo Fernández. Vicente Risco nacera e pasara parte da nenez na rúa da Paz, e Eduardo Blanco Amor enredara por ela cando cativo. Polo menos desque recibiu o nome de rúa da Paz, polo Abrazo e Convenio de Vergara, os solteiros e as solteiras elegantes facían alí o paseo de moda, en canto que os cabaleiros se movían arriba e abaixo do Espolón da Praza Maior. Nesta rúa estivo sempre o Teatro Principal. Pero para os rapaces do meu tempo, a Da Paz era importante porque nela, nun amplo piso cuxa traseira daba ao Eirociño dos Cabaleiros, buligaba a escola feliz e mínima de Mercedes de Gracia, máis coñecida como «A Profe». A ela acudiu este cronista de obra de nove anos.

Impregnada pola mentalidade pedagóxica da Institución Libre de Enseñanza, como tamén o estaba daquela o colexio do Sueiro, a Profe convertera un cumprido salón do seu domicilio en aula unitaria e non graduada. Os nenos e as nenas reuníanse

en grupos coeducativos para estudar temas da *Enciclopedia* de Dalmau Carles ou facer exposicións de *Lecciones de Cosas*. Nunha mesa central que presidía a Profe, sentábanse algúns alumnos para faceren ditados e composicións. A Profe era unha masa bulbosa que debía de pesar uns cen quilos. Non había horario de entrada nin de saída alí. Cada neno chegaba segundo as necesidades da familia e marchaba cando a Profe o decidía. Ao incorporarnos e ao saírmos, cumprimentabamos a Profe cun bico na fronte. Todos os alumnos debían tratar a Profe de tu e nunca lle dicían Mercedes. Sempre, Profe.

Ás veces a Profe sentíase inspirada e escribía, rapidamente e abstraída, algo nun caderno. Relampaba os ollos e entraba nunha especie de transe. Un silencio respectuoso facíase na sala. A señorita Chicha, xove mestra que axudaba a Profe, interrompía, coma tal, a lección de Ríos de España que lle estaba a inculcar a determinado grupo concentrado nunha esquina, e ollaba, coma todos, para a Profe. Esta, ao terminar de escribir, emitía un suspiro e enxugaba co pano rendado unhas bagullas. Por fin, a Profe falaba para todos.

«Voy a leeros una carta que le escribí a mi hijo» -dicía. E declamaba con pulcritude fonética unha carta dirixida ao seu fillo único e adorado, que era artista de cine en Madrid. Parece que obtivera un papel en *Los últimos de Filipinas* ás ordes do director Tony Román, de Ourense e fillo dun coñecido boticario procedente de Celanova. A carta terminaba así: «Muchos biquiños de tu mamá gordita, que te quiere. Mercedes». Logo a Profe mandáranos a todos escribir unha carta dirixida a alguén da familia co argumento dunha película tipo *Blancanieves* ou *El tanque humano*.

Alén da sala xeral, estaba o cuarto: unha peza pequena, con encerado e cadeiras baixas, á que se ía en grupos reducidos coa señorita Chicha pois a Profe nunca se erguía da súa cadeira. Moitos anos máis tarde, cando me afeccionei ás novelas de misterio, sobre todo ás de Rex Stout, acordeime moito da obesidade e tendencia ao sedentarismo da Profe. No cuarto traballabamos cos quebrados e contas en xeral porque estábamos a nos preparar para Ingreso. E tamén liamos en alta voz, e por quendas, as páxinas de *Corazón*, de Edmundo de Amicis: un libro que levei dentro de min durante toda a miña vida.

Na escoliña da Profe non se rezaba nin das paredes penduraba crucifixo ningún. Tamén non retratos de Franco ou J. A. Primo de Rivera. Explicábanse todas as materias e só se esixía de chapatoria os nomes xeográficos. En canto a reis, lembro que a Profe nos falou especialmente dun de Galicia, Chiarrarico, que parece ser que era de Ourense e vivía, non moi lonxe da rúa da Paz, nun casón que na miña nenez ocupaba o bispo Blanco Nájera.

A Profe e a señorita Chicha asignábanlle a cada grupo ou individuo, na sala, tarefas diferentes. A Xaime Quesada, por exemplo, deixábano debuxar e, ao seu irmán Heriberto, escribir crónicas imaxinarias da volta ciclista a Galicia.

Aquela escola tiña un cuarto de baño familiar ao que só podían acudir as meniñas para faceren todas as súas necesidades. Os nenos, para mexar, tiñamos que ir á cociña e facelo nunha lata grande de aceite La Giralda, con moito coidado de non escorrer nada por fóra. Unha vella criada, ou mandadeira, de nome Virxinia, encargábase de manter limpa aquela cociña de piso con azulexos xeométricos en branco e negro.

A media tarde, a Profe merendaba un vaso de leite morno, e unhas «lingüetas» de La Tropical, a bombonería e docería que estaba e está xusto en fronte do portal da Profe, sempre na rúa da Paz. A Profe acostumaba premiar cunha lingüeta ao rapaz ou rapariga que destacara aquela tarde no estudo por algunha actividade.

No tempo que pasei na Profe houbera en Ourense moita tensión e o maquis fíxose presente nos montes de Piñor e mesmo por cima da Praza do Corrixidor. As radios fumegaban noticias da fin da guerra mundial e discutíase moito en cafés e nas familias. Na convocatoria de setembro de 1948, este cronista, ben disposto e preparado pola inesquecibel Mercedes de Gracia, a Profe, superaba o exame de ingreso no Instituto.

Vello Corazón (16.02.2019)

Mirabamos no *Fondo dos Espellos* un rapaz, que era eu, a ler na escoliña da Profe o libro *Corazón* (*Cuore*) de Edmondo de Amicis. A rúa da Paz de Ourense arrecendía ás especias da tenda Los Serranillos e o ulido a Italia vólvenme agora a encher por dentro. De Amicis (1846-1908) coñeceu unha Italia esgazada en sete estados e asoballada polos estranxeiros e tiranos («spezzata en sette stati e opresa da stranieri et da tiranni»). El asistiu á fin dos Estados Pontificios e á de todos os tiranos que usurpaban os poderes públicos de Italia. Amicis era da xeración de Curros Enríquez. O seu libro *Cuore* contribuíu á construción cívica e á instrución, dentro de altos valores, de moitas xeracións italianas e europeas.

Como se ten dito, o *Corazón*, a *Alicia* de Carroll e o *Pinocchio* de Collodi son os tres monumentos da literatura infantil europea clásica. Só o de Edmondo de Amicis finxe estar escrito por un neno (entre nove e trece anos), aínda que intervido por persoas maiores. Afecta ser un diario ao que se lle incorporan relatos adxacentes que chegaron a ser tan famosos como «Dos apeninos aos Andes».

No *Corazón* achamos o modelo de cidadán italiano que quixo crear o *Risorgimento*, unha vez que, como indicou Marx, a burguesía freou o avance cara a un imposible estado proletario. Amicis era un socialista que aceptou a monarquía de Víctor Manuel como inconveniente necesario. Cando mirei por vez primeira o emblema do Partido Socialista Italiano e me decatei de que so a fouce e o martelo se amosaba un libro aberto, eu pensei, nun alustro, que ese libro non podía ser outro ca *Cuore*.

En *Corazón*, a través dos seus relatores fictivos e do seu relator principal, o neno Enrico, preséntase unha sociedade de xeito verista e didascálico. Non está visíbel, senón circunstancialmente, o catolicismo. E nin sequera se fai mención substancial de Deus. A Escola de Enrico é municipal e pública e a ela acoden rapaces de diversas clases sociais. En conxunto, a ideoloxía que vehicula *Corazón* é a do laicismo institucional. Para nós, os pequenos lectores ourensáns de *Corazón* no curso 1946-1947, os valores que inspiraba o libro de Amicis eran contraditorios cos oficiais españois no ensino e na política da época: nacionalcatolicismo, fascismo á española, subordinación cega ao poder. Por esa razón, a Inspección Central de Primera Enseñanza advertiu, en circulares internas, de que se trataba dun libro perigoso para a lectura escolar e recomendaba outros como *España es así*, de Giménez Caballero. Ou *El Libro de España*, de autor anónimo e editado por Edelvives. Algunhas escolas particulares, coma esta mínima de Mercedes de Gracia, a Profe, facíanse as xordas, e sabían o que facían cando nos mandaban ler o *Corazón*. Non chegou a estar censurado este libro, pero, en medios gubernativos, terminaban baixo sospeita os mestres que o prescribían. Aínda así, eu comprei o *Corazón* na librería Resvié da Praza Maior (antes na Barreira) e lembro ben que, canda min, tamén o mercaban rapaces e raparigas doutros centros docentes. Supoño que no Sueiro, colexio moi inimigo do libro de texto, tamén se lían as páxinas conmoventes e felizmente escritas de *Corazón*.

Só quero lembrar agora como *Corazón* nos ensinou a circular polas rúas da cidade, materia que hoxe non se considera na escola. Escribe o pai de Enrico, introducíndose no diario do neno: «Observeite desde a fiestra e vin que bateches contra unha señora. Ten coidado cando andares pola rúa. Alí hai tamén dereitos que cumprir. Se ti medes os teus pasos nunha casa particular, por que non has facer o mesmo na rúa, que é a casa de todos?» E deseguida, velaí vai a gran lección civil: «Sempre que vexas na rúa un vello entorpecido, un probe, unha muller co meniño no colo, un tolleito no seu carro, un home curvado baixo unha carga, unha familia vestida de loito, cédelle o paso con respecto; debemos respectar a vellez, a miseria, o amor materno, a doenza, a fatiga, a morte».

Certo que esta lección non está hoxe plenamente vivente, porque as sensibilidades son outras. Non debemos respectar hogano a miseria, por exemplo, senón abolilla. En canto ás familias de loito, xa só as xitanas poden cruzarse no noso camiño. Aínda así debemos deixarlles a estas a dereita cando sexa o caso, mesmo que só sexa en homenaxe a unha caste oprimida e a Federico García Lorca que cantou a súa pena. E finaliza cunha riola de preceptos o pai de Enrico: «A cidade foi para ti nai verdadeira; instruíute, deleitoute, protexeute. Estuda, pois as súas rúas e a súa xente —e ámaa. Cando ouvires inxuriala, deféndea». Toda a múltiple historia comunal dos burgos italianos concéntrase nas derradeiras verbas do pai de Enrico. Un eloxio do localismo que ten a súa tradución ao pensamento político actual que está a abandonar a falacia e o engano europeísta e volta ocupar as rúas contra vento e Macron.

Moitas máis ensinanzas e observacións proveitosas poden tirarse nos nosos días da lectura do *Corazón*.

380

Antonia Ferrín espreita as estrelas (23.02.2019)

Nun libro para nenos da autoría de Anaír Rodríguez con ilustracións de Abi Castillo (Xerais, Vigo, 2019), titulado *Pioneiras 2*, trátase de mulleres galegas que foron adiantadas ao seu tempo e destacaron en actividades que parecían na época ser exclusivas dos varóns. Entre as figuras que se estudan no libro áchase a de Antonia Ferrín Moreiras (1914-2009), que foi curmá da nai deste cronista.

Destacada matemática, Antonia viña dunha familia con membros moi afeccionados e competentes nestas disciplinas que se chamaron Ciencias Exactas. Un avó dela, sobrestante de Obras Públicas, parece que foi hábil topógrafo na segunda metade do século XIX ou sexa nunha etapa moi activa na construción de estradas en Galicia. Aqueles sobrestantes formáronse en xeometría e en topografía nos *Principios de Matemática de la Real Academia de San Fernando*, por don Benito Beils, de fins do século XVIII e moi reeditados no XIX. En canto ao pai de Antonia, Antonio Ferrín Moreiras, el era un matemático vocacional, mestre e funcionario na Delegación de Facenda de Ourense. Antonio foi sancionado por participar na folga xeral de 1917. Segundo J. Viale Moutinho o nome del consta en rexistros masónicos do Porto como integrante da Orde. En todo caso, Antonio era proudhoniano e un membro activo do Partido Republicano Federal. Tomou a decisión, coa súa muller, Pastora (tamén Moreiras de apelido) de trasladar a familia a Santiago para alí dedicarse el ás clases particulares, principalmente de Matemáticas, en réxime do que aínda chamamos «pasantía». Esta pasantía funcionou durante moitos anos na rúa do Vilar. Antonio nunca abandonou a súa militancia e aínda Fernández del Riego nos recordou que este federalista formou parte do Frente Popular na clandestinidade e foi unha das persoas que propuxo a Castelao como ministro do goberno republicano no exilio en 1946.

Antonia, e as súas irmás Celsa, Pastora e María, estudaron todas e licenciáronse e mesmo doutoráronse, en facultades de humanidades e de ciencias de Compostela.

Elas exerceron a docencia, principalmente en Escolas Normais, ensino medio e como axudantes universitarias de prácticas.

Tras ser denunciadas en 1937 e separadas polo franquismo da docencia, segundo contan os seus biógrafos, Antonia Ferrín Moreiras entrou en contacto, a través do seu colega Enrique Vidal Abascal, co catedrático extraordinario de Astronomía Ramón María Aller Ulloa, crego e sabio a quen lle importaba ben pouco se Toñita Ferrín era filla dun roxo e se ela mesma estaba marcada polo novo estilo da República. Don Ramón Aller levou a Antonia para o observatorio astronómico que el puxera a funcionar

na Universidade e, antes, en Lalín e na súa propia casa, co seu propio diñeiro e montado os instrumentos, en boa parte, coas súas mans de óptico e mecánico de alta precisión. E Antonia Ferrín foi a man dereita de don Ramón Aller até que este morreu e lle negaron a ela no CSIC e na Universidade calquera posibilidade de seguir alí investigando, co que o Observatorio de Santiago fechou as portas e entrou nun sopor do cal non saíría até moitos anos despois. Foi entón que Antonia, desiludida e sentindo en carne propia a ruindade da discriminación da muller no cambio científico, colleu vía e marchou para unha escola madrileña de Maxisterio como profesora numeraria que era. Non estará de sobra comentar que naquel tempo, anos corenta e cincuenta, as mulleres aínda non podían acadar na práctica o nivel académico de catedráticas de universidade. Os biógrafos de Antonia Ferrín Moreiras enfatizan, e con moita razón, o feito de que ela foi a primeira muller en España que defendeu unha tese doutoral de Astronomía e isto ocorreu na Universidade de Santiago de Compostela.

En canto a min, teño que lembrar con agradecemento o día en que Antonia me levou, tendo eu oito ou nove anos, ao Observatorio, onde don Ramón me fixo ver Saturno e os seus aneis e mais a superficie da Lúa. «Non son cráteres volcánicos», explicoume benevolmente aquel astrónomo famoso que non se coutaba de empregar o galego. En caixóns da miña casa familiar gardábanse, sendo eu neno, artigos científicos asinados e dedicados á miña nai por Antonia Ferrín Moreiras que, como souben máis tarde, eran separatas da *Urania* e de revistas de astronomía francesas e alemás. Grazas a Anaí Rodríguez e a Abi Castillo por me facer acordanza de todas estas cousas, nas entregas 1 e 2 de *Pioneiras: Galegas que abriron camiño*.

Lorca en El Dueso (02.03.2019)

En debrocas sobre o mar cántabro érguense os edificios pardos, esbarrallados na poalla, do penal, prisión ou colonia penitenciaria de El Dueso; non lonxe de Santoña e de Laredo. Despois da vitoria aliada de 1945, dentro das celas baixas deste cárcere, unha das cales albergara fugazmente o xeneral Sanjurjo (Sanxurxo orixinario), a administración de prisións concentraba un fato de presos republicanos de elite.

Lonxe, en París, reavivábase o goberno da República española, que contaba con regresar para a restauración da legalidade democrática. Entre os ministros do futuro goberno, do Frente Popular de concentración, figuraba Cipriano Rivas Cherif (1891-1967), cuñado de Azaña e unha das persoas máis próximas a Federico García Lorca. Nun ensaio iluminador, Antón Lopo acaba de activar en Galicia a personalidade de Rivas Cherif, preso en 1945 en El Dueso. Por aquel tempo, máis ou menos, o respectadísimo Quintas, anarquista de Teis, fora condenado á pena de morte, e conmutada esta, reducido a prisión en El Dueso, onde permaneceu vinte anos ininterrompidos. Este cronista tamén pasou un tempo nas celas baixas do penal de El Dueso.

Julio Soto Fernández era irmán menor do Lois Soto que fundara *Vieiros*, ATEO, a UPG e PGP, entre outras entidades memorábeis. Aínda que militase nas Xuventudes Socialistas Unificadas, Julio Soto era mozo e non tiña responsabilidades políticas chamativas en 1936. Co cal, despois de el facer a guerra no bando franquista, puido obter praza no corpo de oficiais de prisións. Destinado a El Dueso, alí se encontrou, logo de 1945, con Rivas Cherif e co seu círculo de presos republicanos españois de alta relevancia. Julio Soto non dubidou en se presentar a Rivas Cherif poñéndose a disposición da causa común.

Así, Julio Soto asumiu a responsabilidade de actuar coma correo para burlar a censura carceraria e política da correspondencia. Recibía de Rivas Cherif as cartas da comunidade de presos republicanos frentepopulistas e entregáballas no exterior da cadea, á persoa encargada de as facer chegar ao París liberado. E á inversa.

A policía e a Brigadilla da G. C. detectaron estes movementos e, un día, sucedeu que Julio Soto, en Laredo, coñeceu estar sendo seguido desde o intre de saír de El Dueso. Veloz, entrou nun restaurante para nel fecharse no retrete. Queimou as cartas que levaba e turrou da cadea. Foi inmediatamente detido. Aínda que estaba limpo de probas que o incriminasen, Julio Soto Fernández ingresou coma detido no mesmo penal de El Dueso do cal era funcionario. Interrogárono e torturárono en diversas comisarias e cuarteis sen el ceibar palabra. Por fin, deixárono en liberdade porque, nos tempos inmediatos á derrota do feixismo en Europa, o réxime de Franco coidábase de non enfatizar, perante os ollos dos aliados, os seus actos deshumanos de represión. E, nesta feita, estaba o ollo crítico occidental para valorar estas opcións: restauración dunha legalidade republicana (edulcorada) en España ou incorporación do franquismo ao sistema occidental anticomunista de Guerra Fría. E isto último foi o que sucedeu.

E Julio Soto, moitos anos máis tarde, reincorporouse ao corpo de oficiais de prisións. Destináronno á cadea provincial de Ourense. Alí encontrouse cun preso chamado Suso Vaamonde, que sería condenado polo TOP por cantar en público un tema con esta letra: «Cando me falan de España/ sempre poño unha desputa./ Que se España é miña nai, / eu son un fillo de puta». Julio Soto, como fixera en El Dueso con Rivas Cherif, achegouse, no patio da prisión, de uniforme e en función de xefe de servizos, a Suso Vaamonde. Dixolle Soto, ao noso cantor inesquecível, ser irmán de Lois Soto e amigo de quen isto escribe. Non fixo falta que Julio Soto se vise obrigado a levar a cabo en Ourense accións tan arriscadas coma aquelas executadas con valor en El Dueso e en Laredo. Suso estaba protexido pola súa familia e amigos, dentro e fóra da cadea, e, dese episodio da persecución do artista, só resta na Historia un borrancho preto que delata a verdadeira face do que se pode chamar Transición borbónica ou Reforma política do franquismo. E maila voz incesante e querida de Suso Vaamonde nos seus discos.

Agora reméxese a memoria galega do penal de El Dueso que levamos no *Fondo dos Espellos*. Dentro daqueles muros, as sombras de Rivas Cherif, Quintas de Teis, Julio Soto, mestúranse. Chían as gaivotas replicando os ferros de funcionarios e cabos que requisan as grades. Desde a cela, albiscamos o mascato, sobre a area de Berria, que pica no mar, coma un torpedo, para roubar o seu vuraz, a súa rincha. Chove, e comparece na memoria a pantasma galega de Federico García Lorca, amigo de Rivas Cherif, para quen pedimos no *Fondo dos Espellos*, o Día das Letras Galegas.

Do Ourense literario: Eugenio Montes e Xavier Bóveda (09.03.2019)

No vello Ourense, e a rentes da catedral, percíbese un paralelogramo urbanístico que garda moita memoria das letras nosas do século xx. Formarían os lados menores deste rectángulo a Praza do Ferro e a rúa estampillada como de don Juan de Austria. As que non menos pomposamente chaman de Lepanto e a Da Paz (antes Dos Zapateiros) formarían os lados maiores de tal xeometría imaxinaria, que contribuíu, coma outra ningunha cuadra da cidade, a glorificar Ourense como a «Atenas Galega». Naceron ou viviron ou relacionáronse, nestas rúas citadas, Blanco Amor, Otero Pedrayo, Vicente Risco, Florentino Cuevillas, Xaquín Lourenzo «Xocas», Cándido Fernández Mazas, Xavier Bóveda, Eugenio (un día, Uxío) Montes.

Agradezo a José González, de Bande, valiosas fotocopias dun artigo da autoría de Montes: «Perfil de Xavier Bóveda, con nuestro Orense al fondo» (en *Arriba*, Madrid, 17-IX-1963). Dado que no ano da publicación deste artigo o cronista participaba do boicot pan-hispánico ao diario falanxista *Arriba*, boicot só crebantado os días nos que Torrente sacaba a súa dura crítica teatral, non leu no seu contexto a evocación nostálgica que Eugenio Montes fai dos anos dez e vinte en Ourense. Evocación que protagoniza a figura literaria de Xavier Bóveda (1898-1963).

Este, aínda que nado en Gomesende segundo certas fontes, viña dunha castimonia artesá de Ourense dotada para as artes e as letras e da máis limpa intelixencia cívica, a dos Bóveda, ramificada en diversas moradas do rodopío no que resoan sobre as cabezas as loucas campás catedralicias do Corpus. Poeta prolífico, Xavier Bóveda nunca usou do galego, pero, coma a Rosalía de *En las orillas del Sar*, non foi alleo á vindicación nacional en chave celtista. Era curmao de Eduardo Blanco Amor.

En Galicia, Madrid e América Xavier Bóveda foi a bohemia, o charlismo á moda de García Sanchiz, a recitación en teatro e *music hall*. Representa a agonía, na súa dimensión charlotesca e patética, do que Hispanoamérica chamou Modernismo. Cando vexades, nunha representación de *Luces de Bohemia*, que sae en escena a *troupe* modernista coas paipas e as chalinas que Valle Ile pintaba, sabeí que un dos compoñentes do cadro era Xavier Bóveda, sen dúbida.

Polo que se refire a Eugenio Montes, el nacería en Vigo posibelmente en 1897, aínda que tiña as raiceiras en Bande e os seus anos de formación transcorreron no cuadrilongo máxico que toca a cara Sur da sé episcopal de Ourense. Foi vivir e morrer (1982) lonxe, nas estancias católicas, e sobre todo romanas, do supremacismo imperial español. Acompañou a José Antonio Primo de Rivera, non só na fundación de Falange Española, senón tamén na práctica orteguista dun estilo afectado e italianizante que compartiu cos seus camaradas Pedro Mourlane Michelena, Rafael Sánchez Mazas, Luys de Santa María e outros escritores tan falangistas coma estes pero menos escurialenses, como é o caso de Ernesto Giménez Caballero.

Momificado no Consejo Nacional del Movimiento (antes Falange) e no Instituto Español de Roma até o derradeiro suspiro, Montes non deixou de favorecer, pesia a todo e desde o cumio do poder, a memoria de Curros Enríquez. Montes renunciara na mesma carambola, á vangarda poética e a estética de muiñeira galeguista que el mesmo discorrera. Non de maneiras iguais pero sí con espírito equivalente ao de Risco, ao de Filgueira Valverde ou Álvaro das Casas, causou baixa na nación galega e foise polo vertedorio, coma tantos literatos europeos, ás cloacas da Historia. O derradeiro artigo de Montes vivo que este cronista leu na súa mocidade foi un dicterio racista en ABC contra os Rom ou xitanos cuxa «xerigonza» sería para o de Bande «un sánscrito en harapos». Nada semellante á amábel evocación que Montes fai do seu coevo Xavier Bóveda a cal desatou a presente emerxencia do paralelogramo literario ourensán desde o *Fondo dos Espellos*.

Viale Moutinho, escritor de terra morta iluminada (16.03.2019)

Hoxe resústanse, ou resucitan, figuras ben esquecidas do século xx en Vigo e no Porto. Ou sexa: en Galicia e en Portugal. Miro no *Fondo dos Espellos*, por parte portuense, Carlos Valle e outros. Pola galega, Gonzalo Rey Alar. Día de Camões en Vigo, na Praza nosa (republicana) de Portugal; festa galega no Porto ao ser inaugurada a Praza da Galiza, que ten a Rosalía de Castro no centro; único monumento portugués a unha alta personalidade galega. Estamos nos primeiros cincuenta do século pasado e as personalidades interactuantes non andan lonxe, ou móvense dentro, do salazarismo e do franquismo. Dúas entidades, daquela moi vivas, son protagónicas na fraternidade galegoportuguesa, hoxe esmorecida. Alén Miño, a venerábel e hoxe renacida Associação de Jornalistas e Homens de Letras do Porto. Acó, disímil e disimétrica, a Asociación de la Prensa de Vigo. Associação e Asociación, pois.

Resístome á Saudade, ou á Malenconía, con licenza de Teixeira de Pascoais que cantou o costado ideal de Rosalía. E veño ao caso de que, após do movemento civicomilitar do 25 de abril, a Associação de Jornalistas e Homens de Letras do Porto entrou nunha era de anovamento, e foron presidentes dela homes de letras coma

Viale Moutinho e Óscar Lopes e mulleres non menos de letras tales como Agustina Bessa-Luis. Asociación que ten sede incombustíbel no 140 da rúa Rodrigues Sampaio da cidade que deu nome a Portugal, e nunca esqueceu a súa permanente consciencia da irmandade connosco: cos galegos da Gallaecia que ensinan no mapa de España unha disidencia xeopolítica que nin os meteorólogos son capaces de borrar. Diciamos J. Viale Moutinho.

Este autor, e amigo tan indestrutíbel coma as raíces galegas de Portugal de que traxo Alexandre Herculano, regresou, despois dunha residencia na Madeira. En Funchal nacera. Logo, Viale foi das esgrevias ribeiras, ribas e altas debrocas. Cando lemos nos *Cancioneiros* certo poema de Roi Fernandez de Santiago, sempre nos situamos na cidade do Porto, caendo desde a sé episcopal cuase a rolos e por baixo do Arco de Sant'Anna que nos leva a Almeida Garrett. Eis o Porto que nunca, por moi inglés que o quixera facer Júlio Diniz, esquece a Patria Anterior, que é Galicia. Quero decer que, xa hai un tempo, J. Viale Moutinho regresou á cunca efervescente de industria e vida democrática que é ordenada por unha estatua ecuestre na Praza da Liberdade, en honor do separatismo portugués do século XVII. E aí estamos, sempre nesa praza do Porto.

Viale Moutinho, nado en Funchal en 1945, e residente privilexiado, pola súa intelixente e lealdade, no Porto, cumpre esta xeira os cincuenta anos de vida literaria. E a precedentemente citada Asociación de Jornalistas do Porto, que hogano preside Francisco Duarte Mangas, acaba de sacar á luz un número da súa *Gazeta Literária* que ostenta como parte e corpo principal un que é titulado «O escritor da terra morta iluminada». Está integrado por artigos que celebran o cincuentenario da obra de Viale Moutinho. Dous deles, o de Pires Laranjeira e o de Arnaldo Saraiva, versan (ou sexa, en latín, *aran*) na terra dun libro dos últimos deste Viale fecundo e, para algunha pouca crítica, delectre e desconcertante. O libro titúlase *Monstruosidades do tempo de infortunio*, e leva ilustracións, imposíbeis de apartar da memoria para ben durmir, de Alberto Péssimo, que é nome artístico de Carlos Alberto Nunes Dias, un xenio revoltado do noso tempo. Libro espléndido, presente único para o ollo lector e gozador de plástica, alén de para o vicio táctil. *Monstruosidades* engrandece o escritor de que falamos.

J. Viale Moutinho, o mellor socio, aliado e compañeiro da alma do independentismo galego en Portugal, converteuse neste pasado medio século nunha porción cordial e única da literatura escrita, aquén e alén dos océanos, na lingua de Camões. A súa pluma cortou por mares literarios que antes non foran navegados. Viale é orixinal, ou o que quer decer, único. Nunca cedeu á comunalidade, ao gosto pola frase baldía, senón que, en cada texto, por pequeno que sexa, forzou os límites e esixiulle ao lector que seguise as súas ordes sen oportunidade de remisión ou rebelión. Viale xamais ofrece o que se espera dun escritor deste tempo. Por iso non é Saramago, tan intensamente español coma obvio. Nin sequera, con ser grande na lírica, e mesmo na épica, é só

poeta. Nin tamén non é só xornalista nin apenas só etnógrafo, biógrafo, historiador. A narrativa turrou sempre de Viale Moutinho coa forza de catro xugadas de bois arraianos. Moito lle agradecemos a Viale o moitiño que el ten feito pola literatura galega, mesmo traducíndoa (ou como queira que se diga) ao portugués ou facendo que se traducise, a través da admirada Ilse Pollak, poño por caso ao esloveno. Non é o caso, xa o temos feito, tratar de como, despois e antes do 25 de abril, o Viale militou na causa da protección das estruturas de resistencia galega ao franquismo e protexeu o noso continxente de exiliados na cidade do Porto. Non convén perder a memoria.

Nin é nin vai ser *Monstruosidades* a derradeira obra literaria asinada por J. Viale Moutinho. Nós preferímolos hoxe por constituír unha obra prima da narración mínima, colindante ou estremante co poema en confidencia co onírico. E mais por estar escrita nunha lingua portuguesa, farta e funcional, como adoita decer o Darío Xohán Cabana e como queremos nós os galegos que sexa o portugués literario.

Memoria de Castelao (23.03.2019)

Unha mesa redonda organizada polo Ateneo Atlántico de Vigo e a inminencia da publicación, en tres volumes cumpridos, de *Castelao, construtor da Nación*, obra magna sobre o rianxeiro que Galicia agradecerá a Miguel Anxo Seixas, incítanos a remexer no *Fondo dos Espellos*. É posíbel que unha volta en profundidade a Castelao sirva para acrecentar o noso coñecemento sobre a figura del. E tamén para clarificar a actual crise da esquerda nacionalista politicamente activa. Crise que, hoxe coma no tempo de Castelao, gravita sobre un dilema: debe o nacionalismo formar fronte coa esquerda de dirección española para frear o feixismo e facer avanzar Galicia polos vieiros, non da Saudade, senón da Autodeterminación ou non debe?

Castelao, en 1931, foi un dos creadores e líderes dun Partido Galeguista cuxo programa era minimamente explícito sobre a condición nacional de Galicia, á que chamaba nebulosamente «célula de universalidade» e «sociedade cooperativa». Despois de ser desterrado pola dereita pseudo-republicana, con Bóveda, Castelao apoiou os que querían unir todo o galeguismo e toda a esquerda realmente existente para lle facer fronte ás augas toldadas, e saídas de madre, do feixismo e do reaccionismo que xa demostraran que se podían facer donos dos poderes da República.

Foi así que, Bóveda e Castelao principalmente, levaron o seu partido ao Frente Popular en 1936. Isto ocasionou unha dobre fractura. Risco, Filgueira Valverde e demais galeguistas que terminarían inseridos no franquismo, consideraban que a alianza do Frente Popular faría desaparecer a vindicación galega, alén de o ser de Galiza verse deturpado por ideoloxías alleas ás «raíces cristiáns da nosa cultura». En consecuencia, Risco, Filgueira Valverde e outros máis, arredáronse do partido de Castelao e

Bóveda «por andar en mas compañías», e fundaron un novo que titularon, con admirábel sinceridade, Dereita Galeguista. Aínda máis, Valentín Paz Andrade tamén fuxiu do Frente Popular cun grupo de militantes galeguistas. Estes entraron ao Partido de Centro, de Portela Valladares, e foron derrotados nas urnas.

O feito é que en febreiro de 1936 o Frente Popular gañou as eleccións. Castelao, Suárez Picallo, do PG, e Antón Alonso Ríos, nacionalista agrario, acadaron actas de deputado. Despois destas eleccións, o PG, apoiado polos seus aliados da esquerda de dirección española, conseguiu que o Estatuto de Autonomía se sometese a referendo en Galicia.

O resultado da consulta foi a vitoria esmagadora do SI cunha participación por cima do que se agardaba. Por primeira vez desde a extinción do Reino no século XIX, Galicia, e en República, ía ter un goberno propio, aínda que Castelao pensaba que a autonomía endexamais enchería as nosas arelas de plenitude política. Non sería posible o Estatuto sen a participación activa dos partidos españois do Frente Popular, especialmente os sectores de Izquierda Republicana que, procedentes das Irmandades da Fala, non foran atraídas polo PG. E tamén o dinámico Partido Comunista de España que visibilizou neste intre a súa sensibilidade galeguista nas figuras de Benigno Álvarez e Lois Soto. O apoio do PSOE á autonomía de Galicia foi desigual. As dereitas, todas as dereitas menos a minúscula de Risco e Filgueira, estiveron en contra e intentaron, sen éxito, fomentar a abstención no plebiscito autonómico.

A lealdade de Castelao ao FP durante a Guerra foi total e, mesmo, acentuouse a súa proximidade aos galegos do PCE. Aconselloulle Castelao a Lister a creación do Bataillón Galego. Promoveu Solidaridade Galega Antifeixista. Sacou a revista *Nova Galiza*. Viaxou á URSS e fixo declaracións de simpatía por aquela realidade revolucionaria. Foi en compañía de Soto a Norteamérica e a Cuba no ano 1938. Con Soto e en Nova York, Castelao leu os escritos de Stalin sobre a cuestión nacional que o obrigaron a perfeccionar o concepto de Galicia como nación que tiña desde os días das Irmandades.

Castelao, ao se establecer en Bos Aires, coma os nosos compatriotas emigrados adoitaban decer, non se entregou á malenconía do exiliado e dedicou o que lle quedaba de vida a construír a teoría e a organización precisas para o triunfo da causa republicana e autodeterminista de Galicia nos tempos negros nos que Galicia xemía baixo a bota de Franco. Convertéu a comunidade galega de Bos Aires e Montevideo, principalmente, nun espazo liberado da Patria, con masas de seguidores. Estableceu, na orde teórica, a noción de Galicia como nación con dereito á súa autodeterminación ao que o PG renunciara. Disolveu o PG e fundou unha organización ampla co nome de Irmandade Galega. Estatuíu que o republicanismo non era unha opción accidental senón estratéxica e permanente.

Fundou, con deputados galegos de partidos de dirección galega ou española, o Consello de Galiza como fideicomisario da soberanía nacional nosa. Teceu lazos, co

nome de Galeuzca, con representantes das legalidades republicanas e nacionais de Cataluña e Euskadi. Finalmente, aceptou o mandato do Frente Popular clandestino de Galicia e foi a París a formar parte do goberno republicano no exilio que presidiu o doutor Giral.

Castelao morreu en 1950 afirmándose no republicanismo que el situaba xa, ao lonxe, nunha futura Federación Ibérica. O nacionalismo seu non resultou diminuído nin pola vellez nin pola doenza.

O enterro de Castelao en Bos Aires, pola pompa e polo multitudinario, foi o dun Xefe de Estado respectado e amado. Ao deixar o seu corpo no cemiterio da Chacarita, ninguén pensou na posibilidade de este ser algún día repatriado a unha Galicia monárquica nunha España que mantiña presos políticos antifeixistas e nacionalistas nas súas cadeas. Pero tales son episodios que deben ser lembrados noutra ocasión.

Castelao: apropiación indebida (30.03.2019)

Terxiversado, incensado, manipulado, o home, o político e o artista Castelao vai, finalmente, ser obxecto dunha revisión a fondo nos tres volumes que sobre a súa persoa completa sacará á luz Miguel Anxo Seoane a ben da Patria.

Un período da vida de Castelao é especialmente mal coñecido. Referímonos ao que media entre o fracaso do goberno republicano que presidiu Giral no exilio e a morte do dirixente rianxeiro. Son uns catro anos nos que doenza e envellecemento se concitan para limitarlle a súa actividade. Así e todo, e usando fundamentalmente do periódico *A Nosa Terra* para difundir entre os seguidores as súas ideas e directrices, Castelao consegue centrar un feixe de ideas que legará á posteridade en forma de testamento político.

A súa experiencia como ministro no goberno republicano do exilio parisién lévao a dar por terminada a súa fidelidade á república de 1931, aínda que non ao estatuto galego de 1936. O derradeiro Castelao proxecta sobre o futuro a idea dunha III República, esta vez inequivocamente federal e na que poderá existir unha Galicia en plenitude de dereitos nacionais.

Á vista dos conciliábulos (el chega a decer «contubernio») que, impulsados polos EE UU e Inglaterra, se traman para devolverlle a «democracia» a España en forma de monarquía constitucional pondo no trono a Juan de Borbón, Castelao rebélase. E ademais presinte que o Borbón repostado no Palacio de Oriente non vai ser o que se di nos corredores das salas de conspiración senón o que escolleu para a operación posfranquista o propio Franco. Así, Castelao publica estas palabras en setembro de 1945:

«Agora Franco quer facer un rei do fillo de don Juan nun país que deixou de ser monárquico e que soio é apto para vivir en república. Claro está que non excluímos a posibilidade de ver realizada esa experiencia, porque os españois sempre están na cuarta dimensión, no reino do absurdo; pero non lle arrendamos a gañancia a quen se sente no trono que deixou baleiro Alfonso XIII, a non ser que a tiranía sexa eterna en España». E Juan Carlos reinou.

Castelao morre en 1950 e por esas datas Ramón Piñeiro, secretario político do PG no interior, sae de prisión, á que fora parar pola súa participación na «Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas», partidaria da restauración monárquica. Toma Piñeiro o poder no grupo galeguista e o primeiro que fai é disolver para sempre o PG sen situar no seu lugar outro partido. Leva o galeguismo á inacción e á actividade exclusivamente cultural e centrada na Editorial Galaxia. E sitúase á espera de que o réxime franquista se disolva de seu e de que a Galicia se lle outorgue o que decidan os que sempre deciden. O galeguismo piñeirista desacata o Consello de Galiza e os contactos trilaterais cos gobernos vasco e catalán son suspendidos. Perante a sociedade e perante as novas xeracións, o piñeirismo presenta Castelao como un gran artista e como un político incompetente. Piñeiro isola o seu grupo mesmamente doutros afíns promonárquicos e pronorteamericanos e nin tan sequera participa na xuntanza de Munich de 1964.

E dado que, á morte de Franco, o novo réxime da Transición lle outorga a Galicia un Estatuto de Autonomía, os galeguistas de Piñeiro evidencian a súa absoluta nudez. Para visibilizarse teñen que ir ao parlamento autonómico na lista do PSOE. E dado que non recoñecen o Consello de Galiza, vense obrigados a aceptar na preautonomía un presidente falanxista. É ese o intre no que alguén pensa en traer a Compostela o corpo de Castelao que lexitimaría, dado que os mortos non falan, a monarquía española en Galicia. Todas as forzas parlamentares apoiaron a operación, que foi contestada fortemente pola UPG, polo PGP e por vastos sectores populares que se manifestaron con contundencia. O corpo de Castelao tivo que entrar en Bonaval protexido pola policía franquista e tras unha sucesión de cargas contra os manifestantes nacionalistas. Foi daquela cando o pobo lembrou uns versos satíricos de Arístides Silveira, ou sexa Celso Emilio Ferreiro, que din así:

«Olla meu irmán honrado/
o que acontece con Daniel:/
os que o tiñan desterrado/
agora falan ben del./
O furrucas desleigado/
o xograr moi pousafol,/ o que vive de
prestado/
o pequeno burgués mol./
O lurdo carca refrito,/ o feligrés de pesebre,/ o
tolleito de cinismo,/ o que dá gato por lebre./
Escoita, puto nefando/
criado na servidume:/
non pasará o contrabando/
dese teu noxento estrume./
Grotesco escriba sandeu/
enxertado nun raposo,/ Castelao nunca foi teu/
porque Castelao é noso./
E anque a ti che importe un pito/
sabrás que é cousa sabida/
que estás incurso en delito/
de apropiación indebida».

A apropiación indebida da memoria de Castelao por parte dos gobernos de dereita da Xunta de Galicia é permanente. E por se fose pouco a igrexa de Compostela conseguiu apropiarse, tamén indebidamente, da Santo Domingos de Bonaval, igrexa que fora nacionalizada no século XIX. De xeito que, na actualidade, o dono do Panteón de Galegos e Galegas Ilustres de Galicia e onde están os sepulcros de Castelao, Rosalía, Cabanillas, entre outros, é o arcebispado.

Johán Carballeira na lembranza (06.04.2019)

O Morrazo, agrícola, mariñeiro, fabril, ten a base na mesma Pontevedra e termina no lugar eminente no que o deus Berobreo proclama a Fin do Mundo.

A Terra do Morrazo divídese nos concellos de Vilaboa, Moaña, Cangas, Bueu e Marín, que en xullo de 1936 estaban gobernados polo Frente Popular. Por tal razón, o feixismo asaíñouse coas xentes do Morrazo. Houbo mortos a bala, coma area. Coido que todos os alcaldes e parte dos corporativos municipais do Morrazo foron asasinados, con outras boas xentes, a partir da sublevación de 1936.

Bueu, a vila e as freguesías (Beluso, Cela, Ermelo, mesmo a Illa de Ons), estaban en 1936 polarizados entre unha burguesía capitalista maioritariamente de dereita e feixista e unha maioría social, traballadora, campesiña, mariñeira e de clase media, encadrada nas esquerdas frontepopulistas. Coñecemos en estudos coma os de Aldara Cidrás Fuentes ou Xosé R. Ermida Meilán, entre outros, datos e feitos referidos ao Bueu dos anos trinta. Tamén chegaron ao noso *Fondo dos Espellos* relatos de vida que aportan humanidade e dramatismo á memoria histórica do Morrazo enteiro. Entre os que nos falan de Bueu republicano, estivo, por sorte, Gonzalo Torrente Ballester, quen residiu na vila un tempo debido a que o seu pai, da Armada, foi destinado a axudantía de Mariña da vila do Morrazo. Torrente casou en Bueu e moito da sociedade da vila e das súas aldeas aparece transmutado en literatura na triloxía *Los gozos y las sombras* que a televisión fixo famosa. Un dos personaxes de *Los gozos y las sombras* garda un certo parecido con Johán Carballeira, do que trataremos deseguida. Outras coincidencias parece que lles resultan evidentes aos coñecedores da historia de Bueu.

Saíu á luz un libro sumamente importante para a historia política e cultural de Galicia: Francisco Rodríguez Pastoriza, *A obra xornalística de José Gómez de la Cueva (Johán Carballeira)*, Laoiovento, Compostela, 2018. A obra áchase enriquecida cun prólogo de Arturo Sánchez Cidrás, gran coñecedor da figura da que se trata e historiador.

Dúas notas parecen caracterizar a sociedade de Bueu nos anos da II República. Unha é a notábel presenza de intelectuais e artistas que se detecta, ao tempo, no termo municipal, entre elas o xornalista e poeta José Gómez de la Cueva, ou sexa Johán

Carballeira. A segunda peculiaridade do Bueu republicano sería a hexemonía exercida polo Partido Galeguista na política do Frente Popular, á súa vez hexemónico no conxunto do Morrazo.

José Gómez del Valle, Johán Carballeira, nacera en Vigo no ano 1902. Formou parte da brillante xeración literaria galega que Xesús Bal e Gay chamara, razoadamente, de 1925. Formou, con Bóveda, Paz Andrade, Castelao, o núcleo reitor do Partido Galeguista. Na crise de 1936 foi dos que decidiron a entrada do Partido Galeguista ao Frente Popular, o que enfrentou Carballeira a Dereita Galeguista de Risco e Filgueira Valverde. Foi un xornalista profesional cuxa sinatura aparece nos principais diarios e revistas de Galicia e de España. Era poeta en galego moi ben considerado, aínda que a historia literaria non atende moito esta súa dedicación. A razón pode ser que Carballeira sempre foi adiando o proxecto de reunir os seus poemas en libro. 391

Aínda que vigués de berce, Johán Carballeira tiña casa e propiedades en Bueu, e alí residiu moito tempo. Foi designado alcalde de Bueu polo Frente Popular o 10 de marzo de 1936 e destituírono os feixistas o 24 de xullo. O 20 de xullo encabezara en Bueu o movemento de resistencia ao golpe militar. Prendérono, xunto con Bóveda e outros, na Normal de Pontevedra habilitada para cadea. Formáronlle consello de guerra nunha causa na que figuran outros vinte veciños de Bueu. Pasou un tempo na Illa de San Simón e foi fusilado en Pontevedra o 17 de abril de 1937.

O lugar do fusilamento de Johán Carballeira foi un desmonto na estradiña de Monteporreiro, beirada de plátanos. Este cronista aínda recorda o desmonte furado dos disparos dos moitos fusilamentos que alí se executaran, e os nenos a fedellar nos buratos para recuperar as balas. O matadoiro estaba situada fronte a unha alamedeira con bancos de pedra situada á beira do Leres, da que inda quedan vestixios. Hai moito tempo que o Concello de Pontevedra debeu erguer un monumento en memoria de Johán Carballeira e dos que alí foron sacrificados.

O libro de Francisco R. Pastoriza ilumina intensamente a dimensión xornalística de Johán Carballeira. Parece que son horas de afondar máis na súa obra poética, pón doa en relación coas de Amado Carballo, Manuel Antonio, Luís Acuña, Pimentel e demais poetas da Xeración de 1925.

En todo caso a vila de Bueu non dá ao esquecemento aquel que foi o seu alcalde nacionalista e republicano, aínda que a oficialidade do Vigo natal de Johán Carballeira nunca o tivo presente nos seus fastos. O colexio público "A Pedra" de Bueu publicou en 1996, so o título *Cartafol de Poesía*, unha valiosa edición das poesías de Johán Carballeira.

Nota miscelánea. Aldara Cidrás Fuentes, autora de estudos académicos sobre a represión franquista en Pontevedra, é bisneta de Francisco Escáneo Franco (1898-1936), concelleiro galeguista do Frente Popular en Bueu que foi asasinado sen formación de causa no muro do cemiterio de Marín o 7 de Nadal de 1936. Francisco Rodríguez Pastoriza, autor do libro sobre Johán Carballeira ao cal nos refe-

rimos arriba, é neto de Salvador Rodríguez Juncal, presidente do Partido Galeguista de Bueu, que foi hexemónico naquel concello. Johán Carballeira foi o alcalde (segundo outras fontes, só testemuña) que casou en Bueu a Josefina Malvido con Gonzalo Torrente Ballester. Marta Sánchez é poeta de Córdoba que irrompe no *Fondo dos Espellos* con estas verbas: «Estaba muerto/estaba muerto pero insistía en que lo abrazara/quería saber de la larva/ del depredador y de la venda/ de la madriguera/, del furtivo/, de la umbría.»

Gastronomía de Baixeras (13.04.2019)

“E véndeme os bois e véndeme as vacas/ e non me vendas o pote das papas./” Así se abre a letra dunha cántiga de Santalices, que fala da sociedade galega tradicional con elocuencia. Trata das papas, mestura de fariña, sal e auga, que eran alimento central na Galicia que eu coñecín, así a de ricos coma a de pobres. Xa non hai papas na cociña galega.

Cousa así ocorreulle ao caldo, alimento de abades, fidalgos, burgueses e proletarios, aldeaos e urbanos. Co seu feixonciño, a súa baloca, a súa verza e unto, o caldo foi almorzo, xantar e cea principal de milleiros de compatriotas perante séculos. O bolo do pote que enxalzou Rosalía no seu «caldo de gloria» non sei se vai sobrevivir.

Peixes fluviais hai, ben comestíbeis, dos cales xa nin se fala na marxe dereita do Miño. Dicimos o sable, ou samborca, e mais a sabella, que antano foron moi apreciados acó en escabeche. En canto a vexetais, ou vexetábeis, como diría o Padre Sarmiento, a xeración do meu pai viu en Galicia como o feixón ou faba desaparecía do cocido, e tamén dos callos, para deixar paso aos garabanzos casteláns invasores. En canto á chirouvea tan fina e picantiña, dá a sensación de ela ter os días contados. Xa non se bota, dinme en Seixalbo, e hai tempo que deixou de facer parte dos callos característicos do barrio da cidade de Ourense, esta chiroubea.

En canto á filloa de sal, irmá da que segue rexendo na cociña pequinesa e que substitúe, aquí e alá, no pan, sei que se mantén heroicamente nos cocidos das proximidades de Compostela que chegan a Terra de Montes pola Estrada, pero algún pesimista míralle os días contados.

En cociña, como en calquera aspecto da cultura, todo pode pasar e todo pode permanecer. Certo, o senso do olfato é gardador de nostalxias e memoria. Será por iso que hoxe, no *Fondo dos Espellos*, sentímonos saudosos das comidas perdidas e aceiosos de as perpetuar na boca e no ulido.

Estas e outras reminiscencias fóronsenos conformando coa lectura, que aínda non finamos, dun libro excepcional: Xavier Rodríguez Baixeras, *Do abadexo á zorza. Diccionario da comida galega*, Aira/Engaiólote, Allariz/Vigo, 2019. Nos seis centos de páxinas que integran o libro en papel de corpo cumprido, aparece despregado un universo fotográfico relacionado coa alimentación, con perspectiva galega. Isto, uni-

do a unha diagramación brillante, converte o volume nun obxecto belo, moi belo. Ou sexa, en «joy for ever», por lle pedir emprastadas as verbas ao poeta inglés. Resulta, este que comentamos, un libro de arte poderoso que non pode pasar desapercibido na biblioteca, nin aberto no fascistol, nin posto de plan sobre a mesa da cociña, por pór casos.

Estamos a tratar dunha enciclopedia na que o seu autor combina as facultades, innatas e adquiridas polo estudo, de filólogo, poeta, curioso da ciencia, analista fenoménico e gastrónomo, alambicando a súa longa experiencia lectora e vivencial para producir unha obra literaria e erudita que resultará moi difícil emular. Algo ten *Do abadexo á zorza* de definitivo. Alí achará o lector, por orde alfabética, os animais, vexetais e fungos comestíbeis perfectamente presentados a partir dos seus nomes galegos vulgares, sempre referidos ao indubitado nome científico vixente na taxonomía dos nosos días. E estas especies xunto cos modos e modas de as modificar mediante o lume ou de as facer dixeríbeis mediante fórmulas en cru.

Lendo esta obra vénnos á memoria Faustino Cordón, e outros, que pensan a hominización asociada, en simultaneidade, coa aparición da linguaxe sintáctica e léxico-morfolóxica e esta coa dominación do lume e a cociña. O que nos leva a cavilar que a nosa cultura, alimentaria, discursiva e material, vén da noite dos tempos e perpetúase interrelacionada.

No adovío de todas as entradas do libro, e en distintas dosificacións, combinadas con habelencia culinaria, xorde a información veraz, naturalista, histórica, etnográfica, literaria. Non só se convocan eiquí escritores vocacionalmente entregues á que foi chamada «Physiologie du Goût» polo máximo representante da gastronomía bonapartista, Anthèlme Brillat-Savarin. Autores, galegos e non, interpelados por Baixeras veñen ao libro desde currunchos impensados da historia literaria para nos dar noticias, por veces insospeitadas, de comidas e adovíos, de forma que o literario veña rimar felizmente co culinario.

Por fin, digamos que a forma da frase é transparente e non se fai sentir, tal e como o clasicismo quería que fose o gran estilo literario. Se a tendencia dos autores gastrónomos, mormente dos altos, coma Cunqueiro, ou Petronio, propende xeralmente a un humor embarazoso que parece pedir perdón por usar palabras nobres ao tratar de temas tan materiais coma a comida e a bebida, Baixeras dislócase da tradición e adopta un empaque estilístico un punto elevado, o que non orixina que a altura autorial que lle é conxénita rebaxe unha uña á proximidade e convivio gozoso que preside no seu conxunto o discurso desta obra magna.

Aínda convén sinalar que Baixeras é un gran coñecedor de viños e licores, como foi Balzac, e esta sabedoría propiciou a entrada no *Diccionario* que comentamos dese ramo da cultura que agora tende a chamarse enoloxía. Así, o mundo riquísimo das castes de uva e dos bacelos autóctonos de Galicia, os mesmos ca os do Minho

portugués e do Bierzo leonés, teñen tratamento rigoroso na obra. Así como outras materias sagras da cociña e da mesa, entre as que figuran os aceites de oliveira propia e as varias graxas animais, os tarecos, artefactos, vasillas, trebellos, modos e maneiras relacionados co comer e co beber nacionais están tratados eiquí de xeito autente e formalizados de maneira que quedan formando un todo complexo e unitario a un tempo.

Apostilas ao *Diccionario Baixeras da comida* (27.04.2019)

Ocórrense algunhas observacións, procedentes da miña memoria de home vello, á obra de Xavier Rodríguez Baixeras que a semana pasada saudabamos neste *Fondo dos Espellos*. Veleiquí.

COMER SEN MESA. —Facíase ou faise a refección a carón do lar. O cocido, chamado tamén caldo, distribúese en rebandas de pan que o comensal belisca e vai enviando. Os concorrentes sentan nos escanos e nos tallos da lareira. A xerra corre e as cuncas están ao alcance da man. No lume vivo, torresmos envarados ásanse e pasan tamén á fogaza manual, para ser comidos, sempre á man. Mesmo, habendo prato, eu sentín voces autorizadas, de crego ou señorito, exhortar así: «botémoslle os cinco!». E dicía Bouza: «Mol rabanda do mundo/sabrosa Terra Nai/. Que ventura manxarte/coma un lírico pan..!»

FILLOA SALGADA. —Tamén se come moito, con ou sen mesa, o cocido acompañado, non de pan, senón dunha fabricación arcaica de cereal que en Galicia chamamos filloa, e doutros modos. Moi exactamente quero falar da filloa salgada. Envólvese as porcións de porco, e as de vitela, ou galiña ou chourizo, en filloas salgadas. Trátase da mesma forma de comer que teñen os chineses de Pequín, especialmente cando papan o alabanco ou parrulo sen usar para nada de pauciños e envolvendo as porcións alimenticias en filloas de sal. A filloa doce parece que tivo mellor propaganda e que escureceu un pouco a do sal, que aínda permanece nas familias e mesmo nos bons restaurantes, casas de comidas da Estrada, por poñer un caso.

COCER. —É verbo polisémico. Cócese cando se fai ferver a auga e nela os alimentos son cociñados. Na historia e prehistoria da humanidade, esta cociña non é moi antiga. Procede da invención, acompañada de revolución culinaria, da cerámica. Antes só se podía asar á brasa. Tamén os arqueólogos falan de cocción feita en depósitos pétreos de auga nos que se introducían, antes do Neolítico, seixos previamente quecidos até esbrancuxar que facía ferver a auga. En todo caso, tense falado, e ben, do predominio de comida cocida, ou fervida na cociña tradicional galega: caldo, peixe, carnes e legumes. Diciamos polisémica a palabra, xa que tamén se lle chama en galego, e en toda Galicia, cocer á preparación do pan no forno. O pan, en Galicia,

pois, cócese aínda que sexa sen auga. Para as carnes, o seu tratamento no forno fálase tamén de asar. Aínda que se pode ouvir asar no canto de fritir ou frixir. O que nos levaría á antigüidade da fritura galega en aceite vexetal e en graxas animais. Non estamos capacitados para emitir hipóteses.

GARAVANZOS CONTRA FEIXÓNS. —Ao noso xuízo, o cocido en Galicia foi sempre acompañado, alén de verdura e patacas, e antes castañas, de feixóns, tamén chamados fabas ou, en castelán, «alubias» e «habichuelas»: digamos para que non haxa desputa. Un día, os galegos, posibelmente os galegos que ben describe Sarmiento en Madrid, descubriron que o cocido da Corte era acompañado de garavanzos. Como bons colonizados, sentíronse inferiores e comezaron a tratar de que o cocido galego se semellase ao de Madrid. Como eiquí non se cultivaban os garavanzos, os comerciantes do camiño real trouxéronnos para calmar o auto-odio gastronómico. Aínda así, na Terra de Vigo, do Morrazo e do Baixo Miño hai quen prepara cocido co feixón. O pouco caldo que aínda se prepara, leva feixón obrigatorio.

CALLOS. —Miudenzas, pata, retrincos varios dos estómagos da vitela e vaca, tripas e outras delicias, son os callos; en Portugal, especialmente no Porto, ditos tripas, coma en Franza. En case todas as partes, excepto en Galicia e Portugal, os callos son só callos. Segundo Manuel García Caeiro, que xa non está entre nós, os callos en Marín e no Morrazo levaban de acompañamento feixón, coma no Portugal do Douro. A suposición é así: se os garavanzos se converteran no acompañamento estelar do cocido galego, asemellándoo co de Madrid e desprazando o feixón, por que non facer o mesmo cos callos? Así, os callos en Galicia levan garavanzos e os do Porto seguen fieis ao feixón. En canto ao feixón, parece que hai unha conspiración para chamarlle faba, seguramente tamén por efecto do auto-odio gastronómico que, neste caso, se sente fascinado polo prestixio da fabada asturiana.

NOMES DAS CASTES DE UVA. —Unha das moitas virtudes que adornan a obra magna de Baixeras é a de saber nomear con precisión as castes de uva nosas, que coñecen, na actualidade, unha idade de ouro. Sendo de baixa produción, houbo un tempo no que o seu cultivo foi decrecendo. Por un milagre, un movemento centrado en Cambados e, moi axiña apoiado en Vigo por xentes relacionadas con *Faro de Vigo*, tales coma Cunqueiro, Castroviejo, Quintanilla, Millán, impulsaron a recuperación do viño de albariño. Despois veu a do tarrantés, maríaordoña, treixadura, caíño, mencía, brancellao, godello, sousón, e outras, que Baixeras vai tratando con respecto, reverencia e erudición no seu libro. Tamén se ocupa de destilados e augardantes, tal e como Balzac fixera no seu famoso *Traité des Excitante Modernes*.

Intentar a transmisión dos contidos do *Dicionario da comida galega* a unhas cativas liñas deste *Fondo dos Espellos* é cousa imposíbel, como sería acoller nunha cuncha de ameixa cadelucha todos os sabores que a ría de Vigo nos ofrece.

Tascas e cafés do Vigo ilustrado (04.05.2019)

396 Anda Xavier Romero a cociñar estorias das tascas de Vigo chamadas «ilustradas» por Blanco Amor nun prólogo a Eliseo Alonso. O xénero evocatorio de cafés literarios ten gozado dunha certa aceptación, mediatizada pola saudade.

No que respecta a Vigo, o cronista lembra, nos anos cincuenta que se tratan de resustar neste artigo, cafés literarios ou ilustrados: Derby, Alameda, Goya, Suevia, Alaska. Neles acomodábanse, en mesas reservadas pola casa, tertulias máis ben fechadas e que estaban vagamente presididas por algún notábel da cultura. O asistente máis destacado da tertulia do Derby (Urzaiz) parecía ser Julio Sigüenza, en canto que no Alameda (Praza de Compostela) ditaban norma, na tarde, Alonso Amat e, despois de cear, Valentín Paz Andrade. Celso Emilio Ferreiro destacaba no Goya (Urzáiz). No Suevia era compartido o liderado por Del Riego e Carlos Maside. Arriba, no Alaska do Calvario, Victoriano Taibo adoitaba reunirse con xornalistas e escritores máis novos ca el.

Nos cincuenta e primeiros sesenta do século xx, o cronista relembra o vigor conversacional dos asiduos de tascas frecuentadas por xornalistas, poetas, pintores, escultores, xentes de ideas, discutidores mil; na cidade de Vigo.

Pola cantidade, variedade e calidade dos seareiros, a de Eligio, que os galeguizantes dicían Elixio, era a principal tasca do xénero ilustrado das da cidade de Vigo. Como acaba de reabrir as súas portas, dedicáremoslle un tratamento especial no *Fondo dos Espellos* en días vindeiros á de Elixio. Hoxe memoricemos outras tabernas desaparecidas, coma é o caso do Encantiño, chamada por algúns O Escondidinho en honor do restaurante famoso da rúa Passos Manuel, no Porto. Achábase, realmente moi escondidiña a taberna: no fondo da canella de chapacuña precisamente portuguesa que baixaba de Urzaiz e morría nunhas traseiras. Alí era onde se reunía Celso Emilio cos Brais Pinto de Cangas, que eran Bernardino Graña e Alexandre Cribeiro. Acudían ao Encantiño avogados, xuíces e procuradores, aínda que os togados preferían daquela, para as cuncas de mediodía, o Iberia de María Berdiales. Na Falperra brillaba a de Armando, taberna especializada en viños do Condado, que naqueles cincuenta loitaban abertamente contra os do Ribeiro en Vigo. Xosé María Álvarez Blázquez e Luís Viñas Cortegoso, que tiñan a súa editorial fronte por fronte da igrexa protestante de Pi i Margall, daban lustre literario á taberna de Armando. Nas Travesas, camiño da Seara, tiña intensa actividade, naquel tempo, O Buraquiño, con murais de Mario Granell e outros artistas. Pola súa proximidade ao Instituto Santa Irene, o profesorado deste centro (Rufo Pérez, Domínguez Dopazo) conferíanlle ao Buraquiño a categoría de taberna científica, dado o nivel das conversas. E xa que mencionabamos a invención viguesa do Condado, non debemos esquecer que, en partes medias de Velázquez Moreno, tivo o viño desa procedencia unha das súas cadeiras

normativas. Trátase da tasca que foi chamada precisamente O Condado e que estaba establecida ao final dun túnel algo misterioso e decididamente aproveitábel para unha película de acción que nunca foi rodada. Hoxe hai alí un aparcadoiro. Coñecín eu persoas de Vigo que, tras comprar *Le Monde* no quiosco, fronteiro ao Condado, popularmente coñecido por Perrete, entraban, solitarias, ao Condado para soñaren perante unha cunca de viño branco na República que non había aquí.

Nin café nin taberna cultural era o bar que inda existe hoxe, mais con outro nome. Na porta que dá ás Avenidas líase antano Bar Comercio. Noutra porta, que se abre a Castelar por fronte da consignataria Logares puña: Commerce Bar. Alí bebían moitos tripulantes de cargueiros de todo o mundo que atracaban no molle comercial. Este cronista aínda sente e percibe ecos e supervivencias daquela parroquia bebedora e cosmopolita no Commerce. Sempre crin que Manuel Antonio, cando era un alumno de Náutica en Vigo, frecuentaba o Commerce Bar. Para min que o poema magnífico do autor rianxeiro que figura entre os máis conseguidos de *De Catro a Catro* foi inspirado no bar do que estamos a falar. É o que, no libro, aparece so o título de «Navy Bar». Por esta razón indentificamos o antigo Commerce Bar no interior da nosa recordación, certamente nebulosa, das tascas e dos cafés do vello Vigo ilustrado.

Valle na de Elixio (11.05.2019)

Agora que en Vigo abriu de novo a taberna de Eligio (no meu círculo adoitaba de-cerse Elixio), van e veñen disputas sobre que persoas a frecuentaron ou deixaron de frecuentar en tempos pasados. Como eu debo de ser o cliente máis vello dese establecemento da Travesía da Aurora, na parte final da Carretera de Villacastín, hoxe Príncipe, lembro ben a tradición que localizaba a Ramón María del Valle-Inclán alí, consumindo unha cervexa, nos días derradeiros da Ditadura ou nos primeiros anos trinta do século xx.

Naquel tempo, os mozos de «corda» (ou de «cordel» ou de «fretes»), tiñan o seu punto de contratación na esquina das Tres Portiñas (Doutor Cadaval) coa Porta do Sol. Eu cheguei aínda a velos: eran homes forzudos que vestían blusa azul de maón, pano ao pescozo, pucha vasca con moito rodopío e, polo menos no verán, calzaban alpargatas de esparto. Agardaban alí para seren recrutados, sexa co fin de mover un piano sexa para descargar un camión ou un carro de bois urbanos ou de cabalo. Os mozos de corda que vin na miña nenez onda o Simeón semellaban extraídos dun gravado do *Germinal* de Zola. Reparei pasados os anos, en tipos urbanos idénticos a eles, facendo punto nunha esquina do mercado de Covent Garden, Londres. Falaban *cockney*, os ingleses.

Os mozos de corda vigueses falaban galego e, por aliviar a espera para seren contratados, ían á de Elixio a tomar o chanqueiro. Facíano de pé. Coido que Eligio González

aínda non era daquela propietario da taberna. Segundo lembraba en 1958 Santiago Fernández, erudito e observador comunista que traballaba nas linotipias do *Faro*, na época, Elixio aínda era empregado dunhas señoras, se cadra tías súas. Tratábase dun mozo de cabelo preto que lle caía sobre a fronte. Valle-Inclán sentaba sempre, segundo o relato que o propio Elixio me fixo, na derradeira mesa que hai entrando á esquerda na taberna. Todas as miñas fontes orais coinciden en que Valle se dirixía a Elixio chamándolle «Chuti», que, como se sabe, é nome dun personaxe do *Tenorio* de Zorrilla. Ou Sciutti.

Ao parecer, Valle estaba sempre só na de Elixio. Aínda daquela os intelectuais, salvo se eran bohemios e estaban moi tirados, non ían ás tabernas. A ocupación de Valle aló, ao parecer, era a de pór a orela. Valle escoitaba, con faciana impenetrábel e os dedos cruzados sobre a curvatura da bengala, non lonxe do queixo que a barba cubría xenerosamente. A ocupación principal de Valle en Elixio era a de escoitar as falas dos mozos de cordel da Porta do Sol de Vigo. Pero, que é o que con tanta frecuencia levaba o noso escritor a visitar Vigo por aquel entón?

Unha das fillas de Valle-Inclán, Conchita, estaba casada con Jerónimo Toledano Cañamaque, catedrático de Lingua e Literatura no Instituto de Segunda Enseñanza que a Ditadura de P. de Rivera creara en Vigo. Deste centro, Toledano foi secretario e, segundo algúns, tamén director. Dado que a República expulsara os Xesuítas e lles confiscara o predio de Bella Vista, na Calzada, o Instituto de Vigo instalouse alí e o secretario e o director tiñan dereito ao que antano, e para o maxisterio e profesorado medio, foi chamado oficialmente «casa-habitación». Valle-Inclán pasaría, pois, tempadas dos primeiros anos trinta do século pasado no fogar da súa filla e do seu xenro, no antigo colexio dos Xesuítas de Vigo. Baixaría a Calzada no tranvía que seguramente o deixaba na Porta do Sol e, de parada, pasaría pola Travesía de Aurora, á taberna de Elixio. Sentaría don Ramón na mesa habitual, pediría a cervexa (se cadra da Barxa) a Chuti e poñería o ouvido atento ás conversas dos mozos de corda que refrescaban alí, tamén eles, a gorxa.

A lembranza dun Valle senlleiro, coas mans cruzadas sobre o caxato e a escoitar as falas populares foinos transmitida oralmente por varios contemporáneos do xenio do Salnés. En clase inesquecível, Otero Pedrayo evocou para nós, os seus alumnos, Valle-Inclán na feira compostelá de Santa Susana. Esta vez estaría sentado so o tollo do pulpo do Mambís, de San Lois, Cesures. Este famoso empresario entrara ao negocio do polbo á feira ao el ser repatriado de Cuba e licenciado despois do Desastre de 1898. Valle tratábase co Mambís, de nome auténtico Alfonso Doce, e frecuentaba as mesas e bancos corridos do seu negocio ambulante. Alí Otero, agachado entre o xentío, espreitaba a Valle-Inclán a escoitar as falas dos paisanos e a lingua secreta de xitanos e moicanos. Alonso Zamora Vicente contoume que, sendo el moi novo, se cruzou, varios domingos, con Valle-Inclán na Praza de Cascorro. Valle ía dun corro a outro para escoitar como parolaban os chambóns, alí ditos «chamarileros»,

os «piqueros» expertos en roubar carteiras; e os traficantes de todas as cousas do mundo que enchen o Rastro de Madrid. O dito explica os mananciais da lingua mestiza, incorrecta e prodixiosa de Valle-Inclán e a razón pola cal o mediocre de Julio Casares lle deu coa porta da Real Academia Española nos narices ao noso autor, a quen hoxe sacamos do *Fondo dos Espellos* estando el a beber da fonte limpa verbal dos mozos de corda, ou de fretes, na taberna de Elixio.

O Mambís é continuado no negocio do polbo, nos nosos días, pola súa descendencia. Non hai moito vimos como no Rastro de Madrid, os sucesores dos «trileros» que Valle escoitaba seguían timando moi xeitosamente o *hulai*. Estes días, e para a nosa satisfacción, lánzase a taberna de Elixio a unha nova xeira de vida, agora tendo como empresario a Leopoldo Celard, respectado hostaleiro da cidade de Vigo. Jerónimo Toledano e Conchita Valle-Inclán foron desgraciados. El perdeu a cadeira do Instituto acusado de marxista e padeceu preso na colonia penitenciaria de San Simón en 1936; morreu en Madrid. Da vida, posterior á guerra, de Concha, este cronista non sabe nada.

Na taberna de Elixio (18.05.2019)

Gonzalo Torrente Ballester visitaba con frecuencia o xornal vigués *El Pueblo Gallego* (EPG). Contoume que na de Elixio se reunía, nos días da II República, unha «peña» comunista, segundo el «muy interesante». Torrente, daquela, viña moito de Bueu a Vigo por visitar a redacción de EPG, onde se encontraría con Augusto Assía, F. L. Bernárdez, Blanco Torres e outros. A proximidade de EPG coa de Elixio orixinou a atmósfera literaria e de esquerda que se respiran na taberna de que estamos a falar. Coido que a presenza de Torrente en Vigo nos anos trinta do século pasado tería que ver coa amizade que o unía a Johán Carballeira, xornalista que foi fusilado polo franquismo igual ca o citado Blanco Torres, Lustres Rivas e outros colegas en 1936.

Se miro no *Fondo dos Espellos* da memoria, véxome a min mesmo entrar na taberna de Elixio por primeira vez en 1957. Daquela, e sendo director Francisco Leal Insua, consolidábase *Faro de Vigo* como importante xornal literario galego. Recrutou Leal Insúa unha mancha de colaboradores de elite sen excluír presos republicanos recentemente excarcerados, coma é o caso de Diego San José, nacionalistas resistentes tal Francisco F. del Riego ou Otero Pedrayo. Como articulista estelar, Leal Insúa chamou en 1950 a un Álvaro Cunqueiro que se retirara a Mondoñedo ao rachar os seus lazos coa intelectualidade e o xornalismo madrileño do réxime. Urbano Lugrís debuxaba para o *Faro* de Leal Insua.

O feixismo incautárase de EPG de Portela Valladares; o *Faro*, no sitio del, constituíuse en diario de prestixio intelectual e tendencia vagamente galeguista. Aínda que o lugar

de acougo favorito da redacción do *Faro* daquel tempo era a Taberna Gallega, nos baixos do cine Fraga, o peso da memoria e prestixio de EPG ocasionou que o establecemento de Elixio seguise sendo lugar preferido por escritores e artistas, máis ou menos de esquerda, tal como fora antes da sublevación militar.

De xeito que eu, nos anos cincuenta do século anterior, entrei á de Elixio, e alí as estaban, figuras das letras coma Emilio Álvarez Blázquez, Del Riego, Ánxel Sevillano, Celso Emilio Ferreiro, Xosé María Castroviejo, na compañía doutros ilustrados. Cando eu cheguei a Elixio xa marcharan de alí Lugrís e Laxeiro; o primeiro á Coruña e, o segundo, a Bos Aires. Álvaro Cunqueiro era, entón, un centro de atención da taberna, á que el acudía infalíbel cando viña de Mondoñedo. Faustino Rei Romero, con sotana e manteo, bebía viño alí moi ledo, ás veces na compañía de Xavier Pousa, ambos procedentes do Baixo Miño.

Nos anos sesenta reintegráronse a Vigo e a Elixio Lugrís e Laxeiro, e fixo a súa entrada triunfal naquel ámbito, hoxe impregnado de saudades, Xosé Lodeiro. Tamén se deixaron ver e notar as facianas ourensás de Blanco Amor ou os Quesada.

Política orgánica ilegal non se facía na de Elixio, pero alí barallaba libremente xente do PCE ou da Liga Democrática. Ao distribuírense os primeiros panfletos da UPG, Waldo López Mazaira, temido xefe da BPS de Vigo, meteu o fociño na de Elixio para tratar de lle tirar información a Celso Emilio Ferreiro. Non conseguiu os seus propósitos. Daquela, Celso preparaba a súa marcha a Venezuela, onde sería martirizado polos avós actuais galegos antichavistas. Eligio González púidolle dar datos á policía franquista. Non llos deu e nunca falou do que viu e ouviu no seu despacho de viños. Grande Elixio!

E Elixio marchou un día, polo camiño polo que se foron todos os que acabo de lembrar, e outros. Co cal este cronista aparece agora en figura de supervivinte ou de pantasma do século xx, diríamos parodiando palabras festivas de Ramón Otero Pedrayo. Sucedeu a Elixio seu xenro Carlos Álvarez, e é agora Leopoldo Celard quen xestiona a taberna da Travesía da Aurora. Lolita, viúva de Elixio, e as fillas e fillo de ambos manteñen o espírito e a memoria de tantas sombras, risos amatados e lembranzas doces e amargas como aló flutúan.

Se me pediren flashes dos vellos tempos da de Elixio, eu evocaría a primeira mesa á esquerda conforme se entra, onde está Álvaro Cunqueiro a comentar unha foto de Claudia Cardinale, el sempre tan italianista. «Non sei que lle vedes á Brigitte Bardot!» di Álvaro ollando para os máis novos. Ou un Lugrís que debuxa preciosidades sobre o mármore doutra mesa, a derradeira entrando á dereita. En canto move o lapis, con voz poderosa e ben modulada, fai Lugrís un longo recitado de poemas galegos, portugueses, casteláns. Por fronte de Urbano, murmuran García Caeiro, Cabido, Ramiro Tato, seareiros procedentes das Travesas, sobre o asalto ao trasatlántico Santa María. Divulgárase a noticia de que un dos activistas revolucionarios era Xosé Velo Mosquera, antigo secretario de organización das Mocidades Nacionalistas Galegas,

quen fora tamén asiduo da taberna de Elixio. E así podíamos ir tirando das lembranzas como quen pilla as cereixas enrabadas dun froiteiro.

56 días espléndidos (25.05.2019)

401

A dedicatoria do libro *Cantares Gallegos* por Rosalía, que asinaba, naquela coma noutras ocasións, Castro de Murguía, está datada en Santiago o 17 de maio de 1863. A destinataria desta obra era a escritora coñecida, con pseudónimo masculino, como Fernán Caballero. Por aquel tempo o círculo político-literario no que figuraban con relevo Manuel Murguía e Rosalía de Castro tiña o seu centro de operacións en Vigo, onde residían Alexandro Chao e Xohán Compañel, alén doutros afíns ás ideas de 1846 que se reverdeceran na revolución de 1854 e estouparon á luz do día no Banquete de Conxo de 1856. En Vigo editouse o daquela xornal democrático e protonacionalista *La Oliva* e, ao soprar a virazón moderantista, *El Miño*. Compañel imprimiu *Cantares Gallegos* nos seus talleres da rúa Real de Vigo. Non sabemos se o papel que se empregou procedía ou non da fábrica cuxos muros acaba de identificar, aínda en pé, Xurxo Martínez nunha ribeira do río Lagares.

Uns anos máis tarde, e tamén en Vigo, reuníronse o arquitecto Manuel Gómez Román e o escritor e editor Francisco Fernández del Riego, segundo unha fonte contemporánea no café Alameda. Outros sinalan o Hotel Continental. Tomaron a decisión de crearen un Día das Letras Galegas, que se celebrase anualmente o 17 de Maio, en memoria da publicación de *Cantares Gallegos*. Sumouse a Gómez Román e a Del Riego o historiador residente en Ourense Xesús Ferro Couselo. Eles, membros numerarios da Academia Galega, presentaron a esta institución a proposta, a cal foi aprobada, ao parecer por unanimidade, o 28 de abril de 1963. Gómez Román foi presidente, en clandestinidade, do Partido Galeguista nos anos corenta do século xx e Del Riego o seu reconstructor principal. Ferro, que fixera a guerra civil no exército da República, semellaba máis activo no eido da cultura ca no da política. En 1963 iniciaban o seu camiño o PSG e a UPG. E tamén o 17 de maio de tal ano tiña lugar a primeira celebración do Día das Letras Galegas.

Para percibir correctamente o sentido do Día das Letras Galegas é necesario coñecer as súas fontes orixinarias. Tanto a xénese do Día das Letras Galegas coma a súa evolución posterior a 1963 constitúe basicamente un acontecemento político que evolúe e se anova ano tras ano sen perder a súa condición democrática e nacionalista de ética republicana.

Tamén debe ser notado o rol xogado por Vigo na fundación do 17 de maio. Esta cidade, despois do triunfo da sublevación franquista constituíuse nun vivaz foco galego de resistencia ao réxime. Tamén en lugar de resistencia cultural. Disto último dá fe

a presenza en Vigo das editoriais Monterrey-Castrelos, Galaxia, e outras, da revista de poesía *Alba* ou da Fundación Penzol. Vigo era, nos anos sesenta, un núcleo de belixerancia obreira e cidadá antifeixista e patriótica e tamén de produción artística e literaria e de pensamento político liberador. Non pode estrañar que a idea dun Día das Letras Galegas nacesse en Vigo en 1963, cen anos despois de que Rosalía asinase a dedicatoria do seu libro, impreso en Vigo, a Fernán Caballero.

O primeiro Día das Letras Galegas resultou un éxito. Houbo un cartel magnífico do inesquecibel Xohán Ledo e celebráronse actos en todo o País. Desta inmediata aceptación foron responsábeis meritísimas as Asociacións Culturais que se constituíran nas principais cidades galegas. De superficie absolutamente legal, as intencións dos seus asociados eran intensamente políticas. A BPS asediaba as Asociacións Culturais por entender que eran o testeo que tapaba a militancia dos ilegais PSG e UPG. Efectivamente, as Asociacións Culturais, coma a de Vigo, o Facho da Coruña, a Auriense ou o Galo compostelá, así como outras, serviron de altavoz aumentativo para o Día das Letras Galegas desde o primeiro intre.

O Día das Letras foise abrindo camiño e impregnou, en diferentes graus, a sociedade galega. Obrigou a unha reflexión colectiva e global a partir da autora ou autor designado, traballo que se ten feito unhas veces mellor ca outras. Escritores coma Celso Emilio, Luís Seoane, ou Eduardo Blanco Amor, que a RAG rexeitara en vida por razóns políticas (eran considerados de tendencia comunista) foron designados para o Día das Letras. Despois de mortos, a dereita galeguista, que adoita dominar a Institución da rúa das Tabernas, non tivo máis remedio que rillalos. Despois houbo vindicacións lingüísticas, corridas pedestres, baile, canto, gastronomía, alén de congresos, algúns dos cales memorábeis, como foron os dedicados a X. M. Álvarez Blázquez, Álvaro Cunqueiro, Bouza Brei, Celso Emilio Ferreiro ou Luís Seoane. O Día das Letras foi declarado festivo na oficialmente chamada (e nunca chamada) nacionalidade histórica de Galicia, e fixéronse notar os repugnantes que queren que ese Día se traballe. Ou sexa que o Día das Letras Galegas se converteu nun día nacional de Galicia no que o país se pregunta sobre si mesmo e se desatan procesos de autorreflexión e educación pública sumamente beneficiosos para xerar orgullo de sermos galegas, coma Rosalía de Castro, ou galegos coma Castelao.

O 68 municipal de Vigo (01.06.2019)

Se ollamos para atrás e fixamos a vista na Galicia de 1968 detectaremos innumerábeis acontecementos políticos, económicos e sociais que se entrelazan. Pervive, con forza, na memoria colectiva do 68 a insurrección estudantil compostelá, a distribución masiva de materiais propagandísticos da UPG ou a convocatoria aberta do

primeiro Día da Patria Galega posterior a 1936. Pero estoupou en Vigo outro conflito, e ben sonado, cuxa memoranza nos semella un pouco distinguida.

Encontrábame eu preso na cadea de Príncipe na compañía do inesquecível camarada Antonio Bernardo Rubio. Pasou a rentes do centro panóptico da prisión un suxeito alto e ben vestido que un oficial conducía á cela que lle fora asignada na galería. O preso ingresado era Ceferino Barbazán, primeiro tenente de alcalde do Concello de Vigo que presidía naquel lontano 1968 o conserveiro Rafael J. Portanet Suárez. Don Lázaro, un xefe de servizos de condición amábel e irónica, dirixiuse a Antonio e a min cun riso bulrento: «Non pensen que virou a tortilla; este concellal entra no cárcere por delitos comúns».

Por aquel entón varios concelleiros vigueses que viñan do terzo franquista de entidades, sindical ou familiar, enfrontábanse con dureza ao alcalde Portanet e á facción de sumisos na que el mandaba despoticamente.

Lembramos, entre os opositores, un traballador de Teis, Eduardo Prieto Villar, de quen se decía que procedía da CNT. Ora ben, a persoa política que encabezaba aquela oposición frontal era a de Arturo Estévez, brillante e xove avogado que asumira o cargo, que despois perdería, de xefe local do SEU.

Como non dispoño de arquivo documental, miro no *Fondo dos Espellos* e alí nadan memoranzas que supoño certas. Da oposición no seo do sistema político, pasouse á xudicialización das contradicións. Velaí a Vella Toupa! Penso que, naquel entón, conviviron no concello dous grandes conflitos, que o pobo de Vigo seguiu apaixonadamente pola prensa e a radio. Un deles referíase a un beneficio especulativo cifrado nuns 73 millóns de pesetas que Portanet extraeu fraudulentamente, mediante unha aplicación interesada do Plan Xeral, das súas propiedades na Gran Vía. Pero talvez fose o conflito coa compañía de tranvías o que máis repercusión tivo na poboación.

Con man de ferro, o alcalde Portanet logrou desposuír a familia Valcarce da concesión do transporte electrificado que tanto contribuíra á articulación da cidade e entregoulle o servizo a un capital asturiano, ou sexa Vitrasa, ligado ao ministro de gobernación franquista xeneral Camilo Alonso Vega.

Esta alcaldada colosal foi contestada no concello, en duras batallas dialécticas, por unha oposición cuxo líder era Arturo Estévez (fillo). Conseguiu demostrar, este concelleiro letrado, a existencia de delitos de «cohecho». Os concelleiros aditos a Portanet recibiran, como regalo ilícito e pago do seu voto contra Tranvías, uns reloxos ou unhas pulseiras destinadas ás súas señoras.

Cando Antonio Bernardo e mais eu vimos entrar na prisión de Príncipe na que estabamos engaiolados a Ceferino Barbazán, primeiro tenente de alcalde do concello de Vigo, quedamos impresionados. Logo ingresaron outros concelleiros e persoas

igualmente procesadas por suborno. Sábese que, en Pontevedra, o fiscal xefe, Conde Pumpido, aplicouse moi intensamente a elucidar o caso.

404 Arturo Estévez, Prieto Villar e algún outro concelleiro da oposición foron expulsados da corporación municipal. Acusáronnos, sempre en 1968, de tratar de implicar falsamente a Portanet en diversos asuntos de flagrante ilegalidade. Como, ademais, Portanet gozaba de inmunidade por ser Consejero Nacional del Movimiento e Procurador en Cortes, saíu daquela crise moi ben parado. E máis rico do que era antes de ser alcalde.

Talvez estes movementos no seo dos poderes municipais do réxime fixéronlle pensar á Liga Democrática de Vigo, integrada por membros do PSOE, do PSG, da UPG e próximos ao FLP. E probaron sorte presentándose ás eleccións franquistas a Cortes polo Terzo Familiar. Rexistráronse un candidato do P. Galeguista, Indalecio, Tizón Covelo, e outro socialista, Leopoldo García Ortega. No *Faro de Vigo* viu a luz o seu programa, xenuinamente democrático, galeguista e progresista. O presidente da Audiencia exhortounos a suspender a propaganda e os candidatos retiráronse con dignidade. Coido que este capítulo da resistencia antifeixista nunca foi recoñecido polos historiadores. A existencia mesma da Liga Democrática de Vigo tampouco ten o lugar que lle pertence na memoria histórica. De relatos, de fábulas e de mitos xa estamos a falar noutros sitios deste mesmo *Faro* e esta mesma tempada.

Un falso tranvía de Vigo convertido en urinario de Duchamp nas Cocheiras borradas da Historia polo franquista Portanet fixo agromar e dar o froito amargo destas liñas. Queremos, moitos, que o transporte eléctrico volva articular Vigo e o seu *hinterland*, como adoitaban decer Castelao e Paz Andrade.

Agustina Bessa-Luís (01.06.2019)

Durante anos, Agustina Bessa-Luís, en compañía da familia ou de amigos, formou parte do continxente de portugueses do Norte que adoitaban pasar a fin de semana en Vigo. Hoxe eses visitantes de clase acomodada prefiren desprazarse a Santiago ou á Coruña. A memoria miña fraquea ou teño visto a grande autora na Praza das Cebolas ou de Almeida despois de o Instituto Camões ocupar a Casa de Arines.

Ela, Agustina Bessa-Luís, o mesmo ca Rosalía de Castro ou Camilo Castelo Branco, era, e é, citada familiarmente por moitos lectores e admiradores polo seu nome de pía. Así, leuse, e lese, estes días en Portugal moito sobre Agustina, que é morta despois dunha longa e laboriosa vida literaria, e aínda cinematográfica en asociación con Manoel de Oliveira. Unha asociación co cinema que nos fai acordantes das que tiveron algúns novelistas do «nouveau roman» francés.

Agustina veu ao mundo no *sopé* da serra do Marão, nun dos moitos Vila Meã que hai en Portugal e mais en Galicia. A aldea pertence ao concello de Amarante, cuxa vila

é lambida polo noso Támeiga que fai alí Insuas dos Amores que nos levan a *Menina e Moça*.

Amarante foi o retiro místico, e unha migalla profético, de Teixeira de Pascoais, cuxo saudosismo tanto influenciou o nume inocente de Noriega Varela. Veu Agustina ao mundo en 1922, e a súa alma panteísta difundíuse por aqueles alpes domésticos que deron nome a Trás-os-Montes. Ela era Douro puro, e xa está enterrada no xacigo familiar de Peso da Régua, no país dos socalcos de videira que desafían a paisaxe do Mosela. A cidade do Porto foi o lugar principal da súa vida.

Foi Agustina Bessa-Luís modelo da súa clase social e condición. Ou sexa: a burguesía terratenente do Douro que substituíu a fidalguía cando o liberalismo liquidou os vínculos, regulou a partición das herdanzas e introduciu a banca e os créditos no universo rural. Júlio Dinis fixo crónica desta transformación, e outros coma Camilo Castelo Branco incluíron no seu texto romancístico esta pasaxe ao capitalismo da vella agricultura de propiedade vinculada e aristocrática.

Os relatos, e os ensaios, da autora que acaba de calar para sempre, sitúannos no realismo en modo libérrimo, de xeito que a imaxinación pode apañar o lector e levalo moi lonxe. Diciamos antes «noveau roman» francés, que é coetáneo dela, e, nesta liña, un certo Claude Simon preséntasenos no medio das figuras e das sombras de Bessa-Luís.

Non anda lonxe dela nin Proust nin o Teixeira de Pascoais, seguido de Leonardo-Coimbra. Publicou libros tan brillantes coma aquel de relatos que titulou *Contos impopulares*, de 1953. Pero a plenitude dela parece ser *A Sibila*, romance maior que puxo a autora no cumio da literatura portuguesa do seu tempo, en días nos que o neorrealismo semellaba hexemónico. Veu a luz no ano 1954.

Óscar Lopes, educador da conciencia portuguesa e máximo responsábel do canon literario da República de alén Miño, tan soñada coma real para nós, escribiu palabras precisas e necesarias sobre *A Sibila*, situando a novela no rango que lle pertence.

Ao tempo de Bessa-Luís morrer, *A Trabe de Ouro* (número 110) saca á luz unha comunicación de Óscar Lopes ao I Congreso da Lingua portuguesa na Galiza, celebrado en Ourense no ano 1984. Trátase dun texto que, so o título de «As Sibilas domésticas do Noroeste», se achega a Agustina Bessa-Luís para analizar a súa obra desde o ángulo de clase e desde a perspectiva da función da muller na sociedade do Noroeste peninsular, ou sexa Gallaecia, e o seu reflexo na literatura portuguesa e tamén galega. Podemos ler aí conceptos novos a respecto da ausencia do pai nas cántigas de amigo ou unha visita aos relatos nos cales a matrona arranxadora e práctica conduce a casa e a empresa postaristocrática rural en canto os varóns sinalados gozan dos beneficios. É unha reflexión sobre a necesaria presenza da dimensión feminina na sociedade democrática avanzada, ou sexa socialista, e como tal, futura. E todo desde un punto de vista galegoportugués que non acostuma ser usual ao Sur de Miño e Xurés.

En canto a nós, seguiremos a mergullar na lingua densa e nos ritmos flutuantes da prosa de Agustina Bessa-Luís. Que a terra lle sexa leve.

406 **Die Eichbäume. Repite: Os Carballos
(15.06.2019)**

Rosalía de Castro, Rosalía de Castro Abadía, ou Castro Abadía, Rosalía Castro de Murguía, mesmo, facendo música na serie, Rosalía de Castro de Murguía. Para algúns Rosa Mystica, coma nas letanías. No rexistro de batismo con outros prenomes. Rosa na intimidade. A do triste sorrir. Para os lectores de Gérard de Nerval, encriptada nun verso inquedante: «où le pampre a la rose s'allie» («onde o pámpano á rosa se alía»). A Rosa de Cen Follas, en suma. Coma todo clásico, supera o paso do tempo, ten gardados segredos, fálalle a cada xeración nas súas falas. Inequívoca na denuncia social, especialmente feminina, realista na pintura de paisaxes, o misterio dunha dor sen nome pode invadir o poema e arrastrarnos ao pego negro das Torres de Oeste. Por veces ergue bandeiras, emite consignas e incita á revolta. Aínda hai máis e haberá máis Rosalías cando todos os que me están a ler sexan mortos.

Sae á rúa o libro no cal Rosalía cantou o seu adeus á vida. Digo así porque ela foi amiga de Avendaño que, por súa vez, foi amigo de Verdi. O grupo de Conxo, aumentado co círculo Chao e co gromo Curros, sempre foi de Mazzini e Garibaldi, e o Resorgimento fecundou o noso Rexurdimento. Estamos a nos referir a este libro: Rosalía de Castro. *En las orillas del Sar*. Estudo, notas e comentarios de Anxo Angueira, Xerais, Vigo, 2019.

Digamos primeiro da Filoloxía, campo no que Angueira é altamente competente. Dado que este (citaremos *Orillas*) é o libro de Rosalía que pode presentarlle máis dificultades ao editor no que se refire ao «establecemento de textos», estaba a esixir unha revisión. As recomendacións que en 1955 nos fixeran os mestres Émile Bouvier e Pierre Jourda en materia de estudos literarios póñense en práctica nesta edición crítica de Anxo Angueira na que *Orillas* recupera o fulgor orixinario. O discurso histórico-literario do editor é extenso e elucida a totalidade dos sitios rosalianos necesitados de análise. Cómpre sempre, ao tratar de *Orillas*, termos presente que estamos diante do mellor libro poético de lingua castelá publicado na antepasada centuria. Dámaso Alonso, que durante un tempo equiparaba Rosalía con Bécquer, cantou a súa propia «palinodia» nun discurso de 1958 pronunciado en Madrid no que deixaba canonizada, xustamente, a supremacía de Rosalía de Castro. No século XIX, adoutrinadores coma Menéndez y Pelayo, Valera ou Pardo Bazán desprezaron *Orillas* e, por suposto, a obra galega da nosa autora.

Con moi bon acerto, Angueira dálle a palabra a aquel perspicaz Sainte-Beuve da crítica española que foi Enrique Díez Canedo. Tocante á prodixiosa e revolucionaria innovación métrica de Rosalía, Díez Canedo refírea ás *Stances* de Jean Moréas. Polo tanto, Rosalía non se adianta a modernismo hispanoamericano ningún senón que se inscribe

no que temos chamado *formalismo* en Galicia. Anos máis tarde, Otero Pedrayo relacionaría Pondal con Leconte de Lisle nunha lostregante intuición comparatista.

En todo caso, *Orillas* constitúe unha anomalía na Historia da Literatura Española como moitos anos máis tarde lle foi ocorrer á obra de Valle-Inclán. E como moitos anos antes lle ocorreu a Xohán Rodríguez del Padrón, autor tamén do Sar. Evidentemente, Rosalía de Castro, en Madrid, non soaba ao compás de Ramón de Campoamor, de Núñez de Arce ou de Carolina Coronado.

Existen, por parte, razóns políticas para aquel desprezo. A nosa autora era filla da Revolución do 46, partícipe do 54 e do 68 e resultou vítima do sistema literario dominante da Restauración. A intelectualidade oficial vía en Rosa aqueles lixos democráticos que, a Pardo Bazán, comparaba con depósitos de «carbonilla» ou refugallo dos camiños de ferro. Non debeu de gostar na Corte, nin nos veráns literarios de Santander ou Marinada del Cantábrico o carácter fortemente protonacionalista e vindicativo do poema «Los Robles» e algún outro de *Orillas*. Tampouco a vertente que se aprecia no libro, agónica e existencial, que está anunciando Unamuno ou mesmo Blas de Otero ou Antón Tovar.

«Á miña amiga María Bertorini, nacida no País de Gales»: eis unha dedicatoria que prevé «Los Robles», o poema celtista, sen ser pondaliano, de Rosalía de Castro en *Orillas*. Non se trata dun «suspirillo germánico», senón dun pulso que lle bota Rosa a Friedrich Hölderlin, insuperábel en vigor e emoción no poema «Die Eichbäume». Ou sexa, sempre os Carballos como insignia nacional galega que antes o fora da Alemaña dispersa e pendente de revolución tal e como a definira Fichte, o cal foi explicitado por Étienne Balibar n' *A Trabe de Ouro* ás luces do marxismo. Na mesma liña nacional galega hai outros poemas e fraccións de poema no libro que nos repristina, adorna e fai renacer para todos Anxo Angueira. O que nos obriga a voltar sobre Hölderlin e para acharmos alí, na oda titulada «Die Heimat» («A Terra Nativa» ou «A Terra Nai», lémbrese Rof Carballo), algún verso que evoca as orelas da memoria onde o poeta se criara con expresións que non podemos ler sen que sobreveñan do *Fondo dos Espellos* palabras rosalianas do mesmo sentir.

De Pavia a Novoneyra (22.06.2019)

«Finis coronat opus!» *A Historia da Literatura Galega* (1931 páxinas) editada en Vigo por Xerais (2003-2019) e escrita por Xosé Ramón Pena acaba de sacar á luz o seu cuarto e derradeiro volume. Presumimos que a empresa será continuada por outros autores na mesma liña e con criterios congruentes.

A obra que hoxe ostenta ramo de remate trata no seu tomo I Das orixes a 1853; no II, De 1853 a 1916. O Rexurdimento; no III, De 1916 a 1936; e, finalmente, De 1936 a 1975. A «Longa Noite», no IV.

O autor reúne en si un conxunto de capacidades que o converten en idóneo para construír unha obra destas características. Con preparación filolóxica, lector en varias linguas, estudoso das diferentes correntes críticas, conxuga todo isto cun bon coñecemento de historia xeral. Pena, por parte, é novelista, contista, comentarista de prensa e conferenciante.

El ten publicado, con anterioridade, libros de historia literaria, alén de antoloxías que versan sobre poesía e prosa galega medieval, dominio no cal vén sendo acatado coma autoridade.

Inscríbese esta *Historia* dentro das correntes de anovamento que hogano están a remodelar, nocionalmente as nosas letras, superando mitemas orixinados na bibliografía crítica metropolitana ou sexa española. Semella que, para Pena, a Historia de Galicia non sexa o mesmo que a Historia de España ou a de Portugal.

En circunstancias de normalidade, o historiador da literatura opera sobre un labor previo de establecemento de textos e de edicións críticas das diversas obras. En situación colonial, achamos que os textos literarios galegos foron tratados de modo diverso. Desde hai moitos anos, a nosa literatura medieval gozou da atención dos filólogos de diversas escolas e nacións, e podemos lela en edicións solventes. Pero escritores contemporáneos coma Otero Pedrayo ou Álvaro Cunqueiro son desatendidos pola crítica textual e nunca tiveron as edicións de que serían merecentes.

Antes da de Pena houbo outras historias literarias de Galicia. El, na súa, trata de as mellorar. Aspectos valorativos da *Historia da Literatura Galega Contemporánea* (1963) de Carballo Calero aparecen corrixidos en caso de autores tan importantes coma Blanco Amor ou Manuel Antonio. O *Manual de Historia da Literatura Galega* de F. F. del Riego resulta sobrepasado por Pena polo carácter extremadamente sucinto da obra do de Lourenzá, que agora resulta ancheada para ben.

Resulta novidosa esta nova *Historia* en varios aspectos interpretativos. Sinalemos, por exemplo, o tratamento dos chamados Séculos Escuros, que resultan así menos escuros. Ou a consideración que fai da chamada Xeración Nós; digo elixindo temas ao chou. En suma, trátase dunha nova maneira de ollar o proceso evolutivo das nosas letras desde as orixes á chegada do réxime Borbónico dentro do cal redactamos estas letras.

O comparatismo, a historia das ideas, a socioloxía dos textos, mesmo as análises estilísticas, imanentistas ou estruturalistas, ou a crítica da recepción, áchanse implícitas ou explícitas nesta obra de Xosé Ramón Pena. Pero aquilo que a individualiza é a paciente xenerosidade que amosa citando exhaustivamente os que antes ca el trataron autores, períodos, obras, polémicas, conflitos, tendencias e tensións no campo literario galego. Así, estes volumes non só son unha historia literaria senón que constitúen unha historia das ideas que floriron en Galicia, e fóra de Galicia, sobre a literatura que vai de Joan Soares de Pavia a Uxío Novoneyra, por pór dous esteos. E

desde Carolina Michäelis e Tavani aos estudosos actuais e pasando por onda a loxa masónica de Carré Aldao. Ou sexa que Pena nos convida a unha viaxe que durará uns novecentos anos de letras galegas.

Segundo Goethe, «a literatura é fragmento dos fragmentos. Unha parte menor do que foi dito ou feito ficou rexistrada. Só unha ínfima parte do que se rexistrou conseguiu a supervivencia». Esa literatura que ficou ao longo das centurias é a imaxe da nosa nación en marcha restaurada agora por Xosé Ramón Pena. Eu non sei se a literatura galega é o único territorio noso liberado; pero é posíbel que sexa o único que nunca foi vencido e conquerido. Nin sequera nos chamados Séculos Escuros.

Estou certo de que Gustave Lanson, mestre fundador da «histoire littéraire» en canto espello stendhaliano e colectivo ao longo do camiño, outorgarlle un severo, saboroso *placet* a estes catro volumes de Xosé Ramón Pena.

Os Borbóns e a Jarretière (29.06.2019)

Confóndenseme na memoria vellos documentais a color. O do funeral de Xurxo VI e o da coroación de Sabela II, ambos soberanos do Reino Unido. Alouleei coa pompa, as fardas, os penachos, as courazas, as carrozas, unha raíña polinésica a botar bicos desde o seu coche-canastro. Sobre todo, impresionáronme os cabalos e a roupa extravagante que vestía Churchill por Westminster adiante.

Explicoume meu pai, anglófilo, que a vestimenta que lucía o estadista, descendente de Mamburú e pouco amigo dos Borbóns, era a regular da Orde de cabalaría máis importante de Inglaterra: a da *Jarretière*. Ou, en inglés, *The Most Noble Order of the Garter*. A que leva unha liga de muller como divisa. Segundo souben, o rei Enrique III, no s. xiv, achándose, nun baile, a marcar o «viré» con Xohana de Kent, a esta lle escorregou até o chan unha liga das medias; daquelas chamadas «conejeiras» por Valle-Inclán. Galante, o rei apañou a liga e púxoala, segundo as variantes, baixo o propio xeonllo esquerdo ou nun brazo. O baile parara e fixérase silencio de xeo no pazo de Elham. Eduardo ergueu un dedo ameazador e advertiulle á corte: «Honni soit qui mal y pense!». Ou sexa: «Mal haxa quen pense mal disto». E proseguíu a danza, quedando así fundada a Orde da Jarretière, da Garter ou da Liga que o rei ostentou durante o resto da festa coma un *penhor* de amor cortés. Escusamos decer que, no século xiv, a corte de Inglaterra falaba francés.

As cerimoniais e paradas e etiqueta da monarquía británica non son exactamente a expresión dun tradicionalismo atávico e inocente. A forma do ceremonial que hoxe coñecemos quedou fixada na era da raíña Victoria (1837-1901), por cuxas veas circulaba pouco sangue normando e menos saxón e celta. O principal deseñador dos espectaculares protocolos, hoxe aínda vixentes, foi Benjamin Disraeli, primeiro ministro

da raíña lonxeva; e suxeito afeccionado a escribir novelas das cales con dificultade hoxe se lembra unha de título *Sybil*. Non só Disraeli se ocupou de gobernar senón que deseñou uniformes, vestidos, edificios neotudor, regulamentos de ordes e condecoracións, escenografías e, en fin, o aterezo imperial que serviu e aínda serve para impresionar con finalidade política. E todo ao servizo da unidade, sempre precaria, das Illas e dun Imperio estendido por todo o mundo. E tamén para impresionar o fillo rebelde, os EEUU, cuxo segundo presidente, John Adams, fixera as paces coa Coroa en Londres despois de dar unha volta por Galicia moi ben glosada en verso por Ezra Pound.

A Orde da Jarretièrre ou Garter ou da Liga é o máis valioso presente que un soberano lle pode facer a alguén. Desde Disraeli a acó, este regalo outórgase con fins tácticos de comenencia británica e aconsellado na sombra polos primeiros ministros. O rei mozo de España Filipe VI acaba de recibir da raíña de Inglaterra, parenta súa non arredada, a Orde da Jarretièrre. Tanto Sabela coma Filipe son os dous testas coroadas por cuxas veas corren sangues de castimonias e países moi alonxados daqueles sobre os cales reinan.

A proximidade familiar entre Sabela e Filipe é activada e usada, ao noso ver, no intre en que Londres abandona a UE e inicia unha viaxe ao centro da súa historia cuxo fin é adaptar a Commonwealth e o contrato de irmandade con USA ao novo mundo multilateral no que estamos a entrar. Todos os amigos lle parecen hoxe poucos á Gran Bretaña e as parentelas e as estirpes reais poden resultar moi útiles na hora crítica do «brexit».

Do mesmo modo que, hai anos, o rei Xohán Carlos foi ben tratado, e de forma igual, en días nos que Gran Bretaña e os EEUU querían construír unha España posterior a Franco a medida dos seus desexos. E conseguírono.

Seguramente os lectores verían que a raíña inglesa despregou toda a capacidade de sedución da pompa e cerimonia disraelita en honor do presidente norteamericano Trump. A raíña sentou a Trump á súa mesa, no Buckingham Palace, e púxolle diante talleres, pratos e cristalería cos cales seguramente o yankee non estaba familiarizado. Ensinoulle os soldados de gala e, naturalmente, os cabalos. Pero non lle concedeu a Orde da Jarretièrre. Moita xente podía morrer de risión en Inglaterra ao mirar a Trump co toucado e coas fardas rituais daquela Orde, e portando a Liga. Pero en grao menor, as antiguallas resustadas de Disraeli (e non só) seguramente cumpriron tamén con Trump o efecto de Estado que perseguían. Neste caso, afortalar os lazos do UK cos EEUU no intre no que a Europa comunitaria escacha e China con Rusia enfeblecen o imperialismo transoceánico occidental.

O comentario anterior contén verdade. Pero a función diplomática do falso medievallismo da Inglaterra monárquica pode estar suxeito a diversas interpretacións á luz da historia e da xeopolítica máis actual e en curso. Con todo teño medo de que alguén me tome por desconfiado. «Honni soit qui mal y pense!».

De feiras e de castelos (06.07.2019)

Nos anos corenta do século pasado, o día da feira mensual de Vilanova dos Infantes os choupos pretos do Cristal acollían un mundo de pobo. Moitos viñan de a cabalo, cos atavíos tradicionais da monta galega. Algúns da pé, conducindo o propio gado con trella; os porcos atados por unha pata. Viñan os coches grandes de FERIAS Y FIESTAS. Estes dispuñan de berlina para humanos e departamentos, para becerros, marraos e pitas. 411

Os reis da feira eran os tratantes de vacún, este mormente de raza galega aínda que se vían cornos líricos de gado pisco ou cacheno, e barroso. Os tratantes vestían blusa negra: a que se lle mira ao proletariado francés da Comuna nas vellas gravuras. Despois viña a masa dos paisanos ou labregos para ofrecer a súa facenda. Nesta feira de Vilanova non se admitía o cabalar. Todo o mundo se movía polo toural cun varapau ou caxato. Andaban dun curruncho a outro, de negrillo en negrillo, os tafures das tres cartas, cos puntos alerta, a fuxir da ollada périta da parella da garda civil. Xogadores serios e profesionais facían partidas de cartos nun reservado na taberna do Ramón do Cristal, en cuxo patio aínda hoxe locen nas paredes vestixios e relevos do tempo de San Rosendo.

Na feira, alén de negociar, comíase e bebíase. «Comer o pulpo iautras cousas finas»— que así cantou Faustino Santalices no seu rol escénico de Cego de Bande. O polbo viña de Bueu e era seco. As pulpeiras de Celanova puñan o polbo seco de mollo nun regueiro chamado do Rouso que vai desaugar no Sorga, afluente pola súa vez do Arnoia, que o é do Miño. No verán, as avésporas acodían ao polbo. Corría a purrela baixo os toldos, e a caña ou augardente. Tamén se cocía e se ofrecía carne de vitela. Con todo, *in illo tempore* a capital da vitela, hoxe «carne ao caldeiro», era a feira de Cambeo ou do Empalme; noutra terra. Os tratantes de Garabás, con sona de riquísimos, comían moito na carne de vitela.

Por iso o meu tío Cesáreo lle chamaba a un do que era amigo, Marqués de Garabás, polo *Gato con Botas* de Ludwig Tieck.

Despois da feira desfacerse, a mocidade da contorna facía, pola estrada do Cristal, un paseo de moda, ao estilo vilego. Isto era á tarde. Na memoria estaba aínda a fundación, na feira, da «Sociedade Agraria Aires da Miña Terra» en 1919. Nela levaran preso o Hixinio Araúxo e mais o meu pai. Con don Basilio non se atreveran: vén escrito na *Zarpa*. Ao día seguinte da feira acudían rapaces das aldeas ao toural para faceren rebusco.

A feira celebrábase ao pé da vila amurallada e torre feudal de Vilanova dos Infantes. O castelo parecía velar e protexer as transaccións e a convivencia do pobo.

Hoxe miro eu, moi anunciado por toda a Patria, un titulado FEIRÓN DOS ANDRADE que vai ter o seu arraial no Pontedeume que Otero Pedrayo, citou nalgunha das súas clases de Xeografía, como As Pontes do Eume. Celebrárase o tal feirón os días 5, 6 a 7 en curso. Indica o afiche convocante que se conmemora o 650 aniversario da construción do castelo de Andrade. Non se especifica se se trata da torre urbana de Andrade ou do castelo en rocha erixido no lugar dito Andrade (de Villa Andreati). Non teño á man a historia de Couceiro Freijomil nin obra ningunha con que esclarecer o tema. En todo caso, o aspecto deste segundo castelo é tan semellante ao que hogaño ofrece a torre de menaxe de Vilanova dos Infantes que me obrigou a ir neste artigo da feira da miña nenez ao feirón de Pontedeume. Co cal as dúas vilas feudais fican irmandadas imaxinariamente.

As torres de Vilanova, de Andrade, e outras meirandes e famosas de Galicia, parecen constituír un modelo arquitectónico moi aplicado no século xv. Entradas altas sobre os adarves da muralla e bocas para pezas artilleiras falan dun mesmo tempo e sociedade. Cecais do tempo das guerras pola Excelente Señora e do partido lexitimista portugués contra Isabel a Usurpadora e da sociedade postirmandiña. A semellanza de Andrade e Vilanova acentúase coa intensa presenza de ouricelos amarelos que incendian as dúas construcións co sol poñente dos veraos. As ménsulas que sostíñan as máis alta ameas son da mesma talla e escola. Segundo ditame aceite e estendido entre arqueólogos, este tipo de torres fabricadas en pedra de gra na que campan ostentosas marcas lapidarias, foron ergueitas sobre as ruínas de castelos anteriores que os da Irmandade revoltada conseguira derrubar en todo ou en parte. Practicábel e utilizada comunitariamente a torre de Vilanova na actualidade, e coido que baldeirada interiormente a de Andrade, o devalar inconsciente da escrita levoume a xuntar ambas no *Fondo dos Espellos* da memoria colectiva. E da feira de onte en Vilanova fomos pasando ao feirón do presente en Pontedeume, e insisto na desculpa.

Dedicamos esta prosa mínima a Manuel Vidal Villaverde, erudito en fortalezas galegas do Medievo. E anunciamos que, de non haber caso, na próxima edición de no *Fondo dos Espellos* imos ir comentando de feiras e feiróns, asunto moi entrambillado.

Dunha feira a outra (13.07.2019)

Dixen, na entrega pasada destes *Fondos*, de seguir tratando en feiras. A palabra procede do latín *feria*, que a Roma clásica preferiu usar en plural: *feriae*. A palabra galega feira, e as súas irmás en moitas linguas do mundo, románicas ou non, en singular ou en plural, tende a modificar con facilidade os seus contidos semánticos. É fluído, coma a liquidez monetaria, o substantivo feira.

Galicia chamoulle feira, desde vello, á concentración, nun tempo e lugar convidos, de bens e persoas reunidas con ánimo mercantil. O escenario da feira era fundamentalmente o toural ou campo da feira, e, secundariamente, prazas e lugares dunha vila destinadas a mercadorías especiais, coma tal aprenchos de ferro, zapatería, sementes. O principal continxente destinado á compravenda era o gando. De forma protagónica, vacas, bois, becerros. Polo toural, campo da feira, arraial, en feiras determinadas e monográficas fixas, podía haber cabalos, burros e múas, estas derradeiras moi solicitadas en Castela. Nas marxes do toural podían verse ambulantes exercendo os seus oficios, coma sacar moas, vender lentes de presbicia, ou lucir a oratoria extrema do charlatán. Aquí e acolá podía verse un zingaló facendo o número da cabra ou o trilerero, en disimulo, a tentar, co xogo das tres cartas. Nas feiras, principalmente do interior, había mesas e toldos e caldeiros nos que se cocía o polbo seco para comer en pratos de pau. Unha das últimas feiras en aceptar o polbo foi a de Santiago. Atribúeselle ao Manbís de San Lois a iniciativa ao el chegar da guerra de Cuba. Nos días de feira en cidades e vilas, os concorrentes visitaban médicos e comercios. Trinquillóns e fragueiros tiñan as súas fondas e cafés reservadas para falaren da cotización xeral de vacún e de madeiras; por pór dous casos.

Algunhas feiras anuais, coma As San Lucas de Mondoñedo ou as Maias (despois Marzas) de Celanova, duraban varios días e mesmo coñeceron a presenza de touradas e bailes bugueses de casino. Houbo, e subsisten, feiras anuais de cabalos. A de San Martiño, na aldea de Francos, onda o Faramello, aínda hoxe é un modelo paradigmático das vellas feiras de cabalos. Na próxima estación de ferrocarril de Osebe, os tratantes de machos ou múas e burreños embarcaban, no tren de mercancías, o gado para levar a Valladolid (na Idade Media, Valadolide). Desde a feira de San Martiño e desde as Pascuillas de Padrón, irradiou até moi lonxe un tipo moderno de cabalo galego: o que resulta do cruzamento da raza galega enxebre (hoxe PRG) coa bretoa. Chamouselle «cabalo de Santiago» e gustaron del moito os xenerais do Entroido da Ulla.

O espazo ourensán de choupos pretos, sito nos Remedios, ou a carballeira de Santa Susana, en Compostela, foron modelos de campo da feira en Galicia. Nalgúns sitios montáronse, nas beiras do toural, pendellos estábeis, algúns dos cales se achan hoxe ben conservados, outros desapareceron. Ao pé do actual mole do concello de Vigo conservábanse non hai moito casopiñas, ditas de Quentaforos, que eran habitación e armacén de feirantes que se converteron en fixos. Varias das casas pequenas que cercan o que foi, e non é, toural da feira de Allariz, contorna da Barreira, tamén foron en tempos cobexo de feirantes. O Mercado Nacional de Ganados de Santiago acabou con moitas feiras de Galicia.

En realidade, na Galicia de antano só se lle daba o nome de mercado aos de quincalla, roupa e cousas miúdas, naturalmente sen gado nin habenza. Están en auxe os mercados semanais de Celanova, Marín, Cangas e os moi frecuentados de Cerveira e Valença, frecuentados por toda a xente de Turonio e Alto Minho. Calorros vigueses e

zamoranos, e mercheiros ou moinantes galegos, andan estes días en conflito relacionados cos mercados. O curioso é que, moita xente, lle chama «feiras» aos que sempre foron «mercados»..... «Que vés con uns do mercado/ e vas con outros á feira»—dicía o adaxio/copra. Coincidindo con este troco de denominación, a vella feira de Santiago, ao marchar da carballeira e toural de Santa Susana, apreixada pola Ferradura, deixou de se chamar «feira» e pasou, en Salgueiriños, e en Vamio, a ser «mercado».

En realidade «mercado» resulta verba máis pomposa. Fálase dos mercados financeiros, do mercado globalizado, do exterior e do interior, do «merchandising», e outros grandes, e aínda sutís, conceptos de mercado. Pero que ninguén se afixa: segue a vivir a palabra feira, e en varios idiomas, ao falar das feiras do libro, mesmo internacionais, do automóbil, das vaidades e outras. En Vigo, o concello sentiuse moi oufano cando, a un espazo destinados a acontecementos mercantís, lle puxo o nome, tamén rebuscado, de «recinto ferial».

Cando eu era moi neno leváronme en Vigo a visitar unha marabillosa Feria del Mar, que se lavantara nos vellos Xardíns de Eijo Garay. Estrañoume moito que aquilo fose unha feira porque nin cheiraba a tal nin nos *stands* había xatos nin becerros. Desde o comezo deste *Fondo dos Espellos* aviseinos da plasticidade e inestabilidade dos significados da palabra galega *feira* e das súas parentes etimolóxicas do Mundo.

Por focíños, por cacheiras! (20.07.2019)

Sorprendeume unha foto na prensa. Un grupo de arqueiros sorrintes posaban para a posteridade cun continxente de xabaríns mortos en Galicia por eles. Os homes aloumiñaban os corpos das vítimas. Ortega y Gasset, no prólogo ao libro da caza do conde de Yeves, explicou con brillo a sensación arcaica e animal que experimenta o humano no exercicio da caza. Xosé María Castroviejo adoitaba evocar o pracer intenso que conmove o cazador cando lle certa a un galo do monte en pleno canto nupcial e o corpo deste macho vai caendo e batendo de póla en póla do capudre dos Ancares antes de terminar no chan. En canto ao capitán Galvão, el fíxonos partícipes do gusto de acurrar, a cabalo na chaira de Angola, o guepardo até este se refuxiar nunha acacia senlleira para ser alí apañado do rabo por un *boy* preto da colonia en tempos salazaristas.

Cada vez sabemos de máis antigos cazadores e pescantíns que mudaron a espingarda polos prismáticos e que dependeron a devolver a troita ao río. Son adultos aos que se lles retira do corpo o vicio cazador. A civilización produce variacións imprevísibeis nas humanas condutas e intervén nas paixóns.

Supoño que moitos cazadores veteranos sentiron unha certa repulsión ao ver os arqueiros recrutados pola Xunta de Galicia todos felices e ergueitos sobre os corpos dos xabariños. Porque, ao parecer, os poderes autonómicos de Galicia contrataron

unha especie de mercenarios armados, talvez con arcos, talvez con béstas, para pór límite ás incursións de xabariños en terreo humanizado. Non sei se por que os campesións galegos que se ven afectados e perxudicados realmente polos porcos bravos non poden armarse regularmente de escopetas a dispararlles con balote ou cartucho de posta dentro da lexislación vixente e coas autorizacións debidas.

O xabariño, xabarán, xabaril, porco ou marrao bravo, é «o cocho en estado salvaxe», como dixera un naturalista de principios do século XIX. Mestre Linneo estampillou a especie como *Sus scrofa* no XVIII, e así quedou denominada para sempre.

A catástrofe que supuxo para Galicia a forestación masiva modificou totalmente o sistema ecolóxico do país en menos dun século. Eliminado o monte baixo de toxeira, urce e outros vexetais de gándara, e facendo retroceder o pasto ou panasco, ocasionou non só a praga dos incendios, por veces pavorosos, senón tamén a explosión específica do xabarán en todo o País. Como queira que a especie, omnívora de seu, gusta moito da pataca e do millo, está a ocasionar prexuízos en plantacións deste xénero e nos máis diversos cultivos. As autoridades reciben presións para limitar a poboación de porcos bravos. Co cal tomaron a medida, un tanto ridícula, de recrutaren arqueiros, seguramente alleos ao País.

Cando eu era moi neno coidaba de min unha rapaza que viñera de Vilar de Cas, aldea de onda a Serra de San Mamede. Alí, un xabarán meteulle unha fociñada ao seu avó nas partes baixas e este morreu desangrado. Na miña nenez, a situación dos xabaráns en Galicia era a mesma ca a de 1862, ano no que o zoólogo Víctor López Seoane só detectaba poboacións da especie nas máis apartadas serras de Galicia. Despois veu o forestalismo e, por causa súa, o xabarán multiplicouse. Tamén é verdade que na Gran Bretaña o xabarán foi exterminado a principios do século XIX, a canda o lobo.

A Galaecia prehistórica non lle rendía culto ao xabarán, como facían os veciños lusitanos. Pero moitos nenos galegos leron, nos anos oitenta e noventa do século XXI, *El xabaril que quería engalar*, de Xavier Frías Conde, conto escrito en dialecto do Eo-Navia. E chegou Xabarán Club e puxo o animal en milleiros de imaxinacións infantís. Cantábase por toda parte «por fociños, por cacheiras». Os 200.000 membros con carné do Xabarán Club son hoxe, na súa maioría, persoas feitas, que senten simpatía polo porco bravo. Algúns daqueles nenos, mesmamente, eran fillos de pais lectores ou visualizadores do Obelix e demais camaradas comedores do xabarán en banquete ritual propio do mundo galo ou sexa céltico.

Os bons coñecedores do xabarán real considéranos un animal valente. Adoita camiñar en liña recta e non tolera interrupcións na rota marcada. Ataca a quen o ataca, e son temíbeis os xabardos: isto é, os machos vellos de grandes chavellos que responden contundentemente ás agresións. Hai uns anos, alguén que coñezo sorprendeu os xabaráns fozando nunha praia de Galicia. Os animais procuraban longueiróns, ameixas,

croques, xa que eles gustan do marisco como veciños que son do país dos concheiros ancestrais. Tamén isto último fai simpáticos os marraos bravos.

416 Non sei como se solucionaría o problema da sobrepoboación de xabaríns que existe en Galicia, aínda que considero, esta, derivada da sobreexplotación forestal a que está sometido o País de Norte a Sur e de Leste a Oeste. Permitir batidas de porco bravo en tempos nos que as femias pairen ou están a criar non me semella correcto.

***Ursus arctos Linnaei*: O Gardián da Fronteira (27.07.2019)**

No ano 1861, o zoólogo Víctor López Seoane (el pasa moito polo *Fondo dos nosos Espellos*) trataba na súa *Fauna mastolóxica de Galicia*, do retroceso aquí da poboación de urses. El sinalaba que o nome vulgar galego da especie linneana *Ursus arctos* podería ser *urso* ou *oso*. O ilustre correspondente de Darwin puña a forma máis latinizante, *urso*, coma «muestra de la excelencia de nuestra lengua». Parece que, no século XIX, o urso era só un habitante escaso das montañas orientais e meridionais de Galicia, nunca lonxe das fronteiras lingüísticas entre o galego e o asturleonés e portugués. Hai fontes que relatan a morte dos derradeiros ursos do Xurés no XIX. Aínda existen, como testemuñas que desafían o paso do tempo, as construcións protectoras das colmeas, que chaman albarizas no Courel e cortellos do oso en Lobios.

Na «I Declaración de Cacabelos» en defensa do galego estremeiro, ano 2001, alguén tivo a ocorrencia de declarar o urso Gardián Simbólico da fronteira lingüística de Galicia. Ou do Reino, como adoitaba decer Sarmiento.

Hai un intre impreciso no que o urso desapareceu da actual Galicia administrativa pero non así da Devesa de Moelos (oficialmente *Bosque de Muniellos*). Pero o urso non desapareceu, senón que recentemente inzou, nas partes do espazo protexido que caen dentro do concello galegofalante de Ibias, Asturias. E como o urso é animal senlleiro, malencónico (di Seoane) e calcorra, ou andarego, na súa natural ambladura, da Devesa de Moelos partiu o animal facendo o camiño atávico da súa especie. Seica, en concreto, o camiño da estirpe dos ursos de Vilaboi. Co principio do século XXI cundiu o ruxerruxe, en todo o Bierzo, conforme foran vistos ursos nos Ancares e Cervantes. Axiña o rumor foi confirmado coma verdade. Baixaban os ursos, da Devesa de Moelos ás montañas orientais do Macizo Galaico.

Suso Díaz, é un fillo de Ludeiros (Lobios), poeta excelente e coñecedor das culturas arraianas (véxase *A utopía que diluíu o vento*, Positivas, 2019). El acaba de nos traer unha gran noticia. Voces autorizadas falan e falan da volta do urso á Serra de Montezinho, que máis ou menos ergue lombos e espiñazos entre o concello galego (provincia de Zamora) de Hermisende e Bragança, en cuxo castelo se gardan os se-

gredos dos fundacionais do Couto Misto. Estamos, pois, a ver que o urso anda de novo patrullando a fronteira. Seica agora, no tempo real desta escrita e lectura, o urso está no Penedo dos Tres Reinos (León, Galicia, Portugal) que xa na prehistoria fora marco divisorio entre Galaicos e Lusitanos. E véñennos do Xurés as noticias e falas de apicultores preocupados e naturalistas vocacionais que exultan. Corren relatos dubidosos que din así: o urso que un día tivo o Mato da Albergaria ou Mato Real coma santuario para logo ser borrado do mapa zoolóxico do Xurés, volveu xa a onde acostumaba. De forma que a figura simbólica, e quizabes heráldica, deste animal que marcha á andadura coma o cabalo galego propio, está a fechar o seu ciclo de Gardián da Fronteira. E aínda pode pensarse que volva haber ursos a unha e outra banda do Miño, coma tal na Groba e no Faro de Valença ou Serra de Arga, cousa que aínda non está á vista dos máis optimistas amadores da fauna salvaxe de Galicia e Portugal do Norte.

López Seoane contaba tamén en 1861 coma os oseiros do Caurel se provían de courazas, dun ferro afiado na punta e dun coitelo grande. Puñan o urso ergueito de mans, entalábanlle a pica entre o peito e a queixada para o inmovilizar e abrazaban a fera mentres a acoitelaban no corazón. No faiado da casa de Novoneira había, ou hai, uns vellos ferros apuntados que ben podían ser os que antano usaban en Parada de Moreda para matar o urso.

Antonio Fernández e Morales, escritor e militar, nos seus *Ensaíos poéticos en dialecto berciano*, publicados en León tamén en 1861, inclúe a mellor narración cinexética da literatura galega. Se ben as nosas letras son parcas nese xénero, nel Fernández e Morales excele. E describe o vestido e aderezos do cazador principal, presuntuoso e espectacular. Vai cuberto cun peto e un espaldar feitos de cus de pote unidos, cervantinamente, por unha baraza. O coitelo é enorme: ben amolado e afiado. Planta, a partida, lume na boca da cova do urso. Sae a fera fóra despedindo moxenas e berrado de xeito témero e descomunal. Finalmente, e nunha aperta a vida ou morte, cazador e urso loitan un nos brazos do outro, tal como relataba simultaneamente Víctor López Seoane. Así acaba a fera morrendo a mans do cazador berciano nas palabras do brigadeiro Fernández e Morales, a quen non lle queren conceder o Día das Letras Galegas:

E fundía
na res de novo o coitelo
e esta entonces sacudíndose,
esperrida en catro remos,
ambos ollos remelando,
sacando un palmo por menos
a lengua ya amoratada,
i un espumaraxo negro

botado da boca, a vida
deixou fuxir ó momento

418 E os cazadores do Bierzo cargaron nun burreño o urso e mais un xabarín que cobraran con anterioridade e regresaron felices á vila para celebraren o éxito da cazata cuns grolos de viño que eles chamarían «gotín» no seu dialecto. O espléndido poema leva o título de «Caza Maior».

No intre de pór punto final, vexo os ursos do Leste e do Sur a correr a fronteira nestes mesmos momentos.

Mamai ursa (03.08.2019)

O diformismo sexual na especie *Ursus arctos* L. é mínimo. Porén, a marca de xénero gramatical en galego (urso/ursa, oso/osa) e noutras linguas indica que os costumes e particularidades atribuídos á femia e ao macho do animal foron e son relevantes. López Seoane, na súa *Fauna Mastolóxica de Galicia* (1861), recolle unha crenza, que el considera ser falsa. Segundo o relato popular, os ursiños veñen ao mundo amorfos e é a nai que, a poder de lamber neles con paciencia infinita, lles vai dando forma de urso. Parecía ignorar López Seoane, pesia a ser bon coñecedor dos naturalistas clásicos, que a estoria aparece xa en Claudio Aeliano, autor romano que combateu Heliogábalo e formou parte do círculo intelectual de Septimio Severo, quen imperou entre os anos 113 e 211.

Aeliano é autor dunha serie de cadros variados de asunto zoolóxico que escribiu en grego para seren mellor difundidos en Oriente. Logo a súa obra foi traducida ao latín por Pietro Gillio: *De Historia Animalium*, edición de Guillaume Rouille, Lyon, 1562. Esta obra, así, tivo unha grande difusión europea na Idade Contemporánea.

Aeliano é moi claro. A ursa pare cachos de carne sen forma. Logo vai moldeando estes con lingua até que lles consegue dar aspecto de urso. A zooloxía contemporánea tratou de explicar a vella crenza. En efecto, os ursos nacen nun estado de desenvolvemento algo primitivo, e moi cativos. Co cal necesitan menor cantidade de leite. Dado que a ursa ten que aleitar varias crías en canto xexuna en inverno, o tamaño mínimo da prole convertese nun factor favorábel. O que me fai acordante dunha cántiga: «Miña nai como é tan probe/ cando non ten que me dar/ éncheme a cara de bicos/ e despois rompe a chorar». A mamai ursa, mal alimentada, non chora pero lambe sen cesar os seus filliños. Con iso non lles dá forma física, pero si que lles transmite o seu afecto e os socializa e os fai medrar coma ursos sans e autentes. O cal nos leva a X. Rof. Carballo, quen, en diversas obras, se referiu ao que chamaba «urdime materna», sen a cal é imposíbel, para o ser humano, acadar a súa condición mesma. Puña Rof

o exemplo dos nenos/lobo de E SNAPUR, realmente criados por unha loba que non foi capaz de facelos crecer como humanos.

No dominio do vello mito, a ursa debeu de ser unha entidade ctónica e, se cadra, até mesmo formou parte do grupo das *Matres Gallaeciae* que foron veneradas polos nosos antepasados. En todo caso, será por algo que no Alto brillan nada menos que dúas ursas, unha das cales coa Estrela Polar incorporada. Por iso falamos dun polo Ártico, non debido ao urso branco, senón á Ursa do Firmamento. «L'Oursonne» é un famoso cadro informalista e neofigurativo no cal, nos anos cincuenta do século pasado, soubo Jean Dubuffet concentrar a potencia cósmica e o terror relixioso na figura dunha ursa que nos reclama o territorio no que o soño se une ás reminiscencias ancestrais.

Claro que o urso non é un macaco de imitación nin tampouco o gorila hilarante de Brassens. Os primates son tan parecidos aos humanos que nos inquietan. Para soportar a ansiedade que produce esa semellanza, o hinduísmo procurou humanizalos até o punto de convertelos en aliados tal e como saen certos exércitos de macacos no *Ramayana*. Pero si: as especies do xénero *Ursus* pusúen un antroporfismo que non por ter algo de brutal e de grotesco deixa de ser evidente. O urso pode andar ergueito sobre as patas de atrás, tal como nolo pinta con divinas palabras Fernández Morales: levando entre as poutas un trobo do que foxen incomodadas as abellas. O urso agatuña muros mal enlucidos, e non sei como os courelaos se defendían deles mediante aquelas albarizas. Gabean, coma as persoas, as árbores. E en toda a literatura popular europea existe a figura do home urso, que no conto galego oral cobra forma de Xan o Oso ou Juanitoso.

E como o urso é intelixente, vén de lonxe a práctica, hoxe abolida, de cazar ursos vivos para lles ensinar a bailar e exhibilos polo mundo adiante. Os cingáros do Sureste de Europa foron grandes domadores e exhibidores ambulantes de ursos, aínda que tamén de cabuxas. Algunhas tribos foron, por iso, coñecidas como os Ursatori. Corren lendas en conforme os Ursatori ensinaban o animal poñéndoo de pé sobre unha prancha de metal quente.

Nas fins da primeira e da segunda guerra mundial viñeron a Ourense os Ursatori e tamén os Kalderasch. Estes segundos Rom traballaban moi ben o cobre. Nós chamabámoslles a todos «húngaros». Viaxaban en carro de catro rodas, ao que lle dicían, en francés, *roulotte*, e non en carromatos de dúas como facían os xitanos da Península Ibérica, Calé e Moinantes. O urso que os cingáros levaron a Ourense sobre 1946 chamábase Felipe e facían andadura coma os cabalos, cando quería acelerar a marcha. Un cingáro vello mandaba bailar a Felipe ao berro de «baila li oso!». E a representación acompañábase con trompetas estrepitosas que querían imitar cazaras, en modo frenético. Felipe dábanos moita pena porque tiña unha ollada na que se apreciaba algo semellante á dor e á tristura humanas. Moitas nenas daquel tempo lle puxeron ao seu ursiño de peluche o nome de Felipe, na cidade de Ourense.

En todo caso, despois da cópula o urso abandona a ursa e faise solitario e moi calcorra ou camiñante. Parece que a ursa é máis territorial, máxime cando está criando. Coida e lambe as crías até que estas se emancipan. Pola súa vida senlleira, o doutor López Seoane considerou que esta especie era propensa á malenconía. A intensidade maternal da ursa seguramente influíu moito na alta consideración que os humanos sempre lle tiveron. Tan alta, que a figura da ursa está fixada no Firmamento, e en dúas imaxes.

O Lince cósmico (10.08.2019)

Lembro os álbums nos que, en días inocentes, fun colando as coleccións de cromos: desde *Blanca Nieves á Guerra Mundial*. Lembro a emoción de abrir o sobre na da Viúda de Lisardo, Ourense, e achar cromos reiterados e algún, oh don da Fortuna, escaso. Lembro rapaces negociando troco dos cromos e establecendo cotizacións en modo de bolsa de valores nos tristes e leixados xardíns do Padre Feixóo. Sobre todas as coleccións que se sucederon nos anos corenta do século xx recórdome do *Álbum zoolóxico* e, dentro del, do cromos da «Serpe Pitón» pola súa rareza e do que representaba o «Lince» polo misterio que emanaba do deseño.

Nel víase un lince que torcía a cabeza en dirección ao espectador. Destacaban os riscos característicos do animal: a cara pilosa, as manchas do corpo, a punta das orellas que foran relacionadas co Docto Píncel. E a ollada.

Estamos a tratar do animal fixado por Linneo como *Felis lynx* que se estende por distantes áreas e que hoxe parece que tende a ser diversificado en varias especies polos científicos. O nome que lle deron os romanos, *Lynx*, *-incis*, é un empréstimo poético tomado do grego. E eu descoñezo como lle chamaban a este felino en latino-falisco e en osco-úmbrico. Que o nome do lince sexa un helenismo en todas as linguas do noso arredor é un síntoma do prestixio mítico e literario que nimba a fera.

O Padre Sarmiento, máis botánico ca zoólogo, aínda que sempre lexicógrafo, dinos que, en Galicia, o lince era chamado *tigre*. Isto recólleo López Seoane no seu libro famoso sobre mamíferos. E aínda sinala outro nome noso para o lince: *lobo cerval*, moi achegado ao francés *Loup-cervier*. Alguén ten explicado tal nome do lince pola afección que este ten ás crías das cervas.

En 1861 o citado López Seoane rexistrou a presenza de linces en Galicia. Con exactitude, en Vilalba, Carazo e o Courel. A derradeira noticia dun lince en territorio galego dánola Vicente Risco na *Geografía General de Reino de Galicia*, dirixida desde Barcelona por Carreras Candi (1928).

Di Risco que, en xuño de 1924 foi levado a Ourense un cadáver de lince femia. Fora morta a paus en Ramirás, Arrabaldo, pertencente daquela ao concello de Canedo e,

na actualidade, ao da capital da provincia. Parece que o lince atacara, ou incomodara, ou metera medo a uns rapaces que andaban no monte co gado. Acudiron homes, e mataron o felino. Este defendeuse bravamente até morrer. Os entendidos de Ourense certificaron que se trataba realmente dunha lince femia. O lugar no que o lince foi morto, non lonxe do Miño, era unha «quebrada» moi matosa e alongada da xente, da parte do Monte Medelo, próxima á estrada de Villacastín a Vigo. Velaí o relato da morte do que podía ser o derradeiro lince de Galicia segundo Vicente Risco.

Moitos dos costumes e propiedades do lince que aparecen nos naturalistas grecolatinos sobreviviron até os nosos días na zooloxía popular tradicional. Vexamos algún. Os excrementos do lince, ao endureceren, convértense en pedra preciosa. Carecen de memoria. Poden seguir os viaxeiros, atemorizándoos co fin de os devorar, igual que fai o lobo dos contos de lareira. Poden ver a través de muros e paredes. Non sei se estará averado un costume que se lle atribúe ao lince: o de trepanarlles o cranio ás presas para lamberlles o cerebro coa lingua felina de papilas escamadas. E outros hábitos.

Con todo, inclusivamente para os pobos, coma o noso, que exterminaron o lince, este recórdase pola agudeza da súa vista. Nas linguas que eu coñezo, que son poucas pero teñen extensión no mapa, sempre a agudeza da vista do lince é proverbial e produciu paremias e ditos que se refiren a esta propiedade. No cromó do lince do meu Álbum zoolóxico infantil, o debuxante animalista conseguiu dotar os ollos do lince, que parecían procurar os nosos ollos, dunha intensidade inquietadora. En todo caso, no *Fondo dos Espellos* desexamos que o lince ou lobo cerval regrese a Galicia.

É tal a forza mítica do animal que nos ocupa, que os homes o puxeron nas estrelas como se quixesen salvarlo da persecución que sufriu e sofre na Terra. Así, no Norte, entre Gemini, a Ursa Maior e o Cocheiro, loce a constelación cuxa luminaria principal brilla coma ollo de lince inxectado en sangue. É a constelación Lynx, que leva á fronte a estrela xigante alfa-Linx cuxa luz chega aos nosos ollos cento setenta e dous anos despois de ser emitida no espazo sideral. Co cal o lince se distera da zooloxía e do mito e se sitúa na materia e na enerxía indestrutíbeis do Universo.

Nota. A respecto do lince morto en Ramirás de Canedo, ouvín un relato que reproduzo eiquí. Unha vez levado o lince morto á capital, o catedrático de Historia Natural do Instituto fíxose cargo del. Ordenou unha taxidermia e, feita esta, a peza disecada pasou a formar parte do Gabinete do Instituto. Pouco máis tarde, declarouse un incendio no centro educativo, que fixo presa na Biblioteca Provincial e no Gabinete de Historia Natural. De xeito que o que quedaba da femia de lince converteuse en flamas, espáreseuse en moxenas e extinguiuse para sempre. Cóntollo tal como a min mo contaron persoas de boa fe e boa memoria.

Unha experiencia entomolóxica (17.08.2019)

422

Coñezo en Galicia, e en Europa, tres especies de grilos. Unha é o grilo dos fornos que ten a cor dourada das cascudas que frecuentan o seu mesmo hábitat quente. Outra é o grilo dos soutos, que tanto se ten resistido á miña observación. E, finalmente, aí o está a grilo dos grilos, *Gryllus campestris* L., que xeracións e xeracións de rapaces de entre nós cazaron e alimentaron de serradela e alface manténdoo en captividade por gozar do seu canto sen voz. A este grilo campestre chamabámoslle os nenos *carriola* cando era áptero inmaturo, *carniceiro* se era femia, a causa da forma de coitelo do seu ovopositor, e *Príncipe* no caso de ser macho. Este nome levábao porque podía apreciarse unha especie de P maiúsculo nas asas coas que emite o seu canto ou «estrídulo».

Non é estritamente un membro da Familia dos Grílidos o chamado en Galicia *relo* e, do seu nome científico, *Gryllotalpa gryllotalpa*. Acompañanos nas noites quentes de agosto co seu constante e poderoso canto. É de vida subterránea e practica galerías coa mesma técnica ca a toupa. Aínda que non é frecuente velo voar, este insecto fai saídas colectivas e nocturnas dos profundos da terra ao ar, onde, en ocasións, poden verse individuos en bando sen que nunca fose ben explicado este comportamento.

No ano 1952, dedicábame moito á caza e observación de insectos. Un día fun a Val de Corvos, Mourente, Pontevedra. Alí había unha carballeira onde se podían detectar vacalouras e, a carón, veigas de vexetacións pratense e coroadas por unha lombiña verde onde os grilos acostumaban facer os seus buracos. Preparei finas herbas de orxo do raposo e con elas funlles facendo cóxegas aos grilos que se resistían na estancia final das súas coviñas. Foron saíndo, un tras outro, tres machos. Apañeinos con coidado un por un, e funos gardando na caixa de crema Bella Aurora que me facilitara a mamá. Sobre a miña cabeza, cun sol que agarimaba sen abafar, voaba, en circos concéntricos e retorneaba chirlos seguido, a laverca. Pareceume estar no centro dun poema de Guillén.

Tentei noutro buraco e sucedeu algo. Saíu do tobo, acirrado polo meu talo de herba, un grilo extraordinario, que se deixou examinar na miña man. Tiña todas as características do macho *Príncipe*. Pero a súa cor era branca, e rosada en zonas. Pensei nunha especie descoñecida que eu estaba a descubrir, pois nada semellante a ese grilo vira eu descrito en Odón de Bueu ou en Fabre. Pasouseme pola imaxinación a posibilidade dun individuo albino ou dunha excepción aberrante. Por non incomodala, introducín a anomalía branco-rosa na caixa de Bella Aurora e decidín voltar á casa.

No camiño, non puiden resistir a curiosidade e quixen ver de novo o grilo excepcional. Ao cruzar a carballeira de Val de Corvos, sentei no tocón apodrecente no que en días anteriores estudara larvas fitófagas de *Lucanus cervus* L. ou sexa de vacalouras.

Abrín a caixa. Ollei os grilos. Todos eran marróns e negros. Fuxira o grilo branco-rosado? Fora todo quizabes unha alucinación miña? Decidín razoar e razoei con frialdade. Eu cazara tres Príncipes normais e outro presuntamente albino ou dunha especie descoñecida pola ciencia. Dentro da caixa había catro grilos *Príncipe*, todos eles cos seus matices de cor ordinarios: Escuros, cunha banda arrubiada na base do tórax.

E concluí o seguinte. O grilo anómalo era un espécime ao que eu sorprendera no intre de completar a muda e abandonar a envoltura preadulto. Cando no novo exoesquelete quitinoso coñeceu a luz do sol, gardou por un instante as cores branco-rosadas. Pouco despois, e ao introducir o exemplar na caixa de crema da miña nai, as cores evolvéron á normalidade da especie. Por tando, eu fora testemuña do troco de cor que se opera no intre do derradeiro paso dun *Gryllus campestris* L. macho á súa forma adulta. Non sei cantos verdadeiros entomólogos asistirían a unha destas fascinantes mudanzas. Apuntei todo o dito no meu caderno de campo e ceibei axiña os meus catro Príncipes na lombiña herbosa que había entre Val de Corvos e San Amaro, onda o cemiterio de Pontevedra. Inluído por *Hans y los Insectos*, de Agustín de Foxá, e pola parte do *The Jungle Book* que fala de Mowgly, eu escribín un relato animalístico cuxo protagonista era un grilo Príncipe de nome Grieh. Trataba da súa amizade cunha vacaloura chamada Rasgulkje. Grilo e escornabois habitaban un espazo que se asemellaba moito ao da carballeira real de Val de Corvos e ao seu lombo de panasco.

Se alguén quixer botarlle un ollo ao conto poderá atopalo dentro do libro *Percival e outras historias*, que foi publicado por primeira vez por Galaxia, en Vigo, poucos anos despois de eu sorprenden un grilo na operación que, referida ás cobras, dicimos por tradición «mudar a camisa».

Debo confesar que, cando escribía o conto non me atrevín a incluír nel a mudanza de cor do grilo de Val de Corvos xa que os anos cincuenta do século xx estaban dominados en literatura por un realismo. En todo caso, daquela, en materia de insectos, a crítica hexemónica só soportaba, e moito mal, o de Kafka na *Metamorfose*.

Vigo, 1975 (24.08.2019)

1975: remexemos, no *Fondo dos Espellos*, a memoria política de Vigo e vemos, entre sombras vermellizas, uns mozos antifranquistas manifestándose o 1º de maio na Travesía, zona do Troncal, Teis. Un garda civil fóra de servizo fai disparos de pistola e resulta morto un traballador de Fenosa chamado Manuel Montenegro Simón. En agosto é cando forzas da policía acurran un xove natural dun dos Laiño e veciño de Teis, Xosé Ramón Reboiras Noia, que era membro do Cumio Central da UPG. Nun portal de Ferrol a policía mata a tiros a Reboiras. E xa estamos en setembro, mes no

cal Xosé Humberto Baena Alonso e X. L. Sánchez-Bravo Solla, vigueses ambos, son executados lonxe da súa terra por sentenza dun consello de guerra fraudulento. Ambos eran militantes do PCE (m-l) e do FRAP. Aínda Franco estaba vivo cando se produciron estas mortes. E houbo máis en Galicia, coma se o destino quixese responder á famosa pregunta de Carrillo «después de Franco, ¿qué?» Lembremos a Collazo, furado polas balas, lembremos unha rapariga de apelido Parceros cuxo nome de pía que caíu no esquecemento igual ca o seu corpo caeu no centro de Vigo abatido por unha bala de goma que lle acabou coa vida.

A Maré de Vigo, a través dos seus dous concelleiros, está a reclamar que a cámara de Abel Caballero lle renda homenaxe a Reboiras, Baena, Sánchez-Bravo e ás derradeiras vítimas do franquismo na leal cidade que en 1972 fixo tremer os alicerces do réxime. Lembro moi ben estes tres mortos sendo vivos e alumnos meus no Instituto Santa Irene; podo decer que nunca, despois deles seren privados da súa vida deixei de choralos. Véxoos en grupo; unha forma de sentir o Frente Popular dos mortos polo fascismo. Que existe, coma existiu e defendeu a Galicia e a República durante tres anos de heroísmo, o Frente Popular dos vivos. O cal nos está levando máis atrás.

Ao ano 1946, no que se cumprían dez do fusilamento de Alexandro Bóveda na aba da Caeira, Pontevedra. A Irmandade Galega de Bos Aires, ou sexa, o nacionalismo galego no exilio e liderado por Castelao, instituíu e levou a termo os actos conmemorativos que recibiron o nome de Día dos Mártires Galegos. Aínda que a data se fixou no día 17 de agosto, por ser o do fusilamento de Bóveda, a intención non era a de facer memoria só deste político republicano, frentepopulista e nacionalista galego. O propósito era que cada 17 de agosto «ficasen simbolizados os milleiros e milleiros de mártires da galegitude, e os milleiros e milleiros de galegos pertencentes a todo-los partidos republicáns que deron as súas sagras vidas pola República e pola liberdade». Así falaba a Irmandade Galega do Desterro.

No número de *A Nosa Terra* (órgano da Irmandade Galega como antes o fora do PG e, antes del, das Irmandades da Fala) correspondente ao mes de agosto de 1946, figuran dúas listas conmovedoras e impactantes. Unha delas está formada con nomes de asasinados en 1936-1939. Noutra constan os dalgúns dos que foran os seus asasinados.

Son 73 os nomes que integran a lista das vítimas daquilo que foi chamado «terror branco en Galicia». Encabezada por Alexandro Bóveda, fusilado con Zbarski, precisamente o 17 de agosto que, ao tempo, se estaba institucionalizando, figuran nelas outros inmolados do nacionalismo, do socialismo, do comunismo, do anarquismo, do republicanismo de esquerda de toda Galicia. Alí están os alcaldes (entre eles, tres de Vigo), de cidades e pequenos concellos, gobernadores civís e outras autoridades leais. Especialmente resalta o nome do capitán xeneral da Rexión militar, coruñés de berce, que non quixo arrenegar da República. Igualmente aparecen mencionados militantes de base de todas as organizacións do FP. A intención dos nacionalistas coma

antes e despois era amosar que o Día dos Mártires Galegos non podía reducirse a ser o Día dos Mártires Nacionalistas Galegos.

A lista dos asasinados é máis reducida. Como nela se especifica a ocupación dos pistoleiros, sabemos que varios deles eran «señoritos» de profesión, con algún médico, algún «borracho» e dous ou tres cregos. Moitos de tales nomes reaparecerían nun libro poético espléndido de Xosé M. Álvarez Cáccamo, co cal quedaban incorporados definitivamente ás estancias mefíticas da memoria histórica.

Pero a represión franquista non se limitou aos anos da Guerra Civil e da posguerra seguinte. Estivo en todos os días que durou o réxime, até o último intre. E, aínda despois da morte do caudillo, seguiu. De maneira que, a moción municipal que a Maré de Vigo presenta, ten unha dobre virtualidade. A de recordar que, desde 1936 a 1965, é aínda despois, non houbo en Galicia ningunha xeración que non padecese a violencia feixista e que, en consecuencia, non loitase en contra dela. E outra, que existe un Frente Popular dos Defuntos, os cales aconsellan mudamente os vivos no que, evocando a André Malraux, podíamos chamar os Camiños da Liberdade.

Historia de Don García (31.08.2019)

O rei Fernando I o Magno, que acumulaba as coroas de Galicia, León e Castela, alén das correspondentes zonas de influencia en territorio mouro, acordou partillar estes reinos entre os seus fillos.

Deulle, pois, Galicia a García, León a Afonso e Castela a Sancho, e aínda contentou as súas fillas con señoríos menores. García, a quen a posteridade tratou sempre de Don, coma os vascos, os franceses e os occitanos facían cos santos, foi unido rei de Galicia na sé apostólica de Compostela o ano 1063. A partir deste intre, Sancho, Afonso e a súa irmá Orraca comezan a conspirar para se apoderaren de Galicia despois de García. O primeiro acto desta conxura foi o asasinato do bispo Gundesteu, fiel a Don García.

Moi axiña, Sancho e Afonso tensionan a loita polo poder. Pero Don García derrota as hostes dos irmáns coaligados na batalla do Cádavo.

O sangue seguirá a correr cando Érnula ou Vénula, chanceler e conselleiro áulico de Don García, é asasinado fronte á igrexa de Francelos, cuxo arco triunfal en ferradura aínda está alí en pé coma testemuña muda do crime.

A Galicia de Don García comprendía o territorio actual, con extensións ao Leste, e todo o país hogano portugués até chegar ao Mondego, que marcaba fronteira coa mourindade. Coimbra, unha cidade árabe que aínda hoxe se comprace en chamar Almedina ao seu barrio antigo, fora conquistada definitivamente por Fernando I o

Grande, quen puxo na cima da vila unha catedral románica coñecida no noso tempo coma Sé Velha. Por parte, Don García recibía a fortuna dos tributos dos reinos árabes de Occidente: Sevilla e Badallouce. Todo isto cobizaban Sancho II de Castela e Afonso VI de León, este moi guiado pola pérfida Orraca, a súa irmá.

Don García é preso por primeira vez polos seus irmáns, deposto do reinado e, finalmente, desterrado a Sevilla, onde o acolleu o rei poeta Almotamid, seu tributario. A avinza entre os usurpadores non durou moito. Afonso refuxiouse na taifa subordinada de Toledo e Sancho cercou Zamora, onde resistía Orraca. Un axente de Afonso e de Orraca que pasou á memoria ancestral coma Vellido Dolfos, asasinou polas costas, dunha ascunada, a Sancho II de Castela, o que propiciou o regreso de Afonso VI, xa dono de dous reinos e sempre en harmónica unión, para algúns incestuosa, coa súa irmá Orraca. Daquela o primeiro campión do defunto Sancho, o Cid Roi Díaz, dálle sebo ás canelas e marcha sobre Valencia nunha aventura que se fará famosa no universo da épica castelá. Segue o sangue a correr propiciado pola ambición, a cobiza e a intriga sen fin.

Regresou do desterro Don García, e foi preso por Afonso con engano (*ingenio captus*). Isto ocorría o 13 de febreiro do 1073, e a partir de aí Don García permanecerá encadeado até o día da súa morte, ocorrida o 22 de marzo do ano 1090. Así que, Don García en prisión e Sancho baixo terra, Afonso gozou da doce compañía de Orraca e outras persoas próximas, do poder e beneficios múltiples que lle proporcionaban Galicia, León e Castela, así coma das parias dos reinos mouros inferiorizados e destinados pola lóxica da Reconquista a seren deglutidos por «montañeses do Norte», por dicilo en verbas de Vicéns Vives.

Don García foi zarrapechado no castelo de Luna, torres torvas que se erguían nunha paisaxe erma e penedía do tipo das que deron lugar ao *locus epicus* literario que Curtius soubo ben definir. Mentres o noso rei aferrollado non sabía cando era día nin cando noite, certa nobreza galega conspiraba para o liberar; Rodrigo Ovéquiz alentou a sublevación de Galicia. Pero a armada do rei Guillerme de Inglaterra non trouxo os reforzos ás nosas costas que Ovéquiz esperaba, pois morrera pouco antes na Normandía nativa a causa dunha caída de cabalo. Afonso depuxo o bispo compostelán Diego Pais, quen tivo que se exiliar cando o traidor Diego Xelmírez lle usurpaba a mitra. O proxecto anglonormando de Guillerme o Conqueridor disque fora casar unha súa filla con Don García e incluír, como logo faría un Plantagenêt con Aquitania, o Reino de Galicia no grande bloque feudal atlántico facendo arco, así, de Fisterra a Fisterra. No outro bando do xadrez xeopolítico, estaban Cluny, Franza e o Papado a afortalar o tirano Afonso VI e, con el, Diego Xelmírez. Na xeración seguinte xurdiu a figura de Afonso Henriques, quen vingaría a Don García dándolle a independencia ao Sur de Galicia baixo o nome de Portugal. E así estamos hoxe: a Galicia Norte dependente e a Galicia Sur independente.

Morre don García no castelo de Luna o 22 de marzo de 1090 e é enterrado polo seu irmán con exequias de rango real en San Marcos de León. Ao ilustre morto non lle quitaron os grillóns férreos e baixou á cova tan preso como estivera en vida. O P. Flórez coñeceu a inscrición deste sepulcro, que transcribiu así: «Hic requiescit Dominus Garcia Rex Portugalie et Galecie / filius regis Magni Ferdinandi / Hic ingenio captus a fratri sui in vinculis obuit». Ou sexa que alí xaz Don García, rei de Portugal e Galicia, fillo do rei Fernando o Grande. Capturado con más artes polo seu irmán, foi sepultado coas cadeas que levou en vida.

Como dixo alguén: «quen fose o autor deste epitafio tan reivindicativo de Don García, constrúe un enigma».

A vida e morte de Don García, rei de Galicia, foi obxecto de diversos e contraditorios xuízos, así como orixinou unha corrente temática que percorre toda a literatura e aínda o cinema europeo, como iremos mirando. A súa figura histórica resulta fixada nos nosos días en dúas obras de consulta imprescindíbel para todo o que queira saber do «re malfortunado di Gallizia» como escribiu Ariosto no seu *Orlando Furioso* (1532). Unha, de carácter histórico, é de Ermelindo Portela Silva, titulada *García II de Galicia. El Rei y el Reino* (2001). Literaria outra, da autoría de Darío Xohán Cabana, *Morte de Rei* (1997): magnífica novela en auténtico idioma galego.

Confabulación contra Don García (07.09.2019)

A semana pasada deixamos, no *Fondo dos Espellos*, o rei Don García II de Galicia enterrado con pompa de realeza no espazo cerimonial máximo de San Isidoro de León. Estivo preso Don García, so a lei do seu irmán Afonso VI, desde o ano 1073 ao 1090. Durante este tempo Afonso apoderouse do reino de Galicia e dispuxo del a vontade, pero poupoulle a vida e preservoulle a condición real ao seu infortunado irmán menor.

O Papado, Cluny, Francia, Borgoña, isto é as potencias que apoiaban a Afonso VI, non aprobarían un magnicidio na persoa de Don García. Nin tampouco resultaba aceptábel unha privación da condición real do rei galego dado que fora designado polo seu pai Fernando o Magno e unxido sobre a cova apostólica pola man do bispo de Iria. Destronar Don García constituiría usurpación e abriría un proceso de tiranía. Compría fineza nas formas e contundencia na práctica da desposesión.

E é así cando o aparato de Afonso urde unha imaxe propagandística de Don García que pinta este como pueril, feble, irresoluto, parvo, e non asistido pola Graza de Estado. O conquistador de Toledo consideraba que o irmán cativo non estaba capacitado para cumprir a súa misión na Reconquista, que era a ocupación plena dos reinos mouros de Badallouce e de Sevilla. Fabricouse así un perfil devalorativo do Rei de Ga-

licia que foi distribuído amplamente na Península, e en Europa toda: especialmente, e por razóns políticas, en Roma, Inglaterra e Francia.

428 De tal xeito que o prisioneiro de Luna seguiu sendo rei xa que tal condición é de dereito divino, Pero perdeu as súas funcións sendo, como diríamos hoxe, incapacitado para o goberno. A invención penetrou moi fundamente nas persoas e xeneralizouse durante séculos a través das vellas crónicas e da maior parte da historiografía contemporánea. Vexamos unha amósega.

A *Gran Enciclopedia Gallega* encargoulle o artigo referido a Don García ao historiador Casimiro Torres, quen produciu un texto no que, con naturalidade, se reiteran (no ano 1974) os tópicos pexorativos que elaborara o equipo de propaganda política de Afonso VI durante o cativoiro, e despois da morte, do rei. E aínda máis, foi reeditada a *Gran Enciclopedia* por *El Progreso* no ano 2001 e en lingua galega. Nesta edición, consúmase, xa no século XXI, o agravio contra a memoria do Prisioneiro de Luna. Os novos redactores da obra enciclopédica eliminan o artigo de Casimiro Torres e, simplemente e de xeito orwelliano, borran ou intentan borrar, da Historia de Galicia a Don García.

A ideoloxía independentista, oculta ou declarada, non asumiu a figura de Don García como emblema da humillación. Foi tan forte e hexemónica a degradación da figura de Don García perpretada polo círculo cuxo centro era Afonso VI, que un historiador e patriota do século XIX, Benito Vicetto, escribe: «Don García II de Galicia y I de Portugal como hombre es digno de benevolencia, pero como soberano independiente su negra sombra será siempre repugnante para todo hijo de Galicia». Certo que a *Historia de Galicia* de Murguía non chegou ao rei infortunado, pero o noso ideólogo e historiador nacional tamén non é comprobante con el na extensa introdución coa que inicia a súa obra maior.

A cultura nacionalista galega procura o pasado céltico, constrúe un símbolo coa figura heroica do Mariscal Pero Pardo de Cela, sente, e asistida pola veracidade de todas as fontes, a revolución das Irmandades como movemento fundacional. Pero, dominada por unha lenda negra secular e implacábel, non se atreveu, no pasado, a mirar no Fondo dos Espellos da recordación colectiva para achar alí, en Don García, o emblema mesmo da dependencia e da submisión incesante que Galicia sofre coma unha maldición. Prisciliano e outras vítimas figuran na Santa Compañía de vencidos e mártires da Patria: Don García non.

A difusión pública dunha imaxe de Don García diferente á herdada, e baseada tanto nunha nova reflexión interpretativa como na análise dos poucos diplomas que conservamos asinados pola man do noso Rei sobre o pergameu físico, parte do libro de Ermelindo Portela Silva, *García II de Galicia. El Rey y el Reino (1065-1090)*, serie «Reyes privativos de Galicia», La Olmeda, Burgos, 2001. Anos atrás, saíra á luz a novela de Darío Xohán Cabana cuxo título é *Morte de Rei* (Xerais, Vigo 1996). Esta obra ten como centro a persoa de Don García e as vicisitudes da súa vida e morte. A novela

constitúe unha das máis importantes aportacións ao coñecemento da historia medieval que se teñan feito nunca na Península Ibérica. Pero alén do seu valor como relevante análise, é preciso ver en *Morte de Rei* unha importantísima construción literaria no xénero da novela histórica. A firmeza da prosa narrativa e o galego maxistral que o narrador nos ofrece seguramente a fai figurar no rexistro das obras literarias maiores da nosa lingua en todos os seus ciclos.

Ermelindo desde a Academia e Cabana desde o vórtice central da nosa espiral literaria, mudaron, a non dubidar, a percepción colectiva que de Don García tiñan moitos galegos.

Don García: Memoria metamórfica dun Rei encadeado (14.09.2019)

A figura do rei Don García de Galicia entrou na Historia «a vinculis». Ou sexa: encadeado. E a imaxe do Rei foi mutando, en canto que persoa de ficción, nun proceso secular de carácter metamórfico. Vexamos.

Pálida, unha sombra de Don García debúxase no *Roman de Ponthus et de Sidoine*, unha bela narración de fins do século xv francés cuxo inicio e desenlace teñen como escenario explícito o noso Reino vello. Pasa Rei Thiber de Galicia, deposto, preso e logo asasinado polos sarracenos de Babilonia. Veleiquí, pois, a primeira transformación literaria de Don García. Thibor «estoit moult predoms, simple et debonnaire» («moi prudente, simple e bondadoso»). Ou sexa, un avatar de Don García.

Seguindo Menéndez Pidal, pénsase que o Romancero castelán sinala a existencia dun cantar de xesta perdido sobre o heroi lendario Bernardo del Carpio. O pai deste adaíl é un ancián que foi longos anos preso no castelo de Luna («en Luna la torreada»), o mesmo no que pasou verdadeiramente os derradeiros lustros da súa vida en réxime de cativerio, Don García. Parécennos moi probábel que o relato de Bernardo del Carpio se construíse, en parte, sobre a historia de Don García de Galicia. Eís, por tanto, a razón pola cal ben puidera ser que o «Romance del Prisionero» se estea referindo, coa elisión do seu nome, ao noso Rei Don García: «...sino yo triste, cuitado / que yago en esta prisión».

En 1532, Ludovico Ariosto lanzou ao mundo o seu *Orlando Furioso*. No inicio mesmo desta silva fabulosa de aventuras que se enovelan e devandan, está o relato que a princesa Isabella fai da súa azarosa vida. Ela era filla do rei de Galicia: «Isabella (Issabella) son io che figlia fu/ del re mal fortunato di Gallizia». Se no *Ponthus* «Galice» foi conquistada polos mouros, no *Orlando* «Gallizia» é xa un reino plenamente sarraceno que tiña como capital a vila de Baiona cuxa praia principal, igual ca nos nosos días, é a chamada de Santa Marta. En todo caso, a presenza dun «re mal fortunato di Gallizia» habería de contribuir á proxección paneuropea do mito de Don García.

Nacería en Francia a estoria do Home da Máscara de Ferro, outra das metamorfoses de Don García. Ou sexa: dous príncipes xemelgos poden aspirar á coroa de Francia. Un deles mete o outro en prisión perpetua e cobre a cara do preso cunha carauta de ferro por non revelar a identidade del.

Foi Voltaire (*Le Siècle de Louis XIV*, 1751) quen primeiro escribiu a lenda da Máscara de Ferro. O Preso, eiquí, sería o irmán de Luís XIV. Con todo, a lenda débelle a popularidade a Alexandre Dumas, que a conta en *Le Vicomte de Bragelonne (1848-1850)*, sombría e magnífica novela. Na variante Dumas, os irmáns intercámbianse, e o que estaba preso ocupará o trono de Francia e será considerado Rei Sol até a súa morte. O mesmo argumento aparecerá nun drama de Víctor Hugo, *Les Jumeaux*, que permaneceu inédito até 1930. Xa temos a Don García convertido en misterioso preso mascarado e o seu irmán Alfonso VI en Luís XIV de Francia.

E veleiqué que o popular e prolífico dramaturgo francés Maurice Rostand estrea no ano 1923 o seu drama *Le Masque de Fer*, con grande éxito. O cal ocasionou que Don García, baixo forma de Máscara de Ferro, e xa no século XX, sobardase o espazo de Europa como mito e se fixese universal mercede ao cine, primeiro, e, á televisión, despois.

O filme que abriu o ciclo foi un mudo que se titulou, naturalmente, *The Iron Mask* e que interpretou magnificamente Douglas Fairbanks so a dirección de Allen Dwan. O argumento foi unha e outra vez filmado. Nós recordamos con agarimo unha película dirixida por Randall Wallace con intérpretes tan importantes coma Jeremy Irons, Leonardo DiCaprio e John Malkovich. Mais convennos rebobinar e retroceder ao século XIX para reencontrarnos con Víctor Hugo.

Deixando á parte *Les Jumeaux*, peza teatral xa mencionada, vaíamos á edición (1859) de *La Légende des Siècles*, onde Hugo inclúe un relato versificado que leva o título de «Le Petit Roi de Galice». Alí nárrese, usando do alexandrino monocorde do clasicismo e do romantismo francés, unha versión, moi aproximada á veraz, da traxedia de Don García. E isto, a pesar de que presenta notorios erros históricos e xeográficos. Esta obra foi descoñecida polas elites culturais galegas até que Henrique Harguindey a identificou, editou e traduciu ao galego en 1989.

Pero aínda o mito de Don García habería de coñecer unha outra metamorfose: É a que aparece no libro poético *Moralidades (1976)* do que é autor Jaime Gil de Biedma.

Diciamos arriba que o Romancero castelán transmite, segundo a tradición crítica dominante, o argumento do cantar de xesta de Bernardo del Carpio, que se acha perdido na súa literalidade. Trataba o cantar, entre outras cousas da prolongada e dolorosa prisión que sufriu o pai do heroe castelán e que tal reclusión se situaba no mesmo castelo de Luna no que realmente Don García penou e morreu. Agora, o que fai Gil de Biedma é renderlle a un preso comunista contemporáneo seu, Marcos Ana, unha

homenaxe na que se encerra a solidariedade con todos os antifeixistas que estaban a padecer prisión en España nos días nos que se editaba en México *Moralidades*.

As varias transformacións que a lenda e mito de Don García foi sufrindo en Europa, e non só, ao longo de moitos séculos, parece que fecharon o seu ciclo. Iso ocorría coa aparición de dous libros xa citados. Un, principalmente de carácter literario e narrativo e, outro, de ciencia histórica exclusivamente, debidos a Darío Xohán Cabana e Ermelindo Portela Silva. Son chegados os tempos en que Galicia recoñeza plenamente, e con honores cívicos, o relato de tan odioso crime e vil usurpación e faga memoria do quen foi o seu Rei e morreu como preso político galego.

A excepción nas nosas leiras: *Gryllotalpa gryllotalpa* (21.09.2019)

A maioría dos lectores han estar familiarizados co seu «estrídulo» ou canto producido pola freta das asas, que nas noites quentes este insecto produce. Soído semellante ao que na lingua humana foi definido por Tomás Navarro como «alveolar vibrante múltiple». Serán, non obstante, poucos os que ollaron e tiveron na man o cantor de que falamos. Estamos achegándonos, No *Fondo dos Espellos*, ao insecto ortóptero *Gryllotalpa gryllotalpa* que leva en galego o nome de *relo*, de orixe onomatopeica. O relo é un insecto peculiar en Galicia e no mundo.

O relo é o único insecto cuxo corpo adoptou formas funcionais xeodinámicas, ou sexa: adaptadas ao desprazamento e á vida subterránea. Coñezo vermes e larvas de diversos adultos artótropodos que a evolución os fixo xeodinámicos, pero ningún outro insecto adulto. Corpo robusto e longo, as patas dianteiras do relo son pas sorprendentemente semellantes ás dun mamífero chamado a *toupa* ou *toupeira* en galego. Serven para furar galerías baixo terra. A pesar de ser un ortóptero, o noso insecto adoita voar en grupo compacto intersexual que podería semellarse ao chamado voo nupcial de formigas e abellas.

Divulgadores de zooloxía teñen falado do ornitorrinco australiano coma dun divertido mostro no que se combinan elementos propios das aves con outros característicos dos mamíferos. Dentro da mesma lóxica imaxinaria, podíamos escandalizarnos de que o noso relo use de dúas patas zapadoras, viva baixo terra e esforce que esta coma o mamífero cuxa especie fora clasificado coma *Talpa europaea* ou sexa toupa ou toupeira. Singulariza o noso insecto o feito de que, se a toupa, na súa vida subterránea, atrofiou os ollos e perdeu a visión, el engrandeceu os globos oculares quitinados, seguramente para se servir deles no voo colectivo e misterioso de que falamos, e só unha vez na vida. Tan especial é o relo que a ciencia taxonómica fixo del a única especie do seu xénero, ou sexa *Gryllotalpidas*.

O relo habita as camadas fértiles das terras soltas e invadidas de vida que é doado escavar. Practica galerías e acondiciona cámaras diminutas. Aliméntase de vexetais e pequenos animais. Descoñecemos a estimanza das actuais poboacións de relos en Galicia e en Eurasia. Eu sospeito de que o número de individuos debeu de se incrementar no Neolítico, coa conseguinte emerxencia da agricultura e da intervención do home na composición dos solos e da biodiversidade. É posíbel que a retirada da labranza na Galicia actual estea a actuar negativamente, coa plantación masiva de piñeiros e outras especies empobrecedoras dos terreos, contra os relos cuxo paraíso é un alcouve ou un panasco ben coidado pola man do home.

Na primavera de 1952, ou cousa así, este cronista recollíase á casa familiar, sita na raia da freguesía de Mourente coa vila de Pontevedra. Por alí había hortas e veigas circundando as casas, e algunha devesa de carballos. A noite tiraba a quente. Ao chegar á altura da Comandancia da Garda Civil, sorprendeume o arreo dun bando de insectos seguramente atraído polos farois públicos. Algún caeu na estrada de piche. Eu apañei dous. Eran espécimes de *Gryllotalpa gryllotalpa*. Levei os bichos para a casa, tívemos uns días en observación en caixón de terra habilitado, e finalmente concedínlle a liberdade na horta do Asilo de Anciáns. Espero que descendentes daqueles meus relos aínda furen a terra e ergan o voo en Galicia.

Encontrárame eu, aquel día, en Pontevedra, cun voo nupcial destes insectos? Nunca souben se de veras este voo dos relos constitúe un episodio colectivo de fecundación. O ditame dos entomólogos é parco a respecto de relacionar o raro intre no que voan os relos co acto da fecundación. Eu nunca vin asegurado con clarezas se o voo esporádico dos relos é un episodio de gran cerimonia fecundatorio, coma os voos das formigas e das abellas, ou outra cousa. Por exemplo, un exercicio de paso á madurez e plenitude específica dunha xeración nova que abandona o estado de ninfa e quer gozar das súas asas voadoras antes de se sepultar para sempre na terra. En todo caso, o voo daquela masa de relos non me pareceu tan torpe como pretenden os reportes do acontecemento que lin nalgunhas obras de entomoloxía.

Na inauguración do curso académico 1941-1942 na Universidade de Santiago, Don Luís Iglesias Iglesias, catedrático de Bioloxía a quen ninguén de ningures foi capaz de lle poupar o Don, foi o encargado de ler o discurso no marco amabelmente pomposo do Paraninfo. Don Luís disertou, con dicción precisa, sobre Interpretación de *Escenas de la vida de los insectos*. O docente comezou contando a experiencia de erguer unha pedra da terra, se cadra en Celanova, se cadra en Teis. Por baixo dela, bulían miriápodos da humedén, cámaras e corredores de formigas foron descubertas, escorregaron vermes en fuxida acelerada: todos incomodados pola intemperie hostil que provocara o naturalista ao retirar a pedra. Logo, Don Luís Iglesias foi debullando historia natural de todo aquilo co rigor que el usaba na súa inmemorable *Biología de los parásitos del hombre* (Santiago, 1942) pero atemperada con modais literarios que denotaban lecturas demoradas de J. H. Fabre.

Ao remate do discurso, o profesor Iglesias anunciou a baixa oficial de Carlos Ruiz del Castillo y Catalán de Ocón como reitor da Universidade. En realidade, o entomólogo estaba a anunciar unha vitoria do que moitos anos despois había de ser chamado MU (Movemento Universitario). Foi pena que, naquela ocasión, Don Luís Iglesias non se ocupase do voo nupcial (ou o que sexa) da *Gryllotalpa gryllotalpa*, co cal disiparía *ab ovo* as nosas dúbidas, e este *Fondo dos Espellos* non tería lugar.

Homenaxe a Don Luís Iglesias (28.09.2019)

No ano 1954, ou así, observaba eu larvas vermiformes de bolboreta, chamadas vermes popularmente e, cada vez máis, *eirugas* polos entomólogos. Elas rubían polas paredes dun pendello, na parroquia de Mourente, alfoz de Pontevedra. As eirugas ostentaban unha cor amarelo-verdecente. Supuxen que ían á procura dun corruncho amábel onde pasar á fase de crisálida previa á máxica conversión en insecto adulto. Tiña eu, daquela, unha idea clara do proceso metamórfico das bolboretas aínda que elas non eran obxecto da miña devoción: si o foran da de Vladimir Nabokov e outros literatos máis importantes ca min. O coñecemento da bioloxía dos lepidópteros víñame da infancia e dos días felices en que eu e os compañeiros engordabamos vermes da seda e viamos coma as bolboretas resultantes deles copulaban, sen se alimentar, até a desova e a morte.

Quixen aventurarme con aqueles vermes de Mourente e identifíqueinos coma larvas da especie *Colias crocea* primeiramente nomeada e estudada en 1785 por Geoffroy (antes ca Fabricius). Así que apañei unha eiruga e a metín no terrario. O que vou narrar figura con detalle nos meus cadernos de experimentación.

A eiruga, deseguida, inmovilizouse nun anaco da caixa, fixándose verticalmente cun fío de seda. Así permaneceu un tempo, cuxa duración non recollín no carnet. Unha mañá fun recoñecer a eiruga. Estaba estarricada e, ao seu redor, voaba unha porción de insectos minúsculos. Examinados á lupa, reveláronse coma dípteros por eles teren só dúas asas. Abrín o verme cunha folla de afeitar e comprobei que o seu interior estaba seco. Non había trazas do esperado paso ao modo crisálida. Cos humildes aumentos da miña lente crin percibir, nos costados da eiruga, uns moi pequenos orificios polos cales presumín que saíran os mosquitos cuxas larvas se alimentaran da larva da bolboreta.

Púxenme a reflexionar, e lembrei a lectura dunha narración entomolóxica, non sei se do occitano Fabre ou do (se cadra) vasco Zulueta. Non, seguramente, de Don Luís Iglesias. Nela falábase da estratexia reprodutiva dun insecto himenóptero: unha véspora. Segundo o divulgador, a femia daquela véspora introducía os seus ovos fecundados no corpo dunha eiruga. Nacían as larvas e estas ían devorando a eiruga durante a vida dela anterior ao seu paso ao estado de crisálide.

As larvas da véspora comían as partes corporais grasas da eiruga e poupábanlle os órganos vitais, especialmente os sistemas ganglionar e dixestivo, para a invadida comer con voracidade e sen descanso. Finalmente, o animal portador morría e as vesporiñas en estado de ninfa facíanlle buracos na pel e saían ao ar ceibe. E a vida de tal especie de véspora perpetábase a custo duns determinados espécimes de eiruga de bolboreta.

Co esquema previo da véspora en mente, eu establecín unha hipótese. Unha certa especie de díptero comportábase igual que aquela véspora. Introducíalle ovos a unha larva para as súas larvas comérenlle o corpo. Ao tempo en que a eiruga debía entrar na fase de crisalidación, as larvas de díptero ou mosquito pasaban ao estado de *ninfa* ou preadulto. Neste intre e no caso por min observado, a eiruga (presunta) da *Colia crocea* morría e os mosquitos saían ao mundo furando a pel da infeliz portadora e vítima.

Desde o *Fondo dos Espellos* facemos un pedido aos lectores sabedores de entomoloxía, para que nos axuden na elucidación da observación feita hai un monte de anos. Era ou non era unha larva de *Colia crocea* a que sorprendín sendo invadida e morta por larvas dun díptero? Cal era o nome da especie de tal mosquito diminuto e parasito asasino? Cal é o nome de véspora que parasita de forma semellante outras eirugas?

*****

Acabamos de revisar, por cortesía das bibliotecas da de Ciencias da USC e da Fundación Penzol de Vigo, ás que lles damos as grazas, a monumental *Biología de los parásitos del hombre* (Compostela, 1942) da que é autor Don Luís Iglesias Iglesias. Este viñera ao mundo en Teis e no ano 1895. Foi un zoólogo (especialmente entomólogo) da máxima consideración. O profesor Iglesias puxo a súa ciencia ao servizo do pobo e do plan que consideraba Galicia como nación dotada de lingua, historia e cultura propias. Desempeñou a función de presidente do Seminario de Estudos Galegos, o penúltimo e anterior a Otero Pedrayo. Autor dos primeiros escritos zoolóxicos en galego, Don Luís Iglesias nunca deixou de incluír os nomes vulgares das especies que trataba, detallando as formas usadas en Celanova, onde pasaba os veráns, e en Teis, onde nacera. O Museo de Historia Natural da Universidade de Santiago leva hoxe merecidamente o seu nome. Falta só que Vigo lle ofrezca a Don Luís Iglesias a condición de fillo egrexio e unha homenaxe digna do sabio que nunca esqueceu as súas orixes en Teis.

Orgullo e fantasía nos castelos galegos (05.10.2019)

Vexo a Galicia do século X con escasos e cativos castelos e inzada de mosteiros nos que triunfaba o arco de ferradura. Estes aseñoraban a paisaxe arquitectónica do sé-

culo de Rosendo, ou Rudesíndico. Do XII ao XIV, o feudalismo multiplicou e agrandou os castelos, os cales abrazaron coas murallas vilas enteiras confundíndose con elas. No XV, os irmandiños demoucaron as torres dos castelos, que foron reconstruídas despois da oligarquía nobiliaria apagar o fogo da revolta: máis altas, aínda que en pedra ma, como diría Ezra Pound. E entramos no século XVII no que os castelos portugueses da fronteira do Miño se converteron, por mandato do rei, en fortalezas concibidas segundo o modelo de Sébastien Le Preste, Marqués de Vauban de Vauban, mariscal de Francia.

Os castelos medievais ostentaron eiquí e acolá nomes que rebordaban orgullo e fachenda. A alta Lúa, que pode ser figura heráldica, dálle nome a un castelo de Rianxo e, en León, Luna é o nome do sartego en vida de Don García. Das sombras do pasado procede o nome do Castelo Honesto, ou Torres de Oeste hoxe, que algúns, e sabios, entenderon como Augusti. En Francia e Occitania, entre Oil e Oc, naceron os modelos arquitectónicos dos castelos feudais que se ergueron en Galicia. Daquela os Monfort foron eiquí Monforte, e os Montréal, Monterrei e Monterreal. E quen di, en Galicia, Rocha díe en francés. Coma é o caso do castelo da Rocha Forte do arcebispo e o da Rocha Branca de Iria e de Xohán Rodríguez do Padrón. O inmenso prestixio feudal ultrapirenáico evidénciase nun castelo da Terra de Celanova: Milmanda, que é o único galego que recibiu, tamén, a designación arábica de Ancázar ou Alcácer. Milmanda é tamén un castelo catalán, hoxe centro vitivinícola famoso, en canto que a orixinal Milmanda pode ser visitada hoxe nunha bela paraxe do país dos trovadores provenzais.

Por veces, o nome dun castelo foi aborrecido polo seu señor, que ordenou de o mudar por outro máis lindo ou de resoanzas máis poderosas. O castelo de Montenegro, chave da Terra Cha, mudou un día o seu nome polo de Vilalba, como en Francia Montbrun pasou a ser Montauban. E o castelo do Monte do Boi de Baiona (nome, o último, tamén importado, precisamente de Gasconha) deu en Monterreal. En canto á leda Torre da Pulguiña, que era parte do complexo defensivo de Vigo, ela desapareceu para sempre sen chegar nunca a mellorar a denominación despectiva.

Sabemos que os portugueses, ao restauraren a súa independencia en 1640, modificaron moito os castelos e fortificacións daquelas vilas que o Miño promiscuo lambe polo seu pé. Coas reformas, o nome de Contrasta, que parece extraído dun libro de cabalaría, mudouse por Valença. Hai Valentia, que fora nome segredo de Roma, en toda a Europa latina. Aínda no século XVIII, como nos insina Alberto Pereira de Castro, o enxeñeiro militar francés Champalimaud, veu a Valença a se encargar das obras de modernización da fortaleza, e aquí ficou. Bemfica é un dos nomes de mansión e castelo característicos de Portugal. En canto a Monção ou Monçón, a palabra significou «prominencia ás veces afortalada», e hai outros Monzón pola Iberia adiante.

Existiu probabelmente un castelo que atalaiaba a cidade de Ourense desde uns penedos que aínda hoxe están alí: o Montealegre. Mesmo nome leva o que culmina a

capital da terra portuguesa do Barroso. E con Montealegre pasan en riola os nomes belos e luminosos doutros castelos de Galicia. O de Nóvoa, en Ribadavia a un lado, é orixinado nun latinizante e medieval Novula: a casa xeitosa e noviña que chegou a castelo e que deu lugar ao apelido Nóvoa. E Belvís, ou Bela Vista, que está realmente en Compostela e literariamente no Merlín de Cunqueiro, vai canda o castelo de Bellver e outros Belvederes de Europa. Sabemos de varios castelos Cedofeita: de «cito facta», edificación feira rápida ou recentemente. Talvez as fontes onomásticas das Vilanovas todas estean represadas na idea matriz de Nólula: o castelo ou vila recentemente construída que intuímos lumbricante nos días da súa inauguración.

E logo son os castelos imaxinarios ou habitados por espíritos aos que a tradición anglosaxoa chama «ghosts» ou pantasmas. Rosalía cai nesa rede que se fai irrespirábel no conto famoso da autoría de Henry James cando menta a pegada dun monte no castelo familiar de Sir John Moore, xeneral precisamente escocés. No *Amadís de Gaula* (obra moi probabelmente de raíz galega) o castelo de Oriana, a benamada do protagonista, chámase de Miraflores, e eu estou seguro de que non faltaron mansións fortificadas con este nome literario. O Castelo Encantado, tan onírico e inqueda, que describe Ariosto no *Orlando Furioso* ten semellanza co Castelo de Irás e non Volverás que é parte importante dun conto popular galego, e non só galego. Algo oculto e misterioso, relativo a liberdades e foros, vive no nome do castelo de Salvaterra, que se replica en diversos lugares da Península e de Europa. O castelo de Vilanova dos Infantes foi ergueito polos mouros nunha noite e entre as torres limícas de Pena e de Sandiás, coma entre outras fortificacións, había unha pasaxe segreda até que a lagoa de Antela foi desecada e o conto tamén. A *Trabe de Ouro* e a *Trabe de Alquitrán* migraron desde o mito castrexo prehistórico a algúns dos castelos medievais de Galicia. E para terminar, constatemos que na pedra de moitos dos nosos castelos poden ser apreciadas as marcas dos pedreiros que probabelmente non sexan nunca descifradas polos arqueólogos de forma satisfactoria.

Rosalía en Carsi & Ferrer (12.10.2019)

A vida de Rosalía de Castro foi contada de xeito fantástico, ou interesado, en determinados capítulos. Novelas familiares de contemporáneos e rexoubes asumidos acriticamente polos historiadores, en xeral fragmentarios, divulgaron unha biografía canónica chea de tópicos de dubidosa veracidade. Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda, en tempos recentes, deitou luz sobre circunstancias diversas, que a lenda fora escurcendo. Estas fantasías biográficas refírense mesmo a circunstancias anteriores ao nacemento da nosa autora, afectan á súa infancia e mocidade e chegan a atinxir ao seu matrimonio. A mixtificación pode ser mesmo xenealóxica, como ocorre cando Carballo Calero pretende que o apelido Castro é de orixe castelá facéndose eco

de fantasmagorías de heraldistas sen criterio histórico científico. Ou cando Filgueira Valverde, desexando enxalzar Rosalía pola súa pertenza nobiliaria, faina familiar da infeliz Inés de Castro. Hai un período moi importante da vida de Rosalía de Castro: o que se inicia cando ela se traslada a Madrid en 1856, con dezaioito anos, sen acompañamento de sirventa nin de familiar adulto ningún, o que revela o liberalismo da nai que lle facilita tan radical mudanza de vida e maila resolución da xove escritora.

Naquela altura aínda non había ferrocarril en Galicia. Nun tempo pasado eu imaxinaba, no *Fondo dos meus Espellos*, que ela fixera a viaxe polo camiño real, a pé, e na compañía dunha caravana de maragatos, que cobraban por protexer persoas que se dirixían de Galicia á Corte. Seguramente a fantasía da nosa escritora camiñando de Santiago ou Padrón a Madrid fórame inducida polo magnífico relato da viaxe do neno Pablo Iglesias Posse, a Madrid e a andar, que fai Juan José Morato no seu libro *Pablo Iglesias, educador de muchedumbres*, 2ª edic. Barcelona 1968. Pero o caso é que en 1856, se ben aínda non están terminadas as obras da «carretera» que uniu o Sur de Galicia con Madrid, si que había outra que prestaba este servizo.

Cando dicimos «carretera», nesta época e contexto, refírimonos a unha vía do Estado que permitía a circulación, sobre firme regular, de pasaxeiros e mercadorías en carruaxes dotados de eixo fixo de ferro e rodas con radios. As «carreteras», pois, superarían os «camiños reais» restrinxidos a animais de monta e carga e a carros do país con eixo móbil de madeira. E naturalmente abertos aos viandantes, estes «camiños reais».

Rosalía, pois, puido tomar billete en Santiago ou en Padrón nunha excelente dilixencia de liña da casa Carsi & Compañía ou Carsi & Ferrer. Eduardo Rolland tense ocupado destas dilixencias, que duraron até o século xx. Nos días en que Rosalía era moza funcionaba á perfección unha «carrera» ou liña de dilixencias Vigo/Madrid que daba unha gran volta por Santiago, Coruña, Lugo, para saír de Galicia polo Bierzo e atravesar a meseta do Douro. Tras subir o Guadarrama, os cascós dos cabalos das dilixencias de Carsi troupeleaban o *pavé* das rúas de Madrid. Nunha desas dilixencias viaxou Rosalía de Castro.

Así, vemos unha moza e ilusionada Rosalía en clase «berlina», intercambiando conversación cos demais pasaxeiros da dilixencia coma aqueles da película de John Ford. A diferenza estaría en que a nosa dilixencia non pertencía á mítica Wells & Fargo e que nas montañas do Manzanal non se divisaban indios nin atracadores sobre os penedos. A Carsi & Ferrer, pois, unía Galicia con España, e tamén con Portugal mediante un ramal que deixaba os viaxeiros na fronteira de Tui. No *Fondo dos Espellos* fomos instruídos a este respecto por un libriño moi interesante: *Viaje a Galicia verificado recentemente por dos amigos*, Madrid, Miguel de Burgos, editor, 1842. Pode ser consultado na Biblioteca Penzol nun exemplar que pertenceu a Ramón Otero Pedrayo e que contén algunha anotación da súa man.

Unha vez a dilixencia deixou atrás Astorga, Rosalía seguramente sentiuse sobrecolida pola planicie da Tierra de Campos. Aquel foi o primeiro encontro da Rosalía de Castro con Castela. Pasadas dúas millas desde Valladolid, a dilixencia case arrabuñou os muros de Simancas. Rosalía ollaría con curiosidade o castelo sen sospeitar que un día viviría alí e estaría casada cun funcionario do arquivo histórico. Moito menos podía soñar Rosalía que uns amargues versos seus, «Castellanos de Castilla», nacerían naquela paraxe do mundo, tan allea, que a dilixencia deixaba atrás. E Rosalía de Castro puxo o pé en Madrid, onde non tardaría en namorarse de Manuel Murguía e en casar con el, sempre coma unha muller libre do século XIX. Coma a «Jorge Sand» que ela confesou admirar. Isto é: casou sen presenza de familiares nin amigos nin padriños achegados, o que demostra o distanciamento de Rosalía e Murguía a respecto das convencións e dos ritos relixiosos. Recordamos que en 1958, e en ocasión do centenario da voda citada, ninguén foi capaz de comentar publicamente a irregularidade e singularidade daquel casamento, o que constitúe unha amósega máis da ocultación ou mixtificación dun episodio fundamental da biografía de Rosalía de Castro. Xa temos tratado da voda de 1858 e dos discursos de 1958 No *Fondo dos Espellos*. Se cadra recuncamos na evocación aportando novos datos.

Anos de formación de Rosalía de Castro (19.10.2019)

A biografía canónica de Rosalía de Castro estivo durante moito tempo contaminada de inexactitudes. A pretendida orixe nobiliaria dos Castro de Padrón en Castrojeriz, Castela, é unha amósega da ansia de exalzamento da autora só comparábel con certos intentos de aparentala coa infeliz Inés de Castro, ou mesmo con Juan Rodríguez del Padrón. O asunto da paternidade de Rosalía merece unha reflexión.

Asegúrase que Rosalía tivo como pai un Xosé Martínez Viojo, capelán, naturalmente crego, da antiga colexiata de Iria. Pero carecemos de probas suficientes para averar esta suposición. Unha difundida narración dinos que, ao nacer, a meniña foi recollida pola familia de Martínez Viojo e criada na casa familiar sita no castro de Ortoño, que figura no *Nomenclátor* oficial simplemente como Ortoño (Ames). Xorde así a lenda de que a nai de Rosalía, Teresa de Castro Abadía, non se ocupou da crianza da súa filla, e que non a chamou onda si senón na adolescencia da menor. Dentro deste cadro, algúns chegaron a difundir que o pretendido pai non era crego senón seminarista no intre das súas relacións con Teresa. Seguramente pretendían evitar o elemento sacrílego que contén o episodio. A verdade é que Rosalía viviu de nena coa nai na rúa do Sol, e que hai un eco dos días e xogos infantís padroneses na súa poesía. Sábese que Francisca, a criada vitalicia da familia, e «segunda nai» de Rosalía, estivo presente naquela etapa e noutras posteriores da vida da nosa autora.

A estoria dunha nai que se desfai da filla indesexada constitúe unha escura fabricación urdida pola familia de Lois Tobío, á que pertencía Martínez Viojo. Nos días universitarios, Tobío, que acreditaba no seu romance familiar, transmitiulles este aos eruditos compañeiros que, en honor ao relato, foron a Ortoño a fundar o Seminario de Estudos Galegos persuadidos de que Rosalía era filla de Xosé Martínez Viojo. Logo Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda demostrou, entre outras cousas, que Teresa non abandonou a súa filla e que Martínez Viojo nin se ocupou dela nin con ela tivo trato nin a incluíu no seu testamento. Quen coidou ben da educación de Rosalía, así na infancia coma na xuventude, foi a súa nai, Teresa. Non esquecemos que Augusto González Besada (*Rosalía de Castro. Notas biográficas*, Biblioteca Histórica, Madrid 1918) informa con naturalidade que foi en Padrón «donde pasó Rosalía sus primeros años». Naturalmente con Teresa e Francisca.

Xa temos dito no *Fondo dos Espellos* como en 1856, con dezanove anos, Rosalía marcha a Madrid. Os seus biógrafos non deberon achar moi decoroso o feito dunha señorita ir de dilixencia durante moitas xornadas sen o acompañamento debido. E buscáronlle uns imaxinarios protectores na súa ruta. Non coñezo documentos que afirmen que Rosalía viaxase a Madrid autorizada por membros da familia Gasset, pero hai quen o di. Como hai quen non o di, e afirma que o coche tivo un percance e que Rosalía permaneceu soíña nunha venda varios días. Tampouco este relato se acha suficientemente documentado. Por suposto, sería un feliz suceso e coincidencia que a primeira poeta galega do século XIX mantivese contacto, aínda que fose, fugaz con familiares do primeiro filósofo español do século XX, José Ortega y Gasset.

En canto á razón desta viaxe, téñense dado varias e confusas. Unha, máis ben suposición, é que o seu propósito era o de estudar declamación nun conservatorio. Outra, que tiña como misión resolver un complicado preito económico, aínda carecendo ela de formación xurídica e sendo menor de idade legal. Non sería máis sinxelo imaxinar que Rosalía acudiu a Madrid, igual ca boa parte dos seus contemporáneos intelectuais e artistas galegos, para dedicarse á literatura e ao xornalismo, coma efectivamente fixo e seguiría facendo durante toda a vida? Concepción Arenal, «Jorge» Sand, «Fernán Caballero» e outras autoras podían estimulala como exemplo de mulleres dedicadas ás letras con éxito.

Non parece claro que realmente Rosalía se fose aloxar en Madrid na casa da súa familiar Carmen García-Lugin de Castro. Na acta matrimonial de Rosalía consta que vivía na «calle de la Ballesta número trece, cuarto baixo»: e isto último significaba que a súa residencia era un «cuarto» situado na planta baixa do predio, o local. Por outra banda, ignoramos se era ou non a residencia da prima Carmen antes citada. Todo o cal nos leva á voda de Rosalía de Castro con Manuel Martínez Murguía, de 23 e 25 anos respectivamente.

Casan na parroquia de San Ildefonso un tempo no que o matrimonio civil aínda non fora instituído. A cerimonia é celebrada por un «teniente cura», non polo párroco. Non

figuran na acta padriño nin madriña, polo que constan asinando como testemuñas dous varóns descoñecidos, posibelmente fámulos da freguesía: Manuel Menéndez e Cándido Luanco. J. A. Durán intenta suavizar a situación inaudita poñendo na cerimonia a figura do primo revolucionario de Rosalía, a quen Castelao adoraría: Xosé Hermida, das Torres de Lestrobe. Pero este non estaba alí. Nin tampouco Teresa, nin Carmen Lugín, en cuxa casa se supuña que Rosalía vivía. Non foron casar a freguesía da noiva. Non había familiar ningún en San Ildefonso, nin na parte de Rosalía nin na parte de Murguía. Non amigos, non camaradas. Nin siquera aqueles que aparecen evocados en *Los Precursores*. Tamén non houbo (cómo había haber?) banquete nupcial e os contraentes, segundo outra estoria pouco fiábel, saíron da igrexa para dar un paseo polo parque do Retiro, a soas.

Contra a mixtificación que durou case un século, ábrese paso á liña argumental da biografía rosaliana na que figura a súa nai Teresa como muller intelixente e ceibe, que tivo a filla en segredo aínda que axiña admitiu publicamente a súa maternidade. Coidou da nena Rosalía e dirixiu a formación da adolescente na sociedade progresista e ilustrada de Compostela. Cando Rosalía tiña dezanove anos, foi autorizada a viaxar a Madrid para ampliar os seus horizontes sociais e culturais. Alí relacionouse con camaradas galegos e, seguramente, con Eduardo Chao e Vicetto, maiores ca ela, Estableceu noivado con Murguía e casou con el en réxime de liberdade e reducindo ao mínimo o cerimonial, que excluíu as familias dos contraentes. Correspóndelle ao tempo en que vivimos depurar de falsificacións a biografía de Rosalía de Castro.

A manipulación da biografía rosaliana seguiu despois destes anos de formación dos que tratamos. E mesmo, continuou na plenitude da vida da escritora. Nela, mesmo a vida con Murguía foi contada de forma calumniosa. Nós sostemos que o modo de Rosalía de Castro, filla da Revolución, foi sempre contra-convencional, e libre da hipocrísia moral dominante no período da Restauración en certos sectores.

1958: pé de foto (26.10.2019)

A foto foi tomada no Centro Gallego de Madrid e capta un dos actos celebrados co gallo do centenario do casamento de Murguía con Rosalía de Castro o 12 de outubro de 1858 na Corte e capital de España. Era un serán de 1958, pois vemos, comezando pola esquerda, en pé e cun papel no que parece ler, unha persoa que non identifico e que puidera ser o directivo do Centro encargado de Cultura de apelido Cendán. Segue a este, de esquerda a dereita, Manuel Fraga Iribarne, o cal coido que, ao tempo, dirixía o Instituto de Estudos Políticos. A seguir, a única muller da mesa, que ten sido recoñecida coma Carmiña Prieto Rouco, poeta da Terra Chá e dramaturga en galego e en castelán que está, nestes intres, excluída do canon. A continuación, vexo a cabeza inconfundíbel de Dámaso Alonso, que nos entusiasmaba daquela con *Hijos*

de la Ira e que defendía, como lingüista, a condición galega da Asturias eonaviega. Un señor con bigote de posguerra resúltanos moi coñecido, pero esquecemos o seu nome infortunadamente. E, alí o está, Don Ramón Otero Pedrayo ocupando o que hoxe chaman centralidade: da cultura galega e da mesa; con cinco persoas a cada costado. Outro bigote fino, segue o vulto de Otero. Trátase do ensaísta literario José Luis Varela, moi destacado pola súa virulencia antinacionalista. Outro señor, cuxo nome esquecín, ou se cadra nunca cheguei a coñecer, aparece máis unha vez co tipo de bigote que xa estaba en devalo naquel entón. A continuación, un enigma. O personaxe penúltimo na foto está oculto polo seguinte e del só vemos unha man e a manga escura dunha chaqueta. Chaqueta ou sotana, xa que nos dá o corpo, e un alustre na memoria, de que o tapado poida ser Avelino Gómez Ledo, crego da parroquia madrileña dos ricos, que daquela era S. Agustín, e brillante tradutor ao galego de Virxilio. O que tapa o posíbel don Avelino é Xosé Caamaño, Bournacell, historiador cambadés que tiña estudados algúns aspectos da biografía de Rosalía de Castro. Por fin, e de perfil, o rostro e xesto amábel de Xosé Ramón e Fernández-Oxea, o inesquecível escritor galego nacionalista que botara reigañas en Madrid. Na foto, unha ausencia cargada de sentido: a do presidente do Centro Gallego, xeneral Constantino Lobo Montero, ferrolán e posíbel familiar do Generalísimo.

Un certo cheiro franquista emanaba da mesa de oradores en memoria de Rosalía e Murguía. Quizais se tratase dun franquismo galeguista cuxo precursor fora o coronel Barja de Quiroga durante a Guerra de España e cuxo formalizador final había de resultar o alí presente Manuel Fraga Iribarne. Otero, Ben-Cho-Shey, Dámaso Alonso e outros contrarrestaban con forza o efluvio desagradábel. O Centro Gallego de Madrid, onde se desenvolveu o acto fotografado, encontrábase aínda instalado na Calle de Bailén, nun dos lados da Plaza de Oriente, nun piso amplo, escuro, que a institución compartía coa Asociación de Magos y Prestidigitadores de España. A directiva permitíalle a Brais Pinto reunirse nun cuarto destinado a gardarroupas. Antes do acto, ou se cadra despois, moito pobo enchera as partes medias da Calle de la Ballesta e aplaudira a inesquecível oración memorial na que Otero Pedrayo citou Castelao e glosou Rosalía con Murguía na casa onde está documentada a residencia dela cen anos antes. Pro voltemos a Bailén, á sombra do Palacio Real e da galería escultórica dos reis de España ou das Españas que a poboa fantasmalmente.

Otero estivo á súa propia altura e foi, máis unha vez, premiado cun aplauso cando mentou o nome de Castelao. En Bailén, todos os oradores produciron belas e eruditas verbas que desventuradamente, ninguén, que eu saiba, recolleu en magnetofón. A sala principal do Centro Gallego estaba ateigada de público, con xente de pé en cuartos adxacentes. Nun lugar de honor da sala, sentaba sorridente a filla menor do matrimonio centenario: Dona Gala Murguía de Castro, que veu ao acto traguida desde a Coruña por Juan Naya, bibliotecario da RAG e erudito rosaliano. A miña memoria, selectiva e parcial coma todas as memorias, foca agora a quen, ao tempo, era o

meu profesor de Lingüística Románica: Dámaso Alonso. Encarouse contra o dogma, vixente entón, dunha Rosalía á altura do postromanticismo de Bécquer para vindicar a superioridade de Rosalía sobre toda a poesía producida en España no século XIX. Se non me trabuco, o de Don Dámaso é o único texto dos lidos ou ditos naquela veldada que viu coñecer a luz a través da imprenta. Voltamos a Bailén e aos discursos de 1958 no Centro Gallego de Madrid.

Manuel Fraga Iribarne evocou unha Rosalía de Castro social. Aquela que denunciava a emigración e carimba un triste e inmorredoiro emblema: «viúvas de vivos e viúvas de mortos». Máis ou menos, dixo Fraga. Así: «Tenemos que decir que hoy, gracias a otro gran gallego, Franco, ya no hai viudas de vivos en Galicia». Todos entenderon que Fraga Iribarne estaba a proferir unha mentira que habería de axudalo na súa ascensión cara ás cresterías máis altas do Réxime. Foi o momento no que Bautista Álvarez, secundado polos membros de Brais Pinto presentes na sala, ergueuse do asento. Todo con certo escándalo, porque o zapato especial que gastaba Reimundo Patiño, coxo, percutiu estrepitosamente no sobrado dos dominios do xeneral Lobo Montero. Este suceso tivo repercusión oral nos medios galegos de esquerda, e coñece hoxe os seus negacionistas.

Hoxe, todos, os que figuran na mesa da fotografía están mortos. E supoño que tamén a maioría dos que sentaban no salón do Centro Gallego da rúa achegada á Plaza de Oriente que leva o nome da vitoria patriótica de Bailén.

Castelao en xermolo (02.11.2019)

Cando eramos adolescentes na vila de Pontevedra, os superviventes do Partido Galeguista, notoriamente X. L. Fontenla Méndez, puñan nas nosas mans materiais políticos coma o extraordinario d'*A Nosa Terra* dedicado á morte do Castelao ou o *Sempre en Galiza*. Conservo un recordatorio laico do líder nacionalista cunha fotografía de Pacheco e un valente canto fúnebre, tamén non relixioso, que asinaba Ramón Cabanillas. «Irmán Daniel, na praia de Rianxo.../ caían coma bágoas as estrelas...». Desde aqueles distantes anos até o día de hoxe non minguou a nosa admiración e respecto, político, ético, artístico, pola persoa e a obra de Castelao.

Con estas lembranzas, e outras que non digo, no *Fondo dos Espellos* recibimos o primeiro volume dunha monumental biografía de Castelao, apenas editado en Vigo por Galaxia. Titúlase *Castelao construtor da Nación* e é o seu autor Miguel Anxo Seoane. Trátase dun libro de 1.331 páxinas que axiña será seguido doutros dous de semellante tonelaxe.

Falamos, pois, do primeiro pasal dunhas poldras que nos levarán ao coñecemento exhaustivo, non só da vida, da acción pública, da privacidade e da evolución literaria

e artística de quen foi realmente construtor da nación, senón da historia social e política da Galicia anterior ao nacemento do biografado e da Galicia posterior á súa morte. Este primeiro volume desprega diante do lector un método e concéntrase en Castelao e no seu tempo até o ano 1930.

Temos a impresión de que, ao falarmos de Castelao, non falamos dun defunto. Sabe Seixas, e sabe demostralo, que, sen o paso de Castelao polo mundo Galicia, non sería como é, e desde logo si máis mesterosa. Por esa razón houbo, e segue habendo, «apropiación indebida» de Castelao, como escribira Celso Emilio so o pseudónimo de Arístides Silveira. Fagan memoria cívica: «Olla meu irmán honrado/ o que acontece con Daniel:/ os que o tiñan desterrado/ agora falan ben del».

Castelao integrouse, de xove, no movemento Acción Gallega, do que era animador principal o crego Basilio Álvarez. Logo Castelao evoluiu do agrarismo ao nacionalismo nos anos dez e vinte do século xx; ás Irmandades da Fala e á Irmandade Nazionalista Galega. Este tomo da biografía de Seixas detén o seu relato en 1930.

Á espera dos volumes seguintes, que xa Seixa ten redactados e fechados academicamente como tese de doutoramento, evoquemos agora unha memoranza que nos fixo Valentín Paz Andrade. Nos días nos que se corta o fluxo narrativo de Seixas, Paz Andrade, en Vigo e no exercicio da avogacía na «Casa da Bola do Mundo», entre a Ronda e Urzaiz, viaxou a Pontevedra para conversar con Castelao, que alí vivía.

Tratou, o avogado, ensaísta e poeta, de convencer a Castelao da necesidade dun forte liderado do nacionalismo que a Ditadura de Primo de Rivera desarticulara. Irmandades encontradas, Grupo de Vigo, P. G. de Pontevedra, núcleo nazionalista republicano de Ourense, Vangarda Nazionalista e outras migallas aconsellaban a unificación e a erección de Castelao en Guieiro e símbolo. A Ditadura, sen o seu Ditador, estaba a caer e a conspiración republicana tomaba corpo en todo o territorio español, abríndose aos nacionalismos e ao socialismo. Castelao, segundo Valentín, encolleuse de ombreiros; mais, no fondo, parece que o escoitou. De feito Castelao asumiu a dirección do nacionalismo até a súa morte, pasando por probas tales coma a escisión da dereita galeguista canda o Frente Popular, a Guerra Civil, a participación no goberno republicano no exilio e aínda, a constitución do Consello de Galiza que continuou vivo despois da súa morte.

Castelao non viviu para ver como en 1965 a UPG asumía o seu rostro, os seus xestos, as súas verbas, a súa ética política, o seu frontismo, mentres a sempiterna dereita galeguista, que el axotara, volvía unha e outra vez coma a vareixa. Finalmente os inimigos de Castelao trouxeron o seu corpo a Santiago para anos despois entregarlle ao arcebispado de Compostela a propiedade do Bonaval desacralizado que pasara ao dominio público no século XIX. Triste historia que Seixas non fai senón iniciar posto que, este primeiro pasal das súas poldras, ocúpase, de xeito maxistral, de Castelao e da «tranché de vie», ou rebanda, que vai do seu nacemento (e antes del) ao ano 1930.

Cómpre decer que a biografía de Seixas está escrita cun estilo singular no que loce un galego moi marcado de purismo que se dissolve en elegancias que non emba-zan a transparencia didáctica. A narración, coma nos grandes da historia clásica, vai acompañada dunha práctica de alta retórica que fai que a lectura sexa delectábel. O método de Seixas e a súa ambición tenden á totalidade. El quixo pescudar en todo o percurso da vida de Castelao e nada lle ficou fóra da indagación. Unha imaxe náutica parece serlle cara a Seixas. As vidas, coma os barcos, teñen obra viva e obra morta. A segunda está á vista e componse de certezas ou medias certezas. A primeira afonda no mar e nela aniñan os segredos e as ocultacións, cando non as mentiras. Penso que Seixas fixo un excelente traballo histórico no que o evidente e o ensombrecido se conxuntan coherentemente neste modélico exercicio de historia que nos ilumina.

Cemiterio de disidentes (09.11.2019)

Ás veces o poema é un pozo piago no cal se espella a lúa. O poeta mergulla sen tocar un fondo que pode ser a totalidade das materias e enerxías ou ben o vórtice do Nada. Nunha carta privada, John Keats dícialle a un seu amigo que o poema non pode ser comedido na entrega do seu segredo e debe imitar o Sol no seu percurso entre un e outro crepúsculo. De aí a condición excelsa dalgúns poemas longos que non procuran o relato e cuxos autores fan que os sucesos se exilien aos dominios da prosa. De aí a perennidade do *Endymion* e do *Hyperion* de Keats.

Juan Carlos Mestre sentiu a chamada da infinitude da materia e levantou o voo solar como quería Keats que fixese o poeta. Produciu Mestre un texto espiral que volve ao seu centro e se distancia del. Poema cuxa voz, ao se facer e desfacer, orixina beleza indicíbel na cal se inclúen belezas particulares e complementarias nas que a nosa mente descansa. O poema de Mestre titúlase *La tumba de Keats*.

Os ósos de Keats non están recollidos en urna grega ningunha e xacen no Cemiterio de Disidentes, Roma. Realmente, este lugar desordenado e multiforme, de sepulturas onde apodreceron persoas non católicas de toda raza e condición, constitúe na Urbe un espazo de marxinalidade enaltecida por Keats e outros cadáveres egrexios. Na lauda de Keats, un inquedaante epitafio en inglés no cal non figura o nome do poeta. Di así:

Este sartego contén todo o que foi mortal dun xove poeta inglés quen no seu leito de morte e no amargor do seu corazón polo malicioso poder dos seus inimigos desexou que estas palabras fosen gravadas na tampa do seu sepulcro: aquí xaz un cuxo nome foi escrito en auga. Feb. 1821.

Teño entendido que, non lonxe deste epitafio que a Estanislao Fernández de la Cigoña lle gustaría encontrar nun Cemiterio civil de Galicia, vese estoutro: «Cinera Antonii Gramscii». O feito de lucir escrito en latín o sobrio epitafio do escritor marxista non impediu que fose traducido ao italiano por Pier Paolo Pasolini e usado como título

dun espléndido seu poema: «Le cenere di Gramsci»: As cinzas de Gramsci. Hai quen precisa que o Cemiterio de Disidentes de Roma se encontra nas partes de Porta San Paolo. Pasolini sitúao por onda os talleres metalúrxicos do Testaccio e o seu bater de martelos proletarios. Nada do que vou esbardallando aparece no poema abisal. *La tumba de Keats* que quizais Juan Carlos Mestre escribiu logo de se perder no labirinto de monumentos das cen disidencias que acumulan os seus símbolos e alegorías funerais nesa parte pouco visitada de Roma

Quen seguramente coñeceu ese espazo alucinatorio foi Robés. Coa súa cámara fotográfica, acadou un discurso plástico, feito de dor e beleza mórbida, que acompaña brillantemente a edición de *La tumba de Keats*: Instituto de Estudios Bercianos/Academia de España en Roma, Barcelona, Madrid 2004.

No cemiterio constitúese unha sintaxe e organización superior e, igual que na linguaxe humana, establécense contradicións e, os significados que inflúen, afectan os uns aos outros a través da xunción dos signos relixiosos, sectarios, filosóficos, afectivos. A fotografía de Robés converte o caos escultórico e arquitectónico do Cemiterio de Disidentes nun sistema unificado que nos atrae e nos conmove. Pensamos agora nos sartegos singulares dalgúns grandes homes e dalgunhas grandes mulleres. O xacigo senlleiro de John Moore moveu o corazón e a pluma de Rosalía de Castro que estivo, na dedicatoria á súa amiga María Bertorini, «nativa do País de Gales», moi preto do celtismo que se faría notar na suite «Los Robles».

Sartre e Simone descansan sen incomodo en Montparnasse nunha comunidade fúnebre igualitaria, republicana e laica que non induce o visitante ao patetismo. Pound, lonxe do espírito de Philadelphia, xaz na illa-cemiterio de Venecia vexado e celebrado entre o horror e a admiración. En territorios antípodas de Pound, xorde, de súpeto, desde o *Fondo dos Espellos*, Lenin no Kremlin vermello onde recibe a visita dun poeta escocés do século xx. O poeta é agora Hugh MacDiarmid e o poema, excelente, o titulado «Skeleton of Future (at the Lenin's Tomb)»: «Esqueleto do Futuro (Na tumba de Lenin)». Nel hai cristalografía e ciencias naturais en función poética nobremente partisana. Orabén, no cemiterio civil de Vigo, tan de Disidentes coma o romano, visitamos sempre un xacigo humilde no tampa do cal tras unha data e un nome exótico, esta información: «Chinese sailor». Moitos asasinados polo franquismo, e a sepultura do anarquista Mella, fan compañía ao solitario chinés morto lonxe da patria. E viaxariamos polas fosas comúns dos mártires anónimos e polos mauséolos (así escribiu Rosalía) dos déspotas e dos poderosos. E dos enterrados nas Cies. Tamén imaxino, coma nun cadro de Lugo, os mortos fondeados e comidos dos peixes e dos crustáceos.

Finado, ben novo, Keats tocou os límites da poesía. A morte saíulle ao paso cando andaba nos vinte e seis anos de idade. En todo caso, xa na carta de 1818 a John Taylor, Keats dille ao seu correspondente que o poeta verdadeiro ten que lograr que o

lector sinta como propias, tal que unha «reminiscencia», as verbas do poema. Consciente ou non das súas reminiscencias platónicas, Keats sinala aquilo que certamente sentimos ao ler os seus textos, que nunca avellentan. Notamos como as palabras veñen dun lugar celeste no que habita a beleza, que é verdade á cal o poeta nos guía. Iso mesmo é o que experimentamos ao lermos *La tumba de Keats*. Juan Carlos Mestre, poeta que coído que naceu na rúa da Auga de Vilafranca do Bierzo. Escrito na auga, como se le na lauda sepulcral de John Keats no Cemiterio de Disidentes, Roma, onde Pasolini ouviu soar o martelo sobre a ferralla e a bigornia.

Fantasías biográficas (16.11.2019)

Que Rosalía de Castro tiña un rostro vulgar e feo é tópico que teñen difundido aínda algúns dos devotos dela. As fotografías desmenten a apreciación, pero aí a está: o lugar común perpetuado por escritores e historiadores canonizantes. Dise que a nai de Rosalía foi unha desalmada que se desfixo da criatura despois do parto e a entregou a unha familia aldeá de Ortoño. Nada máis falso: Teresa de Castro Abadía ocupouse da súa filla e educouna moi ben desde os primeiros anos. Unha avalancha de inventos e mesmo maldades embazou por moitos anos o relato da vida de Rosalía de Castro, sen aforrarlle morbosidade nin sequera ao matrimonio dela tan infeliz e tan feliz como eran e son a maioría dos matrimonios. A invención dunha prima-titora na etapa xuvenil de Rosalía en Madrid resulta francamente risíbel. Rosalía foi unha moza ceibe que casou fóra da disciplina familiar cun mozo liberado da autoridade paterna. Estaría ou non estaría ela no Banquete de Conxo, pero si que era filla da Revolución de 1854 que analizou Marx co concurso puntual de Engels.

Para os máis dos pondalianos, o Bardo procedía da «fidalguía», o cal explicaba, incluso, a súa desorde mental, a súa consagración exclusiva e non remunerada á escrita e o seu pretenso dandismo. Tal orixe de clase é negada polos documentos que certifican que Eduardo Pondal Abente non traballou porque era rico e recibía mantenza e rendas dunha das familias notábeis da peculiar burguesía, comercial e aínda financeira da Costa da Morte ou sexa Nemancos.

En canto a Curros Enríquez, aínda hai quen cre no episodio folletinesco da súa viaxe adolescente a Londres e ignora que realmente exerceu en Madrid como evanxelista ou axudante do pastor nunha comunidade protestante batista. Non sei quen deseñou a caricatura do pai do poeta, o notario Xosé María de Curros, como un reaccionario tradicionalista que lle amargou a nenez ao poeta. Mesmo hai historiadores da literatura que non dubidan en incluír na información biográfica de Curros o alcume que dis que lle puxeran en Celanova, vila na que abundan as nomeadas igual que en calquera lado de Galicia. A intención é degradante, sen dúbida. Pero a historia foi moi outra. Desque Xosé Benito Reza investigou honradamente nas actas do concello

de Celanova, sábese que o pai de Curros pertenceu ao partido demócrata e formou parte da *Junta* de Armamento que ocupou o concello da vila en 1854 destituíndo o alcalde (que tamén se chamaba Xosé Benito Reza). En canto ao Curros Enríquez simpatizante de Martí e da revolución en Cuba, a verdade tampouco non é esta, aínda que o poeta celanovés, con perspicacia, situou nos *yankees* o verdadeiro inimigo para combater antes do desastre de 1898.

E que decer de toda a bibliografía que nos inunda de referencias a Emilia Pardo Bazán considerada como escritora progresista? A verdade é que ela foi rebelde, pero do bando carlista igual que o seu infeliz marido. Na madurez Emilia Pardo Bazán era un dos esteos que sustentaban o edificio ideolóxico e cultural da Restauración e o feito de ser moi liberal na súa vida amorosa, como sen dúbida fora a raíña Isabel II, non a converte en progresista. É evidente que ela denigrou a Curros pola súa *Tendenzpoesie* democrática, foi belixerante contra o positivismo, odiou a Rosalía de Castro, defrontouse a Concepción Arenal, intentou devaluar a Zola, así como combater o darwinismo, especialmente o que florecía na nosa Universidade.

Falabamos da «fidalguía» de Pondal. Tan falso coma ela é a condición aristocrática das familias de Otero Pedrayo e Risco, que explicaría, segundo certos autores, incluso o carácter «conservador» destes polígrafos. En realidade, o primeiro descendía dun coronel esparterista excomulgado e era fillo dun médico que fixo, no discurso que pronunciou en ocasión da chegada á Ponte-Canedo da primeira locomotora, que o bispo de Ourense abandonase o acto escandalizado. Así era o doutor Otero Sotelo, membro cualificado do grupo progresista ourensán próximo a Paz Nóvoa. Otero Pedrayo foi republicano e non combateu contra Bóveda en ocasión do Frente Popular. Por iso o abrazou Castelao en Bos Aires pouco antes da morte deste. Tocante a Risco, Europa encheuse no seu tempo de esotéricos e de escritores católicos e partidarios do totalitarismo que eran tan pouco fidalgos coma o autor da *Teoría do Nacionalismo Galego*. Risco acatou o franquismo, é verdade, pero a súa familia non era fidalga e nela figuran avogados, funcionarios, enxeñeiros, profesores que facían boa figura no que Benda considerou os «clercs» do seu tempo. Nin Risco nin Otero Pedrayo foron, para nada, «fidalgos» nin aristócratas.

Botou a andar a publicación da monumental biografía de Castelao cuxo autor é Miguel Anxo Seoane. O seu primeiro tomo, xa dispoñíbel e á venda, amosa un método no que a investigación é exhaustiva e os feitos brillan nimbados pola verdade histórica. Ogallá que unha corrente renovadora revise, con criterios do século XXI, as biografías das grandes figuras da Historia de Galicia e visite as vidas desoutros protagonistas da Nación que nunca foron relatados.

As constantes literarias de Galicia: Feminismo, viaxe e transgresión radical (I) (23.11.2019)

448

Antes desta literatura en galego que hoxe temos houbo outra en latín e antes desta unha completamente perdida na lingua orixinaria dos Gallaici, cuxo sentido a penas podemos soñar interpretando os topónimos ou interrogando o misterio dos petroglifos. Na nosa literatura, en latín e en galego, apreciamos unhas constantes que se reiteran a través dos séculos: o feminismo, a viaxe e a transgresión radical.

O século IV e o V até a invasión sueva e a constitución do Reino de Galicia foron literariamente moi frutíferos. Destacamos, en primeiro lugar, Prisciliano. O heresiarca que abre a gloriosa estadea de Castelao.

A Igrexa Católica, que era a do imperio, xulgou a Prisciliano con falsidade en Tréveris e condenouno a morte. Parece que foi decapitado onda a Porta Nigra da cidade do Mosela. Sospéitase que o tribunal se constituíu na Aula Palatina. Ocorría isto no ano 385. Con Prisciliano foron executados varios dos seus discípulos galaicos. E tamén morreu no cadafalso unha muller de nome Eucrocía. Prisciliano, na súa predicación e obras escritas, defendera a meditación sobre os evanxeos apócrifos, a abolición da escravitude e a emancipación das mulleres, moitas das cales nutrían o seu séquito. A acusación formal centrouse nunha práctica de maxia imaxinaria.

Aparecen, así, os primeiros signos de feminismo e transgresión na nosa cultura, neste caso galaicorromana. Tamén nos achamos perante a figura da viaxe. Non é só que Prisciliano, como varón profético, fose dado a frecuentar os camiños. Segundo se sabe, o corpo de Prisciliano foi traguido polos seus discípulos á Gallaecia natal. Talvez a Compostela, onde, tempos andados, nacería a fábula do enterramento alí do Apóstolo Santiago. Desta confusión entre Prisciliano a Santiago falou inicialmente o bispo e historiador do Cristianismo Louis Duchesne (1843-1922) nun famoso artigo publicado en *Annales du Midi* que o tamén bispo e historiador Uxío Romero Pose e quixo publicar n'A *Trabe de Ouro*. Por tanto, na cultura da Gallaecia xa está a viaxe e, máis concretamente, a traslación do mártir defunto a través da Galia e da Hispania até a derradeira morada na Gallaecia natal.

Non de morta, senón de ben viva, viaxou desde Gallaecia por todo o Norte de África até Constantinopla no século IV unha muller galaica que foi chamada Eteria, Aetheria, Exeria, e doutros modos, inclusive Silvia (isto por erro). San Valerio do Bierzo fálanos dela e atribúelle a condición de «virgo», o que pode entenderse como «solteira».

A posteridade considerou Exeria unha virxe consagrada ou monxa ou freira. Hai quen dubida, por razóns de anacronía no contexto, de tal cousa.

O que resta da obra coñecida como *Itinerarium* ou *Peregrinatio ad loca sancta* preséntanos a figura dunha muller ben curiosa e observadora de detalles. Ela conta o que ve e demostra coñecer ben os textos sagrados e a liturxia. Que unha muller soa

se aventurase a semellante viaxe por terra, podéndoo facer máis comodamente por mar, revela un espírito independente e enteirizo. Se nos admiramos, nestas mesmas páxinas, dunha Rosalía de Castro moza atrevéndose a ir de Compostela a Madrid na dilixencia de Carsi & Cia sen acompañamento ningún, mais debe sorprendernos Exeria peregrinante por Exipto, Palestina, Siria, até chegar a Constantinopla imperial cun regreso que non se relata. Hai unha percepción de Exeria, que ben pode ser a certa, que supón o motivo relixioso de tan formidábel movida un pretexto para saciar a autora a súa sede de coñecemento xeográfico. En todo caso, non podemos deixar de pensar que aínda o Imperio Romano era, naqueles días, un lugar medianamente seguro para os viandantes. Case todos os autores que trataron de Exeria lle supuxeron unha alta posición social, o que sen dúbida favorece toda a clase e condición de exploradores ou turistas de onte e de mañá. En todo caso, a transgresión velaí a está: unha muller soa viaxa do extremo Occidente á capital de Oriente e nos conta con profusión de detalles aquilo que olla. No *Fondo dos Espellos* estaríamos felices de achar noticias dun encontro de Exeria con Hipatia na cidade de Alexandría, pro non existe mención de tal cousa no *Itinerario*; aí!

Galaico, e posibelmente coruñés de Brigantia, era o historiador Paulo Orosio, que nacería, na xeración seguinte á de Prisciliano e Exeria, a finais daquel século de ouro das letras galaicorromanas que foi o IV. Orosio foi historiador e mesmo xeógrafo tamén afeccionado á viaxe; coma Exeria, visitante de África. Coido que estivo dúas veces en Hippona, e frecuentou o trato con Santo Agostiño, quen animou o galaico a dedicarse á Historia. Orosio escribiu, entre outras cousas, *Historiarum adversus paganos*. Na biblioteca da Fundación Penzol, e no cofre forte das preciosidades, gárdase unha magnífica edición veneciana desa obra na que reza o ano máxico da Modernidade, ou sexa 1500. Certamente foi o Renacemento que tirou das sombras Paulo Orosio, ao incorporalo á Galaxia Gutemberg. Disto todo trataremos na próxima entrega do noso *Fondo dos Espellos*.

As constantes literarias de Galicia: feminismo, viaxe e transgresión radical (II) (30.11.2019)

Pénsase de Paulo Orosio que naceu a fins do século IV d. de C. En xeral considérase el ser bracarense, aínda que alguén indique Brigantia, hoxe A Coruña, como a súa patria. Os que así predicán, fano por dedución. Na descrición xeométrica de Hispania que fai Orosio, nomea, parece, en Gallaecia apenas a cidade de Brigantia, marcando o vértice do ángulo Noroeste. Estaríamos, así, perante unha homenaxe ao fogar nativo. É o método impresionista que usou Menéndez Pidal para elucubrar sobre as localidades nativas dos seus hipotéticos dous autores do *Cantar de Mio Cid*.

Orosio viviu a desorde e a confusión das invasións bárbaras e esborrallamento do Imperio de Occidente. Segundo S. Braulio, profesara o priscilianismo, para axiña tor-

nar ao rego. Viaxou moito, cumprimentando así unha das constantes de predominio na biografía de moitos autores galaicorromanos e galegos medios, modernos e contemporáneos. Visitou Hippona, a cidade terrestre, onde exercía como bispo o grande escritor que soñou a Cidade de Deus, ou sexa Agostiño. Santo Agostiño protexeu Orosio, que viviu en Hippona até mandar a anima á derradeira esfera neoplatónica acompañado na viaxe, cecais, por eones pneumáticos.

Toca facer memoranza dunha obra de Orosio titulada *Historiarum adversus paganos Libri VII*. Díxose que ela é a primeira Historia Universal que foi escrita. Serviu de modelo e influíu a través dos tempos. Comeza o *Adversus* coa creación do Mundo e fuchica moito en Roma; con demora nos tempos republicanos. En feliz, e spitzeriana, intuición estilística, Filgueira Valverde valorou a capacidade de retorcemento e *callembour* da prosa orosiana. Outros incidiron nun seu retoricismo tan opinábel coma prexuízoso. Pode pensarse nun fluído secreto entre a plástica abundancial de Petronio e algunha enumeración tumultuosa de Paulo Orosio. El viu como o estado romano lle rolaba aos pés e o seu ánimo autorial era, a medias, consolador polas probas e desastres que experimentaba o sistema de que el era parte, e alucinado segundo a imaxinería da materia apocalíptica. Orosio utiliza, sen dó, relatos comunmente aceites dos grandes historiadores romanos. Pro ofrécenos noticias nunca antes traspasadas á escrita. Moitos destes acontecementos, referidos a aquela Gallaecia que se perpetúa nesta nosa e infeliz Galicia.

Paulo Orosio describe a posición e menciona a grandeza do *pharos* de Brigantia, que para el é un prodixio aínda tendo en conta que o modelo fora a marabilla de Alexandria. Hoxe chámanlle Torre de Hércules aínda que pide dicirse (mellor) de Breogán.

De Brigantia xa escribira Dion Cassio moitos anos antes e en grego: *Brigántion polis Kallaikías* (Brigantium, cidade de Gallaecia) Pero Orosio sitúa orgullosamente nun vértice do triángulo que para el é Hispania: «Semper in Gallaecia», parece proferir Paulo Orosio. No seu discurso vai unha misteriosa expresión: E parece que a Torre posúe un *speculum* que pode levaros a Britannia. E velaí a palabra *specillum*, derivada do verbo *specio*, que significa, «ver», «mirar». Desde a Torre de Brigantia pode ser vista Britannia. A *Br-* inicial dun e doutro nome de lugar condúcenos ao máis tanxíbel e real dos celtismos. Este é o momento do noso artigo no que nos sentimos orgullosos de escribir desde o *Fondo dos Espellos*.

Na Irlanda lontana, os «scotos» sabios lían as palabras de Orosio e tecían os fíos do *Leabhar Gabhála* ou «Libro das Invasións».

A derradeira foi a dos *Gaels* que procedían de Gallaecia e eran fillos de Breogán, o construtor da Torre de Brigantia desde a cal podía ser vista, ou especulada, a foz do río Saona ou Shanon irlandés, e viceversa. Esta derradeira invasión levou ao Eire a lingua dos Gaels, ou sexa dos habitantes da Brigantia/Gallaecia, que hoxe chamamos Gaélico. Na Biblioteca da RAG, a Coruña, e a pouca distancia da Torre de Brigantia,

consérvase o exemplar da edición do *Leabha/Gabhála* que Murguía leu e marcou con papeliños corados. A edición francesa, que tamén estudou Pondal, é a tal. Aínda Orosio ofrece unha valiosa e concisa referencia á traxedia do Medulio, que el pon con precisión sobre o Miño e nun lugar cuxa situación no mapa actual ten sido obxecto de suposicións. Eu tamén teño o meu Medulio, pero non é este o espazo onde deba defender unha tese que nin sequera podemos decer que sexa miña. O certo é que o Medulio existiu e alí estoupou o acto final da independencia dos Galaicos matándose, a eles mesmos antes de caeren en mans inimigas. O Medulio é unha fortaleza grande sobre o Miño e está cercada por foxos e murallas fabricados polos asedian-tes. A arqueoloxía contemporánea amósalle ao curioso vestixios coma eses nalgu- res. O historiador latino Floro coincide, na narración dos feitos acaecidos no Medulio, con Paulo Orosio. Moitos anos máis tarde, un tal Trezenzonio robusteceu a memoria do *speculum* de Brigantia e produciu unha fermosa estoria poética na que a viaxe de Brigantia ao Eire, ou a Britannia, se converte nunha viaxe ao Alén que precede ao Bendito San Amaro que escribiu Ramón Cabanillas: a constante da viaxe incesante dos galegos mistifícase e entra no dominio da ficción relixiosa. Diso trataremos ou especularemos no próximo *Fondo dos Espellos*.

As constantes literarias de Galicia: feminismo, viaxe e transgresión radical (III) (07.12.2019)

Para nós, no ano 411 entra en Galicia na Idade Media. É cando se converte a provincia Gallaecia en reino independente. Factor crítico desta mudanza foi a nación errante dos Suevos, que, tras bandearse pola Galia e transpoñer os Pireneus so o comando do rei Ermerico, aquí chegou e aquí ficou por sempre, confundíndose coa poboación galaicorromana e dando lugar ao que somos.

Durante a Idade Media, que damos por finalizada en Galicia coa decapitación de Pero Pardo de Cela, seguiu a producirse entre nós literatura en latín. Nesta idade seguen as constantes de feminismo, afección á viaxe e diversas formas de transgresión das normas dominantes. Galicia aparécenos inmersa no que E. R. Curtius estudara como *Lateinisch Mittelalter* ou Idade Media Latina. Ocuparémonos agora dunha alfaia literaria, de extraordinario brillo, da cal a ciencia filolóxica non tivo noticia até que M. C. Díaz y Díaz a editou e comentou xunto con outros textos latinos medievais e relacionados con Galicia: *Visiones del más allá en Galicia durante la Alta Edad Media*, Bibliófilos Gallegos, Compostela, 1985.

A obra, de ficción relixiosa, que nos interesa é esta: *Trezenzonii de Solistitionis Insula Magna*. Durmiu esquecida nun manuscrito procedente de Alcobaça até que o sacou á luz da imprenta en 1918 P. de Azevedo (Academia das Ciencias de Lisboa) co título de *Viagem á Ilha de Solistitione*. Esta edición non foi tida en conta até que a resgatou para o primeiro plano académico Díaz y Díaz.

Trátase dunha narración en prosa latina que se enuncia en primeira persoa e aparece posta na boca dun personaxe chamado Trezenzonio, galego ou vinculado a Galicia desde a nenez. Dado que Trezenzonio é nome literario que nunca existiu na onomástica usual de lingua ningunha, supoñémolo inventado polo autor e fabricado en consonancia coa natureza visionaria e alucinatoria do argumento e o ambiente que lles é presentado aos lectores.

Tomando do *Adversus paganos* de Paulo Orosio, o relato ten como centro significativo o faro ou *pharos* que Orosio chamou de Brigantia e que, reformado, é o actual da Coruña. Desde el, e mediante un obxecto máxico chamado *speculum* (do latín *specio*), Trezenzonio enxerga unha illa marabillosa ao Norte que non é nin a Britania de Orosio nin a Irlanda do *Leabhar Gabhála* senón unha prodixiosa de nome Solistition, vagamente relacionado co «sol estante» ou dos solsticios. Algo indica no nome inventado que o curso normal das cousas vai ser alterado. Foise pois ao mar, Trezenzonio, no porto de Brigantia que neste relato recibe o nome mellorativo, e tamén literario, de Cesárea. E é levado en navío prodixioso a Solistition. Alí Trezenzonio visita un enorme e fastuoso templo onde se encontra o sartego en que xaz Santa Trega, o que transporta o lector á lenda erótica que fai desta muller a discípula e esposa de San Paulo, verdadeiro fundador da igrexa católica: velaí como as constantes soterradas de feminismo, viaxe e transgresión se anoan no relato de Trezenzonio, de carácter fantástico. Outros santos, como San Cirilo de Alexandría, o atormentador de Hipatia, tamén están soterrados no templo de Trega e fanlle, a esta, compañía mortuoria.

Forzas sobrenaturais ordenan a Trezenzonio deixar os praceres celestes, os odores e os sabores e músicas anxélicas da illa de Alén e regresar a Galicia, a Brigantia, a Cesárea. Faino o viaxeiro que, en canto pisa a terra, se decata de que a súa fora unha viaxe no tempo. Nun garrular de aves ou anxos, pasara sete anos en Solistition. Encontra o pharos convertido nunha ruína. Galicia, que deixara asolada e despoada por efectos da conquista dos mouros, presenta signos de recuperación. Logo Trezenzonio visita Tui para cumprimentar o bispo, que fora o seu aio e mentor, de nome Adelphio. E termina o conto no baleiro.

A cronoloxía da estoria de *Trezenzonii Solistitione Insula Magna* é, segundo Díaz y Díaz, como segue. O manuscrito achado en Alcobaça por Azevedo é unha copia feita no século XIII doutro anterior.

Díaz data con seguridade a versión orixinal do *Trezenzonio* no primeiro cuartel do século XI.

A viaxe de Trezenzonio consegue levarnos tamén, aos lectores, coa súa maxia narrativa, ao Alén. Ligamos o relato a *O Bendito San Amaro* que Cabanillas debeu de apañar de beizos populares, á Cántiga CIII de Afonso o Sabio, á *Navigatio Brandanis* e a súa versión anglonormanda do XII por Benedeit, e a tantos textos medievais nos que a didáctica da predicación sobre a eternidade é vencida polo chafariz que irrom-

pe co seu xorro inesperado de imaxinación en vía libre que, por ceibe e soñada, non deixa de nos inqueda. Aquí, no *Fondo dos Espellos*, atreverémonos cunha paráfrase ou tradución libre da viaxe de Trezenzonio á illa do Alén, e regreso á Patria.

Viaxe de Trezenzonio á Magna illa de Solistición (14.12.2019)

Tradución do relato galegotatino do século XI *Trezenzonio de Solistitionis Insula Magna* segundo o texto fixado por Manuel C. Díaz y Díaz, *Visiones del Más Allá en Galicia durante la Edad Media*, Compostela, 1985.

Eu, Trezenzonio, resolvín escribir sobre o que a Illa Magna Solistición é. E non tanto da súa fragante amenidade como da santidad no seu ámbito. Quixen deixar constancia dalgunhas cousas e contalas con concisión. Resúltame imposible, certo, reflectir a prolixidade da materia que escollín. Reducirei a un compendio minúsculo todo o que puidera dicirse do estado e situación da illa citada.

E ben, cando as poboacións de Galicia toda foran extirpadas polos Ismaelitas infieis e transformadas en toqueira de feras, eu, Trezenzonio, entrei senlleiro nas soidades de Galicia. E, despois de pervagar polas bisbarras ermas, cheguei ao Faro de Brigantium. Ao eu enxergar de lonxe o seu cumio, fun achegándome máis e máis, con estupor sumo, para comprender de que se trataba.

Daquela, eu ascendo ao alto do Faro e acho que estaba alí o Espéculo coa súa enorme magnitude e o seu poderoso fulgor. Ao raiar o sol, o Espéculo fornecía a visión esplendorosa de todo o que no mar hai. A luz, ao ferir no Espéculo, aumentou o poder da miña ollada ordinaria. Dúas ou tres veces eu vin, entre as máis remotas ondas do mar, unha illa. Descín do Faro pensando para min como podería viaxar a aquela illa.

E construí un barco con moito traballo e durante moitos días sen comer cousa que non fose verduras ventureiras e carne de animais salvaxes. Subín á nau non sen antes facer, postrado, oración a Deus con estas verbas: «Gárdame, Señor, ou custódíame, xa que á túa fiúza me encomendo e me poño so o arbitrio da túa vontade, rei de reis e creador de todas as cousas cantas hai. Xa que a Pedro Apóstolo tendiches a man cando afondaba no mar, a min, pecador, dáme tamén o auxilio da túa destra. E guíame, tirándome o medo e sen perigo, á Illa que te dignaches revelarme. Era case a hora prima cando eu, Trezenzonio, subín a bordo daquela nave.

E navegando felizmente a foz do río Berbecaria, que leva á Illa, arribei en bon estado sendo hora case sétima. E desembarquei nun campo longo cuxo fin non alcanzaba a ver. Camiñando durante oito días, din chegado á extrema daquel campo. Alí vin unha basílica de marabillosa grandeza e admirábel obra. Era alta de case 51 cóbados. De anchura, 61. O xiro redondo era de 300 estadios. Porparte: ousos, 8; pórticos, 4; sa-

grarios, 10. Había alí catro tesouros cheos de riquezas; ou sexa: códices e obxectos preciosos de liturxia sacramental. A basílica estaba pisada de lastros cristalinos e esmeraldinos, de xacinto e carbúncolo. En meogo da igrexa, un altar marmóreo. En roda del, esteos de ouro sobre pavimento de vidro purísimo. Os manteis do altar estaban tecidos de fío de ouro e facían imaxinar a refulxencia do Sol.

Sobre o altar de Santa Tegra, que alí ten o seu xacigo, un epitafio dícia que a basílica estaba en honra fabricada e dedicada á Santa. Na parte dereita, un sepulcro feito dunha pedra preciosa mais de nome ignoto. Na cabeceira deste sepulcro líase unha placa marmórea así inscrita: «Aquí xacen Cirilo e o seu discípulo Flavio».

Eu, Trezenzonio, naquela Illa morei só, alimentándome con carnes de ave e carneiro e mais do mel que fabricaban as abellas..., en (días) cuxo número non pode ser contado. Alí, o perfume que exhalaban a herbaxe e as mazás non podería ser descrito. Alí, o vivir era egrexio: nin calor excesiva nin inverno importuno, senón primavera permanente. Non se coñecía a noite tebregosa senón unha luz clara de estrelas eternas. En troques, arredor da Illa Solistición, adensábase unha néboa e unha escuridade que ollos ningúns podían penetrar senón con permiso da divina revelación. En verdade, nos sete anos da miña permanencia na Illa de Solistición mau pensamento ningún me perturbou nin tristura nin morriña nin fame posuíron a miña vida. Nin idea sórdida, mais sempre a saciedade, o gozo e a ledicia. Tampouco me dominou a somnolencia, senón na cantidade que a humana natureza, na súa fragilidade, require.

Mesmamente non me semella suficiente a admiración que sinto polas marabillas que vin naquel lugar. Vin coros de anxos que salmodiaban a unha voz, noite e día. Na festa de Santa Tegra, cada ano vía algo máis marabilloso: como eran coros doutros espíritos celestes que tamén modulaban *salmos*. Mais, de que serviría se eu, Trezenzonio, fose describindo, unha a unha, todas as cousas extraordinarias que vin na Illa Magna? A beleza e a amenidade daquilo é inenarrábel. Pola mañá, os anxos, ao partiren, deixaban sobre o altar migallas de pan e mais viño. Cando eu comía e bebía aqueles relevos, a miña alma enchíase dos arrecendos deliciosos de xeito que durante varios meses vivía satisfeito sen probar outro alimento.

Na parte interior dunha columna marmórea víanse inscritos os nomes da Illa Magna de Solistición e o do río, que era Beruocaria.

Transcorrido, pois logo, un círculo de sete anos, lembro que ouvín, con desagrado, unha admonición anxélica que me ordenaba deixar a illa paradisíaca sen gastar máis tempo nela. E que foi, despois? Eu resistínme a abandonar a Illa. E unha sorte de lepra atacoume da cabeza aos pés e, cegueira, os ollos. Doenzas intolerábeis que Deus me mandaba! Tras dunha terceira admonición, acatei a orde e foime restituída a saúde. Amosouseme no litoral unha pequena embarcación á cal, compunxido, subo. E sempre gobernado pola divina mao, fun tocar nunhas ribas, non maiores, da costa. A carne de ovella e o peixe que levaba a bordo en tanto que vituallas, tan pronto como atracaba

en podremia fedorenta se converteron. Camiñando 50 millas cheguei ao Faro de Brigantium; este xa, en parte, derruído. Tamén o estaba a cidade de Cesárea. Galicia, a cal eu deixara deserta, pareceume poboada, aínda que pouco, por novos habitantes.

E eu, Trezenzonio, chego a Tui en procura de Adolfo, bispo daquela cidade, que me educara, na infancia, en erudición e liberdade igual ca un pai educa os seus fillos. 455

Trezenzonio metamórfico (21.12.2019)

Nun punto impreciso do século XIII situamos Golparro, escuro xograr do que se conserva nos *Cancioneiros* unha senlleira cántiga de romaría que se refire ao santuario dedicado a San Treeçon. Comeza así:

Mal faç'eu, velida, que ora non vou/veer meu amigo pois que mandou/que foss'oje con el ena sa-
graçon/fazer oraçõn/a San Treeçon,/d'ir ei coraçõn/ a San Treeçon...

Ou sexa que o mozo e a rapariga eternos da nosa lírica gloriosa *de Amigo* desexan pero non poden ter un encontro amoroso so o pretexto da festa na ermida de San Treeçon: no día da súa consagración, máis ou menos tal é o delgado argumento do poemíña, que aínda se prolonga paralelamente nunha segunda estrofa. Un alto escritor e sabio filólogo, Darío Xohán Cabana, pensa que o San Treeçon de Golparro e o Trezenzonio que protagoniza a *Viaxe á Illa de Solistición* son a mesma figura e un mesmo santo. No *Fondo dos Espellos* concordamos con Darío Xohán Cabana.

J. J. Nunes ocupárase de Golparro e San Treeçon no *Boletín da RAG*, XIII, 1928. O estudoso portugués, auxiliado ao tempo polo cóngo arquivista da catedral, soubo que existira en Tui, en San Xohán do Porto, unha capela que gardaba o corpo de certo San Treeçon. Máis recentemente, en 2017, Gabriela Edith Striker («La devoción a San Treeçon en la cantiga de romería del juglar Golparro», *ARTYHUM*) ocupouse debidamente do mesmo asunto.

Ao ser fundado o convento de Dominicanos en Tui, o corpo e culto de San Treeçon foille encomendado a estes frades. Houbo gran festa e romaría a San Treeçon, con fieis de ambas as orelas do Miño, até que o bispo de Tui Pedro de Herrera Suárez ordenou pórilles fin ás celebracións e suprimir o culto a este santo non debidamente canonizado. O cal sorprende, dado que en Galicia, santos e santas que non foron certificados e rexistrados en Roma e reciben adoración irregular constituén lexión. Este don Pedro foi bispo de Tui entre 1620 e 1630. En canto ao nome do santo, el, alén de Treeçon foi chamado case sempre Xohán acompañado do apelido, realizado tamén como Teresson, Trason, Taraçon, e algunha outra variante que teremos ocasión de mirar. Voltemos ao tema da identidade Treeçon/Trezenzonio. Aquí, no *Fondo dos Espellos*, onde se mesturan os tempos, os nomes e as identidades, alén das aparencias

formais que nos fan familiares as formas Treeçon e Trezenzonio, existen numerosas coincidencias que nos remiten a Tui e á súa diocese. Recordemos que, á volta da Ila Magna de Solistición, Trezenzonio vai a Tui, onde exercía coma bispo o que fora aio do protagonista: un determinado Adelfio. Sábese que un Tui rexeu un prelado de tal nome no século VII e estando xa Galicia baixo o dominio visigótico toledán. Elemento central do relato de Trezenzonio é a basílica marabillosa e sobrenatural consagrada a Santa Tegra e na cal xaz o despoxo mortal dela. Dános á vista o feito de que, sobre o mesmo Miño que domina Tui, réndeselle, aínda nos nosos días, culto a Santa Trega. Todo puido funcionar como diremos ou de xeito semellante.

Un descoñecido autor tudense escribiu en latín a estoria dun santo local que narra en primeira persoa a Viaxe ao Alén, segundo un tópico multiforme cuxo modelo famoso é a *Navigatio Brandani* ou *Navegación den San Brandán*. O acto da escrita produciuse, segundo Díaz y Díaz, no século XI. Os acontecementos fictivos sucédense desde a invasión musulmá no século VIII e rematan antes da destrución de Tui por obra dos homes do rei Olaf de Noruega no ano 1014. Introdúcese no conto un anacronismo: a presenza do bispo Adolfo vivo, do cal sabemos que acudiu ao Concilio de Toledo no ano 688. A presenza dominante do sepulcro de Santa Trega na narración de Trezenzonio e, realmente nas proximidades de Tui, acentúa a centralidade desta cidade no plano ficcional e no plano verídico. Sen esquecermos que, no taboleiro, aparece no século XIII unha cántiga que ilustra a presenza, sempre en Tui, dun santo local de nome Treeçon que se aproxima ao estraño nome de Trezenzonio.

E aínda outra coincidencia: coñecemos, nos nosos *Cancioneiros*, o nome do poeta que rubrica a serie de cántigas de romaría referidas á ermida cuxos vestixios aínda poden apreciarse hogano, nunha illa (sempre hai unha illa neste asunto máxico) da liña de costa que estremen os concellos actuais de Bueu e Marín. Este poeta medieval leva, nos *Cancioneiros*, o nome de Nuno Treez. Gardará, o apelido, relación tamén con Trezenzonio? A onomástica, por veces, compórtase cunha plasticidade informal. Se Hermenegildus puido reducirse a Mendo e, despois, a Men, Trezenzonio podería ter sido capaz de resumirse en Treeçon, e logo, en Treez porque a fonética histórica ás veces coñece a anomalía.

Nota. Ana Isabel Boullón Agrelo (*Antroponimia Medieval*. S. S. VIII-IX, Niemeyer, Tubinga, 1999) localiza nos *Tombo de Sobrado* (documentos entre os anos 785 a 1200) un Petrus Teson e un Iohannes Teson. Este apelido fora interpretado coma de orixe latina relacionado co carácter «inflexíbel» ou «perseverante» do individuo que o orixinou debido a alcuño. Hoxe estamos en situación de sospeitar que tal Teson teña a súa orixe en Trezenzonio ou en Treeçon.

Notas á «Viaxe que Trezenzonio fixo á Illa Magna de Solistición» (28.12.2019)

Concentramos a continuación algunhas respostas a preguntas que nos foron formuladas, a propósito de Trezenzonio, por varios lectores.

457

ILLAS E SANTOS.—«Hai unha illa louvada/alá no fonal do mar,/ ten bois da color do tempo/ e pastoras de cristal...» Así cantou Cunqueiro as imposíbeis illas submariñas que só Lugrís foi capaz de pintar, sempre en relación con santos náuticos. En Ardán (Marín) hai a Illa do Santo, que é San Clemenço na súa ermida achandada. O poeta que canta esta illa nos *Cancioneiros* apelídase Treez, como abreviatura de Trezenzonio. Xurxo Lourenzo e Álvaro das Casas descubriron un sartego anónimo de Ons, que cobren as marés vivas: seguramente dun anacoreta insular. Ons, chámanse dúas freguesías terrestres, de Brion e Teo, que recordan Simón o Estilita. Simón ou Simión é o santo da Illa de Meendiño. Trahamunda, unha santa voadora de Poio que se relaciona con Tambo. Naturalmente trátase de illas mínimas con igrexias que non son a de Santa Tegra na Illa Máxima Solistitio, romanceada en Solistición.

LEABAR GABHÁLA. É o *Libro das Invasións* que narra a lenda fundacional de Irlanda. Cópialle a Paulo Orosio a estoria da Torre de Brigantia, que eiquí foi ergueita por Breogán onda as pedras do Boi e da Vaca, a praia da Lapa e Punta Herminia. O libro está en prosa e en verso. Otero Pedrayo rescatou do *Leabar Gabhála*, para o galego o método poético da chamada concatenación céltica. Nós dicimos «Fogar de Breogán» no Himno, debido ao *Leabar Gabhála*. Os interesados deben ler a tradución francesa que influíu en Galicia intensamente desde o século XIX e que manexaron Otero, Pondal e outros. Na Academia Galega consérvase un exemplar que pertenceu a Murguía. Veleiqué a súa referencia: *Leabar Gabhála*. Traduit de l'Irlandais pour la première fois par Henri Lizeray et William O'Dwywr, París, 1884. Na biblioteca da RAG leva a signatura 659.

PHAROS.—A Torre de Breogán é o único faro prehistórico do Mundo que continúa en servizo. Por respecto relixioso, a cidade, hoxe a Coruña, nunca se estendeu polas inmediacións do Faro, tamén nome da poboación. A forma etimolóxica é *Pharos*, en imitación do de Alexandría, que foi marabilla do Mundo. Na Antigüidade, cidade e faro, coñecéronse como Brigantium ou Brigantia: en grego, Ptolomeo, dille Brigantion. No conto de Trezenzonio, a parte cumial da Torre conta cun dispositivo, do que xa dispuña esoutra Torre e Pharos de Orosio e de Aethicus, co cal pode verse todo o que habitualmente non pode ser visto: sexa Britannia, Irlanda, ou a Magna Illa de Solistición. Nun intre dado, xa deixou de haber Faro, ou Brigantia, e, Trezenzonio, coloca alí outra cidade chamada Cesárea, que algúns poñen en relación fantástica con Ponte Cesures ou con Ponte Cesó. Finalmente, o lingüista e poeta Gonzalo Navaza dá razón do derradeiro, por agora, nome da cidade ártabra: Cruña. Que veu por vía libresca e arbitrista, segundo el ben razoa.

SPECULUM.—O obxecto máxico situado no cucuruto da Torre de Brigantia, e mediante o cal a pertinaz estoria di que pode ser albiscada a Illa de Irlanda, ou a de Britannia, ou a de Solistición, é Speculum. Seguramente se trate dun derivado do verbo *specio*, clásico latino, que abarca un vasto campo semántico da mesma maneira que o obxecto co que especulamos pode permitir abranguer illas do Mundo e Illas do Trasmundo. Vede o *Dictionnaire Étymologique* de Ernout-Meillet que seguramente ampliará o voso campo visual simbólico. Estamos a falar en translingüística máis ben imaxinaria. A raíz das narracións de monxes a bordo de barcos que fan travesías imposíbeis coído que é a navegación *Sancti Brandani Abbas*, en texto latino do século XI (o século de Trezenzonio segundo Díaz). Logo, este prototipo multiplicouse por esporulación interna. E veleiqué a Viaxe, tamén de San Brandán, que o prelado Benedeit escribiu en francés nórdico, dito anglonormando, na Inglaterra dos século XII. Esta última obra é moi complexa, rica, e divertida. Brandán e os seus freires matalotes percorren todos aqueles cousos que Mircea Eliade chamou oufanamente «niveis cósmicos». Alén diso, a *Navigatio* áchase intervida pola presenza dos Beowulfen ou monstros mariños de orixe xermánica. Nin o *Leabar Gabhála* nin o noso San Amaro nin o Trezenzonio coñecen tales horrores ou falsas illas que resultan ser peixes medrados. O Trezenzonio, si, está en contacto coa estoria do Bendito San Amaro, popular e moi rexeitada na Idade Moderna e Contemporánea pola Igrexa Católica de Galicia. Cabanillas poetizou *O Bendito San Amaro*.

No *Fondo dos Espellos* non sabemos se o *speculum*, tivo ou non tivo que ver, no cumio de Torre algunha, coas viaxes narradas polos primitivos sabios cristiáns británicos que fuxiron das invasións anglosaxoas e foron buscar acougo no Renania. E alí, ao amor do viño branco e do rumor de Mosela e Rhin, soñaban coas illas perdidas e escribían as navegacións de San Brandán con nostalgia dos abismos oceánicos.

Capítulo 06

No Fondo dos Espellos

459

ARTIGOS: 2020

Ribadavia en pantalla (04.01.2020)

Se descubrimos o *Fondo* escuro *dos Espellos* da nosa memoria nacional, veremos que é na vila e bisbarra de Ribadavia onde se acumulan maior número de sucesos estraños e violentos. Estes fúndense entre as brétemas e os ardores estivais tan propios da cunca de Miño e Avia. Sempre temos pensado que, sendo Shakespeare irrepitíbel, ben podíamos gozar dunha serie televisiva baseada en episodios que recollesen a Historia de Ribadavia e do Ribeiro desde os días escuros de Abóbriga aos combates populares contra o encoro de FENOSA.

As cámaras, os guionistas, os asesores históricos, terían que facer un esforzo para reconstruíren a corte do infortunado rei Don García de Galicia en Francelos, lugar que lambe o Miño e no que o tempo respectou un arco de ferradura que fala, en silencio, do pasado. Alí mesmo, os inimigos de Don García asasinaron Vernula, canceler real e privado daquel monarca que viviu entre os anos 1045 e 1090, máis ou menos. En Ribadavia, pois, comezou a terríbel historia do que Víctor Hugo chamara *Le petit roi de Galice*.

O 25 de xullo de 1386 desembarcaba na Coruña o duque de Lancaster á fronte duns milleiros de homes armados. Viña acompañado do cronista Jean Froissart, quen escribiría para a posteridade a ocupación que o duque de Lancaster pretendía dos reinos occidentais de Hispania. Pero fracasou en Galicia, moi exactamente no río Miño. Ao intentar, o asalto a Ribadavia, os arqueiros ingleses non conseguiron engruñar o ánimo das milicias comunais que resistían no adarve. Burgueses e menestreis, xudeus e non xudeus, opuxéronlle a Lancaster unha resistencia memorábel. Despois, o duque foi freado en Ourense e obrigado a unha retirada pactada. Naturalmente, o

enfrentamento bélico de Ribadavia quedou no rexistro escrito e, durante un tempo, tamén nas lembranzas oral e folclórica. Un dos episodios do conto televisivo non podería senón escenificar o asedio de Ribadavia no derradeiro relanzo do século XIV. Pero o relato, tras dunhas imaxes de transición, tería que retroceder até o ano 968.

Rei de Galicia e León, e da incipiente Castela, foi Sancho o Gordo ou Craso. Contan as crónicas, e contarao o director da serie, que o médico de Abderramán III lle curou a obesidade zorcíndolle os beizos e poñendo o rei a dieta durante corenta días. Cando xa non estaba groso, Sancho I encontrábase en Castrelo de Miño, cuxo convento se acha sempre na marxe esquerda do noso río maior e nas proximidades da vila de Ribadavia. Parece que, alí, un tal «Gunsialvus dux» envelenou o rei Sancho dándolle a comer unha mazá tratada con solimán. Hai quen di que foi unha pavía do país. Posibelmente a serie televisiva esixa outra mudanza temporal e inagardada. Será, entón, o momento de que o Pedro Madruga, con toda a súa potencia mítica, apareza en Ribadavia. Pero antes, a serie deberá retratar a Elvira de Zúñiga con riscos faciais moi intensos, porque ela é malvada. Estamos no século XV, pois. Elvira aparece na crónica de Vasco da Ponte como «A condesa diabólica», lembra Otero Pedrayo. Irritada a condesa polo poder e ambición crecente da burguesía de Ribadavia, ordena enforcar os deputados ou concelleiros da vila. No medio do conflito comunal, no que, coma sempre en Ribadavia, participan de consún xudeus e xentís, alancean o corpo da Diabólica até a vida se lle ir por cincuenta feridas. Amigo de Elvira e da súa casa, Pedro Álvarez de Soutomaior fai honor ao seu alcume e acode axiña a Ribadavia. Saquea e queima a vila. Madeira e pallabarro convértense en faíscas. O prior do convento de San Clodio é preso e paseado nun burro e cunha resta de allos ao pescozo. Madruga deixa ás súas costas unha Ribadavia en tizóns e, castigando a comunidade hebrea, vaise cunha frase rubricada con risos que corea a mesnada: «Adeus, xudeus de Ribadavia!» Até a revolución de 1868 representábase en Ribadavia unha farsa baseada neste caso.

Se cadra o proceso narrativo da serie televisiva esixa un chouto radical e que Castrelo, neste caso a súa ponte, volva converter os arredores de Ribadavia en escenario. Eu sería da idea de que os asasinatos de persoas republicanas, e tamén os uniformes dos falanxistas asasinados, se amosasen como é debido. E se mencionasen nomes de vítimas e de verdugos. Non hai dúbida de que á serie centrada en Ribadavia e cunha constante referencia a Castrelo de Miño haberíanlle de favorecer un ou máis episodios que narrasen os combates populares dos anos sesenta do século XX que intentaron frear a construción da barraxe que asolagou o val ricaz do Miño na bisbarra do Ribeiro. E saltos adiante e voltas atrás podían determinar outro regreso á Idade Media, máis exactamente aos días do rei privativo de Galicia Ordoño II e da súa muller Godo, xa que eles son protagonistas do primeiro conto galego de aparecidos, ambientado máis unha vez en Castrelo de Miño e estudado, igual ca o conto de Trezenzonio, por Díaz y Díaz.

«Visións da Raíña Godo»: Un microrrelato galegotatino do século XI (11.01.2020)

A Brais Fidalgo e a Ribeiro en Común

Enredabamos no *Fondo dos Espellos* coa posibilidade de producir unha serie televisiva a base de relatos sonados da Historia de Ribadavia e do Ribeiro. Pensamos que o derradeiro podía construírse coas *Visións da Raíña dona Godo*, de Galicia, que Díaz y Díaz isolou e estudou na súa obra *Visiones del Más Allá en Galicia durante la Edad Media*, Compostela, 1985. Trataría, a narración visual, do microrrelato, naturalmente en latín, que aparece no *Cronicón Iriense* (século XI) e despois, tamén, incrustado na *Crónica de León* ou *Najerense* e na *Crónica de Sampiro*.

Traduzamos o texto.

O Rei Sancho fundou moitas igrexas, vilas e castelos. Fixo moitas guerras das que saíu vencedor. Mais, cando ligou cos condes de Portugal unha concordia firme e baixo xuramento, un certo Gundisalvo, con diversos obxectos, regaloulle un fardelo repleto de manxares empezoñados, entre eles unha pera. Comida a pera pestífera, o rei Sancho decatouse de que enviara un veneno. Cando intentaba retirarse a León, morreu polo camiño. A súa esposa, Raíña Godo, enterrou o corpo do Rei con gran honra no mosteiro de Castrelo, na riba do Miño. Ela quedou alí consagrada con outras donas. Un sábado, estando a Raíña Godo ante o altar en oración a Deus, veleiqué que Don Sancho, defunto, seu home, se lle presenta suxeito con dúas cadeas e conducido por dous demos. E dille a ela: «Estás a facerme ben». E engade: «Persevera». Así o fixo por corenta días de xexún, pranto e dispensación de esmolos largas. Transcorrido o espazo de corenta días, achábase a raíña Godo, noutro sábado, a rezar ante o altar. E, de novo, o seu home desceu perante ela cuberto o corpo agora cunha veste branca e con aquela pelica que a Raíña lle entregara a un sacerdote para estimulalo nas preces polo rei morto. O rei morto deu en se gloriarse porque estaba xa liberado do poderío diabólico; e contou moitas cousas do Paradiso e do Inferno. Pero, ao ela querer abrazalo, non foi capaz e, no intento, tiroulle unha porción da pelica. Dona Godo levou este retallo ao mosteiro de Santo Estevo de Ribas de Sil. E alí acharon a menos a pelica que a Raíña lle dera a un crego no mosteiro. Só había alí a parte da pelica que a raíña Godo acababa de amosar, cousa que ben miraron o abade e os frades. E isto foi gran milagre.

Non polo sucinto deixa este conto de nos impresionar. Xúntase envelenamento e crime político cun amor máis aló da morte. A sombra de Shakespeare invade os sucesos e está a pedir unha trama que, no noso tempo, só Cunqueiro podería ter escrito. As cadeas polas que Sancho está vinculado non poden senón evocarnos aquelas que acompañaron até a morte ao tamén noso Rei Don García. E a popularización, e trivialización, dunha pantasma que arrastra cadeas por corredores de castelos e conventos acompáñase da reminiscencia do rei morto de Dinamarca aparecéndose ao seu fillo Hamlet nos adarves. Tamén o folclore pertinaz abonda en aparecidos que piden misas, tal e como aínda a miña xeración sentiu contar nas lareiras. A condición de Don Sancho áchase eiqú reducida á de ánima exiliada do Paradiso. Ánima que, xa liberada, viste de branco, igual ca as materializacións que describía Allan Kardec nas obras fundacionais da doutrina espírita no século XIX. Vexan *Le Livre des Médiums*, París, 1862. Hai un detalle policíaco que nos aproxima ao Baskeville de *Il Nome della Rosa*. Trátase do anaco de pelica que constitúe, no relato, unha proba do

que a linguaxe vulgar televisiva designa agora como «evidencias». E, para máis Eco, a indagación sucede nun mosteiro, o de Ribas de Sil que leva o nome de Santo Estevo.

462 En poucas liñas de texto latino contense, pois, un romance romántico, un drama político con rexicidio incluído, a precognición escatolóxica dun Purgatorio aínda indefinido, un conto de aparecidos non exento de costumismo decimonónico, un exemplo milagreiro nos lindeiros que cercan Gautier de Coincy, Gonzalo de Berceo e Afonso X o Sabio. E convén ler este microrrelato con atención porque Godo e Sancho, reis de noso, viviron na realidade e seguramente os seus ósos foron desfacerse en Castrelo de Riba do Miño. E quen foi Sancho e quen foi Godo na realidade histórica de Galicia?

Segundo Manuel C. Díaz y Díaz, o filólogo que disecou as «Visións de Godo» e nos fixo ver o texto coma unha miniatura narrativa, aquí confóndense as figuras de dous reis. Un, Sancho Ordóñez, soberano exclusivo de Galicia, cuxa esposa foi realmente chamada Godo. El foi unxido rei de Galicia e morreu no ano 929. Pénsase que o enterraron en Castrelo de Miño e que, sendo viúva, Godo se retirou ao citado mosteiro até morrer. Uns vinte e cinco anos despois, o rei, de Galicia e de León, Sancho, dito o Craso ou o Gordo, morreu envelenado por un tal conde Gundisalvo. Sospéitase que o envelenamento, mediante a inxestión dunha froita empezoñada que para algúns foi pera, para outros mazá ou pavía do Ribeiro, ocorreu en Ribadavia e que a morte produciuse en Castrelo, «in ripa Minei». Un e outro Sancho aparecen confundidos entre si na *Crónica Iriense* e nos textos históricos dela sufragáneos. Nós mesmos, e eiquí no *Fondo dos Espellos*, temos caído en equivocacións dese tipo, polo cal pedimos desculpas. Non aforremos un dato: nas «Visións da Raíña Godo», o seu marido Sancho nunca aparece como home gordo ou craso, sendo o caso que Sancho I de León estivo tan gordo que non podía montar a cabalo. Grazas a que o médico de Abderramán III, Hasdai ibn Saprut, lle corcoese a boca deixándolle un buraquíño para meter por el só líquidos, o home enmagreceu en corenta días (tan máxicos coma os da oración da Raíña Godo no microrrelato en que estamos). A este Sancho o Gordo, e non ao Sancho homónimo e marido de Godo, é a quen en verdade puideron asasinar en Ribadavia ou mesmo en Castrelo de Miño servíndose da súa tendencia á gula.

Vixencia política de Castelao (18.01.2020)

Xa se falou do incómoda que para algúns podía resultar a personalidade histórica de Castelao neste transo electoral. A certos independentistas poderíalles parecer pouco agradábel que Castelao considerase, como considerou, o arredismo un derradeiro e desesperado recurso instintivo. Que Castelao vivise no soño consolador dunha Galicia inzada de piñeiros e ourizada de fábricas de pasta de papel non é senón unha amósega da universal aceptación, nos séculos XIX e XX, do dogma forestalista do cal hoxe é lídimo e necesario discrepar. A socioloxía de Castelao debería ser interpelada

xa que hoxe sabemos que na aldea galega do seu tempo malvivían, alén de labregos minifundistas, campesiños sen terra que, moito antes ca a prédica de Basilio Álvarez, Rosalía tiña identificado como homes e como mulleres. As mulleres entraban e saían das fábricas de conserva do tempo de Castelao pero elas non pasaron a ser personaxes habituais dos seus deseños. Naturalmente, Castelao foi federalista coma o foron a inmensa maioría dos integrados nas Irmandades. Mais alá destas e doutras cousas, Castelao defendeu que Galicia é unha nación que, coma tal, ten dereito á súa autodeterminación. El, no proceso de autodeterminación que preconizaba, optaría por unha república federal española. Ou mellor: ibérica ou panhispánica, porque Castelao, coma todos os suxeitos da tradición provincialista e nacionalista galega, era radicalmente pro-portugués. Nós, agora: Manuel Antonio e República Galega independente.

Cando Castelao, en *Sempre en Galiza*, se pon serio e decide definir incuestionabelmente Galicia como nación, bota man das obras de Stalin sobre esta pulsión que move a Historia. A doutrina de Castelao verbo da cuestión nacional é a de Stalin. Sábese, por parte, que Castelao viaxou á URSS e que gustou do que alí viu. «Eu habito en latitudes moi distantes do comunismo», escribiu Castelao; pero nunca se desdixo da súa adhesión á teoría staliniana das nacionalidades nin deixou de admirar a Unión Soviética. Castelao, por máis sinal, abandonou o accidentalismo dominante nas Irmandades da Fala para abrazar, até o día da súa morte, o republicanismo.

Castelao non se eclipsou no exilio, senón que se activou e se puxo á fronte da organización da Irmandade Galega, que substituíu ao PG; revitalizou Galeuzca e constituíu o Consello de Galiza como depositario ou fideicomisario do autogoberno republicano de Galicia.

O mestre consideraba minimalista o marco estatutario pois o seu teito desiderativo era unha república federal. Ou sexa que considerou o Estatuto de 1936 coma un primeiro paso estratéxico que era preciso dar, previo á forma máis avanzada de autogoberno que el desexaba: o estadio federativo.

Cando Castelao se preguntaba, nunha das súas interrogacións oratorias de alta volaxe, «quen somos nós?», a resposta, veloz coma a fulmina, era esta: «Nós somos todos os galegos antifeixistas». O cal nos leva, como temos dito, a un Castelao nada situacionista nin ocasional, senón constitutiva e permanentemente republicano e favorábel ao Frente Popular dentro do cal foi elixido deputado en 1936 e no seo do cal morreu. Castelao de ganchete con Luís Soto, e Bóveda con Benigno Álvarez, e outros nacionalistas galegos con comunistas e republicanos, foran tecendo a rede fecheira dun Frente Popular necesario para frear os feixistas. Dese espírito e desa práctica naceu a UPG en 1963 e, dela, toda a esquerda nacionalista e independentista realmente existente no día de hoxe.

Lembremos xa que Castelao, estando ás portas da morte, denunciaba aquela manobra de Franco que había de viaxar a Munich e despois materializarse na Transición ou Reforma Política. Di en *A Nosa Terra* de forma inequívoca que Franco «quere facer un rei do fillo de don Juan». E engade que isto non poderá ocorrer a non ser que España entre no reino do absurdo. Certamente, España entrou na cuarta dimensión e produciuse o absurdo.

Xa nos anos cincuenta, o grupo galeguista no interior que lideraba Ramón Piñeiro de xeito autoritario, consumou a liquidación da idea de Galicia Nación e de republicanismo deixándose seducir pola falacia europeísta no marco da Guerra Fría. O piñeirismo, así, enxalzou e gabou a altura artística e literaria de Castelao ao mesmo tempo que mandaba o seu pensamento político ao faiado dos tarecos refugados. Carballo Calero, peza fundamental do tecido piñeirista, oficializa e lexitima a negación de Castelao como dirixente histórico do nacionalismo e do galeguismo do século xx. Na súa *Historia da Literatura Galega Contemporánea* (ed. 1975), Carballo Calero liquida *Sempre en Galiza* en tres liñas despectivas e consolida a idea de Castelao como humorista e moralista cuxo protagonismo histórico debe ser ultrapasado.

Claro é que, nas vindeiras eleccións, a figura de Castelao vai ser convocada e citada. Mormente por aqueles que acreditan na vixencia e pertinencia actual de novas formas de republicanismo, de independentismo e do Frente Popular para combater o feixismo e o horror político en todas as súas formas. Algunhas discrepancias co Mestre, como poda ser a fábrica de Lourizán, arranxaríanse cunha dose adecuada de amonal dispensada por unha autoridade elixida en democracia e cunha política de montes nova. Outras diferencias poden ser tratadas como carencias que as presentes xeracións deberán subsanar. En canto aos cínicos, farían ben en buscar inspiración retórica en políticos e intelectuais do tipo Ramiro de Maeztu ou Salvador de Madariaga e o seu cortexo de «malos cómicos», como dixera o Castelao dos derradeiros días. Sobre quen son os continuadores do pensamento político de Castelao que Fraga Iribarne chegou a levar perante o TOP, a resposta foi dada polo mesmo Guieiro: «Todos os galegos antifeixistas».

Nota. Este *Fondo dos Espellos* compúxose escoitando unha cántiga con voz e música de Miro Casabella e letra de Celso Emilio Ferreiro baixo o pseudónimo de Arístides Silveira. É aquela que comeza: «Olla, meu irmán honrado/ o que acontece con Daniel;/ Os que o tiñan desterrado/ agora falan ben del». Remata cun concepto xurídico: «apropiación indebida».

De Letras Galegas en Latín (25.01.2020)

Un membro daquela *Gens Bruta* que había participar na morte de César, subía, victorioso, desde a Lusitania. Pasado Douro e Limia, Décimo Iunio Bruto completaba a dominación inicial da Gallaecia. Era o ano 138 e o fascio coa divisa SPQR instalábase

no corazón deste país noso, entón inzado de castros onde moraba un pobo coñecido de vello por gregos e romanos co nome de *Gallaici* ou *Kallaikói*. O Imperio creou eiquí unha provincia, Gallaecia, cuxo nome vive nos nosos días como Galicia, Galiza, Gallizia, Galice – segundo as nacións, e as posibilidades das linguas.

Durante a dominación romana, a provincia Gallaecia estivo ben conectada á rede de vías imperiais e ao tráfico naval constante e activo. O que favoreceu a existencia dunha literatura galaica en latín. As linguas dos Galaicos fóronse extinguindo pola dominación do Imperio, pero en Gallaecia houbo literatura, mormente ligada á cristianización á cal levou a política do Estado. Cremos que, no noso tempo, os escritores galaicorromanos e as súas obras non están suficientemente divulgados a través do ensino e das políticas culturais adecuadas.

A figura colosal de Prisciliano, Galaico segundo sinalan as fontes, o primeiro mártir cristián que foi vítima da intolerancia católica, goza dunha certa sona, mesmo popular, debido á súa decapitación ao pé da Porta Nigra de Tréveris no ano 385. Pro a actual igrexa compostelá olla con receo esa figura herética que, segundo os indicios, pode ser a quen se lle rende culto co nome de Santiago Apóstolo. De fins do século IV é Paulo Orosio, Galaico que contou a Historia do Mundo con excelente e conceptuoso estilo. Este escritor, que tratou a Santo Agostiño en Hippona, colocou Gallaecia, coa Torre da Coruña, nun extremo da Hispania desde o cal pode ser vista, ou especulada, Britannia alén do Océano. Inda que só fose por iso, Orosio merecía, coma outros cuxos nomes imos debullando, un Día das Letras Galegas. Vexamos tamén Idacio de Chaves, que lle tivo medo aos Suevos que en Galicia, procedentes do que hoxe é Eslovaquia, fundaron o primeiro reino de Europa no ano 411 forxando o caldeiro máxico necesario para completar as ferveduras necesarias da etnoxénese galega que remataría na nosa condición nacional presente.

En canto a Etheria, Exeria, Aetheria, ela foi única ao viaxar, dacabalo, en palanquín e en camelo, de Gallaecia (suponse) a Constantinopla no mesmo século IV e foi capaz de contar con detalle todo o que viu. Ela é a primeira muller escritora de Galicia e reflectiu moito ben a fascinación que o Oriente exercía sobre a alienación relixiosa dos Gallaici daquel tempo. Coido que dos Avitos de Braga non quedan obras conservadas. E é pena, porque podíamos desfrutar da loucura da Gnosis e frecuentar a idea de Pléroma e ventar o maniqueísmo e mesmo rir coa consideración de que non hai inferno e que este é a propia conciencia, tan existencialista. No tempo do Reino suevo (410-585), cancelar áulico dos nosos reis derradeiros foi un escritor galaicolatino moi notábel: Martiño de Dume, que inclusive poetizou en perfectos hexámetros. Seguimos a Nicandro Ares ao pensar que S. Martiño Dumense non veu da Panonia de Hungría senón que naceu nas Panoias que hoxe rezan como Vila Real. E hai Panoias na nosa Pontedevea.

Segue a literatura galegotatina nos séculos XI e XII, pero axiña, sen desaparecer, deixará paso a unhas vizosas letras cuxo medio de expresión é xa a lingua galega

que agora estamos a utilizar no *Fondo dos Espellos*. Neste tempo non houbo en Galicia goliardos nin comedias latinas laicas e mundanas. Pero si a marabilla da *Viaxe de Trenzenzonio*, as *Visións da Raíña Godo*, talvez un Mezonzo autor de *Salve Regina*. En canto á *Historia Compostelana*, ela é a verdadeira catedral de Santiago construída por Xelmírez, xa que, a de pedra, ordenou de a levantar o independentista Diego Páez, defensor de don García. Obra preciosa e variada, a *Compostelana* comparte a hexemonía literaria galega do século XII co *Liber Sancti Jacobi*, excelente modelo misceláneo de publicidade e márketing económico -relixioso.

E ben, José Luis Moralejo fíxonos reparar na obra latina que fecha o ciclo galego medieval no outono desta Idade *Petrus Compostellanus, De consolations rationis*. Este Pedro Compostelano concilia unha síntese de Boecio, a escolástica final e elementos locais. Para Moralejo, de principio a fin triunfa alí a Alegoría. É así. A metáfora continuada, como nos ensinara Dámaso Alonso, e o espello dos esquematismos conceptistas e fantásticos, fálalle a un lector intelixente. Non é Llull nin é Dante, pero Pedro Compostelano fecha con dignidade prehumanista a literatura latina da Idade Media galega que Ernst Robert Curtius descoñeceu.

Lonxe de nós e dentro: Portugal (01.02.2020)

Baixo a voz «Minho» pode lerse, no dicionario enciclopédico portugués *Lello Irmão* (Porto, edición 1975), o seguinte: «Rio de Espanha e de Portugal, que nasce nas Astúrias, em Espanha, e desagua no Atlántico, em Caminha, Portugal; 240 Km. Serve de fronteira a Portugal por 60 Km desde a foz do río Trancoso, até a súa foz em Caminha. Salmões, lampreias. Margens pitorescas». Na súa extrema precisión, a entrada do Miño no *Lello*, en poucas liñas, repite dúas veces o nome de España e tres o de Portugal. O da Galiza non aparece. Caminha si, pero a Guarda e Camposancos tamén non. «Roubáronnos o Miño!» -exclamou o poeta Manuel Vilanova nunha ocasión memorábel que non é agora para ser lembrada.

O grande relato de Portugal acostuma (certo que non sempre) a prescindir de Galicia. Tal macrotexto colectivo oculta moitas veces a presenza do factor galego na etnoxénese da nación e do estado portugués.

Non é doado achar obras de historia xeral portuguesa que teñan en conta a provincia romana Gallaecia e os seus habitantes Gallaici, así como tampouco a creación dun reino con tal nome en 411, no cal se incluía a Terra Portucalense que había de dar orixe e nome a Portugal. Ao contrario, a historiografía portuguesa resucitou a provincia Lusitania e incluíuna no relato fundacional da nación. Non hai moito, admiramos no Museu arqueolóxico Martins Sarmiento de Guimarães os espléndidos guerreiros pétreos que alí se conservan procedentes dos xacementos veciños daquela cidade

que radica no corazón da Gallaecia. Os guerreiros galaicos de pedra aparecen en Guimarães catalogados como «Lusitanos».

Que Don Afonso Henriques independiza o territorio da Gallaecia situado entre o Douro e a fronteira musulmana proclamándose rei na batalla de Ourique de 1140, é feito incontrovertíbel. Que este suceso constituíu unha secesión do reino de Galicia, xa non é tan universalmente aceptado.

Don Afonso Henriques, cos seus destemidos infanzóns mozos, que tiñan todo que gañar e nada que perder, pasou o Texo e, logo deixou un fillo no trono: Sancho I, a quen lle coubo o honor, entre outros, de ser un dos primeiros trobadores en lingua galega de nome coñecido. Compuxo, polo menos, unha cántiga co refrán seguinte: «Muito me tarda/ o meu amigo na Guarda», que, para dona Carolina Michaelis fora escrita co pensamento posto nunha súa amiga que os maliciosos da época, ás agachadas do rei, coñecían coma «A Ribeiriña». Pero Don Sancho non só escribía, sendo o segundo rei de Portugal, belas cántigas en galego senón que completou a Reconquista Portuguesa facéndose chamar tamén rei dos Algarves, aos que el chegara coído que despois de saquear Sevilla, conforme a dereitos de posesión moi antigos do Reino de Galicia.

E ben, se o segundo rei de Portugal (1185-1211) compuña textos literarios trobadorescos en galego é de supoñer que, en días do sei pai Afonso Henriques, a lingua estaría xa madura e preparada para ser o gran instrumento literario que foi inmediatamente despois. E que nome debemos dar a esa lingua que falan e escriben os galegos e os portugueses nos versos recollidos nos *Cancioneiros* e noutros manuscritos, algún tan relevante como o que contén as *Cántigas de Santa María*, de Afonso o Sabio. A xeneralidade dos autores actuais portugueses, e dalgúns galegos, dille, a esta lingua, «galego-portugués», e nosoutros inclinámonos por lle chamar só galego. Como adoita recordar Vicens Vives, a Reconquista foi unha expansión e colonización de montañeses que seguiu, na Península, a dirección Norte Sur. Con Sancho I, a Reconquista da fachada Oeste ibérica (Portugal) queda rematada. Pero, se vostedes ollan, desprovistos de prexuízo, esta franxa Oeste que é Portugal desde que Sancho II chegou aos Algarves, notarán que lle falta algo. Sen dúbida á fachada portuguesa fáltalle Galicia para estar completa. E isto, que semella tan elemental, constitúe en si mesmo toda unha impugnación visual do relato ideolóxico dominante das orixes e formación de Portugal que moitos portugueses, aínda que non todos, veñen modulando desde hai séculos.

Se cadra seguiremos a tratar no *Fondo dos Espellos* deste tema no que se inclúe o do «reintegracionismo» galego que lle chama ao noso idioma «o português da Galiza» negándolle autonomía e existencia á palabra poética de Rosalía e, con ela, ao idioma que naceu na Gallaecia e é o propio da Nación Galega.

Atados con Portugal (08.02.2020)

468

Nada da Historia de Portugal, inclusivamente da historia da súa lingua, e tamén do seu decorrer presente, pode entenderse separado de Galicia. Trátase de dúas realidades asimétricas que non poden ser explicadas unha sen a outra. A intelección difícilase polo feito de Portugal ser unha nación independente (talvez o primeiro estado nacional que se constituíu en Europa), en canto Galicia, desde a Idade Media aos nosos días, é unha nación sometida ao feudalismo hexemonizado por Castela, ao despotismo borbónico e ao centralismo burgués e español.

As fronteiras políticas de Portugal son as máis antigas de Europa, segundo se ten indicado. O que non impide o feito de que a lingua galega e a portuguesa fosen unha desde a Gallaecia orixinal á emerxencia medieval, pasando polo caldeiro de composición etnoxenética do que foi o reino suevo (411-585). Separado Portugal de Galicia e convertido en reino so a autoridade de Don Afonso Henriques (1111-1185), a lingua que, aproximadamente e de forma inicial, ía do Miño ao Mondego, seguiu sendo a mesma galega na que, na Idade Moderna, se produciron mudanzas, especialmente notábeis no plano fonolóxico, que ocasionaron a escisión. Demasiadas anomalías, pois.

Alexandre Herculano (1810-1877) foi un enxeño da literatura romántica portuguesa no que se acumulou o rigor interpretativo da Historia patria cunha prodixiosa capacidade de elocución que o converte nun estilista versátil e multiforme da lingua materna. Levou os apelidos galegos Carvalho e Araujo.

En canto que disidente do relato portugués que pretendeu que a nación románica fundada por Afonso Henriques fose unha continuación da Lusitania, Herculano sostiivo con empeño que no condado portucalense convertido en reino está a orixe histórica do Portugal contemporáneo sen outras raíces alleas á provincia Gallaecia e ao reino do mesmo nome.

Sendo un sabio, Herculano non deixou de ser literato e alto poeta e ficcionista. Un seu folletín, entre panfleto, farsa e ensaio histórico, titúlase *Typos Portugueses. O Gallego. Vida, ditos e feitos de Lázaro Tomé*. A obra, inconclusa, apareceu en dous números do periódico de Lisboa *Ilustração. Jornal Universal*, anos 1845 e 1846.

Está, nestes momentos, sendo reactivada a discusión sobre a unidade e diversidade das linguas galega e portuguesa, seguramente relacionada co feito de R. Carballo Calero ser elixido pola Academia Galega como figura central do vindeiro 17 de Maio, Día das Letras Galegas. Visto que Carballo Calero, na derradeira revolta do seu camiño intelectual, foi un dos impulsores da teoría e práctica do «reintegracionismo», tamén chamado «integracionismo», que pretende que a lingua galega perda a súa peculiaridade confundíndose coa portuguesa, *A Trabe de Ouro*, revista de pensamento crítico, particularmente ligada co *Fondo dos Espellos* que se escudriñan nesta páxina, resol-

veu sacar do descoñecemento, xeneralizado en Galicia, o brillante híbrido literario de Alexandre Herculano. E isto, tendo na memoria J. Gómez Posada-Curros, arquivista e profesor cursillista de 1936 que, no Vigo natal, publicou a súa tese de doutoramento sobre o autor portugués de referencia, tese na cal se atende ao factor galego na produción poética, xornalística, histórica e novelística de Alexandre Herculano.

O Galego de Alexandre Herculano, obra louzá e pantagruélica, xa fora tratada no *Fondo dos Espellos* por nós, e aínda así insistimos. Co texto íntegro deste produto indefiníbel, publicárase, tamén n' *A Trabe*, un valioso estudo concomitante do que é autora Isabel Postigo Aldeamil, da Universidade Complutense cuxos finos ulmeiros e arquitectura racionalista fixo alcouve na Ciudad Universitaria de Madrid dalgunhas excelentes estirpes en materia de filoloxía galega.

Nesta conxectura na que se está a producir a revisión das nocións que se refiren á substancia histórica de Galicia e Portugal, cabe destacar a aparición e rápida difusión presente dun libro do filólogo alentejano Fernando Venâncio: *Assim nasceu uma língua. Assim nasceu ua língua*, Guerra & Paz Editores, Lisboa, 2018. Sen dúbida, este libro está a suxerir moita materia de discusión e dar dispositivo contra incendios de sectarismo antigalego. Incendios que a narrativa/ensaio de Alexandre Herculano, antes citado, contribuirá a extinguir para ben da Nación e para sempre.

Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (I) **(15.02.2020)**

Primeiro foi Galicia. Os antigos gregos sabían das montañas do Macizo Galaico-Duriense, e das súas costas atlánticas. Chamáronlle *Kallaikía* á Terra e *Kallaikói* aos seus habitantes. Os romanos tamén coñeceron de vello os nosos ancestros, aos que lles dixeron *Gallaici* ou *Callaici*, sendo o país *Callaecia* ou *Gallaecia* en latín.

O pobo prehistórico que vivía aquí aproveitou os outeiros para construír habitacións fortificadas, ás que chamamos *castros* usando unha verba latina. As casas dos castros, así coma as murallas, tendían á redondez. Os ornamentos das xentes dos castros tamén amosan o predominio dos motivos circulares, polo que podemos falar dunha cultura *ciclófila*. Os antigos galegos cultivaron a arte, ligada co mito e coa representación simbólica, de gravar as grandes pedras con motivos diversos, figurativos ou abstractos, que a partir de Sobrino Buhigas adoitan ser chamados petroglifos ou petróglifos.

Estes galaicos orixinais amosan, ao seren interrogados os vestixios polo arqueólogo, unha cultura unitaria e cohesionada en todo o ángulo Noroeste da Península Hispánica. Esta unidade da cultura material de Gallaecia no intre previo á chegada a aquí de Roma, non se sabe se comprendía tamén unha unidade de lingua, porque estes galaicos dos castros eran ágrafos. Mais podemos suporlles unha ou varias linguas próxi-

mas e, en todo caso, diferentes ás linguas dos seus veciños e coetáneos. Estes eran os celtiberos que, igual ca os lusitanos, coñecían a escrita, polo cal nós podemos ler e comprender as súas inscricións. Os celtiberos escribían un celta transparente e os lusitanos unha lingua indoeuropea que se discute se é ou non é celta. De cántabros e ástures, tamén veciños dos galaicos, ignórase todo sobre a súa ou sobre as súas linguas. Descoñecían a escrita eles tamén.

Estes galaicos prehistóricos previos á romanización falarían unha ou varias linguas indoeuropeas nas que a pegada celta é indiscutíbel e amósase no léxico galego actual (p.e., *leira*) e na toponimia prerromana vixente (Cangas). Pero a fala dos devanceiros aínda no galego actual conserva palabras, e se cadra, constantes fonéticas coma a gheada, así como moitedume de nomes de lugar, que podemos considerar arcaicos e precélticos e, coma tales, preindoeuropeos.

Pero Roma chegou á Gallaecia para mudar moitas cousas, entre elas a lingua. O exército romano, so o mando de Décimo Xunio Bruto, da gens Bruta que tan activamente participou na morte de César, moveuse de Sur a Norte até o Douro durante os anos 138 e 137 a. de C. Venceu continxentes moi nutridos de indíxenas, así lusitanos coma galaicos. Marchou Bruto máis ao Norte e, chegando ao río Limia, non sabemos en que punto do seu curso, produciuse un episodio famoso que os historiadores non deixan de relatar. Temerosos de que aquel río fose o Lethes, ou sexa do Esquecemento, os soldados negáronse a vadealo. Imaxinemos que foi certo e que este Bruto, inspirado, pillou coas dúas mans o fascio imperial coas siglas SPQR e cruzou a corrente para, desde a outra orela, ir chamando polos seus nomes e alcumes a unha porción de centurións e outros mandos e lexionarios. Non perdera a memoria.

Décimo Xunio Bruto, como está divulgado, recibiu o título glorioso de Gallaicus, coma outros recibiron o de Germanicus ou Africanus, neste caso por lle abrir a Roma as portas da Gallaecia. Pero aínda tería que consumir a conquista o primeiro emperador, Augusto, baixo cuxo poder chegou a plena submisión dos galaicos, ao tempo que se reducían para sempre os cántabros e ástures. Nunha *tessera* cuxo texto está asinado por Augusto, este designa a Gallaecia como Transduriana Provincia, nome que non había de prosperar pero que non deixa de ter elocuencia descritiva. Moitos anos despois e so o imperio de Caracalla (212), o país dos galaicos, aos que se unían os ástures e os cántabros, constituíuse nunha provincia que levou o nome de Nova Hispania Citerior Antoniana, que foi substituído polo de Gallaecia por decisión do emperador Diocleciano entre 284 e 288.

O nome de Gallaecia, referido a un territorio no que xa non entran nin a Meseta nin Cantabria nin Asturias nin nada do Portugal de hoxe, chegou até os nosos días. Trátase dun caso moi raro no espazo do que foi o Imperio Romano. Gallecia (Galecia, Galetia, Galiza, Galicia, Galice, Gallizia) converteuse, a partir do ano 411, no primeiro reino medieval constituído a raíz da invasión dos bárbaros, no noso caso suevos. Perpetuouse na Idade Media cos restantes reinos de España, como Galicia. Tras

desaparecer o reino ao constituírense as provincias centralistas, o nome de Galicia renaceu no presente réxime político español co carácter de rexión autónoma designada como «nacionalidade histórica», aínda que esta derradeira cualificación estea máis ben fóra de uso e careza de valores políticos reais. (A seguir).

471

Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (II) **(22.02.2020)**

Despois da pacificación que foi conseguida por Augusto, Gallaecia entrou no seu longo proceso de romanización, o cal terminaría por converterse nun proceso de cristianización masiva. Certo que a arqueoloxía non nos ofrece obras ostentosas, estatuas impresionantes nin tampouco teatros ou circos romanos en Galicia. Pero si observamos a provincia Gallaecia cuberta por unha rede moi fecheira de vías que a comunican internamente e conectan ao Imperio. Aquí hai cidades amuralladas, sempre no Baixo Imperio, e algunhas estruturas militares importantes e vestixios de portos e ánforas abundantes que indican comercio. E alén de todo, moita enxeñaría de minas fala de como o Imperio aproveitou as riquezas naturais de Gallaecia. Esas vías, coas súas excelentes pontes, debían soportar un tránsito formado por cargamento de minerais, principalmente preciosos. Non haberá teatros romanos en Galicia, pero están falándonos moi claramente as Médulas e Montefurado. En canto aos deuses, uns mantiveron a súa identidade coma Nabia (ou Navia), Revus, Larocus; outros, fóronse asimilando aos habitantes do panteón romano á súa vez homologado ao grego.

Moita poboación debeu de seguir habitando os castros, aínda que cidades como Lugo, Braga, Astorga, León, prosperaban na Gallecia. Filgueira fala do século IV como dunha «Idade de Ouro» das nosas letras latinas. Aínda que Prisciliano sexa a figura principal da cultura latina no cristianismo relacionada con esta provincia, as de Paulo Orosio e Exeria non deixan de ser relevantes. Tense dito, e con razón, que a devandita Exeria (ou Etheria) inaugura o feminismo secular que fai da Galega unha patria literaria que tamén é matria.

Sen grandes relatos ou dramas nin graves conflitos, o período romano escorre en Gallaecia ao ritmo pousón co cal o Sil desauga no Miño e co cal as augas mestas van dare no Océano. Pro o proceso dito de romanización deixou algo moi poderoso que chega até nosoutros: a lingua. Ou sexa, que eu estou agora a escribir estes rudimentos históricos nunha lingua que naceu nun país, o Lacio, situado na Península Itálica que o Mar Mediterráneo baña.

A cidade de Roma conqueriu pola forza das armas un imperio arredor do Mediterráneo que se estende tamén ao Atlántico. Durou até lle chegar a hora dos bárbaros. Para Gallaecia, até o 411, ano en que Hermerico e os seus suevos bandeantes, orde-

naron, en virtude dun reparto pactado con outros pobos, asentarse en Gallaecia. E aquí ficaren para sempre.

472 A Torre de Breogán, ou de Brigantium, é un faro prehistórico que imperiais romanos restauraron e engrandeceron co fin de emular, fronte ao Océano e en liña con Britania, o marabilloso *pharos* de Alexandría. Podemos contemplar e admirar aínda hoxe a Torre de Brigantium ou Brigantia ou de Breogán (non digamos de Hércules porque nunca lle pertenceu a aquel heroi grego) como unha metáfora de Galicia.

A Torre da Coruña, erguérona os galaicos. Logo, a obra primitiva foi reconstruída por un romano do Lusitania. A súa estrutura actual débese a enxeñeiros do século XVII. Esa «luz da fin do mundo» aínda fura as tebras oceánicas e funciona perfectamente nos nosos días. Así ocorre coa nosa lingua. Sobre un substrato primitivo asentouse o latín vulgar. Tras un período de bilingüismo desigual, impúxose a lingua imperialista e os galaicos foron abandonando o uso da súa lingua, que consideraron inferior e prescindíbel. Quixeron ser tanto coma os romanos e deixaron abandonada a fala materna. Eis a verdadeira, a profunda, a vergoñenta romanización. E digo vergoñenta, porque os límicos, os quequernos, os brácaros, os ártabros, os coelernos, os grobios, os tamáricos e todos os pobos da Gallaecia cuxos nomes e territorios máis ou menos coñecemos, renunciaron a lingua que lles era propia porque se sentían avergoñados de seren como eran e de falaren como falaban.

Así que, adoptaron o latín vulgar que, transformado a poder de tempo, é este galego do século XXI no cal eu escribo e vostede está a ler a presente entrega do *Fondo dos Espellos*. Da mesma maneira que, no interior da Torre de Breogán, aínda han quedar restos da fábrica primitiva, na nosa lingua, e na nosa toponimia, non faltan os vestixios de palabras autóctonas e prerromanas que todos usamos e seguirán usando no futuro os falantes da lingua galega; como viña dicindo.

(A seguir)

Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (III) **(29.02.2020)**

O Imperio Romano estaba en descomposición. No fondo da Xermania, unha xenitude sueva, seguramente pertencente ao grupo dos Cuados, moveuse desde Centroeuropa en dirección Oeste. Eran homes, mulleres, nenos, cabalos pequenos, carros, gando, e o Tesouro que constituía aquilo que para os xudeus fora a Arca da Alianza. Esta fracción sueva ía dirixida por un xove rei chamado Hermerico. O pobo estaba presionado polos Hunos no Nacente e ía en alianza con outras nacións xermánicas, coma a dos Vándalos, ou os misteriosos Alanos.

No día final do ano 406, os seguidores de Hermerico pasaron o Rhin, non se sabe se preto ou lonxe do penedo de Lorelai, aproveitando que as augas estaban conxeladas,

o que é raro na zona na que se supón que o suceso tivo lugar. Hermerico, cos seus aliados, entra pois, á Galia con vontade de asentar o seu pobo en Britannia, o que non ocorreu para nada. Hermerico predou a Galia e, inspirado talvez polos meigos e meigas xermanos que conectaban cos deuses, puxo os ollos en Hispania e cara alí conduciu a súa nación e as nacións aliadas en marcha.

E veleiqué que os suevos, ao mando de Hermerico, pasaron os Pirineus. Durante dous anos roubaron (verba xermánica) Hispania. Fixo Hermerico un pacto co Imperio Romano que converteu o seu pobo en privilexiado. Os invasores suevos, vándalos e alanos, seguramente xogaron ao verdugo sobre unha pelexa de lobo a Hispania toda. Aos suevos tocoulles en sorte a Gallaecia. E a Braga dirixiuse Hermerico, coa nación errante: estableceu os fundamentos deste reino, o primeiro que se constituíu sobre a ruína do Impero Romano, con capital en Braga e un núcleo central que, coa cidade devandita, comprendía Tui, Ourense e o Porto: Gallaecia.

Non esqueza o lector o Porto, porque, no noso relato, non tardará en converterse esta cidade en berce do que hoxe é Portugal.

Sendo o círculo citado o núcleo do primeiro asentamento suevo, toda a provincia Gallaecia pasou a ser reino: o primeiro reino feudal de Europa e, tamén, a única provincia romana cuxo nome non foi aniquilado polas invasións bárbaras. Hoxe Gallaecia permanece como entidade nacional, cultural e política viva. Na forma de Galicia.

A chegada de Hermerico a Braga, e seguramente a contemplación das videiras e o sabor do viño galaico alí, debeu de significar algo semellante á culminación dunha viaxe terríbel, ao acougo nunha terra que non sabemos se Wotan ou Thor lle prometera algún día aos suevos. En todo caso, eles aquí ficaron para sempre e, de moitos modos e maneiras, eles son, hoxe, nosoutros.

A monarquía suevas de Galicia permanecerá nun estado de decadencia, combinado isto cun terríbel déficit de fontes históricas, até un intre de brillo derradeiro, que coincide co reinado de Teodomiro, segundo Camilo Torres «idílico», e «bucólico» para outros coma Murguía; e tamén co reinado do seu fillo Miro (559-585).

So estes dous derradeiros reis suevos, Teodomiro e Miro, exerce coma consultor áulico Martiño de Dumio ou Dume, natural de Hungría ou das Panoias de Deva ou de Vila Real, o cal conduciu a cúpula sueva ao catolicismo e contra o visigodo Leovixildo. Neste período de esplendor político, os reis suevos, Teodomiro e Miro, teceron liñas de alianza cos francos e co emperador de Bizancio, Xustiniano primeiro e Mauricio despois, contra o imperialismo panhispánico de Toledo, que era política dos visigodos cuxas sombras nos asombran hoxe.

Morto o rei Miro, o seu fillo (os suevos eran moi dinásticos) non foi capaz de manter a independencia do reino de Galicia (tamén Xustiniano xa era defunto) e o vento da His-

toria, que é real aínda que imprevisíbel e caprichoso, ordenou que o reino de Galicia fose ocupado e feito desaparecer no ano 585. Durara 173 anos que, segundo a nosa opinión, foran decisivos para o que se está a chamar etnoxénese, ou conformación dos caracteres constitutivos non só da nación galega actual senón tamén da nación portuguesa da cal falaremos, se gozamos de saúde, en semanas sucesivas e no *Fondo dos Espellos*.

O reino suevo continuou a provincia romana Gallaecia. Insistimos: caeron nas sombras do esquecemento a Lusitania, a Bética, a Tarraconense, pero a Gallaecia vive hoxe mesmo que minimamente modificado o seu nome como Galicia, Galiza, Galice, Gallizia.

Evidentemente, e segundo falan historiadores especializados, cal é o caso de Pablo C. Díaz, o reino suevo de Galicia seguiu con carácter autónomo unha chea de anos. Até o 711, e baixo da dominación visigoda, Gallaecia existiu e gozou de poderes propios no cadro do reino toledán.

De como o reino suevo determinou a existencia da Galicia media, moderna e contemporánea é cousa da cal trataremos en sucesivas entregas destes Rudimentos.

Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (IV) (07.03.2020)

Nos tres primeiros «Rudimentos» da presente serie non coubo Portugal porque esa nación non entrara aínda no período constituínte da súa Historia nas épocas da Gallaecia que nós, superficialmente, relatamos.

E aconteceu o Islam no mundo. Unha doutrina relixiosa construída co cachote de outros monoteísmos anteriores foi predicada por Mahoma en lingua árabe, o cal catalizou diferentes intereses que conformaron unha formidábel vaga imperialista que asolagou Asia e África. Non ano 711 colócase a irrupción dos exércitos mahometanos na Hispania visigótica. Esborouse este estado con suma rapidez. Caeu aquel reino que anos atrás, en 585, conquistara o reino da Gallaecia, depuxera a monarquía e roubara o Thesaurus identitario dos suevos, xa enxeridos no estripo galego-romano.

Os mouros, así chamados por moitos deles, islamizados, seren de torqueira bérber, non acougaron en Galicia nin, en xeral, nas partes boreais da Península Hispánica. Freados por Carlos Martel en Poitiers, hai rastros en tradicións e crónicas de núcleos de resistencia contra os árabes desde os Perineus e Navarra a Galicia, pasando por Covadonga. Vense sombras de pequenos reinos cristiáns en Galicia, coma o que se organiza en territorio de Iria. Falan os historiadores de reis chamados Sila e Ramiro, cuxo rastro fantasmal perduraría nos topónimos de Donsión e de Donramiro.

Na lenda de Artur, cumpría un rei que puxese orde no mundo. E tal parece ser o que fixo Afonso II, nos seus pazos dotados de calados que peneiraban a luz tenue de Ovedo. Afonso II articula as vellas cidades: Lugo, Tui, o Porto, Viseu, Ourense, Braga, Chaves. A Gallaecia renace, e chegan a nós ecos frecuentes de disidencias e escisións orixinadas nas partes alonxadas do círculo real.

Sendo Papa León III, emperador Carlomagno, rei Afonso II, prodúcese a invención dunha cova en Compostela a cal se proclama ser a de Santiago, o amigo de Cristo. Pérdese cos séculos a localización do xacigo e do corpo santo. E velaiquí que, no XIX, sendo rei de España Afonso XII e Papa de Roma León XIII, prodúcese unha nova invención dos ósos do Apóstolo Santiago.

No ano 1063, o rei Fernando I, de castimonia navarra, partillou os seus reinos designando rei de Galicia a García; de Castela, a Sancho; de León, a Afonso: todos seus fillos. Tamén foron favorecidas con cidades e conventos reais as infantas Orraca e Elvira. O reino de García, Galicia, levaba incorporados coma vasalvas que pagaban parias a Galicia, as taifas árabes de Badallouce e Sevilla. Naturalmente, toda a terra até o Mondego e Coimbra, e máis, era considerada tamén parte do reino de Galicia. García foi desposuído, primeiro polo seu irmán Sancho e, despois, por Afonso, que ficou, por fin, con todo. García morreu «a vinculis» encadeado no castelo leonés de Luna o ano 1090.

Mais veleiqué que Afonso VI, que prendera, até a morte, García e que, seguramente, mandara asasinar a Sancho, tomou, tamén, certa medida que había de propiciar unha nova e diferente división dos seus reinos.

Entran agora nesta narración os curmáns borgoñóns, Reimundo e Henrique, que tentaron facer fortuna na guerra de Cruzada occidental en Toledo. E fixérona de vez. Afonso casou Reimundo coa súa filla Orraca, e deulle o reino de Galicia en soberanía co título de conde. O cur Henrique, foi casado por Afonso con Tareixa, filla tida cunha súa amiga (segundo algúns, moura de nación). A Henrique nomeouno conde de Portugal. Henrique e Tareixa tiñan a obriga de lle render vasalaxe a Reimundo coma seu señor que el era.

Do outorgado non foi gustante Henrique, tamén conde de Besançon quen levantou preito que tivo repercusión ultrapirenaica e até na mesma Roma. Houbo tensións xurídicas e políticas que se resolveron nunha «concordia». Nela mediaron Dalmacio, que ostentou a mitra de Iria asociada a Compostela, un monxe francés dito Genet, así como o que sería San Hugo; este, tío e, seguramente, padriño, de Raimundo de Borgoña. Neste acto, Henrique recoñeceu coma seu señor a Raimundo, xunto con Tareixa, e rendeulle homenaxe. Non sei se houbo ósculo na boca, tal e como describe unha cerimonia equiparábel o *Cantar de Mio Cid*, pero si que se estableceu un acordo que, máis adiante, ía estoupar en guerra e famosos acontecementos políticos.

Varios intérpretes da Historia de Galicia, entre eles Vicente Risco, miran nesta concordia a raíz do conflito que deu lugar á aparición na Historia do Reino de Portugal, que hoxe pervive felizmente en forma de República. En 1140 Afonso Henriques (escribamos o apelido á portuguesa) xa está sendo aclamado rei de Portugal. E Afonso Reimóndez (digámolo á galega) en 1111 era unido rei de Galicia na sé apostólica de Compostela. Así se inicia o episodio fundacional de Portugal, o derradeiro reino na Península en aparecer e o único que sobrevive hoxe e soubo protexer a súa independencia da pouta castelá e da dos sucesores na Idade Media, Moderna e Contemporánea.

A aventura independentista de Afonso I Henriques foi breve e vitoriosa. Tanto, que merecía un poema ao modo épico da Francia arcaica. Desde a alta Torre de Vilanova dos Infantes pódense enxergar, en azul, as montañas do Laboreiro onde Afonso Henriques puxo os marcos que dividiron o reino de Galicia, dando paso, na Historia, a Portugal. Aí seguen chantados eses marcos.

Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (V) (13.06.2020)

Afonso VI, rei de Galicia (prendera Don García), León e Castela, casou unha súa filla diabolosa, Orraca, con Raimundo de Borgoña e lle entregou ao matrimonio Galicia en calidade de condado. Deulle o rei a outra filla, Tereixa, en casamento a un nobre francés de nome Henrique. O segundo casal recibiu a Terra Portucalense que pasou a ser condado vasalo do de Galicia. Este novo condado estendiase do Douro (en cuxa foz estaba Portus Cale, que oscilaba entre Gaia e o Porto) ao Mondego, aproximadamente.

Tereixa e Henrique tiveron un fillo que había de pasar á Historia como Afonso Henriques, primeiro rei de Portugal. El non parecía estar moito en favor da dependencia feudal do seu condado portucalense a respecto do condado e vello reino de Galicia, o que leva a un preito que culminou na «concordia de Celanova», na cal o príncipe portugués, coa mediación do seu parente Hugo, abade de Cluny, recoñeceu o vínculo de vasalaxe a respecto do señor rei de Galicia.

Afonso Henriques acentuou o independentismo e aspirou ás terras galegas da Limia e de Turonio (onde se encontra Vigo), resolvéndose o conflito co «tratado de Tui», asinado en 1137. Parece que a fronteira de Galicia con Portugal ía quedando fixada onde está hoxe, o cal indica outorgamento, por parte de Afonso Henriques, dun foral aos veciños do Castro Laboreiro. Ou sexa, a Raia: Xurés, Laboreiro, Miño.

A ascensión de Portugal a reino independente e do dux Afonso Henriques a rei non foi instantánea e constituíu un proceso gradual, mal documentado e, por veces, relatado fantásticamente.

Parece que o príncipe rompe coa súa nai Tareixa, entregue á política galega que estimulaba Fernán Pérez de Traba, esposo ou amigo dela. E conta a lenda que Afonso se armou, a si mesmo, cabaleiro nun xesto de afirmación real. Hai en Ourique algún feito sobrenatural, pero o que semella plausíbel é o acontecemento do Campo de San Mamede, onda Guimarães. Alí celebraríase un combate xurídico, semellante ao que tivera lugar en Anguiochas (Calvos de Randín) no tempo do principado de San Rosendo en Galicia. Xustaron os cabaleiros de Afonso VII contra os do seu curmao Afonso Henriques que se alzaron coa vitoria. Isto supuxo ascender un degrau decisivo no proceso de facer de Portugal un reino e de Afonso Henriques o seu primeiro rei. Ocorreu o xuízo de armas ou torneo do Campo de San Mamede no ano 1128.

Afonso Henriques soubo tecer unha rede de relacións internacionais moi fecheira. Prioritariamente, incluíu o Papa na trama. E considerou o Sur mouro como a dirección que debía tomar a súa expansión territorial.

O soño de Don Afonso era, seguramente, conquistar toda a fachada atlántica da Península; ficou fóra Galicia. Combaten con el cabaleiros vilaos, sen coiraza pero montados en bos alfaraces corredores. Ermelindo Portela insiste en que, nos exércitos do novo rei, destacaban mozos infanzóns galegos que acudían á aventura. O novo rei soubo recrutar cabaleiros e pións cruzados que, navegando a Terra Santa, facían alto en Portugal, para adestrarse combatendo os mouros no seu solo. Salvo nas Navas de Tolosa, nunca na Península se vira tanto estranxeiro a tomar parte na lide. Parece certo que, mesmo na tomada de Lisboa, houbo cruzados franceses e do Sacro Imperio. Pero sempre Afonso foi asistido polas milicias populares dos concellos libres.

Para Afonso Henriques lidou, entre outros suxeitos singulares e novelescos, aquel Geraldo Sen Pavor que tomou Mérida en por si e que foi banido polo rei e fixo a guerra pola súa conta como se fose unha versión occidental do Cid Campeador. Tense asociado Geraldo Sen Pavor a uns hipotéticos plans de Afonso Henriques que tiñan como fin conquistar o Magreb. Afonso Henriques acadou unha coexistencia máis ou menos fráxil con Afonso VII o Emperador, quen quedaría para sempre coas terras de Galicia Norte. Velaí o noso destino infausto.

Certo, Afonso Henriques foi un gobernante que uniu, á audacia, a prudencia diplomática e ao cal non lle fallaron dotes de astucia política. El recibiu un retallo de Galicia que ía do Douro ao Mondego e fixo del o reino independente de Portugal que nunca antes existira nin fora soñado por ninguén.

Sucedeu a Afonso Henriques, como segundo rei de Portugal, Sancho I, dito o Vello, trobador xentil en galego, xa que galega era e non podía ser outra cousa, a lingua do Portugal nacente. Este Sancho e o seu sucesor Afonso II, rematan a Reconquista e completan a fisionomía do Portugal que coñecemos; se cadrar o primeiro estado nacional de Europa. Tal novo reino será de lingua galega até que na Idade Moderna, se produza unha revolución fonolóxica que arredará o galego do portugués e este

daquel. Se ollamos o actual mapa político da Península Ibérica exercendo as facultades da memoria histórica, veremos que Portugal é o único reino medieval que, na Península Ibérica, chegou indemne aos nosos días e se librou sempre de ser absorvido por Castela. Castela, convertida en España, non parece que vaia conseguir nunca esa especie de tirelo atlántico que corre, coma correu a Reconquista, de Norte a Sur.

Na Idade Moderna, Portugal expandiu un Imperio colonial por África, América, Asia, Oceanía. Pero iso non é para falarmos hoxe no *Fondo dos Espellos*.

Rudimentos de Historia Galega e Portuguesa (Fin) **(20.06.2020)**

Morre o primeiro rei de Portugal, Afonso I Henriques, e aquela nación continúa unha existencia independente na Península Ibérica e mesmo se converte nun imperio intercontinental no Renacemento. Xurdido ao abeiro da Gallaecia, a medida en que os séculos van transcorrendo desde a morte de Afonso Henriques, en 1185, Portugal conquista, pois, case toda a franxa Oeste da Península para despois expandirse por África, América, Asia e Oceanía. Nós fomos ficando sós.

Paralelamente ao «esplendor de Portugal», que ninguén pode negar no seu san xuízo, a patria orixinal que chamamos Gallaecia ou Galiza ou Galicia veuse empequeneada e asoballada polo dominio castelán. Mentres as partes meridionais do reino de Portugal se van dilatando até o Algarve na Idade Media, e despois polo mundo enteiro, a nosa Galicia, aquela que se envolve «en sabas de mil anos», vai arrastrando unha existencia mortiza e inferiorizada. É corrente, na interpretación nacionalista galega da Historia decer que os Reis Católicos fixeron desaparecer todo vestixio de independencia galega en canto Portugal se afortalaba como imperio. Hoxe sábese que Galicia non perdeu completamente o seu goberno propio na Idade Moderna. Seguiu funcionando unha Xunta a administrar o Reino de Galicia, o cal estaba dotado de recursos, de empregados, e mesmo de forzas armadas e mariña de guerra.

Pero, en 1833, o Parlamento español decidiu, baixo a dirección de Javier de Burgos, suprimir o Reino de Galicia creando catro provincias a imitación do centralismo da Revolución Francesa. Os liberais españois desmontaron a Xunta e o reino de Galicia. A partir e entón non lle resultou doado á posteridade desfacerse daquelas catro provincias. Foi entón cando naceu o chamado «provincialismo» que fixo famosos os nosos revolucionarios pola súa orixinalidade: eles aceptaban os principios xacobinos pero negábanse á disolución de Galicia como territorio e suxeito colectivo democrático-popular. Por iso os nosos patriotas revolucionarios, non se fixeron carlistas coma moitos vascos e cataláns, senón que se decidiron por unir o alento revolucionario co fogo patriótico. Isto é, converter o reino de Galicia nun único territorio, negando as catro provincias e facendo renacer a nosa lingua e cultura tal como viñan pulando por facer desde o século anterior Sarmiento, Cornide e os ilustrados.

Chegados a este punto da evolución da Historia das linguas, resultou imposible que os revolucionarios galegos reivindicasen unha lingua común con Portugal porque galego e portugués racharan en dous anacos asimétricos, próximos e recoñecíbeis entre si, pero diversos. Os galegos a partir do *Coloquio* de rústicos de P. Martín Sarmiento, con outros e outras, idearon unha ortografía propia xa que a portuguesa non respondía ao sistema fonolóxico noso. E nesa grafía escribiu María Francisca de Isla no século XVIII, dentro do mesmo sistema que usaría Rosalía de Castro no século seguinte. Tamén por esta razón estamos agora, vostedes e mais eu, lendo e escribindo en galego, non en portugués, no *Fondo dos Espellos*. Menos en castelán.

En semanas seguintes, así teñamos tantiña saúde, contamos relatar nesta sección a nosa versión da etnoxénese de Galicia, isto é, como ela se foi formando en canto pobo e nación, e máis sobre cal territorio. Naturalmente un capítulo fundamental desa formación dinámica como pobo sería aquel no que estivésemos aproximándonos ao relato das xénese concomitantes de Galicia e Portugal, tal como esixía Alexandre Herculano que se fixese. E será preciso que nos refiramos a nós como á Galicia que perpetúa o nome da Gallaecia que perdeu a libre disposición e a independencia no tránsito da Idade Media á Contemporánea.

A Formación de Galicia (27.06.2020)

En todo o Macizo Galaico-Duriense, isto é nas montañas de dirección dubidosa que van do río Navia ao Douro, concretouse na Prehistoria unha cultura, a chamada hoxe «castrexa», cuxos vestixios a arqueoloxía coñece perfectamente. Tal cultura arcaica posuía unidade e durante anos expresouse nunha arte que tendía ao círculo, entre outras peculiaridades.

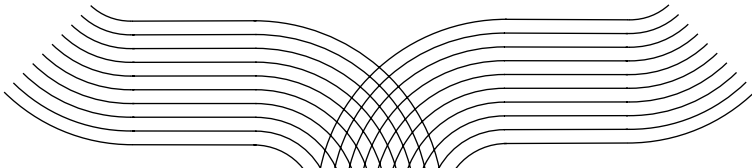
A cultura clásica grecolatina coñecía ben as xentes desta outra cultura. Chamáballes, en latín e en grego, Gallaici e Kallaikói, con variantes. E aqueles clásicos recoñecían o noso territorio cos nomes latino e grego, tamén con variantes, de Gallaecia e Kallaikía. Foron moitos os autores grecolatinos que escribiron sobre os seus contemporáneos os bárbaros da actual Galicia. Salustio, Estrabón, Tito Livio, Ovidio, Plinio, Marcial, Plutarco, Ptolomeo, Orosio, Pomponio, Mela e outros notabres escribiron sobre un ou outro aspecto da súa vida e costumes. Cando o emperador Augusto puxo orde definitiva no ángulo NW da península hispánica, chamoulle a este fugazmente Transduriana Provincia. Isto é: a provincia que limita en boa parte co río Douro (este nome non prevaleceu). Diocleciano, que gobernou entre 284 e 305, tomou a decisión de chamarlle Gallaecia a unha nova provincia por el creada como se chamara sempre o país. Débeselle, pois, a Diocleciano a institución e a permanencia ate os nosos días do nome de Galicia. Non hai dúbida de que a cultura dos Gallaici que habitaban

os castros era compacta e homoxénea. Así o entendeu Décimo Xunio Bruto no ano 138 cando dirixira a primeira expedición contra Gallaecia.

480 Pouco e pouco fóronse producindo fusións coloniais de costumes entre a poboación indíxena e os dominadores romanos. E tamén pouco e pouco, as linguas fóronse confundindo. Coñecemos moito da cultura e tamén temos referencias dos deuses autóctonos dos Gallaici. Pero non sabemos cousa certa a respecto da lingua orixinal que eles falaban, aínda que calculamos que era diferente ás linguas dos seus veciños, os Lusitanos e os Celtíberos, ambas celtas ou relacionadas co celtismo. Os Galaicos non sabían escribir a súa lingua e só romperon a ensaiar a grafía cando aprenderon o latín.

Certo que subsiste no galego actual moita toponimia, moita onomástica e moito léxico usual de aspecto tan celta como podía ser a palabra *leira* ou o nome de Cangas, segundo os expertos. Pero un celtismo xeneralizado parece, na actualidade, unha hipótese difícil de sustentar. A idea máis estendida sobre a lingua dos Gallaici é esta: sería indoeuropea (moitos nomes de ríos seguen a ser paleoeuropeos), pero unha prescrición xeral de celtismo parece desbotada. Mestizos: así serían os devanceiros contra os que cargou Bruto despois de pasar o Limia nun famoso episodio. Logo, romanizaríanse. Como vemos, é a partir de aquí que a formación de Galicia se consolida fortemente. A lingua será un latín vulgar fortemente impregnada de substrato prerromano. De seguida virá o cristianismo a monopolizar o dominio das crenzas. O nome de Gallaecia blíndase de forma indestrutíbel en dirección ao futuro. Non hai que esperar senón a invasión xermánica dos Suevos para asistir ao segundo episodio importante da formación de Galicia na Historia.

Miscelánea

Serie de textos misceláneos

Últimas publicaciones na colección

Arquitectura de Ordenadores. Ejercicios prácticos de ARM/Thumb (2020)

Manuel José Fernández Iglesias, Martín Llamas Nistal, Luis Eulogio Anido Rifón, Juan Manuel Santos Gago, & Fernando Ariel Mikic Fonte.

A transformación feminina da realidade. Unha cuestión de (des)memoria (2020)

Xulio Pardo de Neyra

Libro-Obxecto e Xénero: Estudos ao redor do libro infantil como artefacto (2019)

Isabel Mociño González

VHDL sintetizable para estudantes de Ingeniería (2018)

Carlos Castro Miguens e José B. Castro Miguens

Calidad de la energía eléctrica (2016)

Manuel Pérez Donsión

El camino de los sentidos (2014)

Inmaculada Báez Montero, Eva Freijeiro Ocampo e María Suárez Rodríguez

No Fondo dos Espellos

2015-2020

Este libro recolle os seis últimos anos de *No Fondo dos Espellos*, a sección que, sábado a sábado, X. L. Méndez Ferrín publicou no *Faro de Vigo* desde 2007.

Trátase dunha achega poliédrica a temáticas relacionadas coa cultura, a política, a historia, a literatura, o mundo animal, a gastronomía ou o mundo Rom, entre outras. A súa lectura ofrécenos unha magnífica oportunidade para a reflexión e, asemade, para o goce, sen deixar, nunca, de aprender.

Servizo de Publicacións

Universida de Vigo

